ſæpius, falli & cõniuere hominis eſſe ꝓpriũ. Cæterũ. P. ampliſſ. has iſtas meas lucubrationes atq; uigilias cuiuſmodi ſint, ampliſſ. nomini tuo inſcribere et dedicare cõſtitui. Nullus eſt. n. meo iudicio qdem, cui hæc ipſa magis debeãt optimo iure, q̃ tibi. Cui. n. magis debentur ea quæ ſeruus ipſe, uel et filius cõparauerit, q̃ parenti optimo ac patrono? A quo uero potiſſimũ magis patrocaniũ meo huic operi implorandũ fuit, q̃ ab eo, q dignitate, potentia, felicitate & uirtute ipſa affatim mirificeq; præpolleat? Sed neutiq; nunc mihi ampliſſimi nominis tui celebrandi cupido inceſſit. Aſſentari nanq; nec ſcio ego nec tu unq̃ perpeſſus es. Quippe auctoritatem ſanxiſſe, manus innocentiſſimas habuiſſe, iuſtitiãq; ac fidẽ &, Chriſtianæ reipublicæ regimen optimũ, ac cætera quæ ad officii huius tui & dignitatis faſtigum ſpectant flagitantur & expectãtur à te, nec in nouo principe ſine adulatiõe ꝑdicari & extolli poſſunt ea anteq̃ fiant. Illud aũt citra captatæ gratiæ ſuſpitionem teſtari poſſum, promptiſſimũ. ſ. ingeniũ tuũ, iudiciũ optimũ, prudẽtiã, caſtiſſimãq; quandã eruditionẽ, & quã ego præcipue expertus ſum dũ tecũ uixi, inſitam humanitatẽ. Quæ quidẽ omnia procul dubio uiris omnibus, eruditiſq; præſertim & ſtudioſis de te ſpem optimã pollicentur Augebis aũt hãc ipſam ſpẽ. P. Optime, ſi munuſculũ iſtud noſtrũ, qualecũq; ſit, hilari frõte ſuſceperis, atq; ita ſuſceperis, ut & excellẽti iudicio tuo id approbare & auctoritate ſuprema ac patrocinio tueri uidearis. Quod ſi fiet, ut ſpero futurũ omnino, uix dici queat, & q̃tũ tua ipã auctoritate huic iã tuo eminẽtiſſimo autori ꝓfeceris et q̃tũ ſimul igenia ad maiora et altiora quotidie excitaueris & ſubinde cõpuleris. Vale.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

FIrmianus qui & Lactantius, Arnobii diſcipulus, ſub Diocletiano principe accitus cũ Flabo grãmatico, cuius de medicinalibus uerſu compoſiti extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, ac penuria diſcipulorum, ob græcam uidelicet ciuitatem, ad ſcribẽdum ſe contulit. Habemus enim Sympoſium quod adoleſcentulus ſcripſit Aphricæ, & Odeporicon de Aphrica uſq; Nicomediam hexametris ſcriptum uerſibus, & alium librum qui inſcribitur grãmaticus, & pulcherrimũ de ira Dei, & inſt. diuin. aduerſus gentes libros. vii. Epitomen eiuſdem operis in libro uno acephalon, & ad Aſclepiadem libros duos. De perſecutione librum unum. ad Probum epiſtolarum libro. iiii. ad Seuerum Epiſt. libros. ii. ad Demetrium auditorem ſuũ Epiſt. libro. ii. ad eundem de opificio Dei, uel formatione hominis librum unum. Hic in extrema ſenectute magiſter Criſpi Cæſaris filii Conſtantini in Gallia fuit, qui poſtea à patre interfectus eſt.

.L.COE. LACTANTII FIRMIANI DE diuinis inſtitutionibus aduerſus gentes. Index primi libri.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

Q Vanti ſit & fuerit ſemp cognitio ueritatis. Et q nec ſine religione ſapiētia, nec ſine ſapientia ſit probanda religio. Cap. I.
De errore philoſophorum euacuantium prouidentiā, & publica ſtatuentium fide. Cap. II.
An ptāte unius Dei mūdus regatur, an multorū. ca. III
Quòd ſub uno humili Deo particulares plures eſſe nō poſſunt. Cap. IIII.
De teſtimoniis poetarum. Cap. V.
De teſtimoniis pphetarum & philoſophorum. Et de teſtimoniis Cottæ pontificis, Trimegiſti. Et de decē Sibyllis. Cap. VI.
De teſtimonio Apollinis & Deorum. Cap. VII.
De cæcitate eorum qui plures Deos opinātur, & unde hic error habuerit origīnē. Et q corpus Deo nō eſt neceſſariū, nec propagatio liberorum. Cap. VIII.
De Hercule, atq; ortu eius & geſtis, & morte. Ca. IX.
De æſculapio, Apolline, Neptuno, ac marte & Caſtore, polluce atq; Mercurio. Cap. X.
De ipſius Iouis parētibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte & ſepultura, & officio poetarū. Ca. XI.
Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicā transferant rationem. Cap. XII.
Quomodo poetæ & hiſtorici euacuant ſtoicorum traditionem de Ioue & Saturno, & aliis diis. Ca. XIII.
Quid. Q. Ennius doceat in ſacra hiſtoria. Ca. XIIII.
Qua rōne homines dii cœperint nominari. Ca. XV.

Quà ratione dii eſſe nõ poſſunt quos ſexus diſcernit, Et ꝙ in naturam Dei nõ accidit, aut ſexus, aut coitus, aut officium generandi. Cap. XVI.
Quòd ſtoici fidem hiſtoriarum & poetarum figmenta inani Phyſiculatione peruertunt & quæ miſeriæ & turpitudines de diis referantur. Cap. XVII.
Quomodo refellantur hi qui Deos eſſe factos ex hnminibus mentiuntur. Cap. XVIII.
Qđ deos uanos & deũ uerũ nẽo ſimul pt colere. c. xix.
De propria Romanorum religione. Cap. XX.
De ſacrificiis & myſteriis eorum. Cap. XXI.
Quis auctor p̃dictarũ uanitatũ in Italia apud Romanos fuerit, & qs apud alias gẽtes. Cap. XXII.
Quo tempore cœperint uanæ ſuperſtitiões, & quibus autoribus. Cap. XXIII.

L. Cæ. Lact. Firmiani de origine erroris index lib. II.

Qvòd rõnis obliuio, & ignorantia ſui facit homines ingratos ueri Dei, q colitur in aduerſis, & in proſperis contemnitur. Cap. I.
Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulacra. Et ꝙ ueriſſima Dei imago eſt homo. Et ꝙ extra ſe Deũ nemo fideliter colit. Cap. II.
Quòd Ci. & alii qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerint. Cap. III.
Qđ nihil maieſtatis & reuerẽtiæ hẽant idola. ca. IIII.
Quòd ſolus omnium creator uerus Deus eſt, ſoluſq; colendus, nec elementa, nec corpora cœleſtia aliqđ diuinitatis habẽt, in quo & ſtoici deſipiũt, q ſtellas Deos putant quæ nõ ſua uoluntate mouentur, ſed Dei. Et qua rõne eas ſic fieri uoluit. Cap. V.

Quòd nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mũdi, nec totus ipſe Deus eſt animatus, ſicut ſtoici mẽtiũtur, qui quod aſtruunt, pariter & euertunt. Cap. VI.

Quòd dupliciter peccant inſipiẽtes. Et ꝙ auaritia ſub obtentu religionis colitur præualente rationi traditione maiorum, & qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

Quòd rõni potius innitendũ eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad cõfirmationẽ erroris multorũ. Ca. VIII.

Quòd per inuidiã diaboli intrauit mors, & pullulãt radices errorũ. Et ꝙ Deus ipſe natura eſt, q materiam primordialẽ & omnia fecit ex nihilo. Cap. IX.

Quòd Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, & ꝙ ex calore & humore fit uita, & q̃re homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Quòd creato mundo facta animalia propter homines ſunt, & tandem homo ipſe. Et quid ſit quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe. Et ꝙ Ariſtoteles falſo putauit mũdum eſſe æternum. Et quæ ſunt tres parcæ. Cap. XI.

Quòd non de terra uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius ſcaſſet nos Deus conſcios, ſi ſcire expediret. Cap. XII.

Quare duo ſexus mũdi minoris, ideſt hominis, & qd ſit mors eius prima, qd ſecunda, & de primorum parentum culpa & pœna. Cap. XIII.

Quòd non liber pater fuit inuentor uini, ſed Noe poſt diluuium. Et quæ fuit origo gentiũ, & qui primi habuerũt ſciẽtiã aſtrorũ, & ignorãtiã Dei. Ca. XIIII.

De inqnatiõe ãgelorũ, & duobus generibus dæmonũ

qui ſe perſuaſerunt ut Deos coli, quos ẽt familiares philoſophi habuerunt, ut Socrates. Cap. XV.
Q đ hi ꝓdeſſe putãtur cũ nocere deſinũt, nec poſſunt aliqđ in eos qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti eis tanq̃ ſerui obediũt. Cap. XVI.
Q đ hi aſtrologiam aruſpicinã & oẽs artes reprobas inuenerũt, & perſuaſerũt cultũ idolorũ per miracula, & uarias fallaciarũ tendiculas. Cap. XVII.
Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & ꝙ tribus de cauſis uana eſt deorũ religio. Cap. XVIII.
Q đ in cultu ſimulacrorũ nulla põt eſſe religio, nã à ſimulatione. i. à fallacia dicta ſunt. Cap. XIX.
Breuis epilogus, quo docet gẽtilibus ſupatis, ſibi à philoſophis grauius iminere certamen. Cap. XX.

L. Cœlii Lactantii Firmiani de falſa ſapientia index tertii libri.

Commẽdatur in primis ueritas & oĩ præfertur eloquẽtiæ, & quare eam nõ ſint aſſecuti philoſophi agitur. Et quare ſtilo ſimplici ſacra ſcribãtur eloquia. Et ꝙ philoſophis tũc maxime credẽdũ eſt, cũ ſuã ignorantiã ꝓfitentur. Cap. I.
Quòd ipſo nõie philoſophiæ cõuincatur q̃ inanis fuerit gẽtiliter philoſophãtium occupatio. Cap. II.
Ex qbus rebus philoſophia cõſtet, & qs fuerit autor academicæ ſectæ, quæ nihil recti diffinit, q̃ ſolã opinionẽ eſſe in philoſophia gẽtiliũ, q iõ plus audet qa errores eorum nõ arguit niſi Deus. Cap. III.
Quomodo Zeno & Socrates totã philoſophiam ſuſtulerunt de medio, & quaſi quodã ciuili bello ſuis confecta eſt armis. Cap. IIII.

Contra academicos. multa ſciri, & natura rerũ, & uitæ neceſſitas cogit. Cap. V.

Quomomodo ſapientia im medio errantium fuerit, & academici contra phyſicos, & phyſici cõtra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſiſtatarum exempla quæſtionum. Et ꝙ rationes cœleſtium ſiue naturalium ſciri non poſſunt. Cap. VI.

De morali philoſophia, & q̃re ſicut utilior ita de cæteris philoſophiæ ꝑtibus ſit facilior, quæ fuerint òmniũ philoſophorũ ferè ſentẽtiæ de ſũmo bono. Cap. VII.

Quòd uera ſapientia docet ſummũ bonũ hominis non eſſe animi, uel corporis uoluptatẽ, aut aliq̃d eorum, quæ à philoſophis ſunt ꝓpoſita. Cap. VIII.

Quid ſit uere ſapiẽtis ſummũ bonũ, & q̃ uitioſa fuerit rõ Anaxagoræ, ad q̃d natus ſit hõ. Cap. IX.

Quòd ea quæ uidẽtur hominis eſſe ꝓpria, cæteris quoq; animalibus cõmunia ſunt, homini uero ꝓpriũ eſt Deum noſcere & colere. Cap. X.

Quòd Deus fecit hominẽ cupidũ religiõis & ſapientiæ, quorũ alterũ cõſtare ſine altero nõ p̃t. Et ꝙ nihil eorũ quæ mortales appetũt, ſummũ bonũ ſit. Cap. XI.

De duplici pugna corp̃is & aīæ, & hoſtibus utriuſq;. Et ꝙ uirtus nõ ꝑ ſe appetẽda eſt, ſed ꝑ uitã æternã, quæ ſummũ bonũ eſt, & uirtutem neceſſario ſeq̃tur, & in p̃ſenti haberi nõ põt. Cap. XII.

Q̃d aīa ĩmortalis, & quare diuina traditio logicã non deſiderat, aut philoſophiã, ſed ethicã ſolã, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt, & q̃re philoſophia nõ ſit dux uitæ, & uirtutũ parẽs, expultrix uitiorũ, q̃d tamẽ Ci. & alii aſtruere cõati ſũt. Ca. XIII.

Quod Lucretius & alii errauerũt opinati ſapiẽtiam

inuentā eſſe ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et q̃uo Cicero ſuis uerbis conuincitur. Et ꝙ philoſophia, nec uerum docet, nec ad recte uiuēdum inſtruit. Cap. XIIII.

Quòd in eodem errore fuit Seneca. Et qd philoſophia ſecundū ipſum. Et ꝙ ſicut Deus unus & ueritas una, ita una ſimplex ſapientia, & q̃uo philoſophorū oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Quòd recte docētes & male uiuētes teſte Cicerone non utilitatē ex philoſophia, ſed inanē percipiūt delectationem. Et ꝙ ſapiētia ſeipſam ſemꝑ exercet in bonis actibus. Et quare nō philoſophiæ, ſed ſapientiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit. Cap. XVI.

Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appoſitiſſima loquebatur, & q̃uo Leucippū, & Democritum habuerit auctores erroris, & fabros, atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.

Quomodo pythagorici & ſtoici contrario epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuētes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiantur, & uoluntariam mortem perſuaſerint inaniter philoſophantibus. Cap. XVIII.

Quòd Cicero & alii ſapiētiſſimi immortalitatē aīarū, ſed infideliter docent, & ꝙ mala uel bōa mors ſit ponderanda ex ante acta uita & gratia Dei. Ca. XIX.

Quòd Socrates in eo fuit cordatior cæteris, ꝙ à ſcrutinio cœleſtium & naturalium cauſarum diſputationē ſuſpendit, in quibus temere conſumitur ingenium & tempus, ſed & in multis deſipuit quorum ſubiiciuntur exempla. Cap. XX.

Quid Plato didicerit à Socrate, quod ſi obtineret, hu-

mani generis periret ſocietas. Cap. XXI.
Q đ *dogma* Pla.*non erat niſi criminis fons, & fomes, & uirtutum omniũ exterminiũ.* Cap. XXII.
De *minoribus philoſophis, & quatenus in uitæ ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint.* Cap. XXIII.
De *antipodibus quos ideo eſſe finxerunt, qui opinati ſunt mundum eſſe rotundum.* Cap. XXIIII.
Quot & *quanta prædiſcenda ſunt, generaliter philoſophantibus, ut philoſophiam nullus aſſequatur aut rarus.* Cap. XXV.
Quod *doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largiatur, quam natura cõmunis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit.* Et q̃ *efficax ſit lex* Dei & *eccleſiæ ſacramenta.* Cap. XXVI.
Quòd *philoſophi ſæpe recte præcipiũt, & interdũ uident uerũ, & quare non ſit eis credendũ, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde naturæ nomẽ aut fortunæ, & quomodo philoſophi ſuis inuicem gladiis pereunt.* Cap. XXVII.
Quòd *fortuna nihil eſt, quã philoſophi nonmodo deã, ſed Deũ mentiuntur.* Et *quomodo hunc errorem dæmones immiſerint eis, qui* Deum *neſciebant & contemnebant.* Cap. XXVIII.
Item *repetitio de fortuna, & natura & diffinitione eius.* Cap. XXIX.
Epilogus *quo docet quõ tranſeundũ ſit à uanitate philoſophorum recedẽtibus, & ad uerã ſapientiã aſpirãtibus. ſ. ad uerbũ* Dei, *in quo ſola ueritas inuenitur, & uirtus & beatitudo, & ab eis quæ dicta ſunt, ad dicendatranſitum facit.* Cap. XXX.

L. Cælii Lactantii Firmiani de uera ſapientia index Libri quarti.

Q Vomõ unius ſæculi error in oĩm ſit trãſfuſus ætatẽ, & orbem occupauerit & Græcia poſt gloriã ſeptẽ ſapientũ ſtudio pq̃rendæ ueritatis exarſerit, & ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos q̃ ſapientes appellari. Cap. I.

Quòd ibi eſt quærenda ſapiẽtia, ubi gẽtibus eſt ſtultitiæ titulus. Et quare Pythagoras & Plato literarũ perſcrutatores nõ acceſſerũt ad iudæos. Cap. II.

Quòd ſapiẽtia & religio inſeparabiliter cohærẽt, & φ neceſſe eſt eoſdẽ nõ diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ. & numinis ſacerdotes, & quare cõtra naturã ſit colere plures Deos &. q̃re neceſſitate naturæ oportet dominũ eſſe unũ unicuiq;, ſic & patrẽ unũ. Cap. III.

Qđ ſapiẽtia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, & utriuſq; fons Deus unus ſolus & uerus, q ingratũ abdicat filiũ, & fugitiuũ punit ſeruũ. Cap. IIII.

Qđ oracula pphetarũ ſollicite inſpiciẽda ſunt, quos diuinitus eſſe locutos, rerũ multo ãte p̃dictarũ cõuincit euentus. Et quo tpe pphetauerit Moyſes, quot annis Ioſue rexerit populũ, quot p̃fuerint iudices, q̃diu regnauerint reges, quo tpe dominatus Cyrus, quòd in pphetis eſt ſapientiæ fundamentũ. Cap. V.

Qđ deus creator omniũ oĩpotẽtẽ genuit filiũ, & p eũ creauit uniuerſa, teſtes ſunt Sibylla & Trimegiſtus, oracula cõſona pphetis & ſapiẽtiſſimo Solomõi. c. VI.

Quòd nomen filii & angelis & ho.bus ſit ignotũ. Licet nomen habeat qđ non ab utriſq; adoratur, & unde dicatur Ieſus, & unde Chriſtus. Cap. VII.

Qđ filius bis natus eſt, æternaliter de patre tpaliter de

uirgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili & ineffabili. Et q̃re dicatur uerbũ, & in quo ab aliis angelis differat & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis ſpũs diſſolubilis, & q̃d Dauid & Solomon ꝓphetauerint de hoc uerbo, & ꝙ Solomõ præceſſerit Troianum bellũ, & quid Ioannes euangeliſta de eodem uerbo. Cap. VIII.

Quòd melius à græcis logos q̃ à latinis uerbum, & q̃d de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon & Trimegiſtus. Cap. IX.

De ſecũda natiuitate filii, quã ꝓphetæ multo ante p̄dixerũt, & q̃uo eductus ſit Iſrael ab Aegypto, & q̃bus ingratus beneficiis caput bouis in memoriã Apis dei ægyptiorũ figurauerit, & quis ordo publicarũ fuerit ptãtũ uſq; ad domini paſſionẽ. Cap. X.

Quæ fuerit cã incarnatiõis Chriſti. Cap. XI.

De cõceptu & partu uirginis p̄dicto à ꝓphetis de paſſiõe, & reſurrectiõe, & aſcẽſiõe, & iudicio. Ca. XII.

Quòd filius à patre eſt ſecundũ deitatẽ, & ꝙ geminæ ſubſtãtiæ eſſe cõuincatur, tũ ex opibus ꝓpriis, tũ ex oraculis ꝓphetarũ, tũ ẽt Apollinis Mileſii teſtimõio. Et quare nec ad Solomonẽ, nec ad aliũ q̃ ad Chriſtũ referri poſſunt uaticinia ꝓphetarũ. Cap. XIII.

De æterno ſacerdotio, q̃d ꝓphetæ ſicut & cætera prædixerunt ſic exprimẽtes Ieſum Chriſtũ, ut oracula nec ad filiũ Naue, nec ad filiũ Ioſedech ualeãt retorqueri. Et de uiis quas docuit Chriſtus qui nunq̃ ſuũ honorem quæſiuit, ſed patris. Cap. XIIII.

De baptiſmo Chriſti & miraculis quæ geſſit in carne ante paſſionẽ, quæ nõmõ à ꝓphetis ꝓnunciata ſunt, ſed ẽt uaticino Sibyllarũ, ſicut Cicero & Varro teſtan

tur, ſed oracula ante Chriſti aduentum non potuerũt intelligi. Cap. XV.

De paſſiõe Chriſti quæ iudæis eſt ſcãdalo & ſtultitiæ gentibus quõ ſummã uirtutẽ contineat, & ueram & ſingularem ſapientiam & ueritatem ſicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

Qđ calũniati ſunt eũ q̃ſi legis deſtructorẽ, & qđ pfigurauerit circũciſio, Et q̃re in illo iuſſa ſit fieri mẽbro, & q̃re phibitũ ſit carne ſuilla uesci. Cap. XVII.

Quæ cauſa & quis fuerit ordo dominicæ paſſiõis, & qbus ſit prænunciata oraculis. Cap. XVIII.

De miraculis quæ in paſſione domini contigerunt. De ſepultura & reſurrectione. Et q̃ qbus teſtimoniis pphetarum fides roboretur iſtorũ. Cap. XIX.

Quòd pfectus in galilæã dominus poſt reſurrectionẽ diſcipulis ſcripturarũ reſerauit arcana, & q̃re lex uetus dicatur teſtamẽtũ, nec potuerit intelligi ante mortem domini, & q nouũ teſtamẽtũ ueteris adipletio ẽ. Et qbus hoc ante pdictũ ſit teſtimoniis. Cap. XX.

De aſcenſione domini, diuiſiõe diſcipulorũ ad naſcẽtis eccleſiæ fundamentũ iaciendũ & roborandum. Et de miraculis eorũ, & quõ Petrus & Paulus Romam uenientes pphetauerunt regem in breui uenturũ, qui Hieroſolymã deſtrueret & iudæos deleret, eodẽ modo quo poſtea contigit. Cap. XXI.

Quòd argumẽtis reuincẽdi ſunt q diuinis detrahunt ſacramẽtis et qbus argumẽtis utãtur infideles, ut dominicæ incarnatiõis fi ẽ euacuẽt. Cap. XXII.

Qđ pceptoris morũ uacillat authoritas ſi nõ facit ipſe qđ docet, ſicut in phariſæis patet, q cõtra ſua pcepta uiuebãt, ſed Xp̃s primo fecit poſtea docuit. Ca. xxiii.

plures dii colũtur, q̃a ſi unus ſolus uere coleretur, oẽs iura fraternitatis agnoſcerẽt & exercerẽt. Ca. VIII.

Quòd iniqui iuſticiã quã ſibi abeſſe ſentiũt, omnibus abeſſe putant. Et in eos qui iuſtiores & innocentiſſimi ſunt atrocius ſæuiunt, id eſt in ſeruos Chriſti mẽſuram patrũ implentes, q caput omniũ iuſtorũ Chriſtum occiderũt, eo quòd diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinem innocentium. Cap. IX.

De impia iniquorum qui Deum neſciunt pietate. Et q̃d & ubi ſit uera pietas, quam Deorũ cultores aſſeq nequierunt propter ſubiectas cauſas. Cap. X.

Quòd perſecutores chriſtianorum non mõ beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtiis brutiores & truciores, quibus & quare tormentis martyres afficiant. Cap. XI.

Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, q diligunt inimicos. Et quòd expetibilius eſt eẽ bonũ & malum putari, quã malũ eſſe & uideri bonũ. Cap. XII.

Quòd ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religionis & ueritas fidei, quòd de cultoribus Deorũ creſcit eccleſia, ſed de eccleſia nec minis nec tormentis cõpelli poſſit ad cultũ Deorũ, licet quidã ſacrificaſſe ex infirmitate legãtur inuiti, qui tamẽ poſtea p pœnitentiã in quo: nouatiani cõfutantur, ſurrexerũt fortiores. Et quòd patientia martyrũ ſolidiſſimũ eſt chriſtianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

De uera uirtute chriſtianorũ, qui in culmine patiẽtiæ cõſtituti, philoſophos laudatores patientiæ antecedũt uirtute patiẽdi, & quòd uanum & ſtultum eſt imaginatam terram ut Deum colere. Cap. XIIII.

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & q̃uo in duabus præcipue uirtutibus, pietate, ſcilicet & æq̃tate iu-

ſticia conſtet, & quid pietas ſecūdū Trimegiſtum, & quid æquitas ſecundum Ciceronem, quarum neutrā aſſequi potuerunt Romani uel græci, nec aliqui niſi christiani. Cap. XV.

De æquitate christianorū, quā philoſophi non habētes, nec inuenire, nec defendere potuerūt. Cap. XVI.

Quō Carneades & iura pro utilitate ſancita, & uerā in hominibus iuſticiam niſi forte ſtultis, collegerit inueniri nō poſſe, & ꝙ ciuilis iuſticia ſapiētiā quidē habeat, ſed iniuſtā. Naturalis aut iuſta ſit ubiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat. Cap. XVII.

Contra Carneadē, ꝙ nō ſtultus pōt eſſe iuſtus, nec ſapiens iniuſtus, & quod innocētibus & iuſtis Deus ſemper optime conſulit, & neceſſaria prouidet, quæ patent ex diffinitiōe ſtultitiæ, & ſapientiæ. Et quæ ſit cognatio hominis & Dei. Cap. XVIII.

Quòd ignoratio immortalitatis & Dei ueri prædictorum cauſa errorū eſt, & mortem meretur æternam. Et ꝙ homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiā uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.

De inſania eorum qui Deos colunt, & nō audent rōne cōtendere cum fidelibus, & quare ſacramētorū ſuorum ſilentium indicant, & ꝙ religio per patientiam defendenda eſt, & ratione potius q̄ ſæuitia, ferro uel igne, & quātum & in quibus differunt religionis ueræ cultus & falſæ. Cap. XX.

Quòd hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorū cultus non modo christiani, ſed & philoſophi & domeſtici cultores Deorum deſtruunt. Cap. XXI.

Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in per-

ſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Cap. XXII.

Quare Deus electos ſuos tradita impiis poteſtate uexari patiatur. Cap. XXIII.

Quòd bonorum tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII.

L.Cœ.Lact. Firmiani de uero cultu libro ſexti index.

Quod innocentia uerissimus Dei cultus ē, quā carnalis homo corpori deditus neſcit. Ca. I.

Quòd Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tenebris eſt, ut ei oporteat hoſtias immolari, aut uina offerri uel lumina, & quare hæc offerantur diis gentium, qui fidem rectā & uerā innocentiā offerre neſciunt, in q̄bus cōſiſtit Dei cultus, & ꝙ intra omnia quæ ad cultum Dei pertinent, præſtantiſſimum eſt homines ad ueritatem & iuſtitiā erudire, & quare nolit ab elementis incipere. Cap. II.

De duabus uiis, quarū altera uirtutū, altera uitiorū ē, quæ in litera pythagorica figurantur, & fidelius tractātur à chriſtianis q̄ à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

De uia uirtutis, quæ in Elyſios campos deducere dicitur & uitiorum quæ ad impia tartara ducit, & ducibus utriuſq;. Cap. IIII.

De falſa diffinitione uirtutis, quā autore Lucilio poſuerunt philoſophi, & uera differentia ſcientiæ & uirtutis. Cap. V.

Quòd philoſophi neſcierunt qd eēt bonū, aut malum, q a fontē boni lucidū neſciebāt, nec intellexerūt quis debeat rerū & operū finis eſſe & q̄uo cōſtet Lucilium falſo diffiniuiſſe uirtutis officia. Cap. VI.

Quòd in uia erroris eſt ſpẽs ſapiẽtiæ & uirtutis, & ꝙ uia ueritatis & ſapientiæ eſt ſimplex, & anguſta, & ardua, & Deum habet ducem. Cap. VII.
Quare à philoſophis ueritas inueniri nõ poterat, nec ab his q̃ terrenis deditiſunt, ſed ab electis inuenitur ꝑ legẽ dei, cui põt Cicer. diffinitio adaptari. Ca. VIII.
Quòd caput religionis & uia ueritatis eſt Deũ fideliter noſcere, & fideliter colere, et q̃re diuerſæ leges ſint à gentibus inſtitutæ, & q̃s ſenſuũ integritate uigeat, quã gratia largitur potius q̃ natura. Cap. IX.
Quòd religio Deo, miſericordia homini debetur, & q̃s cãs ædificandi ciuitates & conueniendi ſocialiter & inuentionis uerborũ falsò cõmenti ſunt. Cap. X.
In quos præcipue ſit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opa, & quæ impenſa præſtantis. Cap. XI.
A quo ſit ſperãda & expetenda, & quæ & quãta ſit ueræ liberalitatis merces, & quã inanis & nulla & qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII.
De premio, & ꝙ in neceſſitate ex ꝑbus pauperũ q̄ſq; tentatur à Deo, & tribus gradibus uirtutis. C. XIII.
Quòd philoſophi uera caruerunt humanitate, q cum ſtoicis eã inter morbos animi poſuerunt. Cap. XIIII.
Quomodo peripatetici uincant ſtoicos & doceant affectuũ naturaliũ ſtimulos euelli nõ poſſe ſed mitigari, & ꝙ ea quæ brutis animalibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa, & q̃uo ſtoia mentis affectiones diffiniant. Cap. XV.
Quomodo peripatetici errauerũt, & ꝙ bonus uſus affectuum uirtus eſt, malus uitium & ꝙ uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt. Cap. XVI.

Quòd ea quæ philoſophi uitia putant uirtutes ſunt, ſi tamen referãtur ad finem debitum.i. ad Deum, & ꝙ inſani ſunt qui humanam naturã ingenitis affecti- Cap. XVII.
bus ſpoliare nituntur.
Q̃uo pꝑcepta Dei q̃bus inſiſtendũ eſt, à philoſophis diſ ſident inſtitutis, & q̃s ſit patiẽtiæ titulus. Ca. XVIII.
Quòd peripatetica ſtoicis obuiãt in defenſione affectuũ & quæ ſint tres furiæ quas poetæ finxerunt, & quis Cap. XIX.
earum ſit uſus & abuſus.
De q̃nq; ſenſuũ uoluptatibus, & q̃re plus uoluptatis datum ſit homini à natura q̃ cæteris animantibus. Et primũ de uoluptate uiſus & de ſpectaculis euitãdis, & de ludorũ & ſpectaculorũ auctoribus. Cap. XX.
De uoluptate aurium, & quid ſibi uelit diuinorũ elo- quiorũ ſimplicitas, quæ omnibus carminibus & flori bus, põpiſq; uerborũ præferenda eſt. Cap. XXI.
De uoluptate olfatus & guſtus, quem uir prudens eui- tare debet ut laqueos & tendiculas mortis. C. XXII.
De uoluptate tactus & quare in homine ſit uehemen- tior q̃ in cæteris animalibus, & q̃tas per eũ diabolus turpitudines ingerat, & ſpicula gehẽnæ, & de licito coitu & illicito. Et quare intra omnia animantia ſola mulier poſt cõceptũ ſit patiẽs uiri, Et quis ſit cõtinen- Cap. XXIII.
tiæ uel incõtinentiæ fructus.
De pœnitentia & fructu eius, & conſcientiæ ſtimulis, & diſtricto Dei iudicio. Et quibus ſacrificiis, & qua Cap. XXIIII.
ara poſſit placari.
De differentia doni & ſacrificii diuini, & forma lau- dandi Deũ & oratiõis forma & fructu. Cap. XXV.

L. Cœ. Lact. Firmiani de beata uita index li. ſeptimi.

Qvid dictum in præcedentibus libris, q̃d reſtat dicendũ in ultimo, q̃ ſunt credituri ueritati, & qui non, & quare. Cap. I.

Quòd aureũ ſæculum.i.fœliciſſimus ſtatus futurus eſt poſt iudiciũ, & quare rõ mundi non poteſt ab homine apprehendi. Et ꝙ uerã ſapientiam non aſſequitur q̃s beneficio naturæ, ſed gratiæ. Cap. II.

Quantum errauerunt ſtoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine per quem factus mundus, & quàm manifeſte contra Epicurum rationibus doceatur mundum & omnia quæ in eo ſunt Dei prouidentia gubernari. Cap. III.

Quòd omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiam illa quæ omnino uidentur eſſe mala, quare homo creatus ſit corpore fragilis, & capax rõnis. Cap. IIII.

Quare homo creatus ſit & quare ex contrariis cõſtet, & ꝙ ei domicilium cõſtitutum eſt in medio, & uita dũplex proponitur, quarũ alterã miniſtrat natura, alterã largitur gratia, & quid ſignificet ꝙ homo primũ quadrupedibus cõformatur, & poſtea erigitur, et tãdem utitur exercitio rationis. Cap V.

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, q̃ inanis ſit cultus deorum. Cap. VI.

Quare philoſophi nequiuerunt cõprehendere ueritatem integre, quã tamen ſicut exempla declarant, particulatim comprehenderunt, tamen ſe defendere nequiuerunt. Cap. VII.

De immortalitate animæ, & quibus eã argumẽtis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII.

Quæ ſit de immortalitate animæ fidelis aſſertio, & ꝙ laborũ uirtutũq; finis beata æternitas eſt. Cap. IX.

Item de immortalitate animæ, & ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur & amitti nõ põt & ꝙ uita duplex eſt, & itē mortes duæ homini præponũtur. Cap. X.

De reſurrectione corporum mortuorũ, & morte, & animarum perpetuitate. Cap. XI.

Item de immortalitate animæ contra Lucretium & Epicurum. Et de differentia mentis & animæ, & corporũ reſurrectione. Cap. XII.

Quibus teſtimoniis immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei, & quantum Ariſtoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

De fine mundi & errore chaldæorum. De ætatē mundi, & ꝙ poſt ſex ætates .i. ſex mille annorũ ſtatus mundi mutabitur & renouabitur, & ꝙ mille āni ſũt unus dies Dei, & ꝙ poſt mille annos regnabunt electi Dei in terra poſt iudicium. Cap. XIIII.

Quòd ſubmerſio Pharaonis & Aegyptiorum, & liberatio Hebræorum de ſeruitute Aegypti præfigurauit liberationem electorum, & reprobationem damnatorũ, quæ futura eſt in fine mundi, & ꝙ ſigna multa ſicut illam, ita & hãc præcedent liberationē, & qđ Romanũ imperium ante delebitur, & quod in aſiam ſumma poteſtas omniũ reuertetur, & qbus ætatũ gradibus Roma creuerit & deficiat. Cap. XV.

Quomodo imperii uentura ſit deſtructio, & quæ illi ſigna præceſſura ſint ſecundum uaticinia prophetarũ & Sibyllæ. Cap. XVI.

De aduētu magni prophetæ qui Helias dicitur, & qũo interficietur ab antichriſto, & reſurget die tertia & aſcendet in cœlũ, & de perſecutione eccleſiæ quã inferet antichriſtus, & de miraculis eius. Cap. XVII.

Quō hæc prænunciata ſunt & uaticiniis ꝓphetarū, & oraculis gentiliū uatū & uerſibus ſibyllinis. c. xviii.
Quō Chriſtus & q̄bus ſignis præcedentibus deſcendet de cælo, ut interficiat antichriſtū, & tyrannos, & impios deleat de terra, & ꝙ uigiliæ nocturnæ chriſtianorum iō inſtitutæ ſunt, ꝙ Chriſtus de nocte uenturus eſt, & ꝙ Dii & cultores eorum dabuntur incēdio, ut Sibylla prædixit. Cap. XIX.
Quō aperiētur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui nō, & quō hæc Sibylla prædixit, & qua rōne anima cum immortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecundum ſtoicos. Cap. XX.
De potentia Dei, quæ pro merito cuiuſq; pōt, & homines, & angelos punire. De carnis immortalitate poſt reſurrectiōem. De differentia ignis gehennalis, & ignis communis, & quid in electis, & quid in reprobis operetur. Cap. XXI.
Quod hæc à quibuſdam dicuntur eſſe poetica, & unde ad noticiam uenerint poetarum, quibus de cauſis corruperint ueritatē, & Lethæum amnem, & alia phātaſtica induxerint. Cap. XXII.
De reſurrectiōe, & ꝙ Pythagoras, & ali philoſophi inepte locuti ſunt, & de anaſtaſi mentientes animas in uaria trāſire corpora. Cap. XXIII.
Quòd ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudiciū per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quā cōſtituet, & ꝙ diabolus uincietur mille annis, & omnis creatura mānſueſcet, & ad iucunditatē ſeruiet homini, & Chriſtus ab omnibus coletur ut Deus & dominus. Cap. XXIIII.
Qđ nō reſtat ex quarundā ſcripturarum aſſertiōe ni

ſi ducenti anni uſq; ad rerũ innouationem. Et ꝙ finis
nõ aderit niſi Roma deſtructa. Cap. XXV.
Quòd elapſis mille annis aurei ſæculi poſt iudiciũ ſol
uetur itẽ diabolus, & cõatabit gentes, ut ſanctã ex
pugnent ciuitatem, & obſidebunt eã, & quõ eam om
nino Deus deſtruet & pœnis æternis tradet, electis
hominibus tranſlatis ad gloriã angelorum poſt re-
ſurrectionem ſecundã. Cap. XXVI.
Exhortatio ut oẽs properent ad ſuſcipiendã cum reli-
gione ſapientiã per quas ad beatiſſimã peruenitur
æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

L. Cœlii Lactantii Firmiani de ira Dei index.

PRoœmium in quo præmittens ordinem dicẽ
dorum ad habendam ueritatẽ docet Deum
eſſe cognoſcendum. Cap. I.
De gradibus per quos ad ueritatẽ aſcenditur, & q de
ipſis gradibus deiiciãtur. Cap. II.
Quòd nullus aſſeruit Deum iraſci, & gratia non mo-
ueri. Cap. III.
Cõtra Epicurum diſputat qui negabat Deũ iraſci, gra
tificari, & omnia ꝓuidere. Cap. IIII.
Contra ſtoicos dicentes in Deo fore gratiam, ſed non
iram. Cap. V.
Quòd Deus iraſcitur. Cap. VI.
Q̃d philoſophi errãt, & ꝙ hoĩes ab aliis aiantibus ma
xime differũt religiõe, quæ hoĩs eſt ꝓpria. Ca. VII.
Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & ꝙ reli-
gio ſit habenda. Cap. VIII.
Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione
enumerat. Cap. IX.

Quod mundus Dei prouidentia factus ſit, & gubernetur. Cap. X.
Vtrum unius Dei an plurium Deorum prouidētia mū dus regatur & conſtet. Cap. XI.
Quod religio ſit, & hominis ſit. Cap. XII.
Q̄d oīa tā bona q̄ mala hoīs gratia facta ſunt. ca. xiii.
Cur Deus fecerit hominem. Cap. XIIII.
Vnde ad hominē peccata perueniāt. Cap. XV.
Quæ materia ſit in Deo miſerationis, gratiæ uel iræ. Cap. XVI.
Q̄d Deus adminiſtrat mundū, & regit hominū actus, & per cōſequens iraſcitur. Cap. XVII.
Quòd ſine ira peccata nō corriguntur. Cap. XVIII.
Q̄d hō ex corpe uitia & ex aīa uirtutes habeat. Et q̄ cū uelit Deus hoīes bonos eorū uitiis iraſcitur. ca. xix.
Quòd malorum fœlicitas iræ Dei nō contradicat, & q̄ ſit Deus patiētiſſimus. Cap. XX.
Si Deus iraſcitur, cur hoīem iraſci ꝓhibeat. cap. xxi.
Epilogus & inductio autoritatū Sibyllæ Erythreæ ad iram Dei probandā. Cap. XXII.
Autoritatibus aliarum Sibyllarum ira dei probatur. (cap. xxiii.
Cōcludit Deū amandū, uerendū, honorificandū, & metuendū. Cap. XXIIII.

L. Cœ. Lactantii Firmiani de opificio Dei uel formatione hominis index.

P Remiale caput ad Demetrianū, in quo narrat cur hoc opus aſſumpſerit. Cap. I.
Quæ Deus homini, & quæ cæteris animantibus dedit. Cap. II.

Cõtra Epicuros diſputat q̃ opa naturæ dãnabãt, & ꝑci pue ꝙ hõ cæteris aĩantibus ĩbecillior oriatur. Ca. III.

Contra Epicureos cõquerentes homines morbis & immaturæ morti ſubiectos. Cap. IIII.

De differentia creationis brutorũ animaliũ, & hominis ſecundum corpus. Cap. V.

Cõtra Epicurũ, qui ex atomis fortuito cõcurrẽtibus cõpactum fabricatũq; hominẽ diſputauit. Cap. VI.

De Dei prouidentia circa uniuerſalem hominis fabricam. Cap. VII.

De forma hominis & omniũ mẽbrorũ habitudine, ſed ſpãliter de auribus & oculis. Cap. VIII.

Cõtra eos qui ſenſus falſos eẽ cõtẽdũt. Cap. IX.

Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorum habitudinem, ſed ſpecialiter quæ uſq; ad uentrẽ per cutem apparent. Cap. X.

De uiſceribus & inteſtinis uſq; ad membra genitalia (Cap. XI.

De mẽbris cõceptionis, & ipſius conceptus phyſica ratione. Cap. XII.

Cõtra illos qui per uoluptatẽ mẽbris genitalibus abutũtur, & ſubditorũ membrorũ forma. Cap. XIII.

Q̃d de multis quæ ſunt in corpe rõ ſciri neqt. ca. xiiii.

De obſcura uocis rõne. Cap. XV.

Vbi ſit mentis ſedes, & qua ratione corpori coniungantur. Cap. XVI.

Quòd anima ſit æterna, & q̃d ſit ſecundũ philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Vtrum animus & anima ſint idẽ. Cap. XVIII.

De origine animæ, & an ſit. Cap. XIX.

Cur Deus dedit ſpũm temptatorem. Cap. XX.

Opis cõcluſio & ueritatẽ ſuperari nõ poſſe. Ca. XXI.

L.Cæ.Lactantii Firmiani diuin.inſti.Epitome.
L.Cæ.Lactantii Firmiani carmen de Phœnice.
L.Cæ.Lactantii Firmiani carmen de reſurrectione.

Viſum eſt & nobis operæpretium ea loca ſigillatim oſtẽdam, in q̃bus Lactantius à ueritate Chriſtiani dogmatis aberrauerit, quã noſtri Theologi aſtruxerũt.

In primo Libro.

Primus error quando dicit, & quidẽ uniuerſaliter fieri non poſſe, quin omne quod ſit aliquando eſſe cœperit. Cap. VII.
Secundus error eſt quãdo ex præcedenti errore credit Deum ſeipſum genuiſſe & fecaſſe. Ibidem.

In ſecundo Libro.

Primus error quando dicit angelos non ſtatim à mũdi principio ad hominum tutelã eſſe decretos. Cap. XV.
Secundus dum dicit Deum angelis præcepiſſe, ne terræ contagione macularentur. Ibidem.
Tertius error dũ dicit diabolum angelos paulatim ad uitia pellexiſſe. Ibidem.
Quartus error quãdo dicit angelos Dei mulierum congreſſibus inquinatos & filios genuiſſe. Ibidẽ. (ca.ix.
Quintus error quãdo dicit oẽs aĩas cœlo creatas eſſe.
Sextus error quãdo dicit cœlũ ſtelliferũ eſſe ſupremũ, & eẽ ſedẽ ipſius cõditoris, & ibi ſupos oẽs habitare.
Septimus error quãdo dicit deũ poſuiſſe ſolem & lunam in firmamento. Ibidem. Cap. X.
Octauus quando dicit animam ex Dei ſubſtantia eſſe

deciſam. Cap.X.& Cap. XIII.

Nonus quãdo dicit Deum infinitas animas, ſeu infini tã multitudinẽ animarũ principio ꝑcreaſſe. Ca.XI.

Decimus quando dicit Deũ poſt diluuium inſtituiſſe ut homines poſt centumuiginti annos non amplius uiuerent. Cap. XIIII.

In tertio Libro.

Primus error in philoſophia, quando dicit ſi antipodes eſſent capita deorſum haberẽt pedes uero ſurſum, Et ubi uere ſint antipodes, ibi docetur. Cap. XXIIII.

Secundus quãdo Platoni dat uitio eum audiſſe dicere matrimonia eſſe cõia, ſed tam illuſtrem philoſophũ nequaꝗ intellexit. Cap. XXI.

Tertius quando dixit omnem philoſophiam abiiciendam, & eam prolixius inſectatur de laudibus Socratis & Platonis. Cap. XXIIII.

In quarto Libro.

Primus quãdo ſpiritus ſancti omnino negat ſubſtantiam, & ibi incipit tractatus de trinitate perſonarum. Cap. VI.

Secũdus error quãdo dixit ex Deo Deũ.ſ.filiũ ex ꝑlatiõe potuiſſe generari..Ca.VIII.& ĩt.XIII. cap.vii.

Tertius error quando ait ꝙ pater filium, & filius patrem facit. Cap. XXI.

Quartus eſt quãdo ait ꝙ integrũ corpus Chriſti ẽ patibulo tractũ eſt, ne læſum & minutum ad reſurgendũ inhabile redderetur. Cap. XXV.

Quintus error eſt quãdo dicit Chriſtũ in Galilæã ꝓfectum noluiſſe ſe iudæis oſtẽdere, ne adduceret eos in pœnitentiã, & improbos reſanaret. Cap. XX.

Sextus error eſt quãdo dicit pilatũ in Chriſtũ mortis ſententiã nequaq̃ ꝓtuliſſe. Cap. XVIII.

Septimus error quãdo dicit Chriſtũ in principio adoleſcentiæ à Ioãne eſſe baptizatũ. Cap. XV.

Octauus error eſt quando dicit nihil credẽdum quod oculis mortalibus cernitur quia mortale ſit neceſſe eſt. Cap. XXIIII.

Nonus error eſt quãdo dicit Deũ uirtute docere nõ poſſe, q̃a ex p̃s corpis nõ faciet quæ docebit. Cap. XXIIII.

Decimus quãdo dicit xp̃m ſoluiſſe legẽ Moyſi. C. xyii.

In ſexto Libro.

PRimus error eſt quando dicit eos eſſe ſtultiſſimos, qui candelas & cæreos in eccleſia ſuccendunt. Cap. II.

Secũdus error eſt quãdo dicit nõ eſſe congruens Deũ in noſtrum adiutoriũ inuocari. Cap. Vlti.

Quartus quãdo dicit ſi quis liberos ob pauperiem non poterit educare, ſanctius eſt, ut ſe ab uxoris congreſſione contineat q̃ ſceleratis manibus dei opera corrumpat. Cap. XX.

In ſeptimo Libro.

PRimus error eſt quãdo dicit cõpletis ſex milibus annorũ mundũ deſiturũ eſſe. Cap. XIIII.

Secundus dum dicit ꝙ omnis expectatio de fine mundi non amplius eſſe q̃ ducentorũ uidetur annorum. Eodem loco Cap. XXII.

Tertius error, & deridendus eſt dum dicit, incolumi urbe Roma de interitu mundi nihil eſſe metuendum. Cap. XXV.

Quartus de diuinatione & aſtrologia multa incidẽter & pulchra dicuntur per Lactantiũ, neſcitur quo orac

cęlo diuinare præſumpſerit. Cap. XV.

Quintus quando de fine ſeptimi milleſimi, & fine ducentorum annorum ſibimet aduerſatur, & contradicit. Cap. XXV.

Sextus quando mille annos illos famoſiſſimos qbus diabolus carcerandus eſt, quid ſibi uelint non intelligit ſed delirat. Cap. XXIIII.

Septimus quãdo dicit homines poſt iudiciũ ad paradiſum delitiarũ redituros. Cap. XXVI.

Octauus error eſt quãdo dicit Romanorum imperium in Aſiã reuerſurũ iterũ. Cap. XV.

Nonus quando dicit ꝙ qui in Dei iudicio erunt uiui, nequaq̃ morientur, ſed per mille annos infinitã multitudinem generabunt. Cap. XXIIII.

Decimus eſt quando dicit ꝙ gentes in iudicio nõ extinguentur omnino. Cap. XXIIII.

Vndecimus eſt quando dicit ꝙ peracto iudicio ciuitas ſancta pulcherrima à Deo in medio terræ conſtituetur. Cap. XXIIII.

Duodecimus error eſt quãdo implicat in ſuis eloquiis duos in fine mũdi antichriſtos eſſe uenturos; nec imprudens errorem ſuũ percepit. Cap. Vlti.

Decimus tertius quãdo cęlum mediũ intempeſta nocte & nõ ex tenebroſã aperiri debere quando dominus ad iudicium uenerit. Cap. XIX.

Decimus quartus quãdo putat dominum Chriſtum comitantibus angelis aduerſum antichriſtũ in aerem deſcenſurum, & quarto prœlio illum ſuperare debere. Cap. XIX.

Decimusqntus ẽ quãdo credit ante diẽ iudicii xp̃m uẽturũ de cœlo cũ ãtichriſto cõflicturũ, & ita aduētus

duos imprudẽs ponit admodũ ꝑpinquos. Ca. XXIII.

Decimus ſextus quia contra Platonem diſſerere & diſputare de mundo contendit ſed friuolis & exilibus nimium argumentis. Cap. I.

Decimus ſeptimus quãdo dicit in reſurrectiõe uniuerſali nõ erit caro illa quam Deus homini ſuꝑiecat huic terrenæ ſimilis. Cap. XXIIII.

Decimus octauus quãdo dicit deũ in fine mũdi facturũ ne ſol ꝑ triduũ occidat. et de Lactãtii eloquẽtia qd Seneca multis annis ante ꝓſenſerat. Ca. penultimo.

Decimus nonus error eſt quãdo nõ à Deo iudicãdos dicit, ſed tãtũ eos ꝗ in dei religiõe uerſati ſũt. C. XXV.

Vigeſimus error eſt quando dicit ꝙ illi quos plena iuſtitia & maturitas uirtutis incoxit ignem iudicii non ſentient. Cap. XX.

Vigeſimus primus error eſt quando dicit aĩas uſq; ad diẽ iudicii ĩ una cõi cuſtodia detineri recluſas eodẽ.

Vigeſimus ſecundus eſt quando dicit ꝙ qui ab inferis ſuſcitabuntur, hi præerunt uiuentibus ueluti iudices. Cap. XXIIII.

Vigeſimus tertius eſt quando credit ætatem auream ꝓpoſitam à poetis eſſe ueram, & eam quidem poſt diẽ iudicii eſſe futuram. Cap. II.

Vltimus error eſt quãdo dicit duo iudicia uniuerſalia, duaſq; reſurrectiones uniuerſales eſſe futuras. Tp̃s autem intermedium eſſe mille annorum plenũ omnĩ iuſtiãa & pace, omnibuſq; delitiis, quo tempore finito ſcilicet in fine ſeptimi milleſimi ſoluetur diabolus & perſequetur fideles ut prius. Cap. Vlti.

FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS, DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI PRAEFATIO, AD IMPERATOREM CONS.

Quanti ſit & fuerit ſemp̄ cognitio ueritatis. Et q̄ nec ſine religione ſapientia, nec ſine ſapientia ſit probanda religio. Caput Primum.

MAGNO & excellenti ingenio uiri, cū ſe doctrinæ penitus dedidiſſent, quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus publicis, & priuatis actionibus, ad inquirendæ ueritatis ſtudium contulerunt, exiſtimātes multo eſſe præclarius, humanarum diuinarumq́; rerum inueſtigare ac ſcire rationem, q̄ aut ſtruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus quoniā fragiles terrenæq́; ſunt, & ad ſolius corporis pertinēt cultum, nemo melior, nemo iuſtior fieri poteſt. Erant q̄dem illi ueritatis cognitione digniſſimi, quā ſcire tantopere cupierunt, atq; ita ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abieciſſe quoſdam res familiares

ſuas, & renunciaſſe uniuerſis uoluptatibus conſtat, ut ſolam nudamq; uirtutem, nudi expeditiq; ſequerentur, tantum apud eos uirtutis nomen atq; authoritas ualuit, ut in ea omne ſummi boni premium prædicarent. Sed neq; adepti ſunt id qđ uolebant, & operam, ſimul atque induſtriam perdiderunt. quia ueritas id eſt arcanum ſummi dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non poteſt ſenſibus comprehendi. alioqui nihil inter Deum hominemq; diſtaret, ſi conſilia & diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quodq; fieri non potuit, ut homini per ſeipſum ratio diuina innoteſceret, non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem diutius oberrare, ac ſine ullo laboris affectu uagari per tenebras inextricabiles. Aperuit oculos eius aliquando, & notionem ueritatis munus ſuum fecit, ut & humanam ſapientiam, nullam eſſe monſtraret, & erranti ac uago uiam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœleſti beneficio ac munere, quod obuoluta in obſcuro ueritas latet, eaq; uel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertionibus eget, uel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum procliuis in uitia pati non poteſt. Nam quia uirtutibus amaritudo permixta eſt, uitia uero uoluptate condita ſunt, illa offenſi, hac deliniti feruntur in preceps, ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur. Succurrendum eſſe his erroribus credidi, ut & docti ad ueram ſapientiam dirigantur, & indocti ad ueram religionem. Quæ profeſſio multo melior, utilior, glorioſior, putanda eſt, quam illa oratoria, in

qua diu uerſati, non ad uirtutem, ſed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum ueræ maieſtatis mentes hominũ inſtruere poſſimus. Nec tam de rebus humanis bene meretur, qui ſcientiam benedicendi affert q̃ qui pie atq; innocenter docet uiuere, icirco maiori in gloria philoſophi, q̃ oratores fuerunt apud græcos. Illi enim recte uiuendi doctores ſunt exiſtimati. Quod eſt longe præſtabilius, quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiori copia, & facultate dicendi cauſam ueritatis peroremus, quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi, ut eſt à multis ſæpe defenſa, tamen claritate ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodo diſſerenda eſt, ut potentius in animos influat, & ui ſua inſtructa, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis rebusq; diuinis inſtituitur diſputatio. Nam ſi quidam maximi oratores profeſſionis ſuæ quaſi ueterani, decurſis opibus actionum ſuarum, poſtremo ſe philoſophiæ tradiderunt, eamq; ſibi requiem laborum iuſtiſſimam putauerunt, ſi animos ſuos in earum rerum quæ inueniri nõ poterant inquiſitione torquerent, ut non tam ocium ſibi, quàm negocium quæſiſſe uideantur, & quidem multo moleſtius quàm in quo fuerant ante uerſati, quanto iuſtius ego me ad illam piam, ueram, diuinam ſapiẽtiam, quaſi ad portum aliquem tutiſſimum conferã, in qua omnia dictu prona ſunt, auditu ſuauia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu. Et ſi quidã prudentes. & ar-

bitri, æquitatis, inſtitutiones ciuilis iuris cōpoſitas ediderunt, quibus ciuium diſſidentium lites contentiōesq́; ſopirent, quanto melius nos & rectius diuinas inſtitutiones literis proſequemur, in quibus non de ſtillicidiis aut aquis arcendis, de manu cōſerēda, ſed de ſpe, de uita, de ſalute, de immortalitate, de deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroresq́; turpiſſimos ſopiamus. Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus Conſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maieſtatē dei ſingularis ac ueri, & cognouiſti & honoraſti. Nam cum ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperii culmen euexit, ſalutarem uniuerſis & optabilem principatum, præclaro initio auſpicatus es. Cum euerſam ſublatamq́; iuſticiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem diuturnitatem, ut eadem iuſtitia qua iuuenis exorſus es gubernaculum Reipub. etiam ſenex teneas, tuisq́; liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduerſus iuſtos, in aliis terrarum partibus ſæuiunt, quanto ſerius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet, quia ut eſt erga pios indulgentiſſimus pater, ſic aduerſus impios rectiſſimus iudex. Cuius religionem, cultumq́; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem? quem alloquar? Niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia ac ſapientia reſtituta eſt? Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ authoribus, nihil certi aſſerentibus, aggrediamur uiam rectam, quos equi-

Nota

Val: Max: Li. 1. Lento n. gradu ad uindictam sui diuina procedit Ira Tarditatemq; supplicij grauitate compensat:

dem, ſi putarem ſatis idoneos ad bene uiuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer, & alios ut ſequerentur hortarer. Sed cum inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumq́; ipſi plerunq́; diſcordent, apparet eorum iter nequaquam eſſe directum, ſiquidem ſibi quiſq; ut eſt libitum, proprias uias impreſſerunt, confuſionemq́; magnam quaerentibus ueritatem reliquerunt. Nobis autem qui ſacramentum uerae religionis accepimus, cum ſit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem ſapientiae, ducemq́; ueritatis Deum ſequamur, uniuerſos ſine ullo diſcrimine, uel ſexus, uel aetatis ad coeleſte pabulum conuocamus. Nullus enim ſuauior animo cibus eſt, q̄ cognitio ueritatis: cuius aſſerendae, atq; illuſtrandae ſeptem uolumina deſtinauimus, quamuis ea res infiniti pene ſit operis & immenſi, ut ſiqs haec dilatare atq; exequi pleniſſime uelit, tanta illi rerum copia exuperet, ut nec libri mundum, nec finem reperiat oratio. Sed nos idcirco breuiter omnia colligemus, ꝙ omnia quae allaturi ſumus tam clara ſunt, & lucida, ut magis mirum eſſe uideatur, tam obſcuram uideri hominibus ueritatem, & his praecipue, qui ſapientes uulgo putantur, uel ꝙ tantummodo inſtruendi nobis homines erunt, hoc eſt ab errore, quo ſunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinae uberrimum fontem ac pleniſſimum, cuius hauſtu, atq; potu, conceptam uiſceribus ſitim ſedent, ardoremq́; reſtinguant. Eruntq́; illis omnia facilia, prona, manifeſta, modo ne pigeat ad percipiendam ſapientiae diſciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commoda-

re. Multi enim uariis ſuperſtitiõibus pertinaciter inhærentes obdurant ſe contra manifeſtam ueritatem, nõ tam de ſuis religionibus, quas praue aſſerunt bene meriti, q̃ de ſe male, qui cum habeant iter rectum, deuios ſequuntur amfractus, planum deſerunt, ut ꝑ præcipitium labantur, lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles iaceant. His conſulendum eſt, ne contra ſe pugnent, uelintq; ſe tandem ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, ſi quare ſint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis eſt cauſa, ignoratio ſui, quam ſi quis cognita ueritate diſcuſſerit, ſciet quo referẽda, & quemadmodum ſibi uita degenda ſit. Cuius ſcientiæ breuiter ſummam circunſcribo, ut neq; religio ulla ſine ſapientia ſuſcipienda ſit, nec ulla ſine religione probanda ſapientia.

De errore philoſophorum euacuantium prouidentiã, & publica ſtatuentium fide. Caput. II.

Vſcepto igitur illuſtrandæ ueritatis officio, non putaui adeo neceſſariũ ab illa quæſtione principium ſumere, quæ uidetur prima eſſe, natura ſiue prouidentia, quæ rebus omnibus conſulat, an fortuitu uel facta ſint omnia, uel regãtur. Cuius ſententiæ author eſt Democritus, confirmator Epicurus, Sed & antea Protagoras, qui deos in dubiũ uocauit, & poſtea Diagoras, qui excluſit, & alii nonnulli, qui non putauerunt deos eſſe, quid aliud effecerũt, niſi ut nulla eſſe prouidentia putaretur: quos tamen cæteri philoſophi ac maxime Stoici acerrime remde-

runt, dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratiõe po tuiſſe, nec conſtare, niſi ſumma ratiõe regeretur. Sed & M. Tullius quamuis academicæ diſciplinæ defenſor eſſet, de prouidentia gubernatrice rerum, & multa ſæpe diſſeruit. ſtoicorum argumenta confirmans, & noua ipſe afferens plurima. quod facit, tum in omnibus ſuæ philoſophiæ libris, tum maxime in his, q ſunt de natura deorum. Nec difficile ſanè fuit paucorum hominum praue ſentientium redarguere mendacia, philoſophorum atq; gentium in hac una re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus, q non oculos ſuos in cœlũ tollẽs, tãetſi neſciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur, aliquã tamen eſſe intelligat ex ipſa rerum magnitudine, motu, diſpoſitione, conſtantia, utilitate, pulchritudine, cõparatione. Nec poſſe fieri, quin id quod mirabili ratione conſtat, conſilio maiori aliquo ſit inſtructum. Et nobis utiq; facillimum eſt exequi hanc partem, quamlibet copioſe. Sed quia multum inter philoſophos agitata res eſt, & prouidentiam tollentibus ſatis reſponſum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus, et de ſolertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim dicere nos neceſſe eſt. Omittamus hanc in præſenti quæſtionem, quæ cum cæteris ſic cohæret, ut nihil à nobis diſſeri poſſe uideatur, ut non ſimul de prouidentia diſſeratur.

An poteſtate unius Dei mūdus regatur, an multorum. Caput. III.

SIt igitur noſtri operis exordium quæſtio illa conſequens ac ſecunda. Vtrum poteſtate unius dei mundus regatur, an'ne multorū? Nemo eſt quidem qui ſapiat, rationemq́; ſecum putet, qui non unum deū eſſe intelligat, qui & condiderit omnia & eadē, qua condidit, uirtute moderetur. Quid.n. multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi forte arbitremur, ſi plures ſint, minus habere ſingulos neruorum atq; uirium? Quod quidem faciunt hi, qui eſſe multos uolunt, quia neceſſe eſt imbecilles eſſe, ſiquidem ſinguli ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus aūt, qui eſt æterna mens, ex omni utiq; parte pfectæ conſumatæq; uirtutis eſt. Quod ſi uerum eſt, unus ſit neceſſe eſt. Poteſtas enim uel uirtus abſoluta, retinet ſuam propriā firmitatem. Id autem ſolidum extimandum eſt, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil poſſit accedere. Quis dubitet potentiſſimum eſſe regem, qui totius orbis habeat imperium? Neq; immerito, cum illius ſint, quæ ubiq; ſunt omnia, cum ad eum ſolū omnes undiq; copiæ congerantur. At ſi plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium ſinguli habebunt, cum intra præſcriptam portionē ſe quiſq; cōtineat. Eodem etiā modo, ſi dii plures ſint, minus ualebunt, aliis tantundem in ſe habentibus. Virtutis aūt perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo, in quo totum eſt, non in eo in quo pars exigua de toto eſt. Deus uero ſi perfectus eſt (nam perfectus eſt) ut eſſe debet, non poteſt eſſe niſi

unus, ut in eo ſint omnia. Deorũ igitur uirtutes, ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt, quia tantum ſingulis deerit, q̃tum in cæteris fuerit. ita q̃to plures, tanto minores erunt. Quid, quòd illa ſumma rerum ptãs ac diuina uis ne ſemel quidem diuidi põt. Quicqd.n. capit diuiſionẽ, & interitum capiat neceſſe eſt. Si aũt interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibilis eſt & æternus, conſequens eſt, ut diuidi ptãs æterna non poſſit. Deus ergo unus eſt, ſi nihil aliud eſſe põt, qđ tantundem capiat ptãtis. At hi tamen qui multos eſſe arbitrãtur, officia inter ſe dicunt eſſe partitos, de q̃bus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud interim, qđ ad præſentem locũ pertinet teneo. Si partiti ſunt officia inter ſe, eodẽ reuoluitur res, ut ex his q̃libet ſufficere omnĩbus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui ceſſantibus cæteris, nõ põt omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundũ unius perfecta uirtute magis opus ſit, q̃ imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem nõ poſſe ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis poteſtasq; ſit diuinæ maieſtatis intelligit, ſi exiſtimat ſingularem Deum, qui facere mũdum potuit, eundem regere non poſſe, quem fecit. At ſi concipiat animo, quanta ſit diuini huius operis immenſitas, cum antea nihil eſſet, tamen uirtute atq; cõſilio deĩ ex nihilo eſſe conflatã, quod opus niſi ab uno inchoari perficiq; non potuit, iam intelliget multo facilius ab uno regi, quod eſt ab uno conſtitutum. Dicat fortaſſe alĩquis, ne fabricari quidem tam immenſum opus mũdi, niſi à pluribus potuiſſe, q̃libet multos, q̃libet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis, poteſtatis, uirtu

tis,maieſtatisq́; poſuerit,id totum in unum confero,& in uno eſſe dico,ut tantum in eo ſit iſtarum rerũ,quantum nec excogitari,nec dici poteſt. Qua in re,quoniam & ſenſu deficimus & uerbis,quia neq; tantæ intelligẽtiæ lucem,pectus humanum,neq; explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis,idipſum intelligere nos oportet,ac dicere. Video rurſus quid è contrario dici poſſit. Tales eē illos plures,qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto poteſt,ꝙ ſingulorum poteſtas progredi longius non ualebit,occurrentibus ſibi poteſtatibus cæterorum. Neceſſe eſt enim,ut ſuos quiſq; limites,aut tranſgredi nequeat,aut ſi trãſgreſſus fuerit,ſuis alterum finibus pellat. Non uident,qui deos multos eſſe credũt,fieri poſſe,ut aliquid diuerſum uelint,ex qua re diſceptatio inter eos & certamẽ oriatur. Sicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit,cũ alii Troiã capi uellent,alii repugnarẽt. Vnius igitur arbitrio mundum regi neceſſe eſt. Niſi & ſingularum partium poteſtas ad unam prouidentiã referatur,nõ poterit ſumma ipſa conſtare poteſtas,unoquoq; nihil curãte amplius,q̃ quod ad eum proprie pertineat. Sicut neres quidem militaris,niſi unum habeat ducem atq; rectorem. Quid ſi in uno exercitu tot fuerint imperatores,quot legiones,quot cohortes,quot cunei,quot alæ,primũ nec inſtrui poterit acies unoquoq; periculum recuſante,nec regi facile,aut tẽperari,ꝙ ſuis propriis cõſiliis utantur omnes,quorũ diuerſitates plus noceant,q̃ proſint. Sic in hoc rerum naturæ imperio,niſi unus fuerit,ad quem totius ſumma cura referatur,uniuerſa ſoluentur & corruẽt. Dicere autem multorum arbitrio

regi mundum,tale eſt,quale ſi qs affirmet,in uno corpore multas eſſe mentes,quoniam multa & uaria ſunt miniſteria membrorũ,ut ſingulos corporis ſenſus,ſingulæ mentes regere credantur.Item multi affectus quibus commoueri ſolemus,uel ad iram,uel cupiditatem, uel lætitiam,uel metum,uel ad miſeratiõem,ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Qđ ſub uno eximio Deo particulares plures eſſe non poſſunt. Caput. IIII.

QVòd ſi quis ꝑfecto dicat, ne ipſam quidem, quæ una eſt,habere uideatur, qđ ſi in uno corpore tantarum rerum gubernationẽ mẽs humana poſſideat,& uniuerſis ſimul intenta eſt , cur aliquis exiſtimet mundum nõ poſſe ab uno regi, à pluribus poſſe? Quod quia intelligunt iſti aſſertores Deorum,ita eos præeſſe ſingulis rebus,ac partibus dicũt, ut tantum unus ſit rector eximius.Iam ergo cæteri dii nõ erunt,ſed ſatellites ac miniſtri,quos ille unus maximus,& potẽs omniũ officiis his præfecerit,ut ipſi eius imperio ac nutibus ſeruiãt,ſi uniuerſi pares nõ ſunt, non igitur Dii omnes ſunt.Nec.n.põt hoc idem eſſe qđ ſeruit,& qđ dominatur. Nã ſi Deus eſt nomẽ ſummæ ptãtis,incorruptibilis eſſe debet,perfectus, impaſſibilis,nullæ rei ſubiectus.Ergo Dii non ſunt,quos parêre uni maximo Deo neceſſitas cogit.Sed quia non fruſtra falluntur hi,qui hoc ita putãt,cauſam huius erroris pauló poſt aperiemus.Nũc unitatẽ diuinæ poteſtatis teſtimoniis comprobemus.Prophetæ qui fuerũt admodum multi,unum Deum prædicant,unum loquun-

tur, q̃ppe qui unius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eẽnt pari & conſona uoce prædixerũt. At enim ueritatis expertes non putant his eſſe credendum. Illas enim non diuinas ſed humanas uoces fuiſſe aiunt, uidelicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut inſani, aut mendaces fuerunt. Atqui impleta eſſe in plæriſq; cotidie illorum uaticinia uidemus, & in unã ſententiã cõgruens diuinatio docet non fuiſſe furioſos. Quis enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poſſit? Num ergo fallaces erant qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, q̃ ratio fallendi? cum cæteros ab omni fraude cohiberent. Icirco enim à deo mittebantur, ut & præcones eſſent maieſtatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fingendi, ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, lucra deſiderant, quæ res procul dubio ab illis ſanctis uiris abfuit. Ita enim delegato ſibi officio functi ſunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ neceſſariis, non modo in futurum, ſed ne in diem quidẽ laborarent, contenti ex temporali cibo, quem Deus ſubminiſtraſſet, & hi nõ modo quæſtum ullum habuerũt, ſed etiam cruciatus atq; mortem. Amara ſunt enim uitioſis, ac maleuiuentibus præcepta iuſtitiæ. Itaque hi quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbiſſime necauerũt. Ergo à quibus abfuit ſtudium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi & cauſa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes, aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet ſuſpitio cupiditatis ac fraudis, & tamẽ præconiũ dei ſingularis, eadem, quam cæteri diuinatione fecerunt.

De teſtimoniis poetarum. Cap. V.

SEd omittamus ſane teſtimonia prophetarũ, ne minus idonea probatio uideatur eſſe, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad authores, & eos ipſos ad ueri probationem teſtes citemus, quibus contra nos uti ſolent, poetas dico ac philoſophos, ex his unum deũ probemus neceſſe ẽ. Non ꝙ illi habuerint cognitã ueritatem, ſed ꝙ ueritatis ipſius tanta uis eſt, ut nemo poſſit eſſe tam cæcus, qui non uideat ingerentem ſe oculis diuinã claritatem. Poetæ igitur, quãuis deos carminibus ornauerint, & eorũ res geſtas amplificauerint ſummis laudibus, ſæpiſſime tamen confitentur ſpiritu uel mente una, contineri regíq; omnia. Orpheus, qui & uetuſtiſſimus poetarũ, & æqualis ipſorum deorum. Siquidem traditur inter argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigaſſe, deũ uerum πρωτόγονον & magnum primogenitum appellat, ꝙ ante ipſum nihil ſit genitum, ſed ab ipſo ſint cuncta generata. Eundem etiam φανῆτα ideſt apparentem nominat. quoniam cum adhuc nihil eſſet, primus ex infinito apparuerit & extiterit. Cuius originem atq; naturam, quia concipere animo non poterat, ex aere immenſo natum eſſe dixit πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός, ideſt principio genitus Phaethon longo aere natus. Aliud enim amplius, q̃d diceret, non habebat. Hunc ait eſſe omnium deorũ parentem, quorum cauſa cœlum condiderit, liberiſq; ꝓſpexerit, ut haberent habitaculum ſedemq; cõmunem ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον, ideſt cõdidit immortalibus domum incorruptibilem. Natura igitur

& ratione ducente intellexit eſſe præſtantiſſimā poten tiam cœli, ac terræ conditricem. Non poterat enim Iouē dicere eſſe principem rerū, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnum ipſum, qui cœlo natus ferebatur. Cœlū autem tanq̃ Deum primum conſtituere nō audebat, q̃d uidebat eſſe elementum mundi, quòd ipſum eguerit authore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deū primo genitū, cui aſſignat, & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius q̃ diuina conſcripſit. Potuit Heſiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore ſumens exordium, ſed à Chao, quod eſt rudis inordinatæq; materiæ confuſa congeries, cum explanare ante debuerit Chaos ipſum, unde, quando, quomodo eſſe, aut conſtare cœpiſſet. Nimirum ſicut ab aliquo artifice, diſpoſita, ordinata, effecta ſunt oīa, ſic ipſam materiā fictameſſe ab aliquo neceſſe ē. Quis igitur hāc niſi Deus fecerit, cuius poteſtati ſubiacent omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Nō.n. Muſarum inſtinctu, ſicut uideri uolebat, in Helicone carmē illud effudit, ſed meditatus uenerat & paratus. Noſtrorum primus Maro non longè fuit à ueritate, cuius de ſummo Deo quem ſpiritum ac mentem nominauit, hæc uerba ſunt.

Chaos q[uid]. (handwritten margin note)

Maro (handwritten margin note)

Principio cœlum ac terras campoſq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ titaniaq; aſtra,
Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus,
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

At nequis forte ignoret, quis nam eſſet illi ſpiritus, qui

tantum haberet poteſtatis, declarauit alio loco dicens.

Deum nãq; ire per omnes,
Terrasq;, tractusq;, maris, cœlumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum.
Quẽq; ſibi tenuis naſcentem arceſſere uitas.

Ouidius quoq; in principio præclari opis ſine ulla no minis diſſimulatione à Deo, quem fabricatorem mũdi, quem rerum opificem uocat, mundũ fatetur inſtructũ. Quod ſi uel Orpheus, uel hi noſtri quæ natura ducẽte ſenſerunt in perpetuũ defendiſſent, eandem quam nos ſequimur doctrinam comprehẽſa ueritate tenuiſſent. Sed hactenus de poetis, ad philoſophos uẽiamus, quo rum grauior eſt authoritas. certiusq; iudicium, q̃ nõ rebus cõmentitiis, ſed inueſtigandæ ueritati ſtuduiſſe creduntur. Thales Mileſius (qui unus e numero ſeptem Sapientũ fuit, qui primus olim quæſiſſe de cau ſis naturalibus traditur) aquã dixit, à qua nata ſunt oĩa. Deũ aũt eſſe mentem, qui ex aqua cuncta formaue rit. Ita materiã omniũ rerum poſuit in humore, principiũ cãmq; naſcendi poſuit in Deo. Pythagoras ita diffiniuit quid eſſet deus, animus qui per uniuerſas mũdi partes omnemq; naturam commeans, atq; diffuſus, ex quo omnia quæ naſcuntur animalia, uitam capiũt. Anaxagoras Deum eſſe dixit infinitam mentem, quæ per ſeipſum moueatur. Antiſthenes multos quidem eẽ populares Deos, unum tamen naturalem, ſummæ totius artificem, Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt eſſe ſummum Deum, cui opinioni poeta noſter aſſenſit.

Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus æther.

Aqua unde
Deus q̃d ſit
Anaxagora

Coniugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes
Magnus alit, magno permixtus corpore fœtus.
Chryſippus naturalem uim diuina ratione prædictã, interdum diuinam neceſſitatem Deum prædicat. Item Zenon diuinam naturalemq́; legem. Horum enim omnium ſententia quãuis ſit incerta, eodem tamen ſpectat, ut prouidentiam unam eſſe conſentiãt, ſiue enim natura, ſiue æther, ſiue ratio, ſiue mens, ſiue fatalis neceſſitas, ſiue diuina lex, ſiue quid aliud dixeris, idem eſt quod à nobis dicitur Deus. Nec obſtat appellationũ diuerſitas, cùm ipſa ſignificatione ad unum omnia reuoluantur, Ariſtoteles, quãuis ipſe ſecum diſſideat, ac repugnantiam ſibi & dicat & ſentiat, in ſummum tamen unam mentem mundo præeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſſimus iudicatur, monarchiam planè aperteq́; defendit, nec æthera aut rationem, aut naturam, ſed ut eſt deum nominat, ab eo mundum hunc pfectum atq; mirabilem eſſe fabricatum. Quem Cicero ſecutus atq; imitatus in plurimis Deum frequenter confitetur, ac ſupremum uocat in his libris, quos de legibus ſcripſit, ab eoq́; regi mundum argumentatur, cum diſputat de natura deorum hoc modo. Nihil eſt præſtantius Deo, ab eo igitur mũdum regi neceſſe eſt. Nulli igitur eſt naturæ obediens aut ſubiectus Deus. omnẽ ergo regit ipſe naturam. Quid autem ſit Deus in conſolatione diffinit. Nec uero deus ipſe qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera & ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens & omnia mouens. Annæus quoq; Seneca, qui ex Romanis uel acerrimus ſtoicus fuit, q̃

ſæpe ſummum deum merita laude proſequitur. Nam cum de immatura morte diſſereret, modo intelligis inquit authoritatem ac maieſtatem iudicas tui rectoris orbis terrarum cœliq́; & deorum omniũ Dei, à quo iſta numina, quæ ſingula adoramus & colimus ſuſpenſa ſunt. Item in exhortationibus. Hic cum prima fundamẽta molis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius quicq̃ nouit natura, nec melius, ut omnia ſub ducibus ſuis irent, quãuis ipſe per totum ſe corpus intenderat, tamen miniſtros regni ſui deos genuit. Et q̃ multa alia de deo noſtris ſimilia locutus eſt, quæ nunc differo, quæ aliis locis opportuniora ſunt. Nunc ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio uiros attigiſſe ueritatem ac pene tenuiſſe, niſi eos retrorſum infucata prauis opinionibus conſuetudo rapuiſſet, qua & deos alios eſſe opinabantur, & ea quæ in uſum hominis Deus fecit tanquã ſenſu prædita eſſent, pro diis habenda & colenda credebant.

De teſtimoniis prophetarum & philoſophorum, & de teſtimoniis Cottæ pontificis, Triſmegiſti, & de decem Sibyllis. Caput VI.

NVnc ad diuina teſtimonia tranſeamus, ſed prius unum proferam, quod eſt ſimile diuino, & ob nimiam uetuſtatem, & ꝙ is quẽ nominabo, ex hominibus inter deos relatus eſt. Apud Ciceronem. C. Cotta pontifex diſputans contra ſtoicos de religionibus & de uarietate opinionum, quæ ſolent eẽ de diis, ut more academicorum omnia faceret incerta, quinq; fuiſſe Mercurios ait, & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eum, à quo Argus occiſus

*ſit,ob eamq́; cauſam in Aegyptum ꝓfugiſſe,atq; ægy-
ptiis leges ac literas tradidiſſe.* Hunc *ægyptii* Thoth
*appellant,à quo apud eos primus anni ſui menſis.i.
ſeptember nomen accepit.Idem condidit oppidum, qđ
etiã nunc græce uocatur* ἑρμοπόλις,*& ſaitæ ſeruãt,
& colunt eum religioſe.Qui tametſi homo fuerit anti-
quiſſimus,tamen & inſtructiſſimus omni genere do-
ctrinæ,adeo, ut ei multarũ rerum & artium ſcientia*
Triſmegiſto *cognomẽ imponerẽt.* Hic *ſcripſit libros,et
quidem multos,ad cognitionem diuinarũ rerum perti
nentes,in quibus maieſtatem ſummi ac ſingularis* Deĩ
aſſerit,hiſdemq́; nominibus appellat,quibus nos Deũ
& patrem,ac nequis nomẽ eius reqreret , ἀνώνυμον
*.i.ſine nomine eſſe dixit,eo ꝙ nominis proprietate nõ
egeat,ob ipſam ſ.unitatem.Ipſius hæc uerba ſunt.* ὁ δὲ
θεὸς. εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδεῖται, ἔστι γὰρ
ὁ ὢν ἀνώνυμος.*i.*Deus *autem unus,unus autẽ nomi-
ne non eget,eſt.n.qui eſt ſine nomine.* Deo *igitur no-
men non eſt,quia ſolus eſt,nec opus eſt proprio uoca-
bulo,niſi cum diſcrimen exigit multitudo,ut unãquã-
q; perſonam ſua nota & appellatione deſignes.* Deo
aũt quia ſemper unus eſt,proprium nomen eſt Deus.
*Supereſt de reſponſis carminibusq́; ſacris teſtimonia,
quæ ſunt multo certiora proferre.*Nam *fortaſſe hi con-
tra quos agimus,nec poetis putant eſſe credendũ,tã-
quam uana fingentibus,nec philoſophis,q̃ errare po-
tuerunt,quia & hi homines fuerunt.*M.Varro,*quo ne
mo unquã doctior,ne apud græcos quidẽ neq; apud la
tinos uixit,in libris rerũ diuinarum,quos ad.*C.Cæ-
ſarem ſcripſit pontificem Maximum, *cũ de quindecim*

uiris loqueretur, ſibyllinos libros ait non fuiſſe unius
Sibyllæ, ſed appellari uno nomine ſibyllinos, ꝙ oẽs fœ
minæ uates Sibyllæ ſunt à uerſibus nũcupatæ, uel ab
unius Delphidis nomine, uel à cõſiliis deorũ denũciã
dis. σιούς .n. deos non θεούς, & conſiliũ non βουλήν
ſed βυλὴν appellabant æolico genere ſermõis. Itaq;
ſibyllã dictam eſſe quaſi θεοβουλὴν. Cæterũ Sibyllas
decem numero fuiſſe, easq; oẽs enumerauit ſub autho
ribus, qui de ſingulis ſcriptitarunt. Primam fuiſſe de
Perſis, cuius mẽtionem fecerit Nicanor, qui res geſtas
Alexandri Macedonis ſcripſit. Secundã Libycã, cuius
meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiam Del-
phicam, de qua Chryſippus loquitur in eo libro, quem
de diuinatiõe cõpoſuit. Quartam Cumæam in Italia,
quã Neuius in libris belli punici, Piſo in annalibus no
minat. Quintam Erythræã, quã Apollodorus Erythræ
us affirmat ſuam fuiſſe ciuem, Eamq; graiis Ilium pe
tentibus uaticinatam & perituram eſſe Troiam. & Ho
merum mendacia ſcripturum. Sextam ſamiam, de qua
ſcripſit Erathoſtenes in antiqs annalibus ſamiorũ re-
periſſe ſe ſcriptũ. Septimã cumanã nomine Amalthæã
quæ ab aliis Demophile uel Herophile nominatur, eã-
q; nouẽ libros attuliſſe ad Regẽ Tarquiniũ Priſcũ, ac
pro eis trecentos philippeos poſtulaſſe. Regemq; aſper
natũ precii magnitudinẽ, & deriſiſſe mulieris iſaniã.
illã in cõſpectu Regis tres cõbuſiſſe, ac pro reliqs iidẽ
ꝑcium poſtulaſſe. Tarquinium multo magis mulierẽ in
ſanire putaſſe. Quæ denuo tribus aliis exuſtis, Cũ in
eodem precio ꝑſeueraret, motũ eſſe regem, ac reſidu-
os trecẽtis aureis emiſſe, quorũ poſtea numerus ſic au

ctus, capitolio refecto, q̃ ex omnibus ciuitatibus & italias & græcis, & præcipue erithræis coacti allatíque ſunt Romam, cuiuſcunq; Sibyllæ nomine fuerũt. Octauam Helleſponticam in agro Troiano natam, uico Marpeſſo, circa oppidum Gergithium, quam ſcribit Heraclides ponticus Solonis & Cyri fuiſſe temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata ſit Ancyræ. Decimam Tiburtem nomine Albumeam, quæ Tiburi colitur, ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite ſimulachrum eius inuentum eſſe dicitur, tenens in manu librum. Cuius ſacra ſenatus in Capitolium tranſtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina, & feruntur & habẽtur, præterquam Cumææ, cuius libri à Romanis occulũtur, nec eis ab ullo niſi q̃ndecim uiris inſpici fas eſt. Et ſunt ſingularum ſinguli libri, qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur, ſuntq; confuſi, nec diſcerni ac ſuum cuiq; aſſignari poteſt, p̃ter, erythreæ, quæ & nomen ſuum carmini uerum inſeruit, & Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt, cum eſſet orta Babyloniæ, ſed & nos confuſe ſibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ ſibyllæ unum Deũ prædicãt, maxime tamẽ erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus ſcriptor de. xv. uiris dicens ait. Reſtituto capitolio retuliſſe ad ſenatum. C. Curionem cõſ. ut legati erythræas mitterentur, q carmina ſibyllæ conquiſita Romam deportarent. Itaq; miſſos eſſe. P. Gabinium. M. Octatilium. L. Valeriũ, qui deſcriptos à priuatis uerſus circa mille Romam deportarunt, idem ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In

his ergo uerſibus quos legati Romā attulerunt, de uno Deo hæc ſunt teſtimōia εἷς θεὸς ὃ μόνος ἐςὶν ὅς ὑπερμεγέθης ἀγέννητος. ideſt unus deus q ſolus eſt, iſq; ampliſſimus, increatus. Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum, qui cœlum fecerit, luminibusq́; diſtinxerit ἀλλὰ θέος μόνος εἷς πανυπέρτατος. ὃς πεποίηκεν οὐρανόν ἥλιόντε, ἀςέρας, ἠδὲ σελήνην, καρποφὸρον γαίαντε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου. i. ſed Deus ſolus unus eminentiſſimus, qui fecit cœlum ſolemq; & ſtellasq́; fructiferamq́; terram, & aquæ maris fluctus. Qui quomodo ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo ſunt ſolum coli oporte re teſtatur αὐτὸν μόνον ὄντα σέβεσθ᾽ ἡγήτορα κόσμου, ὃς μόνος εἰς αἰῶνα κ᾽ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν. ideſt ipſum qui ſolus eſt, colite, principem mundi, qui ſolus eſt in ſeculum, atq; à ſeculo factus. Item alia ſibilla quæcunq; eſt. Cum perferre ſe ad homines Dei uocem diceret, ſic ait. μόνος γάρ εἰμι θεὸς. καὶ οὐκ ἔςι θεὸς ἄλλος. i. ſolus enim Deus ſum, & non eſt Deus alius. Exequerer nunc teſtimonia cæterarum, niſi & hæc ſufficerent, & illa oportunioribus locis reſeruarē. Sed cum defendamus cauſam ueritatis apud eos qui aberrantes à ueritate falſis religionibus ſeruiunt, quod genus ꝓbationis aduerſus eos magis adhibere debemus q̄ ut eos deorum ſuorum teſtimoniis reuincamus?

De teſtimoniis Apollinis & deorum. Cap. VII.

APollo enim, quem præter cæteros diuinū maximeq; fatidicum exiſtimant, Colophonæ reſpōdens, quòd Delphis credo emigrauerat,

amænitate ductus aſiæ, quærenti cuidam quis eēt, aut quid eſſet omnino deus, reſpondit uiginti & unū uerſibus. Quorū hoc principium eſt αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀϛυφέλικτος οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων. τουτὶ θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς. i. ex ſe ortus indoctus, ſine matre, inexpugnabiles nomen, nec uerbo capiēdū, in igne habitas hoc Deus modica aūt Dei portio annuntii nos. Nunquid pōt ſuſpicari de ioue eſſe dictū, qui matrem habuit & nomen. Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius ſupra mentionem feci, non modo ſine matre, ut Apollo, ſed ſine patre quoq; appellat Deum, ꝙ origo illi nō ſit aliunde. Nec enim pōt ab ullo generari, qui ipſe uniuerſa generauit. Satis (ut opinor) & argumētis docui, & teſtibus confirmaui, quod per ſe ſatis clarum eſt, Vnum eſſe regem mundi, unū patrem, unum Deum. Sed fortaſſe quærat aliq̄s à nobis idem illud, quod apud Ciceronē quærit Hortenſius. Si Deus unus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat, tanq̄ nos qui unum eſſe dicimus deſertū ac ſolitarium eē dicamus? Habet. n. miniſtros quos uocamus nuncios. Et ē illud uerū quod dixiſſe in exhortationibus Senecā ſupra retuli, genuiſſe regni ſui miniſtros Deū. Verum hi neq; dii ſunt, neq; Deos ſe uocari, aut coli uolūt, qppe qui nihil præter iuſſum ac uoluntatem Dei faciant. Nec tamē illi ſunt qui uulgo coluntur, quorū & exiguus & certus eſt numerus. Quod ſi cultores Deorū ipſos eos ſe colere putant, quos ſummi dei miniſtros appellamus, nihil eſt ꝙ nobis faciāt inuidiā, qui unū dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, nō duode-

cim dicimus, aut trecentos ſexagintaquinq; (ut Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus eorũ errores in diuerſum, qui tã paucos putant. Sciant tamẽ quo nõie appellari debeant, ne Deũ uerum uiolent, cuius nomẽ exponunt dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo, qui eodẽ illo reſponſo, ut Ioui principatũ, ſic etiam cæteris diis abſtulit nomẽ. Tertius.n. uerſus oſtendit Dei miniſtros, nõ Deos, uerũ angelos appellari oportere. De ſe quidẽ ille mentitus eſt, qui cũ ſit è numero dæmonum Angelis ſe Dei aggregauit, deniq; in aliis reſponſis dæmonẽ ſe eſſe cõfeſſus eſt. Nam cum interrogaretur quõ ſibi ſupplicari uellet, ita reſpondit πάνσοφε παντοδίδακτε πολύστροφε κλῦθι δαῖμων. i. omnia ſapiens, omnia docte, qui per cũcta uerſaris exaudi dæmon. Item rurſus cũ preces in Apollinẽ ſminthiũ rogatus exprimeret, ab hoc uerſu exorſus ẽ, ἁρμονίη κόσμου φαεσολεκὴ καὶ σοφὲ δαίμων. i. concentus mũdi & omnino lucide, & ſapiẽs dæmon, Quid ergo ſupeſt niſi ut ſua cõfeſſione uerberibus ueri Dei ac pœnæ ſubiaceat ſempiternæ? Nã in alio reſpõſo ita dixit δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον ἀκάμαντοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο. i. dæmões q̃ pmouentur circa terrã & circa pontũ infeſſi, domãtur ſub flagellis Dei. De utriſq; generibus in. ii. li. diſſeremus. Interim nobis ſat eſt, ꝙ dũ ſe honorare uult, & in cœlo collocare, cõfeſſus eſt id quod res ſe habet, quõ ſint appellandi qui Deo aſſiſtunt. Retrahant ergo ſe homines ab erroribus & abiectis religionibus prauis, parentem ſuum dominumq; cognoſcãt, cuius, nec uirtus exiſtimari poteſt, nec magnitudo

perſpici, nec principium comprehendi, cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen & memoria peruenerit quaſi ſubactis & conſumatis omnibus uiis ſubſiſtit, hæret, deficit, nec eſt aliquid ulterius quo ꝓgredi poſſit, uerum quia fieri non poteſt, quin id quod ſit aliquando eſſe cœperit, conſequēs eſt, ut quoniā nihil ante illum fuit, ipſe ante omnia ex ſeipſo ſit ꝓcreatus, ideoq; ab Apollinæ. αὐτοφυής idest ex ſe ortus. A Sibylla αὐτογενής, idest ex ſe genitus, & ἀγένητος. i. ingenitus, & ἀποίητος, idest non factus nominatur, quod Seneca uir acutus in exortatiōibus uidit. Nos inquit aliūde pendemus. Itaq; ad aliquem perſpicimus, cui quod eſt optimū in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius non inſtruxit, Deus ipſe ſe fecit.

De cæcitate eorum, qui plures deos opinātur, & unde hic error habuit originem, & ꝙ corpus Deo nō eſt neceſſariū, nec propagatio liberorū. Cap. VIII.

HIs igitur tot & tantis teſtibus comprobatur, unius diei poteſtate, ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim maieſtatēq; tantam eſſe dicit in Timæo Plato, ut eam neq; mente conci pere, neq; uerbis enarrare quiſquam poſſit ob nimiā eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet ergo aliqs, an quicquā difficile, aut impoſſibile ſit Deo, qui tanta tāq; mirifica opera prouidētia excogitauit, uirtute cōſtituit, ratione perficit, nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineſſabilis, & nulli alii ſatis notus q̄ ſibi. Vnde mihi de tanta poteſtate ſæpius cogitanti, qui Deos colunt interdum uideri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam nō mul-

tum à mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti ſunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis diuinæq; uirtutis hēre potuiſſe. cum Sibylla Erythræa dicat, οὐδ' ὑνατ' ἀνδρὸς ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι. id eſt non poteſt ex uiri ſemine & uuluæ Deus formatus eſſe. Quod ſi eſt uerū ſicuti eſt, apparet Herculem, Apollinem, Liberū, Mercurium, Iouemq; ipſum cum cæteris homines fuiſſe, quando ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, q̄ id opus, quod ipſe ad propagādam ſobolem mortalibus tribuit? eo ꝙ ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe. Dii ergo, ſi ſunt immortales & æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum ut generētur, ipſa progenie quid opus eſt, cum ſucceſſiōe nō egeant, qui futuri ſunt ſemper? Nam profectò in hominibus cæteriſq; animalibus diuerſitas ſexus & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi ut omnia genera uiuentium, quoniam ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autem qui eſt ſempiternus, neq; alter ſexus, neq; ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis ut habeat miniſtros, uel in quos ipſe poſſit dominari. Quid ergo opus eſt ſexu fœmineo, cum Deus qui eſt omnipotens, ut uocatur, ſine uſu, & opera fœminæ poſſit filios procreare? Nam ſi quibuſdam minutis animalibus id præſtitit, ut ſibi è foliis natos è ſuauibus herbis ore legant, cur exiſtimet aliquis ipſum Deū niſi ex permixtione ſexus alterius non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanq̄ Deos, & nuncupant & adorant, nemo eſt tam incōſideratus, qui nō intelligat fuiſſe mortales.

Quomodo ergo inquiet aliquis, Dii crediti ſunt? Nimirum q̃a reges maximi, ac potentiſſimi fuerunt, ob merita ſuarum uirtutum, aut munerum, aut artiũ repertarum, cum chari fuiſſent his quibus imperitauerãt, in memoriam ſunt conſecrati. Quod ſi qs dubitet, res eorum geſtas, & facta conſideret, quæ uniuerſa tam poetæ q̃ hiſtoria ueteres prodiderunt.

De Hercule, & geſtis eius, atq; ortu eius ex Ioue, & Alcmena, & morte eius. Cap. IX.

h Ercules qui ob uirtutem clariſſimus, & quaſi Africanus inter deos habetur nõnẽ orbem terræ, quẽ peragraſſe, ac expurgaſſe narratur, ſtupris libidinibus, adulteriis, inquinauit? nec mirũ, cum eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandẽ potuit in eo eſſe diuini, qui ſuis ipſe uitiis mancipatus, & mares & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidẽ, quæ magna & mirabilia geſſit, talia iudicãda ſunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur? Quid enim tam magnificum ſi leonem aprumq; ſuperauit, ſi aues ſagittis deiecit, ſi regum ſtabulum egeſſit, ſi uirginem uicit, cingulumq; detraxit, ſi equos feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis uiri, hominis tamen. Illa.n. quæ uicit fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim eſt (ut ait orator) tanta uis quæ non ferro, ac uiribus debilitari frangiq; poſſit. At animum uincere, iracundiã cohibere, fortiſſimi eſt, quæ ille nec fecit unquã, nec potuit. Hæc qui faciat, nonmodo ego eum ſummis uiris cõparo ſed ſimillimum Deo iudico. Vellem adieciſſet de li

bidine, luxuria, cupiditate, inſolentia, ut uirtutẽ eius impleret, quem ſimilem Deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus eſt qui leonem, q̃ qui uiolentiam, & in ſeipſo incluſam feram ſuperat iracundiam, aut qui rapaciſſimas uolucres deiiat, q̃ qui cupiditates auidiſſimas coercet. Aut qui Amazonem bellatricem, q̃ qui libidinem uincit, pudoris ac famæ debellatricem, aut qui fimum de ſtabulo, q̃ qui uitia de corde ſuo egerit, quæ magis ſunt pernitioſa, quia domeſtica & propria mala ſunt, q̃ illa quæ poterant uitari, & caueri. Ex quo fit, ut ille ſolus uir fortis debeat iudicari, qui tẽperãs eſt, & moderatus & iuſtus. Quòd ſi cogitet aliquis quæ ſint Dei opera, iam hæc quæ mirãtur homines ineptiſſimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus quas ignorant, ſed infirmitate ſuarum uiriũ metiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculẽ non tantum Euriſtheo ſeruiſſe regi, quod aliquatenus honeſtum uideri poteſt, ſed etiam impudicæ mulieri Omphale, quæ illum ueſtibus ſuis indutum ſedere ad pedes ſuos iubebat penſa facientem, deteſtabilis turpitudo, ſed tanti erat uoluptas. Quid tum inquiet aliquis poetis'ne credendum putas? Quid ni putem? Nõ enim iſta Lucilius narrat, aut Lucianus, qui Diis & hominibus non pepercit, ſed potiſſimũ qui Deorũ laudes canebant. Ergo q̃bus credemus, ſi fidẽ laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, pferat alios quibus credamus autores, qui nos doceant qui ſunt iſti Dii, quomodo? unde orti? Quæ ſit uis eorum? Qui numerus? Quæ poteſtas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid denique certius ueriusq́; my-

ſterium, nullus dabit. Credamus igitur iſtis, qui nō ut reprehenderent, ſunt locuti, ſed ut prædicarent. Nauigauit ergo cum Argonautis expugnauitq́; Troiam iratus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idem furore atq; inſania percitus, uxorem ſuam cum liberis interemit, hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facem ſuppoſuit arſuro, qui artus ſuos et neruos cremari ac diſſolui uidit, qui oſſa eius, ac cineres in Oeta monte ſepeliuit, pro quo munere ſagittas eius accepit.

De Aeſculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Caſtore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.

AEſculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignū, niſi ꝙ ſanauit Hippolytū, mortem ſanè habuit clariorem, quia à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus uiris diſſerens, ait, incertis parentibus natum, expoſitum, & à uenatoribus inuentum canino lacte nutritum Chironi traditum didiciſſe medicinam, fuiſſe aūt Meſſeniū, ſed Epidauri moratum. Tullius etiā Cynoſuris urbe arcadiæ ait ſepultum. Quid Apollo pater eius? Nonne ob amorem quo flagrabat turpiſſime gregem pauit alienū, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo Rex perfidus quicquid cum Diis pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum, & dum amat uiolauit, & dū ludit occidit. Homicida Mars, & per gra-

h: de hyacintho:

tiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus, ne ui deretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Vene re commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas ra piunt, eſſe gemini deſierunt. Nam liuore iniuriæ con citatus Idas, alterum gladio tranſuerberauit, & eoſ dem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam ſint non Deorũ tantũ, ſed omnium mortaliũ miſer rimi quibus ſemel mori non licet. Hos tamẽ Homerus ambos ſimpliciter (non ut poetæ ſolent) mortuos eſſe te ſtatur. Nam cum faceret in muris aſſidentem Priamo Helenam cunctos græciæ principes recognoſcere, ſo lus autem ſe fratres ſuos requirere, ſubiecit oratio ni huiuſmodi uerſum. Hæc ait, aſt alios retinebat ter ra ſepultos. Fur ac nebulo Mercurius quid ad famam ſui reliquit, niſi memoriam fraudum ſuarum? Cœlo dignus, quia palæſtram docuit, & lyram primus inue nit. Liberum patrẽ in ſenatu Deorum ſummæ autho ritatis primæq; eſſe ſententiæ neceſſe eſt, quia præter Iouem ſolus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, ſed inuictus ille Imperator inclytus Maximus ob amorem ac libidinẽ turpiſſime uictus eſt. Delatus enim Diam cum ſemiuiro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in litore, ac fiducia uictoriæ in clytæ uir eſſe uoluit, ne nimium mollis eſſe uideretur, atq; illam patris proditricem, fratris interemptricem ab alio relictam & repudiatam in coniugium ſibi uen dicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter aſcendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iuppiter, qui in ſo lemni precatione Optimus Maximus nominatur? Non ne à prima ſua pueritia impius ac penè parricida de-

præhenditur? Cum patrem regno expulit ac fugauit, nec expectauit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi. Et cum paternũ ſolium per uim, per arma cœpiſſet, bello eſt à Titanibus laceſſitus, qđ humano generi principium fuit malorũ, quibus uictis & pace in perpetuum comparata reliquam ſuam uitã in ſtupris adulteriisq; conſumpſit. Omitto uirgines quas imminuit, id enim iudicari ſolet tolerabile. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non poſſum, quorum domos dedecore, atq; infamia pleniſſimas reddidit, Illud uero ſummæ impietatis ac ſceleris, ꝙ regium puerum rapuit ad ſtuprum. Parum enim uidebatur, ſi in expugnanda fœminarum pudicitia, maculoſus ac turpis eſſet, niſi etiam ſexui ſuo iniuriam faceret, hoc eſt uerũ adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus certe optimus non eſt, quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt, niſi forte nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos uocamus ac perditos, omnibusq; pœnis digniſſimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius qui C. Verri adulteria obiecit. Eadem enim Iuppiter, quem colebat, admiſit. Qui P. Clodio ſororis inceſtũ. At illi Optimo Maximo eadem fuit, & ſoror & coniunx.

De ipſius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte & ſepultura, & opificio poetarum. Caput. XI.

QVis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Nõ inſulſe quidam poeta triumphum

Cupidinis ſcripſit, quo in libro nonmodo potentiſſimū Deorum Cupidinem, ſed etiam uictorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſtatem Cupidinis ditionemq; ueniſſent, inſtruit pompā, in qua Iuppiter cum cæteris Diis ante currum triumphātis ducitur catenatus. Eleganter id quidem dicitur à poeta figuratum, ſed tamen nō multum diſtat à uero. Qui.n. uirtutis eſt expers, q cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur, nō Cupidini (ut ille finxit) ſed morti ſubiectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem conſideremus, ut intelligant homines. in qbus miſeri uerſentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus exiſtimat, id doctis pariter, & indoctis perſuaſum eſt. Quod & religio ipſa & precationes, & hymni, & delubra, & ſimulacra demonſtrant. Eundem tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomodo poteſt Deus uideri aut (ut ait poeta) hominum rerūq; repertor? ante cuius ortum infinita hominū millia fuerunt? Eorum ſcilicet qui Saturno regnante uixerunt, ac priores luce q̃ Iuppiter ſunt potiti? Video aliū Deum regem fuiſſe primis temporibus, alium conſequētibus. Poteſt ergo fieri, ut alius ſit poſtea futurus. Si enim regnum prius mutatum eſt, cur deſperemus, & poſterius poſſe mutari? niſi forte Saturnus generare potuit fortiorem, Iuppiter nō poteſt. Atqui diuinum Imperiū, aut ſemper immutabile eſt, aut ſi eſt mutabile, qđ fieri non poteſt, ſemper utiq; mutabile eſt. Pōt.n. Iuppiter regnum amittere, ſicut & pater eius amiſit. Ita plane, nam cum idem neq; uirginibus, neq; maritatis unq̃ pepercıſſet, & abſtinuit ſe tantū una Thetide, qđ reſpō-

ſum fuit maiorem patre ſuo futurum, quiſquis ex illa natus eſſet. Et primum in eo prudentia nõ Dei, cui niſi Themis futura dixiſſet, ipſa neſciret. Si autẽ diuinus non ſit, ne deus quidem ſit, unde ipſa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde cõſcientia imbecillitatis, timuit utiq; maiorem, quod q ſcit, ſcit utiq; profecto non eſſe ſe maximum, cum quidem poteſt aliquid maius exiſtere. Idem per ſtygiã paludem ſanctiſſime iurat, una ſuperſtitio ſuperis, quæ reddita diuis. quæ eſt iſta ſuperſtitio? aut à quo reddita eſt? Ergo aliqua poteſtas maxima eſt, quæ peierantes deos puniat. quæ tanta formido eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales? quid metuunt eam? quam uiſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt? Quid igitur homines oculos ſuos in cœlum tollunt? quid per ſuperos deierant, cum ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur? Ibiq; habent quod uenerentur, & adorent. Illud uero quale eſt, eſſe fata, quibus dii omnes & ipſe Iuppiter pareat, ſi parcarum tanta uis eſt, ut plus poſſint q̃ cœleſtes uniuerſi, quãq; ipſe rector ac dominus, cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus ac ſtatutis parẽre omnes deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is qui alicui rei obſequitur maximus non ſit. Nam ſi ſit, non accipiat fata ſed faciat. Nunc ad illud quod omiſeram, redeo. In una utiq; ſola fuit continentior, cum eam deperiret, & non uirtute aliqua ſed metu ſucceſſoris. Quæ fortitudo utiq; eius eſt? qui ſit mortalis & imbecillis, & nihil. quippe qui potuit, & tunc cum naſceretur extingui, ſic ut frater eius ante genitus extinctus eſt, qui ſi uiuere potuiſſet, nunq̃ minori conceſſiſſet imperium.

Diuinitas

Humanitas

Ipſe aũt

Ipſe autem furto ſeruatus, furtimq́; nutritus, ζεύς ſiue ζην appellatus eſt, non ut iſti putant à feruore cœleſtis ignis, uel ꝙ uitæ ſit dator, uel ꝙ animantibus inſpiret animas, quæ uirtus ſolius dei eſt (quã.n. poſſit inſpirare animam, qui ipſe accipit aliũde?) ſed, ꝙ primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines alium Deum habere rectorem, ſi Saturnus non fuiſſet ab uxore deluſus. At enim poetæ iſta finxerũt. Errat quiſquis hoc putat. illi enim de hoĩbus loquebantur, ſed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabãt, deos eſſe dixerũt. Itaq; illa potius ficta ſunt, quæ tanquã de diis, nõ illa quæ tanquã de hominibus locuti ſunt, quod clarum fiet exẽplo quod inferemus. Danaen uiolaturus Iuppiter aureos nũmos largiter in ſinum eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poetæ, qui quaſi de deo loquebantur, ne authoritatem creditæ maieſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo hymbre delapſum, eadem figura, qua hymbres ferreos dicũt, cũ multitudinem telorũ ſagittarumq́; deſcribũt. Rapuiſſe dicitur in aq̃la Catamitum, poeticus color eſt, ſed aut per legionem rapuit cuius inſigne aquila eſt, aut nauis in qua eſt impoſitus tutelam habuit in aquila figuratam, ſicut taurum figuratum cum rapuit, & trãſuexit Europam, eodem modo cõuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam ſetis obſita, iã bos tranaſſe dicitur mare, in Aegyptumq́; ueniſſe atq; ibi recepta priſtina forma dea facta, quæ nũc Iſis uocatur. Q uo igitur argumento probari põt? nec Europã in Tauro ſediſſe, nec Io factã bouem? quod certus dies habetur in faſtis, quo

Iſidis nauigium celebratur, quæ res docet nõ tranaſſe illam, ſed nauigaſſe. Igitur qui ſapere ſibi uidentur, q̃a intelligunt uiuum terrenumq́; corpus in cælo eſſe non poſſe, totam Ganymedeam fabulam pro falſo repudiant, non ſentiunt in terra, id eſſe factum, quia res ac libido ipſa terrena eſt. Non ergo res ipſas geſtas finxerunt poetæ, ꝙ ſi facerent eẽnt uaniſſimi, ſed rebus geſtis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectãtes illa dicebant, ſed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta eſſe arbitrãtur à poetis, colunt quod ignorant, neſciunt qui ſit poeticæ licentiæ modus, quouſq; progredi fingendo liceat, quum officium poetæ ſit in eo, ut ea quæ geſta ſunt uere, in aliquas ſpecies obliquis figuratiõibus, cũ decore aliquo conuerſa traducant. Totum autem quod referam fingere, ideſt ineptum eſſe & mẽdacem potiusꝗ̃ poetam, ſed finxerunt iſta, quæ fabuloſa creduntur. Num etiam illa quæ de diis fœminis deorumq́; connubiis dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur. niſi forte non tantum poetæ, ſed & pictores fictoresq́; imaginum mentiuntur. Si enim hic eſt Iuppiter qui à nobis dicitur Deus, ſi non is eſt qui ex Saturno & Ope natus eſt, nõ oportuit niſi ſolius ſimulacrum in templis omnibus collocari. Quid ſibi mulierum effigies uolũt? Quid ſexus infirmus, in quẽ ſi cadit ipſe Iuppiter, tũ uero ipſi lapides hominẽ fatebuntur. Mentitos aiunt eẽ poetas, & his tamẽ credunt, immo uero nõ eẽ mentitos re ipſa probant. Ita.n. deorũ ſimulacra confingunt, ut ex ipſa diuerſitate ſexus appareat, uera eſſe quæ dicunt poetæ. Nã quod eſt aliud argumentũ imago cata-

miti, & effigies aquilæ, cũ ante pedes Iouis ponũtur in templis: & cũ ipſo pariter adoratur, niſi ut nefandi ſceleris ac ſtupri memoria maneat in æternũ: Non igitur à poetis totũ fictum eſt. Aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione obſcuratũ, quo ueritas inuoluta tegeretur, ſi ut illud de ſortitione regnorũ. Aiunt .n. Ioui cœlũ obtigiſſe, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur nõ terra potius in ſorte tertiã uenit: niſi ꝙ in terra geſta res eſt: Ergo illud in uero eſt, ꝙ regnũ orbis ita partiti ſortitiq; ſunt, ut orientis imperium Ioui cederet, Plutoni cui cognomẽ Ageſilao fuit, pars occidentis obtingeret. Eo ꝙ plaga orientis, ex qua lux mortalibus datur ſuperior, occidentis aũt inferior eſſe uideatur. Sic ueritatẽ mendacio uelauerunt, ut ueritas ipſa ꝑſuaſioni publicæ denegaret. De Neptuni ſorte manifeſtũ eſt, cuius regnũ tale fuiſſe dicimus, quale .M. Antonii fuit infinitũ illud imperium, cui totius oræ maritimæ poteſtatem ſenatus decreuerat, ut prædones ꝑſequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cũ inſulis obuenerũt, quõ id ꝓbari põt: Nimirũ ueteres hiſtoriæ docent, Antiquus autor Euhemerus, ꝗ fuit ex ciuitate meſſana, res geſtas Iouis & cæterorũ, qui dii putãtur, collegit, hiſtoriãq; cõtexuit ex titulis, & inſcriptiõibus ſacris, quæ in antiquiſſimis tẽplis habebantur, maximeq; in fano Iouis Triphylæ, ubi aureã colũnam poſitã eſſe ab ipſo Ioue titulus indicabat, in qua colũna geſta ſua ꝑſcripſit, ut monumenta eſſent poſteris rerũ ſuarũ. Hãc hiſtoriã interpretatus ẽ Ennius & ſecutus, cuius hæc uerba ſunt. Vbi Iuppiter imperium Neptuno dat maris, ut inſulis omnibus, & quæ loca ſũt ſecus ma

re omnibus regnaret. Vera ſunt ergo quæ loquuntur poetæ, ſed obtẽtu aliquo ſpecieq́; uelata. Poteſt & mons Olympus figuram poetis dediſſe, ut Iouem dicerent cœli regnum eſſe ſortitum, ꝙ Olympus ambiguum nomẽ eſt, & montis & cœli. In Olympo autem Iouem habitaſſe docet hiſtoria eadem, quæ dicit, eadẽ tempeſtate Iuppiter in mõte Olympo maximã partem uitæ colebat, & eò ad eum in ius ueniebant, ſiquæ res in controuerſia erant. Item ſi quis quid noui inuenerat, quod ad uitam humanam utile eſſet, eò ueniebat, atq; Ioui oſtẽdebat. Multa in hunc modũ poetæ transferunt, nõ ut in deos mentiantur, quos colunt, ſed ut figuris uerſi coloribus uenuſtatem ac leporem carminibus ſuis addant, q aũt nõ intelligunt quomodo aut quare quicq̃ figuretur, poetas uelut mendaces & ſacrilegos inſequuntur. Hoc errore decepti, & philoſophi, ꝙ ea quæ de Ioue feruntur minime in deum conuenire uidebantur, duos Ioues fecerunt, unum naturalem, alterum fabuloſum. Viderunt ex parte, quod erat uerum, eũ ſcilicet de quo poetæ loquuntur, hominem fuiſſe. In illo aũt naturali Ioue uulgari cõſuetudine religionis inducti errauerunt, ꝙ in deum nomen hominis tranſtulerunt, qui (ut ſupra diximus) quia ſolus eſt, nõ indiget nomine. Iouem autẽ illum eſſe, qui ſit ex Ope Saturnoq́; natus negari non poteſt. Vana igitur perſuaſio eſt eorum, qui nomẽ Iouis ſummo deo tribuunt. Solent .n. quidam errores ſuos hac excuſatione defendere, qui conuicti de uno Deo, cũ id negare non poſſunt, ipſum ſe colere affirmant. Verũ hoc ſibi placere, ut Iuppiter nominetur, quo quid abſurdius? Iuppiter enim ſine contubernio coniugis filiæq;

cœli non ſolet. Vnde quid ſit, apparet, nec fas eſt id nomen eò transferri, ubi nec Minerua eſt ulla, nec Iuno. Quid, quod huius nominis proprietas non diuinam uim exprimit, ſed humanam? Iouem. n. iunonemq́; à iuuando eē dictos Cicero interpretatur. Et iuppiter quaſi iuuans pater dicitur, quod nomen in deum minime congruit, quia iuuare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus & exigui beneficii. Nemo ſic Deum precatur, ut ſe adiuuet, ſed ut ſeruet, ut uitam ſalutemq́; tribuat, quod multo plus ac maius eſt quàm iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cum eos generat aut edúcat. Illud enim leuius eſt, quàm ut eo uerbo magnitudo paterni beneficii exprimatur, quanto id magis inconueniens eſt Deo, qui uerus eſt pater, per quē ſumus, & cuius toti ſumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis uitam impertit, ſalutem tribuit, uictum multiplicem ſubminiſtrat, non intelligit beneficia diuina, qui ſe iuuari modo à Deo putat. Ergo non imperitus modo, ſed ēt impius ē, qui nomine Iouis uirtutem ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Iouem ex rebus geſtis & ex moribus hominem fuiſſe, in terraq́; regnaſſe deprehendimus, ſupereſt ut mortem quoq; eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria deſcriptis omnibus, quæ in uita ſua geſſit, ad ultimum ſic ait. Deinde Iuppiter poſtquàm terras quinquies circuiuit, omnibusq́; amicis atq; cognatis ſuis Imperium diuiſit, reliquitq́; hominibus, leges, mores frumētaq́; parauit, multaq́; alia bona fecit, immortali gloria memoriaq́; affectus ſempiterna monumenta ſuis reliquit, ætate peſſumata in Creta, uitā cō-

mutauit,& ad Deos abiit. Eúq; Curetes filii ſui decorauerũt curaueruntq; eũ,& ſepulchrũ eius eſt in Creta in oppido Gnoſo,& dicitur Veſta hanc urbẽ creauiſſe,in qua ſepulchro eius eſt inſcriptũ antiquis literis græcis ὁ ξεὺς τοῦ κρόνου idest latine, Iuppiter Saturni. Hoc certe non poetæ tradunt, ſed antiquarum rerum ſcriptores,quæ adeo uera ſunt,ut ea ſibyllinis uerſibus confirmentur. qui ſunt tales.

δαιμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἔχει. i. dæmones inanimes cadauerum ſimulacra mortuorũ, quorũ ſepulchra habet Creta infelix. Cicero de natura deorum cũ tres Ioues à theologis nominari diceret, ait tertium fuiſſe Cretenſem Saturni filium, cuius in illa inſula ſepulchrum oſtenditur. Quomodo igitur poteſt Deus alibi eſſe uiuus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi ſepulchrum? Sciant ergo romani capitolium ſuum. i. ſummum caput religionum ſuarũ publicarum, nihil eſſe aliud q̃ inane monumentum. Veniamus nunc ad eius patrem, qui ante regnauit & q fortaſſe plus habebat in ſe, q̃ ex coitu tantorum elementorum genitus eſſe dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum. In primis illud, ꝙ aureum ſeculum narratur habuiſſe, ꝙ iuſtitia ſub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo quod in eius filio non fuit. Quid enim tã conueniens Deo, q̃ iuſtum regimen ac pium ſeculũ? Sed cum eadem ratione natum eſſe cogito, non poſſum putare Deum ſummum, ꝙ uideam eſſe aliquod antiquius cælum ſalicet atq; terram. At ego Deum quæro, ultra quem nihil eſt omnino, qui fons, & origo ſit rerũ.

Hic ſit neceſſe eſt, qui cœlum ipſum condidit, terramq́; fundauit. Saturnus autem ſi ex his natus eſt (ut putatur) quemadmodum poteſt eſſe Deus principalis, qui aliis ortum ſuum debet? Aut quis præfuit mundo, antequàm Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum eſt (ut dicebam paulo ante) figmentum, nec.n. fieri poterat, ut elementa inſenſibilia, tantoq́; interuallo ſeparata in unum coirent, ac filium procrearent, aut is, qui natus eſſet, non potiſſimum genitoribus ſimilis exiſteret, ſed eam formam gereret, quam parentes ſui non habebãt. Quæramus ergo quid ueritatis ſub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro, qui Octauius inſcribitur, ſic argumentatus eſt, Saturnum, cum fugatus eſſet à filio, in Italiamq́; ueniſſet, Cœli filium dictum ꝙ *ſoleamus eos quorum uirtutem miremur, ad eos qui repentine aduenerint, de cœlo cecidiſſe, dicere, Terræ autem* ꝙ *ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem ſimilia ueri, non tamen uera, quia conſtat etiam tunc cum regnaret, ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari. Saturnum cum potentiſſimus rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq́; indidiſſe, cum hæc prius aliis uocabulis appellarentur, qua ratione & montibus & fluminibus nomina ſunt impoſita. Neq; enim cũ dicunt poetæ de* ꝓ*genie Atlantis, aut Inachi fluminis id potiſſimum dicunt, homines ex rebus ſenſu carẽtibus potuiſſe generari, ſed eos utique ſignificant, qui nati ſunt ex his hominibus, qui uel uiui uel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nã id apud ueteres, maximeq́; græcos uſitatum fuit, ſic Ma-*

ria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, Icarium, Helleſponticum, & in Latio auentinus uocabulū monti dedit, in quo ſepultus ē. Tyberinus uel tyberis amni in quo merſus eſt. Non ergo mirandum ſi nomina eorum cœlo terræq; attributa eſſent, qui reges genuerāt potentiſſimos. Apparet ergo non ex cœlo natum eſſe, quod fieri non poteſt, ſed ex eo hoc homine, cui nomen Vrano fuit, quod eſſe uerum, Triſmegiſtus author eſt, qui cum diceret admodū paucos extitiſſe in qbus eſſet perfecta doctrina in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos ſuos nominauit. Hæc ille quia ignorauit, alio traduxit hiſtoriā, qui quoniam quomodo potuerit argumentari, oſtendi, Nunc dicam quomodo, ubi à quo ſit hoc dictum, non. n. Saturnus hoc, ſed Iuppiter fecit, in ſacra hiſtoria, ſic Ennius tradit. Deinde Panem deducit in montem, qui uocatur cœli ſtella, Poſtq̄ eo aſcendit, cōtemplatus eſt late terras, ibiq; in eo monte aram creat cœlo. Primusq; in ea ara Iuppiter ſacrificauit, in eo loco ſuſpexit in cœlum, quod Vranos nominatur, idq; quod ſupra mundum erat, quod æther uocatur, de ſui aui nomine cœlo nomen indidit, idq; Iuppiter, quòd æther uocatur, placans primū cœlum nominauit, terræq; hoſtiam, quā ibi ſacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum ſacrificaſſe Iuppiter iuenitur. Cæſar quoq; in arato refert, Aglaoſthenem dicere, Iouem cum ex inſula Naxo aduerſus Titanas ꝓficiſceretur, & ſacrificiū faceret in litore, aqlam ei in auſpicium aduolaſſe, quam uictor bono omine acceptā tutelæ ſuæ ſubiugarit. Sacra uero hiſtoria, & ante conſediſſe illi aquilam in capite, atq; illi regnū

portẽdiſſe teſtatur. cui ergo ſacrificare potuit Iuppiter, niſi cœlo auo? quem dicat Euhemerus in oceaniam mortuũ, & in oppido Aulatia ſepultum.

Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicã transferant rõnem. Cap. XII.

QVoniam reuelauimus myſteria poetarũ, & Saturni parentes inuenimus, ad uirtutes eius & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primũ ex hoc ipſo iam deus non eſt, qui fuit. Deniq; q̃ ne iuſtus quidem fuit, ſed impius nonmodo in filios quos necauit, uerũetiam in patrem, cui dicitur abſcidiſſe genitalia, quod forſitã uere acciderit. Sed homines reſpectu elementi quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanq̃ ineptiſſime fictam, quam tamen ſtoici (ut ſolent) ad rationem phyſicam conãtur traducere, quorũ ſententiã Cicero de natura deorum diſſerens poſuit. Cœleſtem inquit, altiſſimã ætheriamq; naturam, ideſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, uacari uoluerunt ea parte corpis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Veſtam potuit cõuenire, ſi mas diceretur. Icirco, enim uirginẽ putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elementum, nihilq; naſci poſſit ex eo, quippe qui omnia quæ arripuerit, abſumat, Ouidius in faſtis.

Nec tu aliud Veſtam q̃ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma, corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

Vulcanoq; id potuit aſcribi, qui quidem putatur ignis,

& tamen poetæ non aſſenſerũt. Potuit & ſoli, in quo eſt natura & cauſa gignentium, nam ſine ſolis igneo calore, neq; naſci quicq̃, neq; augeri poteſt, ut nulli elemento magis opus ſit genitalibus, q̃ calori, cuius fœtu concipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia. Poſtremo etiam ſi ita ſit (ut uolunt) qui magis abſciſum eſſe cœlum putet, q̃ omnino ſine genitalibus natum. Nã ſi per ſe gignit, non indigebat utiq; genitalibus, cum Saturnum ipſum procrearet. Si uero habuit, & à filio abſciſa ſunt, ortus rerum & natura omnis interiſſet. Quid? quod ipſi Saturno non diuinum, modo ſenſum ſed humanum quoq; adimunt, cum affirmãt eſſe eum Saturnũ, qui curſum & conuerſionem ſpaciorum, & temporũ continet. Eumq; græce idipſum nomẽ habere, χρόνος n. dicitur, quod eſt idem quod κρόνος, ideſt ſpacium tẽporis. Saturnus enim eſt appellatus, quod ſaturetur annis. Hæc Ciceronis uerba ſunt exponentis ſententiam ſtoicorum, quæ q̃ uana ſit cuiuis intelligere promptiſſimũ eſt. Si enim Saturnus cœli eſt filius, quomodo potuit, aut tempus à cœlo gigni, aut cœlum à tempore abſcidi, aut poſtea tẽpus imperio ſpoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iuppiter natus eſt ex tempore, aut quibus annis ſaturari poſſit æternitas, cui nullus eſt finis?

Quomodo poetæ & hiſtorici euacuãt ſtoicorũ traditionẽ de Ioue, & Saturno, & aliis Diis. Cap. XIII.

SI ergo uanæ ſunt iſtæ rationes philoſophorum, quid ſupereſt niſi ut uere factum eſſe credamus, ideſt hominem ab homine abſciſ-

ſum, niſi forte aliquis exiſtimet dictum fuiſſe, q̄ timuit cohæredem, cum ſiquid diuinitatis habuiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed ꝓpria, ne Iupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione priuauit. Idem ſororem ſuam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, reſponſo uetitus eſſe dicitur mares liberos educare, ꝙ futurum eſſet, ut à filio pelleretur, quam rem metuens, natos ſibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) ſed necabat, quanquã ſcriptum ſit in hiſtoria ſacra. Saturnũ & Opẽ, cæteroſq; tunc hoĩes humanam carnem ſolitos eſitare. Verũ primum Iouem leges hominibus moreſq; condentem, edicto prohibuiſſe, ne liceret eo cibo ueſci, quod ſi uerum eſt, quæ poteſt in eo fuiſſe iuſtitia? Sed fictum ſanè putemus. Saturnũ filios deuoraſſe, modo cum aliqua ratione. Nunc icirco, q̄d ait uulgus, comediſſe filios ſuos eum, qui extulerit, ſepulturæq; mandauerit. Ops autẽ cum Iouem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumq; nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſum imprudẽtiam reprehendam neceſſe eſt. Cur enim reſpõſum ab alio accepit potius? Cur in cœlo conſtitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Poſtremo cur extitit aliqua uis potentior aut maior, quæ illius uinceret poteſtatem? Nimirũ ſenex à iuuene facile uictus eſt, ac ſpoliatus imperio. Fugit expulſus, & in Italiam nauigio uenit, cum erraſſet diu ſicut Ouidius in faſtorum libris refert.

Cauſa ratis ſupereſt thuſcum rate uenit ad amnem,
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantẽ atq; inopẽ Ianus excepit, cuius rei argu-

menta ſunt nũmi ueteres, in q̃bus eſt cũ duplici fronte Ianus, & in altera parte nauis, ſicut idẽ poeta ſubiecit.

Ouidius At bona poſteritas puppim formauit in ære.
Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Omnes ergo non tantum poetæ, ſed hiſtoriarum quoq; ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe conſentiunt, qui res eius in Italia geſtas memoriæ ꝓdiderunt, græci Diodorus & Thallus, Latini nepos, & Caſſius, & Varro. Nam cum agreſti quodam more in Italia uiueretur.

Is genus indocile ac diſperſum montibus altis
Compoſuit, leges'q; dedit, Latium'q; uocari
Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.

Cenſet'ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt, qui fugit, qui latuit? Nemo tam ſtultus eſt, qui enim fugit aut latet, & uim & mortẽ timeat neceſſe eſt. Orpheus, qui tẽporibus eius recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe commemorat.

πρώτισος μέν ἄναξ ἔπι Χθονίων κρόνος ἀνδρῶν. ἐκδ᾽ ἐ κρόνου γέντ᾽ αὐτὸς ἄναξ εὐρύοπα ζεύς. i. primus quidem Rex hominum terreſtrium Saturnus. Ex Saturno autem generatur Rex late uidens Iuppiter ſonans. Item Maro noſter.

Virgilius Aureus hanc uitã in terris Saturnus agebat, Et alio (loco,
Aurea'q; (ut perhibent) illo ſub rege fuere
Secula ſic placidã populos, in pace regebat.

Neq; ſuperius dixit in cœlo egiſſe uitam, neq; inferius ſuperos in pace rexiſſe. Vnde apparet illum regem fuiſſe terrenum, quod alibi apertius declarat,

Aurea cõdet ſecula, q̃ rurſus latio regnata per arua.

Saturno quondã, Ennius quidem in Euhemero nõ primum dicat regnaſſe Saturnum, ſed Vranum patrem. Initio, inquit, primus in terris Imperium ſummũ Vranus habuit, is id regnum unà cum fratribus ſuis inſtituit atq; parauit. Non magna diſſenſio, ſiquidem maximorum autorum de filio patreq; dubitatio eſt, ſed tamen utrũq; fieri poteſt, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere non regnum, poſtea Saturnus maiores ſibi opes comparauerit, ac regium nomen aſciuerit.

Quid idẽ Ennius docet in ſacra hiſtoria. Cap. XIIII.

NVnc quoniam ab his quæ retulimus, aliquãtulum ſacra hiſtória diſſentit, apperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poetarũ ineptias in accuſandis religionibus ſequi, ac ꝓbare uideamur. Hæc Ennii uerba ſunt. Exin Saturnus uxorẽ duxit Opem. Titan qui maior natu erat poſtulat ut ipſe regnaret, ibi Veſta mater eorum, & ſorores Ceres, atq; Ops ſuadent Saturno, ut de regno nõ cõcedat fratri, Ibi Titã, qui facie deterior eſſet, q̃ Saturnus, icarco & ꝙ uidebat matrem, atq; ſorores ſuas operam dare, ut Saturnus regnaret concesſit ei, ut is regnaret, Itaq; pactus eſt cum Saturno. uti ſiquid liberorum uirĩlis ſexus ei natum eſſet neq; educaret, id eius rei cauſa faciat. uti ad ſuos gnatos regnũ rediret. Tum Saturno filius qui primus natus eſt eum necauerunt. Deínde poſterius nati ſunt gemini Iuppiter, atq; Iuno. Tũ Iunonem Saturno in conſpectum dedêre, atque Iouem

clam abſcondunt, dantq; eum Veſtæ educandum. cælãtes Saturnũ. Itẽ Neptunũ clam Saturno Ops parit, eũq; clanculũ abſcõdit ad eũdẽ modũ. Tertiopartu Ops parit geminos Plutonem, & Glaucam. Pluton latine eſt dieſpiter, alii Orchum dicunt, ibi Glaucam filiam Saturno oſtendunt, ac filium Plutonẽ cælant, atq; abſcondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut ſcripta ſunt) Iouis fratrumq; eius ſtirps, atq; cognatio in hũc modum nobis ex ſacra ſcriptione traditum eſt. Item pauló poſt hæc refert. Deinde Titan, poſtq̃ reſciuit Saturno filios procreatos, atq; educatos eſſe clam, ſeducit ſecum filios ſuos, qui Titani uocantur, fratrem' que ſuum Saturnum, atq; Opem comprehendit, eoſq; muro circumegit, & cuſtodiam his apponit. Hæc hiſtoria q̃ uera ſit docet Sibylla Erythræa eadem ferè dicens, niſi ꝙ in paucis, quæ ad rem non pertinent, diſcrepat. Iuppiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine, ꝙ patrem uinxiſſe cõpedibus, perhibetur. Id enim Titan patruus fecit, ꝙ ille contra pactionem iuſq; iurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur. Iouem adultum cum audiuiſſet patrem, atq; matrem cuſtodiis circũſeptos, atq; in uincula cõiectos, ueniſſe cũ magna Cretenſium multitudine, Titanumq;, ac filios eius pugnando uiciſſe, parentes uinculis exemiſſe, patri regnum reddidiſſe, atq; ita in cretã remeaſſe. Poſt hæc deinde Saturno datam ſortem, ut caueret' ne filius eum regno expelleret, illum eleuandæ ſortis, atque effugiendi periculi gratia inſidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis inſidiis regnum ſibi denuo uendicaſſe, ac fugaſſe Saturnũ, qui cum iactatus eſſet per

omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum cõprehendendum uel necandum iuppiter miſerat, uix in Italia locum in quo lateret, inuenit.

Qua ratione homines Dii cœperint nominari. Caput. XV.

QVibus ex rebus cum cõſtet illos homines fuiſſe, non eſt obſcurum qua ratione Dii cœperint noĩari. Si.n. nulli reges ante Saturnũ, uel Vranum fuerunt ꝓp hominum raritatẽ, qui agreſtem uitam ſine ullo rectore uiuebant, nõ eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum totam'que gentem ſummis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, ſiue ob miraculum uirtutis, hoc uere putant rudes adhuc & ſimplices, ſiue (ut fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ, ſiue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compoſiti. Deínde ipſi reges cũ chari fuiſſent his, quorum uitam compoſuerant, magnum ſui deſiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum ſimulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium. Progreſſiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt, ut et gratiam referre benemeritis uiderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperãdi cupiditatẽ. Q᷑ Cicero de natura Deorũ docet dicens, Suſcepit aũt uita hominum conſuetudoq; communis, ut beneficiis excellentes uiros in cœlum fama, ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Caſtor, hinc Pollux, hinc Aeſculapius, hinc Liber. Et alio loco atque alio in pleriſq; ciuitati-

bus intelligi poteſt, acuendæ uirtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ cauſa periculum adiret optimus quiſque, uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecrauerunt, & Mauri reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœpere, dum illi primi qui eos nouerant, eo ritu ſuos liberos ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in prouinciis omnibus colebantur. Priuatim uero ſinguli populi gentis aut urbis conditores, ſeu uiri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles, ſumma ueneratione coluerunt, ut Aegyptii Iſidem, Mauri Iubam, Macedones Gabyrim, Pœni Vranum, latini Faunum, Sabini Sanctum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atq; regiones uaria ſacra ſuſcepta ſunt, dum grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deferant, inuenire non poſſunt. Præterea pietas eorum qui ſucceſſerant, plurimum contulit ad errorem. qui (ut diuina ſtirpe nati uiderentur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iuſſerunt. An'ne poteſt aliquis dubitare, quomodo religiones deorum ſint inſtitutæ cum apud Maronem legat Aeneæ uerba ſociis imperantis?

virgilius

Nunc pateras libatæ Ioui, præcibusq; uocate
Anchiſen genitorem. Cui nõ tantum immortalitatem,
uerum etiam uentorum tribuit poteſtatem.
Poſcamus uentos, atq; hæc mea ſacra quot annis,

Vrbe uelit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Idem faciet de Ioue Liber & Pan & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorũ, Acceſſerunt etiam poetæ, & compoſitis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos ſuſtulerunt, ſicut faciũt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulãtur, quod malum à græcis ortum eſt, quorum leuitas inſtructa dicendi facultate & copia, incredibile ẽ quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos & ſuſcepẽt primi ſacra illorũ, & uniuerſis gẽtibus tradiderũt. Ob hãc uanitatẽ Sibylla ſic eos increpat. ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσι. πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης. θύεις εἰδώλοις τίς τοὶ ἐν νῷ πλάνην ἔβαλεν. ὥστε σὲ τάδε ποιεῖν μεγάλου θεοῦ προσώπου ἀπολελειμμένου. i. Græcia quid cõfidis in uiris principibus? ad qd dona inania mortuis offers? immolas idolis, quis tibi in mẽtem errorem impoſuit? ut hæc perficias magni dei ore relicto? M. Tullius qui nõ tantum perfectus orator, ſed philoſophus fuit, ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſeipſum de morte filiæ conſolatus eſt, nõ dubitauit dicere, Deos, qui publice colerentur homines fuiſſe. Quod ipſius teſtiõmium eo debet grauiſſimũ iudicari, ꝙ & augurale habuit ſacerdotium, & eoſdemſe colere uenerariq; teſtantur. Itaque intra paucos uerſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem ſe modo conſecraturum eſſe profitetur, quo illi à ueteribus ſunt conſecrati, & illos mortuos eſſe docuit, originem uanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cum uero inquit & mares &

fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe uideamus. & in eorum urbibus atque agris augu ſtiſſima delubra ueneremur, aſſentiam eorum ſapien tiæ, quorum ingeniis & inuentis omnem uitā legibus & inſtitutis exultam conſtitutamq; habemus. Quod ſi ullum unquā animal conſecrandum fuit, illud ꝑfecto fuit, ſi Cadmi aut Amphitryonis progenies, aut Tyn dari in cœlum tollenda fama fuit, huic idem honos cer te dicandus eſt, quod quidem faciam. Teq; omnium op timam doctiſſimamq; approbātibus diis immortalibus ipſis, in eorum cœtu locatam ad opinionem omniū mor talium conſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis pro nimio lu ctu deliraſſe Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & do ctrina, & exemplis, & ipſo loquendi genere perfecta non ægri ſed conſtantis animi ac iudicii fuit. Et hæc ip ſa ſententia nullum præfert indiciū doloris. Neq; enim puto illum tam uarie, tam copioſe, tam ornate ſcribere potuiſſe, niſi luctum eius & ratio ipſa & cōſolatio ami corum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, ꝙ idem dicit in libris de republica: idem de gloria: Nam de le gibus, quo in oꝑe Platonem ſecutus eſt, leges uoluit po nere, quibus putaret, uſuram eſſe iuſtam, & ſapientē ciuitatem de religione ita ſanxit. Diuos & eos qui cœ leſtes ſemper habiti ſunt colunto. Et illos quos in cœlū merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aeſculapium, Pollucem, Caſtorem, Quirinum. Item in Tuſculanis cū diceret totum penè cœlum humano genere completum. Si uoluero, inquit, ſcrutari uetera, & ex illis ea quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipſi illi maiorū gentiū Dii ꝗ habētur, hinc à nobis ꝑfecti in cœ

lũ reperiētur. Quare quorũ demõſtrãtur ſepulchra in Græcia, reminiſcere quoniã ex initiatis quæ tradũtur myſteriis. Tũ deniq; ꝙ hoc late pateat intelliges. Teſtatus eſt, uidelicet Attica cõſciẽtia ex ipſis myſteriis intelligi poſſe, ꝙ omnes illi homines fuerũt qui coluntur, & de Hercule, Libero, Aeſculapio, Caſtore, Polluce, inconſtanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentium Deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et icirco ait late hoc patere, ut idem de Ioue, cæteriſq; antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam ſi eadem ratione ueteres conſecrauerunt, qua ſe imaginem nomẽq; filiæ conſecraturum eſſe dicit, ignoſci mœrentibus poteſt, credentibus non poteſt. Quis enim tam demens, qui conſenſu & placito innumerabilium ſultorum, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliqd, qd ipſe non habeat dare alteri poſſe? Apud Romanos Deus Iulius, qa hoc ſcelerato homini placuit Antonio. Deus Quirinus, quia hoc paſtoribus uiſum eſt, cum alter germãi fratris extiterit, alter patriæ parricida, quod ſi conſul non fuiſſet Antonius. C. Cæſar pro ſuis in rẽpublicam meritis & defuncti hominis honore caruiſſet. Et quidem conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui, q uetabant funus fieri, et Dolabellæ conſulis, q columnam in foro, ideſt titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulum deſiderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quem populus amiſſum regem dolens hæc loquitur.

O Romule Romule dic, ô,
Qualem te patriæ cuſtodem dii genuerunt?

Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater,ò genitor,ò ſanguen diis oriundum.
Ob hoc deſiderium facilius creditum eſt Iulio proculo mentienti,qui ſubornatus à patribus eſt, ut nunciaret plebi ſuæ uidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorē, eumq; mādaſſe ad populum,ut ſibi delubrum fieret, ſe Deum eſſe & Quirinū uocari. Quo facto & ipſi populo perſuaſit,Romulum ad deos abiiſſe,& ſenatum ſuſpitione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dii eſſe nō poſſunt,quos ſexus diſcernit. Et ꝙ in naturam Dei non accedit,aut ſexus, aut coitus,aut officium generandi. Cap. XVI.

Poteram his quæ retuli eſſe contentus,ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamuis ipſo religionum capite deſtructo uniuerſa ſuſtulerim,libet tamen proſeq; cætera, & redarguere plenius inueteratam perſuaſionē, ut tandem homines pudeat ſuorum ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat,quia nihil ueri afferebat. Noſtrum eſt hoc officium,qui & uerum Deum aſſerimus,& falſos refutamus. Illi ergo qui poetas finxiſſe de diis fabulas opinantur, & deas fœminas eſſe credunt,& colunt,reuoluuntur imprudentes ad id qđ negauerāt,coire illos ac parere. Nec enim fieri poteſt, quin duo ſexus generandi cauſa ſint inſtituti. Recepta uero ſexuum diuerſitate,nō intelligunt conſequens eē,

ut concipiant, quod in Deum cadere nō poteſt, ut iſti pu-
tant, nam & Iouis eſſe filios dicunt & cæterorum deo-
rum, Naſcūtur ergo & cotidie quidem Dii noui, nec.n.
uincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum
innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet mori
ente. Nam cum hominum uix incredibilis numerus ſit
& ineſtimabilis, quos tamen ſicuti naſcuntur, mori ne-
ceſſe eſt, quid Deorum eſſe tandem putemus, qui tot
ſæculis nati ſunt, immortalesq́; manſerunt? Cur ergo
tam pauci coluntur? niſi forte arbitramur non generā-
di cauſa, ſed tantummodo capiendæ uoluptatis duos eē
ſexus Deorum, & ea exercere quæ homunculos & fa-
cere & pati pudet. Cū uero dicantur aliqui ex aliqui-
bus nati, conſequens eſt ut ſemper naſcantur, ſiquidem
aliquando ſunt nati, uel ſi aliquando naſci deſierunt,
ſcire nos conuenit, cur aut quando deſierint, Non illepi
de Seneca in libris moralibus philoſophiæ, Quid er-
go eſt inquit quare apud poetas ſalaciſſimus iuppiter
deſierit liberos tollere? Vtrū ſexagenarius factus eſt,
& illi lex Papia tabulam impoſuit? an impetrauit ius
trium liberorum? An tandem illi uenit in mentem, ab
alio expectes, alteri quod feceris. Et timet ne quis ſibi
faciat, quod ipſe Saturno? At iſti qui Deos aſſerunt, ui
deant quomodo reſpondeant huic argumento, quod in
feremus. Si duo ſunt ſexus Deorum, ſequitur concubi-
tus. Et ſi coeunt, & domos habeāt neceſſe eſt. Nec enim
carent uirtute ac pudore, ut hoc promiſcue, aut in pro-
patulo faciant, ſicut muta uidemus facere animalia. ſi
domos habent, conſequens eſt ut & urbes habeant, &
quidem auctore Naſone, qui ait.

ouidius Plebs habitat diuerſa locis, hac fronte potentes
Cœlicolæ, clariq; ſuos poſuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ ſequantur, arare illos & colere, quod quidem uictus cauſa fit, ergo mortales ſunt, quod argumentum retrouerſum idem ualet. Si enim agros nõ habent, ne urbes quidem. Si urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si cõcubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fœmineus. In diis autem uidemus & fœminas eſſe, ergo Dii nõ ſunt. Diſſoluat hoc argumentum ſi quis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, ut hæc ultima neceſſe ſit cõfiteri. Sed ne illud quidem diſſoluet aliquis, ex duobus ſexibus alter fortior alter infirmior eſt. Robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumenti extrema illa concluſio, ut Dii non ſint, quoniam in Diis & fœminæ ſunt.

Quòd ſtoici fidem hiſtoriarum & poetarum figmenta inani phyſica ratione peruertunt, & quæ miſeriæ & turpitudines de Diis referantur. Cap. XVII.

AB has rationes ſtoici alio uerſu Deos interpretantur. Et quia nõ præuident quid ſit in uero, conantur eos cũ rerum naturalium rõne coniungere, quos Cic. ſecutus de Diis ac religionis eorũ hanc ſententiã tulit. Videtis'ne igitur, ut à phyſicis rebus bene atq; utiliter inuentis trahat ratio, ad commentitios ac fictos deos? quæ res genuit falſas opĩ

niones erroresq́; turbulentos, ſuperſtitiones penè aniles, & formæ.n. deorum nobis & ætates & ueſtitus ornatusq́; noti ſunt. Genera præterea, cõiugia, cognationes omnes, omniaq́; traducta ad ſimilitudinẽ imbecillitatis humanæ. Quid planius, q̃d uerius dici põt? Romanæ philoſophiæ princeps, & ampliſſimo ſacerdotio præditus cõmentitios ac fictos Deos redarguit, quorũ cultus ſuperſtitiones penè aniles eſſe teſtatur, falſis opinionibus erroribusq́; turbulẽtis implicatos eẽ homines queritur. Nã totus liber tertius de natura deorũ oẽs funditus religiões euertit ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Nũ eloquẽtia ſuperare poſſumus Ciceronẽ? minime id q̃dẽ, ſed fiducia illi defuit ignorãti ueritatẽ. q̃d ipſe ſimpliciter in eodẽ ope confitetur. Ait.n. facilius ſe poſſe dicere, q̃d nõ ſit, q̃ quid ſit, hoc eſt falſa ſe intelligere, uera neſcire. Clarũ eſt igitur homines fuiſſe illos, q Dii putãtur, Et eorũ memoriã poſt mortem cõſecratã eſſe, iõ ẽt ætates diuerſæ ſunt, et certæ imagines, ſingulorũ ꝙ in eo habitu & ætate ſingulorũ ſimulachra cõfigurata ſunt, in qua quẽq; mors deprehẽdit Cõſideremus (ſi placet) erũnas infelicium deorũ. Iſis filium ꝑdidit, Ceres filiã, expulſa & per orbem terræ iactata Latona uix inſulam paruã, in qua pareret inuenit. Deum mater & amauit formoſum adoleſcentẽ, et eundẽ cum pellice deprehẽſum exectis uirilibus ſemiuirũ reddidit. Et nũc à gallis ſacerdotibus ſacra eius celebrantur. Iuno pellices acerrime perſecuta eſt, q̃a parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulam Samum ſcribit Varro prius partheniam nominatã, ꝙ ibi Iuno adoleuerit, ibiq́; etiã Ioui nupſerit. Itaq; nobiliſſimũ & an-

Samos

Parthenia

tiquiſſimum templum eius eſt Sami, & ſimulacrum in habitu nubētis figuratum, & ſacra eius anniuerſaria nuptiarum ritu celebrātur, Si ergo adoleuit, ſi fuit uirgo primo poſtea mulier, hominem fuiſſe qui non intelligit, pecudem ſe fateretur. Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium proſtitutæ libidinibus, non Deorum tantum, ſed & hominum. Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinē, ex Anchiſa Aeneā, et ex Bute Erycem, ex Adone q̄dē nullum potuit, qui etiam, tum puer ab apro ictus occiſus eſt, quæ prima (ut in hiſtoria ſacra continetur) artem meretriciā inſtituit, auctorq́; mulieribus in cypro fuit, uti uulgo corporum quæſtum facerent. Quod iccirco imperauit, ne ſola præter alias mulieres impudica & uirorum appetens uideretur. Etiā'ne habet hæc aliq̄d numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̄ partus? Sed'ne illæ quidem uirgines illibatam caſtitatē ſeruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthoniū eſſe natum? An ex terra ut poetæ uideri uolunt, At res ipſa clamat. Nam cum Vuulcanus diis arma feciſſet, eiq́; Iuppiter optionem dediſſet premii, quod uellet poſtulādi, iuraſſetq́; (ut ſolebat) per infernam paludem ſe nihil negaturū, tum faber claudus Mineruæ nuptias poſtulauit. Hic Iuppiter Optimus maximus tanta religione conſtrictus, abnuere non potuit, Mineruam tamen monuit repugnare, pudicitiāq́; defendere, Tum in illa colluctatione Vulcanū in terram profudiſſe aiunt ſemen, unde ſit Erichthonius natus. Idq́; illi nomē impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονος, ideſt ex certami-

ne atq; humo. Cur igitur virgo eum puerum cum draconne conclusum, & obſignatum tribus uirginibus Cecropidis cõmendauit? euidens (ut opinor) incæſtum, quod nullo modo poſſit colorari. Altera cum pene amatorem ſuum perdidiſſet, qui erat turbatis diſtractus equis, præſtantiſſimum medicum Aeſculapium curãdo iuueni aduocauit, eumq́; ſanatum

Secretis alma recondit.
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq́; relegat,
Solus ubi in ſyluis Italis ignobilis æuum,
Exigeret, uerſoq́; ibi nomine Virbius eſſet.

Quid ſibi uult hæc tam diligẽs, tam ſollicita curatio? quid ſecretæ ſedes? quid relegatio, uel tam longe, uel ad mulierem, uel in ſolitudinẽ? quid deinde nominis commutatio? Poſtremo quid equorum tam pertinax abominatio? Quid ſignificant hæc omnia, niſi conſcientiam ſtupri? aut amorem minime uirginalem. Errant plane, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene ſuſciperet, quia amanti nouercæ obſequiũ pernegaret.

Quomodo refellantur hi, qui Deos eſſe factos ex hominibus mentiantur. Cap. XVIII.

HOc in loco refellendi ſunt ẽt hi, q̃ Deos ex hominibus eſſe factos, nõ tantum fatentur, ſed ut eos laudent, etiam gloriantur; aut uirtutis gratia, ut Herculem, aut munerum, ut Cererem ac Liberum, aut artium repertarũ, ut Aeſculapium, uel Mineruam. Hæc uero q̃ inepta ſint, quãq; non digna, ꝓpter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere cõtaminent, hoſteſq́; Deo uero fiãt, quo contempto mortuorũ ſacra

ſuſcipiunt, ex ſingulis rebus oſtendam. Virtutē eſſe di cunt, quæ hominem tollat in cœlum, non illam, de qua philoſophi dixerunt, quæ poſita eſt in bonis animi, ſed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo, quæ quoniam præcipua in Herculē fuit immortalitatem meruiſſe cre ditur. Quis tam ſtultæ ineptus eſt, ut corporis uires di uinum, uel etiam humanum bonū iudicet, cum ſint & maiores pecudibus attributæ, ut uno morbo ſæpe fran gantur, uel ipſa ſenectute occultum minuantur & cor ruant. Itaq; idē cum ille deformari ulceribus toros ſu os cerneret, nec ſanari ſe uoluit, nec ſenē fieri, nequā do ſeipſo minor, aut deformior uideretur. Hunc ergo qui uiuū ſeipſum cōbuſſerat, aſcendiſſe in cœlum pu tauerunt, eaq; ipſe, quæ ſtultiſſime admirati ſunt ſi mulacris, & imagnibus cōpreſſa & conſecrata poſue runt, ut in perpetuū uanitatis eorum monumēta per ſtarent, qui ob necem beſtiarū Deos fieri credidiſſent. Sed hæc græcorū fortaſſe culpa, qui res leuiſſimas ꝓ maximis ſemper habuerūt. Quid noſtri, nū ſapientio res? qui athleticam quidem uirtutē cōtemnunt, quia ni hil obeſt, ſed regiā (quia late ſolet nocere) ſic admirā tur, ut fortes & bellicoſos duces in Deorū cœtum locari arbitrētur. Nec eſſe ullam aliā ad immortalitatē uiā, ꝗ̄ exercitus ducere, aliena uaſtare, urbes delere, oppi da excidere, liberos populos, aut trucidare, aut ſubil cere ſeruituti, uidelicet quo plures hoïes afflixerint, ſpoliauerint, occiderint, eo ſe nobiliores & clariores putant, & inanis gloriæ ſpē capti ſceleribus ſuis no men uirtutis imponūt. Iam mallē, ut à ferarum cædibus Deos ſibi fingerent, ꝗ̄ immortalitatē tam cruentā ꝓ

barent. Si quis unum hominem iugulauerit, pro cōtaminato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorū admitti eū fas putant. Ille aūt qui infinita hominum milia trucidauerit, cruore campos inūdauerit, flumina infecerit, nō modo in templum, ſed etiā in cœlum admittitur. Apud Ennium ſic loqtur Aphricanus, *Si fas cædendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt, Mi ſoli cœli maxima porta patet.* Scilicet qa magnā partem generis humani extinxit ac perdidit. O' quantis in tenebris Aphricane uerſatus es, uel potius ò poeta qui per cædes & ſanguinē patere hominibus in cœlum aſcenſum putaueris, Cui uanitati & Ci. aſſentit. *Eſt uero inquit Aphricane, nam & Herculi eadem ipſa porta patuit,* tanquam ipſe planè cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Equidem ſtatuere non poſſum, dolendum'ne potius an ridendum putem, cum uideam, & graues, & doctos, & (ut ſibi uidentur) ſapiētes uiros, in tam miſerandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc eſt uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidem malim, quàm exitio eſſe quamplurimis. Si aliter parari immortalitas non poteſt niſi per ſanguinem, quid fiet ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certe fieri poterit ſi pernicioſo & impio furore proiecto innocentes eſſe ac iuſti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines ſæuire nō dabitur? Sed iſti qui euerſiones urbiū populorūq; ſummam gloriam computant, ocium publicum non ferrent, rapient, ſæuient, & iniuriis inſolenter illatis humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, ut habere hoſtem poſſint, quem ſceleratius deleant q̃ laceſſierint.

Nunc ad reliqua pergamus. Nomē deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum diuinis docere literis, uinum atq; fruges ante progeniem cœli, atque Saturni fuiſſe in uſum hominum, ſed ab his ſanè inuenta eſſe fingamus. Num poteſt plus aut minus uideri collegiſſe fruges, hisq; fractis panē facere docuiſſe, aut uuas de uitibus lectas expreſſiſſe, uinumq; fecisſe, q̄ fruges ipſas, aut uites generaſſe, aut ꝓtuliſſe de terra? Reliqt hæc ſanè Deus humanis ingeniis eruenda, tamen fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui tribuit ſapiētiā homini, ut inueniret, & ipſa illa quæ poſſent inueniri, primus inuenit. Artes quoq; ſuis inuētoribus immortalitatē peperiſſe dicuntur, ut Aeſculapio medicina, Vuulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fulloniam, ſutrinamq; docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti diuites uaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ uitæ plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa ſunt templa? ſed nimirū Minerua eſt, quæ omnes repperit. Ideoq; illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerua aſcendit in cœlum. Eſt uero cauſa cur quisq̄ derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum aſtris & luminibus exorſus eſt, ut eam ueneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille qui uulnera in corporibus ſanare docuit? Num poteſt eſſe præſtantior, quàm qui corpora ipſa formauit, ſentiendi, ac uiuendi ratiōem dedit? Herbas deniq; ipſas, & cætera, quibus medendi ars conſtat, excogitauit ac protulit?

Quòd Deos uanos, & Deum uerum nemo ſimul poteſt colere. Caput. XIX.

AT enim dicit aliquis, & huic ſummo, qui fecit omnia, & illis qui partim profuerũt, ſuã uenerationem eſſe tribuendam. Primũ nec factum eſt unq̃, ut qui hos colit, etiam Deum coluerit, neq; fieri poteſt, quoniam ſi honos idẽ tribuitur aliis, ipſe omnino non colitur, cuius religio eſt illum eſſe unũ ac ſolum Deum credere. Clamat ſummus poeta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes, apud inferos eſſe, ipſumq́; illum medicinæ repertorem talis, & artis ad ſtygias undas fulmine eſſe detruſum, ut intelligamus, q̃tum ualeat pater omnipotens qui & Deos fulminibus extinguat, ſed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationem, quia Deus fulminari non poteſt, apparet non eſſe factum, immo uero qa factum eſt apparet hominem fuiſſe non Deum. Mendacium enim poetarum nõ in facto eſt, ſed in nomine. Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſiõem faterentur, quod erat uerum, quòd ſi hoc conſtat inter ipſos, ex hominibus Deos factos, cur ergo non credunt poetis, ſi quando illorum fugas, & uulnera, & mortes, & bella, & adulteria deſcribunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuiſſe ullo pacto fieri Deos, quiá ne homines quidem probi fuerunt, eáq; in uita ſua geſſerunt, quæ mortem pariunt ſempiternam.

De propria Romanorum religione. Cap. XX.

VEnio nunc ad proprias Romanorũ religiones, quoniã de cõmunibus dixi, Romuli nutrix Lupa honoribus eſt affecta diuinis. Et ferrem, ſi id animal ipſum fuiſſet, cuius figurã gerit. Autor eſt Liuius Larentiæ eſſe ſimulacrum, & quidẽ non corporis, ſed mentis ac morum. Fuit enim Fauſtuli uxor, & propter uulgati corporis uilitatem Lupa inter paſtores, ideſt meretrix nuncupata eſt, unde etiam Lupanar dicitur, exemplum, ſcilicet Athenienſium in ea figuranda Romani ſecuti ſunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidiſſet, quia nefas erat ſimulacrum conſtitui meretricis in templo, animalis effigiẽ poſuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſiõe fecerũt. Huius nominis etiam dies feſtus dicatus eſt, & Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolam Romani meretricem colunt, ſed Faulam quoq;, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Iam quanta iſta immortalitas putanda ſit, quam etiam meretrices aſſequantur? Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet, Populum Romanum ſcripſit hæredem, certam pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum quos appellãt Floralia. Quod quia ſenatui flagitioſum uidebatur, ab ipſo nomine argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deã finxerũt eſſe, quæ floribus præſit, eamq; oportere placari, ut fruges cum arboribus, aut uitibus bene proſpereq; floreſcerent. Eum colorem ſecutus in faſtis poeta non ignobilẽ nympham narrauit, quæ ſit Chloris uocitata, eãq; zephy

*ro nuptam quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à ma-
rito, ut haberet omnium florum poteſtatem.* Honeſte q-
dē iſta dicuntur, ſed inhoneſte turpiterq́; credūtur. Nō
*debent (cum ueritas quæritur) huiuſmodi nos uela-
menta decipere.* Celebrantur *ergo illi ludi cum omnī
laſciuia, conuenientes memoriæ meretricis.* Nam *præ-
ter uerborum licentiam, q̃bus obſcœnitas omnis effun-
ditur, exuuntur etiam ueſtibus populo flagitante mere
trices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in con-
ſpectu populi uſq; ad ſacietatem impudicorum lumi-
nū cū pudendis motibus detinentur.* Cloacinæ *ſimula
crum in cloaca maxima repertum* Tatius *conſecrauit,
& quia cuius eſſet effigies ignorabat, ex loco illi no-
men impoſuit.* Pauorem, Palloremq́; Tullus Hoſtilius
*figurauit & coluit. Quid de hoc dicam, niſi dignū fuiſ
ſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) præſentes
haberet? Ab hoc illud.* M. Marcelli *de conſecratione ho-
noris atq; uirtutis honeſtate nominū differre cōgruit.
Eadem uanitate* Mentem *quoq; inter deos collocauit* Se
*natus, quam profecto ſi habuiſſet, eiuſmodi ſacra nun
quam ſuſcepiſſet.* Magnum Cicero *audaxq́; cōſilium
ſuſcepiſſe* Græciam *dicit, quòd cupidinum, & amorum
ſimulacra in gymnaſiis conſecraſſet, adulatus eſt ui-
delicet* Attico, *& irriſit hominem familiarem.* Non *eſt
enim illud magnum, aut omnino conſilium dicendum
fuit, ſed impudicorum hominum perdita, & deplo-
rata nequitia, qui liberos ſuos quos erudire ad hone-
ſta deberent, proſtituerunt libidini iuuentutis, à qui-
bus flagitiorum* Deos, *& in illis potiſſimum locis, ubi
nuda corpa corruptorū luminibus patent, & in illa coli*

ætate uoluerunt, quæ ſimplex & in prouida prius ir-retiri, & in laqueos poteſt cadere, quàm cauere. Quid mirum, ſi ab hac gente uniuerſa flagitia manarunt? apud quam ipſa uitia religioſa ſunt, eaq; non mõ non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic ſententiæ tanquam græcos prudentia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet nõ uitia conſecrari. Quod ſi recipis ô M. Tulli, non uides forte, ut irrumpant uitia cum uirtu-tibus? quia mala bonis adhærent, & in animis ho-minum potentiora ſunt, quæ ſi uetas conſecrari, re-ſpondebit tibi illa eadem Græcia, ſe alios deos colere, ut proſint, alios ne noceant. Hæc enim ſemper excuſa-tio eſt eorum, qui mala ſua pro diis habent, ut Roma-ni Rubignem ac Febrem. Sic ergo uitia conſecranda non ſunt, in quo tibi aſſentior, ne uirtutes quidẽ. Non .n. per ſe ſapiunt aut ſentiunt, neq; intra parietes, aut ædiculas luto factas, ſed intra pectus collocandæ ſunt, & interius comprehendendæ, ne ſint falſæ, ſi extra ho minem fuerint collocatæ. Itaq; præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his uerbis. Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cœlum, mentem, uirtu-tem, pietatem, fidem, earumq; laudum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine nõ poſſunt. Si enim co lenda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autẽ ſunt extra hominem, quid opus eſt ea colere, quibus carea-mus? Virtus colenda eſt, non imago uirtutis, & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſo-lenni, ſed uoluntate ſola atq; propoſito. Nam quid eſt aliud colere uirtutem, niſi eam comprehendere animo & tenere? Quod unuſquiſq; ſimul cœpit uelle, conſe-

quitur.

quitur. Hic ſolus uirtutis eſt cultus, nam religio & ueneratio nulla alia niſi unius dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt, ô uir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere, quid ſacerdotes conſtituere, uana & inſenſibilia culturos, quid immolare uictimas? Quid tantos ſumptus, uel fingendis uel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum eſt pectus humanũ, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes eſſe ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim uirtutes ſic colunt, ideſt qui umbras atq; imagines uirtutum conſectantur, ea ipſa, quæ uera ſunt tenere nõ poſſunt. Itaq; nulla in quoq̃ uirtus eſt, uitiis ubiq; dominantibus, nulla fides, uno omnia pro ſe quoq; rapiente, nulla pietas, nec conſanguineis, nec parentibus, parcente auaritia, & cupiditate in uenenũ & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publicæ bellis ſæuientibus, priuatis inimicitiis uſq; ad ſanguinẽ furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrœnatis omnem ſexum & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt. Colunt. n. thure ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis colere debuerunt, q error omnis ex illius principalis ac ſũmi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à gallis occupata obſeſſi in capitolio Romani, cũ ex mulierũ capillis tormenta feciſſent, ædẽ Veneri caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, q̃ uanæ ſint religiones, uel ex eo ipſo, ꝙ eas his ineptiis cauillantur. A' lacedæmoniis fortaſſe didicerant, Deos ſibi ex euẽtis fingere. Qui cũ Meſſenios obſiderent, & illi furtim dece-

ptis obſeſſoribus egreſſi ad diripiendam Lacedæmo-nem cucurriſſent, à ſpartanis mulieribusq; fugati fuſi ſunt. Cognitis aũt hoſtium inſidiis lacedæmonii ſeque bantur. His armatæ mulieres obuiã longius exiuerũt, quæ cũ uiros ſuos cernerent parare ſe ad pugnã, qui putarent Meſſenios eſſe, corpora ſua nudauerũt. At illi uxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati, ſicut erant armati permixti ſunt utiq; ꝓmiſcue. Nec enim uacabat diſcernere, ſic iuuenes ab iiſdem antea miſſi cũ uirginibus; ex quibus ſunt parthenii nati. Propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ ſimulacrum poſuerunt, quod tametſi ex cauſa turpi, tamen honeſtius uidetur armatã Venerem conſecraſſe, q̃ caluam. Eodem tp̃e Ioui quoq; piſtori ara appoſita eſt, ꝙ eos in quiete monuiſſet, ut ex omni frumento quod haberent, panẽ facerent, & in hoſtium caſtra iactarent, eoq; facto ſoluta eſt obſidio, deſperantibus Gallis, inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionũ deriſio eſt, ſi eorum defenſor eſſem, quid tam grauiter queri poſſem, q̃ deorũ nomẽ in tantũ ueniſſe contemptum, ut turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis nõ rideat Fornacem deã? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis cũ audiat deã Mutã, tenere riſum queat? Hanc eſſe dicũt ex qua ſint nati Lares, & ipſam Larã nominãt uel Larundã. Quid præſtare colenti põt, quæ loq non põt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indiciũ de furto boum, diuinitatem cõſecuta, quia perdidit fratrem. Et Cunina quæ infantes incunis tuetur, ac faſcinum ſummouet, & Sterculius q̃ ſtercorãdi agri rõnem primus induxit. Et tutinus, in cuius

ſinu pudendo nubẽtes præſident, ut illarũ pudicitiam prior Deus delibaſſe uideatur. Et mille alia portẽta, ut iam uaniores qui hæc colenda ſuſceperint, q̃ ægyptios eſſe dicamus, qui monſtroſa & ridicula quædã ſimulacra uenerantur & colunt, quæ tamẽ habẽt aliquã imaginem. Quid, ꝙ lapidem colunt informẽ atq; rudem, cui nomen erat Terminus? Hic eſt quem pro Ioue Saturnus dicitur deuoraſſe, nec immerito illi honos tribuitur. Nam cũ Tarquinus capitolium facere uellet, eo ꝙ in loco multorum deorũ ſacella eſſent, conſuluit eos per auguria, utrum ioui cedere uellent, & cedentibus cæteris, ſolus Terminus manſit. Vnde illũ poeta capitolii immobile ſaxum uocat. Iam ex hoc ipſo q̃ magnus Iuppiter inuenitur, cui nõ ceſſit lapis, ea fortaſſe fiducia, ꝙ illũ de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio, ſupra ipſum Terminũ foramen eſt in tecto relictum, ut quia non ceſſarat, libero cælo frueretur, quo ne ipſi quidem fruebantur, qui lapidẽ frui putauerunt. Et huic ergo publice ſupplicatur, quaſi cuſtodi finium Deo, qui nõ tantum lapis, ſed etiam ſtipes interdum eſt. Quid de his dicam, qui colunt talia? niſi ipſos potiſſimum lapides ac ſtipites eſſe?

De ſacrificiis & myſteriis eorum. Cap. XXI.

Diximus de Diis ipſis, qui coluntur, Nunc de ſacris ac myſteriis eorũ pauca dicenda ſũt. Apud Cypri ſalaminem humanã hoſtiã Ioui Teucrus ĩmolauit. Idq; ſacrificiũ poſteris tradidit,

quod eſt nuper Hadriano imperāte ſublatum. Erat lex
apud Tauros inhumanam & feram gentem, uti Dia-
næ hoſpites immolarent, & id ſacrificium multis tēpo-
ribus celebratum eſt. Galli Eſum atq; Teutatem huma
no cruore placabāt. Nec Latini quidem huius immani-
tatis expertes fuerunt. Siquidem Latialis Iuppiter etiā
nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni pre-
catur quibus ſic ſacrificant? Aut quid tales Dii homi-
nibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur?
Sed de barbaris non eſt adeo mirandum, quorum reli
gio cum moribus congruit. Noſtri uero, qui ſemper mā
ſuetudinis & humanitatis gloriā ſibi uendicarunt, nō
ne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiūtur? Hi.n.
potius ſcelerati ſunt habendi, qui cum ſint liberalium
diſciplinarū ſtudiis expoliti, ab humanitate deſciſcūt,
q̄ qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorū igno
ratione labuntur. Apparet tamen antiquum eē hūc im
molandorum hominum ritum. Siquidem Saturnus in
Latio eodem genere ſacrificii cultus eſt; nō quidem ut
homo ad arā immolaretur, ſed uti in Tyberim de pon-
te miluio mitteretur. Quod ex reſponſo quodam facti-
tatum Varro autor eſt. Cuius reſponſi ultimus uerſus
ē talis. καὶ κεφαλάς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμ
πετε φῶτα. i. Et capita Saturnio & patri mittite lumi
na. i. hominem. Quod, quia uidetur ambiguū, & fax il
li, & homo iaci ſolet. Verū id genus ſacrificii ab Herc.
cum ex Hiſpania rediret dicitur eē ſublatum, ritu tamē
pmanēte, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur
ex ſcyrpo, ut Oui. in faſtis docet.

Donec inde uenit Thyrintius arua quot annis.

Triſtia leucadio ſacra parata modo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe quirites,
Herculis exemplo corpora falſa iace. Ouidius
Hæc ſacra ueſtales uirgines faciunt, ut ait idem.
Tum quoq; priſcorum uirgo ſimulacra uirorum
Mittere roborea ſcyrpea ponte ſolet.

Nam de infantibus qui eidem ſaturno immolabantur, ꝓpter odium Iouis quid dicam non inuenio. Tam barbaros tam immanes fuiſſe homines, ut parricidiũ ſuum.i. tetrum atq; execrabile humano generi facinus ſacrificium uocarent. Cũ teneras atq; innocentes animas, quæ maxime eſt ætas parẽtibus dulcior, ſine ullo reſpectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarẽt. O dementiam inſanabilem, quid illis iſti Dii amplius facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi, ꝗ̃ faciunt ꝓpitii? Cũ ſuos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactãt, humanis ſenſibus ſpoliant? Quid põt eſſe his hominibus ſancti? Aut quid in prophanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt? Peſcenius Feſtus in libris hiſtoriarum per ſatyram refert. Carthaginenſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare, & cum uicti eſſent ab Agathocle rege ſiculorũ, iratum ſibi Deum putauiſſe. Itaq; ut diligentius piaculũ ſoluerent, ducentos nobilium filios immolaſſe.

Tantum religio potuit ſuadere malorum,
Quæ peperit ſæpe ſceleroſa atq; impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſulebant? cũ tantam partem ciuitatis occiderent, quantam fortaſſe ne Agatocles quidẽ uictor occiderat? Ab iſto

genere ſacrorũ nõ minoris inſaniæ iudicanda ſunt publica illa ſacra, quorũ alia ſunt matris Deum, in quibus homines ſuis ipſi uirilibus litant. Amputato.n. ſexu nõ uiros ſe, nec fœminas faciunt. Alia uirtutis, quã eandẽ Bellonam uocant. In quibus ipſi ſacerdotes non alieno ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis nãq; humeris, & utraq; manu diſtrictos gladios exertos currũt, & efferũtur & inſaniunt. Optime igitur. Quin. fanatico bello, iſtud inquit ſi Deus cogit, iratus eſt, ẽt ne hæc ſacra ſunt? Nõne ſatius eſt pecudũ more uiuere, q̃ Deos tam impios, tã pfanos, tã ſanguinarios colere? Sed unde iſti errores, & hæc tanta flagitia manauerunt, ſuo loco diſſeremus, interim uideamus cætera, quæ carent ſcelere, ne ſtudio inſectãdi uideamur eligere peiora. Iſidis egyptia ſacra ſunt, quatenus filiũ paruulũ uel perdiderit uel inuenerit. Nã primo ſacerdotes eius deglabrato corpore ſua pectora tũdunt, lamentãtur, ſicut ipſa, cũ pdidit, fecerat. Deinde puer pducitur q̃ſi inuẽtus, & in lætitiã luctus Ille mutatur, iõ Lucanus.

Nunquamq; ſatis quæſitus Oſiris.

Semper enim perdunt & ſemper inueniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ uera geſta eſt, quæ profecto, ſi quid ſapimus declarat mortalem mulierem fuiſſe, ac pene orbam, niſi unicum reperiſſet, quod illum ipſum poetam minime fugit, apud quẽ Põpeius adoleſcens, morte patris audita hæc loquitur.

Euoluam buſto iam numen gentibus Iſim,
Et tectum ligno ſpargam per uulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Serapin & Serapidẽ uulgus appellat. Solẽt.n. mortuis conſecratis nomina immutari,

*credo nequis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romu-
lus poſt mortem Quirinus dictus eſt, & Leda Neme-
ſis, & Circe Marica & Ino poſtquam ſe præcipitauit
Leucothea, materq; Matuta. Et Melicertes filius eius
Palæmon, atq; Portunus. Sacra uero Cereris Eleuſi-
næ non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer
planctu matris inquiritur, ita hic ad inceſtum patrui
matrimonium rapta Proſerpina, quam quia facibus
ex Aetnæ uertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres di-
citur, ideo ſacra eius ardentium Tedarum iactatiõe
celebrantur. Apud Lampſacum Priapo lætabilis uicti-
ma eſt aſellus. Cuius ſacrificii ratio in faſtis hæc red-
ditur. Cum Dii oẽs ad feſtum matris magnæ conueniſ-
ſent, epuliſq; ſatiati noctem luſibus ducerent, quieuiſ-
ſe humi Veſtam ſomnumq; cœpiſſe, ibi Priapum ſom-
no eius ac pudicitiæ inſidiatum, ſed illã intempeſtiuo
clamore aſelli, quo Silenus uehebatur excitatam, libi-
dinem uero inſidiatoris eſſe detectam. Hac de cã Lam-
pſacenos aſellum Priapo quaſi in ultionem mactare cõ-
ſueuiſſe. Apud Romanos uero eũdẽ Veſtalibus ſacris
in honorẽ pudicitiæ cõſeruatæ panibus corõari. Quid
turpius? Quid flagitioſius, quaſi Veſta beneficio aſini
uirgo eſt? At poeta fabulã finxit. Nũ ergo illud eſt ue-
rius, quod referunt hi, qui phænomena conſcripſerũt?
cũ de duabus cancri ſtellis loquũtur, quas græci ὄνους
uocant aſellos fuiſſe, qui liberũ patrem trãſuexerint,
cũ amnẽ trãſire nõ poſſet, quorũ alteri hoc premiũ de-
derit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eũ Pria-
pũq; ortũ eẽ certamen de mẽbri obſcœni magnitudine.
Priapũ uictum & iratũ interemiſſe uictorẽ. Hoc ue-*

ro multo magis ineptum eſt,ſed poetis licet quicquid uelint. Non excutio tam deforme myſterium. Nec Priapũ denudo,nequid appareat riſu dignũ. Finxerunt hæc ſanè poetæ,ſed neceſſe eſt alicuius maioris turpitudinis tegẽdæ gratia ficta ſint. Quæ ſint ergo quæramus. At ea profecto manifeſta eſt. Nã ſicut Lunæ taurus mactatur,quia ſimiliter habet cornua,&

Placat equo Perſis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri uictima tarda Deo,

Ita in hoc quia magnitudo mẽbri uirilis enormis eſt, non potuit ei monſtro aptior uictima reperiri,q̃ quæ ipſum cui mactatur poſſet imitari. Apud Lindum, quod eſt oppidum Rhodi,Herculis ſacra ſunt,quorum à cæteris longe diuerſus eſt ritus. Siquidem non Euphemia, (ut græci appellant)ſed maledictis & execratiõe celebrantur,Eaq́; pro uiolatis habent,ſi quãdo inter ſolẽnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonũ uerbũ. Cuius rei hæc ratio redditur,ſi tamen ulla eſſe in rebus uaniſſimis poteſt. Hercules cum eò delatus eſſet,famemq́; pateretur,aratorem quendã aſpexit operantẽ, ab eoq́; petere cœpit,ut ſibi unũ bouẽ uenderet. Enimuero ille negauit fieri poſſe,quia ſpes ſua omnis colẽdæ terræ,duobus illis iumentis niteretur. Hercules ſolita uiolentia uſus,quia unũ accipere nõ potuit,utrũq; ſubſtulit,At ille infelix cum boues ſuos mactari uideret,iniuriam ſuam maledictis ultus eſt,quod homini elegãti & urbano gratiſſimũ fuit. Nã dum comitibus ſuis epulas apparat,dũq; alienos boues deuorat,illũ ſibi amariſſime cõuiciantẽ,cũ riſu & cachinnis audiebat. Sed poſtq̃ Herculi diuinos honores ob admiratio-

nem uirtutis deferri placuit à auibus ei ara poſita eſt, quã de facto βούζυτον.i.bouis iugũ noĩauit. Ad quã duo iuncti boues immolarentur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori, eũq; ipſum ſibi cõſtituit ſacerdotẽ, ac præcepit, ut iiſdẽ maledictis ſemper in celebrãdis ſacrificiis uteretur, ꝙ negaret ſe unq̃ epulatũ eſſe iocũdius. Hæc iam nõ ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in quibus id factum dicitur quod in aliis ſi fiat ſeueriſſime uindicatur. Ipſius autem Cretici Iouis ſacra qd aliud, q̃ quõ ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus oſtendũt? Capella enim Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus ſuis aluit infantem, de qua Germanicus Cæſar in arataeo carmine ſic ait, Illa putatur.

Nutrix eſſe Iouis, ſi uere Iuppiter infans.
Vbera creteæ mulſit fidiſſima capræ.
Sidere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Huius capellæ corio uſum eſſe ꝓ ſcuto Iouẽ cõtra Titanas dimicãtẽ Muſæus autor eſt. Vnde à poetis Aegiochus noĩatur. Ita qcqd eſt geſtũ in abſcõdẽdo puero, Id ipſum ꝑ imagnẽ geritur in ſacris, ſed & matris eius myſteriũ idẽ continet, quod Ouidius exponit in faſtis.

Ardua iam dudum reſonat tinnitibus Idæ.
Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc curetes habent, hoc corybantes opus.
Res latuit, priſcıq; manent imitantia facti
Aera deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant.
Tibia dat phrygios ut dedit ante modos.

Ouidius

Hãc totã opinionẽ quaſi à poetis fictã Salluſt. reſpuit,

uoluitq; ingenioſe interpretari. Cur altores Iouis dicantur curetes fuiſſe, & ſic ait, q̃a principes intelligẽdi diuini fuerũt, uetuſtatẽ ut cætera in maius cõponentẽ altores Iouis celebrauiſſe, quãtũ errauerit hõ eruditus, iam res ipſa declarat. Si.n. princeps eſt Iuppiter, et deorũ & religionũ, ſi ante illũ Dii nulli colebãtur uulgo, q̃a nõdum nati fuerant, qui coluntur, appet Curetes e x diuerſo principes fuiſſe diuini nõ intelligendi, per quos error oĩs inductus eſt, & Dei ueri memoria ſublata. Ex ipſis itaq; myſteriis & cerimoniis intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poetarum fictionibus credat, qui hoc mentiri putat, Pontificum ipſorum ſcripta conſideret, & quicquid eſt literarum ad ſacra pertinentiũ reuoluat, plura fortaſſe q̃ nos afferimus inueniet, in q̃bus intelligat, inania, inepta, cõmentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Si quis autem percepta ſapientia depoſuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum penè dementium, illos dico qui uel inhoneſto ſaltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, ꝑſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis iam uetuſtate putridis dicam? quæ cum portãt, Deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitrãtur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. Qui cum prætor eſſet, tamen lictoribus præeuntibus ancile portauit, cũ haberet magiſtratus beneficio muneris uacationem. Non ergo ille Furius, ſed planè furioſus fuit qui p̃turã hoc miniſterio ſe putauit ornare. Merito igitur cum hæc à uiris nõ imperitis ac rudibus fiãt, Lucretius exclamat.

O' ſtultas hominum mentes, ò pectora cæca,
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui quodcunq; eſt. Quis hæc ludibria nō derideat, qui habeat aliqd ſanitatis: Cū uideat homines uelut mente captos ea ſerio facere, quæ ſi qs faciat, in luſu nimis laſciuus & ineptus eſſe uideatur.

Lucretius

Quis author prædictarum uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & qs apud alias gētes. Cap. XXII.

h Arum uanitatum apud Romanos author & conſtitutor Sabinus ille rex, qui maxime animos hominū rudes, atq; imperitos nouis ſuperſtitionibus implicauit, quod (ut faceret aliqua cum auctoritate) ſimulauit cū dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædam ſpelunca peropaca in nemore Ariano, unde riuus perenni fonte manabat, huc remotis arbitris ſe inferre cōſueuerat, ut mentiri poſſet monitu Deæ coniugis ea ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima Diis eſſent, uidelicet aſtutiā Minois uoluit imitari, qui ſe in antrū Iouis recōdebat, & ibi diu moratus, leges tanq̃ ſibi à Ioue traditas afferebat, ut hoies ad parendū nōmodo imperio, ſed ẽt religione conſtringeret. Nec difficile ſanè fuit perſuadere paſtoribus. Idem pontifices, flamines, ſalios, augures creauit, Deos per familias deſcripſit, ſic noui populi feroces aïos mitigauit, & ad ſtudia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, ſeipſum tamen non fefellit. Nam poſt annos plurimos, Cornelio & Bebio COSS. in agro ſcribæ Petilii ſub ia-

niculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus, quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera ſeptem latini libri de iure pontificio. Item græci totidem, de diſciplina ſapientiæ ſcripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipſe inſtituerat, ſed omnes præterea diſſoluit. Qua re ad Senatum delata decretū eſt, ut hi libri abolerentur. Ita eos. Q. Petilius prætor Vrbanus in cōcione populi cōcremauit. Inſipienter id quidem, qd.n. profuit libros eſſe combuſtos: cum hoc ipſum, ꝙ ſunt icō cōbuſti, quia religionibus derogabatur, memoriæ ſit traditum: Nemo ergo tūc in Senatu nō ſtultiſſimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamē in memoriā non exire. Ita dum uolunt & poſteris approbare, quāta pietate defenderint religiones, authoritatem religionum ipſarum teſtando minuerunt. Sed ut Pompilius apud Romanos inſtitutor ineptarū religionū fuit, Sic ante Pompiliū Faunus in Latio, qui & Saturno nefaria ſacra cōſtituit, & Picū patrē inter Deos honorauit, & ſororē ſuā Fatuā Faunā, eamq; cōiugē cōſecrauit, quā C. Baſſus Fatuā nominatā tradit, ꝙ mulieribus fata canere cōſueuiſſet, ut Faunus uiris, Eandē Varro ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe, ut nemo eam, quoad uixerit (præter uirum ſuum) mas uiderit, nec nomen eius audierit. Icirco illi mulieres in operto ſacrificāt, & bonam deam nominăt, & Sex. Clodius in eo libro, quem græce ſcripſit, refert Fauni hanc uxorem fuiſſe, quæ, quia contra morem decusq; regum clam uinī ollam ébiberat, & ebria facta erat, uirgis myrtheis à uiro uſq; ad mortem cæſa. Poſtea uero cum eum facti ſui pœniteret, & deſiderium eius ferre non poſſet, di-

uinũ illi honorem detuliſſe. Icario in ſacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliqt ergo poſteris Faunus quoq; non parum erroris, quem tamen prudentes quiq; perſpiciunt. Nam Lucillius eorum ſtultitiã, qui ſimulacra Deos putant eſſe, deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliiq;
Inſtituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credunt ſigna omnia ahena
Viuere, eſſe homines, ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe ahenis,
Pergula pictorum. et cætera.

Poeta quidem ſtultos homines infantibus comparauit, at ego multo imprudentiores eſſe dico. Illi enim ſimulacra homines putant eſſe hi Deos. Illos ætas facit putare quod non eſt, hos ſtultitia. Illi utiq; breui deſinũt falli, horum uanitas & durat, & ſemper creſcit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in Græciã, priusq; celebrauit in monte Boetiæ Thebis, ubi Liber natus eſt proximo, qui cum frequenter citharæ cantu perſonaret, Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipſe poſtea dilaceratus & carptus eſt, & fuit per eadem ferè tempora quibus Faunus. Sed quis ætate præceſſerit, dubitari põt, ſiquidẽ per eoſdem annos Latinus, Priamuſq; regnauerunt. Item patres eorum Picus, & Laomedõ, quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium littus acceſſit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus, qs omnino colendorum Deorum, primus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως ϖινδαρικῆς. i. narrationis pindaricæ, ait. Meliſſea Cretenſium regẽ pri

mum Diis ſacrificaſſe, ac ritus nouos ſacrorumq; põpas introduxiſſe. Huius duas fuiſſe filias, Amalthã & Meliſſam, quæ Iouem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem ſumpſit, aduolaſſe apes, atq; os pueri melle compleſſe. Meliſſam uero à patre primam ſacerdotem matri magnæ conſtitutam. Vnde adhuc eiuſdem Matris antiſtites Meliſſæ nuncupantur. Hiſtoria uero ſacra teſtatur, ipſum Iouem poſtq̃ rerum potitus eſt, in tantam inſolentiam ueniſſe, ut ipſe ſibi fana multis in locis cõſtitueret. Nã cum terras circuiret, in quamcunq; regionem ueniret, reges principes'ue populorum hoſpitio ſibi & amicitia copulabat, & cum à quoq; digrederetur, iubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine, quaſi ita poſſet amicitiæ & fœderis memoria conſeruari. Sic cõſtituta ſũt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enĩ & Labradeus hoſpites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſſio, & quæ ſunt in eundem modum, quod ille aſtutiſſime excogitauit, ut & ſibi honorem diuinum, ut & hoſpitibus ſuis perpetuũ nomen acquireret, cũ religione coniunctum, Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obſequebantur, & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, ut eam poſtmodum lætus ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui per orbem terræ Iuppiter ſeminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Meliſſeo, ſicut Dydimus, colẽdorum Deorum ritus effluxit,

ſiue ab ipſo quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit, de tempore tamen conſtat, quando dii coli cœperint. Meliſſea quidem Vranus anteceſſit ætate, quippe qui educaueſit Iouem nepotem. Et icirco fieri poteſt uel ut ante, uel adhuc puero Ioue Deos colere inſtituerit, ideſt alumni ſui matrem & auiam Tellurē, quæ fuit Vrani cōiunx, patrem Saturnum, & ipſe hoc exemplo, atq; inſtituto Iouem ad tantam ſuperbiam prouexerit, ut poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.

Quo tempore cœperint ſuperſtitiōes, quibusq; ſub authoribus. Caput XXIII.

Nvnc quoniam uanarum ſuperſtitionū originem depræhendimus, ſupereſt, ut etiā tēpora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophylus in lib. de temporibus ad Autolicum ſcripto, ait in hiſtoria ſua Thallum dicere, ꝙ Belus quem Babylonii & Aſſyrii colunt antiquior Troiano bello fuiſſe inuenitur. cccxxii. annis. Belum autem Saturno æqualem fuiſſe, & utrūq; uno tempore adoleuiſſe. Quod adeo uerum eſt, ut ratione ipſa colligi poſſit. Nā & Agamēnō (q̄ geſſit bellum Troicū) Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq; ꝓnepotes, & Vlyxes eodē gradu ꝓximus. Priamus q̄dē lōga ſerie. Sed authores q̄dā tradūt Dardanū & Iaſiū, Coriti filios fuiſſe non Iouis. Nec enim ſi ita fuiſſet, ad uſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illorum, quos ſupra nominaui ſi congruēter annos diuidas, numerus cōſentiet.

.L. COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SECVNDVS, DE ORIGINE ERRORIS AD IMPERATOREM CONSTANTINVM.

Quòd rationis obliuio & ignorantia ſui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduerſis, & in ꝓſperitate contemnitur. Cap. I.

QVanq̃ primo libro religiões deorum falſas eſſe monſtrauerim, quòd hi quorũ uarios diſſimilesq́; cultus per uniuerſam terram conſenſus hominum ſtulta perſuaſione ſuſcepit, mortales fuerint, functiq́; uita diuinæ neceſſitati morte conceſſerint, tamen ne qua dubitatio relinquatur, Hic ſecũdus liber fontem ipſum pate faciet errorũ, cauſasq́; omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus deos eſſe crediderunt, & poſtmodum inueterata ꝑſuaſione in ſuſceptis prauiſſime religionibus perſeuerauerint. Geſtio. n. coniunctis manibus, & hominum impia uanitate detecta ſingularis dei aſſerere maieſtatẽ, ſuſcipiens utilius & maius officium, ſaliat reuocandi

homines à prauis itineribus, & in gratiam ſecū ipſos reducendi, ne ſe (ut quidam philoſophi faciunt) tanto pere deſpiciant, néue ſe infirmos & ſuperuacuos & nihil & fruſtra omnino natos putēt, quæ opinio plerosq; ad uitia cōpellit. Nam dum exiſtimat nulli Deo nos eē curæ, aut poſt mortem nihil eſſe futuros, totos ſe libidinibus addicunt, & dum licere ſibi putant, hauriendis uoluptatibus ſitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. Ignorant. n. quæ ſit hominis ratio, quam ſi tenere uellent, in primis Deum ſuum agnoſcerent, uirtutem iuſtitiamq; ſequerentur, terrenis figmentis animas ſuas non ſubſternerent, mortiferas libidinum uoluptates nō appeterent. Deniq; ſe ipſos magni æſtimarent, atq; intelligerent, plus eſſe in homine, q̄ uidetur, cuius uim conditionemq; non aliter poſſe retineri, niſi cultū ueri parentis ſui, depoſita prauitate, ſuſceperint. Equidem, ſicut oportet, de ſumma rerum ſæpenumero cogitans, admirari ſoleo. maieſtatem Dei ſingularis, quæ continet regitq; omnia, in tantā ueniſſe obliuionem, ut quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimum negligatur. Homines autem ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos, ut uero ac uiuo Deo mortuos anteferant, terrenos autem in terraq; ſepultos, ei qui fundator ipſius terræ fuit, & tamen huic impietati hominum poſſet uenia concedi, ſi omnino ab ignorātia diuini nominis ueniret hic error. Cū uero ipſos deorū cultores ſæpe uideamus Deū ſummū & cōfiteri & prædicare q̄ ſibi ueniā ſperare poſſint impietatis ſuæ, qui nō agnoſcunt cultū eius, quem prorſus ignorari ab homine fas nō eſt. Nam & cū iurant, & cum optant, & cum gratias

agunt,non Iouem aut Deos multos,ſed Deũ nominãt, adeo ipſa ueritas,cogente natura,etiam ab inuitis pectoribus erumpit:quod quidem nõ faciunt in proſperis rebus.Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur,cum beneficiis eius fruentes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent.At uero ſi qua neceſſitas grauis preſſerit,tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit,ſi morborũ peſtifera uis incubuerit,ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit, ſi ſæua tempeſtas,ſi grando ingruerit, ad Deum confugiunt, à Deo petitur auxilium,Deus ut ſubueniat oratur.Si quis in mari uento ſæuiente iactatur hunc inuocat.Si quis aliqua ui affligatur,hunc potius implorat. Siqs ad extremam mendicandi neceſſitatem deductus, uictum precibus expoſcit,Deum ſolum obteſtatur, & per eius diuinum atq; unicum numẽ hominum ſibi miſericordiam quærit.Nunquã igitur Dei meminerunt, niſi dum in malis ſunt.Poſtq̃ metus deſeruit,& pericula receſſerunt,tum uero alacres ad Deorũ tẽpla concurrũt, his libant,his ſacrificant,hos coronãt. Deo aũt,quẽ in in ipſa neceſſitate implorauerunt,ne uerbo q̃dem gratias agunt,adeo ex rerũ proſperitate luxuria,ex luxuria uero,ut uitia omnia,ſic impietas aduerſus deũ naſcitur.Quanã iſtud ex cã fieri putemus?niſi eẽ aliquã puerſam ptãtem,quæ ueritatis ſit ſemper inimica?quæ humanis erroribus gaudeat?Cui unicum ac perpetuum ſit opus effundere tenebras,& hominum cæcare mentes,ne lucem uideant, ne denique in cœlum aſpiciant,ac naturam corporis ſui ſeruent?Nam cũ cæteri animãtes pronis corporibus in humum ſpectent, quia

rationem ac ſapientiam non acceperunt, nobis aũt ſtatus rectus, ſublimis uultus ab artifice Deo, datus ſit, apparet iſtas religiones deorum non eſſe rõnis humanæ, quia curuant cœleſte animal ad ueneranda terrena. Parens enim noſter ille unus & ſolus cum fingeret hominem.i. animal intelligens & rõnis capax enimuero ex humo ſubleuauit, & ad cõtemplationẽ ſui artificis erexit, quod optime ingenioſus poeta ſignauit.

ouidius

Pronaq; cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumq; uidere
Iuſſit, & erectos ad ſidera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον græci appellarũt, ꝙ ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renunciant, ſeq; hominũ nomine abdicant, qui nõ ſurſum aſpiciant, ſed deorſum. niſi forte idipſum, ꝙ recti ſumus, ſine cã homini attributum putant, ſpectare nos cœlum deus uoluit, utiq; nõ fruſtra nam & aues & ex mutis penè omnia cœlum uidẽt, ſed nobis proprie datum eſt cœlum rigidis ac ſtantibus uidere, ut religionem ibi quæramus, ut Deum cuius ſedes illa eſt, quẽ oculis nõ poſſumus, animo cõtẽplemur. quod ꝑfecto nõ facit, qui æs aut lapidem, quæ ſunt terra ueneratur. eſt aũt prauiſſimum, cum rõ corporis recta ſit, quod eſt temporale, ipſum uerũ animum qui eſt æternus humilem fieri, cum figura & ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mẽtem hominis eò ſpectare oportere, quo uultum & animũ tam rectum eẽ debere q̃ corpus, ne id cui dominari debet, imitetur. Verum homines & nominis ſui & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deiiciunt, ſoloq; defigunt, atq; timent opera digitorum ſuorum, quaſi quicq̃ eſſe poſſit artifice ſuo maius.

Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulacra, & q̃ ueriſſima Dei imago eſt homo. Et q̃ extra ſe Deum nemo fideliter colit. Cap. II.

QVæ igitur amentia eſt, aut ea fingere, quæ ipſi poſtmodum timeãt, aut timere quæ finxerint? Non ipſa inquiũt timemus, ſed eos, ad quorum imagnem ficta, & quorũ nominibus cõſecrata ſunt. Nempe ideo timetis, q̃ eos eſſe in cœlo arbitramini. Neq;.n. ſi Dii ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & aduocatis deorũ nominibus, in aperto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes & ligna, & lapides potiſſimum, q̃ illò, ſpectatis ubi eos eſſe creditis? Quid ſibi templa? Quid aræ uolunt? Quid deniq; ipſa ſimulacra, quæ aut mortuorum, aut abſentium monumenta ſunt? Nam omnino fingendarum ſimilitudinum ratio iccirco ab hominibus inuenta eſt, ut poſſet eorum memoria retineri, qui uel morte ſubtracti, uel abſentia fuerant ſeparati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum quis tam ſtultus ut colat? Si in abſentium colendi ergo non ſunt, ſi nec uident quæ facimus nec audiunt quæ præcamur. Si aũt Dii abſentes eẽ non poſſunt, qui quoniã diuini ſunt in quacunq; mundi parte ſunt, uident & audiũt uniuerſa. Superuacua ergo ſunt ſimulacra illis ubiq; præſentibus, cum ſatis ſit audientium nomina precibus aduocare. At enim præſentes non niſi ad imagines ſuas adſunt. ita plane quemadmodum uulgus exiſtimat, mortuorum animas circa tumulos & corporum ſuorũ reliquias oberrare. Sed tamen poſtquã

Deus ille præſto eſſe cœpit, iã ſimulacro eius opus nõ eſt. Quæro enim ſiquis imaginem hominis peregre cõſtituti contempletur ſæpius, ut ex ea ſolatium capiat abſentis, num idem ſanus eſſe uideatur, ſi eo reuerſo atq; præſente in contemplanda imagine perſeueret, eaq; potius q̃ ipſius hominis aſpectu frui uelit? Minime profecto. Et enim hominis imago neceſſaria tum uidetur, cum procul abeſt, ſuperuacua futura cum præſto eſt. Dei autem cuius ſpiritus ac numẽ ubiq; diffuſus abeſſe nũquam poteſt, ſemp utiq; imago ſuperuacua eſt. ſed uerentur ne omnis eorũ religio inanis ſit & uacua, ſi nihil in præſenti uideant, quod adorent, & ideo ſimulacra conſtituunt, quæ quia mortuorum ſunt imagines ſimilia mortuis ſunt, omni enim ſenſu carent. Dei autẽ in æternum uiuentis uiuum & ſenſibile debet eſſe ſimulacrũ. quod ſi à ſimilitudine id nomen accepit, quomodo poſſunt iſta ſimulacra deo ſimilia iudicari? quæ nihil ſentiunt, nec mouentur? Itaq; ſimulacrum Dei non illud eſt, qđ digitis hominis & lapide, aut ære aliaue materia fabricatur, ſed ipſe homo, quoniam & ſentit & mouetur, & multas magnasq; actiones hẽt. Nec intelligunt homines ineptiſſimi, ꝙ ſi ſentire ſimulacra & moueri poſſent, ultro adoratura homines fuiſſent, à quibus ſunt expolita, quæ eſſent aut incultus & horridus lapis, aut materia iformis & rudis, niſi ſi iſſent ab homine formata. Homo igitur illorum quaſi parens putandus eſt, per cuius manus nata ſunt, per quẽ ſpeciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et iõ melior eſt qui fecit, q̃ illa quæ facta ſunt. Et tamẽ factorem ipſum nemo ſuſcipit, aut ueretur, quæ fecit timet,

tanquam plus poſſit eſſe in opere, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in Libris moralibus. Simulacra, inq̃t, deorũ uenerantur, illis ſuppliant genu poſito, illa adorant, illis per totum aſſident diem, aut aſtant, illis ſtipẽ iaciunt, uictimas cædunt, & cum hæc tantopere ſuſcipiant, fabros, qui illa fecere contemnunt. Quid inter ſe tã contrarium, q̃ ſtatuarum deſpicere factorem, ſtatuam adorare, & eum ne in conuictum quidem admittere, q tibi deos faciat? Quam ergo uim, quam poteſtatem habere poſſunt, cum ipſe qui fecit illa non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri. Quiſquam'ne igitur tam ineptus eſt, ut putet, aliquid eẽ in ſimulacro Dei, in quo ne hominis quidem quicq̃ eſt præter umbram? ſed hæc nemo conſiderat, infecti ſunt enim perſuaſione, ac mẽtes eorum penitus ſuccum ſtultitiæ perbiberunt. Adorãt ergo inſenſibilia, qui ſentiunt, irrationabilia, qui ſapiunt, exanima, qui uiuunt, terrena, qui oriuntur e cœlo. Iuuat ergo, uelut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, unde uniuerſi exaudire poſſint, Perſianum illud proclamare. O curuæ in terras animæ, & cœleſtium inanes, Cœlum potius intuemini, ad cuius ſpectaculũ uos excitauit ille artifex uerus Deus. Ille uobis ſublimen uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem ſuum cum corporibus ſuis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt cœleſte animal cum terrenis, in terraq; uergentibus uerſari. quid uos beneficiis cœleſtibus orbati, proniq; in terram ueſtra ſponte procumbitis? Humi enim miſeri uolutami

*ni, cum deorſum quæritis, quod in ſublimi quære-
re debuiſtis. Nam iſta mortalium digitorum ludicra et
fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere forma-
ta quid? qd? aliud ſunt, niſi terra ex qua nata ſunt? qd
ergo rebus iſerioribus ſubiacetis? qd capitibus ueſtris
terram ſuperponitis? Cum ergo uos terræ ſubmittitis,
humilioresq; facitis, ipſi uos ultro ad inferos mergitis,
ad mortemq; damnatis, quia nihil terra inferius & hu-
milius, niſi mors & iferi, quæ ſi effugere uelletis, ſubie
ctam pedibus ueſtris terrã contemneritis, corporis ſta-
tu ſaluo, quod idcirco rectum accepiſtis, quo oculos at
q; mentem cum eo qui fecit conferre poſſetis. Contẽnere
aũt & calcare terram nihil aliud eſt, q̃ ſimulacra non
adorare, qa de terra ficta ſunt. Itẽ diuitias nõ concupi
ſcere, uoluptates corporis ſpernere, quia opes & cor-
pus ipſum cuius hoſpitio utimur, terra eſt. Viuum coli-
te ut uiuatis. Moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe ſuamq;
animam mortuis adiudicauit.*

*Quod Cicero & alii, qui uidebantur ſapientes cæteris
deterius peccauerunt.* Cap. III.

*SEd quid pdeſt ad uulgus, & ad homines im
peritos hoc modo concionari? cum uideamus
etiam doctos & prudẽtes uiros, cum religio
num intelligant uanitatem, nihilominus tamẽ in his ip
ſis, quæ damnant colẽdis (neſcio qua prauitate) perſta
re. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adora-
rent. Nam cum multa dixiſſet, quæ ad euerſionem reli
gionum ualerent, ait tamen non eſſe illa uulgo diſpu-*

*tandẽ ne ſuſceptas publice religiones diſputatio talis
extinguat. Quid ei facies? qui cũ errare ſe ſentiat, ul-
tro ipſe in lapides impingat, ut populus omnis offen-
dat, ipſe ſibi oculos eruat, ut omnes cæci ſint, qui nec
de aliis bene mereatur, quos patitur errare, nec de ſe
ipſo, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandẽ ſa
pientiæ ſuæ bono, ut factis impleat, quod mente perce
pit, ſed prudens & ſciens pedem laqueo inſerit, ut ſi-
mul cum cæteris quos liberare, ut prudentior debuit,
& ipſe capiatur. Quin potius ſiquid tibi Cic. uirtutis
eſt, experire populum facere ſapiẽtem Digna res eſt,
ubi omnes eloquentiæ tuæ uires exeras. Non enim ue-
rendum eſt, ne tibi in tam bona cauſa deficiat oratio,
qui ſæpe etiã malas copioſe ac fortiter defendiſti. Sed
nimirum Socratis carcerem times, ideoq; patrocinium
ueritatis ſuſcipere non audes. At mortem, ut ſapiẽs cõ
temnere debuiſti. Erat quidem multo pulchrius, ut ob
bene potius dicta, q̃ ob maledicta moreris, nec tibi lau
dis plus Philippicæ afferre potuerunt, q̃ diſcuſſus er-
ror humani generis, et mentes hominũ ad ſanitatẽ tua
diſputatõe reuocatæ, ſed cõcedamus timiditati quæ in
ſapiente eſſe non debet. Quid ergo ipſe in eodẽ uerſa-
ris errore? Video te terrena & manufacta uenerari. Va
na eſſe intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciũt ipſi,
quos ipſe ſtultiſſimos cõfiteris. Quid igitur ꝓfuit uidiſ
ſe te ueritatẽ, quam nec defenſurus eſſes, nec ſequutu
rus? Sed ſi libẽter errant hi, qui errare ſe ſentiũt, q̃to
magis uulgus indoctum, quod põpis inanibus gaudet,
animiſq; puerilibus ſpectat omnia, oblectatur friuo
lis, & ſpecie ſimulacrorum capitur, nec ponderare ſe-*

cũm unamquamq; rem poteſt, ut intelligat nihil colen/ du neſſe, quod oculis mortalibus cernitur, quia neceſ ſe eſt mortale ſit. Nec mirandum eſſe, ſi Deum non ui/ deant, cum ipſi, ne quidem hominem uideant, quem ui dere ſe credunt. Hoc enim quod oculis ſubiectum eſt, nõ homo, ſed hominis receptaculum eſt, cuius qualitas & figura non ex lineamẽtis uaſculi, quo cõtinetur, ſed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colũt ſimu/ lacra, corpora ſunt animabus carentia, quia ſe corpo ralibus dederunt, nec uident plus aliquid mente q̃ cor/ pore, cum ſit animi officium ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idẽ ille philoſophus ac poeta grauiter accuſat, tanq̃ humi/ les & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem adue nerãda ſe terrena proſternant, Ait enim.

Et faciunt animos humiles formidine Diuum,
Depreſſosq; premunt ad terram.

Aliud qdem ille cum hoc diceret ſentiebat, nihil utiq; eſſe colendum, qa Dii humana nõ curent. Deniq; alio loco religiones Deorum & cultus inane eſſe officium confitetur.

Nec pietas ulla, eſt uelatum ſæpe uideri
Vertere ſe ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Et procumbere humi proſtratum & pandere palmas,
Ante Deum delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedũ, nec uotis nectere uota.

Quæ profecto ſi caſſa ſunt, non oportet ſublimes & ex celſos animos aduocari, atq; in terram premi, ſed nihil aliud, q̃ cæleſtia cogitare. Impugnatæ ſunt ergo a pru dentioribus falſæ religiones, quia ſentiebant eſſe fal

ſas, ſed non eſt inducta uera, quia qualis aut ubi eſſet ignorabant. Itaque ſic habuerunt tanquam nulla eſſet omnino, quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorem, quā illi, qui falſam tenebāt. Nam & iſti fragilium cultores, quamuis ſint inepti, quia cœleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis, aliquid tamen ſapientiæ retinent, & habere ueniam poſſunt, quia ſummum hominis officium, & ſi non re ipſa, tamē ꝓpoſito tenēt. Siquidem hominum atque mutorum, uel certe ſolum maximum in religione diſcrimen eſt. Hi uero quanto fuerunt ſapientiores, ꝙ intellexerunt falſæ religionis errorem, tanto facti ſunt ſtultiores, ꝙ eſſe aliquam ueram non putauerunt. Itaque quoniam facilius eſt de alienis iudicare, quàm de ſuis, dum aliorum præcipitium uident, non proſpexerunt quid ante ſuos pedes eſſet. In utraque igitur parte, & ſumma ſtultitia inuenitur, & odor quidam ſapientiæ, ut poſſis dubitare, quos dicas potiſſimum ſtultiores, illos'ne qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi poſſet imperitis, & qui ſe ſapientes eſſe non fateantur. His uero non poteſt, qui ſapientiam profeſſi, ſtultitiam potius exhibent. Nō ſum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare potuiſſe, ut ueritatem ꝑ ſeipſos inuenirēt, qđ fieri ego nō poſſe cōfiteor, ſed hoc ab his exigo, qđ rōne ipſa ꝑſtare potuerūt. Facerent .n. prudētius, ſi & intelligerēt eſſe aliq̄ uerā religionē, & falſis impugnatis apte pronūciarēt eā, quæ uera eſſet ab hominibus non teneri. Sed mouit eos fortaſſe illud, quòd ſi qua uera eēt religio, exereret ſe ac

uindicaret,nec pateretur̃ eſſe aliud qcq̃. Videre enim nullo modo poterant,quare,aut quomodo & quemadmodum religio uera opprimeretur,quod eſt diuini ſacramenti & cœleſtis arcani.Id uero niſi doceatur,aliquis ſcire nullo pacto poteſt.Summa rei hæc eſt.Imperiti & inſipientes falſas religiones pro ueris habẽt, qa neq; ueram ſciunt,neq; falſam intelligunt.Prudẽtiores uero,quia ueram neſciunt,aut in his,quas falſas eſſe intelligunt perſeuerant,ut aliquid tenere uideantur; aut omnino nihil colunt,ne incidant in errorem, cum idipſum maximi ſit erroris,uitam pecudum ſub figura hominis imitari.Falſum uero intelligere eſt quidẽ ſapientiæ,ſed humanæ.Vltra hunc gradũ procedi ab homine non poterit.Itaq; multi philoſophorum religiones(ut docui)ſuſtulerunt,uerum autem ſcire diuinæ eſt ſapientiæ.Hõ aũt per ſeipſum peruenire ad hanc ſcientiam nõ põt,niſi doceatur à Deo. Philoſophi quod ſummum fuit humanæ ſapiẽtiæ aſſecuti ſunt,ut intelligerent,quod non ſit,illud aſſequi nequiuerũt,ut dicerent quid ſit.Nota Ciceronis uox eſt.Vtinam tam facile uera inuenire poſſem, q̃ falſa conuincere. Quod quia uires humanæ conditionis excedit,eius officii facultas nobis eſt attributa,quibus tradidit Deus ſcientiam ueritatis,cui explicãdæ quatuor poſteriores libri ſeruient.Nũc interim falſa ut cœpimus detegamus.

Quod nil maieſtatis,& reuerentiæ habeant idola.
Caput. IIII.

QVid igitur maieſtatis poſſunt habere ſimulacra, quæ fuerunt in homunculi poteſtate, uel ut aliud fieret, uel ut oĩno nõ fierent? Icirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus inutile lignum,
Cum faber incertus ſcannum faceret'ne Priapum,
Maluit eſſe Deum, Deus uide, ego furum, auium'que Horatius
Maxima formido.

Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus? Fures enim tam ſtulti ſunt, ut Priapi tentiginem timeant, cum aues ipſæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi exiſtimant, ſimulacris fabrefactis, ideſt hominũ plane ſimilibus inſideant, nidificent, inquinẽt. Sed Flaccus, ut ſatyrici carminis ſcriptor deriſit, hominum uanitatem. Verum hi qui faciunt, ſeriã ſe facere rem opinantur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens, in hoc ſolum nõ poeticæ, ſed aniliter deſipuit, cũ in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc iubet.

Et cuſtos furum, atq; auium cum falce ſaligna.
Heloſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut à mortalibus facta, frangi enim, cremari poſſunt ac perire. Nam & tectis uetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent, & conſumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerũq; (niſi ſua illis magnitudo ſubuenerit, aut cuſtodia diligẽs ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? quæ uanitas, aliquam ab his ſpectare tutelam, quæ tueri ſemetipſa nõ poſſunt? quæ peruerſitas ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa cum uiolãtur,

inulta ſunt, niſi à colentibus uindicentur. Vbi ergo ueritas eſt? ubi nulla uis adhiberi poteſt religioni, ubi nihil quod uiolari poſſit apparet, ubi ſacrilegum fieri non poteſt. Quicquid aute oculis manibuſq; ſubiectum eſt, id uero quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtra igitur homines auro ebore, gemmis, Deos excolunt & exornant, quaſi uero ex his rebus ullam poſſint capere uoluptatē. Quis uſus eſt precioſorum munerum nihil ſentientibus? An ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac precioſis ueſtibus illita & conuoluta humi condunt, qua Deos honorant, qui neque cum fierent ſentiebant, neq; cum coluntur ſciunt. Nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quod aurea uaſa templis inferantur, ſuperuacuum putanti eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis ſed auaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem recte colas inferre pro munere,

Compoſitum ius faſq; animi ſanctoſq; receſſus,
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregie ſapienterq; ſenſit. Verum illud ridiculū ſubdidit. Hoc eſſe aurum in templis, quod ſint Veneri donatæ à uirgine puppæ, quas illa omittere fortaſſe contempſit. Non uidebat enim ſimulacra ipſa & effigies Deorū Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro atq; ebore perfectas, nihil aliud eſſe quam grandes pupas, non à uirginibus quarum luſibus uenia dari poteſt, ſed à barbatis hominibus conſecratas. Merito igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Nō inquit bis pueri ſumus (ut uulgo dicitur) ſed ſemper. Verum

hoc intereſt, quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis, & grandibus pupis, & unguēta, & thura, & odores inferunt. His opimas & pingues hoſtias imo-lant, quibus eſt quidem os, ſed carent officio dentium. His peplos & indumenta precioſa, quibus uſus uela-minis nullus eſt. His aurum & argentum conſecrant, quæ tam nō habent, qui accipiunt, quā qui illa donarūt. Nec immerito Dionyſius Siciliæ tyrannus poſt uicto-riam græciæ potius Deos tales contempſit, ſpoliauit, illuſit. Siquidem ſacrilegia ſua iocularibus etiam di-ctis proſequebatur. Nā cum Ioui Olympio aureū ami-ctum detraxiſſet, laneum iuſſit imponi, dicens æſtate eſſe grauem aureum, hyeme frigidum, laneum uero utriq; tempori aptum. Idem auream barbam detrahēs Aeſculapio incongruens & iniquum eſſe ait, Cum Apollo pater eius imberbis eſſet adhuc ac leuis, prio-rem filium, quàm patrem barbatum uideri. Item pa-teras & exuuias, & parua quædam ſigilla, quæ ſimu-lacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat, & accipere ſe illa, non auferre dicebat. Perquam enim ſtultū eſſe & ingratum, nolle accipere ab his ultro por rigentibus, à quibus bona ſibi homines precarētur. Hæc enim fecit impune, quia rex & uictor fuit. Quin etiā ſecuta eſt eum ſolita felicitas. Vixit enim uſq; ad ſe-nectutē, regnūq; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines ſacrilegia uindicare nō poterāt, oportuit Deos ipſos ſui uindices eſſe. At ſi humilis quid tale cōmi ſerit, huic præſto ſūt flagella, ignes, eculei, cruces, et quicquid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de Deorū ſuo-

rum poteſtate diffidunt. Cur enim illis petiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliqd arbitrantur? Quin etiam putant illorũ numine accidiſſe, ut prædones rerum ſacrarum deprehenſi tenerentur, & ſæuiunt non tam ira, q̃ metu, ne ſi deorum iniuriam nõ uindicauerint, ipſos expectant pœnæ incredibili. ſ. uanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis à quibus uiolati ſpoliatiq́; ſunt, p ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoq́; in ſacrilegos uindicauerunt, potuſt id uel caſu accidiſſe, ꝙ aliquando nõ ſemper. Sed tamẽ paulopoſt (quando id acciderit) oſtendam. Sed quæro cur illi tot & tanta ſacrilegia in Dionyſio non uindicauerunt? qui non furtim, ſed palàm Deos ludibrio habuit. Cur hũc tam potentem ſacrilegum à templis, à cærimoniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis proſpere nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt (ut ſolebat). Videtis ne inquit comitibus ſuis naufragium timentibus, q̃ proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, Deos nihil eſſe. Quid Caius Verres, quẽ Tullius accuſator eius eidem Dionyſio & Phalaridi & tyrannis omnibus comparat, non'ne omnem Siciliam cõpilauit, ſublatis Deorum ſimulacris, ornamentisq́; fanorum? Ocioſum eſt perſequi ſingula, unum libet commemorare, in quo accuſator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq́; conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere Catanenſi uel Aethnenſi, quarum alterius tãta fuit religio, ut adire templi eius ſecreta penetralia uiris nefas eſſet? Alterius antiquitas tanta fuit, ut

omnes

omnes hiſtoriæ loquãtur, ipſam Deã fruges in Aeth-
næ ſolo primum reperiſſe, filiãq; eius uirginẽ ex eo-
dem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus tur-
bata republica & ſeditionibus & oſtentis, cum reper-
tum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimã Cere-
rem debere placari, legati ſunt Aethnã miſſi. Hæc igi-
tur Ceres uel religioſiſſima, quam uidere maribus, ne
adorãdi quidem gratia licebat, uel antiquiſſima, quã
S.P.Q.R. ſacrificiis doniſq; placauerat ex arcanis et
uetuſtis penetralibus à C. Verre immiſſis latronibus
ſeruis, impune ſublata eſt. Idem uero cum affirmaret
ſe à Siculis (ut cauſam prouinciæ ſuſciperet) oratum,
his uerbis uſus eſt, ſeſe iam ne deos quidem in ſuis ur-
bibus (ad quos confugerent) habere, ꝙ eorum ſimula-
cra ſanctiſſima C. Verres ex delubris religioſiſſimis
ſuſtuliſſet, quaſi uero ſi Verres ex urbibus delubriſq;
ſuſtulerat, de cælo quoq; ſuſtuliſſet. Vnde appet iſtos
Deos nihil habere in ſe amplius, q̃ materiam de quã
ſunt fabricati, nec immerito, ad te M. Tulli, hoc eſt ad
te ipſum hominẽ Siculi cõfugerunt, quoniã triẽnio ſũt
experti Deos illos nihil ualere. Eſſent.n. ſtultiſſimi,
ſi ad eos ob defendendas iniurias hominum confugiſ-
ſent, qui C. Verri nec pro ſeipſis iratieſſe potuerunt.
At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non er-
go Dii uindicauerũt, ſed Ciceronis induſtria, qua uel
defenſores eius oppreſſit, uel gratiæ reſtitit. Quid, ꝙ
apud ipſum Verrem non fuit illa dãnatio ſed uacatio?
ut quemadmodum Dionyſio Deorum ſpolia geſtanti,
Dii immortales bonam dederant nauigationẽ, ſic etiã
Verri bonã quietem tribuiſſe uideantur, in qua ſacri-

legis ſuis tranquille frui poſſet. Nã fremẽtibus poſtea ciuilibus bellis ſub obtentu damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorũ graues caſus & miſerabiles exitus audiebat, & q̃ cecidiſſe ſolus omnibus ſtantibus uidebatur, is uero uniuerſis cadentibus ſolus ſtetit, donec illũ & opibus ſacrilegio partis & uita ſatiatum ac ſenectute confectum ꝓſcriptio triumuiralis auferret, eadẽ. ſ. quæ Tullium uiolatæ deorum maieſtatis ultorem. Quin ẽt fœlix in eo ipſo fuit, ꝙ ante ſuã mortẽ crudeliſſimũ exitum ſui accuſatoris audiuit. Diis uidelicet ꝓuidentibus, ut ſacrilegus ac prædo ille religionũ ſuarũ, nõ ante moreretur, q̃ ſolaciũ de ultiõe cœpiſſet.

Quod ſolus omnium creator uerus Deus eſt, ſolusq́; colendus, nec elementa, nec corpora cœleſtia aliqd diuinitatis habent, in quo & Stoici deſipiunt, qui ſtellas Deos putant, quæ non ſua uoluntate mouẽtur, ſed dei, & qua ratione eas ſic fieri uoluit. Cap. V.

QVanto igitur rectius eſt, omiſſis inſenſibilibus & uanis, oculos eò tendere, ubi ſedes, ubi habitatio eſt Dei ueri, qui terram ſtabili firmitate ſuſpendit, qui cœlum diſtinxit aſtris fulgẽtibus, qui ſolem rebus humanis clariſſimũ ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ unicæ maieſtatis accendit. Terris aũt maria circunfudit, flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit.

Ouidius Iuſſit & extendi campos, ſubſidere ualles,
Fronde tegi ſyluas, lapidoſos ſurgere montes,

Quæ utiq; omnia nõ Iuppiter fecit, qui ante annos mille ſeptingentos natus eſt, ſed idem

Ille opifex rerum mundi melioris origo,}

Qui uocatur Deus cuius principiũ, quoniã nõ põt com prehẽdi, ne quæri debet q̃dem. Satis eſt homini ad plenam pfectãmq; prudentiã, ſi Deũ eſſe intelligat, cuius intelligentiæ uis & ſũma hæc eſt, ut ſuſcipiat & honorificet cõem parentẽ generis humani, & rerũ mirabilium fabricatorem. Vnde q̃dam hebetis obtuſiq; cordis, elementa, quæ & facta ſunt, & carent ſenſu, tanq̃ Deos adorant, q cũ Dei opa mirarentur cœlũ cum luminibus uariis, terrã cum cãpis & mõtibus, maria cum fluminibus & ſtagnis & fontibus, earũ rerũ admiratiõe obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quẽ uidere nõ poterãt, eius opa uenerari & colere cœperũt, nec unq̃ intelligere quęrunt, q̃to maior q̃toq; mirabilior ſit, q illa fecit ex nihilo, quæ cũ uideãt diuinis legibus obſequentia, cõmodis atq; uſibus hominũ ppetua neceſſitate famulari, tamẽ illa Deos exiſtimãt eẽ, ingrati aduerſus beneficia diuina, q Deo patri indulgẽtiſſimo ſuo ſibi opa prætulerũt. Sed qd mirũ, ſi aut barbari, aut imperiti hoĩes errãt, cũ ẽt philoſophi ſtoicæ diſciplinæ in ea dẽ ſint opiniõe, ut oĩa cœleſtia, quæ mouẽtur in Deorũ numero habẽda eſſe cẽſeant. Siqdem Luallius ſtoicus apud Ci. ſic loqtur. Hãc igitur in ſtellis cõſtantiã, hãc tãtã in tã uariis curſibus in oĩ æternitate cõuenientiã tpum, nõ poſſum intelligere, ſine mẽte, rõe, cõſilio, quæ cũ in ſideribus eẽ uideamus, nõ poſſumus ea ipſa non in Deorũ numero ponere. Itẽ paulo ſupius, Reſtat inquit ut motus aſtrorũ ſit uolũtarius, quæ q uideat, non indocte ſolum, uerum etiã impie faciat, ſi Deos eẽ neget. Nos uero & qdẽ cõſtãter negamus, ac uos ò philo-

ſophi non ſolum indoctos & impios, uerũ ẽt cæcos & ineptos deliroſq; probamus, qui ignorantiã imperitorũ uanitate uiciſtis. Illi.n. ſolem & lunam, uos etiã ſidera Deos putatis. Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria, ut aras & templa ſingulis erigamus, ut ſciamus quo quãq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, q bus precibus aduocemus, niſi forte nullo diſcrimine tã innumerabiles, tã minutos Deos accuruatim colere debemus. Quid, ꝙ argumẽtũ illud, quo colligunt uniuerſa cœleſtia, Deos eſſe in contrariũ ualet? nã ſi Deos eẽ icirco opinãtur, quia certos & rõnabiles curſus habẽt, errant. Ex hoc.n. apparet Deos nõ eſſe, ꝙ exorbitare illis a præſtitutis itineribus nõ licet. Cæterũ ſi Dii eẽnt, huc atq; illuc paſſim ſine ulla neceſſitate ferrentur, ſicut animantes in terra, quorũ, quia liberæ ſunt uoluntates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, & quo quãq; mens duxerit eò fertur. Non eſt igitur aſtrorũ motus uoluntarius, ſed neceſſarius, qa præſtitutis legibus officiiſq; deſeruiunt. Sed cũ diſputaret de curſibus ſiderũ, quos ex ipſa rerũ ac temporũ cõgruentia intelligebat, nõ eſſe fortuitos exiſtimauit, uoluntarios eſſe, tanquã nõ poſſent tã diſpoſite, tã ordinate moueri, niſi ſenſus illis ineſſet officii ſui ſciens. O q̃ difficilis eſt ignorantibus ueritas, & q̃ facilis ſciẽtibus. Si motus inqt aſtrorũ fortuito nõ ſunt, nihil aliud reſtat, niſi ut uolũtarii ſint, immo uero ut nõ eſſe fortuitos manifeſtũ ẽ, ita nec uoluntarios. Quo igitur in cõficiendis itineribus conſtantiã ſuã ſeruant? Nimirũ Deus uniuerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic illa machinatus eſt, ut ꝑ ſpãcia cœli diuina & admirabili rõne decurrerent, ad efficiẽdas ſuc

cedentium ſibi temporũ uarietates. An Archimedes ſiculus cõcauo ære ſimilitudinẽ mũdi ac figurã potuit machinari, in quo ita ſolẽ ac lunã compoſuit, ut inæquales motus & cœleſtibus ſimiles, cõuerſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent, & non mõ acceſſus ſolis & receſſus, uel incrementa diminutionesq; lunæ, uerum ẽt ſtellarũ, uel errãtiũ uel uagarũ, diſpares curſus orbis ille dum uertitur exhiberet? Deus ergo illa uera nõ potuit machinari & efficere, quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare? Vtrum'ne igitur Stoicus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas effictasq; uidiſſet, ſuo illa cõſilio moueri diceret, ac nõ potius artificis igenio? Ineſt ergo ſideribus rõ ad peragendos meatus ſuos apta, ſed Dei eſt illa rõ, qui & fecit & regit omnia, non ipſorum ſiderum quæ mouentur, nam ſi ſolem ſtare uoluiſſet, perpetuus dies utiq; eſſet. Item ſi motus aſtra nõ haberent, quis dubitet, ſempiternã noctem fuiſſe futuram? Sed ut diei ac noctis uices eſſent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non mõ lucis ac tenebrarum mutuæ uiciſſitudines fierent, quibus laboris et quietis alterna ſpacia cõſtarent, ſed etiam frigoris & caloris, ut diuerſorũ tẽporũ uis ac poteſtas, uel generãdis, uel maturandis frugibus conueniret. Quam ſolertiam diuinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum, quia philoſophi non uidebant, animalia eẽ ſidera putauerunt, tanq̃ pedibus & ſponte non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit? Scilicet, ne ſolis lumine decedente, nimiũ cæca nox tetris atq; horrentibus tenebris ingraueſceret, noceretq; uiuentibus. Itaq; & cœlum ſimul mira

uarietate diſtinxit, & tenebras ipſas multis minutisq́; luminibus temperauit. Quāto igitur Naſo ſapientius, q̄ illi q ſapientiæ ſtudere ſe putant, q ſentit à deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depelleret inſtituta? Is eum librum quo phænomena breuiter cōprehēdit, his tribus uerſibus terminauit. Tot numera taliq́; Deus ſimulacra figura Impoſuit cœlo, perq́; atras ſparſa tenebras Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina nocti. Quod ſi fieri nō poteſt, ut ſtellæ dii ſint, ergo nec ſol quidem, nec luna Dii eſſe poſſunt, quoniam à luminibus aſtrorum nō ratione differūt, ſed magnitudine. Quod ſi hi Dii non ſunt, ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mūdi, nec totus ipſe Deus eſt animatus, ſicut ſtoici mentiūtur, qui quod aſtruunt pariter & euertunt. Cap. VI.

Simili modo, ſi terra quam calcamus, quā ſubigimus, & colimus ad uictum, Deus nō ē, nec campi quidem ac montes dii erunt. Sed ſi hi nō ſunt, ergo nō tellus quidem uniuerſa Deus uideri pōt. Item ſi aqua, quæ ſeruit animātibus ad uſum bibendi, aut lauandi, Deus nō eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina qdem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoq; dii nō ſunt, ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi nō poteſt. Quod ſi neq; cœlum, neq; terra, neq; mare, quæ mūdi partes ſunt Dii eſſe nō poſſunt, ergo ne mundus quidem totus Deus eſt, quē idem ipſi ſtoici animantem & ſapientem eſſe contendunt, Et

propterea Deum, in quo tam inconſtantes fuerũt, ut nihil dictum ſit ab his, quod nõ ab iiſdẽ fuerit euerſum. Sic enim argumẽtãtur, fieri nõ poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus, ergo & ipſum ſenſibilem eſſe. Item ſine ſenſu eſſe nõ poſſe, cuius pars habeat ſenſum. Igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mũdo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiões ꝗdem ueræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit, ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta cõcludunt, qa neq; mũdus generat hominem, neq; mũdi homo pars eſt, nam hominem à principio idẽ Deus fecit, qui & mũdum, & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum. Poteſt enim mũdus eẽ ſine homine, ſicut & urbs & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculũ eſt, & urbs unius populi, ſic & mundus domicilium totius generis hũani. Et aliud eſt qđ incolitur, aliud qđ incolit. Sed illi dum ſtudent id qđ falſo ſuſceperãt cõfirmare, & ſenſibilem eſſe mũdũ & Deum, argumẽtorũ ſuorũ cõſequentia nõ uiderunt. Nam ſi mũdi pars ẽ homo, & ſenſibilis eſt mũdus, quia ſentit, Ergo qa mortalis eſt homo, mortalis ſit & mũdus neceſſe eſt, nec tãtum mortalis, ſed etiam omnibus morbis, & paſſionibus ſubiectus, & econtrario, ſi Deus eſt mundus, & partes eius utiq; immortales ſunt, ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt (ut dicitis) mundi, ſi homo, ergo iumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarũ, & auiũ, & piſcium, quoniam illa eodẽ modo ſentiunt, & mũdi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt. Nam & hæc colunt

ægyptii. Sed res eò peruenit, ut ranæ, et culices, & formicæ Dii eſſe uideantur, quia & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita, ineptos & abſurdos exitus habent. Quid, quod iidem ipſi aiunt, Deorum & hominum cauſa mundũ eſſe conſtructum, quaſi communem domum? ergo nec mundus Deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt, animãs enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus, & ſic utiq; tanq̃ domus, tanq̃ nauis. Eſt ergo aliquis artifex mundi Deus, & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Iam illud q̃ repugnans & abſurdum? quod cum cœleſtes ignes, cæteraq; mundi elementa Deos eſſe affirmant, Item ipſum Deum mundũ dicunt. Quomodo poteſt ex Deorum multorum aceruo unus Deus confici, ſi aſtra Dii ſunt, mundus ergo nõ Deus, ſed domicilium Deorum eſt. Si uero Deus mũdus eſt, ergo omnia illa quæ ſunt in eo, Dii non ſunt, ſed Dei membra, quæ utiq; ſolius Dei nomen accipere nõ poſſunt. Nec enim recte quis dixerit, mẽbra hominis unius, multos homines eſſe, ſed tamen non eſt ſimilis comparatio animalis & mundi. Animal enim, quia ſenſu præditum eſt, & membra eius habent ſenſum, nec niſi à corpore diuulſa putreſcunt. Cuius igitur rei ſimilitudinẽ gerit mundus? Nimirũ ipſi docent, cum factum eſſe non diffitentur, ut eſſet Diis, & hoĩbus quaſi cõis domus. Si ergo eſt conſtructus ut domus, nec ipſe Deus eſt, nec elemẽta, quæ ſunt partes eius, q̃a neq; domus habere dominium ſui poteſt, neq; illa de q̃bus domus conſtat. Non tantum igitur ueritate, ſed etiam uerbis ſuis reuincũtur. Sicut enim domus in uſum habi-

tandi facta per ſe nihil ſentit, dominoq́; ſubiecta eſt, qui eam ſecit, aut incolit, ita mundus per ſe nihil ſentiens factori Deo ſubiacet, qui eum in uſum ſui ſecit.

Quod dupliciter peccãt inſipiẽtes, & ꝙ auaritia ſub obtentu religionis colitur praualente ratione, traditione maiorum, & qui fuerint maiores, quorum autoritas praiudicat ueritati. Cap. VII.

DVplici ergò ratione peccatur ab inſipientibus. Primum ꝙ elementa, ideſt Dei opera Deo præferunt. Deinde ꝙ elementorũ ipſorum figuras humana ſpecie comprehenſas colunt. Nã Solis Lunæq́; ſimulacra humanum in modũ formant. Item ignis & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunum uocant, nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta hoĩes imaginũ cupiditas tenet, ut iam uiliora dicantur illa quæ uera ſunt, auro.ſ. gẽmis & ebore delectãtur. Horũ pulchritudo ac nitor præſtringit oculos, nec ullã religionẽ putant ubicũq; illa non fulſerint. Itaq; ſub obtentu Deorum auaritia & cupiditas colitur. Credũt.n. Deos amare qcquid ipſi cõcupiſcũt, qcqd eſt propter quod furta, & latrocinia, & homicidia cotidie ſæuiunt, propter quod bella per totum orbem populos urbesq́; ſubuertũt. Cõſecrant ergo Diis manubias & rapinas ſuas, quos certe neceſſe eſt imbecilles eſſe ac ſummæ uirtutis expertes, ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus. cur.n. cœleſtes eos putemus, ſi deſiderãt aliqd de terra? Vel beatos, ſi aliqua re indigent? Vel incorruptos, ſi uoluptati habẽt ea, in qbus appetẽdis cu-

piditas hominum non immerito damnatur? ueniũt igi tur ad Deos, non tam religionis gratia, quæ nulla põt eſſe in rebus male partis & corruptibilibus, q̃ ut aurum oculis hauriãt, nitorẽ leuigati marmoris, aut ebo ris aſpiciant, ut inſignes lapillis, & coloribus ueſtes, uel diſtincta gẽmis fulgentibus pocula inſatiabili con templatione contrectent. Et quãto ſi erint ornatiora tẽ pla, & pulchriora ſimulacra, tãto plus maieſtatis habere creduntur, adeo religio Deorum nihil aliud eſt q̃ quod cupiditas humana miratur. Hæ ſunt religiones quas ſibi à maioribus ſuis traditas pertinaciſſime tue ri ac defendere perſeuerant, nec conſiderant quales ſint, ſed ex hoc probatas atq; ueras eſſe confidunt, q͛d eas ueteres tradiderunt, tãtaq; eſt auctoritas uetuſta tis, ut inquirere in eam ſcelus eſſe ducatur. Itaq; credi tur ei paſſim tanq̃ cognitæ ueritati. Denique apud Cicer. ſic dicit Cotta Lucillio. Habes Balbe quid Cotta quid pontifex ſentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu ſentias, à te enim philoſopho rationẽ religionis accipe re debeo. Maioribus autem noſtris etiam nulla ratiõe reddita rationis eſt credere. Si credis cur ergo rationem requiris, quæ poteſt efficere ne credas? Si uero rationem requiris & quærendam putas, ergo nõ credis. Si ideo quæris ut eam ſequaris cum inueneris, docet ecce te ratio non eſſe ueras religiones Deorũ, quid facies? maiores'ne potius an ratiõem ſequeris? Quæ quidem tibi ab alio inſinuata, ſed à te ipſo inuenta & electa eſt, cum omnes religiones radicitus eruiſti. Si rationem mauis diſcedere te neceſſe eſt ab inſtitutis, & auctoritate maiorum, quoniam id ſolum rectũ eſt, quod ra

tio præſcribit. Si autem pietas maiores ſequi ſuadet, fateris igitur & ſtultos illos fuiſſe, qui excogitatis contra rationem religionibus ſeruiunt, & te ineptum qui id colas, quod falſum eſſe conuiceris. Sed tamen quoniam nobis tantopere maiorum nomen opponitur, uideamus tamen qui fuerint maiores illi, à quorum auctoritate diſcedi nefas ducatur. Romulus urbem conditurus paſtores (inter quos adoleuerat) conuocauit. Cúq; his numerus condẽdæ urbi parum idoneus uideretur, conſtituit aſylum. Eo paſſim confugerũt ex finitimis locis peſſimi quiq; ſine ullo conditionis diſcrimine. Ita cõflauit ex his omnibus populum, legitq; in ſenatũ eos, qui ætate antecibant, & patres appellauit, quorum conſilio gereret omnia, de quo ſenatu Propertius elegiarũ ſcriptor hæc loquitur.

Bucina cogebat priſcos ad uerba quirites
Centum illi in prato ſæpe ſenatus erat. Propertius
Curia prætexto quæ nunc nitet alta ſenatu,
Pellitos habuit ruſtica corda patres.

Hi ſunt patres, quorum decretis eruditi, ac prudẽtes uiri deuotiſſime ſeruiebant. Idq; uerum ac immutabile omnis poſteritas iudicat, ꝙ centum pelliti ſenes Senatum eſſe uoluerunt, quos tamen (ut in primo lib. dictũ eſt) Pompilius illexit ut uera crederẽt eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt uero cur illorum authoritas tãti habeatur à poſteris, quos nemo cum uiuerent, neq; ſummus, neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

Q̃d rõne potius innitẽdũ eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad cõfirmationẽ erroris multorũ. Cap. VIII.

QVare oportet in ea re maxime in qua uitæ ratio uerſatur, ſibi quęq; confidere, ſuoq; iudicio, ac ꝓpriis ſenſibus niti, ad inueſtigãdam, & perpendendam ueritatem, q̃ credẽtem alienis erroribus decipi, tanq̃ ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro uirili portione ſapientiã, ut & inaudita inueſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec quia nos illi tẽpibus antecęſſerunt, ſapientia quoq; antecęſſerunt, quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Illibabilis eſt tanq̃ lux & claritas ſolis, quia ut ſol oculorum, ſic ſapiẽtia lumen eſt cordis humani. Quare cum ſapere, id eſt ueritatem quærere omnibus ſit innatũ, ſapientiã ſibi adimunt, qui ſine ullo iudicio inuenta maiorum ꝓbãt, & ab aliis pecudũ more ducũtur. Sed hoc fallitur, ꝙ maiorũ nõie poſito nõ putãt fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiant, q̃a minores uocantur, aut illi deſipuerint, q̃a maiores nominãtur. Quid ergo impedit, q̃n ab ipſis ſumamus exemplum? Vt quõ illi qui falſa inuenerant poſteris tradiderunt, ſic nos qui uerum inuenimus, poſteris meliora tradamus. Supereſt ingens quæſtio, cuius diſputatio non ab ingenio, ſed à ſciẽtia uenit, quæ pluribus explicanda erit, ne q̃d dubiũ omnino relinquatur. Nam fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis & non dubiis traduntur autoribus, eos ipſos, quos docuimus Deos non eſſe, maieſtatem ſuã perſæpe oſtẽdiſſe, & prodigiis, & ſomniis, & auguriis, & oraculis. Et ſanè multa enumerari poſſunt digna miraculo. In primis illud q̃d Accius Nauius ſũmus Augur, cũm Tarqnũ Priſcum commoneret, ut nihil noui facere incipe-

ret, niſi prius eſſet inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans fidem diceret, ut conſultis auibus renunciaret ſibi, utrum'ne fieri poſſet id quod ipſe animo concepiſſet, affirmaretq; Nauius poſſe. Cape igitur hanc inqt Cotem, eamq; nouacula diſiice, at ille incontanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quod Caſtor & Pollux bello Latino apud Lacum Iuturnæ, uiſi ſunt equorum ſudorem abluentes, cum ædes eorũ, quæ iũcta fonti erat ſua ſponte patuiſſet. Idẽ bello Macedonico equis albis inſidentes. P. Vatinio Romã nocte uenienti ſe obtuliſſe dicuntur, nunciantes eo die regem Perſen uictum atq; captum, quod paucis poſt diebus literæ Pauli uerũ fuiſſe docuerunt. Illud etiam mirabile, ꝙ ſimulacrũ fortunæ muliebris nõ ſemel locutum eſſe traditur. Itẽ Iunonis Monetæ, cũ captis ueiis unus ex militibus ad eam transferendã miſſus iocabundus, ac ludens interrogaret, utrum'ne Romam migrare uellet? reſpondit uelle. Claudia quoq; proponitur in exemplo miraculi. Nã cum ex Libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita, & in uado Tyberini fluminis nauis in qua uehebatur hæſiſſet, nec ullo mõ, aut ulla ui cõmoueretur, Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita, ob nimios corporis cultus Deã ſubmiſſis genibus oraſſe, ut ſi ſe caſtã iudicaret ſuum cingulum ſequeretur. Itã nauim, quæ ab oi iuuẽtute nõ ualuit cõmoueri, ab una muliere eſſe cõmotã. Illud æque mirũ, ꝙ lue ſæuiente Aeſculapius Epidauro accitus, urbẽ Romã diuturna peſtilentia liberaſſe ꝑhibetur. Sacrilegi quoq; numerari poſſunt, quorum præſentibus pœnis iniuriam ſuam Dii uindicaſſe creduntur. Appius Claudius cenſor, cũ ad-

uerſus reſponſum ad ſeruos publicos ſacra Hercu-lis tranſtuliſſet, luminibus orbatus eſt, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt. Item cenſor Fuluius, cũ ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, q̃bus ædẽ fortunæ æqueſtris, quam Romæ ſtcerat tegeret, & mẽte captus eſt, & amiſſis duobus filiis in illyrico militantibus, ſũmo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiam. M. Antonii Turullius, cum apud Coos euerſo Aeſculapii luco claſſem fecaſſet, eodẽ poſtea luco à militibus Cæſaris ẽ interfectus. His exẽplis adiũgitur Pyrrhus, q ſublata è theſauro Proſerpinæ Locrẽſis pecunia, naufragiũ fecit, ac uicinis Deæ litoribus illiſus eſt, ut nihil (præter eam pecuniã) incolume reperiretur. Ceres quoq; Mileſia multum ſibi apud hoĩes uenerationis adiecit. Nam cũ ab Alexandro capta ciuitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandã irrupiſſent, omniũ oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam ſomnia, quæ uim Deorũ uideãtur oſtendere. Tyberio nãq; Attinio homini plebeio per quietẽ obuerſatus eſſe Iuppiter dicitur, & præcepiſſe, ut COOS. & ſenatui nnnciaret, ludis circenſibus ꝓximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe, q̃ Antonius Maximus quidã diuerberatũ ſeruũ ſub furca medio circo ad ſupplicium duxerat, ideoq; ludos inſtaurari oportere. Quod cum ille neglexiſſet, eodẽ die filium perdidiſſe, ipſe aũt graui morbo eſt correptus. Et cum rurſus eandẽ imaginẽ cerneret, quærentem, ſatis'ne pœnarũ pro neglecto imperio pependiſſet, lecticæ delatus ad conſules, & omni re in ſenatu expoſita, recepiſſe corporis firmitatem, ſuisq; pedibus domũ re-

diiſſe. Illud quoq; ſomnium non minoris fuit admira-tionis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſeruatus. Nam cum bello ciuili Brutiano implicatus graui morbo abſtinere à prœlio ſtatuiſſet, medico eius Artorio Mineruæ ſpecies obuerſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar. Itaq; in aciē lectica perlatus eſt. Eodē die à Bruto caſtra capta ſūt. Multa præterea exempla ſimilia poſſunt proferri, ſed uereor, ne ſi fuero in propoſitione rerum contrariarū diutius im̃oratus, aut oblitus eſſe ꝓpoſiti uidear, aut crimen loquacitatis incurram.

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et q̀ deus ipſe natura eſt, qui materiam primordialem, & omnia fecit ex nihilo.

Caput IX.

Exponam igitur omniū iſtorū rationē, quo facilius res difficiles & obſcuræ intelligātur, & has omnes ſimulati numinis præſtigias reuelabo, quibus inducti homines à ueritatis uia longius receſſerunt, ſed repetam longe altius, ut ſi q̄s ad legendum expers ueri, & ignarus acceſſerit, inſtituatur atq; intelligat, quod tandem ſit caput horum, & cauſa malorum, & lumine accepto, ſuos ac totius generis humani perſpiciat errores. Sicut mater ſine exēplo genuit authorem ſuum, ſic ineffabiliter pater genuiſſe credēdus eſt coæternum. De matre natus eſt qui ante iam fuit, de patre qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat, Ne aut non inuentum putet incredibile, aut repertū nō credat ſingu

lare. Cum eſſet Deus ad excogitãdum prudẽtiſſimus, ad faciendum ſolertiſſimus, anteq̃ ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni & conſumati boni fons in ipſo erat, ſicut eſt ſemper, ut ab eo bono tanquã riuus oriretur, longeq; proflueret, produxit ſimilem ſui ſpiritum, qui eſſet uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autẽ id uoluerit, in quarto docere Libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ ſtirpis nõ permanſit. Itaq; ſuapte inuidia tanq̃ ueneno infectus eſt, & ex bono ad malum tranſcendit, ſuoq; arbitrio q̃d à Deo illi liberum datum fuerat; contrarium ſibi nomẽ aſciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem eſſe liuorem. Inuidit enim illi anteceſſori ſuo, qui deo patrĩ perſeuerãdo, tum comprobatus, tum etiam & charus ẽ. Hunc ergo ex bono per ſe malum effectum græci διάβολον, i. diabulum appellant, nos criminatorem uocamus, q͏ crimina, in quæ ipſe illiciat ad Deum deferat. Exorſus igitur Deus fabricã mundi, illum primum & maximum filium præficit operi uniuerſo, eoq; ſimul, & cõſiliatore uſus eſt, & artifice in excogitandis, ornãdis, perficiendisq; rebus, quoniã is & prouidentia, & prudentia, & rõne, & poteſtate perfectus ẽ, de quo nũc parcius, q͏ alio loco, & uirtus, & nomen eius, & ratio enaranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus iſta materiis, tã magna, tam mirifica opera Deus fecerit. Oĩa .n. fecit ex nihilo. Nec audiendi ſunt poetæ, qui aiunt chaos in principio fuiſſe, ideſt cõfuſionem rerum atq; elementorum. Poſtea uero Deum dirimiſſe omnẽ illam congeriem, ſingulisq; rebus ex confuſo aceruo ſeparatis in ordinemq; deſcriptis, inſtruxiſſe mundũ pariter

& ornaſſe,

& ornaſſe, quibus facile eſt reſpondere, poteſtatem dei non intelligentibus, quem credũt nihil efficere poſſe, niſi ex materia ſubiacente ac parata, in quo errore etiã philoſophi fuerunt. Nam Cicero de natura deorum diſputans ſic ait. Primum igitur non eſt probabile eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia eſſe diuina ꝓuidentia effectam, ſed habere & habuiſſe uim, & naturam ſuam. Vt igitur faber cum quid ædificaturus eſt, nõ ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quæ ſit parata, fictorq; item cera, ſic iſti prouidẽtiæ diuinæ materiam præſto eſſe oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quã haberet paratam. Quod ſi non eſt à deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aer, & ignis à Deo factus ẽ. O quam multa ſunt uitia in his decem uerſibus. Primum quòd is qui in aliis diſputatiõibus, & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiã nõ eẽ dixerunt, Idem nunc quaſi proditor aliquis aut tranſfuga, prouidentiam conatus eſt tollere, in quo ſi cõtradicere uelis, nec cogitatione opus ẽ, nec labore, ſua illi dicta recitanda ſunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, q̃ à Cicerone uehementius refutari. Sed cõcedamus hoc mori & inſtituto academicorũ, ut liceat hominibus ualde liberis dicere ac ſentire, quæ uelint. ſententias ipſius cõſideremus. Nõ eſt inquit probabile materiã rerũ à deo factam. Quibus hoc argumẽtis probas? Nihil. n. dixiſti, quare hoc nõ ſit probabile. Itaq; mihi econtrario, uel maxime ꝓbabile uidetur, nec tamẽ timere uidetur cogitãti plus eſſe aliquid in Deo, quẽ ꝓfecto ad imbecillitatem hominis redigis, cui nihil aliud q̃ opificium

cõcedis. Quomodo igitur ab homine diuina illa uis diſferet? ſi ut homo, ſic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget aũt ſi nihil moliri poteſt, niſi ab altero illi materia miniſtretur. Quod ſi fit, imperfectæ utiq; uirtutis eſt, & erit iam potentior iudicãdus materiæ inſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potẽtia Deũ uincit? Siquidem maius eſt propria facere, q̃ aliena diſponere. Si autẽ fieri non põt, ut ſit potentius Deo quicq̃, quem neceſſe eſt perfectæ eẽ uirtutis, poteſtatis, rõnis. Idem igitur materiæ fictor eſt, q & rerum ex materia conſtantium. Neq; enim Deo nõ faciente & inuito, eſſe aliquid, aut potuit, aut debuit. Sed probabile eſt, inqt materiam rerum & habere, & habuiſſe naturam ſuam & uim, quam uim potuit habere nullo dante? quã naturam nullo generante? Si habuit uim, ab aliquo eam aſſumpſit. A quo aũt ſumere niſi à deo potuit? ſi habuit naturam, quæ utiq; à naſcendo dicitur, nata eſt, à quo aũt niſi à Deo potuit procreari? Natura.n. qua dicitur orta eſſe omnia, ſi cõſiliũ non habet, efficere nihil poteſt. Si aũt generandi, aut faciendi potens eſt, habet ergo conſilium, & propterea Deus ſit neceſſe eſt. Nec alio nomine appellari põt ea uis, in qua ineſt & prouidẽtia excogitandi, & ſolertia poteſtasq; faciendi. Melius igitur Seneca omnium ſtoicorũ acutiſſimus, qui uidit nil aliud eſſe naturã, q̃ Deũ. Ergo inquit Deũ nõ laudabimus, cui naturalis eſt uirtus? nec.n. illam didicit ex ullo, immo laudabimus, quãuis.n. naturalis illa ei ſit, ſibi illam dedit, quoniam Deus ipſa natura eſt. Igitur ortum rerũ tribuis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in eodẽ luto hæſitans, uerſuram ſoluis? A quo.n. fieri negas, ab

eodẽ planè fieri mutato nomine cõfiteris. Sequitur ineptiſſima cõparatio, ut .n. faber inquit cũ quid ædificaturus eſt, nõ ipſe facit materiã, ſed utitur ea, quæ ſit parata, fictorq́; itẽ cera, ſic iſti ꝓuidentiæ diuinæ materiã eẽ ꝑſto oportuit, nõ quã ipſe faceret, ſed quã hẽret paratã, imo uero nõ oportuit. Erit .n. Deus minoris ptãtis ſi ex parato facit, quod ẽ hominis. Faber .n. ſine ligno nihil ædificat, quia lignũ ipſum facere non põt. Nõ poſſe aũt imbecillitatis eſt humãæ, Deus uero facit ſibi ipſe materiam quia põt. Poſſe .n. dei eſt, nã ſi non põt, Deus nõ eſt. Homo facit ex eo quod eſt, quia per mortalitatem imbecillis eſt, ꝑ imbecillitatẽ definitæ ac modicæ poteſtatis. Deus aũt facit ex eo qđ non eſt, qa per æternitẽ fortis eſt, ꝑ fortitudinem ptãtis immẽſæ, quæ fine ac mõ caret, ſicut uita factoris. Quid ergo mirũ, ſi facturus mũdũ Deus, prius materiã de qua faceret, ꝑ̃parauit ex eo qđ nõ erat: qa nefas eſſet Deũ aliunde aliqd mutuari, cũ in ipſo uel ex ipſo ſint oĩa. Nã ſi eſt aliquid ante illum factũ, & quicq̃ nõ ab illo factũ eſt, ptãtẽ dei & nomen amittet. At enim materia nunq̃ facta eſt, ſicut Deus qui ex materia fecit hunc mundũ. Duo igitur conſtituuntur æterna, & qdem inter ſe contraria, quod fieri ſine diſcordia & pernicie non põt. Collidant enim neceſſe eſt ea, quorũ uis & ratio diuerſa eſt, ſic utraque æterna eſſe nõ potuerunt, ſi repugnant, quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergo fieri nõ põt, quin æterni natura ſit ſimplex, ut inde omnia uelut ex fonte deſcenderint. Itaq; aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. quid horũ ſit uerius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterũ ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu.

*Poteſtas faciendi aliquid nõ poteſt eſſe, niſi in eo quod
ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod mouetur. Nec inci
pi aut fieri, aut cõſumari quicq̃ poteſt, niſi fuerit rõne
præuiſum, aut quemadmodum fiat anteq̃ eſt, aut quē-
admodum conſtet poſtq̃ fuerit effectum. Deniq; is facit
aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum, & ma-
nus ad id quod uoluit implendum. Quod autem inſen
ſibile eſt, iners & torpidum ſemper iacet, nihil inde ori
ri poteſt, ubi nullus eſt motus uolũtarius, nam ſi omne
animal ratione cõſtat, certe naſci ex eo non poteſt, quod
ratione præditum non eſt, nec aliunde accipi poteſt id,
quod ibi unde petitur, non eſt. Nec tamen commoueat
aliquem, ꝙ animalia quædam de terra naſci uidentur.
Hæc enim nõ terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei, ſine
quo nihil gignitur. Nõ ergo Deus ex materia, quia ſen
ſu præditum ex inſenſibili, ſapiens ex bruto, impatibi
le de patibili, expers corporis de corporali, nunq̃ poteſt
oriri, ſed materia potius ex Deo ẽ. Quicquid enim eſt
ſolido & contractabili corpore, accipit externam uim,
qđ accipit uim diſſolubile ẽ, qđ diſſoluitur interibit, qđ
interit, ortum ſit neceſſe eſt, quod ortum eſt, habuit fon
tem unde oriretur, ideſt factorem aliquem ſentiẽtem, ꝓ-
uidum, peritumq; faciẽdi. Is eſt profecto nec ullus ali-
us q̃ Deus. Qui quoniam ſenſu, ratione, prouidentia,
poteſtate, uirtute, præditus eſt, & animãtia & inanima
ta creare & efficere poteſt, quia tenet quomodo. quidq;
ſit faciendum. Materia uero ſemper fuiſſe non poteſt,
quia mutationem non caperet, ſi fuiſſet. Quod.n. ſem-
per fuit, ſemper eſſe non deſinit, & unde abfuit prin-
cipium, abeſſe hinc etiam finem neceſſe eſt. Quinetiam*

facilius eſt,ut id quod habuit initium, fine careat,q̃ ut habeat finem,quod initio caruit.Materia ergo ſi facta non eſt,nec fieri ex ea quicq̃ poteſt. Si fieri ex ea non poteſt,nec materia q̄dem erit.Materia enim eſt,ex qua fit aliquid.Omne autem ex quo fit,quia recipit opifi-cis manum deſtruitur,& aliud eſſe incipit. Ergo quo-niam finē habuit materia,tum cum factus eſt ex ea mū-dus,& initium quoque habuit.Nam quod deſtruitur, ædificatum eſt,quod ſoluitur,alligatum,quod finitur, inceptum eſt.Si ergo ex commutatione ac fine materia colligitur habuiſſe principium,à quo alio fieri niſi à Deo potuit? Solus igitur Deus eſt,qui factus non eſt, & idcirco deſtruere alia poteſt,ipſe deſtrui non poteſt, permanebit ſemper in eo quod fuit,quia non eſt aliū-de generatus,nec ortus,nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet,quæ illum mutata diſſoluat. Ex ſeipſo eſt,ut in primo diximus libro.Et ideo talis eſt,qualem ſe eſſe uoluit,impaſſibilis, immutabilis, incorruptus, beatus,æternus.Iam uero illa concluſio,qua ſententiā terminauit Tullius multo abſurdior,ꝙ ſi materia in-q̄t à deo nō eſt facta nec terra q̄dem,& aqua,& aer,& ignis à deo factus eſt. Quàm callide periculū prater-uolauit.Sic.n.ſuperius illud aſſumpſit,tanquam ꝓ-batione non indigeret,cū id multo eſſet incertius, q̃ il-lud,propter quod aſſumptum eſt.Si non eſt inq̄t à Deo facta materia,nec mūdus à Deo factus eſt.Ex falſo ma-luit colligere quod falſum eſt,q̃ ex uero quod uerū.Et cū debeant incerta de certis probari, hic probationem ſumpſit ex incerto,ad euertendum quod erat certum. Nā diuina ꝓuidentia effectum eſſe mundū,'ut taceam

de termaximo Triſmegiſto,qui hoc prædicat, taceã de carminibus Sibyllarum,quæ idem nunciant. Taceam de prophetis,q opus mundi ac opificiũ Dei uno ſpiritu ac pari uoce teſtantur.Etiã inter philoſophos penè uniuerſos cõuenit.Idem et pythagorici,ſtoici,peripatetici, qui ſunt principes omnis diſciplinæ. Deniq; à primis illis ſeptem ſapiẽtibus, uſq; à Socrate uſq; ad Platonem pro cõfeſſo & indubitato habitũ eſt,donec unus multis poſt ſæculis extitit delirus Epicurus,qui auderet negare id,quod eſt euidentiſſimum,ſtudio ſcilicet inueniendi noua,ut nomine ſuo cõſtitueret diſciplinam.Et quia nihil noui potuit reperire,ut tamẽ diſſentire à cæteris uideretur,uetera uoluit uertere,in quo illum circũlatrantes philoſophi omnes coarguerunt.Certius eſt igitur mundũ ꝓuidentia inſtructũ,q̃ materiæ prouidẽtia conglobatum.Quare nõ oportuit putare iccirco mũdũ non eſſe diuina prouidentia factũ,quia materia eius diuina ꝓuidentia facta non ſit,ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus,& materiã eſſe factam diuinitus.Credibilius ẽ.n.materiã potius à Deo factã, quia deus omnia põt,q̃ mundum à Deo non eſſe factũ, quia ſine mente,rõne,conſilio nihil fieri põt.Verũ hæc non Cicerõis eſt culpa,ſed ſectæ.Cum.n.ſuſcepiſſet diſputatiõem,qua deorum naturam tolleret,de qua philoſophi garriebant,oẽm diuinitatem ignorantia ueri putauit eſſe tollendam.Itaq; Deos potuit tollere, quia nõ erant.Cũ aũt prouidentiã diuinã,quæ ẽ in uno Deo conaretur euertere,quia cõtra ueritatẽ niti cœperat, deficientibus argumentis,in hanc foueã neceſſario decidit,unde ſe extricare nõ poſſet.Hic ergo illum teneo,

hærentem teneo defixum, quo Lucilius, qui cōtra diſſerebat, obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerū, hic uertūtur omnia. Explicet ſe Cotta ſi pōt, ex hac uoragine, proſerat argumenta, qbus doceat, ſemꝑ fuiſſe materiā, quā nulla prouidentia effecerit. Oſtendat quō quicq̄ pōderoſum & graue aut eſſe potuerit ſine authore, aut immutari ualuerit, ac deſierit eſſe qđ ſemꝑ fuit, ut inciperet eſſe qđ nunq̄ fuit. Quæ ſi docuerit, tū demū aſſentiar, ne mundū qdē diuina ꝓuidentia cōſtitutū, & tamē ſic aſſentiar, ut aliis illū laqueis teneā. Eodē.n. quo nollet reuoluetur, ut dicat & materiā, de qua mundus eſt, & mundū q de materia eſt, natura extitiſſe, cū ego ipſam naturā Deū eſſe cōtendam. Nec.n. pōt facere mirabilia.i. maxima rōne conſtantia, niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quicq̄ eſſe poſſit omnino, quod nō originem à Deo traxerit. At idem quoties Epicureus eſt, & non uult à deo factum eſſe mundum, quærere ſolet quibus manibus, quibus machinis, quibus uectibus, qua molitione hoc tantū opus fecerit. Videret fortaſſe, ſi eo tempore potuiſſet eſſe, quo Deus fecit. Sed ne perſpiceret homo, Dei opera, noluit eum inducere in hūc mundū, niſi ꝑfectis omnibus, ſed ne induci quidē poterat. Quō enim ſubſiſteret, cum fabricaretur deſuper cælū, terra ſubter funderetur, cū fortaſſe humida, uel nimis rigoribus torporata cōcreſcerent, uel igneis caloribus incocta & ſolidata dureſcerent. Aut quō uiueret ſole nōdū īſtituto, nec frugibus nec animalibus natis? Itaq; neceſſe fuit hominē poſtremo fieri, cū iā mundo cæteriſq; rebus manus ſumma eēt impoſita. Deniq; ſanctæ literæ

docent hominem fuiſſe ultimum Dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum iam paratam & inſtructam. Illius enim cauſa facta ſunt oĩa. Idem etiam poetæ fatentur. Ouid. perfecto iam mũdo & uniuerſis animalibus figuratis hoc addidit.

Ouidius

Sanctius his animal mentisq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet
Natus homo eſt; adeo nefas extimandum eſt ea ſcrutari, quæ Deus uoluit eſſe cælata. Verum ille non audiendi, aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi, quia confidebat neminem id poſſe dicere. Quaſi uero ex hoc putãdum ſit, non eſſe hæc diuinitus facta, quia quomodo facta ſint, non poteſt prouideri. An tu ſi educatus in domo fabre facta, & ornata nullam unquã fabricam uidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatam, quia quomodo ædificetur, ignorares. Idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris, quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta eſſet opera molitus, maxime ſi ſaxa ingẽtia immenſa cæmenta, uaſtas columnas, opus totum ſublime & excelſum uideres, nonne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? quia illa, nõ tam uiribus, q̃ ratione atq; artificio facta eſſe neſcires, quod ſi homo, in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficiat ratione, q̃ uires eius exiguæ patiantur, quid eſt cur incredibile tibi eſſe uideatur, cum mundus dicatur factus à Deo? in quo, quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminũ, nec fortitudo mẽſuram? Opera ipſius uidentur oculis, quõ autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur, quia (ut Hermes ait) mortale, immortali, tem

porale perpetuo, corruptibile incorrupto, ꝓpinquare nõ poteſt.i.propius accedere, & intelligentia ſubſequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœleſtiũ perfectionem non capit, quia corpore quaſi cuſtodia ſeptum tenetur, quominus ſoluto ac libero ſenſu cernat oia. Sciat igitur q̃ inepte faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc eſt enim modũ cõditionis ſuæ tranſgredi, nec intelligere, quouſq; homini liceat accedere. Deniq; cũ aperiret homini ueritatẽ Deus, ea ſola ſcire nos uoluit, quæ interfuit, hominem ſcire ad uitã conſequendã. Quæ uero ad curioſam & prophanã cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana eſſent. Quid ergo quæris, quæ nec potes ſcire: nec ſi ſcias, beatior fias. Perfecta eſt in homine ſapientia, ſi & Deum eſſe unum, & ab ipſo eſſe facta uniuerſa cognoſcat.

Quod Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, & ꝗ ex calore & humore ſit uita, & quare homines igne, cætera aĩalia aqua magis utantur. Cap. X.

Nunc quoniã refutauimus eos, qui de mũdo & factore eius Deo aliter ſentiũt, q̃ ueritas habet, ad diuinã mundi fabricam reuertamur, de qua in arcanis ſanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primũ omniũ cœlũ, & in ſublime ſuſpẽdit, qđ eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deinde terrã fundauit ac cœlo ſubdidit, quã hõ cũ cæteris animaliũ generibus incoleret. Eã uoluit humore circũflui & cõtineri, ſuũ uero habitaculũ diſtinxit claris luminibus, & ipleuit, ſole.ſ. lunaq; orbe fulgenti, & aſtro-

rum micantium ſplendentibus ſignis adornauit, tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terra. Nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à coelo, in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos, & uitã perpetuam. Et contra in terra tenebras, inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quãtum mala à bonis & uitia à uirtutibus. Ipſius quoq; terræ binas partes contrarias inter ſe diuerſasq; conſtituit, ſcilicet orientem occidentẽq;, ex quibus oriẽs Deo ſimilis cenſetur, quia ipſe luminis fons & illuſtrator eſt rerum, & ꝙ oriri nos faciat ad uitam ſempiternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæq; menti aſcribitur, ꝙ lumen abſcondat, ꝙ tenebras ſemper inducat, & ꝙ homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Nam ſicut lux orientis eſt, in luce autem uitæ ratio uerſatur, ſic occidentis tenebræ ſunt, In tenebris autem & mors & interitus continetur, Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt, meridiem, ac ſeptentrionem, quæ partes illis duabus ſocietate iũguntur. Ea enim, quæ eſt ſolis calore flagrantior, proxima eſt, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus. Nã ſicut cõtrariæ ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti. Vt frigus tenebris ita plaga eſt ſeptẽtrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tempus attribuit. Ver. ſ. orienti, æſtas meridionali plagæ, occidenti autumnus eſt, ſeptentrionĩ hyems. In his quoq; duabus ꝑtibus meridionali & ſeptentrionali, figura uitæ & mortis continetur, quia uita in calore eſt, mors in frigore. Sicut autem calor ex

igne eſt, ita frigus ex aqua. Secũdũ harũ partiũ dimẽſionem, diẽ quoq; facit ac noctẽ, quæ ſpatia & orbes tẽporum ꝑpetuos ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna ꝑ uices ſucceſſione cõficiãt. Dies, quẽ primus oriens ſubminiſtrat, Dei ſit neceſſe eſt, ut oĩa quæcũq; meliora ſũt. Nox aũt, quã occidẽs extremus induat, eius .ſ. quẽ Dei eſſe æmulum diximus. Quæ duo ẽt in hoc præſcius futurorũ Deus fecit, ut ex iis & ueræ religionis, & falſarũ ſuꝑſtitionũ imago quædã oſtenderetur. Nã ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit unus, unde ſolem eſſe appellatũ Cic. uult uideri, ꝙ obſcuratis ſideribus ſolus appareat, tamẽ q̃a uerum ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat oĩa, ita in Deo licet ſit unus, & maieſtas, & uirtus, & claritudo ꝑfecta eſt. Nox aũt, quam prauo illi Antitheo. dicimus attributã, eius ipſius multas & uarias religiones ꝑ ſimilitudinem demõſtrat. Quãuis .n. ſtellæ innumerabiles micare ac radiare uideãtur, tamẽ, q̃a non ſunt plena ac ſolida lumina, nec caloris ꝓferũt qcq̃, nec tenebras multitudine ſua uincũt. Duo igitur illa principalia inueniũtur, quæ diuerſam & cõtrariã ſibi habẽt ꝑtãtẽ, calor & humor, quæ mirabiliter Deus ad ſuſtẽtãda & gignẽda oĩa excogitauit. Nã cũ uirtus Dei ſit in calore & igni, niſi ardorem uimq; eius admixta hũoris ac frigoris materia tẽꝑaſſet, nec naſci qcq̃, nec cohærere potuiſſet, q̃n ſtatim cõflagratione interiret, qcq̃d eſſe cœpiſſet. Vnde & philoſophi quidam & poetæ diſcordi cõcordia mundum conſtare dixerunt, ſed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit. Thales Meliſius ex

aqua. Vterq; uidit aliquid, ſed errauit tamē uterq;, q̄d alterutrum ſi ſolū fuiſſet, neq; aqua naſci ex igne potuiſſet, neque rurſus ignis ex aqua. Sed eſt uerius ſimul ex utroque permixto cuncta generari. Ignis quidem permiſceri cum aqua non poteſt, quia ſunt utraq; inimica, & ſi cominus uenerint, alterutrum quod ſuperauerit conficiat alterum neceſſe eſt, ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis calor eſt, aquæ humor.

Recte igitur Ouidius.

Ouidius
Quippe ubi temperiem ſumpſere humorq; calorq;.
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cūq; ſit ignis aquæ pugnax, uapor humidus omnis.
Res creat & diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinum elementum eſt, alterū quaſi fœmininum, alterum actiuum, alterum patibile. Ideoq; à ueteribus inſtitutū eſt, ut ſacramento ignis & aquæ nuptiarū fœdera ſanciantur, q̄ fœtus animātiū calore & humore corporētur, atq; animētur ad uitam. Cū enim conſtet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore eſt, animæ in calore. Quod ex auium fœtibus datur ſcire, quos craſſi humoris plenos niſi opifex calor fouerit, nec humor pōt corporare, nec corpus animare. Exulibus quoq; ignis & aqua interdici ſolebat, adhuc.n. uidebatur nefas, q̄uis malos tamen hoīes ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur uſu earū rerū, q̄bus uita conſtat hominū, perinde habebatur, ac ſi eſſet, qui eā ſententiā excœperat, morte mulctatus. Adeo iſta duo elementa prima ſunt habita, ut nec ortū hominis, nec ſine his uitā crediderint poſ

ſe cōſtare. Horū alterum nobis cōe eſt cum cæteris animantibus, alterū ſoli homini datum. Nos enim quoniā cæleſte, atq; immortale animal ſumus, igne utimur, qui nobis in argumentū immortalitatis datus eſt, quoniam ignis è cœlo eſt, cuius natura, quia mobilis eſt, et ſurſum nititur, uitæ continet ratiōem. Cætera uero anī malia, quoniā tota ſunt mortalia, tantummodo aqua utuntur, quod eſt elementum corporale atq; terrenum. Cuius natura, quã mobilis eſt ac deorſum uergens, figuram mortis oſtendit. Ideo pecudes, neq; in cœlum ſuſpiciunt, neq; religiones ſentiunt, quoniā ab his uſus ignis alienus eſt. Vnde autem uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquā uel accenderit, uel eliquauerit, ſolus ſcire poteſt qui fecit.

Quòd creato mūdo facta animalia propter homines ſunt, & tandem homo ipſe. Et quid ſit, ꝙ poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe, & ꝙ Ariſtoteles falsò putauit mundum eſſe æternum, & quæ ſunt tres parcæ. Cap. XI.

COnſumato igitur mundo, animalia uarii generis, diſſimilibus formis, & magna, & minora, ut fierent imperauit. Et facta ſunt bina, ideſt diuerſi ſexus ſingula, ex quorum fœtibus, & aer, & terra, & maria completa ſunt. Deditq; his bominibus generatim Deus alimenta de terra, ut uſui hominibus eſſe poſſent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad ueſtimentum. Quæ autem magnarum ſunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta ſunt

iumēta. Ita rebus omnibus mirabili deſcriptione cōm-
poſitis, regnum ſibi æternum parare cōſtituit, & innu-
merabiles animas procreare, q̄bus immortalitatē da-
ret. Tum fecit ipſe ſibi ſimulacrum ſenſibile atq; intel-
ligens. i. ad imaginis ſuæ formā, qua nihil pōt eſſe per-
fectius. Hominē figurauit ex limo terræ, unde hō nūcu-
patus eſt, ꝙ ſit factus ex humo. Deniq; Plato humanā
formā theoiden eſſe ait. Et Sibylla quæ dicit. εἰκὼν ἐσ
τ' ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχοισα, ideſt ima-
go eſt hō mea, rationem rectam habens. De hac homi-
nis fictione poetæ quoq;, q̄uis corrupte, tamen non ali-
ter tradiderunt. Nanq; hominem de luto à Promætheo
factum eſſe dixerunt. Res eos non fefellit, ſed nomē ar-
tificis. Nullas enim literas ueritatis attigerāt, ſed quæ
prophetarum uaticinio tradita in ſacrario Dei conti-
nebantur, ea de fabulis & obſcura opinione collecta &
deprauata, ut ueritas à uulgo ſolet uariis ſermoni-
bus diſſipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad
id quod audierant, carminibus ſuis cōpræhenderunt.
Et hoc quidem inepte, ꝙ tam mirabile, tamq; diuinum
opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit ho-
minē de luto fingi, cum poſſet eadem rōne generari, q̄
ipſe Promætheus ex Iapeto natus eſt? qui ſi fuit hō, ge
nerare hominē potuit, facere nō potuit. De Diis aūt illū
non fuiſſe, pœna eius in caucaſo mōte declarat. Sed ne
que patrē ipſius Iapetum patruūq; Titana q̄ſq̄ Deos
nuncupauit, q̄a regni ſublimitas penès Saturnū ſolū
fuerit, per quā diuinos honores cum omnibus ſuis po-
ſteris cōſecutus eſt, multis argumētis hoc figmētū poe-
tarum coargui pōt. Factum eſſe diluuiū ad perdēdam

tollendamq́; ex orbe terræ malitiam cõſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poetæ, ſcriptoresq́; rerũ antiquarum loquũtur, in eoq́; maxime cum ꝓphetarũ ſermone conſentiunt. Si ergo cataclyſmus à Deo ideo factus eſt, ut malitia, quæ per nimiã multitudinem increuerat ꝑderetur, quõ fictor hominis Promætheus fuit? cuius filium Deucalionem iidem ipſi ob iuſtitiam ſolũ eſſe dicant ſeruatum, quõ unus gradus, & una progenies orbẽ terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoq; ſic corruperũt, ut illud ſuperius cum ignorarent in quo tꝑe cataclyſmus ſit factus in terra, & quis ob iuſtitiam meruerit genere humano pereunte ſaluari, & quõ, aut cum quibus ſeruatus ſit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falſum eſſe quod de opificio Promæthei narrãt. Verum q̃a poetas dixerã non omnino mentiri ſolere, ſed figuris inuoluere & obſcurare, quæ dicant, non dico eẽ mentitos, ſed primũ omniũ Promætheum ſimulacrum hominis formaſſe de pingui & molli luto. Ab eoq́; natã primo artem, & ſtatuas & ſimulacra fingendi. Siquidem Iouis tꝑibus fuit, quibus primũ templa conſtituit, & noui Deorum cultus eſſe cœperunt, ſic ueritas fucata mẽdacio eſt, & illud q̃d à Deo factũ ferebatur, homini, qui opus diuinũ imitatus eſt, ẽt cœpit aſcribi. Cæterũ fictio ueri ac uiui hominis è limo Dei eſt. Q̃d Hermes quoq; tradit, qui nõ tantũ hominẽ ad imaginẽ Dei factũ eſſe dixit à Deo, ſed ẽt illud explanare tẽptauit, q̃ ſubtili rõne ſingula quæq; in corꝑe hominis membra formauerit, cũ eorum nihil ſit quod nõ tantundem ad uſus neceſſitatem, quantum ad pulchritudinẽ ualeat.

Id uero etiam ſtoici cum de prouidentia diſſerunt face re conantur, & ſecutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copioſam, & uberem ſtrictim contigit, quam ego nunc icarco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Illud hoc loco præterire non poſſum, quod errantes philoſophi quidam aiunt, homines cæteraq; animalia ſine ullo artifice orta eſſe de terra, unde illud Vergilianum eſt.

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et hi maxime fuerunt in ea ſententia, qui eſſe prouidentiam negant. Nam ſtoici animantium fabricam diuinæ ſolertiæ tribuũt. Ariſtoteles autem labore, ſe ac moleſtia liberauit, dicens ſemper mundum fuiſſe. Itaq; & humanum genus & cætera, quæ in eo ſunt, initiũ non habere, ſed fuiſſe ſemper ac ſemper fore. Sed cum uideamus ſingula quæq; animalia, quæ ante nõ fuerãt incipere eſſe & eſſe deſinere, neceſſe eſt, totum genus aliquando eſſe cœpiſſe, & aliquando deſiturum eſſe, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus contineri neceſſe eſt, præterito, præſenti. futuro Præteriti eſt origo, præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus appent, & incipimus enim cũ naſcimur, & ſumus cũ uiuimus, & deſinimus cũ interimus. Vnde etiam tres parcas eſſe uoluerunt, unam quæ uitam hominibus ordiatur, alteram quæ contexat, tertiã, quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum quia ſolũ præſens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, id eſt origo colligitur, & futurum, id eſt diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquãdo cœpiſſe. Eſſe .n. nulla

enim nulla res ſine exordio poteſt, & quia cœpit, apparet quandoq; deſitura. Nec enim poteſt id totum eẽ immortale, quod ex mortalibus conſtat. Nam ſicut uniuerſi per ſingulos interimus fieri ꝑoteſt ut aliquo caſu oẽs ſimul, uel ſterilitate terrarum, quæ accidere, uel particulatim ſolet, uel peſtilentia ubiq; diffuſa, quæ ſingulas urbes atq; regiones plærũq; populatur, uel incendio in orbem miſſo, quale iam fuiſſe ſub Phaethonte dicitur, uel diluuio aquarum, quale ſub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletũ eſt. Qđ diluuiũ ſi caſu accidit, ꝑfecto potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit interiret. Si aũt diuinæ ꝓuidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt, apparet in Dei poteſtate eẽ, uel uitam uel interitum generis humani. Quod ſi uult poteſt occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquando eſſe ortum, & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi uera ſunt, non potuit defendere Ariſtoteles, quominus habuerit & mundus ipſe principium. Quod ſi Ariſtoteli Plato & Epicurus extorquent, & Platoni & Ariſtoteli, qui ſemper fore mũdum putauerunt, licet ſint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, ut habeat, & finem. Sed hæc in ultimo Libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quòd non de terra, uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius ſciſſet Deus nos conſcios ſi ſcire expediret. Cap. XII.

AIunt certis conuerſionibus cœli, & aſtrorum motibus maturitatem quãdam extitiſſe animalium ſerendorum. Itaq; terram nouam ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in uterorum ſimilitudinem protuliſſe, de quibus Lucretius. Creſcebant uteri terram radicibus apti. Eoſq; cũ maturaſſent, natura cogente ruptos animalia tenera profudiſſe. Deinde terram ipſam humore quodã, qui eẽt lacti ſimilis exuberaſſe, eoq; alimento animantes eſſe nutritos. Quomodo autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerunt, aut omnino naſci, cum ſol exureret, frigus aſtringeret? Non erant, inquiũt, in principio mundi hyems & æſtas, ſed perpetua temperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horum fieri ẽt nunc uidemus, quia ſemel fieri neceſſarium fuit, ut animalia naſcerentur. Poſtq̃ uero eſſe cœperunt, conceſſa his facultate generandi, & terra parere deſit, & temporis conditio mutata eſt. O q̃ facile eſt mendacia redarguere. Primum, ꝙ nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod nõ ſic permaneat ut cœpit. Nec enim ſol, & luna, & aſtra tũc non erant, aut cum eſſent, meatus nõ habebant, aut nõ diuina moderatio, quæ curſus eorum temperat, & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit. Deinde (ꝙ ſi ita ſit ut dicunt) prouidentiam eſſe neceſſe eſt, & in idipſum incidunt, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut naſcerentur, ne orbis terræ deſertus atq; incultus horreret. Vt aũt de terra ſine officio parẽtũ naſci poſſent, neceſſe eſt magna rõne eſſe prouiſum. Deinde ut humor ille cõcretus de terra in uarias imagines corporũ fingeretur. Dẽ ut ẽ folliculis,

quibus tegebantur accepta uidendi ſentiendiq; rõne, tanq̃ ex aluo matrum ꝓfunderentur, mira inexplicabilisq; prouiſio eſt. Sed putemus id quoq; caſu accidiſſe, illa certe, quæ ſequuntur fortuita eſſe nõ poſſunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies eſſet æqualis. Quæ ſi conſtat icirco eſſe facta, ut animalia recenter edita, uel haberent alimentum, uel nõ haberent periculum, neceſſe ẽ, ut aliquis diuina neſcio qua ratione prouiderit. Quis autem poteſt prouidere niſi Deus? Videamus tamen an idipſum, quod dictitãt fieri potuerit, ut homines naſcerentur e terra. Si conſideret aliquis quãdiu & quibus modis educetur infans, intelliget profecto nõ potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe q̃ pluribus menſibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere ſe, locũq; mutare poſſent, quod uix intra unius anni ſpacium fieri poteſt. Iam uide utrum'ne infans eodem modo & eodem loco, quo eſt effuſus iacere per multos menſes ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in unum mixtis obrutus corruptusq; moreretur. Itaq; nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus, niſi forte animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta, quod ut dicerent nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoſſibilis, & uana eſt, ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur ut nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſua ſponte eſſe nata, nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit, hic profecto rationẽ nõ aſſerit, ſed euertit. Quod ſi neq; quicq; fieri ſine ratione, neq; naſci poteſt, apparet diuinam eſſe ꝓuiden-

tiam, cuius eſt proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium machinator fecit hominem, quod Cicero quãuis expers cœleſtium literarum, uidit tamen, qui Libro de legibus primo, hoc idem tradidit quod ꝓphetæ, cuius uerba ſubieci. Hoc animal prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & cõſilii, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe à ſummo Deo ſolum. Eſt enim ex tot animãtium generibus atq; naturis particeps rationis & cogitationis, cum cætera ſint omnia expertia. Vides'ne hominem quamuis longe à ueritatis notitia remotum, tamen quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen diuinis opus eſt teſtimoniis, ne minus humana ſufficiãt. Sibylla hominẽ dei opus eẽ teſtatur.

ὃς μόνος ἐςί θεός κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτός δ᾽ ἐςήριξε τύπων μορφῆς μερόπων τε
αὐτός ἔμιξε φύσιν πάντων γενεῆς βιότοιο. *ideſt*

qui ſolus eſt Deus creator liber exiſtens. Ipſe autẽ ſtatuit figuram formæ hominum. Ipſe miſcuit naturã omnium in generatione uitæ. Eadem tamen ſanctæ literæ continent, Deus ergo ueri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit, ipſe animam, qua ſpiramus infudit. Illius eſt totum, quicquid ſumus. Quomodo id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis, & priſtini erroris, & ueri luminis attulerunt.

Quare duo ſexus mundi minoris, ideſt hominis, & quid ſit mors eius prima, quid ſecunda, & de primorũ parentum culpa & pœna. Cap. XIII.

VM ergo marem ad ſimilitudinem ſuam primũ
C finxiſſet, tum etiam fœminam cõfigurauit ad ipſius hominis effigiem, ut duo inter ſe permixti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In ipſius aũt hominis fictione illarum duarum materierum, quas inter ſe diximus eẽ contrarias, ignis & aqua conclusit, perfecitq; rationẽ. Ficto enim corpore ſpirauit ei animam de uitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis, ut ipſius mundi ex contrariis conſtantis elementis ſimilitudinẽ gereret. Conſtat.n.ex anima & corpore.i.q̃ſi è cœlo & terra, quandoqdem anima, qua uiuimus uelut è cœlo oritur à deo corpus e terra, cuius è limo diximus eſſe formatũ, Empedocles, quem neſcias utrum ne inter poetas, an inter philoſophos numeres, ꝙ de rerum natura uerſibus ſcripſit, ut apud Roma. Lucretius, & Varro, q̃tuor elementa cõſtituit.i.ignem, aerẽ, aquã & terrã, fortaſſe Triſmegiſtũ ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatuor elementis cõſtituta eſſe dixit à Deo. Habere namq; in ſe aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliqd terræ, & neq; ignem eſſe, neq; aerem, neq; aquam, neq; terram, quæ quidem falſa non ſunt. Nam terræ ratio in carne ẽ, humoris in ſanguine, aeris in ſpiritu, ignis in calore uitali. Sed neq; ſanguis à corpe ſecerni põt, ſicut humor à terra, neq; calor uitalis à ſpiritu, ſicut ignis ab aere, à deo rerum omnium duo ſola reperiũtur elementa, quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa eſt. Ex rebus igitur diuerſis ac repugnantibus homo factus eſt, ſicut ipſe mundus, ex luce ac tenebris, ex uita & morte, quæ duo inter ſe pugnare in ho-

mine præcepit, ut ſi aïa ſupauerit quæ ex Deo oritur, ſit imortalis, & in ppetua luce uerſetur. Si aũt corpus uicerit animã, ditiõiq; ſubiecerit, ſit in tenebris ſempi ternis & in morte. Cuius nõ ea uis eſt, ut iniuſtas animas extinguat omnino, ſed ut puniat in æternum. Eam pœnam ſecundam mortem nominamus, quæ eſt & ipſa perpetua, ſicut & immortalitas. Primã ſic diffinimus.

Mors quid

Mors eſt naturæ animantium diſſolutio, uel ita. Mors eſt corporis animæq; ſeductio. Secunda uero ſic. Mors eſt æterni doloris perpeſſio, uel ita. Mors eſt animarũ pro meritis ad æterna ſupplicia damnatio. Hæc mutas pecudes nõ attingit, quarum animæ nõ ex Deo conſtantes, ſed ex cõmuni aere, morte ſoluuntur. In hac igitur ſocietate cœli atq; terræ, quorum effigies in homine expreſſa eſt, ſuperiorem partem tenent ea, quæ ſunt dei, Anima.ſ. quæ dominium corporis habet. Inferiorẽ autẽ ea, quæ ſunt diaboli. Corpus utiq;, quod quia terrenum eſt, animæ debet eẽ ſubiectum, ſicut terra cœlo. Eſt.n. terra quaſi uaſculum, quo tanq̃ domicilio temporali ſpiritus cœleſtis utatur, utriuſq; officia ſunt, ut hoc quod eſt ex cœlo, & Deo imperet, illud uero quod ex terra eſt, diabolo ſeruiat. Quod quidem non fugit hominem, neq̃ Salluſtiũ, qui ait, Sed omnis noſtra uis in animo, & corpore ſita eſt, animi imperio, corporis ſeruitio magis utimur. Recte ſi ita uixiſſet ut locutus eſt. Seruiuit enim fœdiſſimis uoluptatibus, ſuamq; ipſe ſententiam uitæ prauitate diſſoluit. Quod ſi anima ignis eſt (ut oſtendimus) in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere ac uiuere non poteſt ignis, niſi aliqua pin

qui materia teneatur, in qua habeat alimentum, ſic animæ materia, & cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad uitam. Poſt hæc Deus hominem, qua expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, ideſt in horto fœcundiſſimo & amœniſſimo, quem in partibus orientis omnī genere ligni arborumq; conſeruit, ut ex earum uariis fructibus aleretur, expersq; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mandata, quæ ſi obſeruaſſet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptū fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi, nō guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni & mali. Tū criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierē dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret, & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit, ut tranſcenderet dei legem. Percepta igitur ſcientia boni & mali, pudere eum nuditati ſuæ cœpit, abſconditq; ſe a facie Dei, quod antea non ſolebat. Tum Deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent, ipſumq; paradiſum igni circūuallauit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum iudicium faciat in terra, & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docent, & Sibylla erythræa cum dicat.

ὀι δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀένναόν γε
ζωὴν κλῆρον ὁμοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμόιως ἐριθηλέα κῆπον

.i. q̃ aũt Deum honorant uerũ, ſempiternam utiq; ui-

tam hæreditario iure poſſident, ſæculi tempus ipſi habitantes paradiſum ſimiliter florentiſſimum hortum. Verum quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nunc ea quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaq; ſecuta eſt hominem ſecundum Dei ſententiam, quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet dicens.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνίαυτοῖς ὃν καὶ πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν τοῦ θανάτου γνῶσιν τελαβεῖν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. ideſt hominem factum Dei manibus, quem etiã ſeduxit ſerpens doloſe ad fatum aſcendere mortis, notionemq; accipere boni & mali: uel ſic: hominem plaſmatum Dei ipſius palmis, quẽ dolis fefellit ſerpens ut uim mortis incurreret, & ſciẽtiã acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita eſt tẽporalis. Sed tamen longa, quæ in mille annos ꝓpagaretur, qđ diuinis literis proditum, & per omnem ſẽtiam publicatum, cum Varro nõ ignoraret, argumẽtari nixus eſt, cur putarentur antiqui mille annos uixiſſe. Ait. n. apud ægyptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis per. xii. ſigna circuitus faciat annum, ſed lunã, quæ orbem illum ſigniferũ. xxx. dierũ ſpacio illuſtrat, qđ argumentum ꝑſpicue falſum eſt. Nemo. n. tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nũc uero qui ad centeſimũ perueniũt, qđ fit ſæpiſſime, mille certe ac ducẽtis menſibus uiuunt. Et autores idonei tradũt, ad. cxx. annos perueniri ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quãdo uita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit, cũ ſaret mille & quadringentis menſibus poſſe uiuere hominem.

Quòd nō liber pater fuit inuentor uini, ſed Noe poſt diluuium, & quæ fuerit origo gentiū, & qui primi habuerint ſcientiam aſtrorum, & ignorantiam Dei.

Caput XIIII.

DEus aūt poſtea, cum uideret orbē terræ malitia & ſceleribus oppletū, ſtatuit humanū genus diluuio perdere, ſed tamē ad multitudinem reparandam delegit unū, quod corruptis omnibus ſingulare iuſtitiæ ſupererat exemplū. Hic cū ſexcentorum eſſet annorum, fabricauit arcā, ſicut præceperat ei Deus, in qua ipſe cū coniuge ac tribus filiis totidemq; nuribus ſeruatus eſt, cū aqua uniuerſos montes altiſſimos operuiſſet. Deinde orbe ſiccato, execratus iniuſtitiam prioris ſæculi Deus, ne rurſus longitudo uitæ cā eſſet excogitandorū malorū, paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem. Atq; in centum & .xx. annis metā collocauit, quā trāſgredi non liceret. Ille uero cum egreſſus eſſet ex arca, ut ſanctæ literæ docent, terram ſtudioſe coluit, atq; uineā ſua manu ſeuit. Vnde arguuntur, qui authorem uini Liberū putant. Ille enim non modo Liberum, ſed etiam Saturnum atq; Vranū multis anteceſſit ætatibus, qua ex uinea, cum primum fructum cœpiſſet, lætus factus bibit uſq; ad ebrietatem, iacuitq; nudus. Quod cū uidiſſet unus ex filiis, cui nomen fuit Chā, non texit patris nuditatem, ſed egreſſus etiam fratribus indicauit. At illi ſumpto pallio, intrauerunt auerſis uultibus, patrēq; texerunt. Quæ cum facta recognouiſſet pater, abdicauit atq; expulit filiū. At ille profugus in eius terræ par

te conſedit, quæ nunc Arabia nominatur. Eaq; terra de nomine ſuo Chanaam dicta eſt, & poſteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, que Deũ ignorauit, quoniam princeps eius & conditor cultum Dei à patre non accepit maledictus ab eo. Itaq; ignorantiam diuinitatis minoribus ſuis reliquit. Ab hac gente ꝓximi quiq; populi multitudine increſcente fluxerũt. Ipſius autem patris poſteri hebræi dicti, penès quos religio Dei reſedit, ſed & ab his poſtea multiplicato in immenſum numero, cum eos anguſtiæ locorum ſuorum capere nõ poſſent, tum adoleſcentes, uel miſſi à parentibus, uel ſua ſponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærẽdas ſibi nouas ſedes, huc atq; illuc diſperſi, omnes inſulas & orbem totum replerunt, & à ſtirpe ſanctæ radicis auulſi, nouos ſibi mores, ac inſtituta ꝓ arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupauerunt, cœleſtia ſuſcipere atq; adorare cœperunt. Et quia neq; domicilijs tegebantur, propter aeris qualitatem (nec enim ullis in ea regione nubibus ſubtexitur cœlum) curſus ſiderum, & defectus notauerunt, dum ea ſæpe uenerantes curioſius atq; liberius intuerẽtur. Poſtea deinde portentificas animaliũ figuras, quas colerent, commẽti ſunt quibuſdã prodigijs inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem qui per terram diſperſi fuerunt admirantes elementa mũdi, cœlum, ſolem, terram, mare, ſine ullis imaginibus ac tẽplis uenerabantur, & his ſacrificia in aperto celebrabant, donec proceſſu temporum potentiſſimis regibus templa & ſimulacra fecerunt. Eaq; uictimis & odoribus colere inſtituerunt, ſic aberrantes à notitia Dei gẽ

tes eſſe cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt, & priorem eſſe gentilitatem, q̃ Dei religionem, quam putant poſterius inuentam, quia fontem atq; originem ueritatis ignorāt. Nunc ad principium mundi reuertamur.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus dæmonum, qui ſe perſuaſerūt, ut Deos coli, quos etiā familiares philoſophi habuerunt, ut Socrates.

Caput XV.

c Vm ergo numerus hominum cœpiſſet increſcere, prouidens Deus, ne fraudibus ſuis diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem, uel corrumperet, uel diſpergeret homines, quos in exordio fecerat, miſit Angelos ad tutelā cultumq; generis humani. Quibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem, ſcilicet id eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe facturos, ut ueniam ſperare non poſſent. Itaq; illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallaciſſimus, conſuetudine ipſa paulatim ad uitia pellexit, Et mulierum congreſſibus inquinauit. Tum in cœlū ob peccata quibus ſe immerſerant nō recepti, ceciderūt in terrā, ſic eos diabolus ex angelis dei ſuos fecit ſatellites, ac miniſtros. Qui aūt ſunt ex his ꝓcreati, q̃a neq; angeli, neq; hoies fuerunt, ſed mediā quandā naturā gerētes, nō ſunt ab inferos recepti, ſicut in cœlū parentes eorū. Ita duo genera dæmonū facta ſunt, unū cœleſte, alterū terrenū. Hi ſunt immundi ſpiritus malorum quæ gerūtur authores, quorū idem Diabolus eſt prin

ceps. Vnde Triſmegiſtus illũ dæmonarchen uocat. Dæmonas autẽ grãmatici dictos aiunt, quaſi δάιμονας, ideſt peritos ac rerum ſcios. Hos aũt putãt Deos eſſe. ſciunt illi quidem futura multa, ſed nõ omnia, quippe quibus penitus conſiliũ Dei ſcire nõ licet. Et ideo ſolẽt reſpõſa in ambiguos exitus tẽperare. Eos poetæ & ſciũt eſſe dæmonas & loquuntur. Heſiodus ita tradit

τοὶ μὲν δάιμονες ἐισίδιός μεγάλου διάβου-
λάς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων

ideſt, hi quidem dæmones ſunt Iouis magni cõſilio boni terreſtres, cuſtodes mortalium hominum. Quod iccirco dictum, eſt quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat, ſed ipſi cum ſint perditores hominũ, cuſtodes tamen ſe uocari uolũt, ut ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoq; de his dixerũt. Nã Plato etiam naturas eorum in ſympoſio exprimere conatus eſt. Et Socrates eſſe circa ſe aſſiduum Dæmona loquebatur, q ſibi puero adheſiſſet, cuius arbitrio & nutu ſua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis ac potentia horum aſpirationibus conſtat, à quibus inuocati uiſus hominum præſtigiis obcæcantibus fallunt, ut non uideant ea quæ ſunt, & uidere ſe putent illa, quæ non ſunt. Hi ut dico ſpiritus cõtaminati, ac perditi per omnem terram uagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur. Itaq; omnia inſidiis, fraudibus, erroribus complent. Adhærent enim ſingulis hominibus, & omnes hoſtiatim domos occupant, ac ſibi Geniorum nomen aſſumunt, ſic enim latino ſermone dæmonas interpratantur. Hos in ſuis penetralibus

conſecrant. His quotidie merum profundunt, & ſcientes dæmonas uenerantur, quaſi terreſtres Deos, & quaſi depulſores malorũ, quæ ipſi faciũt & irrogant. Qui quoniam ſunt ſpiritus tenues & incõprehenſibiles, inſinuant ſe corporibus hominũ, & occulte in uiſceribus operti, ualitudinẽ uitiant, morbos citant, ſomniis animos terrent, mẽtes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere?

Quòd hi prodeſſe putantur, cũ nocere deſinunt, nec poſſunt aliqd in eos, qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti, eis tanq̃ ſerui obediũt. Cap. XVI.

QVarum omniũ fallaciarum ratio expertibus ueritatis obſcura eſt. Prodeſſe enim eos putant, cũ nocere deſinunt, qui nihil aliud poſſunt, q̃ nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colendos eſſe ergo ne noceant, ſiquidẽ poſſunt nocere. Nocerent illi quidem, ſed his à quibus timentur, quos manus Dei potẽs & excelſa non protegit, qui profani ſunt à ſacramẽto ueritatis. Iuſtos aũt ideſt cultores Dei metuũt, cuius nomine adiurati de corporibus excedunt, quorũ uerbis, tanquam flagris uerberati, nõ modo dæmonas ſe eſſe confitentur, ſed etiam nomina ſua edunt, illa quæ in templis adorantur, & quod plerunq; coram cultoribus ſuis faciunt, non utiq; in opprobrium religionis, ſed honoris ſui, quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iuſtis, quorum uoce torquentur, mentiri poſſunt. Itaq; maximis ſæpe ululatibus editis, uerberari ſe & ardere, & iam iamq; exire proclamant. Tãtum habet Dei

cognitio, ac iuſtitia ptãtis. Cui ergo nocere poſſunt, ni-
ſi his quos habẽt in ſua poteſtate? Deniq; affirmat eos
Hermes, q cognouerint Deũ, nõ tantũ ab incurſiõibus
dæmonum tutos eſſe, uerum etiam ne fato quidẽ teneri.
μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦ γὰρ ἀν-
θρώπου οὐδ' δαίμων κακὸς οὔτε εἱμαρμένη κρα-
τεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κα-
κοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγα-
θὸν εὐσέβεια. id eſt una inquit cuſtodia pietas. Piũ
.n. hominẽ, nec dæmon malus, nec fatum tenet. Nã De-
us liberat piũ ab omni malo, ꝙ enĩ unũ et ſolũ in homĩ-
nibus bonũ eſt pietas. Quid ſit aũt εὐσέβεια. i. pie-
tas alio loco his uerſibus teſtatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέ-
βεια γνῶσις ἐστὶ τοῦ θεοῦ. i. pietas .n. notio eſt Dei.
Aſclepius auditor eius, eandẽ ſententiã latius expli-
cauit in illo ſermone profecto, quem ſcripſit ad regẽ.
Vterq; uero dæmonas eſſe affirmat inimicos & uexato-
res hominũ, quos iõ Triſmegiſtus ἀγγέλους πονη-
ρούς. i. angelos malignos appellat, adeo non ignorat
ex cœleſtibus deprauatos terrenos eſſe cœpiſſe.

*Quòd hi aſtrologiam, aruſpicinam, & omnes artes re-
probas inuenerunt, & perſuaſerunt cultũ idolorũ per
miracula, & uarias fallaciarum tendiculas.*

Caput XVII.

EOrum inuenta ſunt aſtrologia, & aruſpici-
na, & auguratio, & ipſa quæ dicuntur ora-
cula, & necromantia, & ars magica, & quic
qd præterea malorũ exercent homines, uel palã, uel
occulte, que oĩa per ſe falſa ſunt, ut Sibylla erythræa

teſtatur ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστὶν ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατὰ ἦμαρ. i. quia error hæc oĩa ſunt, quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie. Sed idem ipſi authores præſentia ſua faciunt, ut uera eſſe credantur. Ita hominũ credulitatem mentita diuinitate deludunt, ꝙ illis uerũ aperire non expedit. Hi ſunt qui imagines & ſimulacra fingere docuerunt, qui, ut & hominum mentes à cultu ueri Dei auerterent, & fictos mortuorũ regum uultus, & ornatus, exquiſita pulchritudine ſtatui conſecrariq́; fecerunt, & illorum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerũt. Sed eos magi, & hi quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes ſuas execrabiles exercent, ueris ſuis nominibus cient illis cœleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porrò incaſti ac uagi ſpiritus, ut turbẽt omnia, & errores humanis pectoribus infundant, ſerunt ac miſcent falſa cum ueris. Ipſi enim cœleſtes multos finxerunt eſſe, & unũ regẽ omniũ Iouem, eo ꝙ multi ſunt ſp̃ũs angelorũ in cœlo, & unus parens, ac dominus omniũ Deus. Sed ueritatẽ mentis nominibus inuolutã ex oculis abſtulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neq; nomine (cũ ſolus ſit) eget, neq; angeli, cũ ſint immortales, dici ſe Deos, aut patiuntur, aut uolũt, quorũ unum ſolumq́; officiũ eſt ſeruire nutibus Dei, nec oĩo q̃cq̃ niſi iuſſu eius facere. Sic. n. mũdũ regi à Deo dicimus, ut à rectore prouinciã. Cuius apparitores nemo ſocios eſſe in regẽda prouincia dixerit, q̃uis illorum miniſterio res geratur. Et hi tamẽ poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt cõditionis humanæ. Ille autem præſes mũdi, & rector uniuerſi, qui ſcit

omnia, cuius diuinis oculis nihil ſeptũ eſt, ſolus habet rerum omnium cum filio ſuo poteſtatem, nec eſt in angelis quicquam, niſi parendi neceſſitas. Itaq; nullum ſibi honorem tribui uolunt. quorum honor in Deo eſt. Illi autem qui deſciuerunt à Dei miniſterio, quia ſunt ueritatis inimici & præuaricatores, Dei nomen ſibi & cultum Deorum uendicare conantur, nõ ꝙ ullum honorem deſiderẽt. Quis enim honor ꝑditis eſt? nec ut Deo noceant, cui noceri non poteſt, ſed ut hominibus, quos nituntur à cultura & notitia ueræ maieſtatis auertere, ne immortalitatem adipiſci poſſint, quam ipſi ſua nequitia perdiderunt. Offundunt itaq; tenebras, & ueritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem ſuum norint, & ut illiciant, ſtatale in templis ſe occulunt, & ſacrificiis omnibus præſto adſunt. Eduntq; ſæpe prodigia, quibus obſtupefacti homines fidem commodent ſimulacris diuinitatis ac numinis. Inde eſt ꝙ ab augure lapis nouacula inciſus eſt, & ꝙ Iuno ueienſis migrare ſe Romam uelle reſpondit, ꝙ Fortuna muliebris periculum denũciauit, ꝙ Claudiæ manum nauis ſecuta ẽ, ꝙ in ſacrilegos & Iuno nudata, & Locrenſis Proſerpina, et Ceres Mileſia uindicauit, & hercules de Appio, & Iuppiter de Atinio, & Minerua de Cæſare. Hinc ꝙ ſerpens urbem Romam peſtilentia liberauit Epidauro Acceſſitus. Nam illuc dæmoniarches hæc ipſe in figura ſua ſine diſſimulatione perductus eſt, ſiquidem legati ad eam rem miſſi draconem ſecũ mire magnitudinis attulerunt. In oraculis aũt uel maxime fallunt, quorũ præſtigias profani à ueritate intelligere nõ poſſunt. Ideoq; ab illis attribui putant, & imperia, & uictorias,

ctorias, & opes, & euentus proſperos rerum. Deniq; ipſorum nutu ſæpe rempublicam periculis imminentibus liberatam. Quæ pericula & reſponſis denunciauerunt, & ſacrificiis placari auerterũt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam cum diſpoſitiones Dei præſentiant, quippe qui miniſtri eius fuerunt, interponũt ſe in his rebus, ut quæcunq; à deo, uel facta ſunt uel fuerũt, ipſi potiſſimum facere, aut feciſſe uideantur. Et quoties alicui populo uel urbi ſecundum Dei ſtatutum boni qđ impẽdet, illi ſe id facturos, uel prodigiis, uel ſomniis, uel oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuantur. Quibus datis, cum illud acciderit, quod neceſſe eſt, ſummam ſibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur, & nouæ imagines conſecrantur, mactantur greges hoſtiarum. Sed cum hæc facta ſunt nihilominus tamẽ, & uita & ſalus eorũ, qui hæc fecerint, imolãtur. Quoties autem pericula impendẽt, ob aliquam ſe ineptam & leuem cauſam ꝓfitentur iratos, ſicut Iuno Varroni, ꝙ formoſum puerum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat, & ob hanc cãm Romanum nomen apud Cannas penè deletum eſt. Qđ ſi Iuno alterum Ganymedem uerebatur, cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel ſi dii tantũmodo duces curãt, cæteram multitudinem negligũt, Cur Varro ſolus euaſit, qui hoc fecit? Et Paulus qui nihil meruit occaſus ẽ? Videlicet nil tũc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ cum Hãnibal duos exercitus populi Romani & aſtu & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma eius & currus fuit, aut romanis nocere, quia progeniem Troiano à ſanguine

duci Audierat, tyrias olim quæ uerteret arces. Sed illorum ſunt iſti luſus, qui ſub nominibus mortuorum delitęſcentes uiuentibus plagas tendunt, itaq; ſiue illud periculum, quod imminet uitari poteſt, uideri uolũt id placati auertiſſe, ſiue non poteſt, id agunt, ut propter illorum contemptum accidiſſe uideatur. Itaq; ſibi apud homines, qui eos neſciunt auctoritatem ac timorem pariunt. Hac uerſutia & his artibus noticiam ueri, ac ſingularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitiis perditi ſæuiunt, & craſſantur, ut perdãt. Iccirco etiam humanas hoſtias excogitauerũt, ipſi hoſtes humani generis, ut q̃ multas deuorarét animas.

Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & ꝙ tribus de cauſis uana eſt eorũ religio. Cap. XVIII.

Licet aliqs, cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis ſuccurrit erroribus: ut mala cũ bonis pugnent, ut uitia ſint aduerſa uirtutibus, ut habeat alios, quos puniat, alios quos honoret. Vltimis enim temporibus ſtatuit de uiuis ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro diſputatio. Differt ergo, donec ueniat temporum finis, quo effundat iram ſuam in poteſtate ac uirtute cœleſti, ſi ut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificent. Nũc autem patitur homines errare, & aduerſum ſe quoq; impios eſſe, ipſe iuſtus, & mitis, & patiẽs. Nec enim fieri põt, ut non is, in quo perfecta ſit uirtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putãt, ne iraſci quidem Deum omnino, ꝙ affectibus, qui ſunt pur-

bationes animi ſubiectus non ſit, q̃a frag le eſt oẽ animal, quod afficitur & cõmouetur. Quæ ꝑſuaſio ueritatem atq; religionẽ funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerendi, ꝙ & uberior eſt materia, & opere ꝓprio latius exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpũs qſqs ueneratus fuerit, & ſecutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ ſunt Dei, ſed in illis decidet, quæ in diſtributione rerũ attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus, in tenebras ſalicet & inferos, & ſuppliciũ ſempiternum. Docui religiones Deorũ triplici rõne uanas eſſe. Vna, ꝙ ſimulacra ipſa quæ coluntur, effigie ſint hominum mortuorũ. Eſt aũt peruerſum & incõgruens, ut ſimulacrũ hominis à ſimulacro Dei colatur, colit enim quod eſt deterius & imbecillius. Tũ inexpiabile facinus eſſe, deſerere uiuentem, ut de functorũ monumentis ſeruias, qui nec uitã, nec lucẽ dare cuiq̃ poſſunt, qua ipſi carẽt. Nec eſſe alium quẽq̃ Deũ, præter unũ, cuius iudicio, ac ptãti omnis anima ſubiecta ſit. Altero, ꝙ ipſæ imagines ſacræ, q̃bus inaniſſimi hoĩes ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis aũt non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curuari, ut adoret terrã, quæ icirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, ut calcanda nobis, non adoranda ſit, qui ſumus ideo excitati, & ex ea ſtatum ſublimem præter cæteras animantes accepimus, ut nõ reuoluamur deorſum, ne hunc cœleſtem uultum proiiciamus ad terrã, ſed oculos eò dirigamus, quo illos naturæ ſuæ cõditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolũ artificis parentisq; noſtri unicũ numen, q̃ ꝓpterea hominem rigidum figurauit, ut ſciamus nos ad ſuperna & cœleſtia

prouocari. Tertio, quod ſpiritus, qui præſunt ipſis religionibus, condemnati & abiecti adeo per terram uolutentur, qui non tantum nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint, quoniam rerum poteſtas penes unum eſt, uerum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant, quoniam hoc illis cottidianum eſt opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi ſunt, quia ſententiæ Dei ſubiacent. Eſt enim piaculum maximum, addicere ſe poteſtati eorum, quibus, ſi iuſtitiam ſequare, potentior eē poſſis, & eos adiuratiōe diuini nominis expellere ac fugare. Quod ſi apparet, religiones iſtas tot modis eſſe uanas, quibus docui, manifeſtum eſt, eos qui uel mortuis ſupplicant, uel terram uenerātur, uel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipant, rationem hominum non tenere, eosq; impietatis, ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros, qui rebelles aduerſus parentem generis humani Deum, ſuſceptis inexpiabilibus ſacris fas omne uiolarunt.

Quòd in cultu ſimulacrorum nulla poteſt eē religio, nam à ſimulatione ideſt à fallacia dicta ſunt.

Caput XIX.

QVicunq; igitur ſacramentum hominis tueri rationemq; naturæ ſuæ nititur obtinere, ipſe ſe ab humo ſuſcitet, & erecta mente oculos ſuos tendat in cœlum, nō ſub pedibus quærat Deū, nec à ueſtigiis ſuis eruat quod adoret, quia quicquid homini ſubiacet, infra hominem ſit neceſſe eſt. Sed quærat in ſublimi, quærat in ſummo, quia nihil poteſt homine maius eſſe, niſi quod fuerit ſupra hominē. Deus

autem maior eſt homine, ſupra ergo non infra eſt. Nec in ima potius, ſed in ſumma regione quærendus eſt. Quare non eſt dubium, quin religio nulla ſit, ubicunq; ſimulacrum eſt. Nam ſi religio ex diuinis rebus eſt, diuini autem nihil eſt, niſi in cœleſtibus rebus, caret ergo religione ſimulacra, quia nihil poteſt eſſe cœleſte in ea re, quæ fit ex terra, quod quidem de nomine ipſo ſapienti apparere poteſt. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit neceſſe eſt, nec poteſt unq̃ ueri nomen accipere, quod ueritatem fuco & imitatione mentitur. Si aũt omnis imitatio non res potiſſimum ſeria, ſed quaſi ludus ac iocus eſt, non religio in ſimulacris, ſed mimus religionis eſt. Præferendum eſt igitur uerum omnibus falſis. Calcanda terrena ut cœleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, ut quiſque animam ſuam cuius origo de cœlo eſt, ad inferna & ima proſtrauerit, eò cadat quo ſe ipſe deiecerit. Ideoq; oportet ratiõis ac ſtatus ſui memorem, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. Quod qui fecerit hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic homo, hic cœlo Deoq; dignus iudicabitur, quem ſuus parens non humilem, nec ad terram, more quadrupedum abiectum, ſed ſtantem potius ac rectum, ſicut eum fecit, agnouerit.

Breuis epilogus quo dicit, gentibus ſuperatis ſibi & philoſophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

Eracta eſt igitur (ni fallor) magna & difficilis ſuſcepti operis portio, & maieſtate cœleſti ſuggerente nobis dicendi facultatem,

inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cum philoſophis propoſita luctatio ē, quorum ſumma doctrina & eloquētia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine ac prope conſenſu omnium gentium premebamur, ita hic auctoritate præſtātium omni genere laudis uirorum. Quis autem neſciat plus eſſe momēti in paucioribus doctis, q̄ in pluribus imperitis? Sed non eſt deſperandū, iſtos quoque de ſentētia, Deo, ac ueritate ducibus poſſe depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror, ut clariſſimum ſolem ſanis, ac patentibus oculis uidere ſe negent. Modo illud uerum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inueſtigādæ ueritatis ſe teneri. Efficiam profecto, ut quæſitam ueritatem diu, & aliquando inuentā eſſe credant, & humanis ingeniis inueniri non potuiſſe fateantur.

.L.COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER TERTIVS DE FALSA SAPIENTIA AD IMPERATOREM CONSTANTINVM.

Comendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam nõ ſint aſſecuti philoſophi, aperitur, & quare ſtilo ſimplici ſacra ſcribantur eloquia, & ꝙ philoſophis tunc maxime credendum eſt, cũ ſuam ignorantiam profitentur. Cap. I.

VEllem mihi quoniã ueritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, uel errore atq; impitia uulgi uariis, & ineptis ſuperſtitiõibus ſeruientis, uel philoſophis prauitate ingeniorum turbantibus eã potius ꝗ̃ illuſtrantibus, etſi nõ quaſis in.M.Tullio fuit, quia præcipua & admirabilis fuit, aliquã tamẽ ꝓximã eloquentiæ cõtingere facultatẽ, ut ꝗ̃tũ ueritas ui ſua ꝓpria ualeat, tantũ ingenii quoq; uiribus nixa exereret ſe aliquãdo, & diſcuſſis cõuictisq; tã publicis, ꝗ̃ eorũ ꝗ ſapientes putantur erroribus, humano generi clariſſimũ lumẽ inſerret. Qđ ꝗdẽ

duabus ex cauſis fieri uellem, uel ꝗ magis poſſent crē
dere homines ornatæ ueritati, qui etiam mēdacio cre-
dunt, capti orationis ornatu lenocinioq; uerborum,
uel certe, ut ipſi philoſophi ſuis armis potiſſimū, qui-
bus placere ſibi & confidere ſolent, opprimerentur à
nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei eſſe natu-
ram, ut ſimplex & nuda ueritas eſſet luculentior, q̄a
ſatis ornata per ſe eſt, ideoq; ornamentis extrinſecus
additis fucata corrumpitur, mēdacium uero ſpecie pla
cet aliena, quia per ſe corruptum uaneſcit ac defluit,
niſi aliunde ornatu quæſito circumlitum fuerit, ac poli
tum, æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuiſſe
conceſſum. Verum ego non eloquentiæ, ſed ueritatis fi-
ducia ſuſcepi hoc opus, fortaſſe maius, q̄ poſſit meis
uiribus ſuſtineri, quod tamen etiam ſi ego defecerim,
Deo (cuius eſt hoc munus) adiuuante, ueritas ipſa com
plebit. Etenim cum ſciam, maximos quoq; oratores à
cauſidicis mediocribus ſæpe uictos, ꝗ tanta eſt poten-
tia ueritatis, ut ſeipſam quamuis in rebus exiguis
ſua claritate defendat, cur hanc ego in maxima cau-
ſa ab ingenioſis quidem illis ac diſertis uiris, ſed ta-
men falſa dicentibus oppreſſum iri putem? ac non illa,
ſi minus oratione noſtra, quæ de tenui fonte admodum
exilis emanat, lumine tamen ſuo clara, & illuſtris ap
pareat? Nec ſi philoſophi doctrina literarum mirabi-
les extiterint, ego etiam illis ſcientiam ueri cognitio-
nemq; conceſſerim, quam nemo cogitando, aut diſputā
do aſſequi poteſt. Neq; enim nunc reprehendo eorum
ſtudium, qui ueritatem ſcire uoluerunt, quia naturā
hominis Deus ueri adipiſcendi cupientiſſimam fecit,

ſed id arguo, id reuinco, ꝙ honeſtam illorum & optimam uoluntatem non ſit ſecutus effectus, quia neque quid eſſet uerum ipſum ſciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiunt, ipſi ſe in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiam, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cum error omnis, aut ex religione falſa oriatur, aut ex ſapientia, in eo cõuincẽdo neceſſe eſt utrũq; ſubuertere. Cum enim ſit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philoſophorum ſtultas eſſe, idipſum re & argumentis docendum eſt, ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit q̃ diuinis credere, quæ quidem tradita ſunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominẽ loqueretur, argumentis aſſereret ſuas uoces, tanquam fides ei non haberetur, ſed ut oportuit eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus iudex, cuius non eſt argumentari, ſed pronunciare uerum, ipſe ut Deus. Nos autem cum ad res ſingulas teſtimonia diuinæ uocis habeamus, profecto monſtrauimus, quanto certioribus argumentis poſſint uera defendi, cum etiam falſa ſic defendantur, ut uera ſoleant uideri, quare non eſt, ꝙ philoſophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim bene potuerũt, ut homines eruditi, uere autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens eſſet. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, ꝙ illos ignorantiæ redarguemus, quam ipſi ſæpiſſime confitentur in eo ſolo, quod

niā non eis creditur in quo ſolo credi debuit, conabor oſtendere nunquā illos tam ueridicos fuiſſe, q̄ cum ſententiam de ſua ignoratione dixerunt.

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur, q̄ inanis fuerit gentiliter philoſophantiū occupatio. Ca. II.

NVnc, quoniā duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demōſtrata eſt, nec nō origo ipſa totius erroris expoſita, huius libri munus eſt philoſophiam quoq; oſtendere, q̄ inanis & falſa ſit, ut omni errore ſublato, ueritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; à communi philoſophiæ nomine, ut ipſo capite deſtructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus, ſi tamen poteſt corpus uocari, cuius partes ac mēbra diſcordent, nec ulla cōpage inter ſe cohæreant. ſed quaſi diſiecta, & diſſipata palpitare potius q̄ uiuere uideantur. Philoſophia eſt (ut nomen indicat) ipſiq; diffiniunt, ſtudium ſapientiæ. Vnde igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, q̄ ex ipſius nominis ſignificatiōe? Qui enim ſapientiæ ſtudet, utiq; nondū ſapit, ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus, ſtudium quid efficiat, & quo tendat, apparet, quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt, iam non ſtudioſus artificii, ſed artifex nominatur. At enim uerecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes uocauerunt. Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus ſaperet, q̄ illi priores, qui ſe ſapientes putauerunt, intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiam perueniri. Et ideo non oportere incomprehenſæ, atq; ime

perfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quempiam ſe profiteretur. Reſpondit philoſophum, id eſt quæſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapiētiam quærit, nec ipſa ſapientia eſt, quia neceſſe eſt aliud eſſe quod quærit, aliud quod quæritur, nec quæſitio ſapientiæ recta eſt, quia nihil poteſt inueniri. Ego uero ne ſtudioſos quidem ſapientiæ philoſophos eſſe conceſſerim, quia illo ſtudio ad ſapientiam non peruenitur. Nam ſi facultas inueniendæ ueritatis huic ſtudio ſubiaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquam iter ad ſapientiam, aliquando eſſet inuenta. Cū uero tot temporibus, tot ingeniis, in eius inquiſitione contritis, non ſit comprahenſa, apparet nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergo ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur, ſed ipſi ſtudere ſe putant, quia illud qđ quærunt, ubi aut quale ſit neſciunt. Siue ergo ſapiētiæ ſtudent, ſiue non ſtudent, ſapientes non ſunt, quia nunquam reperiri poteſt, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

Ex quibus rebus philoſophia conſtet, Et quis fuerit author academicæ ſectæ, quæ nihil certe diffinit, ſolā q; opinionem eſſe in philoſophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum nō arguit niſi Deus.

Caput III.

Videamus tamen idipſum poſſit'ne hoc ſtudio reperiri aliquid, an nihil. Duabus rebus uidetur philoſophia conſtare, ſcientia et opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non poteſt, nec cogitatione cōprahendi, qa in ſeipſo

habere propriam ſcientiam, non hominis ſed Dei eſt. Mortalis autem natura non capit ſcientiam, niſi quæ ueniat extrinſecus. Icirco enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore diuina ſolertia, ut per eos aditus ſcientia perueniret ad mentem. Nam cauſas naturalium rerum diſquirere, aut ſcire uelle, ſol utrũ ne tantus, quantus uidetur, an multis partibus maior ſit, q̃ omnis hæc terra. Item luna globoſa ſit, an cõcaua, & ſtellæ utrum'ne cohæreant cælo, an per aerem libero curſu ferantur. Cælũ ipſum qua magnitudine, qua materia conſtet, utrũ quietum ſit, an mobile, an incredibili celebritate uoluatur. Quanta ſit terræ craſſitudo, aut qbus fundamentis librata & ſuſpenſa ſit. Hæc inquam diſputando & coniecturis uelle comprehendere, tale eſt profecto, quale ſi diſſerere uelimus, qualẽ eſſe arbitramur cuiuſpiam remotiſſimæ gentis urbẽ, quam nunquam uidimus, cuiusq; nihil aliud, q̃ nomen audiuimus. Si nobis in ea re ſcientiam uendicemus, quæ non poteſt ſciri, nõné inſanire uidemur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci poſſimus? Quanto magis qui naturalia, quæ ſciri ab homine nõ poſſunt, ſcire ſe putant, furioſi dementesq; ſunt iudicandi. Recte ergo Socrates, & eum ſecuti academici ſcientiã ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed diuinantis eſt. Supereſt ut opinatio in philoſophia ſola ſit. Nam unde abeſt ſcientia, id totum poſſedit opinatio. Id enim opinatur quisq;, quod neſcit. Illi autem qui de rebus naturalibus diſputant, opinantur ita eſſe, ut diſputãt. Neſciunt igitur ueritatem, quoniam ſcientia certi eſt, opinatio incerti. Redeamus ad illud ſuperius exemplum.

Age opinemur de ſtatu & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt in plano ſitam lapideis mœnibus, ædificiis ſublimibus, uiis pluribus, magnificis ornatiſq; delubris. Deſcribamus, ſi placet mores habitumq; ciuium. Sed quum hæc dixerimus, alius contraria diſputabit, & cum hic quoq; porauerit, ſurget & tertius, & alii deinceps, & opinabũtur multo diſparia, q̃ nos ſumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius? Fortaſſe nihil. At omnia ſunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut neceſſe ſit aliquid eorum eſſe uerũ. At neſcietur quis uerum dixerit. Poteſt fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo ſumus, ſi hoc diſputatione quæramus. Poteſt.n. ſuperuenire aliquis, qui opiniones noſtras derideat, noſq; pro inſanis habeat, qui uelimus, id quod neſcimus, quale ſit opinari. Verum non opus eſt longe poſita conquirere. Vnde nemo fortaſſe ueniat, qui nos redarguat. Age opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia, Longum eſt id quoq; dicamus, interpoſito uno pariete quid fiat, nemo poteſt id ſcire, niſi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere, quia ſtatim non uerbis, ſed re ipſa præſenti refutabitur. At qui hoc idem faciunt philoſophi, qui diſputant in cœlo, quid agatur, ſed eo id impune facere arbitrãtur, q̃a nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quod ſi exiſtimarent deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare ac mentiri diceret, nunquam quicquam de his rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia & audacia, q̃a

non redarguuntur. Redarguit enim Deus, cui ſoli ueritas nota eſt, licet cõniuere uideatur, atq; hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

Quomodo Zeno & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, & quaſi quodam ciuili bello confecta eſt armis. Cap. III.

Recte igitur Zeno ac ſtoici opinatiõem repudiarunt. Opinari.n. te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapientis, ſed temerarii potius ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquã poteſt (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, ꝙ non tantum ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus, ut iã uideatur, iãpridẽ ſuis armis eſſe cõfecta. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt, & omnes uaria ſentiunt, In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe nõ poteſt, deſignemus quamlibet, nempe cæteris in omnibus ſapientia non erit. Trãſeamus ad ſingulas. Eodem modo quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæq; enim ſecta omnes alias euertit, ut ſe ſuaq́; confirmet. Nec ulli alteri ſapere concedit, ne deſipere fateatur, ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoq; ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quamcunq; laudaueris, uerãq; dixeris, à philoſophis uituperatur, ut falſa. Credemus'ne igitur uni, ſe ſuamq́; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo ſit neceſſe eſt qđ plurimi ſentiũt, q̃ qđ unus. Nemo.n. põt de ſe recte iudicare, quod nobilis poeta te

ſtatur. Ita enim comparatam eſſe hominum naturã omnium, ut aliena melius uideãt & diiudicent, q̃ ſua. Cũ igitur omnia incerta ſint, aut omnibus credendum ſit, aut nemini. Si nemini, ſapientes ergo non ſunt, q̃a ſinguli ſapientes eſſe ſe putant, ſi omnibus æquæ nõ ſunt ſapientes, quia ſinguli ab omnibus eſſe negantur ſapiẽtes. Pereũt igitur uniuerſi hoc modo, & tanquã Sparti illi poetarum, ſic ſe inuicem iugulãt, ut nemo ex omnibus reſtet. Quod eo fit, quia gladium habent, ſcutũ non habent. Si ergo ſingulæ ſectæ multarum ſectarum iudicio ſtultitiæ conuincuntur, omnes igitur uanæ atq; inanes reperiuntur. Ita ſeipſam philoſophia cõſumit & conficit. Quod cum intelligeret Arceſilas Academiæ conditor reprehenſiones omnium inter ſe collegit, confeſſionemq; ignorantiæ clarorum philoſophorum, armauitq; ſe aduerſus omnes. Itaq; conſtituit nouã non philoſophandi philoſophiam. Eo igitur autore duo philoſophiæ genera eſſe cœperũt. Vnum illud uetus quod ſcientiam ſibi uendicat. Alterum nouum repugnans, quod eã detrahit. In his duobus generibus uideo diſſidium, & quaſi ciuile bellum, ſapientiam, quæ diſtrahi non poteſt, in qua parte ponemus? Si natura rerum ſciri poteſt, hæc tyronum caterua interibit, ſi non poteſt, ueterani conficiẽtur. Si pares fuerint, nihilominus peribit dux omnium philoſophia, quia diſtracta eſt. Nihil enim poteſt ſine interitu ſuo ſibi eſſe contrariũ. Si autem (ut docui) nulla poteſt eſſe in homine interna & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ Arceſilæ manus uicit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omnino nihil ſciri.

Contra academicos, ꝙ multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Cap. V.

SVnt enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens & uitæ neceſſitas cogit. Itaq; pereũdum eſt, niſi ſcias, quæ ad uitã ſunt utilia, ut appetas, quæ periculoſa, ut fugias & uites. Præterea multa ſunt, quæ uſus inuenit. Nam ſolis ac lunæ uarii curſus, & meatus ſiderum, & ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarum, nec non hymbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſiquid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæ' ue neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam uulgus interdũ plus ſapit, quia tantum, quantũ opus eſt, ſapit. A quo ſi quæras utrũ ſciat aliqd an nihil, dicet ſe ſcire quæ ſciat, fatebitur ſe ſcire quæ neſciat. Recte ergo aliorum ſuſtulit diſciplinas. Sed non recte fundauit ſuã. Ignoratio. n. rerũ omnium non poteſt eſſe ſapientia, cuius eſt ſcire ꝓprium. Ita cum philoſophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil ſcire, ipſe quoq; nomen philoſophi perdidit, quia doctrina eius eſt nihil ſcire. Nam qui alios reprehendit, ꝙ neſciant, ipſe debet ſciens eſſe. Cum aũt nihil ſciat, quæ peruerſitas, quæ' ue inſolentia eſt, ob idipſum ſe philoſophum conſtituere propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere, ſi nihil nos ſcire côuicis, et iõ nõ eſſe ſapientes, quia nihil ſciamus, ergo ne quidem es ſapiens, qa te quoq; confiteris nihil ſcire.

ſcire. Quid ergo p̄mouit Arceſilas, niſi ꝙ confectis omnibus philoſophis, ſe ip̄m quoq; eodē mucrōe trāſfixit.

Quomodo ſapientia in medio errantiū̃ fuerit. Et academici contra phyſicos, & phyſici cōtra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſyſtatarum exempla quæſtionum. Et ꝙ rationes cœleſtium, ſiue naturalium ſciri nō poſſint. Caput VI.

NVſquā ne igitur ſapiētia eſt? Immo uero inter philoſophos fuit, ſed nemo uidit. Alii putauerunt, ſciri poſſe omnia. hi ſapiētes utiq; non fuerunt. Alii nihil, ne hi quidem ſapientes fuerunt. Illi quia plus homini dederunt, hi quia minus. Vtriſq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo ſapientia eſt, ut neq; te omnia ſcire putes, quod Dei ē, neq; omnia neſcire, quod pecudis. Eſt enim aliquid mediū, quod ſit hominis, ideſt ſcientia cum ignoratione coniūcta, & temperata. Scientia in nobis ab anima eſt, quæ oritur è cœlo, ignoratio à corpore quod eſt è terra. Vnde nobis & cum Deo, & cum animalibus eſt aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus conſtamus elemētis, quorum alterum luce præditū eſt, alterum tenebris, pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ: per hūc quaſi pontem tranſire, ſine cadendi periculo licet, nam ſi illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut ſiniſtro uerſus ceciderunt, utraq; aūt pars quomodo errauerit dicam. Academici contra phyſicos ex rebus obſcuris argumentati ſunt, nullam eſſe ſcientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehenſibi-

lium contenti, amplexi ſunt ignorantiam, tanquā ſcientiam totam ſuſtuliſſent, quia in parte ſuſtulerant. Phyſici contra ex his quæ aperta ſunt, argumentū trahebant, omnia ſciri poſſe, contentiq; perſpicuis retinebant ſcientiam, tanquam totam defendiſſent, quia ex parte defenderant. Itaq; neque hi clara, neq; illi obſcura uiderunt, ſed utriq;, dum ſolam ſcientiam conſertis manibus, uel retinent, uel eripiunt, non uiderunt, in medio conſtitutam fore, quæ illos ad ſapientiam tranſmitteret. Verum Arceſilas ignorantiæ magiſter, cum Zenoni obtrectaret principi ſtoicorum, ut totam philoſophiam euerteret (autore Socrate) ſuſcepit hāc ſententiam, ut affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaq; coarguit æſtimationem philoſophorum, qui putaſſent, ingeniis ſuis erutam eſſe atque inuentam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa ſapientia, paucisq; ante temporibus inſtituta, ad ſummum iam incrementum peruenerat, ut iam neceſſario conſeneſceret ac periret, repente extitit academia tāquam ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret iam defloreſcentem. Recteq; uidit Arceſilas, arrogantes uel potius ſtultos eſſe, qui putēt ſcientiam ueritatis coniectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt, niſi q ſcierit ante, quid ſit uerum. Quod Arceſilas ueritate non cognita facere conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσύςατον quod latine inſtabile ſiue inconſtans poſſumus dicere. Vt enim nihil ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum nihil ſciri poſſe tolletur. Itaq; qui uelut ſententiæ loco pronūciat, nihil ſciri, tanq̄ preceptum profitetur & cognitum, ergo

aliquid ſciri poteſt. Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum, ſomniaſſe quendam ne ſomniis crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, ut credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt id ipſum ſciri, quod nihil ſciatur. Si autem ſcitur, poſſe nihil ſciri, falſum eſt ergo quod dicitur nihil ſciri poſſe. Sic inducitur dogma ſibiipſi repugnans, ſeq; diſſoluens. Sed homo uerſutus cæteris philoſophis uoluit ſcientiam eripere, ut eam domi abſconderet. Nam ſibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat, ſed nihil agit. Apparet enim ac furtum ſuum prodit. Quanto faceret ſapiẽtius ac uerius, ſi exceptiõe facta, diceret cauſas, rationesq; dumtaxat rerum cœleſtium, ſeu naturaliũ, quia ſunt abditæ neſciri poſſe, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo nõ poſſnnt. Qua exceptiõe interpoſita, & phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ, & ſeipſum calumniæ inuidia liberaſſet, & nobis certe dediſſet aliquid, quod ſequeremur. Nunc autem quum ab his ſequẽdis nos retraxerit, ne uelimus plus ſcire, q̃ poſſimus, non minus à ſe quoq; ipſo retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicq̃ ſciat? aut eiuſmodi ſuſcipere doctrinam, ut etiam cõmunem ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt, ſcientia conſtet neceſſe eſt. Si nõ eſt, quis tam ſtultus eſt, ut diſcendum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut oĩno dediſcitur? Quare ſi neq; omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putauerunt, neq; nihil, quod academici, philoſophia omnis extincta eſt.

De morali philoſophia, & quare ſicut utilior, ita & cæteris philoſophiæ partibus ſit facilior, quæ fuerint omnium philoſophorũ ferè ſententiæ de ſummo bono.

Caput VII.

TRanſeamus nunc ad alteram philoſophiæ partem, quam ipſi moralem uocant, in qua totius philoſophiæ ratio continetur. Siquidem in illa phyſica ſola oblectatio eſt, in hac etiam utilitas, & quoniam in diſponendo uitæ ſtatu, formãdisq́; moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam neceſſe eſt adhiberi, ut ſciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim poteſt uenia concedi, quia ſiue aliquid dicunt nihil proſunt, ſiue delirant nihil nocent. Hic uero nullus diſſidio, nullus errori eſt locus. Omnes unum ſentire oportet, ipſamq́; philoſophiã uno quaſi ore præcipere, quia ſi quid fuerit erratum, uita omnis euertitur, in illa priori parte, ut pꝛiculi minus, ita plus difficultatis eſt, ꝙ obſcura rerum ratio cogit diuerſa & uaria ſentire, hic ut periculi plus, ita minus difficultatis, quod ipſe uſus rerũ & cottidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit uerius & melius. Videamus ergo utrum'ne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius in uita degatur. Nõ neceſſe ẽ omnia circuire, unũ eligamus ac potiſſimum, quod eſt ſummum ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo uerſatur. Epicurus ſummum bonum in uoluptate animi eſſe cenſet. Ariſtippus in uoluptate corporis, Calliphon & Dinomachus cyrenaici honeſtatem cum uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum po-

ſuit, Hieronymus in non dolendo, Peripatetici autẽ in bonis animi, & corporis, & fortunæ, Erilli ſummũ bonum eſt ſcientia, Zenonis cum natura congruenter uiuere. Quorundam ſtoicorum uirtutem ſequi, Ariſtoteles in honeſtate ac uirtute ſummum bonum collocauit. Hæ ſunt ferè omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate, quem ſequimur? Cui credimus? Par eſt omnibus auctoritas. Si eligere poſſumus quod eſt melius, iam nõ eſt philoſophia nobis neceſſaria, quia ſapientes iam ſumus, qui de ſapientum ſententiis iudicamus. Cum uero diſcendæ ſapientiæ cauſa ueniamus, qui poſſumus iudicare, qui nondum ſapere cœperimus? Maxime cum præſto aſſit academicus, qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe quod ſequamur.

Quòd uera ſapientia docet, ſummum bonum hominis non eſſe animi uel corporis uoluptatem, aut aliqd eorũ, quæ à philoſophis ſunt propoſita. Cap. VIII.

Quid ergo ſupereſt, niſi ut omiſſis litigationibus furioſis ac ꝑtinacibus, ueniamus ad iudicem illum, ſcilicet datorem ſimplicis & quietæ ſapientiæ, qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam poſſit, uerum etiam de controuerſiis iſtorum ferre ſententiam. Hic nos docet, quid ſit hominis uerum ac ſummum bonum, de quo priuſquam dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuiſſe ſapiẽtem. Cum de officio hominis agatur, oportet ſummum ſummi anima-

lis bonum in eo conſtitui, quod commune cũ cæteris animalibus eſſe non poſſit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, uolucribus pennæ propria ſunt, ſic homini aliquid ſuum debet aſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi aut generandi cauſa datum eſt omnibus, eſt quidem bonũ naturale, ſummum tamen non eſt, niſi quod eſt unicuique generi ꝓprium. Sapiens ergo non fuit, qui ſummum bonũ credidit animi uoluptatem, quoniam ſiue illa ſecuritas, ſiue gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidem duco, quem in corporis ſemper uoluptatem ruentem, nihilq; aliud q̃ uentri & ueneri ſeruientem, nemini dubium eſt hominem non fuiſſe. Sic enim uixit, ut nihil inter eum pecudemq; diſtaret, niſi unum, quòd loquebatur. Quod ſi aſino, aut cani, aut ſui facultas loquendi tribuatur, quæraſq; ab his quid ſibi uelint, cum fœminas tam rabide conſectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam potumq; negligant, cur aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpe cõtriti, eo magis inſectentur. Cur nec hymbres nec frigora pertimeſcant, laborem ſuſcipiant, periculum nõ recuſent. Quid aliud reſpondebunt? niſi ſummum bonum eſſe corporis uoluptatem, eã ſe appetere, ut afficiantur ſuauiſſimis ſenſibus, eoſq; eſſe tanti, ut aſſequendorum cauſa, nec laborem ſibi ullum, nec uulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab his'ne igitur præcepta uiuendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quòd animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipſam ex eo ipſo eſſe laudandam, ꝙ ſit efficiens uoluptatis,

ut uerum ergo inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus, nam ideo cum aduerſatio ſumma uirium cõtentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatẽ, cuius expers ſim neceſſe eſt, ſi uictus abſceſſero. Ab his ergo ſapere diſcemus, quos à pecudibus ac beluis non ſententia, ſed lingua diſcernit: Priuationẽ doloris ſummum bonum putare, non planè peripateticorũ, ac ſtoicorum, ſed cynicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat ab ægrotis & in aliquo dolore poſitis eẽ hoc diſputatum? Quid tam ridiculum, q̃ id habere pro ſummo bono, quod medicus poſſit dare: Dolendum eſt ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter ac ſæpe, ut ſit poſtea non dolere iocundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret, quem nos feliciſſimum putabamus, qui malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere, ſummũ bonum dixit. Nam præter quòd omne animal doloris eſt fugiens, qui poteſt ſibi hoc bonum præſtare, quod nobis ut eueniat nihil aliud poſſumus q̃ optare? Summũ autem bonum non poteſt efficere quenquam beatum, niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate. Hoc autem non uirtus homini, non doctrina, non labor, ſed natura ipſa cunctis animantibus præſtat. Qui uoluptatem cum honeſtate iunxerunt, communionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnans bonum, quoniam qui uoluptati deditus eſt, honeſtate careat neceſſe eſt. qui honeſtati ſtudet, uoluptate caret. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipſa, quæ ſint, magna contentio eſt, commune cum beluis poteſt uideri. Nam corporis bona, ideſt inco-

lumitas, indolentia, ualitudo non minus ſunt mutis, q̃ homini neceſſaria. Ac neſcio, an etiam magis, quia homo & medelis, & miniſteriis ſubleuari poteſt, muta non poſſunt. Item, quæ appellant fortunæ bona? nam ſicut homini opibus ad uitã tuendã, ita illis præda & pabulis eſt opus. Ita inducendo bonum, quod nõ ſit in hominis poteſtate totum hominẽ alienæ ditioni ſubiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nam is interdũ uirtutem ſomniat. Summum inquit eſt bonum, cum natura conſentanee uiuere. Bęluarum igitur nobis more uiuendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine in his omnibus depræhẽdũtur, uoluptates appetunt, metuũt, fallunt, inſidiantur, occidunt. Et quod ad rem maxime attinet, Deũ neſciũt. Quid ergo me docet, ut uiuã ſecũdũ naturã, quia ipſa in deterius ꝓna eſt, & quibuſdã blandimẽtis lenioribus in uitia præcipitat, ſed ſi aliã mutorum, aliam hominis dicit eſſe naturã, ꝙ homo ad uirtutem ſit genitus, non nihil dicit, Sed tamen nõ erit diffinitio ſummi boni, quia nullum eſt animal, qđ non ſecundum naturam ſuam uiuat. Qui ſcientiam ſummũ bonum fecit, aliquid homini proprium dedit, ſed ſcientiam alterius rei gratia homines appetunt, non ꝓpter ipſam. Quis. n. ſcire contentus eſt, non expetens aliquẽ fructum ſcientiæ? Artes ideo diſcuntur, ut exerceantur. exercẽtur autem, uel ab ſubſidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriã. Non eſt igitur ſummum bonũ, quod non propter ſe expetitur. Quid ergo intereſt utrũ ſciẽtiam ſummum bonum putemus, an illa ipſa, quæ ſcientia ex ſe parit. i. uictum, gloriã, uoluptatem? quæ non ſunt homini propria, & ideo ne ſumma quidem bona

Artes quare diſcuntur et quare exerceantur

Nam uoluptatis & uictus appetentia non homini ſo-
lum,ſed etiam mutis ineſt.Quid cupiditas gloriæ? Nō
né in equis deprehenditur,quum uictores exultant,
uicti dolent.

Tantus amor laudum, tantæ eſt uictoria curæ.

Nec immerito ſummus poeta experiendum eſſe ait.

Et quis cuiq; dolor uicto,quæ gloria palmæ?

Quod ſi ea,quæ parit ſcientia, cōmunia ſunt cū aliis
animalibus,non eſt ergo ſummū bonum ſcientia.Præ-
terea non mediocre huius diſputationis eſt uitium, ꝙ
ſcientia nuda ponitur.Incipiēt.n.beatiores uideri,qui
artem aliquā ſcierint,immo uero,qui et res malas ſcie
rint,ut tam beatus ſit qui uenena didicerit tēperare;
q̃ qui mederi.Quæro igitur,ad quam rem ſciētia refe-
renda ſit?ſi ad cauſas rerum naturaliū,quæ beatitudo
erit mihi ꝓpoſita ſi ſciero unde Nilus oriatur,uel qc-
quid de cœlo phyſici delirant?Quid,ꝙ earum rerū nō
eſt ſciētia,ſed opinio,quæ ꝑ ingeniis uaria eſt?reſtat
ut ſcientia bonorū,ac malorū ſummū bonum ſit.Cur
ergo ſcientiā maluit,q̃ ipſam ſapientiā ſummū bonū
dicere,cum ſit utriuſq; ſignificatio,& uis eadē? Nemo
tamen uſq; adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapien-
tiam,quod melius dici potuit. Nam ſcientia parum eſt
ad bonum ſuſcipiendum,malumq́; fugiendū,niſi acce-
dat & uirtus. Multi enim philoſophorum cū de bonis
malisq; diſſererent,aliter tamen,q̃ loquebantur natu-
ra cogente uixerunt,quia uirtute caruerunt.Virtus au
tem cū ſcientia coniuncta,eſt ſapientia.Supereſt ut eos
etiā refellamus,qui uirtutem ſummū bonū putauerūt,
in qua opinione etiam.M.Tullius fuit,in quo multum

inconſiderati fuerunt. Non enim uirtus ipſa eſt ſummū bonum, ſed effectrix & mater eſt ſummi boni, quoniā perueniri ad illud ſine uirtute nō poteſt. Vtrumq; intellectu eſt facile. Quæro enim utrum'ne ad præclarum illud bonum facile perueniri putent, an cum difficultate ac labore? expediant acumen ſuum errorem'q; defendant. Si facile ad illud ac ſine labore perueniri poteſt, ſummum bonum non eſt. Quid enim nos cruciemus? quid conficiamus enitendo diebus & noctibus? Quandóquidem tam in promptu id quod quærimus iacet, ut illud quilibet ſine ulla contentione animi deprahēdat. Sed ſi cōmune quoq; ac mediocre quodlibet bonū, non niſi labore aſſequimur, quoniā bonorum natura in arduo poſita eſt, malorū in præcipiti. Summo igitur labore ſummum bonum aſſequi neceſſe eſt. Quod ſi ueriſſimum eſt, ergo altera uirtute opus eſt, ut perueniamus ad eam uirtutem, quæ dicitur ſummum bonum, qđ eſt incongruens & abſurdum, ut uirtus per ſeipſam perueniat ad ſeipſam. Si non pōt ad ullum bonū, niſi per laborem perueniri, apparet uirtutem eſſe, per quā perueniatur, quoniā in ſuſcipiendis perferendis'q; laboribus, uis officium'q; uirtutis eſt. Ergo ſummum bonū non poteſt eſſe id propter quod neceſſe eſt ad aliud peruenire. Sed illi cum ignorarent qd efficeret uirtus, aut quo tenderet, honeſtius autem nihil reperirent, ſubſtiterunt in ipſius uirtutis nomine, quam nullo propoſito emolumento, appetendā eſſe dixerunt, & bonum ſibi conſtituerunt, ꝙ bono indigerent. Ariſtoteles ab his nō longe receſſit, qui uirtutem cum honeſtate ſummum bonum putauit, quaſi ulla uirtus poſſit eſſe inhoneſta,

ac non ſi quid habuerit turpitudinis, uirtus eſſe deſinat, ſed uidit fieri poſſe, ut de uirtute prauo iudicio ſentiatur male, & ideo exiſtimationi hominum ſeruiendum putauit. Quod qui facit à recto bonoq́; diſcedit, quia non eſt in noſtra poteſtate, ut uirtus pro ſuis meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus, ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, ſi errore ac prauitate hominũ, mala exiſtimatio ſubſequatur? abiiciemus'ne uirtutem, quia flagitioſa & turpis ab inſipientibus iudicatur? Quæ quoniam inuidia premi ac uexari poteſt, ut ſit ipſum proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinſecus adiumento indigere debet, quin ſuis per ſe uiribus nitatur, & conſtet. Itaq; nec ullum ei ab homine bonum ſperandum eſt, nec ullum malum recuſandum. Venio nunc ad ueræ ſapientiæ ſummum bonum, cuius natura hoc modo determinanda eſt.

Honeſtas qd

Quid ſit uere ſapientis ſummum bonum. Et q̃ uitioſa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus ſit homo.

Caput IX.

PRimum ut ſolius hominis ſit, nec cadat in ullum aliud animal. Deinde ut ſolius animi nec communicari poſſit cum corpore. Poſtremo ut non poſſit cuiquam ſine ſcientia & uirtute contingere. Quæ circumſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſoluit. Eorũ enim, qui dixerunt nihil tale eſt. Dicam nunc quid ſit, ut doceam (quod inſtitui) Philoſophos omnes cæcos atq; inſipientes fuiſſe, qui quod eſt homini ſummum bonum conſtitutum,

nec uidere,nec intelligere,nec ſuſpicari aliquãdo po-
tuerunt. Anaxagoras cum ab eo quæreretur,cuius rei
cã natus eſſet,reſpondit ſolis ac cœli uidendi. Hãc uo
cem admirantur oẽs,ac philoſopho dignã iudicant. At
ego hunc puto non inuenientẽ qd reſpõderet,effudiſſe
hoc paſſim,ne taceret. Quod quidẽ ſecum,ſi ſapiens
fuiſſet,cõmentatũ,& meditatũ habere debuit, quia ſi
quis rationem ſui neſciat,non hõ ſit quidem,ſed pute-
mus non ex tpe dictum illud effuſum. Videamus in tri
bus uerbis quot & quanta peccauerit. Primũ, ꝙ omne
hominis officium in oculis poſuit,nihil ad mentem refe
rens,ſed ad corpus oĩa. Quid ſi cæcus fuiſſet,officiũ'ne
hominis amitteret,quod fieri ſine occaſu aĩæ non põt?
Quid cæteræ corporis partes,an'ne carebunt ſuis quo
q; muneribus? Quid,ꝙ plus eſt in auribus,q̃ in oculis
ſitum,quoniã & doctrina & ſapientia percipi auribus
ſolis põt,oculis ſolis non põt. Cœli ac ſolis uidendi cã
natus es? Quis te in hoc ſpectaculum induxit? aut quid
cœlo rerũq; naturæ uiſio tua confert? Nimirũ ut hoc im
menſum,& admirabile opus laudes? Cõfitere ergo re-
rum omnium eſſe conſtitutorem Deum, qui te in hunc
mundum quaſi teſtẽ,laudatoremq; tanti ſui operis in
duxit. Magnũ eſſe credis uidere cœlũ ac ſolẽ. Cur er
go gratias non agis ei,qui huius beneficii author eſt?
Cur non ipſius uirtutem,prouidentiam,poteſtatem me
tiris animo,cuius opera miratis? Etenim neceſſe eſt,ut
multo mirabilior ſit,qui mirabilia perfecit. Si te quiſ-
piam uocaſſet ad cœnam,in eãq; optime acceptus eſſes
non inſanus uiderere,ſi pluris faceres ipſam uolupta
tem,q̃ uoluptatis authorem? Adeo philoſophi ad cor-

pus omnia referunt, nihil prorſus ad mentem, nec uident amplius, q̃ quod ſub oculis uenit. Atqui remotis omnibus officiis corporis, in ſola mente ponenda eſt hominis ratio, non ergo ideo naſcimur, ut ea quæ ſunt facta uideamus, ſed ut ipſum factorem rerum omnium contemplemur, ideſt mente cernamus. Quare ſiquis hominem, qui uere ſapit interroget, cuius rei gratia natus ſit, reſpondebit intrepidus, ac paratus, colendi ſe Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei ſeruiamus. Seruire autem Deo nihil aliud eſt, quàm bonis operibus tueri & conſeruare iuſtitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo ſola deligens, quæ ſibi diceret intuenda. Quod ſi natum ſe eſſe dixiſſet, ut mundum intueretur, quãq̃ omnia compræhẽderet, ac maiori uteretur ſono, tamen non impleſſet hominis officium, qa quanto pluris eſt anima, q̃ corpus, tanto pluris eſt Deus, q̃ mundus, quia mundum Deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrũq; eſt corpus, ſed Deus anima contemplandus eſt, quia Deus, ut eſt ipſe immortalis, ſic animum uoluit eſſe ſempiternum. Dei autem contemplatio eſt uenerari & colere communem parentem generis humani. Quod ſi a philoſophis abfuit, p̱iectiq; in terram fuerunt diuina ignorando, exiſtimãdus eſt Anaxagoras ad ea, quæ uidẽda natum eſſe dixit, nec cœlum uidiſſe, nec ſolem. Expedita eſt igitur hominis ratio ſi ſapiat, cuius propria eſt humanitas. nam ipſa humanitas, quid eſt niſi iuſtitia? Quid eſt iuſtitia niſi pietas? Pietas autem nihil aliud eſt, q̃ Dei parentis agnitio.

quare deus creauit hominem

Quid sit seruire Deo

Pietas quid

Quòd ea quæ uidentur hominis eſſe propria, cæteris quoq; animalibus communia ſunt, hominis uero proprium eſt Deũ noſcere & colere. Cap. X.

Summum igitur bonum hominis in ſola religione eſt. Nam cætera etiam, quæ putãtur eſſe homini propriá, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim ſuas uoces ꝓpriis inter ſe notis diſcernunt atq; dignoſcunt, colloqui uidentur, ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulſis auribus, contractoq; rictu & oculis in laſciuia reſolutis, aut homini alludunt, aut ſuis quiſq; coniugibus ac fœtibus propriis. Nonnẽ aliquid amori mutuo, & indulgentiæ ſimile impartiunt? Iam illa quæ ſibi proſpiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, rationis quoq; ſigna in multis deprahenduntur. Nam quando utilia ſibi appetunt, mala cauẽt, pericula uitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſparentia, profecto aliquid intelligunt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cum hominem ipſum ſæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium eſt, cum aſſignatas incolunt ſedes, caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſeruiunt, neſcio an in his perfecta ſit prudentia. Incertum eſt igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, cõia ſint cũ aliis uiuentibus. Religionis certe ſunt expertia. Equidem ſic arbitror uniuerſis animalibus eſſe datã rationem, ſed mutis tantũmõ ad uitã tuendã, homini autem ad ꝓpagandã. Et qa in homine ipſa rõ perfecta eſt, ſapientia nominatur, quæ in hoc eximiũ facit hominẽ, ꝗ

*ſoli datū eſt homini intelligere diuina. Qua de re Ci-
ceronis uera eſt ſententia. Ex tot inquit generibus nul
lum eſt animal præter hominem, quod habeat notitiam
aliquam Dei. Ipſisq́; in hominibus nulla gens eſt, neq;
tam immanſueta, neq; tam fera, quæ non etiā ſi igno-
ret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendū ſci-
at. Ex quo efficitur ut is agnoſcat Deum, qui unde or-
tus ſit quaſi recordetur. Qui ergo philoſophi uolunt
animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem,
& orbant hominem ſuo proprio ac ſingulari bono, qđ
eſt à recte uiuendo atq; ab omni humanitate diſiun-
ctum, quia ut Deus cuncta uiuentia ſubiecit homini,
ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur iidem ipſi di
ſputent, eò dirigendā eſſe mentem, quo uultus erectus
eſt? Si enim nobis cœlum ſpectandū eſt, ad nihil aliud
uti q; q̄ ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ra-
tio cum cœlo eſt. Itaq; aut eò eſt ſpectandum, aut in ter
ram procumbendum. In terra procūbere niſi uelimus,
quidem non poſſumus, quorum ſtatus rectus eſt. In cœ
lum igitur ſpectandum eſt, quo natura corporis prouo
cat. Quod ſi conſtat eſſe faciendum, aut ideo eſt facien-
dum, ut religioni ſeruiamus, aut ideo ut rationem re
rum cœleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerū cœle
ſtium cognoſcere nullo modo poſſumus, q\[m\] nihil eiuſ-
modi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſupra docui. Re-
ligioni ergo ſeruiendum eſt, quam qui non ſuſcipit,
ipſe ſe proſternit in terram, & uitam pecudum ſecu-
tus humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergo imperi-
ti, qui etiam ſi errāt in religione deligenda, tamen na
turæ ſuæ conditionisq́; meminerunt.*

Quòd Deus fecit hominem cupidum religionis & ſapientiæ, quorum alterum conſtare ſine altero non põt. Et ꝙ nihil eorum quæ mortales appetunt ſummum bonum ſit. Caput XI.

CONſtat igitur totius humani generis cõſenſu, religionem ſuſcipi oportere, ſed quomodo in ea erretur, explicandum eſt. Naturam hominis hanc Deus eſſe uoluit, ut duarum rerum cupidus & appetens eẽt, religionis & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, ꝙ aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia, aut ſapientiæ ſoli ſtudent omiſſa religione, cum alterum ſine altero eſſe non poſſit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, ſed ideo falſas, q̃a ſapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, Deos multos eſſe non poſſe. Aut ſtudent ſapientiæ, ſed iõ falſæ, quia religionem ſummi Dei omiſerunt, qui eos ad ueri ſcientiam potuit erudire. Sic homines qui alterutrum ſuſcipiunt uitam deuiam, maximiſq; erroribus plenam ſequuntur, quoniam in his duobus inſeparabiliter cõnexis & officium hominis, & ueritas omnis incluſa eſt. Miror itaq; nullum omnino philoſophorũ extitiſſe, qui ſedem ac domiciliũ ſummi boni reperiret. Potuerũt enim ſic quærere. Quodcunq; eſt ſummũ bonum, neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitum. Voluptas eſt quæ appetitur à cunctis, ſed hæc & communis eſt cum beluis, & honeſti uim non habet, & ſatietatem affert, & nimia nocet, & proceſſu minuitur ætatis, & multis non contingit, nam qui opibus carẽt, quorum maior eſt numerus, etiam uoluptate careant neceſſe eſt. Non eſt

igitur ſummum bonum,ſed ne bonum quidẽ uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nã & paucioribus & plerunq; caſu,& inertibus ſæpe,& nonnunquã ſcelere cõtingunt,& optantur ab his,qui eas iam tenẽt. Quid regnum ipſum?ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt,& neceſſe eſt uniuerſos ſũmi boni capaces eſſe. Quæramus igitur aliquid,quod propoſitum ſit omnibus. Num uirtus?negari non poteſt, quin & bonum ſit,& omnium certe bonum. Sed ſi beata eſſe non poteſt,quia uis & natura eius in malorum perferentia poſita eſt,non eſt profecto ſummũ bonum. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius,nihil ſapiẽtia dignius inueniri poteſt. Si enim uitia ob turpitudinem fugẽda ſunt,uirtus igitur appetenda eſt ob decorem. Quid ergo? Poteſt'ne fieri, ut quod bonum, quod honeſtum eſſe conſtat,mercede ac premio careat, ſitq; tam ſterile,ut nihil ex ſe commodi pariat? Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduerſus mala, quibus hæc uita plena eſt,aliqd magni boni pariat neceſſe eſt. Id uero quid eſſe dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num diuitias? Num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt & caduca. Nũ gloriã? Num honorem? Num memoriam nominis? At hæc oĩa nõ ſunt in ipſa uirtute ſed in alterum exiſtimatiõe,atq; arbitrio poſita. Nam ſæpe uirtus & inuiſa eſt,& malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo naſcitur,ita cohærere,ut diuelli atq; diſtrahi nequeat, nec aliter ſummum bonum uideri poteſt,q̃ ſi proprium ſit uirtutis,& tale ut neq; adiici quicquã,nec detrahi poſſit. Quid,ꝙ in his omnibus contemnendis uirtutis offi-

cia conſiſtūt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores atq; oia quæ ꝓ bonis habētur, non cōcupiſcere, nō appetere, nō amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate. i. ꝓfecto uirtutis. Aliud ergo ſublimius atq; præclarius efficiat, nec fruſtra his præſentibus bonis reluctatur, niſi ꝙ maiora & ueriora deſiderat, non deſperemus inueniri poſſe. Modo uerſet ſe cogitatio in omnia, neque enim leuia aut ludicra premia petuntur.

De duplici pugna corporis & animæ, et hoſtibus utriuſq;. Et ꝙ uirtus non propter ſe appetenda eſt, ſed propter uitam æternam, quæ ſummum bonum eſt. Et uirtutem neceſſario ſequitur, & in præſenti haberi nō pōt.

Caput XII.

SEd quæritur quid ſit, ꝓpter quod naſcimur, quid efficiat uirtus, poſſumus ſic inueſtigare. Duo ſunt ex quibus homo conſtat, animus & corpus. Multa ſunt propria animi, multa propria corporis, multa utriq; communia, ſicut ē ipſa uirtus, quæ quotiens ad corpus refertur, diſcernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utriq; ſubiacet fortitudo, utriq; propoſita dimicatio eſt, & utrique ex dimicatione uictoria. Corpus, quia ſolidum eſt & compræhenſibile, cum ſolidis & compræhenſibilibus confligat neceſſe eſt. Animus autem, quia tenuis & inuiſibilis eſt, cum his congreditur hoſtibus, qui uideri tangiq; non poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, uitia, peccata? quæ ſi uicerit uirtus ac fugauerit, immaculatus erit animus ac purus. Vnde ergo colligi poteſt, quid efficiat animi fortitudo? nimirum

ex coniũcto & pari, hoc eſt ex corporis fortitudine. Qđ cum in aliquam congreſſionem certamenq́; uenerit, quid aliud ex uictoria, q̃ uitam petit? Siue enim cum homine, ſiue cum beſtia dimicet, pro ſalute certatur. Er go ut corpus uincendo id aſſequitur, ut non intereat, ſic etiam animus ut permaneat, & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis uictum morte mulctatur, ita ſuperatus à uitiis animus moriatur neceſſe eſt. Quid ergo interit inter animi corporisq́; dimicationem, niſi ꝙ corpus temporalem uitã expetit, animus ſempiternam? Si ergo uirtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis (ut dixi) malis, tota uis eius eſt, ſi omnia quæ pro bonis concupiſcuntur negligit, ſi ſummus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam, quæ optatur à cæteris, ſæpe reſpuit, mortemq́;, quam cæteri timent, fortiter ſuſcipit, ſi neceſſe eſt aliquid ex ſe magni boni pariat, quia ſuſtentati & ſuperati uſq; ad mortem labores ſine premio eſſe non poſſunt. Si nullum premium, quod ea dignum ſit in terra reperiretur, quandoquidẽ cuncta, quæ fragilia ſunt & caduca ſpernit, quid aliud reſtat, niſi ut cœleſte aliqđ efficiat, q̃a terrena uniuerſa contemnit? & ad altiora nitatur, quia humilia deſpicit? Id uero nihil aliud poteſt eſſe, q̃ immortalitas. Merito ergo philoſophorum non obſcurus Euclides, qui fuit conditor megaricorum diſciplinæ, diſſentiens à cæteris id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profecto, quæ ſit natura ſummi boni, licet id non explicauerit quid ſit, id eſt autem immortalitas. Nec aliud omnino quicquam, quia ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari põt. Seneca quoq;

imprudens incidit ut fateretur, nullum eſſe aliud uirtutis premium, q̃ immortalitatem. Laudans enim uirtutem in eo libro, quem de immatura morte conſcripſit, Una inquit, res eſt uirtus, quæ nobis immortalitatē donare poſſit, & pares Diis facere, ſed & ſtoici quos ſecutus eſt, negāt ſine uirtute effici quenquā beatum poſſe. Ergo uirtutis premium beata uita eſt, ſi uirtus (ut recte dictum eſt) beatam uitam facit. Non eſt igitur (ut aiunt) propter ſeipſam uirtus expetenda, ſed propter uitam beatā, quæ uirtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummū bonum. Hæc autem uita præſens & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubiecta per corpus, Epicurus Deum beatum uocat, quia incorruptum uocat, q̃a ſempiternus eſt. Beatitudo enim perfecta eſſe debet, ut nihil ſit quod eam uexare ac imminuere, aut immutare poſſit. Nec aliter quicquam exiſtimari beatum pōt, niſi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergo immortalitas beata eſt, quia corrumpi ac diſſolui nō poteſt, quòd ſi cadit in hominem uirtus, quod negare nullus poteſt, cadit & beatitudo. Non poteſt enim fieri ut ſit miſer, qui uirtute eſt præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt. Summum igitur bonū ſola immortalitas inuenitur, quia nec aliud animal, nec corpus attingit. Nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ uirtute .i. ſine Dei cognitione ac iuſtitia peruenire. Cuius appetitio q̃ uera, q̃ recta ſit, ipſa uitæ huiuſce cupiditas indicat, quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus & optatur. Hāc enim

tam ſenes q̃ pueri, tam reges qui infimi, tam denique
ſapientes q̃ ſtulti cupiunt. Tanta eſt (ut Anaxagoræ ui
ſum eſt) contemplatio cœli ac lucis ipſius, ut quaſcunq;
miſerias libeat ſuſtinere. Cum igitur laborioſa hæc &
breuis uita nõ tantum hominum, ſed etiam cæterorum
animantium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur,
manifeſtum eſt, eandem ſummum ac perfectum fieri bo
num, ſi & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo unq̃
extitiſſet, qui hanc ipſam breuem cõtemneret, aut ſub
iret mortem, niſi ſpe uitæ longioris, nam illi qui ꝓpter
ſalutem ciuiũ uoluntariæ ſe neci obtulerunt, ſicut The
bis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, et Mu
res duo Decii, nunquam mortem uitæ commodis prætu
liſſent, niſi ſe immortalitatem opinione ciuium conſe-
qui putauiſſent, qui tametſi neſcierunt immortalita-
tis uiam, res tamen eos non fefellit. Si enim uirtus diui
tias & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt. uolupta
tes ideo quia breues, ergo & uitam fragilem breuemq́;
ideo contemnit, ut ſolidam & perpetuam conſequatur.
Ipſa ergo cogitatio per ordinem gradiens & uniuerſa
conſiderans, perducat nos ad eximium illud & ſingula
re, cuius cauſa naſcimur, bonum. Quod ſi feciſſent phi
loſophi, ſi non quod ſemel apprehenderant, tueri per
tinaciter maluiſſent, profecto perueniſſent ad uerum
hoc, ut oſtendi modo. Quod ſi non fuit eorum, qui cœle
ſtes animas unà cum corporibus extinguunt, illi tamen
qui de immortalitate diſputant animi, intelligere de-
buerunt. Ideo propoſitam nobis eſſe uirtutem, ut ꝑdo-
mitis libidinibus rerumq́; terreſtrium cupiditate ſupe-
rata, puræ ac uictrices animæ ad Deum, ideſt ad ori-

gnem ſuam reuertantur. Iccirco enim ſoli animãtium ad aſpectum cœli erecti ſumus, ut ſummum bonũ noſtrum in ſummo Deo eſſe credamus. Ideo religionẽ ſoli capimus, ut ex hoc ſciamus humanum ſpiritum nõ eẽ mortalem, ꝙ Deum qui eſt immortalis & deſiderat & agnoſcat. Igitur ex omnibus philoſophis, qui aut ꝓ ſummo bono ſcientiam aut uirtutem ſunt amplexi, tenuerunt quidem uiam ueritatis, ſed non peruenerunt ad ſummum. Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiãt illud, quod quæritur. Scientia id præſtat, ut quomodo & quo perueniendum ſit, nouerimus, uirtus, ut ꝑueniamus. Alterum ſine altero nihil ualet. Ex ſcientia enim uirtus ex uirtute ſummum bonum naſcitur, Beata igitur uita, quam philoſophi quæſiuerunt ſemper & quærunt, ſiuẽ in cultu deorum, ſiue in philoſophia, nulla eſt. Et iõ ab his non potuit reperiri, quia ſummum bonũ nõ in ſummo quæſiuerunt, ſed in imo. Summum autem quid eſt, niſi cœlum & Deus, unde animus oritur: Imum qđ eſt niſi terra, unde corpus eſt: Itaq; licet quidam philoſophi ſummum bonum non corpori, ſed animo dederint, tamen quoniam ad illud in hanc uitam retulerũt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti ſunt, cuius eſt omne hoc tẽpus, quod tranſigitur in terra. Quare nõ immerito ſummum bonum non compræhenderunt, quia quicqđ ad corpus ſpectat, & immortalitatis ẽ expers, uanũ ſit neceſſe eſt. Nõ cadit ergo in hominẽ beatitudo ullo mõ, quo philoſophi putauerunt, ſed ita cadit, nõ ut tunc beatus ſit, cũ uiuit in corpore, quod utiq; ut diſſoluatur, neceſſe eſt corrumpi, ſed tunc cũ anima ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu uiuit, hoc uno

beati eſſe in hac uita poſſumus, ſi minime beati eſſe ui deamur. Si fugientes illecebres uoluptatum, ſoliq; uirtuti ſeruientes, in omnibus laboribus miſeriiſq; uiuamus, quæ ſunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; aſperam illam uiam difficilemq; teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summũ igitur bonũ, quod beatos faciat non põt eſſe, niſi in ea religione atq; doctrina, cui ſpes immortalitatis adiũcta ẽ.

Quòd anima ſit immortalis, & quare diuina traditio logicam non deſiderat, aut philoſophiam, ſed ethicam ſolam, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt. Et quare philoſophia non ſit dux uitæ & uirtutum parens, expultrixq; uitiorum, quod tamen Cicero & alii aſtruere conati ſunt. Cap. XIII.

Res exigere uidetur hoc loco, ut quoniã docuimus immortalitatem eſſe ſummũ bonũ, immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingens inter philoſophos diſceptatio ẽ, nec quicq̃ tamen explicare, aut probare potuerunt, hi qui uerũ ſentiebant de anima, expertes huius diuinæ eruditionis, nec argumenta uera quibus uincerent attulerunt, nec teſtimonia q̃bus ꝓbarẽt. Sed oportunius hãc q̃onem tractabimus in ultimo Libro, cũ de uita beata nobis erit differẽdũ. Supeſt illa ꝑs tertia philoſophiæ, quã uocant logicã. i. rõnalẽ, in qua tota dialectica, & omnis loquẽdi rõ cõtinetur. Hãc diuina eruditio nõ deſiderat, qa non in lingua, ſed in corde ſapientia eſt, nec intereſt quali utatur ſermone. Res. n. nõ uerba quærũ

tur. Et nos non de grãmatico, aut oratore, quorũ ſcientia eſt, quomodo loqui deceat, ſed de ſapiente diſſerimus, cuius doctrina eſt, quõ uiuere oporteat. Quòd ſi neq; physica illa ratio neceſſaria eſt, neque hæc logica, quia beatos facere non poſſunt, reſtat ut in ſola ethica totius philoſophiæ uis cõtineatur, ad quã ſe abiectis omnibus Socrates cõtuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniã philoſophos erraſſe docui, qui ſummũ bonum (cuius capiendi gratia generati ſunt) non cõpræhenderunt, apparet falſam & inanẽ eſſe philoſophiã, quã nec inſtruit ad iuſtitiæ munera, nec officiũ hominis rõnem'q; confirmat. Sciant igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam, non trahantur autoritate cuiusq̃, ſed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus eſt, in æternum ſtultitiæ pœna ſubeũda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit. Homo aũt qualiſcunq; eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt ſi homĩni credit (ut non dicam ſtultus) qui ſuũ non uideat errorem, certe arrogãs eſt, qui ſibi audeat uẽdicare, qđ humana conditio non recipit. Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus autor quantũ fallatur, licet ex illa ſentẽtia puidere, qui cũ in libris officiorũ philoſophiã nihil aliud eſſe dixiſſet, q̃ ſtudium ſapientiæ, ipſam autem ſapientiam rerum diuinarũ & humanarũ ſcientiã, tum adiecit, cuius ſtudium qui uituperat, haud ſane intelligo quidnam ſit quod laudandum putet. Nam ſi oblectatio quæritur animi, requies'q; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiis poſſunt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet & ualeat ad bene beatæq; uiuẽdum? Si uero rõ conſtantiæ uirtutisq; ducitur, aut hæc

ars eſt, aut nulla oīno, per quam eas aſſequamur. Nullam dicere maximarum rerū artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominū eſt parū conſiderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autē eſt aliqua diſciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab iſto genere dicendi diſceſſeris? Equidē tametſi operā dederim, ut quantulamcūq; dicendi aſſequerer facultatem ꝓpter ſtudiū dicendi, tamen eloquens nunq̄ fui. Quippe qui forum ne attigerim quidē, ſed neceſſe eſt ipſa me faciat cauſæ bonitas eloquentē, ad quā diſerte copioſeq; defendendā ſcientia diuinitatis & ipſa ueritas ſufficit. Vellem igitur Ciceronē pauliſper ab inferis ſurgere, ut uir eloquentiſſimus ab homunculo nō diſerto doceretur. Primū quidnā ſit quod laudandū putet, qui uituperat id ſtudiū, quod uocatur philoſophia. Deniq; neq; illam eſſe artem, qua uirtus & iuſtitia diſcatur, nec aliā ullam ſicut putauit. Poſtremo quoniā eſt uirtus diſciplina, ubi quærenda ſit, cum ab illo diſcendi genere diſceſſeris, qđ ille non audiendi di cēdiq; gratia quærebat. A quo enim poſſet audire, cum ſciret id nemo? Sed ut in cauſis facere ſolebat, interrogatiōe uoluit urgere, ad cōfeſſionemq; deducere, tanq̄ confideret, reſponderi prorſus nihil poſſe, quominus philoſophia eſſet magiſtra uirtutis. Quod quidem in Tuſculanis diſputationibus aperte profeſſus eſt, ad eam ipſam conuerſa oratione, tanq̄ ſe declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philoſophia dux inquit, ô uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorum quid nō modo nos, ſed omnino uita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu inuentrix legum, tu magiſtra morū, ac diſciplinæ fuiſti.

Quaſi uero aliquid per ſe ipſa ſentiret, ac non potius ille laudandus eſſet, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui, quia ſine his rebus uita conſtare non poſſit, in quibus ut ſenſus, ita beneficii nihil eſt. Atqui ut illa corporis alimēta ſunt, ſic animæ ſapientia.

Quòd Lucretius & alii errauerunt opinati ſapientiam inuentam eſſe ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et quomodo Cicero ſuis uerbis conuincitur, & ꝙ philoſophia, nec uerum docet, nec ad rectè uiuendum inſtruit. Cap. XIIII.

Rectius itaq; Lucretius, cum eū laudat, qui ſapientiam primus inuenit. Sed hoc ineptè, ꝙ ab homine inuentam putauit. Quaſi uero illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanq̄ tibias ad fontē, ut poetæ aiunt. Q đ ſi repertorem ſapientiæ, ut Deū laudauit. (Ita.n. dicit,
Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſicut ipſa petit maieſtas cognita rerum.
Dicendum eſt, Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi)
tamen non erit ſic laudandus Deus, ꝙ ſapientiam inuenerit, ſed ꝙ hominem fecerit, qui poſſet capere ſapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, qui tamen ob id ipſum deberet pro Deo haberi, ꝙ ſapere inuenerit, nam ſic ait. Nonnè decebit, Hunc hominem diuum numero dignarier eſſe. Vnde apparet Pythagoram uoluiſſe laudare, qui ſe primus (ut dixi) philoſophum nomi-

nauit, aut Mileſium Thalem qui de rerum natura pri mus traditur diſputaſſe. Sed dum hominem quærit ex tollere, rem ipſam depreſſit. Nō eſt enim magna, ſi ab homine potuit inueniri. Verum pōt, ut poetæ dari ue nia. At ille idem perfectus orator, ſummusq; philoſo phus, ne græcos reprehendā, quorū leuitatem ſemper accuſat, & tamē ſequitur, ipſam ſapientiam, quam ali as donum, alias inuentum Deorum uocat, poeticæ figu ratam laudat in faciē. Grauiter etiā quæritur extitiſ ſe aliquos, qui eā uituperarent. Quisq̄'ne inqt uitupe rare uitæ parentē, & hoc parricidio ſe inqnare aude at, & tam impie ingratus eſſe? Nos ergo. M. Tulli par ricidæ ſumus, & inſuendi te iudice in culeū, qui philo ſophiam negamus parentē eſſe uitæ? An tu qui aduer ſus Deū tam impie ingratus es? Non hunc cuius effigiē ueneraris in capitolio ſedentem, ſed illum qui mundū fecit, hominēq; figurauit, qui ſapientiā quoq; ipſam in ter cætera cœleſtia beneficia largitus eſt, magiſtram tu uirtutis, aut parentē uitæ uocas, ad quā ſi quis acceſſe rit, multo ſit incertior neceſſe eſt, q̄ prius fuerit? Cuius .n. uirtutis, quæ ipſa ubi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt, cuius uitæ? cum ipſi doctores ante fuerint ſenectute ac morte cōfecti, quàm cōſtituerint, quō uiui deceat, cuius ueritatis indagatricem ꝓfiteri potes? qui ſæpe teſtaris, cum tanta multitudo fuerit philoſopho rum, ſapientem tamē extitiſſe adhuc neminem. Quid ergo te magiſtra illa uitæ docuit? An ut potentiſſimum conſulem maledictis inceſſeres, eumq; hoſtē patriæ ue nenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nēpe phi

loſophiæ, & quidem ſic ut nullus unquam diligẽtius, quippe qui omnes cognoueris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamq; ipſam latinis literis illuſtraueris, imitatoremq; te Platonis oſtenderis. Cedo igitur quid didiceris, aut in qua ſecta ueritatem deprehenderis. In Academia, ſcilicet quam ſecutus es, quam probaſti, at hæc nihil docet, niſi ut ſcias, te nihil ſcire. Tui ergo te libri arguũt, ꝙ nihil à philoſophia diſci poſſit ad uitam. Hæc tua uerba ſunt. Mihi autem non modo ad ſapientiam cæci uidemur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes & obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra uitæ, cur tibi cæcus, & hebes, & obtuſus uidebare, quem oportuit illa docente, & ſentire, & ſapere, & in clariſſima luce uerſari? At quã confeſſus fueris philoſophiæ ueritatem, docent ad filium compoſita præcepta, quibus mones philoſophiæ quidẽ præcepta noſcenda, uiuendũ autem eſſe ciuiliter. Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ, ideo utiq; noſcenda ſunt, ut recte ſapienterq; uiuamus. Vel ſi ciuiliter uiuendum eſt, nõ eſt igitur philoſophia ſapientia, ſiquidem melius eſt ciuiliter, ꝗ philoſophice uiuere. Nam ſi ſapientia eſt quæ dicitur philoſophia, ſtulte profecto uiuit, qui non ſecundum philoſophiam uiuit. Si autem nõ ſtulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, ſequitur ut ſtulte uiuat, qui philoſophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philoſophia ſtultitiæ inanitatiſq; damnata eſt. Idem in conſolatione, ideſt in opere non ioculari, hanc de philoſophia ſententiam tuliſti. Sed neſcio quis uos teneat error, aut miſerabilis ignoratio ueri. Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſterium?

aut quid te docuit illa uitæ parens, ſi uerum miſerabiliter ignoras? Quod ſi hæc erroris ignorationisq́; confeſſio, penè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt, cur non tibi aliquãdo uerum fatebaris, philoſophiam, quam tu nihil docentem in cœlũ laudibus extuliſti, magiſtram uirtutis eſſe non poſſe?

Quòd in eodem errore fuit Seneca, & quid philoſophia ſecundum ipſum, Et q̃ ſicut Deus unus & ueritas una, ita una eſt & ſimplex ſapientia. Et quomodo philoſophorum oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Eodem ductus errore Seneca (quis.n. uerã uiã teneret errãte Cicerone?) Philoſophia inquit nihil aliud eſt, q̃ recta uiuẽdi ratio, uel honeſtè uiuendi ſcientia, uel ars uitæ agẽdæ. Non errabimus, ſi dixerimus philoſophiam eſſe legem bene honeſteq́; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, ſuum illi reddidit. Hic planè non reſpexit ad cõmune philoſophiæ nomen, quæ cum ſit in pluresſ ſectas diſciplinasq́; diffuſa, nihilq́; habeat certi, nihil deniq́; de quo uniuerſi una mente ac uoce conſentiãt, quid poteſt eſſe tam falſum, q̃ regulam uitæ philoſophiam uocare? in qua diuerſitas præceptorum rectum iter impediat & turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe diſſonant? aut ſcientiam uitæ agẽdæ? in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe dicendo, q̃ ut nemo quicquam ſciat. Quæro enim utrum'ne academiam philoſophiam putet eſſe, an non? Negaturum non arbitror, quòd ſi eſt, nihil ergo illorum cadit in philoſophiã, quæ

ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rōnem ſubuertit, regulā deprauat, ſcientiā fun ditus tollit. Falſa igitur illa omnia, q̄ in rem ſcn p̄ incertam, & adhuc nihil explicantē cadere non poſſunt. Nulla itaq; rō uel ſcientia, uel lex bene uiuēdi, niſi in hac unica, & uera, & cœleſti ſapientia conſtituta eſt, quæ philoſophis fuit ignota, Nā illa terrena quoniam fallax eſt, uaria, & multiplex, ſibiq; tota contraria eſt, & ſicut unus eſt huius mūdi cōſtitutor & rector Deus, una ueritas, ita unam eſſe ac ſimplicem ſapientiā neceſſe eſt, quia q̄cquid eſt uerum ac bonū, id perfectum eſſe nō pōt, niſi fuerit ſingulare. Quòd ſi philoſophia uitā poſſet inſtruere, nulli alii niſi philoſophi eſſent boni, Et qui eā non didiciſſent, eſſent oēs ſemper mali. Cum innumerabiles exiſtanl, & ſemper extiterint, qui ſint aūt fuerint ſine ulla doctrina bōi. Ex philoſophis aūt perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis eſt tandē, qui non uideat, eos hoīes uirtutis, qua ipſi egent nō eſſe doctores? Nā ſi q̄s mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinoſos, arrogantes, proteruos, & ſub obtentu ſapiētiæ ſua uitia cœlantes, domi facientes ea, quæ in ſcholis arguiſſent. Fortaſſe mentior accuſandi gratia, nōne idipſum Tullius & fatetur & queritur? Quotus inquit quiſq; philoſophorum inuenitur, qui ſit ita moratus, ita animo & uita conſtitutus, ut ratio poſtulat, qui diſciplinam ueram non oſtentationem ſcientiæ, ſed legem uitæ putet, qui obtēperet ipſe ſibi, & decretis pareat ſuis? Videre autē liceat alios tanta leuitate & iactatiōe, ut his fuerit non didiciſſe melius, alios pecu

niæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinũ ſeruos, ut cũ eorum uita, & uitiis mirabiliter pugnet oratio. Neposq; Cornelius ad eundem Ciceronem ita ſcribit. Tãtum abeſt, ut ego magiſtram eſſe putem uitæ philoſophiam, beatæq; uitæ perfectricem, ut nullis magis exiſtimem opus eſſe magiſtros uiuendi, q̃ pleriſq;, qui in ea diſputanda uerſantur. Video enim magnam partẽ eorum, qui in ſchola de pudore & continentia præcipiant argutiſſime, eoſdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortatiõibus. Pleriq; inquit philoſophorum tales ſunt diſerti in conuicium ſuum, quos ſi audias in auaritiam, in libidinẽ, in ambitionem perorantes, indicium ſui putes profeſſos, Adeo redundant ad ipſos maledicta in publicum miſſa, quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides uenena.

Quoſdam uero nec pudor uitiorum tenet, ſed patrocinia turpitudini ſuæ fingunt, ut etiam honeſte peccare uideantur. Faciet ſapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad maiora tranſitum inueniat, nec relinquet bonos mores, ſed tempori aptabit, ut quibus alii utuntur in gloriam, aut uoluptatem, utatur agendæ rei cauſa. Deinde paulopoſt. Omnia quæ luxurioſi faciunt, quæq; imperiti, faciet & ſapiens, ſed non eodem modo, eodemq; propoſito. Atq nihil intereſt quo animo facias, qđ feciſſe uitioſum eſt, quia facta cernuntur, animus non uidetur. Ariſtippo Cyrenaicorum magiſtro cum Laide nobili ſcorto fuit conſuetudo, quod flagitium grauis ille philoſophiæ doctor ſic defendebat, ut diceret multum inter

ſe & cæteros Laidis amatores intereſſe, ꝙ ipſe haberet Laidem, alii uero à Laide haberentur. O præclara & imitanda bonis ſapientia, huic uero liberos in diſcipli nam dares, ut diſcerent habere meretricem. Aliquid in ter ſe ac perditos intereſſe dicebat. ſ. ꝙ illi bona ſua per derent. Ipſe gratis luxuriaretur. In quo tamen ſapien tior meretrix fuit, quæ ſic philoſophum habuit pro le none, ut ad ſe omnis iuuentus doctoris exemplo & au ctoritate concurreret corrupta ſine ullo pudore. Quid ergo interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem fa moſiſſimam cōmearet, cum eum populus & riuales ſui uiderent omnibus perditis nequiorē? Nec ſatis fuit ita uiuere, ſed docere etiam libidines cœpit, ac mores ſu os de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens uolu ptatem corporis eſſe ſummum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda, nō in corde philoſophi, ſed in ſinu meretricis eſt nata. Nam quid ego de Cynicis lo quar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fu it, quid mirum ſi à canibus (quorum uitam imitantur) etiam uocabulum nomenq; traxerunt? Nullum igitur in hac diſciplina magiſterium uirtutis eſt, cum ēt illi, q̄ honeſtiora præcipiunt aut nō faciunt ipſi quæ ſuadēt, aut (quod raro accidit) non diſciplina eos ad rectum, ſed natura perducat, quæ ſæpius etiam indoctos impel lit ad laudem.

Quòd recte docentes & male uiuētes (teſte Cicerone) nō utilitatem ex philoſophia, ſed inanem percipiūt de lectationem. Et ꝙ ſapientia ſeipſam ſemper exercet in bonis actibus. Et quare non philoſophiæ, ſed ſapiētiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit. Cap. XVI.

Verum

VErum enim ſe perpetuæ deſidiæ tradãt, nullamq; uirtutem capeſſant, & omnem ſuam uitam nihil aliud q̃ in eloquentia peragãt, quid aliud q̃ inertes putari debent? Sapientia autẽ niſi in aliquo actu fuerit, quo uim ſuam exerceat, inanis & falſa eſt. Recteq; Tullius ciuiles uiros qui rempub. gubernant, qui urbes aut nouas cõſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur, qui ſalutem libertatemq; ciuium, uel bonis legibus, uel ſalubribus conſiliis, uel iudiciis grauibus conſeruent, philoſophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet, potiuſquàm incluſos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipſi quidem faciunt. qui loquuntur, & quoniam ſe à ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendæ linguæ cauſa, aduocandi gratia, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus, quis enim obtemperet, cum ipſi præceptores doceant non obtemperare? Bonum eſt autem recta & honeſta præcipere, ſed niſi & facias, mendacium eſt, & incongruens atq; ineptum nõ in pectore, ſed in labiis habere bonitatem. Nõ ergo utilitatem ex philoſophia, ſed oblectationẽ petunt. Quod quidem Cicero teſtatus eſt, profecto, inquit, omnis iſtorum diſputatio quanq̃ uberrimos fontes uirtutis & ſcientiæ contineat, tamen collata cum horum actis perfectiſq; rebus, uereor ne tantum uideatur attuliſſe negocijs hominum, quantam oblectationem ocii. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, ſed quaſi timeret, ne proditi myſterii reus à philoſophis citaretur. Non eſt auſus confidenter pronunciare, quod fuit ue-

*rum, illos non ideo diſputare, ut doceant, ſed ut ſe oble
ctent in ocio, qui quoniam authores ſunt rerum geren
darum, nec ipſi quicquid gerunt, pro loquacibus ſunt
habendi. Sed profecto quia nihil boni ad uitam affere
bant, nec ipſi decretis ſuis obtemperauerunt, nec quiſ
quam per tot ſecula inuentus eſt, qui eorum legibus ui-
ueret. Abiicienda eſt igitur omnis philoſophia, qa non
ſtudendum eſt ſapiētiæ, quod fine ac modo careat, ſed
ſapiendum eſt & quidem mature. Non enim nobis alte-
ra uita conceditur, ut cum quæramus in hac ſapientiā,
in illa ſapere poſſimus, in hac utrūq; fieri neceſſe eſt.
Cito inueniri debet, ut cito ſuſcipi poſſit, neq̄d pereat
ex uita, cuius finis incertus eſt. Cicerōis Hortenſius cō-
tra philoſophiam diſſerens, circumuenitur arguta con-
cluſione, qui cum diceret philoſophandum non eſſe, ni
hilominus philoſophari uidebatur, quoniam philoſo-
phi eſt, quid in uita faciendum, uel non faciendum ſit
diſputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi ſu-
mus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogita-
tionis inuentio eſt. Sophiam defendimus, quia diuina
traditio eſt, eāq; ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur.
Ille cum philoſophiam tolleret, nec melius aliquid affer
ret, ſapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de ſentē
tia pulſus eſt, quia conſtat hominem non ad ſtultitiam,
ſed ad ſapientiā nnaſci. Præterea illud quoq; argumen
tum contra philoſophiam ualet plurimum, quo idē eſt
uſus Hortenſius, ex eo poſſe intelligi philoſophiam non
eſſe ſapientiam, ꝙ principium & origo eius appareat.
Quando inquit philoſophi eſſe cœperunt Thales (ut
opinor) primus, recens hæc q̄dem ætas. Vbi ergo apud*

antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta eſt
Nuper, & hac primum cum primis ipſe repertus.
Nunc ego ſum in patrias, qui poſſum uertere uoces. Et Seneca, nõdum ſunt inquit mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanum genus ſine ratione uixit. Quod irridens Perſius, poſtquam, inquit, ſapere urbi cum pipere & palmis uenit, tanq̃ ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit inuecta, quæ ſi ſecundum hominis naturam eſt, cum homine eſſe cœperit neceſſe eſt. Si uero non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuiſſe neceſſe eſt, ergo philoſophia quia nõ à principio fuit, non eſt eadem uera ſapientia, ſed uidelicet Græci, q sacras ueritatis literas non attigerant, quẽadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſcierunt. Et ideo cum uacare ſapientia humanam uitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, ideſt latentem atq; ignotam ſibi ueritatem diſſerẽdo eruere uoluerunt, ꝙ ſtudium per ignorantiam ueri ſapientiam putauerunt.

Lucretius

Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appoſitiſſima loquebatur. Et quomodo Leucippum & Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis.

Caput XVII.

DIxi de philoſophia ipſa q̃ breuiter potui, nūc ad philoſophos ueniamus, non ut cum eiſdē certemus, qui ſtare nō poſſunt, ſed ut eos fugientes atq; deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit q̃ cæterorum, nō quia ueri aliquid afferat, ſed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus eſt. Præterea ut ad ſe multitudinem contrahat, appoſita ſingulis quibuſq; moribus loquitur. Deſidioſum uetat literas diſcere, auarum populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad remp. pigrū exercere, timidum militare. Irreligioſus audit Deos nihil curare, inhumanus & ſuis commodis ſeruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim ſui cauſa facere ſapientem, fugienti turbam ſolitudo laudatur. Qui nimium parcus eſt, diſcit aqua & polenta uitam poſſe tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona. Habēti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduerſus impios parentes nullum eſſe uinculum naturæ, impatienti ac delicato dolorem eſſe omnium malorum maximum dicitur, forti etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. Qui claritati ac potentiæ ſtudet, huic præcipitur reges colere. Qui moleſtiam ferre nō poteſt, huic regiā fugere. Ita homo aſtutus ex uariis diuerſiſq; modis circulum cogit, & dum ſtudet placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, q̃ inter ſe uniuerſi. Vnde autem diſciplina eius tota deſcendat, quam originem habeat, explicandum eſt. Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere, paupertatem, labores, exilia, charorum amiſſiones, malos contra beatos eē,

augeri potentia, honoribus affici, uidebat innocẽtiam minus tutã, ſcelera impune committi, uidebat ſine delectu morum, ſine ordine ac diſcrimine annorum ſæuire mortem, ſed alios ad ſenectutem peruenire, alios infantes rapi, alios iam robuſtos interire, alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci & perire. Maxime autẽ commouebat homines imprimis religioſos grauioribus malis affici. His autem qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel minora incõmoda euenire, uel nulla. Ipſa etiã templa fulminibus cõflagrare. Quod Lucretius queritur cum dicit de Deo.

Tum fulmina mittat, & ædes
Ipſe ſuas diſturbet, & in deſerta recedens
Sæuiat exercens telum, quod ſæpe nocentes.
Præterit, examinatq́; indignos inq; merentes.

Lucretius

Quod ſi uel exiguam ueritatis auram colligere potuiſſet, nunq̃ diceret ædes illum ſuas diſturbare, cum ideo diſturbet, q̃ non ſunt ſuæ. Capitolium, quod eſt romanæ urbis & religionis caput ſummum, non ſemel ſed ſæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, diuinitus extitiſſe illam flammam, nõ quæ terreſtre illud domiciliũ Iouis deleret, ſed quæ ſublimius magnificentiusq́; depoſceret. Qua de re etiam in Libris conſulatus ſui eadem dixit, quæ Lucretius.

Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo,
Ipſe ſuas arces atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit ſedibus ignes.

Pertinaci ergo ſtultitia nõ modo uim maieſtatemq́; ueri

Dei non intellexerunt, ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt, qui templum cœleſti iudicio ſæpe damnatum reſtituere contra fas omne contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum uelut iniquitate inductus. (Sic enim cauſam rationemq; ignoranti uidebatur) exiſtimauit, nullam eſſe prouidentiam. Quod cum ſibi perſuaſiſſet, ſuſcepit etiam defendendum, ſic in errores inextricabiles ſe ipſe incluſit. Si.n. prouidentia nulla eſt, quomodo tam ordinate, tam diſpoſite mundus effectus eſt. Nulla inquit diſpoſitio eſt, multa enim facta ſunt aliter q̃ fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehenderet. Quæ ſingula ſi uacaret refellere, facile oſtẽderem, nec ſapientem hũc fuiſſe nec ſanum. Item ſi nulla prouidentia eſt, quomodo animalium corpora tam prouidẽter ordinata ſunt, ut ſingula quæq; membra mirabili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent? Nihil inquit in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita eſt. Nam neq; oculi facti ſunt ad uidendum, neq; aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendum, neq; pes ad ambulandum, quoniam prius hæc nata ſunt, q̃ eſſet loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad uſum nata ſunt, ſed uſus ex illis natus eſt. Si nulla prouidẽtia eſt cur hymbres cadunt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt? Non inquit ſemper animantium cauſa iſta fiunt, quoniam prouidentiæ nihil proſunt, ſed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt. Vnde ergo naſcuntur, aut quõ fiunt oĩa quæ geruntur? Non eſt inquit prouidentiæ opus. Sunt enim ſemina per inane uolitantia, quibus inter ſe temere cõglobatis uniuerſa gignũtur, atq; cõcreſcunt.

Cur igitur illa non ſentimus, aut non cernimus? Quia nec colorem habent inquit, nec calorem ullum, nec odorem, ſaporis quoq; & humoris expertia ſunt, & tã minuta, ut ſecari ac diuidi nequeant. Sic eum qa in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim ſunt aut unde iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter unum Leucippũ ſomniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſint corpuſcula, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certe uenire poſſunt. Si eadem eſt natura omnium, quomodo res uarias efficiunt? Vario inquit ordine ac poſitione conueniunt, ſicut literæ, quæ cum ſint paucæ, uariæ tamen collocatæ innumerabilia uerba cõficiũt. At literæ uarias formas habẽt. Ita inqt & hæc ipſa primordia, nã ſũt aſpa, ſũt hamata, ſunt leuia. Secari ergo & diuidi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis quod emineat. Si autem leuia ſunt, & humoris indigent, cohærere non poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, ut poſſint inuicem concathenari. Cũ uero tam minuta eſſe dicantur, ut nulla ferri acie diſſicĩ ualeãt, quomodo hamos aut angulos habẽt? Quos quia extant, neceſſe eſt poſſe diuelli. Deinde quo fœdere inter ſe, qua mente conueniunt, ut ex his aliqd conſtituatur? ſi ſenſu careant, nec coire tam diſpoſite poſſunt, quia non poteſt quicquam rationale perficere niſi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas poteſt, ſed ꝑperat oratio. Hic eſt ille.

Qui genus humanum ingenio ſuperauit, & omnes,
Extinxit ſtellas, ut exortus ætherius ſol?

Quos equidem uerſus nunq̃ ſine riſu legere poſſum.

Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat, qui uelut reges habentur philoſophorum, ſed de homine, quo ſano & uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inaniſſimus leonis laudibus murē nō ornauit, ſed obruit & obtriuit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipſius uerba ſunt exp̄ſſa. Quādo nos ſumus, mors nō eſt, quādo nos nō ſumus, mors eſt. Mors ergo nihil ad nos, q̄ argute nos fefellit, quaſi uero tranſacta mors timeatur, q̄a iam ſenſus ereptus eſt, ac nō ipſum mori quo ſenſus eripitur. Eſt igitur tempus aliquod, quo & nos iam non ſumus, & mors tamē nōdū eſt. Idq; ipſum uidetur miſerū eſſe, & ꝙ mors eē incipit, & nos eſſe deſinimus. Nec fruſtra dictum eſt, mors miſera nō eſt. Aditus ad mortem eſt miſer, hoc eſt morbo tabeſcere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus beſtiarum laniari. Hæc ſunt quæ timentur, non q̄a mortem afferunt, ſed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum ſit. Omnium inquit malorum maximū eſt. Quid ergo non poſſum non timere, ſi id q̄d mortem antecedit, aut efficit malum eſt? Quid, ꝙ totum illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ. Vere inquit, nam quod cum corpore naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt, iam ſuperius dixi, differre hunc locum melius, & operi ultimo reſeruare, ut hanc Epicuri perſuaſionem, ſiue illa Democriti, ſiue Dicæarchi fuit, argumētis & diuinis teſtimoniis redarguam. Verū ille fortaſſe impunitatem uitiis ſuis ſpopōdit. Fuit enim turpiſſimæ uoluptatis aſſertor, cuius capiendæ cauſa naſci hominem putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, uitiis & ſce-

leribus abſtineat. Nam ſi perituræ ſunt animæ, appe-
tamus diuitias, ut omnes ſuauitates capere poſſimus.
Quæ ſi nobis deſunt, ab his qui habēt auferamus clā,
dolo, ui. Eo magis, ſi humanas res nullus Deus curat.
quādocunq; ſpes impunitatis arriſerit, rapiamus, ne-
cemus. Sapientis eſt enim male facere, ſi & utile ſit &
tutum, quoniam ſiquis cœlo Deus eſt, nō iraſcatur cuiq̄.
Aeque ſtulti eſt & bene facere, quia ſicut ira nō commo
uetur, ita nec gratia tāgitur. Voluptatibus igitur quo-
quomodo poſſimus, ſeruiamus. Breui enim tēpore nul
li erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum deniq; tē
poris punctum fluere nobis ſine uoluptate patiamur,
ne quia ipſi quandoq; perituri ſumus, idipſum quod
uiximus pereat. Hoc ille tametſi non dicat uerbo, re ta
men ipſa docet. Nam cum diſputat omnia ſapientē ſua
cauſa facere, ad utilitatem ſuam refert oīa, quæ agit.
Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicq̄ faciendum
putabit, quoniā bene facere ad utilitatem ſpectat alie
nam, nec à ſcelere abſtinēdum, quia male ficio præda
coniuncta eſt. Archipirata quiſquam uel latronū du-
ctor, ſi ſuos ad graſſandum cohortetur, quo alio ſermo
ne uti poteſt: q̄ ut eadē dicat, quæ dicit Epicurus, Deos
nihil curare. Non ira, non gratia tangi, inferorum pœ-
nas non eſſe metuēdas, quod animæ poſt mortē occidant,
nec ulli omnino ſunt inferi, uoluptatem eſſe maximū
bonum, nullam eſſe humanam ſocietatem, ſibi quemq;
conſulere neminem eſſe qui alterum diligat, niſi ſua
cauſa. Mortem non eſſe metuendam forti uiro, nec ul-
lum dolorem, quinetiam ſi torqueatur, ſi uratur, nihil
ſe curare dicat. Eſt plane, cur quiſquam putet hanc uo-

tem uiri eſſe ſapiẽtis, quæ poteſt latronibus aptiſſime commodari?

Quomodo pythagorici, & ſtoici cõtrario epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuentes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiantur. Et uoluntariã mortẽ ꝑſuaſerint inaniter philoſophantibus.

Caput XVIII.

ALii autem cõtraria dixerunt, ſupereſſe animas poſt mortem, & hi ſunt maxime pythagorici ac ſtoici, quibus & ſi ignoſcendũ eſt, quia uerum ſentiunt, non poſſunt tamen reprahendere eos, qui non ſcientia, ſed caſu inciderunt in ueritatem. Itaq; in eo ipſo, quod recte ſentiebant, aliquid errauerunt. Nam cum timerent argumentũ illud, quo colligitur, neceſſe eſt ut occidant animæ cũ corporibus, quæ cum corporibus naſcuntur, dixerunt non naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare corpora. Non putauerũt aliter poſſe fieri, ut ſuperſint animæ poſt corpora, niſi uideantur fuiſſe ante corpora. Par igitur ac ꝓpe ſimilis error eſt partis utriuſq;. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa in futuro. Nemo enim uidit quod eſt ueriſſimũ, & naſci animas, & non occidere, quia cur id fieret, aut quæ ratio eſſet, homines neſcierunt. Multi ergo ex his qui æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tanq̃ in cœlum migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerũt, ut Cleãthes, & Chryſippus, ut Zeno, & Empedocles, qui ſe in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, ut cum repente non apparuiſſet, abiiſſe ad Deos crederetur, ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua uita Socraticæ uanitatis imitator.

Nam Democritus in alia fuit perſuaſione. Sed tamen ſponte ſua læto caput obuius obtulit ipſe, quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nam ſi homicida nefarius eſt, qui hominis extinctor eſt, eidem ſceleri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat. Immo uero maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cuius ultio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hanc uitã non noſtra ſponte uenimus, ita rurſus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis aſſignatum eſt, eiuſdem iuſſu nobis recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tam diu habitaturos, donec iubeat emitti. Et ſi uis aliqua inferatur, æqua mente patiẽdum eſt, cum extincta innocentis anima inulta eſſe non poſſit, habeamus'que uindicem magnum, cui ſoli uindicta integra ſemper eſt. Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, & ipſe Romanæ ſapiẽtiæ princeps Cato, qui antequam ſe occideret perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum, & ad ſummum nefas philoſophi authoritate compulſus eſt. Et hic tamen aliquam moriendi cauſam uidetur habuiſſe, odium ſeruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui cum eundem librum perlegiſſet, præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi ꝙ Platoni credidit? Execrabilis prſus ac fugiẽda doctrina, ſi abigit homines à uita. Quod ſi ſciſſet Plato, atq; docuiſſet, à quo, & quomodo, & qbus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem uoluntariam, nec Catonem, ſed eos ad uitã, & ad iuſtitiã potius erudiſſet. Nã Cato uidetur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam ut Cæſarem fugeret, q̃ ut ſtoicorum decretis obtempera-

ret,quos ſectabatur, nomenq́ ſuum grandi aliquo fa
cinore clarificaret,cui qd mali accidere potuerit,ſi ui-
ueret non inuenio.Caius enim Cæſar,ut clemẽs erat,
nihil aliud efficere uolebat,etiã in ipſo belli ciuilis ar
dore,q̃ ut bene mereri de Republi. uideretur,duobus
optimis ciuibus Cicerone & Catone ſeruatis. Sed re-
deamus ad eos,qui mortem pro bono laudant.De uita
quereris quaſi uixeris,aut unq̃ tibi ratio cõſtiterit,cur
omnino ſis natus.Nonné igitur tibi uerus ille & cõmu-
nis omnium pater Terentianum illud iure increpaue
rit,Prius diſce quid ſit uiuere,ſi diſplicebit uita, tum
iſtoc utitor.Indignaris te malis eſſe ſubiectum, quaſi
quicq̃ merearis boni,qui patrem,qui dominũ,qui re-
gem tuum neſcis,qui quãuis clariſſimã lucem intuea-
ris oculis,mente tamen cæcus es,& in profundis igno-
rantiæ tenebris iaces.Quæ ignorantia effecit,ut quoſ-
dam dicere non puderet,icirco nos eſſe natos, ut ſcele
rum pœnas lueremus, quo quid delirius dici poſſit nõ
inuenio.Vbi enim uel quæ ſcelera potuimus admitte-
re,qui omnino non fuimus?Niſi forte credemus inepto
illi ſeni,qui ſe in priori uita Euphorbum fuiſſe menti
tus eſt.Hic credo ꝙ erat ignobili genere natus. fami-
liam ſibi ex Homeri carminibus adoptauit. O' miram
& ſingularem Pythagoræ memoriam, O`miſeram obli
uionem noſtrum omniũ,qui neſciamus, quid ante fue-
rimus,ſed fort aſſe uel errore aliquo uel gratia ſit ef-
fectum,ut ille ſolus Lætum gurgitem nõ attigerit,nec
obliuionis aquã guſtauerit,uidelicet ſenex uanus(ſi-
cut ocioſæ aniculæ ſolent)fabulas tanq̃ infantibus cre
dulis finxit.Quod ſi bene ſenſiſſet de his,quibus hæc

locutus eſt, ſi homines eos exiſtimaſſet, nunquam ſibi tam petulanter mentiendi licentiam uendicaſſet, ſed deridenda hominis leuiſſimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio conſolatiōis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum cauſa naſci homines, iterauit idipſum poſtea, quaſi obiurgans eum, qui uitam nō eſſe malis plenam putet, recte ergo profatus eſt errore ac miſerabili ueritatis ignorantia ſe teneri.

Quòd Cicero & alii ſapientiſſimi immortalitatē animarum, ſed infideliter docent. Et ꝙ mala uel bōa mors ſit ponderanda ex anteacta uita & gratia Dei.

Caput XIX.

AT illi qui de mortis bono diſputant, quia nihil ueri ſciunt, ſic argumentātur, ſi nihil eſt poſt mortem, non eſt malum mors. Aufert.n. ſenſum mali. Si autem ſemper ſunt animæ, eſt etiā bonum, quia immortalitas ſequitur. Quam ſententiam Cicero de legibus ſic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem, q̄ qui eſt in uita, aut certe non deteriorem eſt allatura ſtatum. Nam ſine corpore animo uigente diuina eſt uita, ſenſu carenti, nihil ꝓfecto eſt mali. Argute, ut ſibi uidetur, quaſi nihil aliud eſſe poſſit. Atqui utrunq; hoc falſum eſt. Docent enim diuinæ literæ, non extingui animas, ſed aut ꝓ iuſtitia premio affici, aut pœna ꝓ ſceleribus ſempiterna. Nec enim fas eſt, aut eū qui ſceleratus in uita feliciter fuerit effugere, quod meretur, aut eum, qui ob iuſtitiam miſerrimus fuerit, ſua mercede fraudari. Qđ adeo uerum eſt, ut idem Tullius in cōſolatione, non eaſdem ſe-

des incolere iuſtos atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi ſapiētes arbitrati ſunt inde curſum in cœlum patere, nam uitiis & ſceleribus cōtaminatos deprimi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt. Caſtos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam ſtudiis atq; artibus expolitos, leui quodam & faeili lapſu ad Deos, ideſt ad naturā ſui ſimilem peruolare. Quæ ſentētia ſuperiori illi argumēto repugnat. Illud enim ſic aſſumptū eſt, tanq̄ neceſſe ſit omnē hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit diſcrimen uirtutis ac ſceleris, ſi nihil intereſt, utrum'ne Ariſtides ſit aliquis, an Phalaris? Vtrū Cato an Catilina? Sed hanc repugnantiā rerū ſententiamq; non cernit, niſi qui tenet ueritatē. Siqs igitur nos roget, utrum'ne mors ſit bonum an malum, reſpōdebimus qualitatem eius ex uitæ rōne pendēre. Nā ſicut uita ipſa bonum eſt, cum uirtute uiuatur, malum ſi cū ſcelere, ita & mors ex præteritis uitæ actibus pōderanda eſt. Ita fit, ut ſi uita in Dei religione tranſacta ſit, mors malū non ſit, q̄a tranſlatio eſt ad immortalitatem. Sin aliter, malū ſit neceſſe eſt, quoniā (ut dixi) ad æterna ſupplicia trāſmittit. Quid ergo dicamus, niſi errare illos, qui aut mortē appetunt tanq̄ bonū, aut uitā fugiunt tanq̄ malū? Niſi ꝙ ſunt inquiſſimi, qui paucio ra mala nō cōpenſant bonis pluribus. Nam cū omnē uitam per exqſitas & uarias traducāt uoluptates, mortē cupiunt, ſiqd forte his amaritudinis ſupuenerit. Et ſic habent, tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene, ſi aliquādo fuerit male. Damnant igitur uitā omnem, bonisq; pleni nihil aliud, q̄ male opinātur. Hinc nata eſt inepta illa ſentē-

tia, hanc eſſe mortem, quã nos uitã putamus, illam uitam, quã nos pro morte timeamus. Ita primũ bonũ eſſe non naſci, ſecundũ citius mori. Quæ ut maioris ſit auctoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in cõſolatiõe. Nõ naſci inquit lõge optimũ, nec in hos ſcopulos incidere uitæ. Proximũ aũt ſi natus ſis, q̃ primum mori, tanq̃ ex incendio effugere uiolentiã fortunæ. Crediďiſſe illũ uaniſſimo dicto exinde apparet, ꝙ adiiciat aliq̃d de ſuo ut ornaret. Quæro igitur, cui eſſe optimũ putet non naſci, cũ ſit nullus oĩno qui ſentiat: Nã ut bonũ ſit aliq̃d, aut malũ, ſenſus efficit. Deinde cur omniũ uitã nihil aliud eſſe, q̃ ſcopulos & incendiũ putauerit: quaſi aut in noſtra fuerit ptãte, ne naſceremur, aut uitam nobis fortuna tribuat non Deus, aut uiuendi rõ quicq̃ ſimile incendio habere uideatur. Nõ diſſimile Platonis illud eſt, quod aiebat, ſe gratias agere naturæ. Primũ q̃ homo natus eſſet potiusq̃ mutum animal. Deinde ꝙ mas potiusq̃ fœmina, ꝙ Græcus, q̃ Barbarus. Poſtremo ꝙ Athenienſis nõ Thebanus, & ꝙ tpibus Socratis. Dici nõ põt quantã mentibus cæcitatem, q̃toſq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane contenderim, nunq̃ quicq̃ dictum eſſe in rebus humanis delirius, quaſi uero ſi, aut barbarus, aut mulier, aut aſinus denique natus eſſet, idẽ ipſe Plato non eſſet, ac non illud ipſum quod natus fuiſſet. Sed Pythagoræ uidelicet credidit, qui ut uetaret homines animalibus ueſci, dixit, aĩas de corporibus in aliorũ animaliũ corpora cõmeare, & q̃d uanum & impoſſibile eſt. Vanum, quia neceſſe nõ fuit ueteres animas in noua corpora inducere, cũ idẽ artifex, qui primas aliquãdo fecerat, potuerit ſemper nouas fa

cere. Impoſſibile, quia rectæ ratiõis anima tam immutare naturã ſtatus ſui non poteſt, q̃ ignis, aut deorſum niti, aut in tranſuerſum, fluminis modo, flammam ſuam fundere. Exiſtimauit ergo homo ſapiens fieri potuiſſe, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliqđ mutum animal includeretur, eſſetq; humano ſenſu prædita, ut intelligeret ac doleret, incongruenti ſe corpore oneratam. Quanto ſanius faceret, ſi gratias ſe agere diceret, q̃ ingenioſus, q̃ docilis natus eẽt, q̃ in his opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam q̃ athenis natus eſt, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores ſinguli, q̃ omnes athenienſes fuerunt? Quanta hominum milia fuiſſe credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen ac ſtulti fuerunt? Non enim aut parietes aut locus, in quo quiſq; eſt effuſus ex utero, cõciliat homini ſapientiã. Quid uero attinuit, Socratis ſe temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia diſcentibus potuit dare? Nõ uenit in mẽtem Platoni, Alcibiadem quoq; & Critiã eiuſdem Socratis aſſiduos auditores fuiſſe quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit, alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.

Quòd Socrates in eo fuit cordatior cæteris, quia à ſcrutinio cœleſtium & naturalium cauſis diſputatiõem ſuſpendit, in quibus temere conſumitur ingenium, & tempus, & in multis deſipuit, quorum ſubiiciũtur exẽpla.

Caput XX.

Videamus

Videamus nunc, quid in Socrate ipſo tã magnum fuerit, ut homo ſapiens merito gratias ageret illis temporibus ſe eſſe natũ. Nõ inficior fuiſſe illum paulo cordatiorem q̃ cæteros, q naturam rerum putauerunt ingenio poſſe comprahẽdi. In quo illos non tantum excordes fuiſſe arbitror, ſed et impios, ꝙ in ſecreta illius cœleſtis prouidentiæ, curioſos oculos uoluerũt immittere. Romæ & in pleriſq; urbibus ſcimus eſſe quædam ſacra, quæ aſpici à uiris nefas habetur. Abſtinent igitur aſpectu, quibus illa cõtaminari non licet, & ſi forte uel errore uel caſu quopiã uir aſpexerit, primo pœna eius, deinde inſtauratione ſacrificii ſcelus expiatur. Quid his facias, qui incõceſſa ſcrutari uolunt? Nimirum multo ſceleratiores, q arcana mundi, & hoc cœleſte templum profanari impiis diſputationibus quærunt, q̃ qui ædem Veſtæ, aut bonæ deæ, aut cereris itrauerint. Quæ penetralia q̃uis adire uiris non liceat, tamen à uiris fabricata ſunt. Hi uero non tantum impietatis crimen effugiunt, ſed qđ eſt multo indignius, eloquentiæ famam, aut ingenii gloriam conſequuntur. Quid, ſi aliquid inueſtigare poſſent? Sunt enim tam ſtulti aſſeuerando, q̃ improbi in quærendo, cum neq; inuenire quicq̃ poſſint, nec defendere, et ſi inuenerint. Nã ſi uerũ uel fortuito uiderint, quod ſæpius contingit, cõmittunt, ut ab aliis id pro falſo refellatur. Non. n. deſcendit aliquis de cœlo, q ſententiam ſingulorũ opinionibus ferat, quapropter nemo dubitauerit, eos qui iſta cõquirãt ſtultos ineptos, inſanos eſſe. Aliqđ ergo Socrates habuit cordis humani, q cum intelligeret hæc nõ poſſe iueniri, ab eiuſmodi quæſtio-

nibus ſe remouit. Vereorq́; in eo ſolo, multa enim ſunt eius non modo laude indigna, ſed ēt reprehenſione digniſſima, in quibus fuit ſuorū ſimillimus. Ex his unū eligam, quod ab omnibus ſit probatum cælebre. hoc ꝓuerbiū Socrates habuit. Quod ſupra nos nihil ad nos. Procumbamus igitur in terrā, & manus nobis ad præclara opera datas cōuertamus in pedes. Nihil ad nos cælum, ad cuius cōtemplationem ſumus excitati, nihil deniq; lux ipſa pertineat. Certe uictus noſtri cā de cœlo eſt, quod ſi hoc ſenſit, nō eſſe de rebus cæleſtibus diſputandum, ne illorū quidem rōnem poterat comprahendere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergo? nū errauit in uerbis? Veriſimile non eſt, ſed nimirum id ſenſit quod locutus eſt, religioni minime ſeruiendū. Quod ſi aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidem nihil eſt quod poſſit ſine ullo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur. Nauis ſine gubernatore abit peſſum. Et corpus relictum ab anima defluit, ne dum putemus tantam illam molem, aut cōſtrui ſine artifice, aut ſtare ſine rectore tamdiu potuiſſe. Quòd ſi publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, ſi ipſe quidem melius inuenerit. Verum idem per canem & anſerem deierabat. O hominem ſcurram (ut ait Zeno epicuræus) ineptum, perditum, deſperatum, ſi cauillari uoluit religionem, dementem ſi hoc ſerio fecit, ut animal turpiſſimum pro Deo haberet. Quis iam ſuperſtitiones ægyptiorum audeat reprahēdere, quas Socrates Athenis auctoritate

confirmauit ſua: illud uero non ne ſummæ uanitatis, quod ante mortem familiares ſuos rogauit, ut Aeſculapio gallum, quem uouerat, pro ſe ſacrarent? Timuit uidelicet, ne apud Rhadamāthum reciptorem uoti reus fieret ab Aeſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periſſet. Cum uero hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putet eſſe ſapientem. En cuius temporibus natum eſſe ſe, homo ſapiens gratuletur.

Quòd Plato didicerit à Socrate ea, quæ ſi obtineret, humani generis periret ſocietas. Cap. XXI.

Ideamus tamē quid illum Socrates docuerit, qui cum totam phyſicam repudiaſſet, eò ſe cōtulit, ut de uirtute atq; officio quæreret. Itaq; non dubito, quin auditores ſuos iuſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonē iuſtitiæ uim in æquitate cōſiſtere. Siquidem omnes pari conditiōe naſcuntur. Ergo inquit nihil priuati ac proprii habeant, ſed ut pares eſſe poſſint, quod iuſtitiæ ratio deſiderat, omnia in cōmune poſſideant. Fieri hoc poteſt, quādiu de pecunia dici uidetur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm iniuſtum, poteram multis rationibus oſtendere. Concedamus tamē, ut poſſit fieri. Oēs .n. ſapientes erunt, & pecuniā cōtemnent. Quo ergo illū cōitas iſta perduxit? Matrimonia quoq; (inquit) cōia eſſe debebunt. ſ. ut ad eādem mulierem multi uiri, tanquam canes confluant, & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut ſi ſapiētes ſunt, ut philoſophi, expectent ut uicibus, tanquam lupanar habeat. O miram

Platonis æquitatem. Vbi eſt igitur uirtus caſtitatis? ubi fides coniugalis? quæ ſi tollas, omnis iuſtitia ſublata ē, at idem dixit beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharentur. Huic ergo tam iuſto, tam æquo uiro regnum dares, qui aliis ſuſtuliſſet ſua, aliis condonaſſet aliena? ꝓſtituiſſet pudicitiam mulierum? quæ nullus unquam nō modo rex, ſed ne tyrannus quidem fecit, quam uero intulit rationem turpiſſimi huius conſilii, ſic inquit. Ciuitas cōcors erit, & mutui amoris conſtricta uinculis, ſi oēs omnium fuerint & mariti & patres, & uxores, & liberi; quæ iſta cōfuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari pōt charitas, ubi nihil eſt certū, qđ ametur? qs aut uir mulierem, aut mulier uirū diliget, niſi habitauerint ſemper unà? niſi deuota mens & ſeruata inuicem fides indiuiduā fecerit charitatem? quæ uirtus in illa ꝓmiſcua uoluptate locum non habet. Item ſi omnes omnium liberi fuerint, quis amare liberos, tanquā ſuos potuerit, cū ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanq̄ patri deferet, cum unde natus ſit neſciat? Ex quo fit, ut non tantū alienum pro patre habeat, ſed etiam patrē pro alieno? Quid, ꝙ uxor pōt eſſe cōmunis, filius uero non pōt? quem concipi non niſi ex uno neceſſe eſt. Perit ergo illi uni cōmunitas ipſa reclamante natura. Supereſt ut tantūmodo concordiæ cauſa uxores uelint eē cōes. At nulla uehementior diſcordiarum eſt cā, q̄ unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, ſi rōe nō poterat, exēplis certe potuit admoneri, & mutorū aīaliū, quæ ob hoc uel acerrime pugnāt, & hominū, q ſemꝑ ob eam rem grauiſſimas inter ſe bella geſſerunt.

Quòd dogma Platonis non erat niſi criminis fons & fomes, & uirtutum omniũ exterminiũ. Cap. XXII.

REſtat ut communio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines, propter quas funditus euertendas eſt uirtus uel maxime neceſſaria. Itaq; non inuenit concordiam, quam quærebat, quia nõ uidebat unde oriatur. Nam iuſtitia in extra poſitis nihil momenti habet, nec in corpore q̄dem, ſed tota in hominis mente uerſatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, non opes ſubtrahere debet, ſed arrogantiam, ſuperbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares eſſe ſe etiam mendiciſſimis ſciant. Detracta enim diuitibus inſolentia & iniquitate, nihil interierit, utrum'ne alii diuites, alii paupes ſint, cum animi pares ſint, quod efficere nulla alia res præter religiõem Dei poteſt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiam, cum eam prorſus euerteret, quia non rerũ fragiliũ, ſed mentium debet eſſe cõmunitas. Nã ſi iuſtitia uirtutum omnium eſt mater, cum illæ ſingulæ tolluntur, ipſa ſubuertitur. Tulit autem Plato, ante omnia frugalitatem, quæ utiq; nulla eſt, ubi ꝓprii nihil habeatur. Tulit abſtinentiam, ſiquidẽ nihil fuerit quo abſtineatur alienum. Tulit temperantiam, tulit caſtitatem, quæ uirtutes in utroq; ſexu maximæ ſunt. Tulit uerecundiã pudorem & modeſtiam, ſi honeſta & legitima eſſe incipiunt, quæ ſolent flagitioſa & turpia iudicari. Sic uirtutem cum uult omnibus dare, omnibus ademit. Nã rerum proprietas, & uitiorum, & uirtutum materiam continet. Communitas autem nihil aliud, q̃ uitiorũ li-

Juſtitia quid

entiam. Nam uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici poſſunt, q̃ luxurioſi ac nepotes. Iam mulieres, quæ à multis habentur, non utiq; adulteræ, qa cetum matrimonium nullum eſt, ſed proſtitutæ ac meretrices ſint neceſſe eſt. Redegit ergo humanam uitã ad ſimilitudinem non dico mutorum, ſed pecudum ac beluarum. Nã uolucres penè oẽs faciũt matrimonia, & paria iunguntur, & nidos ſuos tanq̃ genitales toros concordi mente defendunt, & fœtus ſuos, quia certi ſunt, amant, & ſi alienos obieceris abigunt. At homo ſapiẽs contra morem hominum, contraq; naturam ſtultiora ſibi, quæ ſequeretur, elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium fœminarumq; non eſſe diuiſa, exiſtimauit oportere & mulieres militare, & conſiliis publicis intereſſe, magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere. Itaq; his arma & equos aſſignauit, conſequens eſt ut lanam & telam uiris & infantium geſtationes. Nec uidit impoſſibilia eſſe quæ diceret ex eo, q͂ adhuc in orbe terræ neq; tam ſtulta, neq; tam uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philoſophis, & quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint. Caput XXIII.

CVm igitur in tanta uarietate ipſi philoſophorum principes doprehendãtur, quid illos minores putabimus, qui nunq̃ ſibi tam ſapientes uideri ſolent, q̃ cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quo ille cõtẽptus euadat. Tradita ſibi à parẽtibus patrimõia, tãq̃

*malū fugiunt ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufra-
gium faciant, in tranquillo ſe ultro præcipitāt. Nō uir
tute, ſed peruerſo metu fortes, ſicut illi qui cū timent ne
ab hoſte iugulētur, ipſi ſe iugulant, ut mortē morte de-
uitent. Sic iſti unde poſſent gloriā liberalitatis acqui-
rere, ſine honore, ſine gratia perdūt. Laudatur Demo
critus, ꝙ agros ſuos dereliquerit, eosq́; paſcua publica
fieri paſſus ſit. Probarē ſi donaſſet. Nihil aūt ſapien-
ter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt ac malū. Sed
hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimoniū
in nūmos redactum effudit in mare? Ego dubito utrū-
ne ſanus an demens fuerit. Abite inquit in ꝓfundū ma
læ cupiditates, ego uos mergā, ne ipſe mergar à uobis.
Si tantus pecuniæ cōtemptus eſt, fac illam beneficiū, fac
humanitatem, largire pauperibus. Poteſt hoc, qđ perdi
turus es, multis ſuccurere, ne fame aut ſiti, aut nudita
te moriantur. Imitare inſaniam ſaltem furoremq́; Tu-
ditani, ſparge populo diripienda. Potes & pecuniā ef-
fugere, & tamē bene collocare, quia ſaluū eſt quicquid
pluribus profuit. Zenonis aūt paria peccata quis pro
bat? Sed omittamus id, quod eſt ab omnibus ſemper ir
riſum. Illud ſatis eſt ad coercendum furioſi hominis er-
rorē, qa inter uitia & morbos miſericordiā poſuit. Adi
mit nobis affectū, quo rō humanæ uitæ penè omnis cō
tinetur. Cū.n. natura hominis imbecillior ſit, q̄ cætero-
rū animaliū, quæ uel ad pferendā uim tēporū, uel ad
incurſiones à ſuis corporibus arcēdas, naturalibus mu
nimentis ꝓuidētia cœleſtis armauit, Homini aūt, qa ni
hil iſtorū datum eſt, accæpit pro iſtis omnibus miſera-
tionis affectū, q planè uocatur humanitas, qua noſmet*

inuicem tueremur. Nā ſi hō ad cōſpectū alterius homi nis efferaretur, qđ facere uidemus animātes, quarum natura ſoliuaga eſt, nulla eſſet hominū ſocietas, nulla urbiū cōdendarū uel cura uel rō. Sic neq; uita qdē ſatis tuta, cū cæteris aīalibus expoſita, eſſet imbecillitas hominū, & ipſi inter ſemetipſos bæluarum more ſæuirent. Nō minor in aliis demētia. Quid.n. dici pōt de illo, qui nigrā dixit eſſe niuē: q̄ cōſequens erat, ut etiā picem albā eſſe diceret. Hic eſt ille, qui ſe iccirco natum eſſe dicebat, ut cælū ac ſolē uideret, qui in terra nihil uidebat ſole lucente. Xenophanes dicētibus mathematicis orbem lunæ duo de uiginti partibus maiorē eſſe q̄ terrā; ſtultiſſime credidit. Et ꝓ huic leuitati fuit cōſentaneum, dixit intra cōcauū lunæ ſinū, eſſe aliā terrā, & ibi aliud genus hominum ſimili mō uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habēt igitur illi lunatici homines alterā lunā, quæ illis nocturnū lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe hic noſter orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Senecā iter ſtoicos ait, qui deliberaret, utrum ne ſoli quoq; ſuos populos daret, inepte. ſ. qui dubitauerit. Quid.n. perderet ſi dediſſet? Sed credo calor deterrebat, ne tantā multitudinem periculo cōmitteret, ne ſi æſtu nimio periſſent, ipſius culpa eueniſſe tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, quos ideo eſſe finxerunt, qa opinati ſunt mundū eſſe rotundū. Cap. XXIIII.

Quid illi, qui eſſe contrarios ueſtigiis noſtris antipodas putāt? Nūqd aliqd loquūtur? aut eſt quiſq̄ tam ineptus, qui tradat eſſe hoīes,

quorum ueſtigia ſint ſuperiora q̃ capita? Aut ibi quæ apud nos iacent, uniuerſa pẽdere, fruges, & arbores deorſum uerſus creſcere, pluuias, & niues, & grandines ſurſum uerſus cadere ĩ terrã. Et miratur aliqs hortos penſiles inter ſeptẽ mira narrari, cũ philoſophi, & agros, & maria, & urbes, & montes penſiles faciant? Huius quoq; erroris aperiẽda nobis origo eſt. Nã ſemper eodẽ mõ falluntur. Cũ. n. falſum aliqd in principio ſumpſerint ueriſimilitudine inducti, neceſſe eſt, eos in ea, quæ cõſequuntur incurrere. Sic incidũt in multa ridicula, quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruunt. Cum aũt primis habuerint fidẽ, qualia ſunt ea, quæ ſequũtur non circũſpiciunt, ſed defendũt omni mõ, cũ debeant prima illa, utrũ'ne uera ſint, an falſa ex cõſequentibus iudicare. Quæ igitur illos antipodas rõ perduxit. Videbant ſiderũ curſus in occaſum meanti. ũ Solẽ atq; lunã in eand ẽ partẽ ſemp occidere, atq; oriri ſemp ab eadẽ. Cũ aut non pſpicerent, quæ machinatio curſus eorum tẽperaret, nec q̃uo ab occaſu ad oriẽtẽ remeãt, cœlũ aũt ipſum in oẽs partes putarent eſſe deuexũ, quod ſic uideri ppter immẽſam latitudinem neceſſe eſt, exiſtimauerũt rotundũ eſſe mundum, ſicut pilã, & ex motu ſiderum opinati ſunt cœlum uolui, ſic aſtra ſolẽq; cũ occiderint uolubilitate ipſa mũdi ad ortum referri. Itaq; ætherios orbes fabricati ſunt, quaſi ad figurã mundi, eoſq; cœlarunt portentoſis qbuſdã ſimulacris, quæ aſtra eſſe dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatẽ illud ſequebatur, ut terra in medio ſinu eius eſſet incluſa. Quod ſi ita eſſet, terrã ipſam globo ſimilem. Neq;. n. fieri poſſet, ut nõ eſſet rotundũ, qđ rotũ-

do incluſum teneretur. Si autem rotunda etiam terra eſſet, neceſſe eſt, ut in omnes cœli partes eandem faciē gerat, ideſt montes erigat, campos tendat, maria conſternat. Quod ſi eſſet, ſequebatur illud extremum, ut nulla ſit ps terræ, quæ non ab hominibus, cæteriſq; animalibus incolatur. Sic pēdulos iſtos antipodas cœli rotunditas adinuenit. Quod ſi quæras ab his, q hæc portenta defendunt, quōnon cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: Hanc reſpondent rerum eſſe naturam, ut pondera in mediū ferantur, & ad medium connexa ſint oīa, ſicut radios uidemus in rota. Quæ autē leuia ſunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de his neſcio: qui cū ſemel aberrauerint, conſtāter in ſtultitia perſeuerāt, & uanis uana defendnnt, niſi φ eos interdum puto iocā philoſophari, aut prudētes, & ſcios mēdacia defendenda ſuſcipere, quaſi ut ingenia ſua in malis rebus exerceāt uel oſtēant. At ego multis argumētis ꝓbare poſſem, nullo mō fieri poſſe, ut cœlū terra ſit inferius, niſi & liber iam cōcludēdus eſſet, & adhuc aliqua reſtarent, quæ magis ſint præſenti opi neceſſaria, & quoniam ſingulorū errores percurrere non eſt unius libri opus, ſatis ſit pauca enarraſſe, ex qbus poſſint qualia ſint cætera intelligi.

Quot & quanta prædiſcenda ſunt, & alias neceſſaria gentiliter philoſophātibus, ut philoſophiā nullus aſſequatur, aut rarus. Cap. XXV.

NVnc pauca nobis de philoſophia in cōi dicēda ſunt, ut cōfirmata cā peroremus. Summus ille noſter Platonis imitator exiſtima-

uit philoſophiã nõ eſſe uulgarem, & ꝙ eam nõ niſi do-
cti homines aſſequi poſſent. Eſt inqt philoſophia pau-
cis cõtenta iudicibus, multitudinẽ cõſulto ipſa fugiens.
Nõ eſt ergo ſapiẽtia ſi ab hominũ cœtu abhorret. Quo-
niã igitur ſapiẽtia ſi homini data eſt, ſine ullo diſcrimi
ne oĩbus data eſt, ut nemo ſit ꝓrſus, qui eã capere non
poſſit. At illi uirtutẽ humano generi datã ſic amplexã
tur, ut ſoli omnium publico bono frui uelle uiderẽtur,
tã inuidi q̃ ſi uelint deligare oculos, aut effodere cæ-
teris, ne ſolẽ uideant. Nã quid eſt aliud hoĩbus nega-
re ſapientiã, q̃ mentibus eorũ uerũ ac diuinum lumẽ
auferre? Quod ſi natura hominis ſapiẽtiæ capax eſt,
oportuit opifices, & ruſticos, & mulieres, et oẽs deniq;
qui humanã fortunã gerũt, doceri ut ſapiãt, populũq;
ex omni lingua, & cõditione, & ſexu, & ætate cõflari.
Maximũ itaq; argumentũ eſt, philoſophiã neq; ad ſa-
pientiã tendere, neq; ipſam eſſe ſapiẽtiam, myſteriũ
eius barba tantum celebratur & pallio. Senſerũt hoc
adeo ſtoici, qui & ſeruis, & mulieribus philoſophan-
dũ eſſe dixerũt. Epicurus quoq;, q rudes omniũ litera
rum ad philoſophiã inuitat. Itẽ Plato, qui ciuitatẽ de
ſapiẽtibus uoluit cõponere. Conati qdem ſunt illi face
re, qđ ueritas exigebat, ſed nõ potuit ultra uerba pce
di. Primum quia multis artibus opus eſt, ut ad philoſo
phiã poſſit accedi. Diſcendæ literæ iſtæ cões pp uſum le
gendi, qa in tanta rerũ uarietate, nec diſci audiendo
poſſunt oĩa, nec memoria cõtineri. Grãmaticis quoq;
nõ parum opæ dandum eſt, ut rectam loquendi rõnem
ſciant. Id multos annos auferãt neceſſe eſt. Nec orato-
ria quidem ignoranda eſt, ut ea quæ didiceris, ꝓferre

atq; eloqui poſſis. Geometria quoq; ac muſica, et aſtrologia neceſſaria eſt, ꝙ hæ artes cũ philoſophia habent aliquã ſocietatem, quæ uniuerſa perdiſcere neq; fœminæ poſſunt, qbus intra puberes annos officia mox uſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt, neq; ſerui, quibus per eos annos, uel maxime ſeruiendũ eſt, quibus poſſunt diſcere, neq; pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quibus in diem uictus labore eſt quærẽdus. Ob eam cauſam Tullius ait abhorrere à multitudine philoſophiam. At.n. rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa quæ de principiis rerũ intelligent, quæ perplexa et inuoluta uix etiam politi homines aſſequuntur? In rebus igitur obſcuritate impliciatis, & ingeniorũ uarietate confuſis, & eloquentia uirorũ exquiſito ſermone fucatis, quis imperito ac rudi locus eſt? Deniq; nunquam ullas mulieres philoſophari docuerunt, præter unã ex omni memoria Themiſten. Neq; ſeruos præter unum Phædonem, quẽ male ſeruientem redemiſſe ac docuiſſe Cebetem tradunt. Enumerant ẽt Platonẽ, ac Diogenem, qui tamẽ ſerui non fuerunt, ſed his ſeruitus euenerat, ſunt enim capti. Platonẽ quidẽ redemiſſe Aniceris quidam traditur ſeſtertiis octo. Itaq; inſectatus eſt cõuitiis redemptorẽ Seneca, ꝙ Platonẽ paruo æſtimauerit. Furioſus, ut mihi q̃dem uidetur, qui homini fuerit iratus, ꝙ non multũ pecuniæ perdidit, ſcilicet aurũ appendere debuit, tanq̃ pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere nummorũ, quantum uenditor non popoſcit. Ex Barbaris uero nullum præter unum Anacharſim ſcytham, qui philoſophiam, ne ſomniaſſet q̃dem, niſi & linguam, & græcas litteras ante didiciſſet.

Quòd doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largitur, quam natura communis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit. Et q̃ efficax ſit lex Dei, & eccleſiæ ſacramenta. Cap. XXVI.

QVod ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neq; ipſi facere potuerunt, neq; philoſophis fieri poſſe uiderũt, ſola hæc efficit doctrina cœleſtis, quæ ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiq̃ potuerunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? Aut cuiusq̃ cupiditates opprimẽt, iram temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipſi, & cedant uitiis, & fateãtur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & uera ſunt, quãtum ualeant in animis hominum, cottidiana experimenta demonſtrant. Da mihi uirum, qui ſit iracundus, maledicus, effrænatus, paucißimis Dei uerbis tam placidum, q̃ ouem reddam. Da cupidum, auarum, tenacem. Iam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam propriis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis. Iam cruces & ignes, & pericula, & taurum cõtemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem. Iam ſobrium, caſtum, continentem uidebis. Da crudelẽ & ſanguinis appetentem. Iam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtum, inſipientem, peccatorem, continuo, & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapientiæ uis eſt, ut in hominis pectus infuſa matrem delictorum ſtultitiam uno ſimul impetu expellat. Ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lu-

cubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo uereatur nos, aquam non uendimus, nec ſolē mercede præſtamus. Dei fons uberrimus atq; pleniſſimus patet cunctis, & hoc cœleſte lumen uniuerſis oritur, quicunq; oculos habēt. Num quis hæc philoſophorum aut unquã præſtitit, aut præſtare, ſi uelit potuiſt? Qui cum ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant, neq; alium'quenq̃, neq; ſeipſos (ſi natura paululum obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſapientia eorum, ut plurimũ efficiat, nõ excidit uitia, ſed abſcõdit. Pauca uero Dei pcepta ſic totũ hominē immutant, & expoſito uetere nouum reddunt, ut non cognoſcas eundem eſſe.

Quòd philoſophi ſæpe rectè præcipiunt, & interdũ uident uerum, Et quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde, & quõ philoſophi ſuis inuicē gladiis pereunt. Cap. XXVII.

Qvid ergo? Nihil'ne illi ſimile præcipiũt? Immo permulta, & ad uerum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia ſunt humana, & authoritate maiori, id eſt diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam ſe hominem putat eſſe qui audit, q̃ eſt ille qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil quod à ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur, multa etiã diuerſa, & uaria proferantur, ſtultiſſimi eſt hominis præceptis eorum uelle parêre, quæ utrũ uera ſint, an falſa dubitabitur. Et ideo nemo paret, quia nemo uult

ad incertum laborare. Virtutem eſſe ſtoici aiunt, quæ ſola efficiat uitam beatam. Nihil poteſt uerius dici. Sed q̃d, ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne q̃sq̃ inter carnifices beatus eſſe? Immo uero illatus corpori dolor, materia uirtutis eſt. Itaq; ne in tormentis quidẽ miſer eſt. Epicurus multo fortius, ſapiens inquit ſemp̃ beatus eſt, & uel incluſus in Phalaridis tauro hãc uocem emittet, Suaue eſt & nihil curo, quis eum non irriſerit? Maxime ꝙ homo uoluptarius perſonam ſibi uiri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt, ut quiſq̃ cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum ſatis ſit ad officium uirtutis implendũ perferre ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiẽs etiã cũ torquetur. Si ꝓpter gloriã, patiẽtia nõ fruetur. In tormentis. n. fortaſſe morietur. Si ꝓpter memoriam, aut nõ ſentiet ſi occidũt aĩæ, aut ſi ſentiet, nihil ex ea cõſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo aĩo moriatur? Bonũ mihi affertis unius horæ, aut fortaſſe momenti, propter quod non expediat in tota uita miſeriis & laboribus confici. Quantum aũt temporis mors occupat, quæ cum uenit utrum æquo animo, an iniquo eam ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute capietur niſi gloria. Sed hæc aut ſuperuacua & breuis eſt, aut prauis hominũ iudiciis nõ ſequẽda. Nullus igitur ex uirtute fructus eſt, ubi uirtus mortalis eſt & caduca. Itaq; qui hæc locuti ſunt, umbram quãdam uirtutis uiderunt, ipſam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terrã, nec uultus ſuos in altum erigebant, ut eã poſſent intueri, quæ ſeſe cœli regiõibus

oſtendebat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorum nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiũt, ſi uoluptatem defendunt, aut ſi uirtutem aſſerunt, neq; peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis, neq; uirtuti ullum premium pollicẽtur, niſi ſolius honeſtatis & laudis, cum dicant non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe uirtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis, ſed cum torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus qui ſolus poteſt honorare uirtutem, cuius merces immortalitas ſola eſt, quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet uita, profectò neq; uirtutis uim ſciunt, cuius premium ignorant, neq; in cœlum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cum res nõ inueſtigabiles quærunt, quia ratio in cœlum ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut hãc animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis. n. aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpẽ ſibi propoſitam habet, mens eius in cœlo eſt. Et licet id nõ aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpiciat. Qui autem religionem non ſuſcipiunt, terreni ſunt, q̃a religio de cœlo eſt. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram ſpectant, quia ultra corpus, quod eſt terra, nihil amplius uident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt hominem eſſe fictum, ut recto corpore ſpectet in cœlum, niſi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in ſpe uitæ perpetuæ tota uerſetur.

Quòd fortuna nihil eſt, quam philoſophi non modò deam, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones

dæmones immiſerint eis, qui Deum neſciebant, aut cõtemnebant. Caput XXVIII.

Q*Va propter nihil aliud ẽ in uita, quo ratio, quo conditio noſtra nitatur, niſi Dei, q nos genuit, agnitio, et religioſus ac pius cultus. Vnde quoniã philoſophi aberrauerunt, ſapientes utiq; non fuerunt. Quæſierunt illi quidem ſapientiam, ſed quia non rite quærebant, prolapſi ſunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam cõmunem ſapiẽtiam non tenerent. Non enim tantũ religionem aſſerere uoluerunt, uerum etiã ſuſtulerunt, dum ſpecie uirtutis falſæ inducti, conantur animos omni metu liberare, quæ religionis euerſio naturæ nomen inuenit. Illi enim cum aut ignorarẽt à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere uellent, nihil eſſe diuina mente perfectum, naturam eſſe dixerunt rerũ omnium matrẽ, q̃ſi* Natura quid *dicerent omnia ſua ſponte eſſe nata, quo uerbo planè imprudentiam ſuam confitentur. Natura enim remota prouidentia & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt. Q* *ſi Deũ naturam uocant, quæ peruerſitas eſt, naturam potiuſquàm Deum nominare? Si aũt natura rõ eſt, uel neceſſitas, uel conditio naſcendi, nõ eſt per ſeipſum ſenſibilis, quia neceſſe eſt mentem eſſe diuinam, quæ ſua prouidentia naſcendi principiũ rebus omnibus præbeat. Aut ſi natura eſt cœlum atq; terra, & omne q natũ eſt, non eſt dea natura, ſed Dei opus. Non diſſimili errore credunt eſſe fortunam, quaſi deã quandã, res humanas uariis caſibus illudentem, q neſciunt unde ſibi bona & mala eueniant. Cũ hac ſe compoſitos ad prœli-*

andum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo & quam ob cauſam, ſed tantum cum fortuna ſe digladiari munimentis omnibus gloriantur. Iam quicūq; alios conſolati ſunt ob interitum amiſſionemq; charorum, fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſcíderunt, nec omnino ulla eorū diſputatio de uirtute eſt, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunā loquitur, eāq; à ſe eſſe ſuperatam, cum fortiter inimicorum impetus retudiſſet, nec tum quidem ſe ab ea fractum, cum domo pulſus patria caruit. Tum aūt cum amiſerit chariſſimam filiam, uictumſe à fortuna turpiter confitetur. Cedo inquit, en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipienter inquis. Sed qui profitetur ſe eſſe ſapiētem. Quid ergo ſibi uult aſſumptio nominis. Quid eſt contemptus ille rerum, qui magnificas uerbis ꝑtenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta ſapiētiæ dantur, ſi nemo qui ſapiat adhuc inuentus eſt? Et quiſquā nobis inuidiam facit, qa philoſophos negamus eſſe ſapientes? cum ipſi nec ſcire qcquam, nec ſapere fateantur? Nam ſiquando ita defecerint, ut ne effingere quidem quicquam poſſint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur & quaſi furibundi exiliunt & exclamant, ſe cæcos eſſe & excordes. Anaxagoras pronunciat circūfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuum ſemitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, ut fundus ſit nullus, ueritatem iacere demerſam, nimirum ſtulte ut cætera. Non .n. tanq̄

in puteo demerſa eſt ueritas, quo uel deſcendere, uel etiam cadere illi licebat, ſed tanquam in ſummo montis excelſi uertice, uel potius in cœlo, quod ē uerißimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum depreſſam diceret, ꝗ in ſummum leuatam, niſi forte mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere mallebat potius quàm in pectore aut in capite? Adeo remotißimi fuerunt ab ea ueritate, ut eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, ueritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt, qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc unum, ꝙ nihil ſciat. Hinc academiæ diſciplina manauit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, in qua ignoratio & diſcitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerūt, idipſum quod ſe ſcire putabant, conſtanter defendere potuerūt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarii, tam incerti fuerunt, ſibiq́; ſæpe contraria diſſerentes, ut qd ſentirent, quid uellent, ſatis ſtatuere ac diiudicare nō poſſis. Quid igitur pugnes aduerſus homines eos, q ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit atq; affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) ueteres philoſophos accuſauit, eos ait glorioſos, aut ſtultißimos fuiſſe, qui exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam. Sed ſe uidere ꝙ paucis annis magna acceßio facta eſſet, breui tēpore philoſophiam planè abſolutā fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam ꝙ ait ſtultißimos fuiſſe, qui putaſſent ingeniis ſuis perfectam eſſe ſapientiam, uerū eſt. Sed

ne ipſe quidem ſatis prudenter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit. Nunquam enim poteſt inueſtigari, quod non per uiam ſuam quæritur.

Item repetitio de fortuna, & natura, & definitiōe eius. Caput XXIX.

Fortuna quid

SEd repetamus, id quod omiſimus. Fortuna ergo per ſe nihil eſt, nec ſic habendū eſt, tanquam ſit in aliquo ſenſu. Siquidem fortuna eſt accidentium rerum ſubitus, atq; inopinatus euentus. Verùm philoſophi, ne aliquando non errent, in re ſtulta uolunt eſſe ſapiētes, qui fortunæ ſexum mutāt, eāq; non deam ſicut uulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdum fortunam uocāt. Quod multa (inquit idē Cicero) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatem ignoratiōemq; cauſarū. Cùm igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum qui faciat ignorent neceſſe eſt. Idem in opere ualde ſerio, in quo præcepta uitæ deprompta ex philoſophia filio dabat. Magnam inquit eſſe fortunæ uim, in utrāq; partem quis neſciat? Nam & cum proſpero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cum reflauerit affligimur. Primum qui negat ſari poſſe quicquam, ſic hoc dixit tāquam & ipſe & omnes ſciāt. Deinde qui etiam quæ clara ſunt dubia conatur efficere, hoc putauit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit uel maxime dubium, nam ſapienti omnino falſum ē. Quis inqt neſcit? Ego uero neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ

ſit illa uis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur eſt hominem ingenioſum dicere id, quod ſi neges, pro bare non poſſit. Poſtremo ꝙ id quod dicit, aſſenſus eſſe retinendos, ꝙ ſtulti ſit hominis rebus incognitis teme re aſſentire, is inquam planè uulgi & imperitorũ opi nionibus credidit, qui fortunam putant eſſe, quæ ho minibus tribuat bona & mala. Nam ſimulacrum eius cum copia & gubernaculo fingunt, tanquam hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Vergilius aſſenſit, qui fortunam omnipotẽ tem uocat. Et hiſtoricus qui ait. Sed profectò fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris Diis loci ſuper eſt? Cur nõ aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt, aut ſola colitur, ſi omnia, uel ſi tantum mala immittit? Ali quid cauſæ proferant, cur ſi dea ſit, hominibus inuide at, eosq́; perditos cupiat, cum ab his religioſe colatur? Cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis? Cur inſi dietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illam ge neris hominum uexatricem conſtituit perpetuam? Cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatem, ut res cunctas ex libidine magis q̃ ex uero celebret, obſcuretq́;. Hæc inquã philoſophos inquirere oportuit, potiuſquã teme re innocentem accuſare fortunam, quæ etiam ſi ſit ali qua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tã inimica ſit quàm putatur. Itaq; illæ omnes orationes, q bus iniquitatem fortunæ lacerant, ſuasq́; uirtutes con tra fortunam ſuperbiſſime iactant, nihil aliud ſunt, q̃ deliramenta incõſideratæ leuitatis. Quare nõ inuide ant nobis, qbus apuit ueritatem Deus, q ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunã, ita ſcimus, eſſe prauũ ac ſubdolum

ſpiritũ, qui ſit inimicus bonis hoſtisq́; iuſtitiæ, qui contraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ cauſam in ſecundo libro explicauimus. Hic ergo inſidiatur uniuerſis, ſed eos qui neſciunt Deum errore impedit, ſtultitia obruit, tenebris circũfudit, ne quis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam, in quo uno & ſapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciũt, dolis & aſtutia aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem, uel ſi dolo nihil profecerit, & uiolentia deiĩcere conatur. Icirco.n. in primordiis tranſgreſſiõis nõ ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, ut hominẽ malitia ſua exerceat ad uirtutem, quæ niſi agitetur, ni aſſidua uexatione roboretur, non põt eſſe perfecta. Si quidem uirtus eſt perferendorum malorũ fortis ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq; peruerſæ ptãtis, cum uim ſentirent uirtuti repugnantẽ, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quã longe à ſapiẽtia ſit remotũ, declarat Iuuenalis his uerſibus. Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed nos Te facimus fortuna deam, cœloq́; locamus. Stultitia igitur & error & cæcitas, & (ut Cicero ait) ignoratio rerum atq; cauſarum, naturæ ac fortunæ nomina induxit. Sed ut aduerſarium ſuũ neſciunt, ſic nec uirtutem quidẽ ſciunt, cuius ſcientia ab aduerſarii notione deſcendit. Quæ ſi cõiuncta eſt cum ſapientia, uel (ut ipſi aiunt) eadẽ ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo.n. põt ueris armis inſtrui, ſi hoſtem cõtra quẽ fuerit armãdus, ignorat. Nec aduerſariũ uincere

qui in dimicando nō hoſtem uerū, ſed umbrā petit. Proſternetur. n. qui alio intentus, uenientē uitalibus ſuis ictus nec præuiderit ante nec cauerit.

Epilogus, quo docet, quō tranſeundum ſit à uanitate philoſophorum, & ad ueram ſapientiam aſpirandū. ſ. ad uerbum Dei, in quo ſolo ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo, & ab eis quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitum facit, Cap. XXX.

DOcui quātum mea mediocritas tulit, longe deuiū philoſophos iter à ueritate tenuiſſe. Sētio tamē q̄ multa præterierim, quia nō erat mihi propria cōtra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſario diuertendum fuit: ut oſtenderem, tot & tanta ingenia in rebus falſis eſſe conſumpta, ne quis forte à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe cōferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, una ſalus ĩ hac doctrina, quam defendimus poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat & colat. Hoc noſtrū dogma, hæc ſententia eſt. Quanta itaq; uoce poſſum teſtificor, proclamo, denuncio. Hoc eſt illud, quod philoſophi oēs in tota ſua uita quæſierūt, nec unq̄ tamē inueſtigare, cōprehēdere, tenere ualuerunt, q̄a aut prauam religionem tenuerūt, aut totā penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi oēs, qui humanā uitā nō inſtruūt, ſed turbāt. Quid. n. docent? Aut quē inſtruunt, q ſeipſos non inſtruxerūt? Quē ſanare ægroti, quē regere cæci poſſunt? Huc ergo nos oēs, q̄bus eſt cura ſapiētiæ cōferamus. An expe-

ſtabimus donec Socrates aliqd ſciat? aut Anaxagoras lumē in tenebris iueniat? aut Democritus ueritatē de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas & Carneades uideant, ſentiāt, percipiant? Ecce uox de cœlo ueritatem docens, & nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendens. Quid nobis iniqui ſumus? & ſapientiam ſuſcipere cunctamur? quam docti homines contritis in quærendo ætatibus ſuis, nunq̄ reperire potuerunt? Qui uult ſapiens ac beatus eſſe, audiat Dei uocem, diſcat iuſticiam, ſacramentum natiuitatis ſuæ norit, humana cōtemnat, diuina ſuſcipiat, ut ſummum illud bonum, ad quod natus eſt, poſſit adipiſci. Diſſolutis religionibus uniuerſis, & omnibus quæcunq; in earum defenſionem dici, uel ſolebant, uel poterant refutatis, deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad ueram religionem nobis ſapientiamq; ueniendum eſt, quoniam eſt (ut docebo) utrūq; coniūctum, ut eam uel argumentis, uel exemplis, uel idoneis teſtibus aſſeramus. Et ſtultitiam quam nobis iſti Deorum cultores obiectare non deſinunt, ut nullam penès nos, ſic totam penès ipſos eſſe doceamus. Et q̄q̄ prioribus libris cum falſas arguerim religiones, & hic cum falſam ſapientiam tollerem, ubi ueritas ſit oſtenderim, planius tamen quæ religio, & quæ ſapientia uera ſit Liber ꝓximus indicabit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO DOCETVR QVAE RELIGIO ET QVAE SAPIENTIA VERA SIT.

Quomodo unius ſæculi error in omnem ſit tranſfuſus ætatem, & orbem occupauerit. Et græcia poſt gloriam ſeptem ſapientum ſtudio perquirendæ ueritatis exarſerit, & ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos q̃ ſapientes appellari. Cap. I.

COgitanti mihi, et cum animo meo ſæpe reputanti priorem illum generis humani ſtatum, & mirũ pariter & indignum uideri ſolet. ꝙ unius ſæculi ſtultitia religiones uarias ſuſcipientis. Deosq́; multos eſſe credentis, in tantam ſubito ignorationem ſui uentũ eſt, ut ablata ex oculis ueritate, neq; religio ueri Dei, neq; humanitatis rõ teneretur, hoĩbus nõ in cœlo ſummũ bonũ quærẽtibus, ſed in terra. Quã ob cãm ꝑfecto ſæculorũ ueterum mutata felicitas eſt. Cœperũt.n. relicto parente & conſtitutore omniũ Deo, inſenſibilia digitorum ſuorũ figmẽta uene

rari, quæ prauitas quid fecerit, quid malorum attule-rit, res ipſa declarat? auerſa nanq; à ſummo bono, quod ideo beatum & ſempiternum eſt, quia uideri, tangi, cōpræhendi non poteſt, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quæ ſunt æque immortales, ad hos corruptos, & fragiles Deos lapſi & ſtudentes his rebus, quibus ſolū corpus ornatur, alitur, delectatur mortē ſibi perpetuā cum Diis, & cum bonis corporalibus quæſierunt, quia morti corpus omne ſubiectū eſt. Inſecuta eſt igitur huiuſmodi religionis iniuſtitia & impietas, ſicuti fuerat neceſſe. Deſierunt .n. uultus ſuos in cœlum tollere, ſed deorſum mentes hominū depreſſæ terrenis ut religionibus, ſic etiā bonis inhærebant, ſecutum eſt diſpendiū generis humani, & fraus & nefas omne, quia ſpretis ſempiternis, atq; incorruptis bonis, quæ ſola debēt ab homine cōcupiſci, tēporalia & breuia maluerunt, maiorq; ad malū hominibus fides fuit, qui prauū recto, q̃a præſentius fuerat, prætulerunt. Sic humanā uitam prioribus ſæculis in clariſſima luce uerſatā caligo, & tenebræ cōpræhenderūt. Et quod huic prauitati cōgruēs erat, poſtq̃ ſapientia ſublata eſt, & tum demū ſibi homines ſapientum nomē uendicare cœperunt. Tum aūt nemo ſapiēs uocabatur, cū omnes erant. Vtinamq; nomen illud publicū, aliquando q̃uis ad paucos redactū, tum uim ſuam retineret. Poſſent .n. fortaſſe pauci illi uel ingenio, uel authoritate, uel aſſiduis hortamentis liberare populū uitiis & erroribus, ſed adeo in totum ſapiētia ceciderat, ut ex ipſa nominis arrogātia nullū eorū qui uocarētur, apparuit fuiſſe ſapientē. Et tamē prius q̃ hæc philoſophia quæ dicitur, eſſet inuenta, ſe-

ptem fuiſſe tradũtur primi omniũ,qui q̃a de rebus natu
ralibus quærere,ac diſputare ſunt auſi, ſapientes ha
beri appellariq́; meruerunt.O miſerũ calamitoſumq́;
ſæculum,quo per orbẽ totũ ſeptem ſoli fuerũt,qui ho-
minum uocabulo cerentur.Nemo.n.poteſt iure dici ho
mo,niſi qui ſapiens eſt.Sed ſi cæteri oẽs p̃ter ipſos ſtul
ti fuerunt,ne illi quidẽ ſapientes,q̃a nemo ſapiẽs eſſe
uere,iudicio ſtultorũ põt.Adeo ab his abfuit ſapiẽtia,
ut ne poſtea quidem increſcente doctrina,& multis ma
gnisq́; ingeniis in idipſum ſemper intentis non potue
rit perſpici ueritas & cõpræhendi.Nã poſt illorum ſe-
ptem ſapientum gloriam,incredibile eſt quãto ſtudio
inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarſerit.Ac pri-
mum nomẽ ipſum ſapientiæ arrogãs putauerũt,ſeq́;
non ſapientes,ſed ſtudioſos ſapientiæ uocauerũt.Quo
facto & illos qui temere ſapientum ſibi nomen aſciue-
rant,erroris ſtultitiæq́; damnauerunt,& ſe quoq; ip-
ſos ignorantiæ,quam quidem non diffitebantur. Nam
ubicunq; rerum natura ingeniis eorum, quaſi manus
oppoſuerat,ne rationem poſſent aliquã reddere,teſti-
ficari ſolebant,nihil ſe ſcire,nihil cernere.Vnde mul
to ſapientiores inueniuntur,qui ſe aliqua ex parte ui-
derunt,q̃ illi qui ſapere crediderant.

Quõd ibi quærẽda eſt ſapiẽtia,ubi gẽtibus eſt ſtul-
titiæ titulus,& quare Pythagoras,& Plato literarũ p-
ſecutores nõ acceſſerunt ad Iudæos. Cap. II.

QVare ſi neq; illi fuere ſapientes,qui ſunt ap
pellati,neq; poſteriores,q non dubitauerũt
inſipiẽtia cõfiteri,q̃d ſupeſt,niſi ut alibi ſit

quærenda ſapientia, quare non eſt ubi querebatur inuenta? Quid aũt putemus fuiſſe cãæ, cur tot ingeniis, totq; tẽpibus ſummo ſtudio & labore quæſita nõ reperiretur, niſi ꝙ eã philoſophi extra fines ſuos quæſierũt? Qui quoniã peragratis & exploratis oĩbus, nuſquam nullã ſapientiã cõprehenderunt, & alicubi eſſe illam neceſſe eſt, apparet, illic potiſſimũ eſſe quærendã, ubi ſtultitiæ titulus apparet, cuius uelamẽto Deus, ne arcanum ſui diuini operis in ꝓpatulo eſſet, theſaurum ſapientiæ & ueritatis abſcondit. Vnde eq̃dẽ ſolemus mirari, ꝙ cũ Pythagoras, & poſtea Plato, amore indagandæ ueritatis accẽſi, ad Aegyptios & Magos, & Perſas uſq; penetraſſent, ut earũ gentiũ ritus, & ſacra cognoſcerent, Suſpicabantur.n. ſapientiã in religione uerſari, & ad Iudæos tamẽ ñ acceſſerũt, penès quos tũc ſolos erat, et quo facilius ire potuiſſent. Sed auerſos eſſe arbitror diuina prouidentia, ne ſcire poſſent ueritatem, qa nõdum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri iuſtitiamq; cognoſcere. Statuerat.n. Deus appropinquante ultimo tẽpore, ducem magnum cœlitus mittere, qui eam perfido ingratoq; populo ablatam exteris gẽtibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar diſputare, ſi prius oſtẽdero ſapientiã cum religione ſic cohærere, ut diuelli utrũq; non poſſit.

Quod ſapiẽtia & religio inſeparabiliter cohærent, et ꝙ neceſſe eſt eoſdẽ nõ diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ & numinis ſacerdotes. Et quare cõtra naturam ſit colere plures Deos. Et qũo neceſſitate naturæ oportet dominũ eſſe unũ unicuiq;, ſic & patrẽ unũ. Cap. III.

DEorum igitur cultus in priore libro docui nõ habuiſſe ſapientiã, ullo mõ, qa diuinũ animal hominẽ terrenis fragilibusq́; ſubſternit, ſed qa nihil ibi differitur, qđ ꝓficiat ad mores excolendos, uitamq́; formandã, Nec habet inquiſitionem aliquã ueritatis, ſed tantummõ ritum colendi, qui non officio mentis, ſed miniſterio corporis conſtat. Et iõ non eſt illa uera religio iudicanda, quia nullis iuſtitiæ uirtutisq́; præceptis erudit, efficitq́; meliores. Itaq; philoſophia quia in ullis religionem. i. ſummã pietatem non habet, non eſt uera ſapientia. Nã ſi diuinitas, quæ gubernat hũc mũdum, incredibili beneficio genus hominũ ſuſtentat, & quaſi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiam ſibi referri, & honorem dari. Nec cõſtare homini rõ pietatis põt, ſi cœleſtibus beneficiis extiterit ingratus, quod non eſt utiq; ſapientis. Quoniã igitur (ut dixi) philoſophia & religio Deorum diſiuncta ſunt, & longe diſcreta, ſiquidẽ alii ſunt profeſſores ſapientiæ, ꝑ quos utiq; ad Deos nõ aditur. alii religionis antiſtites, per quos ſapere nõ diſcitur, appꝫt nec illã eſſe uerã ſapientiã, nec hanc religionẽ. Icirco nec philoſophia potuit ueritatẽ cõpræhendere, nec religio Deorũ rõnem ſui, qua caret, reddere. Vbi aũt ſapiẽtia cũ religione inſeparabili nexu cohæret, utrũq; uerum eſſe neceſſe eſt, quia & in colẽdo ſapere debemus. i. ſcire quid nobis, & qũo ſit colendum, & in ſapiendo colere. i. re & actu quod ſcierimus implere. Vbi ergo ſapiẽtia cum religione coniungitur? Ibi. ſ. ubi Deus colitur unus, ubi uita & actus omnis ad unũ caput, et ad unã ſummã refertur. Deniq; iidem ſunt doctores ſapiẽtiæ,

qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quenq̃, quia ſæpe factum eſt & fieri pōt, ut philoſophus aliqs Deorum ſuſcipiat ſacerdotium, quod cum fit, non tamē cōiungitur philoſophia cum religione, ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quando philoſophia tractabitur. Illa.n. religio muta eſt, non tantum quia mutorum eſt, ſed quia ritus eius in manu, & in digitis eius eſt, & nō in corde aut lingua, ſicut noſtra quæ uera eſt. Icirco & in ſapientiā religio, & in religione ſapiētia eſt. Ergo non pōt ſegregari, qa ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum uerū iuſtis ac piis cultibus honorare. Multorum aūt Deorum cultus non eſſe ſecundum naturā, etiam hoc argumento colligi pōt & cōprehēdi. Omnem Deum qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolemnes ritus & precationes patrem nuncupari. Non tantum honoris gratia, ſed & rationis, & ꝙ antiquior eſt homine, & ꝙ uitam, ſalutem, uictū, præſtat ut pater. Itaq; & Iuppiter à precātibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucillius in Deorum conſilio irridet.

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuum.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Qđ ſi natura non patitur, ut ſint unius hoīs plures patres. (Ex uno.n. ꝓcreatur) ergo Deos ēt multos colere cōtra naturā eſt, cōtraq; pietatē. Vnus ergo colēdus ē, q̃ pōt uerus pater nominari. Idē ēt dominus ſit neceſſe eſt, qa ſicut pōt indulgere, ita etiā coercere. Pater iō appellādus eſt, qa nobis multa & magna largitur. Dominus ideo, qa caſtigandi & puniendi habet maximā po

teſtatem. Dominũ uero eundẽ eſſe qui ſit pater, ẽt iuris ciuilis rõ demõſtrat. Quis.n. poterit filios educare, niſi habeat in eos dominii poteſtatẽ? Nec immerito pater familias dicitur, licet tantũ filios habeat, uidelicet nomen patris. Cõplectitur etiã ſeruos, qa familiã ſequitur, & nomen familiæ cõplectitur etiã filios, quia pater antecedit, unde apparet eundẽ ipſum, & patrẽ ſeruorum, et dominũ filiorũ. Deniq; & filius manumittitur tanq̃ ſeruus, & ſeruus liberatus patroni nomẽ accipit tanq̃ filius. qd̃ ſi ꝓpterea paterfamilias nominatur, ut appareat eũ duplici ꝑtãte præditum, qa & indulgere debet, qa pater eſt, & coercere qa dominus, Ergo idem ſeruus eſt, qui & filius, & idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate nõ põt eſſe niſi unus pater, ita nec dominus niſi unus, qd.n. faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa imperauerint? Ergo cõtra rationẽ, contraq; naturam ſunt religiones multorũ Deorũ. Siquidem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini, Deos autẽ & patres, et dominos nuncupari neceſſe eſt. Teneri ergo ueritas non põt, ubi homo idem multis patribus dominiſq; ſubiectus eſt, ubi animus in multa diſperſus huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio poteſt, quando certo & ſtabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri eſſe non poſſunt. Eodẽ modo quo matrimonium dici non poteſt, ubi mulier uiros multos habet, ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, uirtute careat neceſſe eſt. Sic & religio Deorũ impudica eſt, & incerta, quia fide caret, quia honos ille inſtabilis & incertus caput atq; originem non habet.

Quòd ſapientia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, & utriuſq; fons Deus unus ſolus, & uerus, qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit ſeruum.

Caput IIII.

QVibus rebus apparet quàm inter ſe coniuncta ſint ſapientia & religio, ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem. Religio ad ſeruos, quæ quidem exigit timorem. Nā ſicut illi patrem diligere debent & honorare, ſic hi dominum colere & uereri. Deus autem qui unus eſt, quoniā utrāq; perſonam ſuſtinet & patris & domini, & amare eum debemus, qa filii ſumus, & timere, qa ſerui. Nō pōt igitur nec religio à ſapīa ſeparari, nec ſapīa à religione ſecerni, qa idē Deus eſt q & diligi & intelligi debet, qđ eſt ſapientiæ, & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapientia præcedit, religio ſequitur, quia prius eſt Deū ſcire, conſequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis eſt, quāuis diuerſa eſſe uideatur. Alterum enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt, duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ & religionis deus eſt, à quo hi duo riui ſi aberrauerint, areſcant neceſſe eſt, quem qui neſciūt, nec ſapientes eſſe poſſunt, nec religioſi. Sic fit, ut philoſophi & qui Deos colunt ſimiles ſint, aut filiis abdicatis, aut ſeruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominum, & ſicut abdicati hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitiui impunitatem, Ita neq; philoſophi immortalitatem accipiunt, quæ eſt regni cœleſtis hæreditas ideſt ſummum bonum, quod illi maxime quærunt, neq; cultores Deorū pœnam ſempiternæ mortis effugient,

tis effugient, quæ eſt animaduerſio ueri domini aduer
ſus fugitiuos ſuæ maieſtatis ac nominis. Deum uero
eſſe patrem eundemq; dominum utriq; ignorauerũt,
tam cultores Deorum, q̃ ipſi profeſſores ſapientiæ, qa
aut nihil colendum omnino putauerunt, aut religiões
falſas approbauerunt, aut etiam ſi uim poteſtatemq;
ſummi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unum eẽ fa-
bricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur ho
minem præclara quadam conditione à ſummo Deo eẽ
generatum, tamen ei debitum cultum tanquam ſummo
patri nõ reddiderunt, quod erat conſequens ac neceſ-
ſarium. Deos autem neq; patres, neq; dominos eẽ poſ-
ſe, non tantum multitudo (ut ſupra oſtendi) ſed etiam
ratio declarat, qua neq; fictum eſſe ab his hominẽ tra
ditur, neq; Deos ipſos antecedere originem hominis in
uenitur. Siquidem fuiſſe in terra homines antequam
Vulcanus, & liber, & Apollo, & ipſe Iuppiter naſcerẽ-
tur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neque
Cœlo patri eius aſſignari ſolet. Quod ſi nullus eorũ,
qui coluntur, formaſſe à principio, atq; inſtituiſſe ho-
minẽ traditur, nullus igitur ex his pater hominis nun
cupari poteſt, ita ne Deus quidem. Ergo fas non eſt ue-
nerari eos, à quibus non ſit homo generatus, quia ne-
q; à multis põt generari. Vnus igitur ac ſolus coli de-
bet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cœlum ipſum ter-
ramq; anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominem figura-
uerit, qui ante hominem cœlum terramq; perfecit. So-
lus pater uocandus eſt, q creauerit, ſolus dominus nũ-
cupandus qui regit, qui habet uitæ ac necis ueram ac
perpetuam poteſtatem. Quem qui non adorat, & inſi-

piens ſeruus eſt, qui dominum ſuum, aut fugiat, aut neſciat, & impius filius, qui ſuum uerum patrem, uel oderit, uel ignoret.

Quòd oracula prophetarum ſollicite inſpicie̅da ſunt, quos diuinitus eſſe locutos reru̅ multo antepraedictaru̅ conuincat euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyſes. Quot annis Ioſue rexerit populum. Quot annis praefuerint iudices, quamdiu regnauerint reges. Quo tempore dominatus ſit Cyrus. Quòd in prophetis eſt ſapientiae fundamentum. Caput V.

Nunc quoniam docui ſapientiam & religione̅ non poſſe deduci, ſupereſt ut de ipſa religione ac ſapientia diſſeramus. Sentio quidem q̄ ſit difficilis de rebus coeleſtibus diſputatio, ſed tame̅ audendum eſt, ut illuſtrata ueritas pateat, multiq; ab errore atq; interitu liberentur, qui eam ſub uento ſtultitiae latentem aſpernãtur ac reſpuunt. Sed prius q̄ incipiam de Deo & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda ſunt, quoru̅ teſtimoniis nu̅c uti neceſſe eſt, quod in prioribus libris ne facere̅ temperaui. Ante omnia qui ueritatem ſtudet co̅praehendere, no̅ mo̅ intelligendis propheta ru̅ uocibus animu̅ debet intendere, ſed e̅t tempora, per quae quiſq; illoru̅ fuerit, diligentiſſime inquirere, ut ſciat & quae futura praedixerint, & poſt quot annos praedicta co̅pleta ſint. Nec difficultas in his collige̅dis e̅ ulla. Teſtati .n. ſunt ſub quo quiſq; rege diuini ſpiritus fuerit paſſus inſtinctu̅. Multiq; ſcriptos libros de temporibus ediderũt, initiu̅ facie̅tes à propheta Moyſe, qui troianum bellum nongentes fere annos anteceſſit. Is au̅t cum per annos quadragin-

ta populũ rexiſſet, ſucceſſorẽ habuit Ioſuẽ, qui ſeptem & uiginti annis tenuit principatum. Exinde ſub iudicibus fuerũt per annos trecentos ſeptuaginta, tũ mutato ſtatu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos .lx. uſq; ad Sedechiæ regnũ ơpugnati à rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnũ ſeruitium pertulerunt, donec ſeptuageſimo poſt anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris ac ſedibus ſuis redderet, qui per idem tempus in Perſas ſuſcepit imperiũ, quo Romæ Tarquinius ſuperbus. Quare cũ omnis temporũ ſeries ex iudaicis & ex græcis romaniſq; hiſtoriis colligatur, ẽt ſingulorũ prophetarũ tempora colligi poſſunt, quorũ ſane ultimus Zacharias fuit, quẽ cõſtat ſub Dario rege, ſecũdo anno regni eius, octauo menſe cecíniſſe. Adeo antiqores eſſe græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuũ ſentiant, qui ſcripturam ſacrã coarguere nituntur, tanq̃ nouã & recens fictam, ignorantes; ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Q đ ſi quis collectis perſpectiſq; temporibus fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit, & ueritatem penitus cõprehendet, & errorem cognita ueritate deponet.

Quòd Deus creator omniũ & omnipotẽtẽ genuit filiũ. et ꝑ eũ creauit uniuerſa. Teſtes ſunt Sibylla et Trimegiſtus, oracula cõſona ꝓphetis et ſapiẽtiſſimo Salomõi.

Caput VI.

D*Eus igitur machinator cõſtitutorq; rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, antẽq̃ præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum,*

& incorruptibilem, & incomprehenſibilem ſpiritũ genuit, quem filium nuncuparũt. Et quãuis alios poſtea innumerabiles per ipſum creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus eſt, patria .ſ. uirtute ac maieſtate pollentem, eſſe autem ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantum cõgruentes in unum prophetarum uoces, ſed et Trimegiſti prædicatio, & Sibyllarũ uaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, q ὁ λόγος τέλιος inſcribitur, his uſus ẽ uerbis. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δὲ φημὶ οὐδιὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν. περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφαίη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀφαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον .i. dominus & omnium creator, quem Deum uocare cenſemus, qa ſecundum Deum fecit uiſibilem & ſenſibilem. Senſibilem autem animo non ideo, quia ipſe ſentit. Hoc enim non eſt utrum ipſe ſentiat, ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentem. Quoniã erga hunc fecit primũ & unũ & ſolum. Bonus autem ei uiſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum, ſanctificauitq; & amauit, quaſi proprium partum. Sibylla erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei ducem & Imperatorem omnium his uerſibus prædicat, παν τὰτροφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι

κατέθετο, καὶ ἡγήτορα θεῶν πάντων ἐποίησε. ideſt omnium nutritorem creatoremq́; , qui dulcem ſpiritum omnibus appoſuit, ac principem omnium Deorum fecit. Et rurſus in fine eiuſdem carminis ἄυτον ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν ideſt eum dedit Deus fidelibus uiris honorare. Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci. αὐτὸν σὸν γίνοσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν εἰόντα .i. ipſum tuum cognoſce Deū, qui Dei filius eſt. Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui ꝑ Solomonem ſapientiſſimum regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt ea ſubiecimus. Deus condidit me in initio ſuarum uiarum in opera ſua ante ſæcula. Fūdauit me in principio antequam terram faceret, anteq̄ abyſſos conſtitueret, prius q̄ prodirent fontes aquarū, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cum pareret cœlos aderā illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem, cum ſuper uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret montes ſub cœlo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram cui ad gaudebat, cottidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto. Icirco autem Trimegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ ideſt opificem Dei dixit. Et Sibylla συμβουλον ideſt conſiliarium appellat, qui tanta ſapientia & uirtute ſit inſtructus à Deo patre, ut conſilio & manibus uteretur in fabricatione mundi.

Quòd nomen filii & angelis & hominibus ſit ignotum, licet nomen habeat quod ab utriſq; adoratur, & unde dicatur Ieſus, & unde Chriſtus. Cap. VII.

Ortaſſe quæret aliquis hoc loco, qs ſit iſte tam potens, tam Deo charus, & quod nomẽ habet, cuius prima natiuitas non modo anteceſſerit mundum, uerum etiam prudentia diſpoſuerit, uirtute conſtruxerit. Primum ſcire nomen eius nõ conuenit hominibus, neq; angelis quidem notum eſt, q morãtur in cœlo, ſed ipſi ſoli ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut eſt ſanctis literis traditum, q̃ diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enunciari poſſe hominis ore, ſicut docet Hermes hæc dicens. αἰτία δὲ τοῦ τούτου αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκε, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ ςόματι λαληθῆναι. Ideſt cauſa autem huius cauſæ diuini & increati boni uoluntas, cuius nomen non poteſt humano ore dici. Et paulo poſt ad filium ἔςι γὰρ τὶς ὦ τέκνον ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐςι. i. Eſt. n. fili ſecretus qdã ſermo ſapientiæ ſanctus de ſolo domino, quem dicere ſupra hominẽ eſt, ſed q̃uis nomen eius quod ei à principio pater ſummus impoſuit nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. Nã Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis & regni. Sic enim iudæi reges ſuos appellabãt. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat iudæis ante præceptum, ut ſacrũ cõficerent unguentum, quo perungi poſſent hi, qui uocabantur ad ſacerdotium, uel ad regnum. Et ſicut nunc

Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ di- gnitatis aſſumptæ, ſic illis unctio ſacri unguẽti nomẽ ac poteſtatem regiam conferebat. Verum quoniam græ ci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι ſicut indicat homericus uerſus ille. τούς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ. i. hunc autem famulæ la uerunt & unxerunt oleo. Ob hanc rationem nos eum Chriſtum nũcupamus. i. unctum, qui hebraice Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam græcis ſcripturis, quæ ma- le de hebraicis interpretatæ ſunt: ἠλειμμένος. i. un- gendo curatus ſcriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφε- σθαι id eſt ab ungendo. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur. Non ꝙ ille regnum hoc terrenũ fuerit adeptus, cuius capiendi nõdum tempus aduenit, ſed ꝙ cæleſte ac ſempiternum eſt, de quo diſſeremus in ulti- mo libro, nũc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quòd filius bis natus eſt, æternaliter de patre, tempo raliter de uirgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili et ineffabili. Et quare dicatur uerbum, & in quo ab ali is angelis differat, & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis ſpiritus diſſolubilis, et q̃d Dauid & Solomõ prophetauerint de hoc uerbo. Et ꝙ Solomõ præceſſerit Troianũ bellũ, & q̃d Ioannes euãgeliſta de eodem uerbo. Cap. VIII.

IN primis. n. teſtificabimur illum bis eſſe na- tum, primũ in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius q̃ te for- marem in utero, noui te. Et item apud ipſum. Beatus q̃ erat anteq̃ naſceretur, q̃d nulli alii cõtigit pter Chriſtum

Qui cum eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem, circunfuditq́; tenebras etiam his, qui ueræ religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè dilucidéq́; monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ facilius ác diligentius inſtituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet ex cõnubio ac permixtione fœminæ alicuius Deum ꝓcreaſſe, qđ non facit niſi animal corporale mortiq́; ſubiectũ. Deus autem cum ſolus adhuc eſſet cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, ut quicquid uellet efficeret, utiq; ad creandum ſocietate alterius non indigebat, niſi forte exiſtimabimus Deum, ſicut Orpheus putauit, & marem eſſe & fœminã, ꝙ aliter generare nequiuerit, niſi haberet uim ſexus utriuſq;, quaſi ut ipſe ſecum coiret, aut ſine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadẽ fuit opinione cum dicat αὐτοπάτορα καὶ αὐτομήτορα, ideſt ipſum ſui patrem, & ipſum matrem ſui. Quod ſi ita eſſet, ut à ꝓphetis pater dicitur, ſic etiã mater diceretur. Quomodo igitur ꝓcreauit? Primum nec ſciri à quoq̃ poſſunt, nec narrari opera diuina, ſed tamen ſanctæ literæ docẽt, in quibus cautum eſt, illum Dei filium, Dei eſſe ſermonem. Itemq́; cæteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpũs cum uoce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamen quoniam ſpũs & ſermo diuerſis partibus ꝓferuntur, ſiquidem ſpũs naribus, ore ſermo procedit, magna inter hunc Dei filium cæteroſq́; angelos differentia eſt. Illi.n. ex Deo taciti ſpũs exierunt, qui nõ ad doctrinã

sermo quid

Dei tradendã, ſed ad miniſteriũ Dei creabantur. Ille uero cũ ſit & ipſe ſpũs, tamẽ cũ uoce ac ſono ex Dei ore ꝓceſſit, ſicut uerbũ, ea. ſ. rõne quia uoce eius ad populum fuerat uſurus. i. ꝙ ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei, & cœleſtis arcani ad hominem ꝓferendi. Quod ipſum primo locutus eſt, ut per eũ ipſe ad nos loqueretur. Et ille uocem Dei ac uoluntatẽ nobis reuelaret. Merito ergo ſermo & uerbũ Dei dicitur, qui procedentem de ore ſuo uocalẽ ſpũm, quẽ non utero ſed mente cõcepat, inexcogitabili quadã maieſtatis ſuæ uirtute ad effigiẽ, quæ ꝓprio ſenſu ac ſapiẽtia uigeat, cõphendit, & alios itẽ ſpũs in angelos figurauerit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus. Dei aũt ſpiritus & uiuunt, & manent, & ſentiunt, qa ipſe immortalis eſt, & ſenſus & uitæ dator. Noſtræ uoces licet aure miſceantur atq; euaneſcant, tamen plærũq; manent literis compræhenſæ, quanto magis Dei uocem credendum eſt, & manere in æternum, & ſenſu ac uirtute comitari, qui de Deo patre tanqñ riuus de fonte traduxerit. Quod ſiquis miratur ex Deo Deum prolatiõe uocis ac ſpũs potuiſſe generari, ſi ſacras uoces ꝓphetarum cognouerit, deſinet profecto mirari Solomonẽ patrẽq; eius Dauid potentiſſimos reges fuiſſe, & eoſdem prophetas, etiã his fortaſſe ſit notum, qui diuinas litteras non attigerunt, quorum alter qui poſterius regnauit Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Huius pater diuinorũ ſcriptor hymnorum in pſalmo. xxxii. ſic ait. Verbo Dei cœli ſolidati ſunt, & ſpiritus oris eius omnis uirtus eorum. Item rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto. Eructauit cor

meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Cõſtat uidelicet nulli alii opera Dei eſſe nota, niſi filio ſoli, q eſt uerbum Dei, & quem regnare in perpetuũ neceſſe eſt. Item Solomon ipſum uerbum Dei eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſunt. Ego inquit ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturam, ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum. Omnia per ip̃m facta ſunt, & ſine ipſo factũ eſt nihil.

Quòd melius à græcis logos, q̃ à latinis uerbum, & quid de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon, & Trimegiſtus. Cap. IX.

SEd melius græci λόγον dicũt q̃ nos uerbũ, ſiue ſermonem. λόγος enim & ſermonem ſignificat & rationem, quia ille eſt uox & ſapientia Dei. Hunc ſermonem diuinum ne philoſophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ diſpoſitorẽ atq; opificem uniuerſitatis λόγον prædicat, quem & fatum & neceſſitatem rerum, & Deũ & animum Iouis nuncupat, ea. i. conſuetudine, qua ſolẽt Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obſtant uerba, cum ſententia congruat ueritati. Eſt enim ſpiritus Dei, quẽ ille animum nominauit, nam Trimegiſtus qui ueritatem penè uniuerſam neſcio quomodo inueſtigauit, uirtutem maieſtatemq; uerbi ſæpe deſcripſit, ſicut declarat ſuperius illud exemplum, quo fatetur eſſe ineffabilem quendam ſanctumq; ſermonem, cuius enarratio

modũ hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nunc de ſecunda, quoniam controuerſia eſt in ea maxima, latius diſſerendum eſt, ut ueritatem ſcire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

De ſecunda natiuitate filii, quã prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus ſit Iſrael ab ægypto, & quibus ingratus beneficiis caput bouis in memoriam Apis Dei ægyptiorum figurauerit. Et quis ordo publicarum fuerit poteſtatum uſq; ad domini paſſionem. Cap. X.

IN primis igitur ſcire oportet homines ſic a principio præceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, ut eſſet neceſſe appropinquante ſæculi termino Dei filium deſcendere in terram, ut conſtitueret Deo templum, doceretq; iuſtitiam. Verumtamen nõ in uirtute angeli, aut poteſtate cœleſti, ſed in figura hominis & conditione mortali, ut cum magiſterio functus fuiſſet traderetur in manus impiorum mortemq; ſuſciperet, ut ea quoq; per uirtutem domita reſurgeret, & hoĩ quem induerat, quẽ gerebat, & ſpẽ uincendæ mortis afferret, & ad p̃mia imortalitatis admitteret. Hãc ergo diſputationẽ, ne qs ignoret, docebimus prædicta eſſe oĩa, quæ in Chriſto uidemus eſſe completa. Nemo aſſeuerationi noſtræ fidẽ cõmodet, niſi oſtẽdero ꝓphetas ante multã temporũ ſeriem prædicaſſe, fore, ut aliquãdo filius Dei naſceretur ſicut hõ, & mirabilia faceret, & cultũ Dei per totã terrã ſeminaret, & poſtremo patibulo figeretur et tertia die reſurgeret. Quæ oĩa cũ

probauero eorum temporum literis, qui Deū ſuū mortali corpore utentem uiolauerūt, Quid aliud obſtabit, quominus uerā ſapientiā clarum ſit in hac ſcla religione uerſari? Nunc à principio tertius ſacramenti origo narranda eſt. Maiores noſtri, qui erant principes hebræorū cum ſterilitate atq; inopia laborarent tranſierunt in ægyptū rei frumentariæ gratia, ibiq; diutius cōmorantes cū intolerabili ſeruitutis iugo premerētur, tum miſertus eorum Deus, eduxit eos ac liberauit de manu regis Aegyptiorū, poſt annos trecentos trigīta, duce Moyſe, per quē poſtea illis lex à Deo data eſt, in qua eductione oſtēdit uirtutē ſuæ maieſtatis Deus. Traiecit.n. populū medio mari rubro præcedente angelo, atq; ſcindente aquā, ut populus per ſiccū gradi poſſet, quem uerius (ut ait poeta) curuata in montis faciē circūſtetit unda. Qua re audita tyrānus Aegyptiorū cum magna ſuorū manu inſecutus eſt, & mare adhuc patens temere ingreſſus coeuntibus aquis cū exercitu deletus eſt. Hebræi uero egreſſi in ſolitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cū ſitim paterentur, ictu uirgæ rupæ percuſſa proſiliit fons aquæ, populumq; recreauit. Quo rurſus eſuriente, cœleſtis alimenti pluuia deſcendit, qn etiā coturnices in caſtra eorum uentus induxit, ut non modo pane cœleſti, ſed etiā inſtructioribus epulis ſaturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis honorem Deo nō reddiderunt, ſed depulſa iam ſeruitute, iam ſiti fameq; depoſita in luxuriam prolapſi, ad ꝓfanos ægyptiorū ritus animos trāſtulerunt. Cum enim Moyſes Dux eorū aſcendiſſet in montem, atq; ibi quadragīta diebus moraretur, aureū caput bouis, quem

uocant ipſi Apin, quod eorum ſigna præcederet, figu-
rarunt. Quo pctō ac ſcelere offenſus Deus, impium et
ingratum populũ pro merito pœnis grauibus affecit,
& legi, quam per Moyſen dederat ſubiugauit. Poſtea
uero cum in deſerta quadam parte Syriæ conſediſſet,
amiſerunt uetus nomen hebræi. Et quoniã princeps eo
rum examinis Iudas erat, Iudæi ſunt appellati, & ter-
ra quam incoluere iudæa. Et primo quidem non domi-
nio regum ſubiecti fuerunt, ſed populo ac legi, ciuiles
iudices præſidebant, non tamẽ in annũ conſtituti ſunt,
ſicut Romani conſules, ſed perpetua iuriſdictiõe ſubni-
xi. Tum ſublato iudicum nomine, poteſtas regalis in-
ducta eſt. Verum regimen eorum, iudicibus tenẽtibus
prauas religiones ſæpe ſuſceperant, atq; offenſus ab
his Deus totiens alienigenis ſubiugabat, donec rur-
ſus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos ſeruitu
te. Item ſub regibus finitimorum bellis, ob delicta uexa
ti, poſtremo capti abductiq; Babylonem, pœnas impie-
tatis ſuæ graui ſeruitio pependerũt, donec Cyrus ue
niret in regnum, qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto. Ex
inde Tetrarchas habuerunt uſq; ad Herodẽ, qui fuit
ſub imperio Tyberii Cæſaris, cuius anno q̃ntodecimo,
ideſt duobus geminis conſulibus ante diem ſeptimam
kalendarum aprilium iudæi Chriſtum cruci affixe-
runt, hic rerum textus, hic ordo in arcanis ſanctarum
literarum continetur. Sed prius oſtendam qua de cauſa
in terram uenerat Chriſtus, ut fundamentum diuinæ
religionis & ratio clareſcat.

Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Cap. XI.

CVm ſæpe Iudæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atq; à diuina lege deſiſterēt aberrantes ad impios cultus Deorū, cū Deos iuſtos & electos ſancto ſpū implebat, pphetas in media plæbe conſtituens, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, & nihilominus ad pœnitentiam ſceleris agendam hortaretur, quam niſi egiſſent, atq; abiectis uanitatibus ad Deum ſuum rediſſent, fore, ut teſtamentum ſuum mutaret, ideſt hæreditatē uitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes, aliūq; ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, non modo uerba eorū reſpuerunt, ſed ꝙ ſibi peccata exprobarentur offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necauerūt, quæ omnia diuinæ litteræ ſignata conſeruant. Dicit enim propheta Hieremias. Miſi ad uos ſeruos meos, prophetas ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neq; intendebatis auribus ueſtris cum dicerē uobis, Conuertatur unuſquiſq; à uia ſua mala, & à nequiſſimis affectationibus ueſtris, & habitabitis in terra iſta, quam dedi uobis, & patribus ueſtris à ſæculo uſq; in ſæculum. Nolite ambulare poſt Deos alienos, ut ſeruiatis eis, & ne incitetis me in operibus manuum ueſtrarum, ad diſperdēdos uos. Heſdras autem propheta, qui fuit eiuſdem Cyri temporibus, à quo Iudæi ſunt reſtituti ſic loquitur. Deſciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam poſt cor ſuum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obteſtabantur eos, ut reuerterentur ad te. Item Helias in libro Baſileon tertio. Aemulans æmulatus ſum domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filii Iſrael, & altar

ria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remanſi ego ſolitarius, & quærũt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum, itaq; deſiit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum labi iuſſit è cœlo, ut religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, id eſt ad eos qui Deum ignorabant, doceretq; iuſtitiã, quam perfidus populus abiecerat, quod iampridẽ annunciauerat ſe eſſe facturum. Sic Malachias indicat dicens. Non eſt mihi uoluntas circa uos dicit dominus, & ſacrificium acceptum nõ habeo ex manibus ueſtris, quoniam à ſolis ortu uſq; ad occaſum clarificabitur nomen meũ apud gentes. Item Dauid in pſalmo. xvii. Cõſtitues me in capite gentium, populus, quem non cognoui ſeruiet mihi. Eſaias quoq; ſic loqtur. Venio colligere oẽs gentes, & linguas, & uenient, & uidebunt claritatem meam, & dimittam ſuper eos ſignum. Et mittam ex his conſeruatos in gentes, quæ longe ſunt, quæ non audierunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorẽ tẽpli ſui mittere in terrã, noluit eũ in ptãte & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui dominum ac Deũ ſuũ non recepiſſet, qđ olim pphetæ cecinerant ſic eſſe facturũ. Eſaias. n. quem ipſi Iudæi ſerra cõſectũ crudeliſſime necauerũt, ita dicit. Audi cœlũ & pape auribus terra, quoniã dominus locutus eſt, filios genui & exaltaui, ipſi aũt ſpreuerũt me, agnouit bos poſſeſſorẽ ſuũ, & aſinus præſepiũ do-

mini ſui, Iſrael autem me nō cognouit, & populus me us me non intellexit. Hieremias quoq; ſimiliter ait. Cognouit tempus ſuum turtur, & hirundo & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis ſapiētes ſumus, & lex domini nobiſcum eſt. In caſſum facta eſt metatura, falſi ſcribæ, & confuſi ſunt, ſapientes trepidauerunt & capti ſunt, quoniam uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam dicere) cum ſtatuiſſet Deus doctorem uirtutis mittere ad homines, renaſci eum denuo in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri, cui dux, & comes & magiſter eſſet futurus. Sed tamen quoniam clemens eſt, & pius erga ſuos Deus, ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuū ſalutis uiam clauderet, ſed his liberam facultatem ſequendi Deum ut & premium uitæ adipiſcerentur, ſi ſecuti fuiſſent, quod plurimi eorum faciunt, atq; fecerunt, & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent ſi regem ſuum repudiaſſent. Apud illos igitur & ex eorum ſemine regenerari eum iuſſit, ne ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, ꝙ eum nō ſuſcepiſſent, ſimul ut nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis negaretur.

De cōceptu & partu Virginis prædicto à ꝓphetis. De paſſione, reſurrectione, & aſcenſione, & iudicio.

Caput XII.

Deſcendens itaq; de cœlo ſpiritus ille Dei ſanctā Virginem, cuius utero ſe inſinuaret. elegit. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta cō-

cepit,

cepit, & ſine ullo attactu uiri repente Virginalis uterus intumuit. Quod ſi animalia quædam uento & aura concipere ſolere omnibus notum eſt, cur quiſq̃ mirũ putet, cum ſpiritu Dei, cui eſt facile quicquid uelit, grauatam eſſe uirginem dicimus: Quod ſanè incredibile poſſet uideri, niſi hoc futurum multa ante ſecula prophetæ cecinisſent. Solomõ ſic ait, Infirmatus eſt uterus uirginis, & accepit fœtum & grauata eſt, & facta eſt in multa miſeratione mater uirgo. Item propheta Eſaias, cuius uerba ſunt hæc, propter hoc dabit Deus ipſe ſignum, Ecce uirgo concipiet in utero & pariet filiũ, & uocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc maniſeſtius dici poteſt: Legebant iſta iudæi, qui eum negauerunt, ſi quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potiſſimum ſumat. Satis firmum teſtimoniũ eſt, ad probandam ueritatem quod ab ipſis perhibetur inimicis. Hemanuel nunq̃ uocatus eſt, ſed Ieſus qui latine dicitur ſalutaris ſiue ſaluator, quia cunctis gentibus ſalutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomẽ quod Deus ad homines in carne uenturus eſſet. Hemanuel autem ſignificat nobiſcum Deus. ſ. quia illo ꝑ uirginem nato, confiteri homines oportebat Deum ſecũ eẽ, ideſt in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in pſalmo octogeſimoquarto. Veritas inquit de terra orta eſt, quia Deus in quo ueritas eſt, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe. Ipſi autem non crediderunt & exacerbauerunt ſpiritũ ſanctum. Et conuerſus eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnauit, & recordatus eſt dierum ſeculi, qui ſuſcitauit de terra paſtorem ouium. Quis autem futurus eſſet ille

paſtor, declarauit alio loco dicens. Exultent cœli deſuper & nubes induant iuſtitiam, aperiatur terra. & pullulet ſaluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eũ. Saluator uero eſt (ut ſupra diximus) Ieſus. Sed alio loco idem propheta ſic prædicauit, Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cuius imperium ſuper humeros eius, & uocatum eſt nomen eius magni conſilii nuncius. Icirco miſſus eſt à Deo patre, ut uniuerſis gentibus quæ ſub cœlo ſunt, ſingularis & ueri Dei ſanctum myſterium reuelaret ablatum perfido populo, qui aduerſus Deum ſæpe deliquit. Daniel quoq; ſimilia prælocutus eſt. Videbam inquit in uiſu noctis, & ecce in nubibus cœli, ut filius hominis ueniens, & uſq; ad uetuſtum dierum peruenit. Et qui aſſiſtebant obtulerunt eum, & datum eſt ei regnum, & honor & imperium, & omnis populus, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquã tranſibit, & regnũ eius, quod nõ corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitentur & ſperant Chriſtum dei? qui hũc icirco reprobauerũt, quia ex homine natus eſt. Nam cum ita ſit à Deo conſtitutum, ut idem Chriſtus bis ueniat in terram, ſemel ut unum Deum gentibus nunciet, deinde rurſus ut regnet, quomodo in ſecundum eius aduentum credunt, qui in primũ non crediderunt? Atqui propheta utroſq; aduentus eius paucis uerbis cõprehendit. Ecce inquit in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, non dixit ut filius Dei, ſed filius hominis, ut oſtẽderet quod carne indui deberet in terra, ut ſuſcepta hominis figura & cõditione mortali doceret homines iuſtitiam. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gẽtibus

reuelaſſet, mulctaretur ẽt morte, ut inferos ẽt uinceret ac reſignaret, atq; demum reſurgens ad patrem ꝓficiſceretur in nube ſublatus. Adiecit.n.ꝓpheta & ait, uſq; ad antiquũ dierum peruenit, & oblatus eſt ei. Antiquum dierũ appellauit ſummum Deum, cuius ætas & origo non põt comprehendi, quia ſolus à ſæculis fuit, & erit ſemper in ſæcula. Chriſtum aũt poſt paſſionem & reſurrectionẽ aſcenſurum eſſe ad Deũ patrem Dauid in pſalmo centeſimonono cõtſtatus eſt his uerbis. Dixit dominus domino meo, ſede à dextris meis, quoaduſq; ponã inimicos tuos ſuppedaneũ pedem tuorũ, qui propheta cũ rex eſſet, quẽ appellare dominũ ſuũ poſſet, q ſederet ad dexterã Dei, niſi Chriſtũ filiũ Dei, qui eſt rex regum & dominus dominorũ? Quod Eſaias ſaptius oſtẽdit dicens, Sic dicit dominus Deus Chriſto domino meo, cuius tenui dextrã, obaudire ante eũ gentes faciã, & fortitudinẽ regũ diſrumpã. Aperiã ante illũ portas, & ciuitates non claudentur. Ego ante ibo, & mõtes deplanabo, & fores æreas cõterã, & ſeras ferreas cõfringam. Et dabo tibi theſauros abſcõdites inuiſibiles, ut ſcias qa ego ſum dominus Deus, q uoco nomen tuũ Deus iſrael. Deniq; ob uirtutẽ & fidẽ, quã Deo exhibuit in terra, datũ eſt ei regnũ, & honor, & imperiũ, & oẽs populi, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunq̃ tranſibit, & regnum eius non corrũpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, qa & nũc habet perpetuam poteſtatẽ, cum oẽs gẽtes & oẽs linguæ nomen eius uenerantur, maieſtatem confitentur, doctrinã ſequuntur, uirtutem imitãtur, habet imperiũ, habet honorem, cum oẽs tribus terræ præceptis eius obtempe-

tant, & idem poſtea cum rurſus aduenerit, in poteſta-te ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iuſtos ad uitam reſtituat, tunc uerae totius terrae regimen obtinebit. Tunc ſublato de rebus humanis omni malo aureũ ſaeculum (ut poetae uocant) .i. iuſtum ac pacificum tempus orietur. Sed haec uberius in ultimo Libro diſſeremus, cum de ſecundo aduentu loquemur nũc de primo, ut coepimus, explicemus.

Quòd filius à patre eſt ſecundum deitatem, & quòd geminae ſubſtantiae eſſe conuincitur ex operibus propriis, tum ex oraculis prophetarũ, & ẽt Apollinis Mileſii teſtimonio, & quare nec ad Solomonẽ, nec ad aliũ q̃ ad Chriſtum referri poſſunt uaticinia ꝓphetarum. Caput XIII.

Summus igitur Deus ac parens omniũ, cum religionem ſuam trãſferre uoluiſſet, doctorem iuſtitiae miſit è coelo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret. Non ſicut antè fecerat per hominem, ſed tamen naſci eum uoluit tanq̃ hominem, ut per omnia ſummo patri ſimilis exiſteret. Ipſe enim Deus pater & origo & principium rerũ, quoniam & parentibus caret, ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ .i. ſine patre atq; matre à Trimegiſto uerißime nominatur, ꝙ ex nullo ſit procreatus. Idcirco etiam filium bis naſci oportuit, ut ipſe fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate ſeculi ἀμήτωρ fuit, quia ſine officio matris à ſolo Deo patre progeneratus eſt. In ſecunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam ſine patris officio uirginali utero procreatus eſt, ut mediam

inter Deum & hominem ſubſtantiam gerens noſtram hanc fraglem imbecillemq; naturã, quaſi manu ad im mortalitatem poſſet educere, factus eſt Dei ſilius p ſpi ritum, & hominis per carnem .i. & Deus & homo Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit apparuit, fraglitas hominis ex paſſione quam pertulit, quam cur ſuſcepe rit paulopoſt docebo. Interim & Deum fuiſſe & homi nem ex utroq; genere permixtum prophetis uaticinã tibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his uerbis. Fatigata eſt Aegyptus & negociatio Aethiopũ & Sa ba, Viri alti ad te tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te ambulabũt uincti compedibus, & adorabũt. & te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & nõ eſt ali us Deus præter te. Tu.n. Deus es & neſciebamus, De us iſrael ſaluator. Confundentur & reuerebũtur oẽs qui aduerſantur tibi, & cadent in confuſionem. Item ꝓ pheta Hieremias ſic ait. Hic Deus noſter, & non depu tabitur alius abſq; illo, qui inuenit omnem uiam pru dentiæ, & dedit eam Iacob puero ſuo, & iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris uiſus eſt, & cũ hominibus uerſa tus eſt. Item Dauid in pſalmo. xliiii. Thronus tuus De us ſæcula ſæculorũ uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexiſti iuſtitiã, & odio habuiſti iniuſtitiã, ꝓpterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultatiõis. Quo uerbo & nomen oſtendit, ſiquidẽ (ut ſupra docui) ab unctiõe appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominẽ fuiſſe eundem Hieremias docet dicens. Et homo eſt & quis cognouit eum? Item Eſaias, Et mittet eis Deus hominem & ſalua bit eos, iudicans ſanabit eos. Sed & Moyſes in nume ris ita loquitur. Orietur ſtella ex Iacob, & exurget homo

ex iſrael. Propterea Mileſius Apollo conſultus utrū'ne Deus an homo fuerit, hoc modo reſpondit græce θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις, ἀλλ᾽ ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς γόφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν. i. mortalis erat ſecundum carnem ſapiens portentificis operibus, ſed ſub iudicibus Chaldæis armis compræhenſus, clauis & cruce amarum finem cōpleuit. Primo quidem uerſu uerum dixit, ſed argute conſultorem fefellit, ſacramentum ueritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deū, ſed cum fatetur ſecundum carnem fuiſſe mortalem, q̄d nos etiam prædicamus, conſequens eſt, ut ſecundum ſpiritū Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? ſatis eſſet dicere fuiſſe mortalem? Sed ueritatem prorſus negare non potuit, quemadmodum res ſe haberet, ſicut illud quod ait fuiſſe ſapientem. Quid ad hoc Apollo reſpōdes? Si ſapiens eſt, ergo doctrina eius ſapientia eſt, nec ulla alia, & ſapientes qui ſequuntur, nec ulli alii. Cur igitur uulgo pro ſtultis & uanis & ineptis habemur, q ſectamur magiſtrum, ēt ipſorū deorum cōfeſſione ſapientem? Nā quod ait portentifica illum opera feciſſe, quo maxime diuinitatis fidem meruit, aſſentiri nobis iam uidetur, cū dicat eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cum. n. uerū neceſſitate dixiſſet, iam deorū ſui ꝓditor uidebatur, niſi quod ab eo ueritas extorſerat, mendacio fallente celaſſet. Ait ergo illū feciſſe opa miranda, uerū nō diuina uirtute, ſed magica. Quid mirū, ſi hoc Apollo uerita

tē ignorātibus ꝑſuaſit? cū iudæi quoq; cultores (ut ui debantur) ſummi Dei idē putauerint: cum ante oculos eorū cotidie fierent illa miracula, nec tamē tantarum uirtutū cōtemplatione impelli potuerunt, ut Deū crederent quē uidebant. Propterea Dauid quē inter cæteros ꝓphetas uel maxime legunt, in pſalmo. xx. ſic eos dānat. Redde illis retributionē eorū, quoniā nō intellexerunt opa domini. Ex huius ipſius domo Chriſtū generatū iri ſecundū carnem, & ipſe Dauid & alii prophetæ annunciauerunt. Apud Eſaiā ita ſcriptum ē, & erit in die illa radix Ieſſæ, & qui exurget principari in nationes, in eū gentes ſperabunt, & erit reqes eorū in honore, & alio loco. Exiet uirga de radice ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, & reqeſcet ſuper eū ſpūs dei, & ſpūs ſapientiæ & intellectus, ſpūs cōſilii & fortitudinis, ſpūs pietatis, & īplebit illū ſpūs timoris Dei. Ieſſe aūt fuit pater Dauid, ex cuius radice aſcenſurum eſſe florem prælocutus eſt, eū. ſ. de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ᾽ ἐ ἄνθος καθαρόν. Ideſt floreſcet aūt flos purus. Itē in Baſileon libro ſecūdo. Propheta Nathan miſſus eſt ad Dauid uolentem Deo tēplū fabricare, & fuit uerbū domini ad Nathā dicens. Vade, & dic ſeruo meo Dauid, hæc dicit dominus omnipotēs. Nō tu ædificabis mihi domū ad inabitandū, ſed cū impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemē tuū poſt te, & parabo ſemen eius. Hic ædificabit mihi domū in noīe meo, & erigā thronū eius uſq; in ſæculū, et ego ero ei in patrē, & ipſe erit mihi in filiū, & fidē conſequetur domus eius, & regnū eius uſq; in ſæculū. Sed hæc ut iudæi nō intelligerēt illa fuit cā, ꝙ Solomō filius

Dauid deo templũ ædificauit, & ciuitatem quã de ſuo noie Hieroſolyma nũcupauit. Itaq; ad ipſum quæ à ꝓpheta dicta ſunt, retulerũt. Solomõ aũt ab ipſo patre impii regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebãtur, qui tum naſceretur, poſtq̃ Dauid cum patribus ſuis requieuiſſet. Præterea Solomonis imperiũ perpetuum non fuit. Annis enim. xl. regnauit, deinde ꝙ nunq̃ filius Dei dictus ſit, ſed filius Dauid, et domus quã ædificauit, non eſt fidem cõſecuta, ſicut eccleſia, quæ eſt uerum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in fide ac corde hominũ, qui credunt in eũ, ac uocantur fideles. Illud uero Solomoniũ templũ, qa manu factum eſt, manu cecidit. Deniq; pater eius in pſalmo. cxxvii. de operibus filii ſui prophetauit hoc mõ, ſi dominus non ædificauerit domum, ſine cauſa laborant qui ædificãt eam, ſi dominus non cuſtodierit ciuitatem, ſine cauſa uigilant qui cuſtodiunt eam.

De æterno Chriſti ſacerdotio, quod prophetæ ſicut & cætera prædixerunt, ſic exprimentes Ieſum Chriſtum, ut oracula, nec filium Naue, nec ad filium Ioſedech ualeant retorqueri, & de uiis quas docuit Chriſtus, qui nunq̃ ſuum honorem quæſiuit, ſed patris.

Caput XIIII.

QVibus ex rebus apparet, prophetas omnes denunciaſſe de Chriſto, fore, aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus conſtitueret æternum templũ Deo, quod appellatur eccleſia, & uniuerſas gẽtes ad religionem uerã Dei cõuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſi-

quis non ſacrificauerit immortalitatis premiũ non habebit. Cuius templi, & magni, & æterni, quoniã Chriſtus fabricator fuit, idem neceſſe eſt habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum qui conſtituit templũ ad aditum templi, & ad conſpectũ Dei perueniri. Dauid in pſalmo. cix. idipſum docet dicens. Ante luciferum genui te. Iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Item in Baſileon lib. i. Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia quæ ſunt in corde meo faciat, & ædificabo ei domum fidelem, & trãſibit in cõſpectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotiũ pollicebatur, Zacharias etiã nomine poſito apertiſſime docuit, ſic enim dixit, et oſtendit mihi dominus Deus Ieſum ſacerdotẽ magnũ ſtantem ante faciẽ angeli domini, & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, ut aduerſaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolũ. Imperet tibi dominus in te, qui elegit Hieruſalẽ, & ecce titio eiectus ab igne, & Ieſus erat indutus ueſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciẽ Angeli, & reſpondit, & dixit ad circũſtantes ante faciẽ eius. Ferte ueſtimẽta ſordida ab eo, & induite eũ tunica talari, & ponite cydarim mundã ſuper caput ipſius, & cooperuerunt eũ ueſtimento, & impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput ipſius, & Angelus domini ſtabat, & teſtificabatur ad Ieſum dicens. Hæc dicit Dominus omnipotens, ſi in uiis meis ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domum meã, & dabo tibi qui conuerſentur in medio horum circunſtantiũ. Audi itaq; Ieſu ſacerdos magne. Quis non igitur captos men-

tibus tum fuiſſe iudæos arbitretur, qui cũ hæc legerent & audirent, nefandas manus ſuas Deo ſuo intulerũt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit uſq; ad annum quintumdecimum imperii Tyberii Cæſaris, quo Chriſtus crucifixus eſt, anni quingenti numerantur, ſiquidem Darii, & Alexandri adoleuit ætate, qui fuerunt non multo poſt, q̃ Tarquinius ſuperbus exactus eſt, ſed illi rurſus eodemmodo falſi, decepti q; ſunt, putantes hæc de Ieſu eſſe dicta filio Naue, qui ſucceſſor fuit Moyſi, aut de ſacerdote Ieſu filio Ioſedech, in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narrauit. Nõ.n. ſordidati illi unq̃ fuerunt, cum alter eorum princeps potentiſſimus fuerit, alter ſacerdos, aut perpeſſi ſunt aliquid aduerſi, ut tanq̃ titio eiectus ex igne putarentur. Aut aliquando in conſpectu Dei & angelorũ ſteterũt, aut propheta de præteritis loquebatur potius q̃ de futuris. Locutus eſt igitur de Ieſu filio Dei, ut oſtẽderet eum primo in humanitate, & carne eſſe uenturũ. Hæc enim eſt ueſtis ſordida, ut pararet templum Deo, & ſicut titio igni combureretur, ideſt ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractum foco torrẽ ſemiuſtum extinctum. Quomodo autem & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit ſp̃us Dei per prophetam, docens futurum, ut cum uoluntatẽ ſummi patris fideliter & conſtanter impleſſet, acciperet iudicium atq; Imperium ſempiternũ. Si in uiis meis inquit ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domũ meã. Quæ fuerint uia Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obſcurũ eſt. Deus enim

cum uideret malitiam & falſorum Deorum cultus per orbem terræ inualuiſſe, ut iam nomen eius ex hominũ memoria fuiſſet penè ſublatum. (Siquidē Iudæi quoq;, quibus ſolis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus aberraſſent, nec increpiti per prophetas reuerti ad Deum uellent) filium ſuum principem angelorum legauit ad homines, ut eos cõuerteret ab impiis & uanis cultibus, ad cognoſcendum & colēdum uerum Deũ. Item ut eorum mentes à ſtultitia ad ſapientiam, ab iniquitate ad iuſtitiæ opera traduceret. Hæ ſunt uiæ Dei in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ ſeruanda mandauit, ille uero exhibuit Deo fidem. Docuit enim ꝙ unus Deus ſit, eumq́; ſolum coli oportere, nec unq̃ ſe Deum eſſe dixit, quia nõ ſeruaſſet fidem, ſi miſſus, ut Deos tolleret, & unum aſſereret, induceret alium præter unum. Hoc erat non de uno Deo facere preconium, nec eius qui miſerat, ſed ſuum propriũ negocium gerere, ac ſe ab eo quem illuſtraturus uenerat ſeparare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit, ut mandata mittentis impleret, & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorē, & iudicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.

De baptiſmo Chriſti, & miraculis quæ geſſit in carne ante paſſionem, quæ non modo à prophetis prænunciata ſunt, ſed etiam uaticinio Sibyllarum, ſicut Cicero & Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.

QVoniam de ſecũda natiuitate diximus, qua ſe hoïbus in carne mõſtrauit, ueniamus ad illa opera miranda, quæ cũ eſſent uirtutis cœleſtis indicia, magum Iudæi putauerunt, cum primũ cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Ioanne propheta in Iordane flumine, ut lauacro ſpiritali peccata nõ ſua, quæ utiq; non habebat, ſed carnis quam gerebat aboleret, ut quemadmodum Iudæos ſuſcepta circũciſiõe, ſic etiã gentes baptiſmo, ideſt purifici roris perfuſione ſaluaret. Tunc uox de cœlo audita eſt filius meus es tu, ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & deſcendit ſuper eum ſpiritus Dei formatus in ſpeciem colũbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari, non præſtigiis magicis, quæ nihil ueri ac ſolidi oſtentant, ſed ui, ac poteſtate cœleſti, quæ etiã pridem ꝓphetis nunciantibus canebatur. Quæ opera tam multa ſunt, ut unus liber ad iplenda omnia, ſatis non ſit. Enũerabo igitur illa breuiter, & generatim ſine ulla perſonarum, ac locorũ deſignatione, ut ad exponendam paſſionis eius crucisq; rõnem poſſim peruenire, quo iamdudum feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit, ꝙ quacunq; iter faciebat, ægros ac debiles, & omni morborum genere laborantes, uno uerbo, unoq; momento reddebat incolumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis repente uiribus roborati ipſi lectulos ſuos reportarent, in quibus fuerant pauloante delati. Claudis uero ac pedum uitio afflictis, non modo gradiendi, ſed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altiſſimis tenebris erãt, eorum oculos in priſtinum reſti-

tuebat aſpectum. Mutorum quoq; linguas in eloquium ſermonemq; ſoluebat. Item ſurdorũ patefactis auribus inſinuabat auditũ, pollutos ac aſperſos maculis repurgabat. Et hæc omnia nõ manibus, aut aliqua medela, ſed uerbo ac iuſſione faciebat, ſicut etiam Sibylla prædixerat πάντα λόγῳ πράττων πᾶσαν τε νόσον θεραπεύων. *i. omnia uerbo agens, omnẽ infirmitatẽ curans. Nec utiq; mirum ꝙ uerbo faciebat mirabilia, cum ipſe eſſet Dei uerbũ, cœleſti uirtuti ac poteſtate ſubnixum. Nec ſatis fuit ꝙ uires imbecillibus redderet, ꝙ debilibus integritatẽ, ꝙ ægris & languẽtibus ſanitatem, niſi ẽt mortuos ſuſcitaret, uelut è ſomno ſolutos, ad uitamq; reuocaret. Quæ uidentes tunc Iudæi, dæmonica potentia fieri arguebãt, cũ omnia ſic futura ut facta ſunt, arcanæ illorũ literæ continerent. Legebãt quippe tum aliorũ ꝓphetarũ, tum Eſaiæ uerba dicẽtis. Confortamini manus reſolutæ, & genua debilia cõſolamini. Qui eſtis puſilli aĩ, nolite timere, nolite metuere, dominus noſter iudiciũ retribuet, ipſe ueniet, & ſaluos faciet nos. Tũc aperiẽtur oculi cæcorũ, et aures ſurdorũ audiẽt. Tũc ſaliet claudus ſicut ceruus, & plana erit lingua mutorũ, q̃a rupta eſt in deſerto, aqua, & riuus in terra ſitiẽti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uerſibus.* νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται, καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύς, καὶ κωφὸς ἀκούσει καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσιν οὐ λαλέοντες, *ideſt mortuorũ autem ſurrectio erit, & claudorum curſus uelox, ſurdus audiet, cæci uidebunt, & muti loquentur. Ob has eius uirtutes & opera diuina, cum magna illum multitudo ſequeretur, uel debilium, uel ægrotorum, uel eorum,*

qui curandos ſuos offerre cupiebant, aſcendit in mon-
tem quendā deſertū, ut ibi adoraret, ubi cū triduo mo-
raretur, ac fame populus laboraret, uocauit diſcipulos
quærens q̃tos ſecum cibos geſtarēt. At illi qnq; panes,
& duos piſces in pera ſe habere dixerunt. Afferri ea
iuſſit, ac multitudinem per qnquagenos diſtributam,
diſcūbere. Quod cū diſcipuli facerent, frangebat ipſe
panē minutatim, carnemq; piſciū cōminuebat, & utra-
q; in manibus eius augebantur. Et cū apponi illa popu-
lo diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt qnq; milia ho-
minū, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragmi-
nibus impleti. Quid aut dici aut fieri pōt mirabilius?
At id Sibylla futurū cecinerat olim his uerbis εἰν ἄρ-
τοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσι δοιοῖσιν ἀνδρῶν
χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσει. καὶ τὰ πε-
ρισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα δώδεκα
πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν. i. ex
panibus ſimul qnq;, & piſcibus duobus, hominum mi-
lia in heremo qnq; ſatiabit, & reliquias tollens. xii. co-
phinos implebit in ſpē multorum. Quæro qd hic potue-
rit ars magica moliri, cuius peritia ad nihil aliud, q̃ ad
circūſcribendos oculos ualet? Itē ſeceſſurus orādi gra-
tia, ſicut ſolebat, in montē, præcepit diſcipulis, ut naui-
culam ſumerent, ſeq; præcederēt. At illi urgēte iam ue-
ſpere profecti, cōtrario uento laborare cœperūt. Cumq;
iam mediū fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſ-
ſus cōſecutus eſt eos tanq̃ in ſolido gradiēs, nō ut poe-
tæ Orionē mentiūtur in pelago incedentē, qui demerſa
corporis parte, humero ſupereminet undas. Et rurſus cum
obdormiuiſſet in naui, & uentus uſq; ad extremū pe-

riculum ſæuire cœpiſſet, excitatus ſomno ſilere protinus uentū iuſſit, & fluctibus qui maximi ferebātur cō quieſcere, ſtatimq́; ſub uerbo eius, tranquillitas inſecuta eſt. Mentiūtur fortaſſe literæ ſanctæ, docētes tātam fuiſſe in eo ptātē, ut imperio ſuo cogeret uentos obſeq maria ſeruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid φ eadem Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerunt, quarū una cuius ſupra fecimus mentionem, ſic ait.
τοὺς ἀνέμους παύσει λόγῳ ϛρώσει δὲ θάλασσαν μαινομένην ἐν ποσιν εἰρήνης πίστει τε πατήσας, ideſt uentos compeſcet, ſternet autē inſanū mare pedibus pacis fideq́; calcās. Et rurſus alia, quæ dicat.
κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνηῶτας ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς.
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.
ideſt fluctus perambulabit, morbos hominū reſoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolores à multis. Ex uiuo autem fonte panis ſacietas erit uiris. His teſtimoniis qdam reuicti ſolent eò confugere, ut aiant, non illa eſſe carmina Sibyllina, ſed à noſtris ficta atq; compoſita. Quod profecto non putabit qui Cic. Varronemq́; legerit, aliosq́; ueteres, qui Erythræam Sibyllam cæterasq́; commemorant, ex quarum libris iſta exempla proferimus, qui autores obierunt anteq̄ Chriſtus ſecundum carnem naſceretur. Verum non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento ſint habita, cum ea nemo intelligeret. Denunciabant enim mōſtroſa, quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec author deſignabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur inſana & mēdax. Ait enim

φήσουσι σιβύλλην μαινομένην ψεύστειραν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκέτι μ᾽ οὐδεὶς μαινομένην φήσει τὴν θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν: ideſt dicent inſanam uatē, & mendacem. Cum autem facta fuerint uniuerſa tum mei meminerint, neq; me iam quiſquam mendacem dicet Dei magni prophetam. Latuerunt igitur multis ſeculis, poſtea uero animaduerſa ſunt, quæ Chriſti natiuitas & paſſio patefecit arcana, ſicut etiam uoces ꝓphetarum, quæ tum per ãnos mille quingentos, uel eò amplius lectæ fuiſſent à populo iudæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquam Chriſtus & uerbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim prophetæ anunciauerunt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur intelligi, niſi fuiſſent uniuerſa completa.

De paſſione Chriſti quæ iudæis eſt ſcandalo, & ſtultitiæ gentibus, quomodo ſummam uirtutem contineat, & ueram ſingularem ſapientiam, & ueritatem ſicut ꝓphetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

VEnio nunc ad ipſam paſſionem, quæ uelut opprobrium nobis obiectari ſolet, ꝙ & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum & excruciatum colamus, ut doceam eam paſſionem ab eo cum magna, & diuina ratione ſuſceptã, & in ea ſola & uirtutem, & ueritatem, & ſapientiã cõtineri. Neq; .n. ſi beatiſſimus in terra fuiſſet, & ꝑ oēm uitam in ſumma felicitate regnaſſet, quiſquam illũ ſapiens, aut Deũ credidiſſet, aut honore diuino dignum

iudicaſſet,

iudicaſſet, quod faciunt ueræ religionis expertes, qui caducas opes, & fraglem potentiam, & alieni beneficii bona non tantũ ſuſcipiunt, uerum ẽt conſecrant, & ſciẽtes memoriæ mortuorum deſeruiunt, fortunam iam extinctã colẽtes, quã ne uiuã quidẽ præſentemq́; ſapiẽtes colendã ſibi unq̃ putauerũt. Nec enim põt aliqd in rebus terrenis eſſe uenerabile, cœloq́; dignum, ſed ſola eſt uirtus, ſola iuſtitia, quæ põt uerum bonum & cœleſte & perpetuũ iudicari, quia nec datur cuiq̃ nec aufertur, qua uirtute ac iuſtitia, quoniã Chriſtus inſtructus uenit in terram, immo uero quoniam ipſe eſt uirtus, & ipſe iuſtitia deſcendit, ut eam doceret hominẽq́; formaret. Quo magiſterio ac Dei legatiõe ꝑfunctus ob eã ipſam uirtutem, quã ſimul & docuit & fecit ab omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi, ergo cũ magnus populus ad eũ, uel ob iuſtitiã quam docebat, uel ob miracula quæ faciebat ſubinde cõflueret, & præcepta eius audiret, & à Deo miſſum deiq́; filiũ crederet, tum primores iudæorũ & ſacerdotes ira ſtimulati, ꝙ ab eo tanq̃ peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, ꝙ cõfluente ad eum multitudine cõtemni ſe ac deſeri uidebant, & quòd caput ſceleris illorũ fuit ſtultitia, & errore cæcati, & immemores præceptorũ cœleſtium ac ꝓphetarũ, coierunt aduerſus eum, impiumq́; cõſiliũ de eo tollendo cruciãdoq́; ceperunt, qđ prophetæ multo ante ſcripſerant. Nã & Dauid id principio pſalmorũ ſuorũ præuidens in ſpũ q̃tum facinus admiſſuri eſſent, beatũ eſſe ait, qui nõ abierit in cõſilio impiorũ. Et Solomõ in libro ſapientiæ his uerbis uſus eſt. Circũueniamus iuſtũ, quoniã inſuauis ẽ nobis, & expro-

brat nobis peccata legis, promittit ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat, factus eſt nobis intraductionem cogitationum noſtrarum, grauis eſt nobis etiam ad uidendum, quoniam diſſimilis eſt aliis uita illius, & immutatæ ſunt uiæ illius, tanq̃ nugaces exiſtimati ſumus ab eo, cõtinet ſe à uiis noſtris, quaſi ab immundiciis, & præfert nouiſſima iuſtorum, & gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergo ſi ſermões illius ueri ſunt, & temptemus quæ uentura ſunt illi. Cõtumeliis & tormentis interrogemus eum, ut ſciamus reuerentiã illius, & ꝓbemus patiẽtiã illius, morte turpiſſima condẽnemus eũ. Hæc cogitauerunt & errauerunt. Excæcauit.n. illos ſtultitia ipſorũ, & neſcierunt ſacramenta Dei. Nonne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impiis initum contra Deum, ut plane interfuiſſe uideatur? Atqui à Solomone qui hæc cecinit uſq; ad id tempus quo geſta res mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebant hæc qui fecerunt, legebant in quos hæc dicta ſunt, ſed & nũc hæredes nominis & ſceleris illorum hæc & habent, & dãnationem ſuam prophetarum uoce prædictam cottidianis lectionibus perſonant, nec aliquãdo in cor ſuum, quæ pars eſt, cauſa damnationis admittunt. Increpiti ergo ſæpe à Chriſto iudæi exprobante illis peccata & iniuſtitias, & à populo penè deſerti cõcitati ſunt ad eũ necandum. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam cum legerent, cum quanta uirtute & claritate filius Dei uenturus eſſet è cœlo, Ieſum autem cernerent, humilem, quietum, ſordidum, informem, non crederent filium Dei eſſe, ignorantes duos aduẽtus eius

a prophetis eſſe prædictos. Primum in humanitate carnis obſcurum. Secundum in fortitudine maieſtatis manifeſtum. De primo Dauid in pſalmo ſeptuageſimoprimo ſic ait. Deſcendet ſicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna, ſicut enim pluuia ſi deſcendat in uellus, animaduerti non poteſt, quia ſtrepitum non facit, ita Chriſtum in terram ſine cuiuſq̃ ſuſpitione uenturum eẽ dixit, ut iuſtitiã doceret, & pacem, Eſaias quoq; ita tradidit. Domine quis credidit auditui noſtro, & brachiũ domini cui reuelatum eſt? Annunciauimus coram ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terra ſitienti non eſt figura eius, neq; claritas, & uidimus illum & non habuit figuram neq; decorẽ, ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cæteros homines, homo in plaga poſitus ẽ, ſciens ferre imbecillitatem, quia auerſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & ꝓ nobis hic dolet, & nos putauimus ipſum eſſe in dolore & in plaga & uexatione. Ipſe autem uulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt ꝓpter peccata noſtra, doctrina pacis noſtræ ſuper illum, liuore eius nos ſanati ſumus. Omnes ſicut oues errauimus, & Deus tradidit illum pro peccatis noſtris. Et Sibylla eodem modo locuta eſt, ὀικτρός, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει. ideſt miſerabilis, ignominioſus, informis, miſerabilibus ſpem præbebit. Propter hanc humilitatem Deum ſuum non agnoſcentes inierunt conſilium deteſtandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret aduenerat.

Quòd calumniati ſunt eũ quaſi legis deſtructorẽ, & qd præfigurauerit circũciſio. Et quare in illo iuſſa ſit fieri membro. Et quare ꝓhibitum ſit carne ſuilla ueſci.

Caput XVII.

Sed iræ atq; inuidiæ ſuæ, quã in cordibus ſuis gerebant intus incluſam, alias cãs præferebant, ꝙ legẽ Dei per Moyſen datã ſolueret. i. ꝙ ſabbatis nõ uacaret opans in ſalutẽ hominũ, ꝙ circunciſionẽ uacuefaceret, ꝙ abſtinẽtiã ſuillæ carnis auferret. In qbus rebus iudaicæ religionis ſacramẽta conſiſtunt. Ob hæc itaq; cætera pars populi, quæ nondum ad Chriſtũ ſeceſſerat, à ſacerdotibus incitabatur, ut impium iudicaret eũ, ꝙ legem Dei ſolueret, cũ hoc ille nõ ſuo iudicio, ſed ex Dei uolũtate & ſecundũ prædicta faceret ꝓphetarum. Micheas. n. nouam legem daturum denunciauit hoc mõ. Lex de Syon & ſermo domini ex Hieruſalem, & iudicabit inter plurimos populos & reuincet, & diriget ualidas natiões. Illa. n. prior lex quæ per Moyſen data eſt nõ in mõte ſyon, ſed in mõte Oreb data ẽ, quã Sibylla fore ut à filio dei ſolueretur oſtẽdit ἀλλ᾽ ὅτε δὴ ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος, ideſt ſed quãdo hæc omnia ꝑfecta erunt quæ dixi in ipſo omnis lex ſoluetur. Sed & ipſe Moyſes, per quẽ datam ſibi legẽ dum pertinaciter tenentur, exciderunt à deo, & Deũ nõ agnouerunt, prædixerat fore, ut propheta maximus mitteretur, à Deo, qui ſit ſupra legem, q uoluntatẽ dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita ſcriptũ reliqt. Et dixit dominus ad me, ꝓphetã excitabo eis de fratribus eorũ ſicut te, & dabo uerbũ meum in os eius, &

loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei, & qſquis nõ audierit ea quæ loquetur ꝓpheta, ille in nomine meo, ego uindicabo in eũ. Denunciauit. ſ. dominus per ipſum legiſcrũ ꝙ filium ſuũ. i. uiuã præſentẽq; legem miſſurus eſſet, & illam ueterem ꝑ Moyſen datã ſoluturus, ut denuo per eũ qui eſſet æternus, legem ſanciret æternam. Itẽ de circũciſione ſoluenda Eſaias ita ꝓphetauit. Hæc dicit dominus uiris iuda, qui habitãt in hieruſalẽ. Reuocate inter uos nouitatẽ, & ne ſeminaueritis in ſpinis. Circũcidite uos domino Deo ueſtro, & circũcidite præputium cordis ueſtri, ne exeat ira mea ſicuti ignis, & non ſit qui extinguat. Itẽ Moyſes ipſe. In nouiſſimis diebus circũcidet dominus cor tuum ad dominum Deũ tuum amandum. Itẽ ieſus Naue ſucceſſor eius. Et dixit dominus ad ieſum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos. & ſede & circũcide ſecũdo filios Iſrael, ſecundã circunciſionẽ futuram eẽ dixit, nõ carnis ſicut fuit prima, qua ẽt nunc iudæi utuntur, ſed cordis ac ſpũs quã tradidit Chriſtus qui fuit uerus Ieſus. Non. n. ꝓpheta ſic ait. Et dixit Ieſus ad me, ſed ad Ieſum ut oſtenderet ꝙ non de eo loqueretur, ſed de Chriſto, ad quẽ tunc Deus loquebatur. Chriſti. n. figurã gerebat ille ieſus, qui cũ primũ auſes uocaretur, Moyſes futura præſentiẽs iuſſit eũ ieſum uocari, ut dux militiæ delectus eẽt aduerſus Amalech, qui oppugnabat filios iſrael, & aduerſariũ debellaret ꝑ nominis figurã, & populũ in terram ꝓmiſſiõis induceret. Et icirco moyſi ẽt ſucceſſit, ut oſtẽderet nouã legẽ per Ieſum Chriſtũ datã ueteri legi ſucceſſurã, quæ data ꝑ Moyſem fuit. Nã illa carnis circũciſio caret, utiq; rõne, q̃a ſi Deus id uellet, ſic à principio

formaſſet hominem, ut præputium nō haberet, ſed hu
ius ſecundæ circūciſiōis figura erat ſignificans nudā-
dum eē pectus. i. aperto & ſimplici corde oportere nos
uiuere, quoniā pars illa corporis quæ circūciditur, hēt
quandā ſimilitudinē cordis & eſt pudenda. Et ob hanc
cām Deus nudari eā iuſſit, ut hoc argumento nos ad-
moneret, ne inuolutū pectus haberemus. i. ne quod pu
dendum facinus intra cōſciētiæ ſecreta uellemus. Hæc
eſt cordis circūciſio, de qua ꝓphetæ loquūtur, quā De-
us à carne mortali ad animā tranſtulit, quæ ſola man
ſura eſt. Volens. n. uitæ ac ſaluti noſtræ pro æterna ſua
pietate conſulere, pœnitentiam nobis in illa circūciſiōe
propoſuit, ut ſi cor nudauerimus. i. ſi peccata confeſſi
ſatis Deo fecerimus, ueniam cōſequamur, quæ cōtuma
cibus, & admiſſa ſua cœlantibus denegatur ab eo, qui
non faciem ſicut homo, ſed intima & arcana pectoris in
tuetur. Eodem ēt ſpectat carnis ſuillæ interdictio, à qua
cum Deus abſtinere iuſſit, id potiſſimū uoluit intelligi,
ut ſe à peccatis atq; immunditiis abſtinerent. Eſt. n. lu
tulentū hoc animal & immundū, nec unq̄ cœlū aſpiat,
& in terra toto corpore ꝓiectum & ore, uentri ſemꝑ &
pabulo ſeruit, nec ullum aliū dū uiuit præſtare uſum
pōt, ſicut cæteræ animantes, quæ uel ſedendi uehiculū
præbent, uel in cultibus agrorū iuuant, uel plauſtra
collo trahunt, uel onera tergo geſtant, uel indumentū
exuuiis ſuis exhibent, uel copia lactis exuberant, uel
cuſtodiēdis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne por
cina carne uеſcerentur. i. ne uitā porcorū imitarentur,
qui ad ſolam mortem nutriuntur, ne uentri ac uolupta
tibus ſeruientes ad faciendam iuſtitiā inutiles eēnt ac

morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerēt ſicut ſus, quæ ſe cœno ingurgitat, uel ne terrenis ſeruiant ſimulacris, ac ſe luto inquinent. luto enim ſe oblinunt, qui Deos, id eſt qui lutum terramq́; uenerantur, ſic uniuerſa præcepta iudaicæ legis ad exhibendā iuſtitiam ſpectant, quoniam per ambagem data ſunt, ut per carnalium figuram ſpiritalia noſcerentur.

Quæ cauſa & quis fuerit ordo dominicæ paſſiōis, & quibus ſit prænunciata oraculis. Cap. XVIII.

Vm igitur ea quæ Deus uoluit fieri, quæq; per prophetas ſuos multis ſæculis ante prædixit, Chriſtus impleret, ob ea incitati & diuinas literas neſcientes coierūt, ut Deū ſuū cōdēnarēt. Quod cū ſciret futurum, ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorū, ſeceſſit tamen cum diſcipulis ſuis, nō ut uitaret quod neceſſe erat perpeti ac ſuſtinere, ſed ut oſtenderet, ꝙ ita fieri oporteret in omni perſecutiōe, ne ſua quis culpa incidiſſe uideatur, ac denunciauit fore, ut ab uno eorū ꝑderetur. Itaq; iudas ꝑmio illectus tradidit filiū Dei iudæis. At illi comprehēſum ac Pōtio Pilato (q tū legatus Syriā regebat) oblatū, cruci affigi poſtulauerūt, obiicientes ei nihil aliud, niſi quod diceret ſe filium Dei eſſe & regē iudæorū. Item ꝙ dixerat. Si ſolueritis hoc templum quod ædificatum eſt annis. xlvi. ego illud ſine manibus intriduo reſuſcitabo, ſignificans breui futurā paſſionē ſuam, & ſe à iudæis interfectū tertio die reſurrecturum. Ipſe. n. erat uerū Dei templū. Has uoces eius tanq̄ infauſtas & īpias inſectabātur. Quæ cū pilatus audiſſet, & ille in

deſenſionem ſui nihil diceret, pronũciauit nihil in eo damnatione dignum uideri. At iniuſtiſſimi accuſatores cum populo, quẽ incitauerãt, ſucclamare cœperũt, & crucẽ eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Põtius & illorũ clamoribus, & Herodis Tetrarchæ inſtigatione, metuẽtis ne regno pelleretur, uictus eſt. Nec tamen ipſe ſententiã ꝓtulit, ſed tradidit eum iudæis, ut ipſi de illo ſecundũ legẽ ſuã iudicarent. Duxerũt ergo eũ flagellis uerberatũ, & prius q̃ cruci affigerẽt illuſerunt, indutum .n. coloris punicei ueſte, ac ſpinis coronatum quaſi regẽ ſalutauerũt, & dederunt ei cibũ fellis, & miſcuerunt ei aceti potionẽ. Poſt hæc conſpuerunt in faciẽ eius, & palmis ceciderunt. Cũq; ipſi carnifices de ueſtimẽtis eius contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunica & pallio. Et cũ hæc omnia fierẽt, nullã uocẽ ex ore ſuo, tanq̃ ſi mutus eſſet emiſit. Tum ſuſpenderũt eũ inter duos noxios mediũ, qui ob latrocinia dãnati erant, cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut qbus uerbis tantũ nefas cõquerar? Nõ .n. Gabinianã crucẽ deſcribimus, quã .M. Tul. uniuerſæ eloquentiæ ſuæ uerbis ac uiribus, uelut effuſis totius ingenii fontibus ꝓſecutus eſt, facinus indignũ eſſe proclamãs, ciuẽ Romanũ cõtra oẽs leges in cruce eſſe ſublatum. Qui q̃uis innocens fuerit, & illo ſupplicio indignus, mortalis tamen & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiã ignoraret affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus atq; ſuffixus eſt? Quis tam facundus & tãta rerũ uerborumq; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tãtæ affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito

deploret, quàm mundus ipſe, & tota elemēta luxerūt? Hæc autem ſic futura fuiſſe & ꝓphetarum uocibus, & Sibyllinis carminibus denunciatum eſt. Apud Eſaiam ita ſcriptum inuenitur. Non ſum contumax, neq; cōtra dico, dorſum meum poſui ad flagella, et maxillas meas ad palmas, faciem aūt meam non auerti à fœditate ſpu torum. Similiter Dauid in pſalmo. xxxiiii. Congrega ta ſunt ſuper me flagella, & ignorauerunt, diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt, temptarunt me, & deriſerūt deri, u, & ſtriderūt dētibus ſuis ſuꝑ me. Sibylla quoq; eadē futura mōſtrauit. Εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις καὶ στόμασι μιαροῖσιν ἐμπτύσματα φαρμακόεντα δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἀγνὸν τότε νῶτον .i. in manus iniquas & infideliū poſtea ueniet, dabunt Deo alapas manibus inceſtis, & oribus immūdis expuēt ſaliuas ueneno ſas. Dabit au tem in uerbera omnino innocens dorſum. Item de ſilen tio eius, quod uſq; ad mortem pertinaciter tenuit, Eſa ias ſic locutus eſt. Sicut ouis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus coram tondentibus ſine uoce, ſic non aperuit os ſuum. Et Sibylla ſupradicta. καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν. ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ. καὶ στέφανον φορέσῃ τὸν ἀκάνθινον, ideſt & colaphos accipiens ta cebit, ne quis agnoſcat ꝙ uerbū & unde uenit, ut mor tuis loquatur, & coronam portabit ſpineam. De cibo ue ro & potu quem antēq̄ eum figerent illi obtulerūt, Da uid in pſalmo. lxyiii. ſic ait. Et dederunt in eſcam meā fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futu-

rum etiam. Sibylla concionata eſt. Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν· καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν, ideſt in cibum autẽ fel, in ſitim acetum dederunt, inhoſpitalitatis hãc monſtrabũt mẽſam, & alia Sibylla iudæã terrã his uerbis ĩcrepat. αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας παίζοντα θνητοῖσιν νοήμασιν ἀλλ᾽ ἀκάνθαις ἔςεψας ςεφάνῳ· φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας, ideſt ipſa enim ſtulta Deũ tuum non cognouiſti, ludentem mortalium mentibus, ſed & ſpinis coronaſti corona, horridumq; fel miſcuiſti. Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eumq; interficerent, teſtimonia prophetarum hæc antea aſſerunt. Apud Eſdram ita ſcriptum eſt. Et dixit Eſdras ad populum. Hoc paſcha ſaluator noſter eſt, & refugiũ noſtrũ cogitare, & aſcendat in cor ueſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit dominus Deus uirtutum. Si non credideritis in eũ, neq; exaudieritis annunciationem eius, eritis deriſio in gentibus. Vnde apparet, iudæos nullam aliam ſpẽ habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eũ ipſum, quem negauerunt. Eſaias cum facinus eorum deſignat, dicit in humilitate eius iudicium ſublatum eſt. Natiuitatẽ eius quis enarrabit: quoniam auferetur à terra uita eius, à facinoribus populi mei abductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius. Propterea ipſe hæreditabit multos, & fortium diuidet ſpolia, propterea ꝙ traditus eſt ad mortem, & in-

ter facinoroſos deputatus eſt, & ipſe peccatũ multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus eſt. Dauid quoq; in pſalmo. xciii. Captabunt in animam iuſti & ſanguinem innocentem condemnabunt, & factus eſt mihi dominus in refugium. Et Hieremias. Domine ſignifica mihi, & cognoſcam, tunc uidi meditatiões eorum, ego ſicut agnus ſine macula perductus ſum ad uictimam, in me cogitauerunt cogitatiõem dicentes. Venite mittamus lignũ in panem eius, & eradamus è terra uitã eius, & nomen eius nõ erit in memoria amplius. Lignum autem crucem ſignificat & panẽ corpus eius, quia ipſe eſt cibus & uita hominum, qui credũt in carnem, quam portauit, & in crucem in qua pependit. De qua tamen apertius ipſe Moyſes in Deuteronomio ita prædicauit. Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, et timebis die ac nocte, & non credes uitæ tuæ. Idem rurſus in num ris. Non quaſi homo dominus ſuſpẽditur, neque quaſi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam ſic tradidit. Et intuebantur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in pſalmo. xxi. Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerũt omnia oſſa mea, ipſi autem contemplati ſunt & uiderunt me, diuiſerũt ſibi ueſtimenta mea, & ſuper ueſtem meam miſerunt ſortem. Quæ utiq; propheta non de ſe locutus eſt. Fuit enim rex & nunquam illa perpeſſus eſt. Spiritus Dei per illum loquebatur qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid uſq; ad crucem Chriſti. Sed & Solomon filius eius, qui Hieroſolymam condidit, eam ipſam perituram eſſe in ultionẽ ſanctæ crucis ꝓphetauit. Q&

ſi auertimini à me dicit Dominus, & non cuſtodieritis ueritatem meam, reiiciam Iſrael à terra quam dedi illis, & domum hanc, quã ædificaui illis in nomine meo, proiiciam illam omnibus, & erit Iſrael in perditiõem, & in obprobrium populo, & domus hæc erit deſerta, & omnis qui tranſibit p illã, admirabitur & dicet, Propter quam rem fecit dominus terræ huic & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deũ ſuum, & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimũ Deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

De miraculis quæ in paſſione domini contigerunt, de ſepultura & reſurrectione, & à quibus teſtimoniis pphetarum fides roboretur iſtorum. Cap. XIX.

Quid amplius de facinoribus iudæorũ dici poteſt, q̃ excæcatos tũ fuiſſe atq; inſanabili furore correptos, qui hæc cottidie legentes nec intellexerunt, neq; qn facerent cauere uoluerunt. Suſpenſus igitur atq; affixus exclamauit ad Dominũ uoce magna, & ultro ſpũm poſuit. Eadẽ hora terræmotus factus eſt. Et uelũ templi, quod ſeparabat duo tabernacula, ſciſſum eſt in duas partes, & ſol repente ſubductus eſt, et ab hora ſexta uſq; ad nonam tenebræ factæ ſunt. Qua de re Amos propheta teſtatur. Et erit in die illo dicit Dominus, occidet ſol meridie, & tenebrabitur dies lucis, & conuertam dies feſtos ueſtros in luctum, & cantica ueſtra in lamentatiõem. Item Hieremias, Exterrita eſt quæ parit & tæduit animam, & ſubiuit Sol

ei cum adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt, & maledicta, reliquos eorum in gladium dabo in conſpectu inimicorũ eorum, & Sibylla ait. ναοῦ δὲ χισθήσεται πέτασμα καὶ ἤματι μέσω νύξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις. Ideſt templi uero ſcindetur uelũ, & medio die nox erit tenebroſa nimis tribus horis. Cum hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cœleſtibus facinus ſuum intelligere quiuerunt. Sed quoniã prædixerat ſe tertio die ab inferis reſurrecturum, metuentes'ne à diſcipulis ſurrepto & amoto corpore uniuerſi reſurrexiſſe eum crederẽt, & fieret multo maior in plæbe confuſio, detraxerunt eum cruci, & cõcluſum in monumento firmiter militari cuſtodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto repente patefactum eſt ſepulchrũ, & cuſtodibus quos attonitos obſtupefecerat pauor nihil uidentibus integer è ſepulchro, ac uiuus egreſſus in Galilæam ꝓfectus eſt, ut diſcipulos ſuos quæreret, in ſepulchro uero nihil repertum eſt niſi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluſerant. Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturum prophetæ cecinerãt. Dauid in pſalmo. xl. Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis ſanctum tuum uidere interitum. Item in tertio. Ego dormiui & ſomnum cœpi, & reſurrexi, quoniam dominus auxiliatus eſt mihi. Oſeæ quoq; primus. xii. prophetarũ de reſurrectione eius teſtificatus eſt. Hic filius meus ſapiens, propter qđ nunc non reſiſtet in tribulatione filiorũ ſuorum, & de manu inferorum eruam eum. Vbi eſt iudicium tuũ mors, aut ubi eſt aculeus tuus? Idem alio loco. Viuificabit nos

poſt biduum die tertio. Et ideo Sibylla impoſiturum eẽ morti terminum dixit poſt triduanum ſomnũ, καὶ θα-νάτος μοῖ ραντελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀναλύσας ἐς φάος ἥξει πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας ideſt mors fatum finiet trium dierum ſomno ſuſcepto, & tunc à mortuis egreſſus in lucem ueniet, primis reſurrectionis uocatis initium oſtendens, uitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata. Nulla igitur ſpes alia cõſequẽdæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum, & illã crucem portandã patiendãq; ſuſceperit.

Quòd profecto in Galilæam domino poſt reſurrectionem diſcipulis ſcripturarum reſerauit arcana. Et quare lex uetus dicatur teſtamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum teſtamentum ueteris adimpletio eſt quibus hoc ante prædictum ſit teſtimoniis. Cap. XX.

PRofectus ergo in Galilæam (noluit enim ſe iudæis oſtendere, ne adduceret eos in pœnitentiam atq; impios ſeruaret.) Diſcipulis iterum congregatis ſcripturæ ſanctæ literas, ideſt prophetarum arcana patefecit, quæ anteq̃ pateretur perſpici nullo mõ poterant, quia ipſum paſſionemq; eius annunciabant. Icirco Moyſes, & idem ipſi prophetæ legem, quæ iudæis data erat teſtamentum uocant, quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentum poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptum ſit, quia clauſum & obſignatum eſt. Itaque niſi Chriſtus mortem ſu-

ſæpiſſet aperiri teſtamentum, ideſt reuelari, & intel-
ligi miſterium Dei non potuiſſet. Verum ſcriptura om-
nis in duo teſtamenta diuiſa eſt. Illud quod aduentum
Domini paſſionéq; anteceſſit, ideſt lex & pphetæ ue-
tus dicitur. Ea uero quæ poſt reſurrectionē eius ſupra-
ſcripta ſunt, nouum teſtamentum nominatur. iudæi ue-
teri utuntur, nos nouo, ſed tamen diuiſa non ſunt, quia
nouum ueteris adimpletio eſt, & in utroque idem teſta-
tor eſt Chriſtus, qui pro nobis mortem ſuſcepit, nos hæ
redes æterni regni fecit, abdicato & exhæredato popu
lo iudæorum, ſicut Hieremias propheta teſtatur, cum
loquitur talia. Ecce dies uenient dicit Dominus, & con
ſumabo domui Iſrael, & domui Iuda teſtamentum no-
uum, non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui patri-
bus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, ut
illos educerem ē terra Aegypti, quia ipſi non perſeue
rauerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit
Dominus. Item alio loco ſimiliter ait. Dereliqui domū
meam, dimiſit hæreditatem meam in manu inimicorū
eius. Facta eſt mihi hæreditas mea, ſicut leo in ſylua,
Dedit ſuper me uocem ſuam, ideo odi eam cum ſit hæ-
reditas eius cæleſte regnū, non utiq; ipſam hæredita-
tem ſe odiſſe dicit, ſed hæredes, qui aduerſus eū ingra
ti & impii extiterūt. Facta eſt inquit hæreditas mea mi
hi, ſicut leo. i. præda & deuoratio, factus ſum hæredi-
bus meis, qui me immolauerūt ſicut pecus, dedit ſuper
me uocē ſuā. i. ſententiā aduerſus me mortis crucisq;
dixerūt. Nā ꝙ ſupius ait cōſumaturū ſe domui iuda te
ſtamentū nouū, oſtēdit uetus illud teſtamentū, qđ per
Moyſen eſt datum nō fuiſſe perfectum, id quod p Chri

ſtum dari haberet, cõſumatum fore. Domus autẽ iuda & iſrael nõ utiq; iudæos ſignificat, quos abdicauit ſed nos q ab eo cõuocati ex gẽtibus in illorũ locum adoptione ſucceſſimus, & appellamur filii iudeorũ, qđ declarat Sibylla cũ dicat, ἰουδαίων μακαρίων θεῖον γένος οὐρανιώνων. i. iudæorum beatum diuinum genus cœleſtium. Quod aũt futurum eſſet id genus Eſaias docet, apud quẽ pater ſummus ad filium loquitur dicẽs. Ego dominus Deus uocaui te ad iuſtitiã, & tenebo manum tuã & cõfirmabo te, & dedi te in teſtamentũ generis mei in lucem gentiũ, aperire oculos cæcorũ, ꝓducere ex uinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. Cũ igitur nos antea tanq̃ cæci, & tanq̃ carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum, & ueritatem, illuminati ab eo ſumus, q nos teſtamẽto ſuo adoptauit, & liberatos uinculis malis atq; in lucem ſapientiæ productos in hæreditatẽ regni cœleſtis aſciuit.

De aſcenſione domini, diuiſione diſcipulorum ad naſcentis eccleſiæ fundamentum iaciendum & roborandum, & miraculis eorum, & quomodo Petrus & Paulus Romam uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum, qui Hieroſolimam deſtrueret, & iudæos deleret, eodem modo quo poſtea cõtigit. Cap. XXI.

ORdinato uero diſcipulis ſuis euangelio ac nominis ſui prædicatiõe, circũfudit ſe repente nube, eumq; in cœlum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionẽ die, ſicut Daniel fore oſtenderat dicens,

dicens. Et ecce in nubibus cœli filius hominis ueniens uſq; ad uetuſtum dierũ peruenit. Diſcipuli uero per prouincias diſperſi fundamenta eccleſiæ ubiq; poſuerunt, facientes & ipſi in nomine magiſtri Dei magna & penè incredibilia miracula, quia deſcendens inſtruxerat eos uirtute ac poteſtate, qua poſſet nouæ annũciationis ratio fundari & confirmari, ſed & futura aperuit illis omnia quæ Petrus & Paulus, romæ prædicauerũt, & ea prædicatio in memoriã ſcripta permanſit, in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe dixerunt, ut poſt breue tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret iudæos, & ciuitates eorum ſolo adæquaret. Ipſos autem fame ſitiq; confectos obſideret. Tũ fore, ut corporibus ſuorum ueſcerentur & conſumerent ſe inuicem. Poſtremo, ut capti uenirent in manus hoſtiũ, & in conſpectu ſuo acerbiſſime coniuges ſuas uexari cernerent, uiolari ac proſtitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni ferroq; uaſtari, captiuos in perpetuum terris ſuis exterminari, eo ꝙ exultauerunt ſuper amantiſſimum & probatiſſimum Dei filium. Itaq; poſt illorum obitum, cum eos Nero interemiſſet, iudæorum gentem & nomen Veſpaſianus extinxit, fecitq; omnia, quæ illi futura prædixerant.

Quòd argumentis reuincẽdi ſunt qui diuinis detrahunt ſacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicæ incarnationis fidem euacuent.

Caput XXI.

C Onfirmata ſunt (ut opinor) quæ falſa & incredibilia putantur ab his, quos uera cœleſtium

litterarum doctrina nõ imbuit, ſed tamen ut refellantur à nobis ēt illi, qui nimium nõ ſine malo ſuo ſapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahunt, argumentisq; illorum coarguamus errorem, ut tandem aliquãdo uideãt ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factũ. Et q̄q̄ apud bonos iudices ſatis habeant firmitatis, uel teſtimonia ſine argumentis, uel argumenta ſine teſtimoniis, nos tamen nõ cõtenti alterutro ſumus, cum ſuppeditet nobis utrũq;, ne cui peruerſe ingenioſo, aut nõ intelligendi, aut contra diſſerendi locũ relinquamus. Negant fieri potuiſſe, ut naturæ immortali quicq̄ decederet. Negant deniq; deo dignũ, ut hõ fieri uellet, ſeq; infirmitate carnis oneraret, ut paſſionibus, ut dolori, ut morti ſeipſe ſubiiceret, quaſi non facile illi eſſet, ut citra corporis imbecillitatē ſe hominibus oſtēderet, eosq; iuſtitiã doceret ſiquidē id ualebat maiore auctoritate (ut aiunt) profeſſi Dei. Tunc.n. cũctos fuiſſe præceptis cœleſtibus pariturös, ſi ad ea uirtus ac ptãs Dei præcipiētis accederet. Cur igitur aiunt ad docendos homines nõ ut Deus uenit? Cur ſe tam humilē imbecillemq; conſtituit, ut ab hominibus, & contemni, & pœna affici poſſet? cur uim ab imbecillibus & mortalibus paſſus eſt? cur nõ manus hominũ aut uirtute repulit? aut diuinitate uitauit? cur nõ maieſtatē ſuã ſub ipſa ſaltē morte patefecit? ſed ut inualidus in iudiciũ ductus ē, ut nocēs dãnatus, ut mortalis occaſus. Refutabo hæc diligenter, nec quēq̄ patiar errare. Illa.n. magna & mirabili rõne ſunt facta, quæ quiſq; perceperit nõ tantũ mirari deſinet, Deũ ab hominibus eſſe cruciatum, uerũ ēt facile puidebit, ne Deum q̄dē potuiſſe credi, ſi ea ipſa quæ arguit, facta nõ eēnt.

Quòd præceptoris morum uacillat auctoritas, ſi non faciat ipſe quod docet, ſicut in philoſophis patet, qui contra ſua præcepta uiuebant, ſed Chriſtus primo fecit, poſtea docuit. Caput XXII.

Viicunq; præcepta dat hominibus ad uitam, moresq; fingit aliorum, quæro debeat'ne ipſe facere quæ præcipit an non? Si nõ fecerit, ſoluta præcepta ſunt. Si.n. bona ſunt quæ præcipiũtur, ſi uitam hominum in optimo ſtatu collocant, nõ ſe debet ipſe præceptor à numero cœtuq; hominum ſegregare, inter quos habitat ipſe, & ipſi eodem modo uiuendum eſt, quo docet eſſe uiuẽdũ, ne ſi aliter uixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat, leuioremq; doctrinam ſuã faciat, ſi re ipſa reſoluat, quod uerbis nitatur aſtruere. Vniuſquiſque enim cum audit præcipi ẽtum, nõ uult ſibi imponi neceſſitatem parendi, tanquam ſibi ius libertatis adimatur, itaq; reſpõdebit doctori hoc modo. Non poſſum facere quæ iubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci, uetas cupere, uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere, ſed hoc adeo contra naturã eſt, ut his affectibus animalia uniuerſa ſubiecta ſint, uel ſi adeo putas repugnari poſſe naturæ, & tu ipſe quæ præcipis fac ut ſciam fieri poſſe. Cum autem ipſe non facias, quæ inſolentia eſt, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipſe non pareas? Prius diſce qui doces, & antequàm mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget iuſtam eſſe hãc reſponſionem, quin etiam in contemptum ueniet huiuſmodi doctor, & eludetur uiciſſim, quia uidebi-

tur & ipſe deludere. Quid ergo faciet & ille præceptor, ſi hæc ei fuerint oppoſita, quo adimet excuſationē contumacibus, niſi ut præſentibus factis, doceat poſſibilia ſe docere? Vnde euenit, ut philoſophorū præceptis nullus obtemperet. Homines .n. malūt exempla q̄ uerba, quia loqui facile eſt præſtare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent, q̄ multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt nec faciunt, abeſt ab eis fides. Et ſi homines fuerint cōtemnuntur ut leues, ſi Deus, opponetur ei fragilitatis humãæ excuſatio, Supereſt ut factis uerba firmentur, quod & philoſophi facere nequeūt, itaque cum ipſi præceptores uincantur affectibus quos uinci prædicant oportere, neminem poſſunt ad uirtutem quam falsò prædicant erudire, ob eamq; cauſam putant neminem adhuc perfectum eſſe ſapientem .i. in quo ſummæ doctrinæ ac ſcientiæ, ſumma uirtus & perfecta iuſtitia conſenſerit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim poſt mundum conditum talis extitit, niſi Chriſtus, qui & uerbo ſapientiam tradidit & doctrinam præſenti uirtute firmauit.

Quòd cœleſtem doctorem perfectum eſſe oporteat, & quare perfectus eſſe non poſſit ſine corporis aſſumptione mortalis. Cap. XXIIII.

AGe nunc cōſideremus, an doctor è cœlo miſſus poſſit, non eſſe perfectus. Nondū de hoc loquor, quē ueniſſe à Deo negant. Fingamus è cœlo aliquem eſſe mittendum, qui uitā hominū rudimētis uirtutis inſtituat, & ad iuſtitiam formet. Nemini dubium pōt eſſe, quin is doctor qui cœlitus mitti-

tur, tam ſcientia ſit rerum omniũ q̃ uirtute perfectus, ne nihil inter cœleſtem terrenumq; differat. Nã in homine interna & propria doctrina eſſe nullo pacto põt. Nec. n. mens terrenis uiſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut cõprehendere per ſe põt, aut capere ueritatem, niſi aliunde doceatur. Et ſi maxime poſſit, ſummã tamẽ uirtutem capere nequeat, & omnibus uitiis reſiſtere, quorum materia in uiſceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus eſſe non poſſit. At uero cœleſtis, cui ſcientiam diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoq;, ſicut in cæteris perfectus & cõſumatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri nõ poteſt, niſi mortale corpus aſſumat, cur aũt fieri nõ poſſit, ratio clara eſt. Nam ſi ad homines ueniat ut Deus, ut omittam quod mortales oculi claritatem maieſtatis eius conſpicere ac ſuſtinere non poſſunt, ipſe certe Deus uirtutem docere nõ poterit, quia ex͠ps corporis nõ faciet quæ docebit, ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui ſi uirtus ſumma eſt dolorem patienter ꝓ iuſtitia officioq; perferre, ſi uirtus eſt mortem ipſam & intentatam nõ metuere, & illatam fortiter ſuſtinere, debet ergo doctor ille ꝑfectus, & docere iſta præcipiendo, & confirmare faciendo, quia qui dat præcepta uiuendi amputare debet omniũ excuſationũ uias, ut imponat hominibus parendi neceſſitatem, nõ aliqua ui, ſed pudore, & tamẽ libertatem relinquat, ut & premium ſit cõſtitutum parentibus, quia poterant nõ parere, ſi uellẽt. Quomodo ergo poterit amputari excuſatio, niſi ut qui docet faciat quæ docet, & ſit quaſi præuius & manum porrigat ſecuturo? quemadmodum põt facere quæ

docet, ſi nõ ſit ei ſimilis, quem docet? nam ſi nulli ſubie-ctus ſit paſſioni, põt ei docenti homo ſic reſpõdere. Volo equidem nõ peccare, ſed uincor, indutus ſum.n. carne fragili & imbecilla, hæc eſt quæ iraſcitur, quæ concupiſcit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus & pecco nõ quia uolo, ſed quia cogor. Sentio me etiã ipſe peccare, ſed neceſſitas fragilitatis impellit, cui repugnare nõ poſſum. Quid ad hæc reſpondebit præceptor ille iuſtitiæ, quomodo refutabit, ac redarguet hominẽ, qui delictis ſuis excuſationẽ carnis oſtendet, niſi & ipſe carne fuerit indutus, ut oſtendat ẽt carnem poſſe capere uirtutem? Contumacia.n. redargui non poteſt niſi exemplo. Nam habere nõ poſſunt quæ doceas firmitatem, niſi ea prior feceris, quia natura hominum procliuis in uitia, uideri uult, non mõ cum uenia, ſed ẽt cum rõne peccare. Oportet & magiſtrũ doctorẽq; uirtutis, homini ſimillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo poſſe peccatũ. Si uero ſit immortalis, exemplũ proponere homini nullo modo põt. Exiſtet.n. cõſtans aliquis ac dicet. Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, nõ cõcupiſcis, q̃a immortali nihil eſt neceſſarium. Mihi uero multis rebus opus eſt, ut tuear hanc uitam. Mortem non times quia in te ualere nõ poteſt. Dolorem cõtemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mortalis utrũq; timeo, quia cruciatus mihi grauiſſimos inferũt, quos tolerare infirmitas carnis non poteſt. Doctor itaq; uirtutis etiam hãc excuſationem debuit hominibus auferre, ne quis ꝙ peccat neceſſitati potius aſcribat, q̃ culpæ ſuæ. Ergo ut perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docẽdus eſt,

ut ſi forte dixerit, impoſſibilia præcipis, reſpondeat, ec ce ipſe facio, ego carne indutus ſum, cuius eſt peccare ꝓ prium, at ego eandem carnem gero, & tamẽ peccatum in me non dominatur. Mihi opes cõtemnere diffiale ẽ, quia uiui aliter nõ põt in hoc corpore. Ecce mihi corpus eſt & tamẽ pugno contra oẽm uoluptatem. Nõ poſſum pro iuſtitia nec dolorem ferre nec mortem, quia fragi lis ſum. Ecce et in me dolor ac mors habet poteſtatem, & ea ipſa quæ times, uinco, ut uictorem te faciam doloris ac mortis. Prior uado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe prætendis, ſi præcipientem ſequi nõ potes, ſequere an tecedentem. Sublata eſt hoc modo omnis excuſatio, & fa teri hominem, neceſſe eſt, ſua culpa iniuſtum eſſe, q̃ do ctorem uirtutis & eundem ducem non ſequatur. Vides ergo quanto perfectior ſit mortalis doctor, quia dux eẽ mortalis põt q̃ immortalis; quia patientiam docere non põt, qa ſubiectus paſſionibus nõ eſt. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominẽ Deo præferam, ſed ut oſtendã, ne q; hominẽ perfecta doctrina eſſe poſſe, niſi ſit idẽ De us, ut auctoritate cœleſti neceſſitatem parendi homini bus imponat, neq; Deum, niſi mortali corpore induatur, ut præcepta ſua factis adimplendo, cæteros paren di neceſſitate cõſtringat. Liquido ergo apparet, eum q̃ uitæ dux, & iuſtitiæ ſit magiſter, corporalem eſſe opor tere, nec aliter fieri poſſe, ut ſit illius plena & perfecta doctrina niſi habeat radicem & fundamentum, ſtabi liſq; apud homines ac fixa ꝑmaneat. Ipſum aũt ſubire carnis à corporis imbecillitatem, uirtutemq; in ſe reci pere doctoris, ut eam ſimul & uerbis doceat & factis. Item ſubiectum eſſe morti & paſſionibus cunctis, quo

niam, & in paſſione toleranda & in morte ſubeunda, uirtutis officia uerſantur, quæ omnia (ut dixi) cõſumatus doctor perferre debet, ut doceat poſſe perferri.

Quòd Chriſtus licet mortalitatem noſtram ſumpſerit, nõ tamẽ natus eſt, ut alii homines, ſed ex carne uirginis, & quare cum immunis eſſet à culpa, ſpõte ſubierit pœnam. Cap. XXV.

DIſcant igitur hoĩes & intelligãt, quare Deus ſummus cũ legatum ac nunciũ ſuũ mitteret, ad erudiendã præceptis iuſtitiæ ſuæ imortalitatem, mortali uoluerit eum carne indui, & cruce affigi, & morte mulctari. Nã cũ iuſtitia nulla eſſet in terra, doctorẽ miſit, quaſi uiuã legẽ, ut nomen ac templum nouum conderet, ut uerũ ac pium cultum per omnem terrã uerbis & exẽplo ſeminaret. Sed tamen ut certum eſſet, à Deo miſſum nõ ita illum naſci oportuit, ſicut hõ naſcitur ex mortali utroq; concretus, ſed ut appareret illũ etiam in homine eſſe cœleſtẽ, creatus eſt ſine opera genitoris. Habebat.n. ſpãlem patrẽ Deũ, & ſicut pater ſpũs eius Deus ſine matre, ita mater corporis eius uirgo ſine patre fuit. Igitur Deus & homo inter Deũ atq; hominẽ medius cõſtitutus. Vnde illũ græci μεσίτην uocant ut hominẽ perducere ad Deum poſſet .i. ad immortalitatẽ, qa ſi Deus tantũ fuiſſet (ut ſuperius dictũ eſt) exẽpla uirtutis homini præbere nõ poſſet, ſi hõ tantũ non poſſet homines ad iuſtitiã cogere, niſi auctoritas ac uirtus hoĩe maior accederet. Etenim cũ conſtet hõ ex carne & ſpũ, & oporteat ſpũm iuſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus, Charo quia terrena

eſt,ideoq; mortalis,copulatum ſibi ſpiritum trahit ſecum,& ab immortalitate ducat ad mortem, Ergo ſpiritus carnis expers,dux eſſe homini ad immortalitatem nullo pacto poterit,quoniam charo impedit ſpiritum, quominus Deum ſequatur. Eſt enim fragilis & ſubiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis eſt. Itaq; iccirco mediator aduenit, ideſt Deus in carne,ut charo eum ſequi poſſet,& eriperet morti hominem,cuius eſt damnatio in carnem. Ideo carne ſe induit, ut deſideriis carnis edomitis doceret,non neceſſitatis eſſe peccare,ſed propoſiti ac uoluntatis. Vna enim nobis,& magna,& præcipua cum carne luctatio eſt,cuius infinitæ cupiditates premunt animam,nec dominũ retinere patiuntur,ſed eã uoluptatibus & illecebris ſuauibus mãcipatam morte afficiunt ſempiterna. Quibus ut repugnare poſſemus, Deus nobis uiam ſuperandæ carnis & aperuit & oſtendit. Quæ uirtus perfecta, & omnibus uinculis abſoluta,coronam uincentibus,& mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit.

De myſterio domeſticæ crucis,& uirtute,& ſignificatione eorum,quæ Chriſtus geſſit aut pertulit. Et quomodo præfiguratus ſit immolatione agni legalis.

Caput XXVI.

DIxi de humanitate,& fragilitate,& paſſione,cur hæc Deus ſubire maluerit nũc ipſius crucis ratio reddẽda eſt,& uis enarranda,q̃d ſummus pater a principio diſpoſuerit,& quemadmodum cuncta quæ geſta ſunt,ordinauerit nõ tantum diuinatio ꝓphetarũ,quæ in Chriſtũ uera præceſ-

ſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcunq;.n. paſſus eſt non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram & ſignificationem magnam, ſicut etiã diuina illa opera quæ fecit, quorũ uis & ptãs ualebat, q dẽ in præſens ſed declarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cœleſtis, & lucem non uidẽtibus reddidit. Et hoc facto ſignificauit fore, ut conuerſus ad gentes, quæ Deum neſciebant, inſipientiũ pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad ueritatem cõtemplandam oculos cordis aperiret. Vere.n. cæci ſunt, qui cœleſtia nõ uidẽtes, & tenebris ignorãtiæ circũfuſi, terrena & fragilia uenerantur. Patefecit aures ſurdorũ. Non utiq; hactenus uis illa cœleſtis operata eſt, ſed declarabat breui fore, ut qui erant ueritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei uoces. Veræ.n. ſurdos dixeris, qui cœleſtia & uera & facienda non audiunt. Mutorũ linguas in eloquium ſoluit, admirabilis etiã cũ fieret potẽtia, ſed inerat huic uirtuti alia ſignificatio, quæ oſtẽderet mox futurum, ut rerum cœleſtium nuper ignari percepta ſapientiæ diſciplina de Deo & ueritate diſſererent. Nam qui rõnem diuinitatis ignorat, is uere elinguis & mutus eſt, licet ſit omniũ diſertiſſimus. Lingua.n. cũ uerũ loqui cœperit.i. uirtute maieſtatẽq; Dei ſingularis interpretari, tum demum officio naturæ ſuæ fungitur. Quãdiu aũt falſa loquitur, in ſuo uſu nõ eſt, & iõ infans ſit neceſſe eſt, qui diuina ꝓloq nõ põt. Pedes quoq; claudorũ ad officiũ gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis, fortitudo, ſed figura id cõtinebat qđ cohibitis erroribus uitæ ſæcularis ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per qđ graderentur homines ad Dei

gratiam cōſequendā. Is.n. uerè claudus exiſtimādus eſt, q caligine ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quo tendat ignarus, offenſibilibus, & caducis greſſibus p uiā mortis incedat. Item labes & maculas inqnatorum corporū repurgauit. Nō exigua immortalis potētiæ opa uerū id portēdebat hæc uis, ꝙ peccatorū labibus, ac uitiorum maculis inqnatos, doctrina eius purificatura eſſet eruditione iuſtitiæ, Leproſi.n. atq; elephātici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad ſcelera, uel inſatiabiles uoluptates ad flagitia cōpellunt, & dedecorum maculis inuſtos labe afficiūt ſempiterna. Iacētia mortuorū corpora erexit, eosq; noībus ꝓpriis inclamatos à morte reuocauit. Quid cōgruētius Deo? Quid miraculo dignius omniū ſæculorū, q̄ decurſam uitā reſignaſſe, cōpletisq; hominum tpibus tempora adiecaſſe perpetua, arcana mortis reuelaſſe? Sed hæc inenarrabilis ptās imago uirtutis maioris fuit, quæ demonſtrabat, tantā uim habiturā eſſe doctrinā ſuā, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo ſubiectæ morti fuerūt, cognitiōe ueri luminis aīatæ ad imortalitatis premia peruenirent. Eos.n. rectè mortuos exiſtimaueris, qui datorē uitæ Deū neſcientes, atq; aīas ſuas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur cū faciebat in præſens, imagnies erāt futurorū, quæ illæſis affectisq; corpibus adhibebat, ea ſpiritaliū figurā gerebāt, ut in p̄ſenti uirtutis nobis terrenæ opera monſtraret, & in futurū ptātem ſuæ cœleſtis maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opera eius ſignificātiā quoq; maioris ptātis habuerūt, ita paſſio nō ſimplex, nec ſuperuacua, nec fortuita præceſſit. Sed ut illa

quæ fecit, magnam uirtutem ac ptãtem doctrinæ eius ſi gnificabant, ſic ea quæ paſſus eſt, odio futurã eſſe ſapientiã nunciabant. Aceti.n. potus ac fellis cibus acerbi tates & amaritudines, in hac uita ſectatoribus ueritatis pollicebatur. Et q̃q̃ ipſa per ſe acerba & amara ſpeci mẽ nobis futurorũ tormentorũ dabat, quæ morantibus nobis in hoc ſæculo, uirtus ipſa ꝓponit, tamẽ illiuſmodi cibus & potus in os doctoris noſtri ueniẽs præſſurã nobis laborũ ac miſeriarũ præbebat exẽplũ. Quæ omnia tolerari ac ꝑpeti neceſſe eſt eos, q ueritatẽ ſequuntur, quoniã ueritas eſt acerba & inuiſa oĩbus qui ueritatis expertes uitã ſuã mortiferis uoluptatibus dederunt. Nã corona ſpinea capiti eius impoſita id declarat fore, ut diuinã ſibi plæbem de nocẽtibus cõgregaret. Corona.n. dicitur circũſtans in orbe populus. Nos autẽ qui ante cognitionẽ Dei fuimus ſpinæ.i. iniuſti mali, et nocẽtes eramus, ignorantes qd eſſet bonũ, & à iuſtitiæ notione atq; operibus alieni omnia ſcelere ac libidine polluebamus, Flexi ergo ex dumis ac ſentibus ſanctũ Dei caput cingimus, qa conuocati ab ipſo & circunfuſi undiq; ad eũ magiſtro & doctori aſſiſtimus, regẽq; illum mundi, & omniũ uiuentiũ Dominum coronamus. Qđ uero ad crucẽ ſpectat, magna in ea uis ac rõ eſt, q̃ nunc conabor oſtẽdere. Deus nãq; (ſicut ſuperius expoſui) cum ſtatuiſſet hominẽ liberare, magiſtrũ uirtutis legauit in terrã, q & præceptis ſalutaribus formaret homines ad innocentiã, & opibus factiſq; præſentibus iuſtitiæ uiã pãderet, qua gradiẽs hõ & doctorem ſuũ ſequẽs ad uitã æternã ꝑueniret. Is igitur corporatus eſt & ueſte carnis indutus, ut hoĩ ad quẽ docẽdum ue-

nerat, uirtutis, & exẽpla & incitamẽta præberet. Sed cũ in oĩbus uitæ officiis iuſtitiæ ſpecimẽ præbuiſſet, ut doloris quoq; patientiã mortisq; contẽptũ, qbus pfecta & conſumata ſit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiæ natiõis, cũ & uitare potuiſſet, ſciẽtia futuri, quã gerebat, & repellere eadẽ uirtute, qua mirabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus ac uerbera & ſpinas. Poſtremo ẽt mortem ſuſcipe nõ recuſauit, ut hõ illo duce ſubactã & catenatam mortẽ cum ſuis erroribus triũpharet. Cur aũt ſũmus pater id potiſſimũ genus mortis eligeret, quo affici eũ ſineret, hæc rõ eſt. Dicat .n. fortaſſe aliqs, cur ſi Deus fuit & mori uoluit, non ſaltem aliquo honeſto mortis genere affectus eſt? Cur potiſſimũ cruce? Cur infami genere ſupplicii? Qđ etiã homini libero q̃uis nocenti uideatur indignũ? Primum ꝙ is qui humilis aduenerat, ut humilibus & infirmis opẽ ferret, & in oĩbus ſpẽ ſalutis oſtenderet, eo genere afficiẽdus fuit, quo humiles & infirmi ſolent, neqs eſſet oĩno, q eũ nõ poſſet imitari. Deinde ut integrum corpus eius ſeruaretur, quẽ die tertio reſurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorandũ eſt qđ ipſe ante de ſua paſſione prædicans, ẽt id notũ fecerit habere ſe ptãtem cum uellet deponendi ſpiritũ & reſumendi. Suffixus itaq; cũ ſpũm ſponte depoſuiſſet, neceſſariũ carnifices nõ putauerunt oſſa eius ſuffringere (ſicut mos eorũ ferebat) ſed tantũmõ latus eius pforauerunt. Sic integrũ corpus patibulo detractũ eſt, & ſepulchro diligenter incluſum. Quæ omnia icirco facta ſunt, ne læſum atq; diminutũ corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit cauſa, cur Deus

crucem maluerit, ꝙ illa exaltari eũ fuit neceſſe, & omnibus gentibus paſſionẽ Dei noteſcere. Nã quoniã is qui patibulo ſuſpenditur, & cõſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illum tam cõſpicuũ, tamq; ſublimẽ futurũ, ut ad eũ cognoſcendũ pariter, & colendũ cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerent. Deniq; nulla gens tã inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio eius, aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit. Extẽdit ergo in paſſione manus ſuas, orbẽq; dimenſus eſt, ut iam tũc oſtẽderet ab ortu ſolis uſq; ad occaſum magnũ populum ex omnibus linguis & tribubus cõgregatum ſub alas ſuas eſſe uenturum, & ſignum illud maximũ atq; ſublime, frõtibus ſuis ſuſcepturum. Cuius rei figuram iudæi etiã nunc exhibent, cum limina ſua de cruore agni notẽt. Deus enim percuſſurus Aegyptios, ut ab ea plaga immunes faceret hebræos, præceperat his, ut agnum candidum ſine macula immolarent, ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaq; cum Aegyptiorum primogenita una nocte interiſſent, Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt, non quia cruor pecudis tãtam in ſe uim haberet, ut hominibus ſaluti eſſet, ſed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus ſine macula Chriſtus fuit. i. innocens & iuſtus & ſanctus, qui ab iiſdem iudæis immolatus ſaluti eſt omnibus, qui ſignis ſanguinis. i. crucis qua ſanguinẽ fudit ſua in fronte cõſcripſerunt. Frons. n. ſummũ limen eſt hominis, & limen ſanguine delibutũ crucis ſignificatio eſt. Deniq; immolatio pecudis ab his ipſis qui faciũt paſcha nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν ꝗ paſſionis

eſt figura, quā Deus præſcius futurorum tradidit per Moyſen populo ſuo celebrandam. Sed tamē figura ualuit in præſenti ad depellendum periculū, ut appareat quantum ueritas ipſa ualitura ſit ad plebē Dei protegendam in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem uel in qua plaga tuti homines ſint futuri, qui ſignum hoc ueri & diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerunt, in nouiſſimo libro docebo.

De potentia ſigni crucis, quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi, & quantum à dæmoniis timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.

Nunc ſatis eſt de huius ſigni potentia, q̄tum ualeat exponere, q̄to terrori ſit dæmōibus hoc ſignum, ſciet qui uiderit quatenus adiurati per Chriſtum de corporibus quæ obſederint fugiant. Nam ſicut ipſe cum inter homines ageret uniuerſos dæmonas uerbo fugabat, hominumq; mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat, Ita nunc ſectatores eius eoſdem ſpiritus inquinatos de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſigno paſſionis excludunt. Cuius rei non difficilis eſt ꝓbatio. Nam cum Diis ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens ſacra nullo modo litāt, Nec reſpōſa pōt cōſultus reddere uates. Et hæc ſæpe cā præcipua iuſtitiā perſequēdi malis regibus fuit. Cū.n. quidam noſtrorū ſacrificātibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno, Deos eorū fugauerūt, ne poſſent in uiſceribus hoſtiarū futura depingere. Q d' cū intelligerent aruſpices, inſtigantibus hiſdē dæmonibus qui-

bus proſecârant cõquerentes profanos homines ſacris intereſſe, adegerunt principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum, ſeq; uero ſacrilegio cõtaminarent, quod grauiſſimis perſequẽtium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines intelligere poſſunt, aut hanc eſſe ueram religionem, cui adeo diuinum tanta uis ineſt, aut illam falſam, quæ ſubſiſtere, aut congredi non poteſt. Sed aiunt hoc, Deos non metu, uerum odio facere, quaſi quiſq̃ poſſit odiſſe niſi eũ, qui aut noceat, aut poſſit nocere, immo uero congruens maieſtati fuit, ut eos quos oderant, præſentibus pœnis afficerent, potius q̃ fugerent. Sed quoniam neq; accedere ad eos poſſunt, in quibus cœleſtem notam uiderint, nec his nocere quos ſignum immortale munierit, tanq̃ inexpugnabilis murus, laceſſunt eos per homines, & manibus perſequuntur alienis, quos profecto ſi eſſe confitentur uicimus. Neceſſe eſt enim hanc eſſe ueram religionem, quæ & rõnem dæmonũ nouit, & aſtutiam intelligit, & uim retundit, & eos ſpiritalibus armis domitos ac ſubactos cedere ſibi cogit. Si negant, teſtimoniis poetarum ac philoſophorũ refellentur. Quod ſi & malos eſſe inficias nõ eunt, quid ſupereſt, niſi ut alios dicãt eſſe Deos, alios dæmones. Exponant igitur nobis differentiam generis utriuſq;, ut ſciamus quid colendũ quid execrandum ſit. Habent'ne inter ſe aliqđ conſortiũ, an uero inimici ſint? Si ſunt aliqua neceſſitudine copulati, quatenus eos diſcernemus? Aut quo utriuſq; generis honorẽ cultumq; miſcebimus? Si aũt ſunt inimici, aut dæmones Deos nõ timent, aut dii dæmões fugare nõ poſſunt. Ecce aliquis inſtinctu dæmõis percitus

dementia

*dementia effertur, inſanit, ducamus iſtum in Iouis op-
timi maximi templum, uel quia ſanare homines Iuppi-
ter neſcit, in Aeſculapii uel Apollinis fanū iubeat utri-
uſlibet ſacerdos Dei ſui nomine, ut nocens ille ſpiritus
excedat ex homine, nullo id pacto fieri pōt. Quæ igitur
Deorum uis eſt, ſi ſubiectos ſibi dæmones non habent?
At uero iidem dæmones adiurati per nomen ueri Dei
protinus fugiunt. Quæ ratio eſt ut Chriſtum timeant,
Iouem aūt nō timeant, niſi ꝙ iidem ſunt dæmōes quos
uulgus Deos eē opinatur? Deniq; ſi conſtituatur in me-
dio, & his quem cōſtat incurſum dæmonis perpeti, Del-
phici Apollinis uates eodem mō Dei nomen horrebit,
& tam celeriter excedet de ſuo uate Apollo, q̄ ex homine
ſpūs ille dæmonicus, & adiurato fugatoq; Deo ſuo ua-
tes in perpetuum cōticeſcet. Ergo iidem ſunt dæmones,
quos fatentur execrandos eſſe, iidem dii quibus ſuppli-
cant. Si nobis credendum eſſe nō putant, credant Ho-
mero, qui ſummum illum Iouem dæmonibus aggrega-
uit, ſed et aliis poetis ac philoſophis, qui eoſdem modo
dæmonas, modo Deos nuncupant, quorū alterū uerum,
alterū falſum eſt. Illi.n. nequiſſimi ſpūs ubi adiurātur,
ibi ſe dæmonas cōfitentur, ubi coluntur, ibi ſe Deos men-
tiuntur ut errores hominibus immittāt, & auocēt à ue-
ri Dei notione, ꝑ quam ſolā poteſt mors æterna uitari.
Iidē ſunt qui deiiciendi hominis cā uarios ſibi cultus ꝑ
diuerſa regionū cōdiderunt, mētitis tantū aſſumptisq;
nominibus, ut fallerent. Nā quia diuinitatem ꝑ ſeipſos
affectare nō poterant, aſciuerunt ſibi nomina potentiū
regum, ſub quorū titulis honores ſibi Deorū uēdicarēt.
Qui error diſcuti pōt, & in lucem ueritatis ꝓtrahi. Nā*

ſi quis ſtudet altius inquirere, congreget eos quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Euocẽt Iouẽ, Neptũnum, Vulcanum, Mercurium, Apollinẽ, patrẽq; omniũ Saturnum. Reſpondebunt ab inferis oẽs, & interrogati loquentur, & de ſe & de Deo fatebũtur. Poſt hæc euocent Chriſtum nõ aderit, nõ apparebit, quia nõ amplius quã biduo apud inferos fuit. Quid hac ꝓbatiõe certius proferri põt? Ego uero nõ dubito quin ad ueritatẽ Trimegiſtus hanc aliqua rõne peruenerit, qui de Deo patre omnia, & de filio locutus eſt multa, quæ diuinis continentur arcanis.

De uera & ſingulari religione, & unde dicatur religio. uel ſecundũ Ciceronem uel alios, Cap. XXVIII.

QVæ cum ita ſe habeant (ut oſtendimus) apparet nullam aliam ſpẽ uitæ homini eſſe ꝓpoſitã, niſi ut abiectis uanitatibus & errore miſerabili, Deũ cognoſcat, & Deo ſeruiat, niſi huic tẽporali renũciet uitæ ac ſe rudimentis iuſtitiæ ad cultum religionis inſtituat. Hac.n. cõditione gignimur, ut generati nos Deo iuſta & debita obſeqa præbeamus, hunc ſolũ nouerimus, hunc ſequamur. Hoc uinculo pietatis obſtricti Deo, & relegati ſumus, unde ipſa religio nomen accepit, nõ ut Cicero interpretatus eſt à relegando, qui in libro de natura Deorũ ſecundo dicit ita. Nõ.n. philoſophi ſolum uerũ ẽt maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſeparauerunt. Nã qui totos dies precabantur & immolabant, ut ſui ſibi filii ſupſtites eẽnt, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui aũt omnia quæ ad cultũ Deorũ pertinerent, retractarẽt, & tanq̃ relegerẽt,

hi dicti ſunt religioſi ex religendo, tanq̃ ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, & ex intelligendo intelligentes. His.n. omnibus ineſt uis legendi eadẽ quæ in religioſo, ita factũ eſt in ſupſtitioſo, ac religioſo, alterũ uitii nomen, alterũ laudis. Hæc interpratatio q̃ inepta ſit, ex re ipſa licet cognoſcere. Nã ſi in iiſdem diis colẽdis, & religio & ſupſtitio uerſatur, exigua, uel potius nulla diſtãtia eſt. Quid.n. mihi affert cauſæ, cur precari pro ſalute filiorũ ſemel religioſi, & idẽ decies facere, ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur? Si enim ſemel facere optimũ eſt, q̃tomagis ſæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hoſtia placabilis, placabiliores utiq; hoſtiæ plurimæ, quia multiplicata obſequia merentur potius q̃ offendunt. Non enim nobis odioſi uidentur hi famuli, qui aſſidui ac frequẽtes ad obſequiũ fuerint ſed magis chari. Cur igitur ſit in culpa, & nomen reprahenſibile accipiat, qui aut filios ſuos magis diligit, aut deos ſatis honorat: laudetur aũt q minus? Quod argumentum ẽt ecõtrario ualet. Si.n. totos dies precari & immolare criminis eſt, ergo & ſemel. Si ſupſtites filios ſubinde optare uitioſum eſt, ſupſtitioſus eſt igitur ille qui raro id optauerit. Aut cur uitii nomẽ ſit ex eo tractũ, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari põt? Nam q ait religioſos à religendo appellatos, q ea retractent diligenter, quæ ad cultum Deorum pertineant, cur illi qui hoc ſæpe in die faciunt, religioſorũ nomen amittant, cũ multo utiq; diligẽtius ex aſſiduitate ipſa relegãt ea q̃bus dii colũtur? Quid ergo ẽ? Nimirũ religio ueri cultus, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas intereſt, nõ quemadmodũ colas, aut quid precaris.

Sed quia religioſos Deorũ cultores ſe putant, cum ſint ſupſtitioſi, nec religionẽ poſſunt à ſupſtitiõe diſcernere, nec ſignificantiam nominum exprimere. Diximus nomen religionis à uinculo pietatis eſſe deductũ, ꝙ hominem ſibi Deus religarit & pietate conſtrinxerit, q̃a nos ſeruire ei, ut domino, & obſequi, ut patri neceſſe eſt. Eò melius ergo id nomen Lucretius interpretatus ẽ, quia ait, religionũ ſe nodos exſoluere. Superſtitioſi aũt uocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optãt, oẽs enim optamus, ſed aut ii qui ſupſtitem memoriã defunctorũ colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtitibus colebant imagines eorũ domi tanꝗ Deos penates. Nã qui nouos ſibi ritus aſſumebant ut in Deorũ uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlũ receptos putabant, hos ſupſtitioſos uocabant. Eos uero q publicos & antiquos Deos colerent religioſos nominabãt. Vnde Vergilius. Vana ſuperſtitio, ueterũq; ignara Deorum. Sed cũ ueteres quoq; Deos inueniamus eodem mõ conſecratos eſſe poſt obitum, ſuperſtitioſi ergo qui multos ac falſos Deos colũt. Nos autem religioſi qui uni, & uero Deo ſupplicamus.

De unitate patris & filii, ut liqueat quomodo unius Dei poſſunt eſſe cultores, qui duos colũt alterum patrẽ, alterum filium, patrem immortalem, filiũ mortalẽ, de quo ſuperius dictum eſt. Cap. XXIX.

Fortaſſe quærat aliquis, quõ cũ Deum unũ nos colere dicamus, duos tamẽ aſſeueremus Deũ patrem & Deũ filium, quæ aſſeueratio pleroſq; in maximũ impegit errorẽ. Quibus cũ p-

babilia uideantur eſſe quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrātur, ꝙ alterum & mortalem & Deū fateamur. De mortalitate iā diximus, nūc de unitate doceamus. Cū dicimus Deum patrem & Deum filium, nō diuerſum dicimus, nec utrūq; ſecernimus, quia nec pater ſine filio eſſe pōt, nec filius à patre ſecerni, ſiquidem nec pater ſine filio nūcupari, nec filius pōt ſine patre generari. Cū igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utriq; mens. unus ſpūs, una ſubſtantia ē, ſed ille quaſi exuberans fons eſt, hic tanq̄ defluēs ex eo riuus, ille tanq̄ ſol, hic tanq̄ radius ex ſole porrectus, q̄ quoniā ſummo patri & fidelis & charus eſt, nō ſeparatur, ſicut nec riuus à fonte, nec radius à ſole, quia & aqua fontis in riuo ē, & ſolis lumē in radio, æque neq; uox ab ore ſeiungi, nec uirtus aut manus à corpore diuelli pōt. Cum igitur à prophetis idē manus Dei & uirtus & ſermo dicatur, utiq; nulla diſcretio eſt, q̄a & lingua ſermonis miniſtra eſt, & manus, in qua eſt uirtus, indiuiduæ ſunt corporis portiones. Propiore exēplo uti libet. Cū quis habet filiū quē unicē diligit, qui tamē ſit in domo & manu patris, licet ei nomē domini poteſtatemq; cōcedat, ciuili tamen iure & domus una & unus dominus nominatur. Sic hic mūdus una Dei domus & filius & pater, q unanimes incolūt mundū, Deus unus q̄a & unus eſt tanq̄ duo, & duo tanq̄ unus. Neq; id mirum, cū & filius ſit in patre, q̄a pater diligit filium, & pater in filio, q̄a uolūtati patris fideliter paret, nec unquā faciat aut fecerit, niſi quod pater aut uoluit aut iuſſit. Deniq; unum Deum eſſe tam patrem q̄ filium, Eſaias in illo exēplo quod ſuperius poſuimus, oſtendit

cum diceret. Adorabunt te & in te præcabŭtur, quoniā in te Deus eſt, & nō ē alius Deus præter te, Sed & alio loco ſimiliter ait. Sic dicit dominus Deus rex Iſrael, & q eruit eū Deus æternus ego primus, et ego nouiſſimus & præter me nemo eſt Deus. Cū duas pſonas ppoſuiſſet Dei regis. i. Chriſti, & dei patris qui eū poſt paſſionem ab inferis excitauit, ſic oſtēdiſſe diximus Oſeā pphetam, qui ait. Et de manu inferorū eruā eū, tamen ad utrāq; perſonā referens intulit, & præter me nō eſt Deus, cū poſſet dicere præter nos, ſed fas nō erat plurali numero, ſeparationem tantæ neceſſitudinis fieri. Vnus eſt. n. ſolus liber Deus, ſūmus, carens origine, qa ipſe eſt origo rerū, & in eo ſimul & filius & oīa cōtinētur. Quapropter cū mens & uolūtas alterius in altero ſit, uel potius in utroq; una, merito unus Deus uterq; appellatur, quia qcqd eſt in patre ad filiū transfluit, & qcqd in filio à patre deſcēdit. Non pōt igitur ille ſummus ac ſingularis Deus niſi per filium coli, qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium nō colit, ita nec patrem quidē colit. Qui aūt filium ſuſcipit, & nomē eius gerit, is uere cū filio ſimul & patrem colit, quoniā legatus & nuncius & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi ianua eſt, hic lucis uia, hic dux ſalutis, hic oſtium uitæ.

De hæreſibus, quas nōmodo pphetæ, ſed ēt Chriſtus & apoſtoli prædixerunt emerſuras, eſſe uitandas. Et q illa ſola eccleſia catholica eſt & uera, in qua eſt confeſſio & medicina peccatorum per pœnitētiam & fidei ſacramenta. Caput XXX.

Ed quoniã multæ hæreſes extiterũt, & inſtin-
ſ ctibus dæmonũ, populus dei ſciſſus eſt, determi
nãda ẽ nobis breuiter ueritas, ac in ſuo ꝓprio
domicilio collocanda, ut ſi qs aquã uitæ cupit haurire,
nõ ad detritos lacus deferatur, q nõ habẽt uenam, ſed
uberrimũ Dei fontẽ nouerit, quo irrigatus perenni luce
potiatur. Ante oĩa ſcire nos cõuenit, & ipſum & legatos
eius prædixiſſe, ꝙ plurimæ ſectæ & hæreſes haberẽt
exiſtere, quæ cõcordiã ſancti corporis rũperent, ac nos
uiſſimæ ſũma prudẽtia caueremus, nequãdo in laque
os & fraudes illius aduerſarii noſtri, cum quo luctari
Deus nos uoluit, incideremus, tamẽ dediſſe certa mã-
data, quæ imperpetuũ cuſtodire deberemus. Quorũ plæ-
riq; imitatores deſerto itinere cœleſti uias ſibi deuias
p anfractus, & præcipitia cõdiderunt, p quã ptẽ plebẽ
incautã, & ſimplicẽ, ad tenebras mortẽq; deducerent.
Quod quatenus acciderit, expcnã. Fuerũt qdã noſtro-
rũ uel minus ſtabilita fide, uel minus docti, uel minus
cauti, q diſſidiũ facerẽt unitatis, & eccleſiã diſſiparẽt.
Sed hi quorũ fides lubrica fuit, cũ Deũ noſſe ſe & cole
re ſimularẽt, augẽdis opibus & honori ſtudẽtes, affe-
ctabãt maximũ ſacerdotiũ, & à potioribus uicti, cede-
re ſe cũ ſuffragatoribus ſuis maluerũt, q̃ eos facere p-
poſitos, quibus cõcupierãt ipſi ante præponi. Quidã ue
ro nõ ſatis cœleſtibus literis erudiri, cum ueritatis ac-
cuſatoribus reſpondere nõ poſſent, obiicientibus uel im
poſſibile uel incõgruens eſſe, ut Deus in uterũ ſe mu
lieris includeret, nec cœleſtem illã maieſtatẽ ad tantã
infirmitatẽ potuiſſe deduci, ut hoĩbus cõtẽptui, deriſui
cõtumeliæ, & ludibrio eẽt, poſtremo ẽt cruciamenta p
ferret, atq; execrabili patibulo figeretur. Quæ omnia

cum neq; ingenio nec doctrina defendere ac refutare poſſent (nec.n. uim rõnẽq; penitus puidebãt) deprauati ſunt ab itinere recto, & cœleſtes literas corrũpunt, ut nouã ſibi doctrinã ſine ulla radice ac ſtabilitate cõponerent. Nõnulli aũt falſorũ ꝓphetarũ uaticinio illecti, de qbus & ueri prophetæ & ipſi prædixerant, exciderunt à doctrina Dei, & traditionem uerã reliquerunt. Sed illi oẽs dæmoniacis fraudibus irretiti, quas ꝓſpicere & cauere debuerant, diuinũ nomen & cultũ per imprudentiã perdiderũt. Cũ.n. Phryges, aut Nouatiani, aut Valẽtiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, ſeu quilibet alii nominãtur, chriſtiani eſſe deſierunt, hi qui Chriſti nomine amiſſo, humana & externa uocabula induerũt. Sola igitur catholica eccleſia eſt, quæ uerũ cultũ retinet. Hic eſt fons ueritatis, hoc eſt domiciliũ fidei. hoc tẽplũ Dei, quo ſiqs nõ intrauerit, uel à quo ſiqs exiuerit, à ſpe uitæ ac ſalutis æternæ alienus ẽ. Neminẽ ſibi oportet ꝑtinaci cõcertatione blandiri. Agitur.n. de uita & ſalute, cui niſi caute et diligenter conſulatur, amiſſa & extincta erit. Sed tamen qa ſinguli quiq; cœtus hæreticorum ſe potiſſimum chriſtianos, & ſuã eſſe catholicã eccleſiã putant, ſciẽdum eſt illã eſſe uerã, in qua eſt religio confeſſio & pœnitentia, quæ peccata & uulnera, qbus eſt ſubiecta imbecillitas carnis ſalubriter curat. Hæc interim paucis ad monẽdi gratia retuli, neqs errorem fugere cupiẽs, maiori implicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat. Poſtea plenius & uerius cõtra oẽs mendaciorum ſectas proprio ſeparatoq; opere pugnabimus. Seqtur ut quoniam ſatis de religione uera & ſapientia locuti ſumus, in proximo Libro de iuſtitia diſſeramus.

.L. COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVINTVS, DE IVSTITIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quòd iniquum & impium eſt ante damnare uel perſonam uel cauſam, q̃ de merito eius cognoſcere. Et quare ſapientia iungenda ſit religioni. Et quare ſapiẽtia huius mundi literas ſacras contempſerit. Et ꝙ eloquẽtia ſeruit ſæculo, & ꝙ plerunq; ut amplius eluceſcat, ex induſtria impugnant ueritatem, quæ ferè ſemꝑ idoneis aſſertoribus indiget. Cap. I.

NOn eſt apud me dubium, Conſtãtine Impator Maxi. qn hoc opus noſtrũ, quo ſingularis ille rerum cõditor, & huius immenſi operis rector aſſeritur, ſiqs attigerit ex iſtis ineptæ religionis (ut ſunt nimia ſuperſtitione impatiẽtes) inſectentur, etiam maledictis, ut uix lecto fortaſſe principio affligat, proiiciat, execretur, ſeq; inexpiabili ſcelere contaminari, atq; aſtringi putet, ſi hæc, aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis iure poſtulamus, ut non prius damnet, quã

uniuerſa cognouerit, nã ſi ſacrilegis, & proditoribus, & ueneficis poteſtas defendendi ſui datur, nec prædãnari quęq̃ incognita cauſa licet, non iniuſte petere uidemur, ut ſiquis erit ille, qui inciderit in hæc, ſi leget, perlegat, ſi audiet, ſententiã differat in extremũ. Sed noui hominũ pertinaciã, nũq̃ impetrabimus. Timẽt.n. ne à nobis reuicti, manus dare aliquãdo clamãte ipſa ueritate cogãtur. Obſtrepũt igitur & intercedũt, ne audiãt, & oculos ſuos opprimũt, ne lumẽ uideãt qđ offerimus. Quo plane ipſi diffidentiã ſuæ perditæ rõnis oſtendunt, cũ neq; cognoſcere, neq; cõgredi audẽt, qa ſciunt ſe facile ſuperari. Et icirco diſceptatione ſublata, pellitur è medio ſapiẽtia, ui geritur res, ut ait Ennius, & quia ſtudent dãnare tanq̃ nocentes, quos utiq; ſciũt innocentes, cõſtare de ipſa innocentia nolũt, quaſi uero maior iniquitas ſit, probatã innocentiam damnaſſe, q̃ inauditã. Sed (ut dixi) uerentur, ne ſi audierint, damnare nõ poſſint. Et ideo cultores Dei ſummi, hoc eſt iuſtos homines torquent, interficiunt, exterminant, nec cauſas odiorũ ipſi reddere poſſunt, qui tam uehementer oderunt, qa ipſi errãt, iraſcuntur his, qui uiam ueram ſequũtur, & cũ corrigere ſe poſſint, errores ſuos inſuper crudelibus factis cumulant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo mẽtes eui ſceratis corporibus detorquent, cum talibus nũc cõgredi & diſputare contendimus. Hos ad ueritatẽ ab inepta perſuaſione traducere, qui ſanguinẽ facilius hauſerint, q̃ uerba iuſtorum. Quid igitur? Operam'ne perdemus? Minime. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam concitatiſſime tendunt, non potuerimus, ſi ab illo itine

re de morte ad uitam lucemq́; reuocare, quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant, noſtros tamen confirmabimus, quorum non eſt ſtabilis ac ſolidis radicibus fundata et fixa ſententia. Nutant enim plurimi, & maxime, qui literarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philoſophi, & oratores, & poetæ pniciosi ſunt, q incautos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Ob eamq́; cauſam uolui ſapientiam cum religione coniungere, neqd ſtudioſis illa inanis doctrina poſſit officere, ut iam ſcētia literarum non modo nihil noceat religioni atq; iuſtitiæ, ſed etiam proſit q̄ plurimum, ſi is qui eas didicerit, ſit uirtutibus inſtructior, & ueritate ſapiētior. Præterea ēt ſi nulli alii, nobis certe ꝓderit, delectabit ſe cōſcientia, gaudebitq́; mens, ſe in ueritatis luce uerſari, quod eſt animæ pabulum incredibili quadam iocunditate perfuſum. Verū non eſt deſperandum fortaſſe, nō canimus ſurdis. Nec enim tam in malo ſtatu res eſt, ut deſint ſanæ mentes, quibus & ueritas placeat, & monſtratum ſibi rectum iter, & uideant, & ſequantur. Circūliniatur modo poculum cœleſtis ſapientiæ melle, ut poſſint ab imprudentibus amara remedia ſine offenſione potari, dum illiciens prima dulcedo acerbitatē ſaporis aſperi ſub prætextu ſuauitatis occultat. Nā hæc imprimis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctores, & principes huius ſeculi ſcriptura ſancta fide careat, q prophetæ communi ac ſimplici ſermone, ut ad populū ſunt locuti. Contemnuntur itaq; ab his, qui nihil audire uel legere niſi expolitum ac diſertū uolunt, nec qcq̄ inhærere animis eorū pōt, niſi qđ aures blādiori ſo-

no permulcet. Illa uero, quæ ſordida uidentur, anilia, inepta, uulgaria exiſtimantur. Iō nihil uerum putāt, niſi qđ auditu ſuaue eſt nihil credibile, niſi qđ pōt incutere uoluptatem, nemo rem ueritate pōderat, ſed ornatu. Nō ergo credunt diuinis, qa fuco carent, ſed ne illis quidem, qui eas interpraetantur, qa ſunt & ipſi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nā ut plene ſint eloquentes, per raro cōtingit, cuius rei cā in aperto eſt. Eloquētia.n. ſæculo ſeruit, populo ſe iactare, & in rebus malis placere geſtit. Siqdem ueritatē ſæpius expugnare conatur, ut uim ſuā mōſtret, opes expetit, honores cōcupiſcat, ſummū deniq; gradū dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit, arcana tanq̄ contraria ſibi fugit, qppe quæ publico gaudeat, et multitudinem celebritatemq́; deſideret. Eo fit, ut ſapientia & ueritas idoneis preconibus indigeat. Et ſiqui forte literatorum ſe ad eā cōtulerunt, defenſioni eius nō ſuffecerunt. Ex hīs qui mihi noti ſunt, Minutius felix non ignobilis iter cauſidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus eſt, declarat q̄ idoneus ueritatis aſſertor eē potuiſſet, ſi ſe totū ad id ſtudiū cōtuliſſet. Septimius quoq; Tertulianus fuit omni genere literarū peritus, ſed in loquendo parum facilis & minus cōptus, & multum obſcurus fuit. Ergóne hic quidem ſatis celebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus & clarus extitit Cyprianus, qui magnam ſibi gloriam ex artis oratoriæ profeſſione quæſierat, & admodum multa conſcripſit in ſuo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioſo, ſuaui, & (quæ ſermonis maxima eſt uirtus) apto, ut diſcernere nequeas, utrum'ne ornatior in loquē-

do, an facilior in explicãdo, an potẽtior in perſuadẽdo qsq̃ fuerit. Hic tamẽ placere ultra uerba ſacra mẽtibus ignorantibus non põt, quoniã myſtica ſunt, quæ locutus eſt, & ad id præparata, ut ſolis fidelibus audiãtur. Deniq; à doctis huius ſæculi, quibus forte ſcripta eius innotuerunt, derideri ſolet. Audiui ego quendam hominem diſertum ſanè, qui eũ immutata una litera Caprianum uocaret, quaſi ꝙ elegans ingenium, & melioribus rebus aptũ, ad aniles fabulas contuliſſet. Q đ ſi accidit hoc ei, cuius eloquentia nõ inſuauis eſt, quid tandem putemus accidere illis, quorum ſermo ieiunus eſt, & ingratus, qui neq; uim perſuadendi, neq; ſubtilitatem argumentandi, neq; ullam prorſus acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt?

Quòd ex defectu doctorum data eſt temerariis hominibus audacia impugnãdi ueritatem ignotam, & hoc probat exemplo duorum philoſophorum, quos uiderat in Bithynia. Cap. II.

Ergo quia defuerunt apud noſtros idonei peritiq; doctores, qui uehemẽter, qui acriter errores publicos redarguerent, qui cauſam oẽm ueritatis ornate copioſeq; defenderent, prouocauit quoſdam hæc ipſa penuria, ut auderent ſcribere contra ignotam ſibi ueritatẽ. Omitto eos, qui prioribus eam tpibus nequicq̃ laceſſerunt. Ego cũ in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigiſſetq; eodem tpe, ut Dei templũ euerteretur, duo extiterunt ibidem, qui iacenti atq; abiectæ ueritati neſcio utrũ ſuperbius, an importunius inſultarent, quorũ alter antiſti-

tem ſe philoſophiæ profitebatur. Verum ita uitioſus, ut & cõtinentiæ magiſter nõ minus auaritia, q̃ libidinibus arderet, in uictu, tam ſumptuoſus, ut in ſchola uirtutis aſſertor, parſimoniæ paupertatisq; laudator, in palatio peius cœnaret, q̃ domi, tamen uitia ſua capillis & pallio, & (quod maximum eſt uelamentum) diuitiis prætegebat, quas ut augeret ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat, eosq; ſibi repente auctoritate falſi nominis obligabat, non modo, ut eorum ſententiam uenderet, uerumetiã cõfines ſuos, quos ædibus agrisq; pellebat, à ſuo repetendo, hac potentia retardabat. Hic uero qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, uel mores ſuos diſputationibus arguebat, ipſe aduerſus ſe grauis cenſor, & accuſator acerrimus, eodẽ ipſo tempore, quo iuſtus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem nomẽq; chriſtianum. Profeſſus ante omnia, philoſophi officium eſſe, erroribus hominum ſubuenire, atq; illos ad ueram uiã reuocare, ideſt ad cultus Deorũ, quorũ numine ac maieſtate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur, nec pati, homines imperitos quorũdã fraudibus illici, ne ſimplicitas eorum prædæ ac pabulo ſit hoibus aſtutis. Itaq; ſe ſuſcepiſſe hoc munus philoſophia dignũ, ut præferret non uidentibus lumen ſapientiæ, non modo ut ſuſceptis Deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiam ut pertinaci obſtinatione depoſita corporis cruciamenta deuitent, nec ſæuas membrorum lacerationes fruſtra perpeti uelint. Vt autem appareret cuius rei gratia opus illud elaboraſſet, effuſus eſt in principum laudes, quorum pietas, & prouidentia (ut quidem ipſe dicebat)

tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defen-
dendis Deorum religionibus claruiſſet, conſultum eſſe
tandem rebus humanis, ut cohibita impia, & anili ſu-
perſtitiõe, uniuerſi homines legitimis ſacris uacarẽt,
ac propitios ſibi Deos experirẽtur. Vbi autem religio-
nis eius, cõtra quam perorabat, infirmare uoluit ra-
tiõem ineptus, uanus ridiculus apparuit, quia grauis
ille conſultor utilitatis alienæ, non modo q̄d oppugna
ret, ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nam ſiqui no
ſtrorum affuerũt, q̄uis temporis gratia cõniuerent,
animo tamen deriſere, utpote cum uiderent hominẽ ꝓ-
fitentem, ſe illuminaturũ alios, cum ipſe cæcus eſſet, re-
ducturum alios ab errore, cum ipſe ignoraret, ubi pe-
des ſuos poneret, eruditurũ alios ad ueritatem, cuius
ille ne ſcintillam quidem unam uidiſſet aliquãdo, q̄p-
pe cũ ſapiẽtiæ ꝓfeſſor profligare ſapientiã niteretur.
Oẽs tamẽ id arguebãt, ꝙ illo potiſſimũ tp̄e id opis eſſet
aggreſſus, quo furebat odioſa crudelitas. O philoſo-
phũ adulatorẽ, ac tp̄i ſeruientẽ. Verũ hic ꝓ ſua inani
tate cõtẽptus eſt, q & gratiã, quã ſperauit, nõ eſt ade-
ptus, & gloria quã captauit, in culpã reprehenſionemq́;
cõuerſa eſt. Alius eandẽ materiã mordacius ſcripſit, q
erat tunc è numero iudicũ, & q author in primis facia-
endæ pſecutionis fuit, quo ſcelere non cõtentus, ẽt ſcri-
ptis eos, quos afflixerat inſecutus eſt. Compoſuit. n. li-
bellos duos nõ contra chriſtianos, ne inimice inſectari
uideretur, ſed ad chriſtianos, ut humane, & benigne
cõſulere putaretur, in quibus ita falſitatem ſcripturæ
ſacræ arguere conatus eſt, tã q̄ ſibi eſſet tota cõtraria,
nã quædã capita, quæ repugnare ſibi uidebãtur, ex-

poſuit, adeo multa, adeo intima enumerãs, ut aliquãdo ex eadẽ diſciplina fuiſſe uideatur. Quod ſi fuit, qs eũ Demoſthenes poterit ab impietate defendere? q religiõis cui fuerat aſſenſus, & fidei cuius nomẽ induerat, & ſacramenti quod acceperat, proditor factus eſt, niſi forte caſu in manus eius diuinæ literæ inaderũt? Quæ igitur temeritas erit id audere diſſoluere, quod illi nemo interpretatus eſt? bene ꝙ aut nihil didicit aut nihil intellexit. Tantũ enim abeſt à diuinis literis repugnãtia, quantum ille abfuit à ueritate & fide, præcipue tamẽ Paulum Petrumq; lacerauit, cæteroſq; diſcipulos, tanquam fallaciæ ſeminatores, quos eoſdem tum rudes & indoctos fuiſſe teſtatus eſt. Nam quoſdam eorum piſcatorio officio quæſtum feciſſe, quaſi ægre ferret, ꝙ illam rem non Ariſtophanes aliquis aut Ariſtarchus commentatus ſit.

Quòd diſcipulis Chriſti uoluntas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant contrariã uitiis. Et quòd reſpondendum fuit blaſphemiæ eorum, qui Chriſtum magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſibi ipſis contraria docuerunt.

Caput III.

Abfuit ergo ab his fingendi uolũtas & aſtutia, quoniã rudes fuerunt. Aut quis poſſet indoctus, apta interſe & cohærentia fingere, cum philoſophorũ doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon, ipſi ſibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, ut cohærere non poſſint. Illorum autem traditio, quia uera eſt, quadrat ubiq;, ac tota ſibi conſentit, & iõ ꝑſuadet,

quia conſtanti rōne ſuffulta eſt, non igitur quaſtus & cōmodi gratia religionem iſtam cōmenti ſunt, quippe qui & præceptis, & ipſa re eam uitam ſecuti ſunt, quæ & uoluptatibus caret, & omnia, quæ habentur in bōis ſpernit, & qui nō tantū mortem pro fide ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe, & ſcierint & prædixerint, & poſtea uniuerſos, qui eorum diſciplinam ſecuti eſſent, acerba & nefanda paſſuros. Ipſum aūt Chriſtum affirmauit a iudæis fugatum, collecta noningentorū hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc planè. Nā fortaſſe illi hoc in ſomnis Apollo aliquis nunciauit. Tot ſemper latrones perierunt, & cottidie pereūt, utiq; multos & ipſe dānaſti, quis eorū poſt crucem ſuā, nō dicā Deus, ſed hō appellatus eſt? Verū tu forſitan ex eo credidiſti, qa uos homicidā Martē cōſecraſtis ut Deū, quod tamē non feciſſetis, ſi illū areopagitæ in crucem ſuſtuliſſent. Item cum facta eius mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret, uoluit oſtendere Apollonium uel paria, uel etiā maiora feciſſe. Mirum, ꝗ Apuleium prætermiſit, cuius ſolent & multa & mira memorari. Cur igitur ò delirū caput, nemo Apollonium pro Deo colit, niſi forte tu ſolus, illo. ſ. Deo dignus, cum quo te in ſempiternū uerus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius, qui (ut deſcribis) cum Domitianus eū punire uellet repente in iudicio non cōparuit, ꝗ ille qui cōprahēſus eſt & cruci affixus. At. n. ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiā Chriſti uoluit arguere, ꝗ Deū ſe cōſtitueret, ut ille uerecundior fuiſſe uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id ſibi nō arroga-

Lactan. x

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

uerit. Omitto nunc ipſa opa comparare, quia in ſecundo & ſuperiori libro de fraude ac præſtigiis artis magicæ dixi. Nego eẽ quenq̃, qui nõ optet in primis id ſibi poſt mortem cõtingere, quod ẽt reges maximi concupiſcunt. Cur .n. homines ſibi ſepulchra magnifica, cur ſtatuas, cur imagines cõparant, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte ꝓ ciuibus ſuſcepta, ſtudent opiniones hominum ꝓmereri? Cur deniq; ipſe ingenii tui monumentum hoc deteſtabili ſtultitia, tanq̃ cœno ædificatum, cõſtituere uoluiſti, niſi quòd immortalitatem de memoria nominis ſperas? Stultum eſt igitur, id putare Apollonium noluiſſe, qđ optaret utiq; ſi poſſet, quia nemo eſt, qui immortalitatem recuſet, & maxime cũ eum dicas, & adoratũ eſſe à quibuſdam, ſicut Deũ, & ſimulacrũ eius ſub Herculis Alexiaci nomine cõſtitutum, ab Epheſiis ẽt nunc honorari, non potuit ergo poſt mortem Deus credi, quia & hominem & magum fuiſſe conſtabat, & iõ alieni nõis titulo affectauit diuinitatem, qa ſuo nec poterat, nec audebat. Noſter uero & poterat deus credi, quia magus nõ fuit, & creditus eſt, qa uerus fuit. Non, inqt, hoc dico, icarco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit, ſed ut appareat nos ſapiẽtiores eſſe, q mirabilibus factis nõ ſtatim fidẽ diuinitatis adiunximus, quã uos, qui ob exigua portenta Deũ credidiſtis non eſt mirũ ſi tu, qui à Dei ſapientia lõge remotus es, nihil ꝓrſus intelligis eorũ, quæ legiſti, cũ iudæi, qui à principio ꝓphetas lectitauerant, qbusq; ſacramentũ Dei fuerat obſignatũ, tamẽ qđ legerẽt ignorauerũt. Diſce igitur, ſiqđ tibi cordis eſt, nõ icarco à nobis Deum creditũ Chriſtũ, quia mirabilia fecit, ſed qa ui-

dimus in eo facta eſſe omnia, quæ nobis annunciata ſunt uaticinio ꝓphetarũ, fecit mirabilia, magnũ putaſſemus, ut & uos nũcupatis, et iudæi tunc ꝑutauerũt, ſi nõ illa facturum Chriſtũ prophetæ oẽs uno ſpũ prædixiſſent. Itaq; Deum credimus, nõ magis ex factis operibusq́; mirandis, q̃ ex illa ipſa cruce, quã uos ſicut canes lambitis, quoniam ſimul & illa prædicta eſt, nõ igitur ſuo teſtimonio, cui enim de ſe dicenti credi poteſt: ſed ꝓphetarũ teſtimonio, qa omnia, quæ fecit ac paſſus eſt, multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquã magorũ potuit, aut poteſt aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cum ueritatẽ penitus excidere connixus eſſet, auſus eſt libros ſuos nefarios ac Dei hoſtes φιλαληθεῖς. i. ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, ò mentem cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriorem. Diſcipulus hic fortaſſe Anaxagoræ fuit, cui niues atramentum fuerũt, atq; eadẽ cæcitas eſt, & uero falſitatis, & mendacio ueritatis nomẽ imponere. Videlicet homo ſubdolus uoluit lupum ſub ouis pelle celare, ut fallaci titulo poſſet irretire lectorẽ. Verum eſto inſcitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attuliſti ueritatem, niſi quod aſſertor Deorum eos ipſos ad ultimum prodidiſti. Proſecutus enim ſummi Dei laudes, quem regem, quem maximum, opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentẽ omnium, quem factorem actoremq́; uiuentium confeſſus es. Ademiſti Ioui tuo regnũ, eumq́; ſumma ptãte depulſum, in miniſtrorũ numerũ redegiſti. Epilogus itaq; te tuus arguit ſtultitiæ, uanitatis, erroris. Affirmas Deos

eſſe & illos tamen ſubiicis, & mācipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus incœptum ſit, & contra quos, & ad quid proſit. Caput. IIII.

HI ergo de quibus dixi, cū præſente me ac dolente ſacrilegas ſuas literas explicaſſent, & illorum ſuperba impietate ſtimulatus, & ueritatis ipſius conſcientia (ut ego arbitror) ſuſcepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei uiribus accuſatores iuſtitiæ refutarem, non ut contra hos ſcriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, ſed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno ſimul impetu profligarem. Nō dubito enim quin & alii plurimi, & multis in locis, et non modo græcis ſed etiam latinis literis, monumentum iniuſtitiæ ſuæ ſtruxerunt, quibus ſingulis quoniam reſpondere nō poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putaui, ut etiam priores cum omnibus ſuis ſcriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem ſcribendi aut reſpondendi amputarem, præbeant modo aures. Efficiā profecto, ut quicunq; iſta cognouerit, aut ſuſcipiat, quod ante damnauit, aut quod eſt proximum deridere aliquando deſiſtat. Quanq̄ Tertullianus eandem cauſam plenè perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen eſt, tamē quoniam aliud eſt accuſantibus reſpōdere, quod in defenſione, aut negatione ſola poſitū eſt, aliud inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt doctrinæ totius ſubſtantiam cōtineri, nō defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cy-

prianus, nō executus eſt in ea oratione, qua Demetrianum (ſicut ipſe ait) oblatrantem atq; obſtrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non eſt uſus ut debuit. Non enim ſcripturæ teſtimoniis, quam ille utiq; uanam, fictam, commētitiam putabat, ſed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis pauliſper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanq̄ rudē debuit. Eiq; paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam ſicut infans ſolidi ac fortis cibi capere uim non poteſt, ob ſtomachi teneritudinē, ſed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus ueſci fortioribus poſſit, ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina, prius humana teſtimonia offerri, ideſt philoſophorum & hiſtoricorum, ut ſuis potiſſimum refutaretur autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum litterarum, ut his ſolis contentus eſſet, quibus fides cōſtat, acceſſi Deo inſpirante ut ego facerem, & ſimul ut iā cæteris ad imitandum pararem. At ſi hortatu noſtro docti homines ac diſerti huc ſe conferre cœperint, & ingenia ſua uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falſas, & occaſuram eē omnem philoſophiam, nemo dubitauerit, ſi fuerit omnibus perſuaſum, tum hanc ſolam religionem, tum etiam & ſolam ueram eſſe ſapientiam. Sed euagatus ſum longius, q̄ uolebam.

De iuſtitia, quam non modo philoſophi, ſed etiā poetæ, qui eos præceſſerunt tantis quæſierunt uiribus. Et

quomodo pro uero haberi debeat, nō figmento poeticō, q iuſtitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuiſſe ſæcula. Sed Ioue regnante iuſtitiā eē fugatā.

Caput V.

NVnc reddēda eſt de iuſticia propoſita diſputatio, quæ aut ipſa ſūma eſt uirtus, aut fons ē ipſa uirtutis, quam nō mō philoſophi quæſierunt, ſed poetæ quoq;, qui priores multo fuerunt, & ante natū philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebātur. Hi planè intellexerunt, abeſſe hanc à rebus humanis, eamq; finxerunt offenſam uitiis hominū ceſſiſſe à terra, in cœlumq; migraſſe, atq; ut docerēt q̄d ſit iuſte uiuere. (Solent. n. præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea, repetūt exempla iuſtitiæ, narrantq; in quo ſtatu fuerit uita humana, dū illa in terra moraretur. Quod qdem nō ꝑ poeticā fictiōe, ſed pro uero habendū eſt. Saturno. n. regnāte nondū Deorū cultibus inſtitutis, nec adhuc illa gente ad diuinitatis opinionē cōſecrata, Deus utiq; colebatur. Et iō non erant neq; diſſenſiones, neq; inimicitiæ, neq; bella. Nondū ueſanos rabies nudauerat enſes, ut germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine. Nec cō ſanguineis fuerat diſcordia nata. Immo nec alienigenis qdē, neq; ulli omnino gladii, q nudarentur, fuerūt. Quis. n. præſente ac uigēte iuſtitia, aut de tutela ſui cū nemo inſidiaretur, aut de ꝑnicie alterius cogitaret, cū nemo quicq̄ cōcupiſceret? Malebant enim cōtenti uiuere cultu, ut Cice. in ſuo ait Arato, quod eſt ꝓpriū noſtræ religionis. Ne ſignare qdem aut partiri limite campū, Fas erat, in mediū quærebant. Quippe cum Deus cō

munē omnibus terrā dediſſet, ut cōem degerent uitā, non ut rabida et furens auaritia ſibi omnia uēdicaret, nec ulli deeſſet, qđ omnibus naſceretur. Quod poetæ dictum ſic accipi oportet, nō ut exiſtimemus nihil omnino tunc fuiſſe priuati, ſed more poetico figuratū, ut intelligamus tā liberales fuiſſe hoīes, ut natas ſibi fruges nō includerent, nec ſolis abſcōditis incubarēt, ſed pauperes ad cōmunionē proprii laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirū cum promptuaria iuſtorū benigne paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina famē ſitimq; uulgo faceret, ſed oēs æqualiter abūdarēt, cū habētes nō habētibus large copioſeq; donarēt. Sed poſtq̃ Saturnus à filio pulſus, in Latiumq; delatus eſt.

Arma iouis fugiens, & regnis exul ademptis,

Cū iā populus, uel noui regis metu, uel quia ſponte deprauatus Deum colere deſiſſet, regemq; pro Deo habere cœpiſſet, cum ipſe propemodum parricida exemplo cæteris eſſet, ad uiolandam pietatem,

Deſeruit propere terras iuſtiſſima uirgo.

Sed non ut ait Cicero.

Et iouis in regno cœliq; in parte reſedit.

Quō.n. poterat in eius regno reſidere aut cōmorari, q patrē regno expulit, bello perſecutus eſt, exulē toto orbe iactauit? Ille malū uirus ſerpētibus addidit atris. Prædariq; lupos iuſſit ideſt odium & inuidiam, & dolum hominibus inſeuit, ut eſſent tanquam ſerpentes uenenati, tam rapaces quàm lupi. Quod quidem uere faciunt hi, qui iuſtos ac fideles Deo perſequuntur, dantq; iudicibus ſæuiendi aduerſus innoxios pote-

ſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter fecerit ad expugnãdam tollendamq; iuſtitiam, & ideo efferaſſe ſerpentes ac lupos acuiſſe traditur.

Tum belli rabies & amor ſucceſſit habendi.

Neq; immerito. Sublata n. Dei religiõe boni quoq; ac mali ſcientiã perdiderũt, ſic hoĩbus intercidit cõmunitas uitæ, & direptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tũ inter ſe manus inſerere cœperunt, & inſidiari, & gloriam ſibi ex humano ſanguine comparare.

Quòd cupiditas fons malorum omniũ expulſa iuſtitias ſuas .i. iniquiſſimas promulgauit leges, & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſæculum, quod ſola facit puritas ueræ religionis Cap. VI.

QVorum omniũ malorũ fons cupiditas erat, quæ. ſ. ex contemptu ueræ maieſtatis erupit, nõ tantũ. n. non participabant aliis hi, quibus aliqd affluebat, ſed aliena quoq; rapiebãt in priuatum lucrum trahentes omnia, & quæ antea in uſus hominũ etiã ſinguli laborabant, in paucorum domo conferebantur. Vt. n. cæteros ſeruitio ſubiugarent, in primis neceſſaria uitæ ſubducere & colligere cœperunt. Eaq; firmiter concluſa ſeruare, ut beneficia cœleſtia facerent ſua, non propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed ut omnia cupiditatis & auaritiæ inſtrumenta contraherent, leges etiam ſibi iuſtitiæ nomine munitas iniquiſſimas iniuſtiſſimasq; ſanxerũt, qbus rapinas & auaritiã ſuam cõtra uim multitudinis tue-

rentur. Tantũ igitur authoritate, quantũ uiribus, aut opibus, aut auaritia præualebant. Et quonia nullũ in his iuſtitiæ ueſtigiũ fuit, cuius officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia, iam ſuperba & tumida in æqualitate gaudebant, altioresq́; cæteris hominibus ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni ueſte fulgebant. Hinc honores ſibi & purpuras & faſces inuenerunt, ut ſecurium gladiorũq́; terrore ſubnixi, quaſi iure dominorũ perculſis ac pauentibus imperarent, in hac conditione humanam uitã rex ille cõſtituit, qui debellato ac fugato parente non regnũ, ſed impiã tyrannidẽ ui & hominibus armatis occupauit. Et aureũ illud iuſtumq́; ſeculũ ſuſtulit, coegitq́; homines malos & impios fieri, uel ex hoc ipſo, ꝙ ipſos auertit à Deo adſe adorandũ, qđ error inſolẽtiſſimæ poteſtatis expreſſerat. Quis enim nõ metueret eũ, quẽ arma cingebant, quẽ ferri, & gladiorũ fulgor inſuetus circũdabat? aut qui parceret alieno, qui ne patri ſuo q̃dem pepercerat? Quem uero metueret, qui Titanã robuſtã excellentemq́; uiribus gentem bello uicerat, occaſiõe deleuerat? Quid mirũ, ſi omnis multitudo inſolito metu preſſa in unius adulationẽ conceſſerat? hũc uerebãtur, huic honorẽ maximũ deferebant. Et quoniã mores ac uitia regis imitari genus obſequii iudicabatur, abiecerũt oẽs pietatem, ne exprobrare regi ſcelus uiderẽtur, ſi pie uiuerent. Sic aſſidua imitatiõe corrupti diuinũ fas reliquerũt, & paulatim maleuiuendi cõſuetudo mos factus eſt. Nec iam quicq̃ ex antecedẽtis ſeculi pio atq; optimo ſtatu manſit, ſed exploſa iuſtitia ueritatem ſecum trahẽs reliquit hominibus errorẽ, ignorantiã, cæcitatem. Imprudẽtes igi-

tur poetæ, qui eam ad cœlum confugiſſe cecinerũt. i. ad Iouis regnum. Si. n. ſæculo, quod uocant aureum, iuſtitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulſa eſt, qui aureum ſæculum cõmutauit. Sæculi aũt cõmutatio & expulſio iuſtitiæ nihil aliud, ut dixi, q̃ deſertio diuinæ religionis putanda eſt, quæ ſola efficiat, ut hõ hominẽ charum habeat, Eũq; ſibi fraternitatis uinculo ſciat eſſe conſtrictum, ſiquidẽ pater idẽ & Deus eſt omnibus, ut Dei patris cõis beneficia cũ his, qui nõ habẽt, partiatur, nulli noceat, nullũ premat, nõ fores claudat hoſpiti, nõ aurẽ precanti, ſed ſit largus, beneficus, liberalis, quas regias eſſe laudes Tullius exiſtimauit. Hæc eſt ꝓfecto iuſtitia, & hoc aureũ ſæculũ qđ Ioue regnãte primũ corruptũ, mox & ipſo, & omni eius ꝓgenie cõſecrata, Deorũq; multorũ cultu ſuſcepto fuerat omne ſublatum.

De aduentu Chriſti aureũ ſæculum reſtituẽtis in electis. i. uerã reformantis religionem. Et ꝙ uirtus innoteſcit, & probatur exercitatio uitiorũ, ut liquidũ ſit, quare Deus mala eſſe permiſerit. Cap. VII.

Sed Deus ut parẽs indulgẽtiſſimus appropinquãte ultimo tpe nunciũ miſit, q uetus illud ſæculũ fugatãq; iuſtitiam reduceret, ne humanũ genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo ſpẽs illius aurei tpis, & reddita quidem terræ, ſed aſſignata paucis iuſtitia eſt, quæ nihil aliud eſt, q̃ Dei unici ſola pia & religioſa cultura. Sed moueat fortaſſe aliquẽ, cur ſi hæc ſit iuſtitia, non omni humano generi ſit data, nec in eã multitudo uniuerſa

conſenſerit,magnæ hoc diſputationis eſt,cur à Deo,cũ
iuſtitiã terræ daret,non ſit retenta diuerſitas,quod &
alio loco declaraui,& ubicũq; opportune inciderit ex-
plicabitur.Nunc deſignare id breuiſſime ſatis eſt,uir
tutẽ aut cerni nõ poſſe,niſi habeat uitia cõtraria, aut
nõ eſſe perfectã niſi exerceatur aduerſis.Hãc.n.Deus
bonorum & malorum uoluit eſſe diſtantiam,ut quali
tatem boni ex malo ſciamus,item mali ex bono,nec al
terius rõ intelligi ſublato altero poteſt. Deus ergo non
excluſit malum,ut ratio uirtutis conſtare poſſet.Quo
modo.n.patientia uim ſuã nomenq; retineret,ſi nihil
eſſet qđ pati cogeremur? Quomodo laudẽ mereretur
deuota Deo ſuo fides,niſi eſſet aliqs qui à Deo uellet
auertere?Nã & iõ potiores eſſe iniuſtos ꝑmiſit,ut coge
re ad malũ poſſent,iõ plures,ut uirtus eſſet precioſa,
ꝙ rara eſt.Quod quidẽ iam Quintil.egregie ac breui
ter oſtendit in capite obuoluto. Nã quæ, inquit, uirtus
eſſet innocentia,niſi laudẽ raritas dediſſet? Verũ qa
natura ſic cõparatũ eſt,ut odiũ cupiditas, ita in id,qđ
incubuerint,agant cæcos,ſupra hominẽ uidetur culpa
uacare. Alioq ſi natura pares oĩbus affectus dediſſet,
pietas nihil erat.Hoc q̃ uerũ ſit,doceat neceſſitas ipſa
rõnis.Si.n uirtus eſt malis ac uitiis fortiter repugna-
re,apparet ſine malo ac uitio nullã eſſe uirtutẽ,quam
Deus ut abſolutã perfectãq; redderet,retinuit illud,
quod erat ei cõtrariũ,cũ quo depugnare poſſet. Agita
ta.n.malis quatientibus ſtabilitatẽ capit,& quãto fre
quentius impellitur,tãto firmius roboratur.Hæc nimi
rũ cã effecit,ut q̃uis ſit hominibus miſſa iuſtitia,tamẽ
aureũ ſæculũ nõ eſſe dicatur, q̃a malum nõ ſuſtulit,ut

retineret diuerſitatem,quæ ſacramentum diuinæ reli gionis continet ſola.

Quare iuſtitia quæ improbatio eſt non uideatur ab hominibus,& ꝙ homo dei templum eſt non aurum nec lapides.Et ꝙ Deus uirtutibus colendus eſt,nõ corruptibilibus donis.Et ꝙ omnia mala ex eo ꝓueniunt,ꝙ plures Dii coluntur,quia ſi unus ſolus uere coleretur,omnes iura fraternitatis agnoſcerent,& exercerent.

Caput VIII.

Qui ergo putant iuſtum eſſe neminẽ,ante oculos habent iuſtitiã,ſed eã nolunt cernere. Quid eſt enim cur illam,uel in carminibus, uel in oĩ ſermone deſcribant,cõquerentes eius abſentiã,cũ ſit facillimũ bonos eſſe ſi uelint?Quid uobis inanẽ iuſtitiã depingitis,& optatis cadere de cœlo tãq̃ in aliquo ſimulacro figuratã?Ecce in cõſpectu ueſtro eſt, ſuſcipite(ſi poteſtis)eãq; in domicilio ueſtri pectoris cõſtituite.Nec difficile,nec alienum à tp̃ibus exiſtimetis. Eſtote æqui ac boni,& ſequetur uos ſua ſpõte iuſtitia, quã quæritis.Deponite oẽm malã cogitationẽ de cordibus ueſtris,& ſtatim uobis illud tp̃s aureũ reuertetur, qđ aliter cõſequi nõ poteſtis,q̃ ſi uerũ Deũ colere cœperitis.Vos aũt manente cultu Deorũ iuſtitiã deſideratis in terra,qđ fieri nullo pacto põt,ſed ne tum qdẽ potuit. cũ putatis,quia nõdũ natis Diis iſtis,quos impie colitis,neceſſe eſt unius Dei cultũ fuiſſe per terrã,eius.ſ.q execratur malitiã,exigitq; bonitatẽ,cuius tẽplũ eſt,nõ lapides aut lutum,ſed hõ ipſe,qui figurã Dei geſtat. Qđ templũ nõ auro & gemmarũ donis corruptibilibus ſed externis uirtutũ muneribus ornatur.Diſcite igitur

(ſiqđ uobis reliquæ mentis eſt) homines iõ malos et iniuſtos eſſe, qa Dii colũtur, & iõ mala omnia rebus humanis cottidie ingraueſcere, qa Deus huius mũdi effector & gubernator derelictus eſt, qa ſuſceptæ ſunt, cõtra q̃ fas eſt, impiæ religiones. Poſtremo qa ne coli qdẽ, uel à paucis Deũ ſinitis. Qđ ſi ſolus Deus coleretur, nõ eſſent diſſenſiões & bella, cũ ſcirent hoies ſe unius Dei filios eſſe, iõq; diuinæ neceſſitudinis ſacro & inuiolabili uinculo copulatos nullæ fierent inſidiæ, cum ſcirent cuiuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas ẽt cogitationes præuidet, non eſſent fraudes neq; rapinæ, ſi Deo præcipiẽte didiciſſent, & ſuo paruo eſſe cõtenti, ut fragilibus & caducis ſolida & æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & mulierũ ꝓſtitutiones, & ſtupra, ſi eſſet notum oĩbus dãnari à Deo, qcqd appetitur ultra generãdi cupiditatẽ. Nec fœminam neceſſitas cogeret pudorẽ ſuũ ꝓfanare, ut uictũ ſibi obſcœniſſimũ quærat, cum & mares libidinẽ cõtemnerent, & habentium pia & religioſa collatio nõ habentibus ſubueniret. Nõ eſſent igitur (ut dixi) hæc omnia in terris mala, ſi ab hominibus in legem Dei coniuraretur, ſi ab uniuerſis fierent, quæ unus noſter populus operatur, q̃ beatus eſſet, q̃q; aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, et æquitas, & temperãtia, & fides moraretur. Deniq; ad regendos homines, non opus eſſet tam multis, & tam uariis legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una ſufficeret, neq; carceribus, neq; gladiis præſidiũ, neq; terrore pœnarum, cum præceptorũ cœleſtium ſa-

lubritas, humanis pectoribus infuſa, ultro ad iuſtitiæ opera homines erudiret. Nunc aũt mali homines ſunt ignorantia recti ac boni, qđ quidem Cicero uidit. Diſputãs.n.de legibus, ſicut una, inquit eademq; natura mundus omnibus partibus inter ſe cõgruẽtibus cohæret ac nititur, ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, prauitate diſſentiũt, nec ſe intelligunt eſſe cõſanguineos & ſubiectos omnes ſub unam eandemq; tutelam, quod ſi teneretur, Deorum profecto uita homines uiuerent. Vniuerſa igitur mala quibus humanũ genus ſeipſum inuicem conficit, iniuſtus atq; impius Deorũ cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui cõmunem omnium patrem Deum, tanq̃ prodigi ac rebelles liberi abnegaſſent.

Quòd iniqui iuſtitiã, quã ſibi abeſſe ſentiunt, oĩbus abeſſe putant, & in eos, qui iuſtiores & innocẽtiſſimi ſunt, atrocius ſæuiunt. i. in ſeruos Chriſti, mẽſurã patrũ implentes, qui caput omniũ iuſtorũ Chriſtum occiderunt, eo ꝙ diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinem innocentium. Cap. IX.

Q Onnunq̃ tamẽ ſentiunt, ſe malos eſſe, & ueterum ſæculorum ſtatũ laudant, & de moribus ſuis meritisq; coniectant, abeſſe iuſtitiam, quã obuerſantem oculis ſuis non tantũ non ſuſcipiunt nec agnoſcunt, uerũ etiã uiolenter oderũt, & perſequuntur, & exterminare cõtendunt. Fingamus, hanc interim non eſſe iuſtitiam, quã nos ſequimur, qũo ſi illa uenerit, quã uerã putant, eã recipient, qui laniant & occidunt eos, quos & ipſi fatentur imitatores eſſe iu-

ſtorum, quia bona operantur & iuſta, cum ſi tantummodo malos occiderent, digni eſſent ad quos iuſtitia non ueniret, cui nulla fuit alia cauſa linquendi terram, q̄ humani cruoris effuſio. Quanto magis cum pios interterficiant, & ipſos iuſtitiæ ſectatores pro hoſtibus ducant, immo uero plusq̄ pro hoſtibus, quibus utiq; cum animas eorum, & opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamen parcitur uictis, & eſt locus inter arma clæmentiæ. Aut ſi adeo ſæuire placuit, nihil plus in eos fit, q̄ ut occidantur, uel in ſeruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile eſt, quod fit aduerſus eos, qui male facere neſciunt. Et nulli nocentiores habẽtur, quàm qui ſunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiſſimi iuſtitiæ facere mentionem, qui feras immanitate uincunt, qui placidiſſimum Dei gregem uaſtãt, ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uẽtris, Exegit cæcos rabies, Verũ hos nõ uentris, ſed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, ſed aperta prædatiõe craſſantur, nec unq̄ conſcientia ſcelerum reuocat, ne ſanctum ac pium nomen iuſtitiæ ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanq̄ rictus beſtiarum madẽt. Huius tanti & tam pertinacis odii quã potiſſimũ cauſam eſſe dicamus? Vtrum'ne ueritas odium pariat, ut ait poeta quaſi diuino ſpiritu inſtructus, an erubeſcunt coram iuſtis & bonis eſſe nequam, an potius utrunq;? Nam & ueritas ideo ſemp inuiſa eſt, ꝙ is qui peccat, uult habere liberũ peccandi locum, nec aliter ſe putat male factorum uoluptate ſecurius perfrui poſſe, quaſi nemo ſit cui delicta nõ placeãt. Ergo tanq̄ ſcelerum, & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditus nitũtur, & tolle-

quæ aduerſus bonos, aut dicunt, aut faciũt digniores. Non enim de noſtro, ſed de illorum numero ſemper exiſtunt, qui uias obſideant armati, maria prædentur, uel ſi palàm graſſari non licuit, uenena clam temperent, qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos ut adulteris nubant, q natos ex ſe pueros, aut ſtrãgulent, aut ſi nimium pii fuerint, exponant, qui libidines inceſtas nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote contineant, qui aduerſus ciues ſuos patriãq; coniurent, qui neq; eculeum timeant, qui deniq; ſacrilegia committant, & Deorum (quos colunt) templa diſpoliẽt, & ut quæ leuia ſunt atq; inuſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, iuſtos hæredes uel auferant, uel excludant, qui corpora ſua libidinibus proſtituant, qui deniq; immemores, quod nati ſunt, cum fœminis patientia certent, qui ſanctiſſimam quoq; corporis ſui partem contra fas omne polluant & prophanent, qui uirilia ſua ferro metãt, & quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites, qui nec uitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguẽdas publice animas uendant, qui ſi iudices ſedeant, aut immeritos perdãt mercede corrupti, aut noxios impune dimittant, q cœlum quoq; ipſum ueneficiis appetant, tãquam eorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam & his plura ſcelera utiq; ab his fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot & tanta iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui uolent ſcire omnia Senecæ libros in manu ſumant, q morum uitiorumq; publicorum & deſcriptor ueriſſimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebro-

ſam iſtam uitam circunſcriptæ breuiterq́; depinxit his uerſibus.

Nunc uero a mane ad noctem feſto atq; profeſto,
Totus item pariterq́; Dies populusq́; patresq́;
Iactare, inde foro omnes & decedere nuſquam.
Vni ſe atq; eidem ſtudio omnes dedere & arti,
Verba dare, ut caute poſſit pugnare doloſe,
Blanditia certare, bonum ſimulare uirumſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo q̃d horũ poteſt obiici, cuius omnis religio eſt, ſine ſcelere ac ſine macula uiuere? Cũ igitur uideant ſe ac ſuos, ea quæ diximus gerere, noſtros aũt nihil aliud operari, niſi æquum & bonũ, poterant (ſi quid ſaperent) ex hoc intelligere, et illos qui bonũ faciunt, pios eſſe, & ſe impios, qui nefanda cõmittunt, neq; enim fieri põt, ut q in omnibus uitæ ſuæ actibus nõ errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas. n. ſuſcepta in eo q̃d eſt ſummum bonũ, per cætera uniuerſa frequentatur, eoq́; fieri non poteſt, ut ipſi qui errant in omni uita, & nõ in religione fallantur, quoniam pietas in ſummo regulam tenens, tenorem ſuum ſeruat & in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerũ quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

De impia iniquorũ, qui Deum neſciunt pietate. Et q̃d & ubi ſit uera pietas, quã Deorũ cultores aſſequi nequeunt ꝓpter ſubiectas cauſas. Cap. X.

EST Pereprætium eſt cognoſcere illorũ pietatem, ut ex his, quæ clementer ac pie faciunt, poſſint intelligi, qualia ſint, quæ ab his contra

iura pietatis geruntur. At ne quem uidear inclementer incessere, aliquam mihi perſonā poeticam ſumam, quæ ſit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille.

Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis,
Qui nobis documenta iuſtitiæ protulit.
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris,
Inferias cæſo ſparſuros ſanguine flammas.

Quid pōt eſſe hac pietate clementius, q̄ mortuis humanas uictimas immolare, & ignem cruore hominū tan-q̄ oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc nō ipſius uitiū fuerit, ſed poetæ, q inſignē pietate uirū inſigni ſcelere fœdauit. Vbi ē ergo, poeta, illa pietas, quā ſæpiſſime laudas. Ecce pius Aenæas, Sulmone creatus.

Quattuor hic iuuenes totidem, quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodē ipſo tēpe, quo uinctos ipſos hoīes ad immolationē mittebat? Equidem & uiuis concedere uellem, cū quos uiuos habeat in ptāte, uice pecudū iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa nō illius fuit, q literas fortaſſe nō didicerat, ſed tua qui cū eſſes eruditus ignoraſti tamē, qd eſſet pietas, & illud ipſum, qd nefarie, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officiū crediſti, uidelicet ob hoc unū pius uocatur, qa patrē dilexit. Quid q bonus Aeneas haud aſpernēda precantes trucidauit? Adiuratus. n. per eundem patrem, & ſpem ſurgentis Iuli, nequaquā peperčit furiis accenſus & ira. Quiſq̄'ne igitur putet hūc aliqd in ſe uirtutis habuiſſe,

qui & furore tanq̄ ſtipula exarſerit, & maniũ patris, per quem rogabatur oblitus iram frænare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantũ non repugnãtes, ſed etiam precãtes interemit. Dicet hic aliqs. Quæ igitur, aut ubi, aut qualis eſt pietas? Nimirũ apud eos, qui bella neſciunt, qui concordiam cum omni ui ſeruãt, qui amici ſunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram ſciunt, omnemq́ animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum & errorum nubes hominũ pectora obduxit, qui cum ſe maxime pios putant, tam maxime fiunt impii. Quanto enim religioſius terrenis iſtis ſimulacris ſeruiunt, tanto magis ſcelerati aduerſum nomen diuinitatis ueræ exiſtunt. Itaq; pro merito impietatis ſuæ grauioribus malis ſæpe uexantur, quorum cauſam quia neſciunt, fortunæ culpa omnis aſcribitur, & locũ inuenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cenſentis, nec gratia eos tãgi, nec ira moueri, quia & cõtemptores eorũ ſæpe uideãt beatos, & cultores ſæpe miſeros. Quod eo fit, quia cum religioſi uideantur & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæpe patiuntur. Conſolantur ſe tamẽ accuſatione fortunæ, nec ſentiunt, q̄ ſi eſſet ulla, cultoribus ſuis nunq̄ noceret. Merito igitur huiuſmodi pietatem pœna cõſequitur, & offenſa diuinitas ſcelere hominum praue religioſorũ, graui eos infortunio mactat, qui licet ſanctis moribus uiuant in ſumma fide atq; innocentia, tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus uerus odio habet, à iuſticia & à numine ueræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile do-

cere, cur Deorum cultores boni & iuſti eſſe nõ poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebunt, qui colunt cruẽtos Deos Martem atq; Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Iouem? aut natis ex ſe infantibus? qui colũt Saturnum, quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam & adulteram, & quaſi apud Deos proſtitutam? quomodo ſe à rapinis & fraudibus abſtinebũt, qui Mercurii furta nouerunt, docentis nõ fraudis eſſe decipere ſed aſtutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerãtur, quorũ adulteria & ſtupra in mares & fœminas non tantum doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris atq; cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſunt'ne inter hæc iuſti eſſe homines, qui etiam ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen diis erudiantur ad iniuſtitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, his rebus opus eſt, q̃bus illum gaudere ac delectari ſcias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimum eſt cultus imitari.

Quòd perſecutores chriſtianorum non modo beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiãt. Cap. XI.

His igitur hominibus, qui Deorum ſuorũ moribus cõgruunt, quia grauis eſt & acerba iuſticia, eandẽ impietatem ſuam, qua in cæteris rebus utuntur, aduerſus iuſtos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis beſtiæ nominãtur. Præclare itaq; M. T. Etenim ſi nemo eſt inquit, q̃ mori malit, q̃ cõ-

uerti in aliquam figuram beſtiæ, q̃uis mentem hominis habiturus, quanto eſt miſerius in hominis figura, animo eſſe efferato, mihi quidem tanto uidetur, quanto eſt præſtabilior animus corpore. Aſpernantur itaque corpera beluarũ, quibus ſunt ipſi ſæuiores, ſibiq; adeo placent, ꝙ homines ſint nati, quorũ nihil niſi liniamenta & ſummam figuram gerunt. Nam qs Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania, tam immanes tam ſanguinarias beſtias unq̃ aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſq; ad uentris ſatietatem furit, fameq; ſedata ꝓtinus conquieſcit. Illa eſt uera beſtia, cuius una iuſſione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor & plurima mortis imago. Nemo huius tantæ beluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, qui uno loco recubans tamen per totum orbem dentibus ferreis ſæuit, & non tantum artus hominũ diſſipat, ſed & oſſa ipſa cõminuit, & in cineres fundit, nequis extet ſepulturæ locus, quaſi uero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulchra ueniatur, ac non ut ipſi ad eum perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem uiuis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur nihil eẽ miſerius his omnibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit, aut fecit. Non. n. honor ille, aut ꝓuectio dignitatis fuit, ſed hominis dãnatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnã ſempiternam. Quæ aũt ꝑ totum orbem ſinguli geſſerint enarrare impoſſibile eſt. Quis. n. uoluminum numerus capiet, tam infinita, tã uaria genera crudelitatis? Accepta. n. poteſtate ꝓ ſuis moribus quiſq; ſæuit. Alii præ nimia timiditate plus

auſi ſunt, q̃ iubebãtur. Alii ſuo proprio aduerſum iuſtos odio, quidam naturali mẽtis feritate, nõnulli ut placerent, & hoc officio uiã ſibi ad altiora munirent. Alii ad occidendũ præcipites extiterũt, ſicut unus in phrygia, qui uniuerſum populũ cũ ipſo pariter cõuenticulo cõcremauit. Sed hic quãto ſæuior, tãto clementior inuenitur. Illud uero peſſimũ genus eſt, cui clemẽtiæ ſpẽs falſa blãditur, ille ſæuior ille grauior ẽ carnifex qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici nõ poteſt, huiuſmodi iudices quãta & q̃ grauia tormentorũ genera excogitauerint, ne ad defectũ propoſiti ſui peruenirent. Hæc aũt non tãtum ideo faciũt, ut gloriari poſſint, nullũ ſe innocentiũ peremiſſe, nam & ipſe audiui aliquos gloriantes, quia adminiſtratio ſua in hac parte fuerit icruenta, ſed inuidiæ cã, ne aut ipſi uincãtur, aut illi uirtutis ſuæ gloriã cõſequãtur. Itaq; in excogitãdis pœnarum generibus nihil aliud q̃ uictoriã excogitãt. Sciũt enim certamẽ illud eſſe & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatũ, tanq̃ barbarorũ gentẽ aliquã ſubegiſſet, ꝙ unus, qui per biennium magna uirtute reſtiterat poſtremo cedere uiſus eſt. Contendunt igitur ut uincant & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud euitãt, q̃ ut ne toti moriantur. Quaſi uero mors tãtum nos beatos faciat, ac ẽt nõ tormenta, quãto fuerint grauiora, tãto maiorem uirtutis gloriã pariãt. Illi aũt pertinaci ſtultitia iubẽt curã tortis diligẽter adhiberi, ut ad alios cruciatus mẽbra renouentur, & paretur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tã piũ, tã beneficũ, tã humanũ fieri põt? nõ curaſſent tã ſollicite quos amarẽt. Hæc eſt Deorũ diſcipli

na. Ad hæc opa cultores ſuos erudiunt, hæc ſacra deſiderant. Quin etiam ſceleratiſſimi homicidæ cõtra pios impia iura condiderunt, nam & conſtitutiones ſacrilegæ & diſputationes iuriſperitorum leguntur iniuſtæ. Domitius, de officio procõſulis libro ſeptimo, reſcripta principum nefaria collegit, ut doceret qbus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei cõfiterẽtur.

Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui diligunt inimicos. Et ꝙ expetibilius eſt eſſe bonum & malum putari, quàm malum eſſe & uideri bonum.

Caput XII.

QVid his facias, q ius uocant carnificinas ueterum tyrannorum aduerſus innocentes rabide ſæuientium? Et cum ſint iniuſtitiæ crudelitatiſq; doctores, iuſtos eſſe ſe tamen ac prudentes uideri uolunt, cæci, & hebetes. ac rerum & ueritatis ignari. Adeó ne uobis ò perditæ mentes inuiſa iuſtitia eſt, ut eã ſummis ſceleribus adæquetis. Adeó ne apud uos perit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectuſq; purum ab omni ſceleris contagione præſtare? Et quoniam cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos benefacere uobiſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si uobis ſapientes uidemur, imitamini. Si ſtulti, contemnite, aut etiam ridete, ſi libet. nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt. Quid latraris? quid affligitis? nõ inuidemus ſapientiæ ueſtræ. Hanc ſtultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut

uos diligamus, & in uos ipſos, qui odiſtis omnia con-feramus. Eſt apud Ciceronem non abhorrens à uero locus in ea diſputatione, quæ habetur à Furio contra iuſtitiam. Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorum alter optimus uir, æquiſſimus ſumma iuſtitia, ſingulari fide, alter inſigni ſcelere & audacia, & ſi in eo ſit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, ſceleratum facinoroſum, nefarium putet, contra autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate ac fide, proq; hac opinione omnium ciuiũ bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, dãnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, poſtremo iure etiã optimo omnibus miſerrimus eſſe uideatur. Cõtra aũt ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eũ honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, uir deniq; optimus omnium æſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum ſe eſſe malit? Profecto quaſi diuinaret, quæ nobis mala, & quomodo uentura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exemplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas uel potius orbis ipſe totus, ut bonos & iuſtos uiros tanq̃ malos & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam q ait neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit, Ille quidem, ut is qui contra iuſtitiã diſſerebat hoc ſenſit, malo ſapientem malum eſſe cum bona æſtimatione, q̃ bonum cum mala. A nobis autem abſit hæc amentia, ut falſum uero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi

potius pendebit erroribus, q̃ ex conſcientia noſtrâ, & iudicio Dei? Aut aliqua nos fcliatas illiciet unq̃, ut nō potius ueram bonitatem cum omni malo, quàm falſam cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) ſuam uero prudentiā prudentes, relinquāt nobis ſtultitiam noſtram, quam uel ex hoc apparet eſſe ſapientiam ꝙ eam nobis inuident. Quis nā ſtulto inuideat, niſi qui ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem non adeo ſunt ſtulti, ut ſtultis inuideant, ſed ex eo accurate, ꝙ ſollicite perſequūtur, ſtultos non eſſe concedūt, cur enim tam crudeliter ſæuiunt, niſi quia metuunt, ne in dies inualeſcente iuſtitia cum Diis ſuis uariosſis relinquantur, ſi ergo cultores Deorum ſapiētes ſunt, nos ſtulti, quid metuunt, ne ſapientes illiciantur à ſtultis?

Quòd ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religiōis, & ueritas fidei, ꝙ de cultoribus Deorū creſcit eccleſia, Sed de eccleſia nec minis, nec tormentis compelli poſſint ad cultum Deorum, licet quidam ſacrificaſſe ex infirmitate legantur inuiti, qui tamen poſtea per pœnitentiā, in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et ꝙ patientia martyrum ſolidiſſimum eſt chriſtianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

CVm autem noſter numerus ſemper Deorū cultoribus augeatur, nūq̃ uero, ne in ipſam quidem perſecutionem minuatur, quoniam peccare homines, & inqnari ſacrificio poſſūt, auerti aūt à Deo nō poſſūt. (Valet. n. ui ſua ueritas.) Quis eſt tam excors tanq; cæcus, qui nō uideat quæ in utra-

q; ſit parte ſapientiæ? Sed illi malitia & furore cæcan tur, ne uideant, ſtultosq; arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia uitare, cruciari tamē & mori malunt, cum poſſint ex eo ipſo prouidere non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum milia per orbem totum una, & pari mente conſentiunt. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nā interdum iſti muliebrem, & anilem ſuperſtitionem uocant) uiri certe ſapiūt, ſi pueri, ſi adoleſcentes improuidi ſunt per ætatem, maturi certe ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si una ciuitas deſipit, cæteræ utiq; innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una prouincia, una natio, prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiā recti neceſſe eſt. Cum uero ab ortu ſolis uſq; ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, ois ætas, & gens, & regio unis ac paribus animis Deo ſeruiant, eadem ſit ubiq; patientia, idem contemptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quod nō ſine cauſa uſq; ad mortem defendatur, aliquid fundamenti ac ſoliditatis, quod eam religionē non tantum iniuriis ac uexatione ſoluat, ſed augeat ſemper & faciat firmiorem. Nā & in hoc quoq; illorū malitia conuincitur, qui euertiſſe ſe funditus religionē Dei opinātur, ſi homines inquinauerint, cum & Deo ſatiſfacere liceat, & nullus ſit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placidum dominum reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim conſcientia, & metus pœnæ religioſiorem facit, & ſemper multo firmior eſt fides quam reponit pœnitentia. Si ergo ipſi cum Deos ar bitrātur ſibi iratos, tamē donis, et ſacrificiis, & odori-

bus placare eos credunt, quid eſt tandem ꝙ Deum no-
ſtrum tam immitem, tam implacabilẽ putent, ut uidea-
tur is iam chriſtianus eſſe non poſſe, qui Diis eorũ co-
actus inuitusq; libauerit? niſi forte cõtaminatos ſemel
putant animum tranſlaturos, ut ſua ſponte facere inci
piant, quod per tormenta fecerunt? Quis id officium li
bens ſubeat quod ab iniuria cœpit? Quis cũ uideat la
terum ſuorum cicatrices, non magis oderit deos, ꝓpter
quos æterna pœnarũ inſignia & impreſſas uiſceribus
ſuis notas geſtet, ita fit ut data diuinitus pace, & qui
fuerunt uniuerſi redeant, & alius propter miraculũ
uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uul-
gus dilacerari homines uariis tormentorum generi-
bus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patiẽ-
tiam, exiſtimant id quod res eſt, nec conſenſum tã mul
torum, nec perſeuerantiam morientium uanam eſſe,
nec ipſam patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe
ſuperare, latrones & robuſti corporis uiri eiuſmodi la
cerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus
edunt. Vincuntur enim dolore, quia deeſt illis inſpira-
ta patientia. Noſtri autem (ut de uiris taceam) pueri
& mulierculæ tortores ſuos tacite uincunt, & exprime
re illis gemitum nec ignis poteſt. Eant Romani & Mu-
tio glorientur, & Regulo. Quorum alter necandum ſe
hoſtibus tradidit, ꝙ captiuum puduit uiuere. Alter ab
hoſtibus deprehenſus, cum uideret ſe mortem uitare
non poſſe, manũ foco inieat, ut pro facinore ſuo ſatiſfa
ceret hoſti, quem uoluit occidere, eaq; pœna ueniam,
quam non meruerat accepit. Ecce ſexus fœmineus, &
fragilis ætas dilacerari ſe toto corpore utiq; perpeti-

tur,non neceſſitate,quia licet uitare,ſi uellent,ſed uoluntate,quia confidunt in Deo.

De uera uirtute chriſtianorum,qui in culmine patiētiæ conſtituti philoſophos laudatores patientiæ antecedunt,uirtute patiendi.Et ꝙ uanum & ſtultum eſt imaginatam terram,ut Deum colere. Cap. XIIII.

SEd hæc eſt uera uirtus,quā philoſophi quoq; gloriabundi non re ſed uerbis inanibus iactant,diſſerentes nihil eſſe tam cōgruēs uiri ſapientis ueritati atq; conſtantiæ, q̃ nullis terroribus de ſententia & propoſito poſſe depelli,ſed tanti eſſe cruciari & mori,ne fidem prodat,ne ab officio diſcedat,ne metu mortis,aut dolore acerbo ſubactus aliquid faciat iniuſtū,niſi forte delirare illi uidetur Flaccus in lyricis cum dicit.Iuſtum,& tenacem propoſiti uirum,Non ciuium ardor praua iubentium,Non uultus inſtantis tyranni mente quatit ſolida. Quo nihil uerius dici poteſt, ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus,nullā mortē recuſant, ne à fide iuſtitiaq; declinent,qui non tyrannicas iuſſiones,non præſidū gladios tremunt , quo minus uerum & ſolidam libertatem conſtanti mente defendant, quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt . Quis enim tam inſolens tam elatus eſt,qui me uetet oculos in cœlum tollere?quis imponat mihi neceſſitatem uel colēdi,quod nolim, uel quod uelim nō colēdi?Quid nobis iam ulterius relinquetur, ſi etiā hoc quod uolūtate fieri oportet libido extorquet aliena?nemo iſtud efficiat,ſiquid nobis ad contemnen-

dam mortem doloremq́; uirtutis eſt. Quam conſtãtiam ſi tenemus, cur ſtulti iudicamur, facientes ea, quæ philoſophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait. Summa uirtus illis uidetur magnus animus. Et idem, eum qui contemnit mortem pro furioſo habent, quod eſt utiq; ſummæ peruerſitatis. Sed hi uanarum religionum cultores eadem ſtultitia id obiiciunt, quia uerum Deum nõ intelligũt, quos Sibylla Erythæa. κωφοῦς κὰι ἀλόητους uocat, ſurdos ſalicet & excordes, qui nec audiãt diuina, nec ſentiant. Sed terram digitis ſuis imaginatam metuant & adorent.

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & quomodo in duabus præcipue uirtutibus, pietate ſalicet & æquitate iuſtitia conſtet, & quid pietas ſecundum Trimegiſtum, & quid æquitas ſecundum Cice. quarum neutram aſſequi potuerunt Romani uel græci, nec aliqui, niſi chriſtiani. Cap. XV.

Quæ nunc cauſa ſit, ut eos, qui ſapiẽtes ſunt, ſtultos putent, magna ratio eſt, nec enim fruſtra falluntur. Quæ nobis diligenter eſt explicanda, ut errores ſuos tandẽ (ſi fieri poteſt) agnoſcãt. Iuſtitia ſuapte natura ſpeciem quãdã ſtulſtitiæ habet qđ ego & diuinis & hũanis teſtimoniis cõfirmare poſſum, Sed nihil fortaſſe apud iſtos agemus, niſi iſtos de ſuis doceamus autoribus nõ poſſe iuſtum quẽquã eſſe quod eſt coniunctũ cum uera ſapientia, niſi ſtultus eſſe uideatur. Carneades academicæ ſectæ philoſophus.

cuius in diſſerendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui neſcit is ex prædicatione Cice. intel liget aut Lucilii, apud quem diſſerens, Neptunnus de re difficilima oſtendit nō poſſe id explicari, nec ſi Car neadē ipſum orchus remittat. Is cum legatus ab Athe nienſibus Romam miſſus eſſet, diſputauit de iuſtitia copioſe, audiente Galba & Catone cenſoribus, maximis tunc oratoribus. Sed diſputationem ſuam poſtri die contraria diſputatiōe ſubuertit, & iuſtitiam, quā pridie laudauerat, ſuſtulit, nō quadā philoſophi gra uitate, cuius firma & ſtabilis debet eſſe ſententia, ſed quaſi oratorio exercitii genere in utranque partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, ut alios quod libet aſſerentes poſſet refutare. Eam diſputationem, qua iuſtitia ſubuertitur apud Cice. L. Furius recorda tur. Credo quoniam de Repub. diſſerebat, ut defenſionem laudationemq́; eius induceret, ſine qua putabat regi non poſſe Rempu. Carneades autem, ut Ariſtote lem refelleret ac Platonem, iuſtitiæ patronos, prima il la diſputatione collegit ea omnia, quæ pro iuſtitia dice bātur, ut poſſet illa ſicut fecit euertere. Erat. n. facillimū iuſtitiā radices nō habentē labefactare, ut diceret ina niter laborari, q̄a tam nulla in terra ſit, ut q̄d eſſet aut qualis à philoſophis diceretur, atq; utinam tot ac tales uiri quantum eloquentiæ, quantū animi tantū ēt ſcien tiæ ad implendā defenſionē ſummæ uirtutis habuiſ ſent, cuius origo in religione, rō in æquitate eſt. Sed hi qui primā illā partē neſcierunt, ne ſecundam quidē te nere potuerūt. Volo aūt prius circūſcripte ac breuiter quid ſit oſtēdere, ut intelligatur philoſophos ignoraſ-

æqualitatem uocat. Deus enim q̃ homines generat & inſpirat, omnes æquos, ideſt pares eſſe uoluit. Eandem conditionem uiuendi omnibus poſuit, omnes ad ſapientiam genuit, oĩbus immortalitatem ſpopondit. Nemo.n. beneficiis eius cœleſtibus ſegregatur. Nam ſicut omnibus unicum ſuum lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, uictum ſumminiſtrat, quietem ſomni dulciſſimam tribuit, ſic omnibus æquitatem uirtutemq́; largitur. Nemo apud eum ſeruus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater eſt, æquo iure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui iuſtitia indiget, nemo diues, niſi qui uirtutibus plenus eſt, nemo deniq; egregius, niſi qui bonus & innocens fuerit, nemo clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit. Nemo perfectiſſimus niſi qui omnes gradus uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; græci iuſticiam tenere potuerunt, quia diſpares multis gradibus homines habuerũt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; uſq; ad regũ ſublimiſſimas poteſtates. Vbi enim non ſunt uniuerſi pares, æquitas non eſt, & excludit inæqualitas ipſa iuſticiam, cuius uis omnis in eo eſt, ut pares faciat eos, q̃ ad huius uitæ conditionem pari ſorte uenerunt.

De æquitate chriſtianorum, quam philoſophi non habentes nec inuenire, nec defendere potuerunt.

Caput XVI.

DVobus igitur illis iuſticiæ fontibus immutatis, omnis uirtus & omnibus ueritas tollitur, et ipſa iuſticia remigrat in cœlum. Ideo

non eſt uerum illud bonum à philoſophis repertum, quia ignorabāt, uel unde oriretur, uel quid efficeret, quod nullis aliis, præterquā noſtro populo reuelatum eſt. Dicet aliquis. Non'ne ſunt apud uos, alii paupes, alii diuites, alii ſerui, alii domini non'ne aliquid inter ſingulos intereſt? Nihil, nec alia cauſa eſt, cur nobis inuicem fratrum factum nomen impertiamus, niſi quia pares eſſe nos credimus, nam cum omnia humana non corpore, ſed ſpiritu metiamur, tametſi corporum ſit diuerſa conditio, nobis tamen ſerui non ſunt, ſed eos, & habemus, & dicimus ſpiritu fratres, religiōe cōſeruos. Diuitiæ quoq; non faciunt inſignes, niſi quos poſſunt bonis operibus facere clariores. Diuites ſunt enim nō qui diuitias habent, ſed qui utuntur illis ad opera iuſtitiæ. Et qui pauperes uidentur, eo tamē diuites ſunt, q̄a & egent & concupiſcunt nihil. Cum igitur & liberi ſeruis, & diuites pauperibus, humilitate animi pares ſimus, apud Deum tamen uirtute diſcernimur. Tanto q́ſq; ſublimior eſt, quanto iuſtior. Si enim iuſticia eſt, q̄ſi parem ſe etiam minoribus facere, q̄q̄ hoc ipſo præcellat, qͥ ſe inferioribus coæquauit, tamen ſi non tantū quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utiq; multo altiorem dignitatis gradum Deo iudice cōſequetur. Nam profecto in hac ſeculari uita quoniam breuia & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt, quo nihil fœdius, nihil arrogantius, nihil'a ſapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſtibus cōtraria ſunt iſta uniuerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum ſumma ſtultitia eſt apud Deum, ſtultitia (ut docui) ſumma ſapientia ē, ſic

Deo humilis & abiectus eſt, qui fuerit conſpicuus, & ſublimis in terra, nam ut taceam, ꝙ hæc præſentia ter-ræ bona, quibus magnus honor tribuitur, uirtuti con-traria ſunt, & uigorem mentis eneruant, quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potẽtia, cum poſſit Deus reges quoq; ipſos inferiores infimis facere? Et ideo conſulens nobis Deus, inter diuina præcepta il lud præcipue poſuit, qui ſe extollit humiliabitur, & q ſe humiliat exaltabitur. Cuius præcepti ſalubritas do cet, ꝙ qui ſe apud homines planum fecerit, humilemq; præbuerit, hic apud Deum præcellens & inſignis ha-beatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euri pidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putãtur, hæc ſunt in cœlo bona.

Quomodo Carneades, & iura pro utilitate ſancita, & ueram in hominibus iuſticiam, niſi forte ſtultos col-legerit, inueniri non poſſe, & ciuilis iuſtitia ſapien-tiam quidem habeat, ſed iniuſtam. Naturalis autem iu ſticia ſit utiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat.

Caput XVII.

EXpoſui cauſam, cur philoſophi nec inueni-re iuſticiam, nec defendere potuerunt. Nũc redeo ad illud quod intẽderam. Carneades ergo quoniam erant infirma, quæ à philoſophis diſſe-rebantur, ſumpſit audaciam refellendi, quia refelli poſ ſe intellexit. Eius diſputationis ſumma hæc fuit. Iura ſi bi hoĩes pro utilitate ſanxiſſe. ſ. uaria pro moribus, & apud eos pro tẽporibus ſæpe mutata, ius aũt naturale eẽ nullũ. Oẽs & hoĩes et aĩantes alias ad utilitates ſuas

natura ducente ferri, proinde aut nullá eſſe iuſticiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtulticiam, quoniam ſibi noceret alienis commodis conſulens, & inferebat hæc argumenta omnibus populis, qui florerent Imperio, & Romanis quoq; ipſis, qui totius orbis potirentur dominio, ſi iuſti uelint eſſe, hoc eſt ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in neceſſitate ac miſeriis iacendum, tum omiſſis omnibus ad propria ueniebat. Bonus uir inquit ſi habeat ſeruum fugitiuum, uel domú inſalubrem ac pæſtilẽtem, quæ uitia ſolus ſciat, & ideo præſcribat ut uẽdat, utrum'ne profitebitur fugitiuum ſeruum ac pæſtilentem domum ſe uendere, an celabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuum eſſe, bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si celauerit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idem malus, quia fallet. Rurſus ſi reperiat aliquẽ, qui aurichalcum ſe putet uẽdere, cum ſit illud aurum, aut plumbum cum ſit argentum, tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultum planè uidetur emere malle magno. Vnde intelligi uolebat, & eũ qui ſit iuſtus ac bonus ſtultum eſſe, & eum qui ſapiẽs malum. Et tamen ſine pernitie fieri poſſe, ut ſint homines paupertate contenti. Tranſibat ergo ad maiora, in quibus nemo poteſt ſine periculo uitæ iuſtus eſſe. Dicebat enim nempe iuſticia eſt hominem nõ occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo iuſtus faciet, ſi forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit, nonne illum à tabula deturbabit, ut ipſe cõſcẽdat, eaq; niſus euadat? Cum maxime ſit nul-

lus medio mari teſtis, ſi ſapiẽs eſt, faciet. Ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, q̃ manus inferre alteri, iam uero iuſtus eſt, ſed ſtultus, qui uitæ ſuæ nõ parcat, dum parat alienæ. Item ſi acie ſuorum fuſa hoſtes inſequi cœperint, & iuſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem, ei'ne parcet ut ipſe occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit ſapiens, ſed idem malus. Si non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe ẽ. Ita ergo iuſticiam cum in duas partes diuiſiſſet, alterã ciuilem eſſe dicens, alteram naturalem, utranq; ſubuertit. ꝙ illa ciuilis ſapientia ſit quidem, iuſticia non ſit. Naturalis autem illa iuſticia ſit quidem, ſed non ſit ſapientia. Arguta hæc planè & uenenata ſunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cum facit Lælium Furio reſpondentem, proq; iuſticia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam eſt prætergreſſus, ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in ſtulticiæ crimen uenerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſticiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.

Contra Carneadem, ꝙ nec ſtultus poteſt eſſe iuſtus, nec ſapiens iniuſtus, & ꝙ innocentibus & iuſtis Deus ſemper optime conſulit, & neceſſaria prouidet, quæ patent ex diffinitione ſtultitiæ & ſapientiæ, & quæ ſit cogitatio hominis & Dei. Cap. XVIII.

QVod ad præſentem diſputationem pertinebat, oſtẽdi, quomodo iuſticia ſimilitudinem ſtulticiæ gerat, ut appareat non ſine cauſa

decipi eos, qui putant noſtræ religionis homines ſtultos eſſe, qui talia uideantur facere, qualia ille propoſuit. Nunc maius à me exigi ſentio, ut oſtēdam, quare iuſticiam Deus ſtultitiæ ſpecie cōuolutam ex oculis hominum uoluerit auferre, ſi prius Furio reſpondero, quia parum plene reſpondit Lælius, qui profecto licet ſapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iuſticiæ nullo modo poterat, quia caput ipſum fontemq́; iuſticiæ non tenebat. Nobis autem facilior eſt ipſa defenſio, quibus cœleſti beneficio familiaris eſt, ac penitus nota iuſticia, quiq́; illam non nomine, ſed re, nouimus. Nam Plato & Ariſtoteles honeſta quidem uoluntate iuſticiam defendere cupierunt, effeciſſentq́; aliquid, ſi conatus eorum bonus, ſi eloquentiam, ſi uirtutem ingenii, diuinarum quoq; rerum doctrina iuuiſſet. Itaque opus illorū inane atq; inutile iacuit, nec cuiquā hoīum perſuadere potuerūt, ut eorū præſcriptio uiueret, quia fundamentum à cœlo diſciplina illa nō habuit, noſtrū opus certius ſit, neceſſe eſt quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis, & imaginabantur iuſticiam, quæ in conſpectu non erat, nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ aſſerebant. Reſponderi enim poſſet ab audientibus, non poſſe ita uiui, ſicut illi ſua diſputatione præſcripſerunt, adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus uitæ ſequerentur. Nos autem non uerbis modo, ſed etiam exemplis ex uero petitis uera eſſe, quæ à nobis dicuntur, oſtendamus. Senſit igitur Carneades quæ ſit natura iuſticiæ, niſi ꝙ parum alte proſpexit ſtulticiam non eſſe, quāquam intelligere mihi uideor qua mente id fecerit. Non enim uere exiſti-

mauit eum ſtultum eſſe, quia iuſtus eſt, ſed cum ſciret non eſſe, & rationem tamen cur ita uideretur nõ cõprehenderet, uoluit oſtendere, latere in abdito ueritatẽ, ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur, cuius ſumma ſnia eſt, nihil percipi poſſe. Videamus ergo utrum'ne iuſticia fœdus aliquod habere cum ſtultitia poſſit. Iuſtus, inquit, ſi aut equum ſaucio, aut tabulã naufrago non ademerit, ut ipſe animam ſuam liberet, ſtultus ẽ. Primum omnium nego ullo modo fieri poſſe, ut homini, q quidem uere iuſtus ſit, eiuſmodi caſus ueniat, quia iuſtus neq; cuiq; irato inimicus, nec cuiquam omnino appetit alienũ. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficiat ſua? Cur aut belligeret, aut ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cũ hominibus perpetua uerſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur? q neq; lucrũ ſciat appetere, cui ſufficiat uictus, & non mõ ipſe cædẽ facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare ducat nefas? Sed omitto iſta, quoniã fieri põt, ut uel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeóne ergo iuſtitiã ò Furi, uel potius ò Carneade, cuius eſt illa omnis rõ tam inanẽ, tã ſupuacuam, tamq; cõtemptã Deo putas, ut nihil poſſit nihilq; habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiã ſui ualeat? Sed uidelicet qui ſacramentũ hominis ignorãt, ideoq; ad hanc uitam temporalem referunt omnia, quãta ſit uis iuſtitiæ ſcire nõ poſſunt. Nã & cũ de uirtute diſputãt, quãuis intelligãt ærumnis ac miſeriis eſſe pleniſſimã, tamen expetendam eſſe aiunt ſua cauſa. Eius. n. premia, quæ ſunt æterna & immortalia nullo mõ uident, ſic rebus omnibus ad hanc præſentem uitam relatis,

uirtutem plane ad ſtultitiam redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores fruſtra & inaniter ſuſcipit. Sed hæc alio loco plenius, Interim de iuſtitia (ut cœpimus) cuius tanta uis eſt, ut cum oculos in cœlum ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantã eẽ dixit innocentiæ uim, ut ad tutelam ſui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq; iter fecerit,

Integer uitæ, ſcelerisq; purus
Non eget mauris iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida ſagittis
Fuſce, pharetra.
Siue per ſyrtes iter æſtuoſas,
Siue facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, uel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

Non poteſt ergo fieri, quin hominem iuſtũ inter diſcrimina tempeſtatum, atq; bellorum, cœleſtis tutela cuſtodiat, ac non etiam, ſi cum parricidis & nocentibus nauiget, aut malis quoq; prœliatur, ut una iuſta & innocens anima liberetur, aut certe pereũtibus cæteris ſola ſeruetur, ſed concedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus, qd ergo iuſtus faciet, ſi nactus fuerit, aut in equo ſaucium, aut in tabula naufragum? non inuitus confiteor, morietur potius q̃ occidet, nec ideo tamen iuſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonum, ſtultitiæ nomen accipiet; quid enim melius quid charius hominĩ eſſe debet, q̃ innocentia? quæ utiq; tanto perfectior ſit neceſſe eſt, quanto illam produxeris ad extremum, moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratiõe minuatur. ſtultitia eſt inquit alienæ animæ parcere cum pernicie

ſuæ. Num etiam pro amicitia perire ſtultum iudicabitur? Quid ergo familiares illi pythagoria laudantur à uobis, quorum alter ſe tyranno uadem mortis pro altero dedit, alter ad præſtitutum tempus, cum iam ſpōſor eius duceretur, præſentiam ſui fecit, eumq́; interuentu ſuo liberauit, quorum uirtus in tanta gloria nō haberetur, cum alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, ſed ſtulti putarentur. Deniq; ob hanc ipſam uirtutem tyrannus his gratiam retulit, utrumq; ſeruando, & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin etiam deprecatus eſſe dicitur, ut ſe tertium in amicitiā reciperent, non utiq; tanq̄ ſtultos, ſed tanquam bonos, & ſapientes uiros. Itaq; non uideo, quare cum pro amicitia & fide mori ſumma gloria computetur, non etiam pro innocentia perire ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſſimi ſunt qui nobis crimini dant mori uelle ꝓ Deo, cū ipſi eum, qui pro homine uoluit mori in cœlū ſummis laudibus tollant. Deniq; ut concludam diſputationem, non poſſe eundem ſtultum eſſe ac iuſtum, & eundem ſapiētem, & iniuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum ac iuſtum neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus à uitiis, nec reſiſtere ullo modo poteſt, quia caret uirtute, quam neſcit. Iuſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet, quod aliter facere nō poteſt, quàm ſi habeat recti prauiq́; notitiā. Rectum autem diſcernere à prauo quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, ut nunquam poſſit iuſtus eſſe qui ſtultus eſt, neque ſapiens qui fuerit iniuſtus. Quod ſi eſt ueriſſimum manifeſtum eſt eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum ſaucio non adeuerit, ſtultum nō eſſe.

quia hoc facere peccatum eſt, à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe profiteor, per hominum errorem ignorantium cuiuſq; rei ꝓprietatem. Itaq; omnis hæc quæſtio non tam argumētis, q̄ diffinitione diſſoluitur.

Stultitia

Stultitia igitur eſt in factis dictiſq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dummodo alteri non noceat, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio & ueritas ipſa præſcribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quæ ſapientia carent, conciliatricem eſſe naturam. Nocent. n. aliis, ut ſibi proſint, neſciunt enim, quia malum eſt nocere, Homo uero qui ſcientiā boni ac mali habet, ſe abſtinet à nocendo, & cum incommodo ſuo, quod animal irrationale facere non poteſt. Et ideo inter ſummas hominum uirtutes innocentia numeratur, quibus rebus apparet ſapientiſſimū eſſe, qui maluit perire, ne noceat, ut id officium quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nā qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur ſeruum fugitiuum, uel peſtilentem ſe domum uendere, lucro & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades uideri uolebat, ſed callidus & aſtutus, Calliditas & aſtutia in multis quoq; animalibus ſunt, uel cum inſidiātur aliis & dolo capiunt, ut deuorent, uel cum inſidias aliorū uario genere deludunt. Sapiētia uero in hominem ſolum cadit.

Sapientia

Sapientia enim eſt intelligentia uel ad bonum rectumq; faciendum, uel abſtinentia dictorum factorumq; improborum. Lucro autem nunquam ſapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit, nec quēquam falli patitur, quia boni uiri officium eſt errores

hominum corrigere, eosq́; in uiam reducere. Siquidē ſocialis hominis eſt ac benefica natura, qua ſola cognationem cum Deo habet.

Quòd ignoratio immortalitatis, & Dei ueri, prædictorum errorum cauſa eſt, & mortem meretur æternā. Et ꝙ homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiam uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.

SEd nimirum hæc cauſa efficit, ut ſtultus eſſe uideatur, qui egere aut mori malit, q̄ nocere, at uel eripiat aliquid alteri, ꝙ hominē morte deleri putant. Ex eaq́; perſuaſiōe omnes tum uulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortem nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis non huic uitæ conſulere, ut ſit quàm diutina & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iuſtitiæ regula diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini uita melior & longior, quod & philoſophorum magnorum argumentis, & uatum reſponſis, & prophetarum diuinis uocibus diſcimus, Hanc præſentem cum ſuis bonis contemnere ſapientis eſt, cuius omnis iactura immortalitate pēſatur. Apud Ciceronem idem ipſe iuſtitiæ defenſor Lælius uult, inquit, planè uirtus honorē, nec eſt uirtutis ulla alia merces. Eſt planè & quidem uirtute digniſſima, quā tu Læli nequaq̄ poteras ſuſpicari. Nihil enim diuinarum noueras literarum, quam tamen illa (inquit) accipit, facile exigit non acerbe. Erras uehemēter, ſi putas, ab ho-

mine premium ſolui poſſe uirtuti. Cum ipſe alio loco ueriſſime diſſeras, huic uero quas diuitias obiiaes? quæ imperia? quæ regna? qui iſta putat humana, ſua bona diuina iudicat. Quis ergo te ſapientem Læli putet, cum ipſe tibi loquaris contraria? Et paulopoſt adimis uirtuti quæ dediſti. Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam labantemq; ſententiam. Deinde quod adiungis? Sed ſi aut ingrati uniuerſi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, ſuis uirtutem premiis ſpoliant. O quam fragilem, quam inanem uirtutem induxiſti, ſi ſpoliari poteſt ſuo premio. Quæ ſi bona ſua diuina iudicas (ut aiebas) qui poſſint exiſtere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutem ſpoliare ualeant his bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec illa ſe, inquit, multis ſolatiis oblectat, maximeq; ſuo decore ſeipſam ſuſtentat. Quibus ſolatiis, quo decore, cum in crimen ſæpe ueniat, et in pœnam decor ille uertatur. Quid.n. ſi (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur extermínetur? egeat, auferantur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miſeris etiam modis necetur, perdet'ne ſuum premium uirtus? An potius peribit ipſa? Minime. Sed & mercedem ſuã Deo iudice accipiet, & uiuet, & ſemper uigebit. Quæ ſi tollas, nihil poteſt in uita hominum tam inutile, tam ſtultum uideri eſſe quàm uirtus, cuius naturalis bonitas & honeſtas docere nos poteſt, animam non eſſe mortalem, diuinumq; illi à Deo premiũ conſtitutum. Sed icarco uirtutem Deus ſub perſona ſtultitiæ uoluit eſſe celatam, ut myſterium ueritatis ac religiõis ſuæ eſſet arcanum, ut has religiones ſapientiamq; terrenam excellentem ſe al-

tius, ſibiq́; multum placentem, uanitatis erroriſq́; dãnaret, ut propoſita deniq; difficultate per anguſtiſſimos tramites ad immortalitatis premiũ ſublime perduceret. Docui (*ut opinor*) *cur populus noſter apud ſultos ſultus habeatur.* Nã *cruciari atq; interfici malle, q̃ thura tribus digitis comprehenſa in focum iactare, tam ineptum uidetur, q̃ in in periculo uitæ alterius animam magis curare q̃ ſuam.* Neſciunt *enim quantũ ſit nefas adorare alium præterq̃* Deum, *qui condidit cœlum ac terram, qui humanum genus finxit, inſpirauit, luce donauit.* Q*uod ſi ſeruorũ nequiſſimus habetur, qui dominum ſuum fuga deſerit, isq́; uerberibus, uinculis ergaſtulo, & cruce, & omni malo digniſſimus iudicatur, & ſi filius eodem modo perditus, atq; impius exiſtimatur, qui patrem ſuum dereliquerit, ne illi obſequatur, ob eamq́; cauſam dignus putatur, quod ſit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur, quanto magis, qui* Deum *deſerit, in quem duo uocabula domini & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille qui ſeruum precio comparat, quid in eum beneficii confert, præterquàm alimenta? quæ illi utilitatis ſuæ gratia ſubminiſtrat?* Et *qui filium generat non habet poeſtatẽ ut concipiatur, & naſcatur, ut uiuat.* Vnde *apparet non eſſe illum patrem, ſed tantummodo generandi miniſtrum.* Q*uibus ergo ſuppliciis dignus eſt deſertor eius, qui* Dominus *uerus, & pater eſt, niſi quæ* Deus *ipſe conſtituit? qui ſpiritibus iniuſtis æternum parauit ignẽ, quod ipſe per uates ſuos impiis ac rebellibus cõminatur.*

De inſania eorum, qui Deos colunt, & nō audent ratione contendere cum fidelibus, & quare ſacramentorum ſuorum ſilentium indicant. Et ꝗ religio per patiētiam defendēda eſt, & ratione potius q̄ ſæuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religiōis ueræ cultus & falſæ. Cap. XX.

Viſcant igitur & ſuarum & alienarum interfectores animarum, q̄ inexpiabile facinus admittant. Primum ꝗ ſeipſos iugulant perditiſſimis dæmonibus ſeruiendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnauit, deinde, ꝗ nec ab aliis Deum coli patiuntur, ſed auertere homines ad mortifera ſacra contendunt, nitunturq; ſumma diligentia, ne qua ſit anima incolumis in terra, quæ ſaluo ſtatu ſuo ſpectet in cœlum. Quid aliud dicam q̄ miſeros, qui prædonū ſuorum inſtigationibus parent, quos Deos eſſe opinātur, quorum neq; conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem ſciunt? Sed inhærentes perſuaſioni uulgari libenter errant, & ſtultitiæ ſuæ fauent. A quibus ſi perſuaſionis eius rationem requiras, nullam poſſint reddere, ſed ad maiorum iudicia confugiunt, ꝗ illi ſapientes fuerint, illi probauerint, illi ſciuerint, quid eſſet optimum, ſeq; ipſos ſenſibus ſpoliāt, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum ignorantia, nec ſe, nec Deos ſuos norunt. Atq; utinam ſoli errare, ſoli deſipere uellent. Alios ēt in conſortium mali ſui rapiunt, quaſi habituri ſolatium de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignorātia efficit, ut in perſequendis ſapientibus tam mali ſint,

fingunt ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc ſermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime. Sed ui atq; tormentis. O mira & cæca dementia in his putatur mala mẽs eſſe, qui fidem ſeruare conãtur, in carnificibus autem bona, in his ne mala mens eſt, qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerãtur? An potius in his, qui ea faciunt in corporibus innocentium, quæ nec ſæuiſſimi latrones, nec iratiſſimi hoſtes, nec ĩmaniſſimi barbari aliquando fecerunt? Adeóne etiam ſibi mentiuntur, ut uiciſſim boni ac mali nomina transferãt, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant, ſolem tenebras? Alioquin eadem imprudentia eſt, bonis malorum nomen imponere, ſapientibus ſtultorum, iuſtis impiorum, ĩmmo ſi qua illis fiducia eſt, uel in philoſophia, uel in eloquentia, arment ſe, ac refellant hæc noſtra, Si poſſunt, congrediantur cõminus, & ſingula quæq; diſcutiant. Decet eos ſuſcipe defenſionẽ Deorum ſuorum, ne ſi noſtra inualuerint (ut cotidie inualeſcunt) cum delubris ſuis ac ludis deſerantur. Et quoniam nihil poſſunt. (Augetur .n. religio Dei quanto magis premitur) ratione magis & hortamentis agant. Procedant in mediũ põtifices, ſeu minores, ſeu maximi flamines, augures, item reges, ſacrificuli, quiq; ſunt ſacerdotes, & antiſtites religionũ. Couocẽt nos ad cõtionẽ cohortentur nos ad ſuſcipiẽdos cultus Deorũ, pſuadeãt multos eſſe, quorum numine, ac prouidentia regantur omnia, oſtendant origines & initia ſacrorum ac deorum, quomodo ſint mortalibus tradita, qui fons, quæ ratio ſit explicent, proferant quæ merces in cultu, quæ

pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus ſe coli uelint, quid illis, ſi beati ſunt humana pietas conferat. Quæ omnia non aſſeueratione propria (nec enim ualet quicq̄ mortalis hoīs authoritas) ſed diuinis aliquibus teſtimoniis confirment, ſicuti nos facimus. Non eſt opus ui & iniuria, quia religio cogi non poteſt, uerbis potius q̄ uerberibus res agenda eſt, ut ſit uoluntas, diſtringant aciem oculorum ſuorum, ſi ratio eorum uera eſt, aſſeratur, parati ſumus audire, ſi doceant, tacentibus certe nihil credimus. ſicut ſæuientibus quidem cedimus. Imitentur nos, ut rationem totius rei exponāt. Nos enim non illicimus (ut ipſi obiectāt) ſed docemus, probamus, oſtendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus, inutilis eſt. n. Deo, qui fide ac deuotione caret. Et tamē nemo diſcedit ipſa ueritate retinente. Doceant iſti hoc modo, ſi qua illis fiducia ueritatis eſt, loquantur, diſcant, audeant inquam diſputare nobiſcum aliquid eiuſmodi, iam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris noſtratibus error illorum ac ſtulticia ridebitur. Cum enim ſint peritiſſimi, Deorumq; progeniem, & res geſtas & impia, & interitus, & ſepulchra de libris nouerint, ipſosq; ritus, quibus ſunt initiari ex rebus geſtis hominum, uel ex caſibus, uel etiā ex moribus natos ſciant, incredibilis dementia eſt Deos putare, quos fuiſſe mortales negare non audeant, uel ſi tam impudentes fuerint, ut negent, ſuæ illos ac illorū literæ coarguent, ipſa deniq; illos ſacrorum initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipſo, quantum interſit inter uerum & falſum, quando ipſi qui ſunt eloquentes perſuadere nō poſſunt, imperiti ac rudes poſſunt, qa

res ipſa

res ipſa & ueritas loquitur. Quid ergo ſæuiũt? ut ſtultitiã ſuã dum minuere uolunt augeant? lõge diuerſa ſunt carnificina & pietas, non põt pietas cũ ui, aut iuſticia cũ crudelitate coniungi. Sed merito nõ audent de rebus quicq̃ docere diuinis, ne à noſtris derideãtur, & à ſuis deſerãtur, Nam fortè uulgus, cui ſimplex incorruptumq́; iudicium eſt, ſi myſteria illa cognoſcat, in memoria mortuorum cõſtituta damnabit, aliudq́; uerius, qđ colat quæret. Hinc fida ſilẽtia ſacris conſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut neſciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uerſemur, cur nobis aut noſtris non credunt, qui utrũq; nouimus? aut inuidẽt, quia falſis uera prætulimus? ſed defendenda ſunt inquiunt publicæ ſuſcepta ſacra. O q̃ inhoneſta uoluntate miſeri errant. Sentiũt enim nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius, eamq́; ſumma ui oportere defendi, ſed ut in ipſa religione, ſic in defenſionis genere falluntur. Defendenda enim religio eſt non occidẽdo, ſed monendo, non ſæuitia, ſed patientia, non ſcelere, ſed fide, illa enim malorum ſunt, hæc bonorum. Et neceſſe q̃dem eſt bonum in religione uerſari non malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormẽtis, ſi malo, religionem defendere uelis, iam nõ defendetur illa, ſed polluetur & uiolabitur. Nihil eſt enim tam uoluntarium, quàm religio, in qua ſi animus ſacrificãtis auerſus eſt, iam ſublata, iã nulla eſt. Recta igitur rõ eſt, ut religionem patientia uel morte defendas, in qua fides cõſecrata & ipſo Deo grata ẽ, & religioni addit auctoritatem. Nã ſi iis qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidẽ ſeruat in aliquó egregio facinore, ſi poſtea uixerit acceptior fit & charior, ſi pe-

rierit, ſummã conſequitur gloriam, quòd pro duce ſuo morte occubuerit, quanto magis imperatori omniũ Deo fides ſeruanda eſt, qui non tantum uiuentibus, ſed & mortuis premium poteſt uirtutis exoluere. Igitur dei cultus, quoniam militiæ cœleſtis eſt, deuotionem maximã fidem'q; deſiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, ſi ipſe non ametur ab eo? Aut præſtabit precanti quicquid orauerit, cum ad precandum nemo, neq; ex animo, neq; obſeruanter accedat? Iſti autem, cum ad ſacrificandum ueniunt, nihil intimum, nihil proprium Diis ſuis offerunt, non integritatem mentis, nõ reuerentiam, non timorẽ. Peractis itaq; ſacrificiis inanibus, omnem religionem in templo & cum templo, ſicut uenerant, relinquunt, nihil'q; ſecum ex ea neq; afferunt, neq; referunt. Inde eſt ꝙ eiuſmodi religiones nec bonos facere poſſunt, neq; firmæ ac immutabiles eſſe. Traducuntur itaq; ab his homines facile, qa nihil ibi ad uitam, nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorum deorũ? quæ uis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ ſubſtãtia? quo tendit? aut quid pollicetur? ut ab homine poſſit fideliter ſeruari, fortiter'q; defendi? In qua nihil aliud uideo, q̃ ritum ad ſolos digitos pertinentẽ. Noſtra uero religio eo firma eſt, & ſolida, & immutabilis, qa iuſticiã docet, quia nobiſcum ſemper eſt, quia tota in animo colentis eſt, quia mentem ipſam pro ſacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, q̃ ſanguis pecudũ, & fumus, & inepta libatio. Hic bona mens, hic purum pectus, innocens uita. illuc ueniunt ſine delectu adulteræ, impudicæ, lenæ, procaces, & obſcœnæ, mere-

trices. Veniunt gladiatores, latrones, fures, uenefici, & precantur nihil aliud, quàm, ut ſcelera impune cõmittant? Quid enim latro ſacrificans, aut gladiator roget, niſi ut occidat? Quid uenenarius, niſi ut fallat? Quid meretrix, niſi ut plurimum peccet? Quid adultera, niſi ut mortem uiri optet, aut ut ſua impudicitia celetur? Quid lena, niſi ut multos bõis exuat? Quid fur, niſi ut plura rapiat? Hic uero etiam leui communiq; peccato locus nullus eſt. Et ſi quis ad ſacrificium non integra conſcientia uenerit, audit quæ illi Deus comminetur ille, qui latebras cordis uidet, qui peccatis ſemper infeſtus eſt & exigit iuſticiam, qui fidẽ poſcat. Quis huic malæ mẽti aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis intelligunt, quàm malum ſit, quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati ueniunt ad precandum, & ſe pie ſacrificare opinantur, ſi cutẽ lauerint, tanq̃ libidinẽ intra pectus incluſam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto ſatius eſt mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur, & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuerſa uitia depellere. Quod qui fecerit, quodlibet inquinatũ ac ſordidum corpus gerat, ſatis purus eſt.

Quòd hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorum cultus non modo chriſtiani, ſed & philoſophi & domeſtici cultores deorum deſtruunt. Cap. XXI.

ISti autem quia neſciunt, quid uel quomodo ſit colendum, cæci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaq; hoſtes ſuos, la

trones & īterfectores ſuos uictimis placant. Et animas ſuas cum thure ipſo cremandas aris deteſtabilibus imponunt. Iraſcuntur etiam miſeri, ꝙ non ſimiles alii pereant incredibili mentium cæcitate. Quid.n. uideant, qui ſolem non uident? quaſi uero ſi Dii eſſent, indigerent hominum auxilio aduerſus contemptores ſuos, q̄d ergo nobis iraſcūtur, ſi illi nihil poſſunt, niſi ꝙ ipſi Deos ſuos deſtruunt, de quorum poteſtate diffidunt magis irreligioſi, q̄ qui omnino non colunt, Cicero in ſuis legibus cum caſte ad ſacrificia præciperet accedere, pietatem, inquit, adhibeto, opes amoueto, qui ſecus faxit, Deus ipſe uindex erit. Recte hoc quidem. Neq; enim fas ē deſperare de Deo, quem ideo colas, quia potētem putes. Nam quomodo uindicare colentis iniuriam poteſt, qui ſuam non poteſt? Libet igitur ex his quærere, cui potiſſimum præſtare ſe putent cogendo inuitos ad ſacrificium. His'ne quos cogunt? at nō eſt beneficium quod ingeritur recuſanti, ſed cōſulendum eſt etiam nolētibus, quādo quod bonum ſit neſciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant debilitant, cruciant, ſi ſaluos eſſe uolunt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miſeris modis aut ꝑdant, aut inutiles faciāt, quibus uelint eſſe cōſultum? An uero Diis præſtant? at non eſt ſacrificium, quod exprimitur ab inuito. Niſi enim ſpōte atq; ex animo fiat, execratio eſt, cum homines proſcriptione, iniuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si Dii ſunt iſti, qui ſic coluntur, uel propter hoc ſolum colendi nō ſunt, ꝙ ſic coli uolunt, digni ſ. deteſtatione hominum, quibus cū lachrymis, cum gemitu, cum ſanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contra, nō expetimus, ut De

umnoſtrum qui eſt omnium creator, uelit nolit, colat aliquis inuitus, nec ſi non coluerit iraſcimur. Confidimus enim maieſtati eius, qui tam contemptum ſui poſſit ulaſci, q̃ ſeruorum ſuorum labores & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidē reluctamur. Sed Deo remittimus ultionem, non ut hi faciūt, qui defenſores ſe eſſe Deorum ſuorum uideri uolunt, & ſæuiunt efferatæ aduerſus nō colentes. Ex quo intelligi datur, q̃ non ſit bonum Deos colere, quoniā bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum eſt, etiam officiū eius bono caret. At enim puniendi ſunt qui deſtruunt religiones. Num peius nos deſtruimus, q̃ natio Aegyptiorū, qui turpiſſimas beſtiarum ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorāt. Num peius q̃ iidem ipſi, qui cum Deos ſe colere dicant, tamen eos publice turpiterq́; deridēt, de quibus etiam per mimos agi, cum riſu & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio aut quanta maieſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, nō pœnas uiolati numinis pendunt, ſed honorati etiam laudatiq; diſcedunt. Nū peius nos deſtruimus, quàm quidam philoſophi, qui omnino nullos Deos eſſe aiūt? Sed omnia ſua ſpōte eſſe nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num peius, quàm epicurei, qui eſſe q̄dem Deos, ſed curare quicquā negāt, neq; iraſci eos. neq; gratia cōmoueri? Quibus dictis utiq; ꝑſuadent colendos omnino non eſſe. Siquidem nec colentes reſpiciunt, neq; non colentibus iraſcuntur. Præterea cū contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quā

ut nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & diſſeruntur impune.

Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Caput XXII.

NOn ergo ideo aduerſus nos inſaniunt, quia Dii non coluntur à nobis, (à multis enim nõ coluntur) ſed quia ueritas penès nos ē, quæ (ut eſt uериſſime dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos qui patiuntur? Pergitur enim cæco & irrationabili furore, quem nos uidemus, illi neſciunt, non enim ipſi homines perſequũtur, qui cauſam, cur iraſcantur innocentibus non habent, ſed illi ſpiritus contaminati ac perditi, quibus ueritas, & nota eſt & inuiſa, inſinuant ſe mentibus eorum, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim quamdiu pax eſt in populo Dei, iuſtos fugitant & pauent. Et cum corpora hominum occupant, animasq; diu uexant, adiurãtur ab his, & nomine ueri Dei fugantur. Quo audito & tremunt & exclamant, & uri uerberariq; ſe teſtãtur, & interrogati, qui ſint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepſerint, cõfitentur, ſic extorti & excruciati uirtute diuini nominis exulant, ꝓpter hæc uerbera & minas, ſanctos & iuſtos uiros ſemper oderũt. Et quia ꝑ ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odiis perſequuntur, quos ſibi graues ſentiũt, exercentq; ſæuitiam, q̃ uiolentiſſime poſſunt, ut aut eorum fidẽ minuant per dolorem, aut ſi id efficere non quiuerint,

auferant omnino de terra, ne ſint, qui poſſint eorũ nequitiã coherce re. Non me fugit qđ reſponderi ecõtrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quẽ rerũ potentem quem dominũ omniũ confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores ſuos, aut uindicat, aut tuetur? Cur deniq; qui eum non colunt opulenti & potentes, & beati ſunt, & honoribus regnoq́; potiuntur, eosq́; ipſos ditioni ſuæ ac poteſtati ſubiectos habent? Reddenda & huius ratio eſt rei, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc cã eſt, cur exiſtimetur religio Dei uiui uim non habere, ꝙ inducantur homines ſpe terrenorum ac præſentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinent, quibus quia carere iuſtos uident, & affluere iniuſtos, & dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa non cernũt, & Deorum ritus exiſtimãt ueros, quoniam cultores eorum, & diuitiis, & honoribus, & regnis fruantur. Verum hi qui ſunt in hac exiſtimatione nõ perſpiciunt alterius uim rationemq́; hominis, quæ tota non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim uident amplius, q̃ uidetur, corpus ſcilicet qđ quia uidetur oculis manuq́; tractabile eſt, imbecillum, fragile, mortale eſt, cui ſunt illa omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia, quoniã corpori afferũt uoluptates, & ideo tam caduca ſunt, q̃ corpus ipſum. Animus uero in quo ſolo eſt homo, quoniam ſubiectus oculis non eſt, nec bona eius inſpici poſſunt, quæ in ſola uirtute ſunt poſita, & ideo tam ſtabilis, & conſtans & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa uirtus, in qua eſt animi bonum.

Quare Deus electos ſuos tradita impiis poteſtate uexari patiatur. Cap. XXIII.

Ongum eſt uniuerſas uirtutum ſpecies promere, ut de ſingulis doceam q̃ neceſſe ſit, ſapientem ac iuſtum uirum longe ab illis bonis abhorrere, q̃bus q̃ fruuntur iniuſti, Deorũ cultus ueri, & efficaces eſſe creduntur, quod ad præſentẽ pertinet q̃ŏnem ſatis eſt ſi ex una uirtute id probemus, q̃d intendimus. Nempe magna & præcipua uirtus eſt patientia, quam pariter & uulgi publicæ uoces, & philoſophi, & oratores ſummis laudibus cõcelebrant. Q̃d ſi negari non poteſt, quin ſumma ſit uirtus, neceſſe eſt iuſtum & ſapientem uirũ in poteſtate eſſe hominis iniuſti, ut capiat patientiam. Patientia eſt enim malorũ quæ aut inferũtur, aut accidunt cum æquanimitate perlatio. Ergo iuſtus ac ſapiẽs, quia uirtutem capit, habet in ſe patientiam, qua carebit omnino, ſi nihil patietur aduerſi. Contra, qui in rebus proſperis agit, impatiẽs eſt, & uirtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur, innocentiam quoq; ſeruare non poteſt, quæ & ipſa iuſto & ſapiẽti uiro propria eſt uirtus. Sed & nocet ſæpe, & concupiſcit aliena, & rapit quæ cupierit per iniuriã, quia uirtutis expers uitio peccatoq; ſubiectus eſt, & fragilitatis oblitus animo inſolenter elato tumet. Inde iniuſti ac Deũ neſcientes, & diuitiis, & potentia, & honoribus florẽt. Hæc enim cuncta iniuſtitiæ premia ſunt, quia & perpetua eſſe nõ poſſunt, & per cupiditatem uiolentiãq; quæruntur. Iuſtus uero ac ſapiens, quia illa omnia humana ſunt (ut eſt à Lælio di-

Patientia

ctum) ſua bona diuina iudicat, nec alienum quicq̃ concupiſcit, ne quem cõtra ius humanitatis lædat omnino nec ullam potẽtiam honorem'ue deſiderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & ab eodẽ conditore generatos, iure fraternitatis eſſe coniũctos. Sed & ſuo cõtentus & paruo, quia fragilitatis ſuæ memor, non amplius quærit, q̃ unde uitam ſuſtẽtet, & ex eo ipſo, quod habuerit impartitur etiam non habẽti, q̃a pius eſt, pietas etiã ſumma uirtus eſt, & accidit ex eo ꝙ uoluptates caducas uitioſasq́; contemnit, quarũ cauſa opes appetuntur, quoniã continens eſt, ac libidinum uictor, & nihil tumoris ac inſolentiæ gerens, nõ extollit ſe altius, nec erigit ſuperbum caput. Sed placidus & concors, & planus, & cõmunis eſt, quia conditionem ſuam nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat & nec aliena rapiat, nec ſua quoq;, ſi auferantur defendat, cum ſciat etiam illatam iniuria moderate ferre, quia uirtute præditus eſt, neceſſe eſt iuſtum hominem ſubiectũ eſſe iniuſto, & contumeliis, ab inſipiente affici ſapiẽtem, ut & ille peccet, q̃a iniuſtus eſt, & hic in ſeruitutẽ abeat, quia iuſtus eſt. Siquis aũt uolet ſcire plenius, cur malos & iniuſtos Deus potentes beatos & diuites fieri ſinat, pios contra humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur, ſumat eum Senecæ librum, cui titulus eſt, Quare bõis uiris multa mala accidant, cum ſit prouidentia, in quo ille multa non planè imperitia ſeculari, ſed ſapienter ac penè diuinitus elocutus eſt. Deus inquit homines ꝓ liberis habet, ſed corruptos & uitioſus luxurioſe ac delicate patitur uiuere, quia non putat emendatiõe ſua dignos. Bonos aũt quos diligit, caſtigat ſæpius, & aſſi

duis laboribus ad uſum uirtutis exercet, nec eos caducis ac mortalibus bōis corrūpi ac deprauari ſinit. Vnde nemini debet mirū uideri, ſi ꝑ noſtris ſæpe delictis caſtigamur à Deo. Immo uero cū uexamur ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentiſſimo patri, ꝗ corruptelam noſtram non patitur longius ꝓcedere, ſed plagis ac uerberibus emēdat. Ex quo intelligimus, nos eſſe Deo curæ, quoniā cum peccamus, iraſcitur. Nam cū poſſet populo ſuo & opes, & regna largiri, ſicut dederat ante iudæis, quorum nos ſucceſſores ac poſteri ſumus, idcirco enim uoluit ſub aliena ditione atq; imperio degere, ne rerum proſperarū fœlicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret, ſicut illi maiores noſtri, qui ſæpe terrenis ac fragilibus his bonis eneruati, aberrauerunt à diſciplina legis, uinculaq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus ſuis præſtaret quietem, ſi mandata ſeruaſſent, & tamen eos emendaret, ſi præceptis non obtemperaſſent. Itaq; ne tam corrumperētur ocio, ꝗ̄ patres eorum licentia, premi eos ab his uoluit, in quorū manibus collocauit, ut & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinē reparet, & fidos experiatur, ac temperet. Quō .n. poteſt imperator militum ſuorum probare uirtutem, niſi habuerit hoſtem? Et illi tamen aduerſarius exurgit inuito, quia mortalis eſt, & uinci poteſt. Deo autem, quia repugnare non pōt, ipſe aduerſarios nomini ſuo excitat, non qui contra ipſum Deum pugnent, ſed contra milites eius, ut deuotionem ac fidem ſuorum, uel probet uel corroboret, donec preſſuræ uerberibus defluentem corrigat diſciplinam. Eſt & alia cauſa, cur ad

uerſus nos perſecutiões fieri ſinat, ut Dei populus au geatur. Nec eſt diffiale monſtrare, cur, aut quomodo il lud fiat. Primum fugantur à Deorum cultoribus plu rimi odio crudelitatis. Qui. n. talia ſacrificia nõ hor reant? Deinde placet quibuſdã uirtus ac fides ipſa. Nõ nulli ſuſpicantur Deorum cultum non ſine cauſa malũ putari à tam multis hominibus, ut emori malint, q̃ id facere, quod alii faciunt ut uiuant. Aliqui cupiũt ſcire, quidnam ſit illud bonum, quod ad mortem uſq; defendi tur, quod oĩbus, quæ in hac uita iocunda & chara ſunt præfertur, à quo nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec do lor corporis, nec uiſcerum cruciamenta deterrent. Va lent hæc plurimum, ſed illæ maxime cauſæ noſtrorum numerum ſemper auxerunt. Audit circunſtans popu lus iter ipã tormẽta dicẽtes, nolle ſacrificare lapidibus humana manu factis, ſed Deo uiuo, q ſit in cœlo. Mul ti hoc uerum eſſe intelligunt, & in pectus admittũt. De inde ut fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe inui cem quærunt, quæ ſit huius perſeuerantiæ cã, multa quæ ad religionem pertinent diuulgata, ac per rumo rem uiciſſim aucupata diſcuntur, quæ quia bona ſunt, placeant neceſſe eſt. Præterea ultio ſecuta, ſicut ſemp accidit, ad credendum uehemẽter impellit. Ne hæc quĩ dem leuis cauſa eſt, q immundi dæmonum ſpiritus ac cepta licentia multorum ſe corporibus immergunt, quĩ bus poſtea reiectis, omnes qui reſanati fuerint, adhæ reant religioni, cuius potentiam ſenſerunt. Hæ tot cau ſæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mira biliter acquirunt.

Quòd bonorũ tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII.

Q Vicquid ergo aduerſum nos mali principes moliuntur, fieri ipſe permittit. Et tamen in iuſtiſſimi perſecutores, qbus Dei nomen cõtumeliæ ac ludibrio fuit, nõ ſe putent impune laturos, qa indignatiõis aduerſus nos eius quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta poteſtate ſupra humanũ modum fuerint abuſi, & inſultauerint etiam Deo ſuperbius, eiusq; nomen æternũ ueſtigiis ſuis ſubiecerint impiè nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum ſe eos celeriter pollicetur, & exterminaturum beſtias malas de terra. Sed idem quãuis populi ſui uexationes, & hic in præſenti ſoleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter illum cœleſtis iudicii diem, quo ipſe pro ſuis quẽq; meritis, aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperẽt ſacrilegæ animæ, contemptos & inultos fore, quos ſic obterũt. Veniet rabioſis & uoracibus lupis merces ſua, qui iuſtas, & ſimplices animas nullis facinoribus admiſſis excruciauerunt. Nos tãtummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola iuſtitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo ſimul, & ultionem paſſionis, & premium.

.L. COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEXTVS, DE VERO CVLTV AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quòd innocentia ueriſſimus Dei cultus eſt, quam rem carnalis homò corporis deditus neſcit. Cap. I.

QVod erat officium ſuſcepti muneris diuino ſpiritu inſtruente, ac ſuffragante ipſa ueritate compleuimus. Cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ cã mihi, & ſcientiam, & fidẽ ipſe Dominus noſter impoſuit, ſine quo nec ſari quicq̃ poteſt, nec explicari. Venio nunc ad ipſum, qđ eſt ſummum operis huius, & maximum. ut doceam quo ritu, quóue ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officium, in eóq; ſumma rerum, & omnis beatæ uitæ ratio conſiſtit, quandóquidem propterea facti & inſpirati ab eo ſumus, non ut cœlum uideremus & ſolẽ (quod Anaxagoras putauit) ſed ut artificem ſolis, & cœli Deum pura & integra mente coleremus. Quãuis aũt præcedentibus libris pro ingenii mediocritate de-

ſenderim ueritatē, tamen ex ritu quoq; ipſo eluceſcere uel maxime poteſt. Nihil enim ſancta & ſingularis illa maieſtas aliud ab homine deſiderat, quàm ſolam innocentiam, quam ſiquis obtulerit Deo, ſatis pie religioſeq; litauit. Homines autem neglecta iuſtitia, cum ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa ac aras hoſtiarum ſanguine cruentauerint, ſi focos adoleuerint, ac ueteris uini perfuſione madefecerint. Quinetiam ſacras dapes apparāt, & exquiſitas epulas quaſi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aſpectu rarum, quicquid opere aut odore pretioſum eſt, & hæc grata eſſe diis ſuis nō ex aliqua diuinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus iudicant, nec intelligunt terrenis operibus Deū non indigere. Nihil enim ſapiunt niſi terram, bonaq; & mala ſolius corporis ſenſu & uoluptate perpendūt. Huius arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius uitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cœli cōtemplatione auertunt, ſenſumq; illum cœleſtem corpori mancipauerunt, libidinibus frœna permittunt, tanq̄ ſecum ablaturi uoluptatem, quam momētis omnibus capere feſtinant, cum animus miniſterio corporis, nō corpus miniſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonū iudicant opes, quas ſi bonis artibus aſſequi nō poſſunt, malis aſſequuntur fraudant, rapiunt, ſpoliāt, inſidiantur, abiurant. Nihil deniq; moderati aut penſi habent, dūmodo auro coruſcent, argēto, gemmis, ueſtibus fulgeant, auidiſſimo uentri opes ingerant, ſtipati familiarium gregibus, per domitum populum ſemper incedant. Sic uddicti & ſeruientes uoluptatibus, uim

uigoremq́; mētis extingunt, & cū uiuere ſe maxime pu
tant, ad mortem cōatatiſſime properant. Nā ſicut in ſe
cundo libro docuimus, cœli rō in aio, terræ aūt in corpo
re eſt, qui bona negligunt animi, corporis appetunt, in
tenebris ac morte uerſantur, quæ ſunt terræ atq; corpo
ris, quia uita & lumen de cœlo eſt, cuius quoniam ex
pertes ſunt corpi ſeruiendo longe abſunt ab intellectu
uerū diuinarum. Eadē miſeros ubiq; cæcitas premit, ſi
cut. n. q ſit uerus Deus, ita q ſit uerus cultor ignorāt.

Quòd Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tenebris ē, ut
ei oporteat hoſtias imolari, aut uina offerri, uel lumi
na. Et q̄re hæc offerātur Dijs gentiū, quæ fidē rectā et
uerā innocentiam offerre neſciūt, in q̄bus cōſiſtit Dei
cultus. Et ꝙ intra oīa, quæ ad cultū Dei pertinēt, ꝓſtan
tiſſimū eſt, hoīes ad ueritatē & iuſtitiā erudire. Et q̄
re nolit ab elemētis incipere. Cap. II.

Mactāt igitur opimas et pingues hoſtias deo,
quaſi eſurienti, ꝓfundunt uina tanq̄ ſitien
ti, accendūt lumina uelut in tenebris agen
ti. Quod ſi ſuſpicari aut percipere animo poſſent, quæ
ſunt bona illa cœleſtia, quorū magnitudinem terreno
adhuc corpore obuoluti ſenſu capere non poſſumus,
iam ſe cū his officiis inanibus ſtultiſſimos eſſe cogno
ſcant, uel ſi cœleſte lumen, quod dicimus ſolem, contē
plari uelint, iam ſentiant, ꝙ non indigeat lucernis eo
rum Deus, qui ipſe in uſum hominis tam candidā lu
cem dedit, & tamen cum in tā paruo circulo, qui propter
longinquitatem non amplius q̄ humani capitis uidetur
habere menſuram, tantum ſit fulgoris, ut cū mortaliū

luminum acies nõ queat contueri, & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conſequantur, quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deum, penès quem nulla nox eſt, eſſe arbitremur? q hãc ipſam lucem ſic moderatus eſt, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi noceret animantibus, tantumq; iſtarum rerum dedit ei, quantum mortalia corpora pati poſſunt, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui authori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, ſed (ut ait poeta) liquidum atque clarum, mentis ſcilicet. Propter quod à poetis phanetes nuncupatur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agnouerit. Illorum autem Dii quia terreni ſunt egent luminibus, ne in tenebris ſint, quorum cultores, qa cœleſte nihil ſapiunt, etiam religiones, quibus deſeruiũt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus eſt, q ratio eius & natura tenebroſa eſt. Itaq; diis nõ cœleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuũt. Ideoq; illis neceſſaria & grata credunt eſſe, quæ nobis, quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut ueſte algentibus, aut cum ſol deceſſerit lumine, ut uidere poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi poteſt, Deos ipſos, cum aliquando uixerint, mortuos eſſe, q̃ ex ipſo ritu, qui eſt totus è terra. Quid enim cœleſtis in ſe boni põt habere pecudũ ſanguis effuſus, quo aras inquinãt? niſi forte Deos exiſtimant eo ueſci, quod homines aſpernantur attingere? Et quiſquis illis hanc ſaginã præſtiterit, quãuis ille graſſator, adulter, ueneficus,

ueneficus, parricida ſit, beatus ac fęlix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia, quæ optauerit, præſtant. Merito ergo Perſius huiuſcemodi ſuperſtitiones ſuo more deridet. Qua tu (inquit) mercede Deorum Emeris auriculas? pulmone & lactibus unctis? Sentiebat uidelicet non carne opus eſſe ad placandam cœleſtem maieſtatem, ſed mēte ſancta, & iuſto animo, & pectore (ut ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cœleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus cultus eſt, in quo mens colentis ſeipſam Deo immaculatam uictimam ſiſtit. Id ipſum quomodo conſequendum, quomodo præſtandū ſit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq; conueniens poteſt eſſe, quàm erudire homines ad iuſticiā Apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiā rebus omnibus præferens, malle ſe dicit, uel unum paruū de officio libellum, quam longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia non uniq; Catuli, qui fortaſſe illud non dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit (credo) ut libellos, quos de officiis erat ſcripturis commendaret, in quibus ipſis nihil eſſe teſtatur, in omni philoſophia melius & fructuoſius, q̄ præcepta uitæ dare. Quod ſi hoc illi faciunt, quibus nō eſt ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi & illuminati, poſſumus uera præcipere? nec tamē ſic docebimus, ut quaſi prima uirtutis elementa tradamus, quod eſt infimum. Sed tanquam docendum ſuſceperimus eum, qui apud illos iam perfectus uideatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ

ſolēt ad ꝓbitatē recte dari, ignota illis ſuperſtruemus ad ꝑficiendam conſumandamq; iuſtitiam, quam non te nēt. Ea uero quæ poſſunt cū illis eſſe cōia prætermittā, nequid ab his uidear mutuari, quorum errores coarguere atq; aperire decreuerim.

De duabus uiis, quarum altera uirtutum, altera uitiorum eſt, quæ in litera pythagorica figurantur, & fidelius tractantur à chriſtianis quàm à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

DVæ ſunt uiæ per quas humanam uitam ꝓgredi neceſſe eſt ſcilicet una quæ in cœlum ferat. Altera quæ ad iferos deprimat, quas & poetæ in carminibus, & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram uirtutum eſſe uoluerunt, alteram uitiorum, eamq; quæ ſit aſſignata uirtutibus, primo aditu eſſe arduam & confragoſam, in qua ſiquis difficultate ſupata in ſummum eius euaſerit, habere eum de cætero planum iter, amœnumq; campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus uberes atque iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit eos in eam uitiorum uiam labi atq; deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multoq; tritior. Deinde cum in eam paulo ulterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpeciem repēte ſubduci. Exoriri autem uiam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus intercisam, uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferuntur, ut

appareat in uirtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas atq; incorruptas uoluptates. Vitia uero delinimentis naturalibus allicere animos hominum, & inanium iucunditatum ſpecie captos, ad acerbas amaritudines miſeriasq; perducere. Sapiens prorſus diſputatio, ſi uirtutum ipſarum formas atque terminos ſcirent. Non enim didicerant, uel quæ ſint, uel quid eas mercedis à Deo maneat, qđ nos his duobus libris docebimus. Hi uero qa ignorabāt, aut dubitabant, animas hominū immortales eſſe, & uirtutes, & uitia terrenis honoribus, aut pœnis æſtimauerunt. Omnis ergo hæc de duabus uiis diſputatio ad fragilitatem ac luxuriam ſpectat. Dicūt enim humanæ uitæ curſum. y. literæ eſſe ſimilem, quòd unuſquiſq; hominum cum primum adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum uenerit, ubi ſe uia ſcindit in ambas, hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo non poteſt, honeſtam ac copioſam uitam diſputant peracturum. Si uero doctorem frugalitatis non inuenerit, ad ſiniſtram uiam quæ meliorem ſpeciem mentiatur incedere, ideſt deſidiæ, luxuriæ, inertiæq; ſe tradere, quæ ſuauia quidem uidentur ad tempus, uera bona ignoranti. Poſt autem amiſſa omni digni tate ac re familiari in omnibus miſeriis ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo & ad hāc uitam, quā in terra ducimus, fines earum uiarum retulerūt poetæ, for

taſſe melius, qui biuium hoc apud inferos eſſe uoluerunt. Sed in eo falluntur, quia eas uias mortuis propoſuerunt. Vtriq; ergo uere, ſed tamen utriq; non recte, quia oportuit uias ipſas ad uitam, fines earũ ad mortem referri. Nos igitur melius & uerius, q̃a duas iſtas uias cœli & inferorum eẽ dicamus, quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem uitæ iſtæ uel in cœlũ tollant, uel ad inferna præcipitent explicabo, & aperiam quæ ſint uirtutes, quas philoſophi neſcierunt, tum etiam quæ ſint premia earum, ſimul etiam quæ ſint uitia, quæ'ue eorum ſupplicia monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, ut ſeparatim de uitiis ad uirtutibus dicam, cum de bono ac malo differentibus nobis etiam quod eſt contrariũ poſſit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia ſua ſponte decedent, ſiue uitia eximas, uirtutes ultro ſubibũt, ſic bonorum ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe inuicem ſemper oppugnẽt, ſemper expellãt, ita fit, ut neq; uitia retrahi ſine uirtutibus poſſint, nec uirtutes inferri ſine detractione uitiorũ. Has igitur uias longe aliter inducimus, q̃ à philoſophis induci ſolent. Primum qꝺ utriq; propoſitum eſſe dicamus ducem utrũq; immortalem. Sed alterũ honoratum, qui uirtutibus ac bonis ſit præditus. Alterũ damnatũ, qui uitiis ac malis. Illi aũt in deteriorem tantũ uiam ducem ponunt, neq; unum, neq; perpetuum. Siquidem quẽlibet doctorem bonæ artis inducunt, q̃ à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, niſi pueros & adoleſcẽtes, uidelicet ꝙ artes diſcãtur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexus, & generis, & ætatis in

hoc cœleſte iter inducimus,quia Deus,q eius uiæ dux eſt,immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipſarum non ita eſt ut illi putauerunt. Quid enim opus eſt.y.in rebus contrariis atq; diuerſis:Sed altera illa melior conuerſa eſt ad ſolis ortum. Altera illa deterior ad occaſum,quoniam qui ueritatē ac iuſtitiam ſequitur,is accepto immortalitatis premio perenni luce potietur,qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus,mendacium ueritati, neceſſe eſt ad occaſum & tenebras deferatur. Deſcribā igitur utrāq;,& earū ꝓprietates habitusq; mōſtrabo.

De uia uirtutis,quæ in Elyſios campos deducere dicitur,& uitiorum,quæ ad impia tartara ducit, & ducibus utriuſq;. Caput IIII.

VNa eſt igitur uirtutis ac bonorum uia, quæ fert non in Elyſios campos(ut poetæ loquūtur)ſed ad ipſam mundi arcem. At læua malorum exercet pœnas,& ad impia tartara mittit. Eſt enim criminatoris illius,qui prauis religionibus inſtitutis auertit homines ab itinere cœleſti.& in uiā perditionis inducit. Cuius uiæ ſpecies & figura ſic eſt cōpoſita in aſpectu,ut plana & patens omni genere florum atq; fructuum delectabilis eſſe uideatur. In ea enim poſuit Deus omnia,quæ ꝓ bonis habentur in terra,opulentiam dico, honorem, quietem, uoluptatem, illecebras omnes. Sed cum his pariter iniuſtitiam, crudelitatem,ſuperbiam,perfidiam,libidinem, cupiditatem,diſcordiam,ignorantiam,mendacium, ſtultitiam,

cæteráq; uitia, exitus autem huius uitæ talis eſt, cum uentum fuerit ad extremam, unde iam regredi non liceat, cum omni ſua pulchritudine tam ſubito præciditur, ut non ante quis fraudem proſpicere poſſit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſquis enim præſentium bonorum ſpecie captus, & in his conſequendis ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſéq; à Deo auerterit, is ad inferos deiectus, in æternam damnabitur pœnã. Via ergo illa cœleſtis difficilis & cliuoſa propoſita eſt, uel ſpinis horrẽtibus aſpera, uel ſaxis aſtantibus ĩpedita, ut cum ſummo labore ac pedum tritu, cumq; magna cadendi ſolicitudine ſit cuiq; gradiendum. In hac poſuit iuſticiam, temperantiam, patientiam, fidem, caſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, ueritatem, ſapientiam, cæteraſq; uirtutes, ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus ac leuis difficultatẽ uiæ ſupet. Nec enim poteſt qui ſe apparatu regio circundederit, aut diuitiis onerauerit, anguſtias illas uel ingredi uel tenere. Vnde intelligitur, icirco malis & iniuſtis facilius proueni re, quæ cupiant, quia prona & decliuis eſt eorum uia. Bonis autem quæ optent, difficile procedere, quia diffi cili & arduo itinere gradiuntur. Iuſtus ergo quoniam durum aſperumq; iter ingreſſus eſt, contemptui, deriſui, odio ſit neceſſe eſt. Omnes enim quos cupiditas aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, qui uirtutem capere potuit, & iniq; ferunt, id habere aliquem, quod

ipſi non habent. Erit itaq; pauper, humilis, ignobilis, ſubiectus iniuriæ, & tamen omnia quæ amara ſunt perferens. Et ſi patientiam iugem ad ſummum illum gradum finemq; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, et à Deo pro laboribus, quos in uita propter iuſticiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ aſſignauit, in quibus ſingulis & bona oſtendit, & mala, ſed ordine præpoſtero atq; cõuerſo. In unam enim mõſtrauit temporalia prius mala cũ æternis bonis, qui eſt ordo melior. In altera temporalia prius bona cum æternis malis, qui eſt ordo deterior, ut quicunq; præſentia mala cum iuſticia delegerit, maiora et certiora bona conſequatur, q̃ fuerunt illa quæ ſpreuit. Quiſquis autem præſentia bona præpoſuerit iuſticiæ, in maiora & longiora incidet mala, q̃ fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis eſt, icirco & bona eius & mala breuia ſint neceſſe eſt. Illa uero ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quia ſempiterna eſt, icirco & bona eius & mala ſempiterna ſunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna ſuccedant. Itaq; cum ſimul præpoſita ſint homini bona & mala, conſiderare unumquẽq; ſecum decet, quanto ſatius ſit pro perpetuis bonis mala breuia penſare quàm pro breuibus & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſæculo, cum eſt propoſitum cum hoſte certamen, prius laborandum eſt, ut ſis poſtmodum in ocio, eſuriendum, ſitiendum, æſtus, frigora perferenda, humi quieſcendum, uigilandum, periclitandum eſt, ut ſaluis pignoribus, & domo, & re familiari, & oibus pacis ac uicto

riæ bonis ꝑfrui poſſis. Sin autem præſens ociũ malueris q̃ laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt. Præoccupabit enim aduerſarius non reſiſtentem, uaſtabuntur agri, diripietur domus, in prædã uxor ac liberi uenient, ipſe interficiere ac capiere. Quæ omnia ne accidant, præſens cõmodum differendũ eſt, ut maius longiusq́ pariatur. Sic in omni hac uita, qa nobis aduerſarium Deus reſeruauit, ut poſſemus capere uirtutem, omittenda eſt præſens uoluptas, ne hoſtis opprimat, uigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor. Omnia deniq; amara & grauia patienter ferenda, eo quidem promptius, quo nobis Imperator noſter Deus premia ꝓ laboribus æterna cõſtituit. Et cũ in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea ſibi pariãt quæ poſſunt eodẽ mõ perire, quo parta ſunt, certe nobis nullus labor eſt recuſandus, quo id acqratur, quod nullo mõ poſſit amitti. Voluit.n. Deus, q homines ad hanc militiã genuit, expeditos in acie ſtare, & intẽtis acriter animis, ad unius uel inuiſibilis hoſtis inſidias uel apertos impetus uigilare, q nos, ſicut periti & exercitati duces ſolent, uariis artibus captat, ꝓ cuiusq; natura & moribus ſæuiens. Aliis.n. cupiditatẽ inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis tanq̃ compedibus illigatos à uia ueritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, ut ad nocendũ potius intentos à Dei cõtemplatione detorqueat. Alios imoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati & corpori ſeruientes, ad uirtutem reſpicere nõ poſſint. Aliis uero inſpirat inuidiã, ut ſuiipſis tormentis occupati, nihil aliud cogitent, niſi eorum, quos

oderint,felicitatem. Alios inflammat ambitiõibus.Hi ſunt qui ad gerendos magiſtratus omnē uitæ ſuæ operam curamq́; cõuertunt,ut faſtos ſignent,& annis nomen imponant. Quorundā cupiditas tendit altius,nõ ut ꝓuincias tp̄ali gladio regāt,ſed ut infinita,& perpetua p̄tāte Dominos ſe dici uelint uniuerſi generis humani. Quos aūt pios uiderit,inanibus implicat religionibus,ut impios faciat. His uero qui ſapientiam quærunt,philoſophiā in oculos impingit,ut ſpecie lucis excæcet,ne quis cõprehendat aut teneat ueritatem. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes,& obſepſit omnes uias publicas latas erroribus,quos ut diſcutere poſſemus,ipſumq́; authorem malorum uincere,illuminauit nos Deus,& armauit uera cœleſtiq́; uirtute,de q̄ non nihil nunc diſſerendum eſt.

De falſa diffinitione uirtutis, quam autore Lucillio poſuerunt philoſophi,& uera differentia ſcientiæ & uirtutis. Cap. V.

Sed prius q̄ ſingulas uirtutes exponere incipiam,determinanda eſt ipſa uirtus,quā philoſophi non recte definierūt quid eſſet,aut in quibus rebus,quid operis,q̄d habeat officii. Nomē itaq́; ſolum retinuerunt,uim uero,& effectum,& rationem perdiderunt. Quod autem in diffinitione uirtutis ſolet dicere,paucis uerſibus colligit & enarrat, Lucillius,quos malo equidem ponere,ne dum multorum ſententias refello,ſim longior,q̄ neceſſe eſt.

Virtus Albine eſt pretium perſoluere rerum,
Quis inuerſamur,quis uiuimus rebus adeſſe.

Virtus eſt homini ſcire id, quod quæq; habeat res.
Virtus ſcire homini rectum, utile quid ſit honeſtum.
Quæ bona quæ mala. Item q̃d inutile turpe inhoneſtũ.
Virtus quærendæ rei finem ſcire, modumq́;.
Virtus diuitiis pretium perſoluere poſſe.
Virtus id dare, quod re ipſa debetur honori.
Hoſtem eſſe, atq; inimicum hominum, morũq; malorũ.
Contra defenſorem hominum, morumq́; bonorum.
Hos magnificare, his bene, uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam poſtremaq́; noſtra.

Ab his diffinitionibus quas poeta breuiter compræhendit. M. Tul. traxit officia uiuendi. Panætium ſtoicum ſecutus, eaq; tribus uoluminibus incluſit. Hæc autẽ q̃ falſa ſint, mox uidebimus, ut appareat quãtum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatem. Virtutem eſſe dixit ſcire, quid ſit bonum & malũ, quid turpe, quid honeſtum, quid utile, quod nimis breuius facere potuit, ſi tantum bonum ac malum diceret, quia nihil poteſt eſſe utile uel honeſtum, quod non idẽ bonum ſit, Nihil inutile ac turpe, quod non idem malũ ſit. Quod & philoſophis uidetur, & idem Cicero in tertio ſupradicti operis libro oſtendit. Verum ſcientia nõ poteſt eſſe uirtus, quia nõ eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus uenit. Quod autem tranſire ab altero ad alterum poteſt uirtus non eſt, quia uirtus ſua cuiq; eſt. Scientia igitur alieni beneficii eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodeſt uiã noſſe, niſi conatus, ac uires ſuppeditẽt am

bulandi, ita uero ſcia nihil prodeſt, ſi uirtus ꝓpria deficiat. Nam ferè etiam hi qui peccant, & ſi non perfecte, tamen quid ſit bonum & malum ſentiunt, et quoties aliquid improbe faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni & mali natura nō fallat, cupiditate mala uincuntur, ut peccent, quia deeſt illis uirtus, ideſt cupiditas recta & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni malique, aliud uirtutem, quia poteſt eſſe ſcientia ſine uirtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniā ad culpam pertinet, non feciſſe quæ ſcieris recte, uoluntas praua & uitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut uirtus non eſt bonum ac malum ſcire, ita uirtus eſt bonum facere, malum nō facere. Et tamen ſcientia ſic cum uirtute coniūcta eſt, ut ſcientia præcedat uirtutem, uirtus ſequatur ſcientiam, quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit.

Virtus eſt uitium fugere, & ſapientia prima.

Sed inepte, quia eam contrario terminauit, ut ſi diceret. Bonum eſt quod malum nō eſt. Cum.n. quid ſit uirtus neſcio, ne uitium quidem quid ſit ſcio. Vtrūq; igitur indiget definitione, qa natura rei talis eſt, ut utrunq; aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe. Verū nos faciamus qđ ille debuit. Virtus eſt iram cohibere, cupiditatē cōpeſcere, libidinē refrenare, ideſt enim uitiū fugere. Nā ferè omnia, quæ fiunt iniuſte atq; improbe, ab his oriūtur affectibus. Si.n. cōmotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, oēs hominū cōtentiōes malæ ſopiētur, nemo inſidiabitur, nemo ꝓſiliet ad nocendū,

Item ſi cupiditas temperetur, nemo terra mariq; graſſabitur, nemo exercitũ ducet, ut rapiat & uaſtet aliena. Item ſi ardor libidinũ cõprimatur, oĩs ætas & ſexus retinebit ſuã ſanctitatẽ. Nemo quicq̃ pudendũ aut patietur, aut faciet, Ergo uniuerſa ſcelera & flagitia, his cõmotionibus uirtute ſedatis, ex hominum uita moribusq; tollentur. Quæ ſedatio cõmotionum & affectuũ hanc habet rõnem, ut omnia recta faciamus, Omne igitur uirtutis officium eſt non peccare, quo profecto fungi non poteſt, qui Deũ neſcit, quoniã ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudentem impingat in uitia neceſſe eſt. Itaq; ut breuius & ſignificantius utriuque rei ſũma officia determinẽ, ſciẽtia eſt Deũ noſcere, uirtus colere, in illo ſapiẽtia, in hoc iuſtitia continetur.

Quòd philoſophi neſciuerunt, quid eſſet bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum neſciebant, nec intellexerunt, quis debeat rerum & operum finis eſſe, & quõ conſtet Lucillium falſo definiuiſſe uirtutis officia.

Caput VI.

Dixi (quod erat primum) ſcientiam boni non eſſe uirtutem, Deinde quid ſi uirtus & in quo ſit, Sequitur, ut id quoq; ipſum quid ſit bonũ & malũ neſciſſe philoſophos, breuiter oſtendã, qa penè declaratũ eſt libro tertio cũ de ſummo bono diſputarem. Qui aũt, qd eſſet ſummũ bonum neſcierũt, & in cæteris bonis malis'ue, quæ ſumma non ſunt, errauerint neceſſe eſt, quod nõ poteſt uero iudicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, unde illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt, malorũ uero ille. ſ. diuini no

minis ſemper inimicus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaq; oriuntur. Quæ ueniũt à Deo hanc habẽt rõnẽ, ut immortalitati parent, q́d eſt ſummũ bonũ. Quæ aũt ab illo altero id habent offi cium, ut cœleſtibus auocatũ, terreniſq; demerſum ad pœnam interficiant ſempiternam, quod eſt ſummũ ma lum. Non igitur dubiũ eſt, qn oẽs illi, q́d eſſet bonum et malum ignorauerint, qui nec Deũ, nec aduerſarium eius ſcierint. Itaq; finẽ bonorũ ad corpus, & ad hanc breuem uitã retulerunt, quã ſolui & occidere neceſſe eſt, nõ ſunt ꝓgreſſi lõgius, Sed omnia eorũ præcepta, ut omnia quæ inducũt bona, terræ inhærent, & humi iacent, quoniã ſimul cũ corpore, quod eſt terra, moriun tur. Pertinent. n. nõ ad uitã homini cõparandã, ſed ad quærendas uel augendas opes, honores, gloriã, poten tiam, quæ ſunt uniuerſa mortalia, tam. ſ. q̃ ille, qui ut ea ſibi contingerent, laborauit. Hinc eſt illud. Virtus quærendæ rei, finẽ ſcire modũq;. Præcipiũt. n. quibus modis & q̃bus artibus res familiaris quærenda ſit, qa uident male quæri ſolere, ſed hm̃oi uirtus non eſt pro poſita ſapienti. Nec. n. eſt uirtus opes quærere, quarũ neq; inuentio, neq; poſſeſſio in noſtra ꝑtãte eſt. Itaq; & quæſtu & obtentu faciliores ſunt malis q̃ bonis. Non poteſt ergo uirtus eſſe in his rebus quærendis, in qua- rum contemptu uis ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipſe ei tranſfugiet, quæ magno ac excelſo animo calcare ac proterere geſtit, neq; fas eſt animam cœleſtibus in- tentam bonis, ut hæc fragilia ſibi cõparet, ab immorta libus ſuis opibus auocari. Sed potiſſimũ in his rebus cõparandis, uirtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec ho-

mo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre ab iis qui eas habeant. Illud quod ſequitur uerum eſt. Virtus diuitiis pretium perſoluere poſſe. Qui uerſus idem ferè ſignificat, quod primi duo, ſed neq; ipſe, neq; quiſquam philoſophorum ſcire potuit pretium ipſum, uel quale, uel quod ſit. Idem enim poeta & illi omnes quos ſecutus eſt, putauerunt, recte opibus uti, hoc eſt frugi eſſe, non inſtruere conuiuia ſumptuoſe, nec largiri temere, non effundere in res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarē. Dicet aliqs fortaſſe. Quid tu? negas'ne hanc eſſe ueritatem? non equidem nego. Contraria enim uidear probare ſi negem. Sed ueram nego, quia non ſit illa cœleſtis, ſed tota terrena, quandóquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem recte opibus uti, & qui ſit ex diuitiis fructus petendus declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ ſequuntur, nullo modo uera ſunt. Nā improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionē ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidā enim probitate ficta uiam ſibi ad potentiā muniūt, faciūtq; multa, quæ boni ſolent, eo quidem promptius, quo fallendi gratia faciunt. Vtinam tam facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed hi cum eſſe cœperint propoſiti ac uoti ſui compotes, & ſummū potentiæ gradum cœperint, tum uerum ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia & uexant, eoſq; ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus, per quos aſcenderunt, amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Verumtamen putemus hoc officium non niſi boni eſſe, ut bonos defendāt. At

id ſuſcipere facile eſt, implere difficile, quia cum te certamini congreſſioniq; commiſeris, in arbitrio Dei, nõ tuo uictoria poſita eſt. Et plerunq; improbi & numero & conſpiratiõe ſunt potentiores q̃ boni, ut ad eos ſuperandos, non tam uirtus, q̃ felicitas neceſſaria ſit. An aliquis ignorat, ꝙ aliquoties melior iuſtiorq; pars uicta ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria, ſed nos contenti erimus uno. Gn. enim Pompeius bonorum uoluit eſſe defenſor, ſiquidem pro republica, pro ſenatu, pro libertate arma ſuſcepit. Is tamen uictus cum ipſa libertate occiditur, & à ſpadonibus Aegyptiis detruncatus, inſepultus abiectus eſt. Nõ ẽ igitur uirtus aut hoſtẽ malorum, aut defenſorem bonorum eſſe, quia uirtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubiecta. Commoda præterea patriæ ſibi prima putare ſublata hominum concordia uirtus nulla eſt omnino. Quæ ſunt. n. patriæ cõmoda, niſi alterius ciuitatis aut gẽtis incõmoda? Id ẽ fines propagare aliis uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia nõ utiq; uirtutes, ſed uirtutũ ſunt euerſiones. In primis. n. tollitur humanæ ſocietatis cõiunctio, tollitur innocẽtia, tollitur alieni abſtinẽtia, tollitur deniq; ipſa iuſtitia, quæ diſſidium generis humani ferre non põt, & ubicunq; arma fulſerint, hinc eã fugari, & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt Ciceronis illud. Qui aũt ciuium ratiõem dicunt habendã, externorum negant, dirimũt hi cõem generis humani ſocietatẽ, qua ſublata, beneficẽtia, liberalitas, iuſtitia funditus tollitur. Nam quomodo põt iuſtus eſſe, qui nocet, qui odit, qui ſpoliat, qui occidit?

Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum ꝓdeſſe quid ſit ignorāt, qui nihil putāt utile, nihil cōmodum, niſi quod teneri manu pōt, quod ſolum teneri non pōt, quia eripi pōt. Hæc itaq; (ut ipſi appellant) bona, quiſquis patriæ acquiſierit, hoc ē qui euerſis ciuitatibus gentibusq́; deletis, ærarium pecunia referſerit, agros cœperit, ciues ſuos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlum, hæc putatur ſumma & perfecta eſſe uirtus. Qui error non modo populi & imperitorum, ſed etiam philoſophorum eſt, q̄ præcepta quoq; dant ad iniuſticiam, ne ſtultitiæ ac militiæ diſciplinæ quoq; auctoritas deſit. Itaq; cum de officiis ad rem militarem pertinentibus diſputant, neq; ad iuſticiam, neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc uitam moremq́; ciuilem, quam non eſſe iuſticiam, & res indicat & ipſe Cicero teſtatus eſt. Sed nos inquit ueri iuris germaniq; iuſticiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus. Vmbra & imaginibus utimur, easq́; ipſas utinam ſequeremur. Ferūtur enim ab optimis naturæ ac ueritatis exēplis. Vmbra eſt igitur & imago iuſticiæ, quam illi iuſticiam putauerunt. Quid ſapientiam? nonne idem confitetur in philoſophis eſſe nullam? At cum Fabritius, inq̄t, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab hoc iuſticiæ, tanq̄ a ſapiēte petitur exemplum? Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem uolumus intelligi. Nec hi qui ſapiētes habiti, & nominati. M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt. Nec illi q̄dem ſeptē, ſed ex mediorum officiorum frequētia ſimilitudinem quandā gerebant ſpeciemq́; ſapientiæ. Si ergo & philoſophis,

loſophis, ipſorum confeſſione, adempta ſapientia eſt, & his qui iuſti habiti ſunt, adempta iuſticia eſt, omnes igitur illæ uirtutis deſcriptiones falſæ ſint neceſſe eſt, quia quæ ſit uera uirtus ſcire non poteſt, niſi iuſtus ac ſapiens. Iuſtus autem ac ſapiens nemo eſt, niſi quē dominus præceptis cœleſtibus erudiuit.

Quòd in uia erroris eſt ſpecies ſapientiæ & uirtutis. Et ꝙ uia ueritatis & ſapientiæ eſt ſimplex, & anguſta, & ardua, & Deum habet ducem. Cap. VII.

NAm illi omnes, qui per aliorū confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie uirtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt, nihil uerum. Quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos tramites habet propter ſtudiorum & diſciplinarum uarietates, quæ ſunt in uita hominū diſſimiles atq; diuerſæ. Nam ſicut illa uia ſapiētiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ, q̄d libro præcedente monſtrauimus, ita hæc cū ſit tota ſtultitiæ, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiāt hi, qui ſtultitiam publicam intelligūt, & ut habet uitia manifeſta, ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe uideatur uirtuti, ut habet apertum ſcelus, ſic imaginem quandā ſpeciemq; iuſticiæ. Quomodo enim præcurſor eius uiæ, cuius uis & poteſtas omnis in fallendo eſt, uniuerſos in fraudem poſſet inducere, niſi ueriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim ut immortale illud arcanū eius in operto eſſet, poſuit in uia ſua, quæ homines pro malis & turpibus aſpernarentur, ut auerſi à ſapientia &

ueritate, quam ſine duce ullo requirebant, in idipſum inciderent, quod uitare ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis ac mortis uiam multiplicem oſtendit, uel q̄ multa ſunt genera uitæ, uel q̄ Dii multi, qui coluntur. Huius dux præuaricator ac ſubdolus, ut uideatur eſſe diſcrimen aliquod falſi & ueri, mali ac boni, alia ducit luxurioſos, alia eos, qui frugi appellantur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia ſtrēnuos, alia ſtultos, alia philoſophos. Et eos quidem non uno tramite. Illos enim qui aut uoluptates, aut diuitias nō refugiunt, ab hac publica & celebri uia modice ſegregat. Eos autem qui aut uirtutem ſequi uolunt, aut contemptum rerum confitentur, per confragoſa quædā præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ uiæ, ſed diuerticula & ſemitæ, quæ uidentur quidem ab illa communi dextrouerſum ſeparari, ad eandem tamen & ad unū omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonos à malis, fortes ab inertibus, ſapientes à ſtultis ſeparari, in Deorū ſcilicet cultu, in quo ille uniuerſos (quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerunt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem uia, quæ eſt ueritatis, & ſapientiæ, & uirtutis, & iuſtitiæ, quorum omnium fons unus eſt, una uis, una ſedes, & ſimplex eſt, quod paribus animis ſummaq; concordia unum ſequamur, & colamus Deum, & anguſta, quoniam paucioribus uirtus data eſt, & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum & ſublime eſt, niſi cum ſumma difficultate & labore non poteſt perueniri.

Quare a philoſophis ueritas inueniri non poterat, nec ab his qui terrenis dediti ſunt, ſed ab electis inuenitur per legem Dei, cui poteſt Ciceronis definitio adaptari. Caput VIII.

Haec eſt uia, quam philoſophi quaerunt, ſed ideo nō inuenerunt, quia in terra potius ubi apparere non poteſt quaerunt. Errant ergo uelut in mari magno, nec quo ferantur intelligunt, quia nec uiam cernunt, nec ducem ſequuntur ullum. Eadem nanque ratione hanc uitae uiam quaeri oportet, qua in alto iter nauibus quaeritur. Quae niſi aliquod coeli lumē obſeruent, incertis curſibus uagantur. Quiſquis autem rectum iter uitae tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed coelum, & (ut apertius loquar) non hominem ſequi debet, ſed Deum, nō his terreſtribus ſimulachris, ſed Deo ſeruire coeleſti, non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem, non huic uitae dare operam, ſed aeternae. Itaque ſi oculos in coelum ſemper intendas, & ſolem, qua oritur obſerues, eumq́; habeas uitae, quaſi nauigii ducem, ſua ſponte in uiam pedes dirigentur, & illud coeleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarius ſole eſt, quàm hic, quem in carne mortali uidemus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiae uirtutiſq́; portum ſine ullo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quae nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa coeleſtis, quam Marcus Tullius in Libro de republi. tertio penè diuina uoce depinxit, cuius ego ne plura dicerē uerba ſubieci. Eſt quidem uera lex, recta ratio naturae congruens diffuſa in

omnes, conſtans, ſempiterna, quæ uocet ad officium iubendo, uetando à fraude deterreat, quæ tamen neq; ꝓbos fruſtra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo aut uetando mouet. Huic legi nec propagari fas eſt, neq; derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec uero aut per ſenatum, aut per populum ſolui hac lege poſſumus. Neque eſt quærendus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia poſthac, ſed & oẽs gentes & omni tempore una lex, & ſempiterna, & immutabilis continebit. Vnusq; erit communis quaſi magiſter & imperator omnium Deus, ille legis huius inuẽtor, diſceptator, lator, cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis aſpernabitur, hoc ipſo luet maximas pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia quæ putantur, effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſet, quàm illam homo longe à ueritatis notitia remotus expreſſit? Ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur, ſic habendos puto, tanquam diuino ſpiritu aliquo inſtructos. Quod ſi ut legis ſanctæ uim rationemq; peruidit, ita illud quoq; ſciſſet aut explicaſſet, in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret, non philoſophi functus eſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum eſt, qbus ipſa lex tradita eſt ab illo uno magiſtro & imperatore omnium Deo.

Quòd caput religionis & uia ueritatis eſt Deum fideliter noſcere, & fideliter colere. Et quare diuerſæ leges ſunt a gentibus inſtitutæ. Et quis ſenſuum integri,

tate uigeat, quam gratia largitur potius q̃ natura.

Caput. IX.

h Vius legis caput eſt primum ipſum Deum noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere. Non poteſt enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deum neſcit, quod eſt ſummum nefas. Quæ ignoratio facit, ut diis alienis ſeruiat, quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc iam procliuis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam ueri ac ſingularis boni, quia Deus, quem noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. Vel ſi iuſtitiam ſequi uolet Dei, diuini tamen iuris ignarus, gentis ſuæ leges tanquam uerũ ius amplectitur, quas non utiq; iuſtitia, ſed utilitas reperit. Cur.n. per omnes populos diuerſa & uaria iura ſunt cõdita, niſi ꝙ unaquæq; gens id ſibi ſanxit, qđ putauit rebus ſuis utile? Quãtum autem à iuſtitia recedat utilitas, populus ipſe Romanus docet, qui perfœciales bella indicendo, & legitime iniurias faciendo, ſemperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, poſſeſſionem ſibi totius orbis comparauit. Verum hi ſe iuſtos putant, ſi cõtra leges ſuas nihil faciant, quod etiam timori aſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarum metu ſceleribus abſtineant. Sed cõcedamus ſanè ut id natura, uel (ut ait philoſophus) ſua ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num icarco iuſti erunt, qui parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut iniuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui publicæ utilitati pro conditione temporum ſeruierunt.

Aliud eſt igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud eſt uera iuſticia, quam uniformem ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus, quem qui ignorat, & ipſam iuſticiam ignoret neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali & ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod eſt maximum, deeſt agnitio Dei, iam illa bona omnia ſuperuacua ſunt & inania, ut fruſtra in his aſſequendis laborauerit. Omnis enim iuſticia eius ſimilis ē humano corpori caput non habenti, in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & uita, & omni ſenſu caret. Itaq; membra illa formam tantummodo membrorum habent, uſum non habent. Tam ſaliacet q̄ caput ſine corpore, cui ſimilis eſt, qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuſte. Id enim ſolum habet, quod eſt ſummum, ſed fruſtra, quoniā uirtutibus tanquam membris caret. Itaq; ut ſit uiuum ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput, & omnes uirtutes quaſi corpus, ita fiet homo perfectus ac uiuus, ſed tamen ſumma omnis in capite eſt, quod quamuis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quidem animal uitioſum ac debile, ſed tamen uiuet, ſicut & is qui Deū nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim peccatis ueniam Deus. Itaq; ſine membris aliquibus uiui poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philoſophi etiam ſi natura boni ſunt, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant.

Omnis doctrina & uirtus eorum ſine capite eſt, quia Deum neſciunt, qui eſt uirtutis ac doctrinæ caput, quẽ qui non agnoſcat licet uideat cæcus eſt, licet audiat ſurdus, licet loquatur elinguis eſt. Cum vero conditorem rerum parentemq́; cognouerit, tunc & uidebit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſũt ſenſus omnes collocati, hec eſt oculi, aures & lingua, nã profecto is uidet, qui ueritatem, in qua Deus eſt, uel Deum in quo ueritas eſt, oculis cordis aſpexerit. Is audit, qui diuinas uoces ac præcepta uitalia pectori ſuo affigit, is loqutur, qui cœleſtia diſſerẽs uirtutum ac maieſtatẽ Dei ſingularis enarrat. Quare nõ eſt dubiũ, quin ipius ſit, quiſquis Deum nõ agnouerit, omnesq́; uirtutes eius, quas habere, aut tenere ſe putant, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum. Quapropter nihil eſt ꝙ aliquis ſibi gratuletur, ſi has inanes uirtutes adeptus eſt, quia non tantum miſer qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit neceſſe eſt, qui labores in uita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nam adepta ſpe immortalitatis, quã Deus pollicetur in ſua religione uerſantibus, cuius aſſequendæ gratia uirtus appetenda eſt, & quicquid malorum acciderit, perferendum eſt. Maxima erit profecto uanitas obſequi uelle uirtutibus, quæ fruſtra homini calamitates afferũt & labores. Nam ſi uirtus eſt, egeſtatem, exilium, dolorem, mortemq́;, quæ timentur à cæteris, pati fortiter ac ſubire, quid tandem boni in ſe habet, cur eam philoſophi propter ſeipſam dicant expetendã? Nimirũ ſuperuacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales ſunt animæ, ſi

uirtus diſſoluto corpore nihil futura eſt, quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, ſcelerate impieq́ꝫ uiuendum eſt, quia uirtutē, ideſt iuſtitiam paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui nulla ſpe maiori propoſita, his bonis, quibus cæteri utuntur in terra, labores & cruciatus, & miſerias anteponat. Si autē uirtus (ut ab his rectiſſime dicitur) capeſcēda eſt, quia conſtet ad eā noſci hominē, ſubeſſe debet ſpes aliqua maior, quæ malorum & laborum, quos perferre uirtutis eſt, magnum afferat præclarumq́ꝫ ſolatium. Nec aliter uirtus, cum per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, q̄ ſi acerbitatem ſuam maximo bono pēſet. Aeque non aliter his bonis præſentibus abſtinendū eſt, q̄ ſi ſint aliqua maiora, propter quæ tāti ſit & uoluptates omittere, & mala oīa ſuſtinere. Ea uero nulla ſunt bona alia (ut in tertio docui) niſi perpetuæ uitæ. Hanc autem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui uirtutem ipſam propoſuit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerū ſumma uerſatur, in hoc eſt ſpes omnis & ſalus hominis, hic eſt ſapiētiæ gradus primus, ut ſciamus quis ſit nobis uerus pater, eumq́ꝫ ſolum pietate debita proſequamur, huic pareamus, huic deuotiſſime ſeruiamus, in eo promerendo actus omnis & cura & opera collocetur.

Quòd religio Deo, miſericordia hoī debetur. Et quas cauſas ædificandi ciuitates & conuiuendi ſocialiter, & inuentionis uerborum falsò commenti ſunt.

Caput X.

DIxi quid debeatur Deo, dicam nunc qđ homini tribuendum ſit, quanq̃ idipſum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, q̃a homo Dei ſimulacrum eſt. Sed tamen primum officium iuſtitiæ eſt coniungi cũ Deo, ſecundũ cum hoîe. Sed illud primum religio dicitur, hoc ſecundũ miſericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria eſt iuſtorũ & cultorum Dei, ꝗ ea ſola uitæ cõmunis in ſe cõtinet rationem. Deus enim qui cæteris animalibus ſapiẽtiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu, & periculo tutiora generauit. Hominem uero, quia nudum fragilemq́ꝫ formauit, ut eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectũ, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contraq́ꝫ omnia pericula, & accipiat, & præſtet auxilium. Summũ igitur inter ſe hominum uinculum eſt humanitas, quod qui diſruperit, nefarius & parricida exiſtimãdus eſt. Nam ſi ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur certe conſanguinei ſumus, & ideo maximum ſcælus putandum eſt odiſſe hominem uel nocentem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nunquam faciendas, ſemper eſſe tollẽdas. ſ. ut eos qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Itẽ ſi ab uno Deo inſpirati ſumus oẽs & animati, quid aliud q̃ fratres ſumus? Et q̃dem coniũctiores aĩs, q̃ qui corpibus. Itaq; non errat Lucretius cum dicit.

Deniq; cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi.
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergo pro bæluis immanibus ſunt habẽdi, qui hominibus nocent, qui cõtra ius humanitatis & fas omne ſpo-

liant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunq̃ facere, bonum aũt ſemper. Id aũt ipſum bene facere quid ſit, idẽ ipſe praeſcribit. Praeſtare auxiliũ depreſſis & laborantibus, impertiri uictũ nõ habentibus. Deus.n. quoniam pius eſt, animal nos uoluit eſſe ſociale. Itaq; in aliis hominibus nos ipſos cogitare debemus, nõ meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus, nõ meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partẽ philoſophorum nulla praecepta ſunt, quippe qui falſae uirtutis ſpecie capti, miſericordiã de homine ſuſtulerũt, & dũ uolunt ſanare, uitia auxerunt. Et cum iidem plaerũq; fateantur, ſocietatis humanae cõionem eſſe retinendã, ab ea plane ſeipſos inhumanae uirtutis ſuae rigore diſſociant. Conuincendus ergo etiã hic error illorum eſt, qui nihil cuiq̃ impertiendum putant. Vrbis condendae originem atq; cãm non unã intulerunt, ſed alii eos homines qui ſint ex terra primitus nati, cũ per ſyluas & campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter ſe ſermonis aut iuris uinculo cohaererent, ſed frõdes & herbam pro cubilibus, ſpeluncas & antra ꝓ domibus haberent, beſtiis et fortioribus animalibus praedae fuiſſe cõmemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderãt admonitos periculi ſui, ad alios homines decurriſſe, praeſidiũ imploraſſe, & primo nutibus uoluntatem ſignificaſſe, Deinde ſermonis initia temptaſſe, ac ſingulis quibusq; rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cũ autẽ nec multitudinem ipſam uiderẽt contra beſtias eſſe tutam, oppida ẽt coepiſſe munire, uel ut quietem noctis

tutã ſibi facerent, uel ut incurſiões atq; ĩpetus beſtiarũ non pugnando, ſed obiectis aggeribus arcerẽt. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias ꝓtulerũt, miſeros atq; miſerabiles, qui ſtultitiã ſuam literis memoriæq; mandauerunt. Qui cũ uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam eſſe rõnẽ, uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula ſibi & latibula parandi, Homines autem ipſos exiſtimauerint non, niſi exemplis admoneri ac diſcere potuiſſe, quid metuere ſibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquam conuenturos inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc aliis delira uiſa ſunt (ut fuerunt) dixeruntq́; non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coeundi, ſed ipſam potius humanitatem. Itaq; inter ſe congregatos, ꝙ natura hominum ſolitudinis fugiẽs, & communionis ac ſocietatis appetens eſſet, non magna inter eos diſputatio eſt. Siquidem cauſæ diſpares ſunt res eadem eſt. Potuit utrũq; igitur, quia nõ repugnat, ſed tamen utrũq; nullo modo uerum eſt, quia non per omnem terrã nati ſunt homines è terra tanq̃ ex draconis alicuius dentibus ſeminati (ut poetæ ferunt) ſed unus homo à Deo factus eſt, ab eoq́; uno omnis terra humano genere completa eſt, eadem ſcilicet ratione, qua rurſus poſt diluuiũ, qđ certe negare non poſſunt. Nulla igitur in principio facta eſt eiuſmodi congregatio, nec unq̃ fuiſſe homines in terra, qui ꝑ infantiã nõ loquerẽtur, intelligit, cui rõ non deeſt. Fingamus tamẽ illa uera eſſe, quæ ocioſi & inepti ſenes fabulantur, ut eos potiſſimũ ſenſibus, & ſuis rõnibus refellamus. Si

hac de cā ſunt homines cōgregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatē ſuā tuerētur. Succurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Cū.n. præſidii cā homines ſocietatem cū hominibus inierint & ſanxerint, fœdus illud à principio ſui ortus inter homines initū, aut uiolare, aut nō cōſeruare ſummū nefas putandū eſt. Nā qui ſe à præſtādo auxilio remouet, ēt ab accipiendo ſe remoueat neceſſe eſt, qa nullius opē indigere ſe putat, qui alteri ſuā denegat. Huic uero qui ſe ipſe diſſociat ac ſecernit à corpore, nō ritu hominis ſed ferarū more uiuendū eſt. Quod ſi fieri nō pōt, retinēdū eſt omni modo uinculū ſocietatis humanæ, qa hō ſine homine nullo modo pōt uiuere. Retentio aūt ſocietatis eſt cōis. i. auxilium præſtare, ut poſſimus accipere. Sin uero (ut illi alii diſputant) humanitatis ipſius cā facta eſt hominum cōgregatio, homo certe hominē debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes & adhuc feri homines, & fecerunt nōdum conſtituta loquendi rōne, quid putemus hominibus expolitis, & ſermonibus rerumq; omniū cōmertio inter ſe copulatis eſſe faciendum, qui aſſueti hominibus ſolitudinem ferre non poſſunt.

In quos præcipue ſit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera, & impenſa præſtantis. Cap. XI.

Conſeruanda eſt igitur humanitas, ſi homines recte uelimus dici. Id aūt ipſum cōſeruare humanitatē, qd aliud eſt, q̄ diligere hominē qa hō ſit, & id quod nos ſumus? Diſcordia igitur atq; diſſenſio nō eſt ſecundū hominis rationē. Ve-

rumq; eſt illud Ciceronis, quod ait hominē naturæ obe dientem homini nocere nōn poſſe, ergo ſi nocere homini contra naturam eſt, prodeſſe igitur homini ſecundū naturam ſit neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat, quia humanitatis officium eſt, neceſſitati hominis ac periculo ſubuenire. Quæro igitur ab his, qui flecti ac miſereri non putant eſſe ſapietis, ſi homo ab aliqua beſtia cōprehenſus auxiliū ſibi armati hominis imploret, utrum'ne ſuccurrendū putent an minime? Non ſunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, q̄d expoſcat humanitas. Itē ſi aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, Nū putent hominis eſſe non auxiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim pōt eiuſmodi periculis non eſſe ſubiectus, immo uero & hominis & fortis uiri eſſe dicant, ſeruare periturum. Si ergo in eiuſmodi caſibus, qui periculū uitæ homini afferunt ſuccurrere humanitatis eſſe cōcedūt, Quid cāæ eſt, ſi hō eſuriat, ſitiat, algeat, cur ſuccurrendum eſſe nō putent? Quæ cū ſint paria natura cū illis caſibus fortuitis, & una eādemq; humanitatē deſiderent, tamē illa diſcernunt, quia non reipſa uera, ſed utilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim quos periculo ſurripiunt ſperant ſibi gratiam relaturos. Egētes autem, quia non ſperant, perire arbitrantur quicquid hominibus impartiāt. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia.

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.

Nā & illud quod dat perit, & illi ꝓducit uitā ad miſeriam. At .n. poeta fortaſſe ꝑ perſona locutus eſt. Quid

M. Tullius in ſuis officialibus libris, nonne hoc idem perſuadet, non eſſe omnino largiendum? Sic enim dixit. Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures uſus ſis, eò minus in multos uti poſſis, & idem paulo poſt. Quid autem eſt ſtultius, q̃ quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis. Videlicet profeſſor ſapientiæ refrenat homines ab humanitate, monetq́; , ut rem familiarem diligenter cuſtodiant, malintq́; arcam, q̃ iuſtitiam conſeruare. Quod cum intelligeret inhumanum eſſe ac nefariũ, mox ex alieno capite, quaſi actus pœnitentia ſic ait. Nonnunq̃ tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & ſæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum. Quid eſt idoneis? nempe his qui reſtituere ac referre gratiã poſſint. Si nunc Cicero uiueret exclamarem profecto. Hic hic M. Tulli aberraſti à uera iuſtitia, eamq́; uno uerbo ſuſtuliſti, cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendũ eſt, ſed quantum poteſt non idoneis. Id enim iuſte, id pie, id humane fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Hæc eſt uera illa & genuina iuſticia, cuius ſolidã & expreſſam effigiem nullã tenere uos dicitis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe uirtutem, fateris'q́; in libris legũ tuarum liberalitatẽ gratuitã eſſe his uerbis, nec eſt dubiũ, quin is qui liberalis benignusq́; dicitur, officium nõ fructũ ſequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, niſi ut poſtea mercedẽ recipias? Te ergo autore ac præceptore iuſticiæ, quiſq; idoneus non erit, nuditate,

ſiti, ſi neq; conficietur, nec homines copioſi & uſq; ad delitias abundantes ſubueniēt ultimæ neceſſitati. Si uirtus mercedē nō exigit, ſi ꝓꝑ ſe (ut dicitis) expetēda eſt, ergo iuſtitia principē matrēq; uirtutū ſuo precio, nō tuo cōmodo æſtima, ei potiſſimū tribue, à quo nihil ſperes. Quid pſonas eligis, qd mebra in ſpicis? Pro homine tibi habēdus eſt, qſqs precatur, iō qa te hominem putet. Abiice umbras illas imagneſq; iuſticiæ, atq; ipſam uerā & expreſſam tene, largire cæcis, debilibus, claudis, deſtitutis, qbus niſi largiare, moriendū eſt, Inutiles ſunt hominibus, ſed utiles Deo, q eos retinet in uita, qui ſpū donat, qui luce dignatur, foue q̄tū in te eſt, & aīas hominū, ne extinguātur, humanitate ſuſtenta. Qui ſuccurrere perituro pōt, ſi nō ſuccurrerit, ocadit. Verū iſti, qa neq; naturam retinent, neq; premiū in eo qd ſit ſciunt, dū perdere timent, perdūt, & in id qd maxime cauēt incidunt, ut qcqd largiūtur, aut pereat oīno, aut ad tps breuiſſimū ꝓſit, Nā qui exiguā ſtipē miſeris negāt, qui cōſeruare humanitatē ſine dāno ſuo nolunt, patrimonia ſua effundunt, ut aut peritura, & fragilia ſibi cōparent, aut certe ſuis maximis dānis nihil cōſequātur. Quid.n. dicendū eſt de his, qui populari leuitate ducti, uel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibēdis muneribus impendunt? niſi eos demētes atq; furioſos, qui præſtent id populo, qd & ipſi perdant, & nemo eorū qbus præſtatur accipiat? Itaq; ut ē oīs uoluptas caduca & breuis oculorū maxime & auriū, aut obliuiſcūtur hoies, & alterius dāna ꝓ ingratis habēt, aut ēt offendūtur, ſi nō eſt libidini uulgi ſatiſfactū, ut ēt hoies ſtultiſſimi malū ſibi malo cōparauerint

aut ſi adeo placuerint, nihil amplius, q̄ inanē fauorē, pauorūq; dierū fabulas aſſequūtur. Sic cottidie leuiſſimorum hominum patrimonia in res ſuperuacuas ꝓdiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui utiliora & diuturniora ciuibus ſuis exhibent munera? Hi ſalicet qui publicas operibus extructis, memoriā nomini ſuo quærunt, ne iſti quidem recte bona ſua in terram ſepeliūt, quia nec memoria quicquam mortuis confert, nec opera eorum ſempiterna ſunt, ſiquidem aut uno tremore terræ diſſipantur & corruunt, aut fortuito conſumūtur incendio, aut hoſtili aliquo impetu diruuntur, aut certe uetuſtate ipſa diſſoluta labuntur. Nihil eſt enim (ut ait orator) opere & manu factum, quod non conficiat & conſumat uetuſtas. Ad hæc iuſticia & lenitas floreſcat cottidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis, aut clientibus largiuntur. Aliquid enim præſtant hominibus & proſunt, ſed non eſt illa uera & iuſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, ubicunq; neceſſitas nō eſt. Perit ergo quicquid gratiæ cauſa tribuitur non indigentibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt his quibus datur, iuſtum tamen non eſt, quia ſi nō fiat, nihil mali ſequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium eſt, egentes atq; inutiles alere.

A quo ſit ſperanda & expetenda, & quæ & quāta ſit ueræ liberalitatis merces, & quam inanis & nulla falſæ, & qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII.

HAec eſt illa pfecta iuſticia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquuntur ſocietatem. Hic diuitiarum maximus & uerissimus fructus

mus fructus eſt, non uti opibus ad propriam unius uoluptatem, ſed ad multorum ſalutem, non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad iuſticiam, quæ ſola non interit. Tenendum eſt igitur omnino, ut ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit oĩno. Huius. n. opis & officii merces à Deo expetenda ē ſolo, nam ſi ab homine expetes, iam nõ humanitas erit illa, ſed beneficii fæneratio, nec poteſt uideri bene meruiſſe, qui quod facit, non alteri, ſed ſibi præſtat, & tamen eò redit, ut quod alteri quiſq; præſtiterit, nihil ab eo commodi ſpectans, uere ſibi præſtet, quia mercedem capiet à Deo. Item Deus præcepit, ut ſi quando cœnam parauerimus, eos in cõuictũ adhibeamus, qui reuocare nõ poſſint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ noſtræ nõ careat miſericordiæ munere. Nec tamẽ quiſq̃ interdictam ſibi putet aut cõmunionem cũ amicis, aut charitatem cum proximis, ſed notũ nobis Deus fecit, quod ſit uerũ et iuſtum opus, ita nos oportere cũ ꝓximis uiuere, dũmodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiũt, ſed eam detorquent à uera iuſtitia, & ad cõmodum rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt. n. (ut mihi quidem uidetur) ualde decorum patere domos hominum illuſtrium hoſpitibus illuſtribus. Eodem modo rurſus errauit, quo tum cum idoneis eſſe diceret largiendum. Non enim iuſti & ſapientis uiri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus & abiectis. Nã illuſtres illi ac potentes nulla re poſſunt indigere, quos opulẽtia ſua & munit, & honorat. Nihil autem à uiro iuſto faciendum eſt, niſi quod ſit bene-

ficium. Beneficium ſi referatur interit, atq; finitur, nec enim poſſumus id habere integrum cuius precium nobis perſolutum eſt. In his itaq; beneficiis iuſtiae ratio uerſatur, quae ſalua & incorrupta permanſerint. Permanent autē non aliter, q̃ ſi praeſtentur his hominibus, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi utilitatē, nec diſſimulauit homo ingenioſus, quid ex eo commodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurū per gratiam principum, quos ſibi hoſpitii & amicitiae iure conſtrinxerit. O q̃ multis argumētis, Ciceronis inconſtantia ſi id agerem, redargui poſſet, nec tā noſtris, quàm ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quiſq; maxime ad ſuum cōmodum referat quaecunq; agit, ita minime eſſe uirum bonum. Idem etiam negat ſimplicis & aperti hominis eē, ambire, ſimulare aliquid, & retendere, aliud agere uideri, cum aliud agat praeſtare ſe alteri, fingere quod ſibi praeſtet, ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallaces, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quominus ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circūcurſes, ut aduenientes populorum atq; urbium principes domū tuā inuites, ut per eos apud ciues eorū potentiam conſequare, uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem uideri, cum ſtudeas utilitati tuae. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens ac ſciēs in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad ueram iuſtiaam, quam non teneat, praecepta ſe dare, ſed ad umbram imaginemq; iuſtiae. Ignoſcen-

dum eſt igitur umbratico & imaginario præceptori,nec ab eo ueritas exigenda eſt,qui ſe neſcire fatetur.Captiuorum redemptio magnum atq; præclarum iuſtitiæ munus eſt,quod idem ipſe Tullius approbauit.Atq; hæc benignitas inquit etiam republicæ eſt utilis,redimi à ſeruitute captos,locupletari tenuiores. Hãc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono.Hæc eſt grauium hominum atq; magnorũ. Proprium igitur iuſtorum opus eſt,alere pauperes,ac redimere captiuos.Cum apud iniuſtos ſi qui hæc faciant,graues & magni appellentur. His enim maxime laudis eſt benefacere, quos nemo ſperauit eſſe facturos.Nam qui bonum facit uel conſanguineo,uel proximo,uel amico,haud nullam,uel certe non magnam laudem meretur,quia facere debet. Sitq; impius ac deteſtabilis,niſi fecerit id,quod ab eo & natura ipſa & neceſſitudo exigit,& ſi facit,non tam gloriæ aſſequendæ, q̃ reprehenſionis uitandæ cauſa facit.Qui autem facit alieno & ignoto,is uere dignus eſt laude,quoniam ut faceret ſola ductus eſt humanitate.Ibi ergo iuſtitia eſt, ubi ad benefaciendum neceſſitatis uinculum nullũ eſt. Hoc igitur benignitatis officium non anteponere q̃dem largitioni munerum debuit, quod eſt comparantis, & è duobus bonis id,q̃d ſit melius eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia ſua in mari abiicientium, inanis & leuis,& ab omni iuſticia remotiſſima eſt.Itaq; ne dici quidem munera oportet,in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum iuſtitiæ opus eſt, pupillos & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri atq; defendere, quod adeo

uniuerſis diuina illa lex præſcribit, quandoquidē boni quiq; iudices ad officium ſuum iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac iiſdem prodeſſe nitantur. Verum hæc opera propria noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nā illi ſentiunt, natura eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent, ſed cur ita ſit non perſpiciunt. Deus enim cuius ꝑpetua clemētia eſt, icirco uiduas pupilloſq; defendi ac tueri iubet, ne quis reſpectu ac miſeratiōe pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem ꝓ iuſticia fide' ꝗ ſuſcipiat, ſed incunctanter ac fortiter ſubeat, cum ſciat ſe charos ſuos Deo relinquere, nec his unꝗ̄ præſidium defuturum. Aegros quoq;, quibus defuerint ꝗ aſſiſtant, curandos fouendoſq; ſuſcipere ſummæ humanitatis & magnæ operationis eſt. Quod qui fecerit, hic uiuam hoſtiam Deo acquiret, & quod alteri dederit ad tempus, ipſe à Deo accipiet in æternum. Vltimum illud & maximum pietatis officium eſt, peregrinorū & pauperum ſepultura, quod illi uirtutis iuſticiæq; doctores prorſus non attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia ſua metiebantur. In cæteris enim quæ ſupra dicta ſunt, quamuis uerū limitem nō tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quaſi odore quodam ueritatis retenti propius aberrauerūt. Hoc autem, quia nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. Quinetiam non defuerunt, qui ſuperuacaneam facerent ſepulturam, nihilꝗ dicerent eſſe mali, iacere inhumatum atq; abiectum, quorum impiam ſapientiam tam omne humanū genus reſpuit, ꝗ̄ diuinæ uoces, quæ id fieri iubent. Ve

rum illi non audent dicere, id non eſſe faciendum, ſed ſi forte non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaq; in ea re nō tam præcipientium, q̃ conſolantium funguntur officio, ut ſi forte id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerū putet. Nos autem non quid ſapienti deferendū ſit dicimus, ſed quid facere ipſe debeat. Itaq; non quærimus nunc, utrū'ne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, nec ne, licet hæc etiam ſi ſit inanis (ut illi æſtimant) tamen faciēda eſt, uel ob hoc ſolum, ꝙ apud homines bene & humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, & oppoſitum ponderatur. Non enim patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac uolucribus in prædam iacere, ſed reddemus id terræ, unde ortum eſt. Et quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam nulli negādam munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas, & ubicūq; homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo aūt magis iuſticiæ rō cōſiſtit, q̃ in eo, ut quod præſtamus noſtris per affectū, præſtemus alienis per humanitatem, quæ eſt multo certior iuſtiorq́; Cum iam non homini praſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo, cui chariſſimum ſacrificium ē opus iuſtū. Dicet aliqs fortaſſe. Si hæc oīa fecero, nihil habebo. Quid.n. ſi magnus hominū numerus egebit, algebit capietur, morietur, ut hæc faciētē uel uno die patrimonio exui ſit neceſſe, perdam'ne rem familiarē meo aut meorum labore quæſitam, ut iam ipſi mihi aliena miſericordia uiuēdum ſit? Quid tu tam puſillo animo paupertatem times, quā etiam ueſtri philoſophi laudant? nihil hac tutius, nihilq; hac tranquillius eſſe teſtantur? Hoc quod times ſolicitudinum portus eſt. An

ignoras quot periculis, quot caſibus cũ his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecũ bene agent, ſi ſine tuo cruore trãſierint. Tu uero præda onuſtis incedis & ſpolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet, aut unum latrocinium, aut exiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid uerere, fluxũ ac fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem prædonemq; timeas, non rubiginem, non tyrãnum? Qui apud deũ diues eſt, pauper eſſe nunq̃ poterit. Si iuſtitiam tanti putas, ſequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipſum compedibus & catenis, ut expeditus ad deũ curras. Magni & excelſi animi eſt deſpicere & calcare mortalia. Sed ſi hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia iſta præcepta non ſoli tibi dantur, ſed omni populo, qui mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut unus homo. Si ſolus magnis operibus non ſuffıcias, pro uirili parte operare iuſtitiam, ſic tamen, ut quantum diuitiis inter cæteros, tantum opere præcellas. Neq; nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas uel exhaurias, ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora conuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime, unde feras paſcis, hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus habeas à

Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris inquit preces ſupplicis tui, & audiam ego tuas, ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris nec adiuueris, & ego animum cõtra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De premio, quod in neceſſitate & precibus pauperũ quiſq; teneat à Deo, & tribus gradibus uirtutis.

Caput XIII.

QVotiens igitur rogaris, temptari te à deo crede, an ſis dignus exaudiri. Circumſpice conſcientiam tuam, & quantum potes medere uulneribus, nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim ſi Deo largiare, quia peccaueras. Nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit, ideoq; agi pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud eſt, q̃ profiteri & affirmare, ſe ulterius non peccaturum. Ignoſcitur itaq; his, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incauteq; labuntur, ueniam non habet qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandum ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iuſticiam debet operari, cum factus eſt iuſtus, ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, poſtmodum faciat in gloriam laudemq; uirtutis. Eo accidit, quòd nemo eſſe ſine delicto poteſt, q̃

diu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen iuſtitia procedit. Primus eſt uirtutis gradus, malis operibus abſtinere, ſecundus etiam malis uerbis, tertius ēt cogitatiōe rerum malarum. Qui primū gradū aſcendit, ſatis iuſtus eſt, qui ſecundū, iam perfectæ uirtutis, ſiqdem neq; ſermone neq; factis delinquat, qui tertium is uere ſimilitudinē Dei aſſecutus uidetur. Eſt .n. penè ſupra humanū modū, nec cogitatione quidem admittere, qd ſit uel factu malum, uel improbū dictu. Itaq; ēt iuſti homines, qui frœnare ſe poſſunt ab omni opere iniuſto, nōnūq̄ tamē ipſa fragilitate uincūtur, ut uel in ira malū dicāt, uel aſpectu rerū delectabilium tacita cogitatione cōcupiſcant. Qđ ſi mortalis conditio non patitur, hominē eſſe ab omni macula purū, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnum eſt .n. ſapientis, & iuſti, & uitalis uiri opus, diuitias ſuas in ſola iuſticia collocare, qua ꝑfecto qui eget, licet ille Crœſum, aut Craſſum diuitiis ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putādus eſt. Dāda igitur opera eſt, ut indumēto iuſticiæ pietatisq; uelemur, quo nos nemo exuat, qđ nobis ſempiternū præbet ornatū. Nā ſi Deorū cultores ſimulacra inſenſibilia excolunt, & qcqd ꝑtioſi habēt, in ea conferunt, qbus nec uti poſſunt, nec gratias agere, ꝙ acceperint, q̃to iuſtius eſt & uerius, uiuētia Dei ſimulacra excolere, ut ꝓmereri inueniare uiuentē? Quæ ſicut uſui habēt quicqd acceperint, & gratias agūt, ita Deus, in cuius conſpectu bonū feceris, & ꝓbabit, & mercedem pietatis exoluet.

Quòd philoſophi uera caruerũt humanitate, qui cũ ſtoicas eã inter morbos animi poſuerũt. Cap. XIIII.

SI ergo in homine præclarũ & excellẽs bonũ eſt miſericordia, idq; diuinis teſtimoniis, & bonorũ malorũq; cõſenſu optimũ iudicatur, appet philoſophos lõge abfuiſſe ab humano bono, qui neq; præceperũt eiuſmodi qſq̃, neq; fecerũt, ſed uirtutem, quæ ꝓpemodũ in hoĩe eſt ſingularis, ꝓ uitio ſemꝑ habuerũt. Libet hic interponere unũ de philoſophia locum, ut illorũ plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidẽ, uirtutes à uitiis diſiungere, quod eſt ſanè facillimũ. Quis. n. non poſſet, liberalem à prodigo ſeparare (ut illi faciunt) aut purũ à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautũ à timido, cũ hæc quæ ſunt bona, fines ſuos habeant, quos ſi exceſſerint, in uitia labũtur, ita ut cõſtantia, niſi ꝓ ueritate ſit ſuſcepta, ſit imprudẽtia. Itẽ fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogẽte, aut nõ ꝓ cã honeſta certũ periculũ ſubierit, in temeritatem cõuertitur. Libertas quoq; ſi alios inſectetur, potius q̃ inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiã, niſi ſe intra cõgruentes nocentiũ pœnas coherceat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideãtur, nõ ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere, ſed bonorum ſpecie lapſos incidere in mala, dũ bonorum ac malorũ diſcrimen ignorant. Hæc qdem falſa nõ ſunt, ſed ad corpus cuncta referũtur. Nã parcum eſſe, aut cõſtantem, aut cautũ, aut quietũ, aut fortẽ, aut ſeuerum uirtutes ſunt quidẽ, ſed huius tẽporariæ uitæ. Nos aũt

qui hanc uitam cõtemnimus, alias nobis uirtutes ꝓpoſitas habemus; de quibus philoſophi, ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdã ꝓ uitiis, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nã ſtoici affectus omnes, quorũ impulſu animus cõmouetur ex homine tollunt, cupiditatẽ atq; lætitiam, metum, mœſtitiam, quorũ duo priora ex bonis ſunt, aut futuris, aut præſentibus, poſteriora ex malis. Eodẽ modo hæc quattuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura inſitos, q̃ praua opinione ſuſceptos. Et icirco cenſent, eos extirpari poſſe radicitus, ſi bonorũ malorumq; opinio falſa tollatur. Si.n. nihil cenſeat ſapiens bonũ, nihilq; malum, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet, nec metu terrebitur nec ægritudine cõtrahetur. Mox uidebimus, an efficiãt, qđ uelint, an qđ efficiant, interim, ꝓpoſitũ arrogans ac pene furioſum, q ſe putant mederi, & eniti poſſe cõtra uim rõnemq; naturæ.

Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, & doceãt affectuum naturalium ſtimulos euelli nõ poſſe, ſed mitigari. Et ꝙ ea quæ brutis aialibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa. Et quomodo ſtoici mẽtis affectiones diffiniant. Cap. XV.

Hæc enim naturalia eſſe non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonſtrat, quæ hiſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi poſſe negãt, quæ nobiſcũ ſimul nata ſunt, & conãtur oſtẽdere, q̃ ꝓuidẽter & q̃ neceſſarie Deus ſiue natura (ſic.n. dicunt) his

nos armauit affectibus, quos tamen, quia plærunq; uitioſi fiũt, ſi nimii ſint, poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari, ut tãtum homini, quantũ naturæ ſatis eſt, relinq̃tur. Nõ inſipiẽs diſputatio, ſi (ut dixi) oĩa non ad hãc uitã referrentur. Stoici ergo furioſi, qui ea nõ tẽperant, ſed abſcindũt, rebusq; à natura inſitis, caſtrare hominẽ quodãmõ uolũt. Q đ tale eſt, quale ſi uelint, aut metũ detrahere ceruis, aut uenenũ anguibus, aut irã feris, aut placiditatem pecudibus. Nã quæ ſingula mutis aĩalibus data ſũt, ea uero uniuerſa hoĩ ſimul. Q đ ſi, ut medici dicũt, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius eſt interficere animal ipſum, q̃ ex corpore aliq̃d euellere qđ eſt aĩantis naturã uelle mutarei. Sed hoĩes prudẽtes nõ intelligunt, cũ uitia ex hoĩe tollũt, ẽt uirtutẽ ſe tollere, cui ſoli locũ faciunt. Nã ſi uirtus eſt, in medie iræ ĩpetu ſeipſum cohibere & reprimere, qđ negare nõ poſſunt, caret ergo uirtute q́ſq́s ira caret. Si uirtus eſt libidinẽ corpis cõtinere, uirtutẽ careat neceſſe eſt, q́ libidinẽ, quã tẽperet, nõ habet. Si uirtus eſt cupiditatem ab alieni appetitione refrœnare, nullam certe uirtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibendum uirtutis uſus adhibetur. Vbi ergo uitia non ſunt, nec uirtuti locus eſt qdẽ, ſicut nec uictoriæ qdẽ, ubi aduerſarius nullus eſt. Ita fit ut bonũ ſine malo eſſe in hac uita non poſſit. Affectus igitur, quaſi ubertas animorum eſt naturalis. Nam ſicut inſertis ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat, ſic animus incultus uitiis ſua ſpõte inualeſcẽtibus, uelut ſpinis obducitur. Sed cũ uerus cultor acceſſerit, ſtatim cedẽtibus uitiis fruges uir-

tutis oriuntur. Deus itaq; cum hominem primum finge
ret, mirabili ꝓuidentia ingenerauit ei prius iſtas ani
mi cõmotiones, ut poſſet capere uirtutum, ſicut terra cul
turam, Poſuitq́; materiam uitiorum in affectibus, uir
tutis in uitiis. Quæ ꝑfecto aut nulla eſt, aut nulla erit,
aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſinit ea, per quæ uis
eius aut appareat, aut conſtet. Videamus nũc, iidem il
li, qui uitia penitus, excidunt, quid effecerint. Quatuor
illos affectus, quos ex opinione bonorum malorũq; na
ſci putant, quibus euulſis ſanandũ eſſe animũ ſapien
tis exiſtimãt, quoniã intelligunt & natura inſitos eſſe,
& ſine his nihil moueri, nihil agi poſſe, alia quæda in
eorum locum uicemq; ſupponunt. Pro cupiditate alias
ſubſtituunt uoluntatẽ, quaſi uero nõ multo ſit præſta-
bilius bonum cupere, q̃ malũ uelle. Itẽ pro lætitia gau-
dium, pro metu cautiõem. At in illo quarto immutandi
nominis eius rõ deficit. Itaq; ægritudinẽ penitus. i. mœ
ſtitiam dolorẽq; animi ſuſtulerũt, qđ fieri nequaq̃ po-
teſt. Quis. n. põt nõ dolere, ſi patriã aut peſtilẽtia ex-
hauſerit, aut hoſtis inuaſerit, aut tyrãnus oppreſſe-
rit? Põt aliqs non dolere, ſi ſublatã uiderit libertatẽ,
ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos uiros, aut extermina-
tos, aut crudeliſſime trucidatos, niſi cuius mẽs ita ob-
ſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus? Quare aut
omnia tollere debuerunt aut iplenda fuerãt cunta hæc
& debilis diſputatio, ideſt ẽt ꝓ ægritudine aliquid re
ponendũ, quoniã ſuperioribus ita ordinatis, hoc cõſe
quens erat. Vt. n. præſentibus lætamur bonis, ſic malis
angimur ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quã uitioſam pu-
tabant, nomen aliud indiderũt, ſic ægritudini, quoniã:

& ipſam uitioſam putabant, alind uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed uerbum, cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt uel maximus, contra quem natura pateretur, auferre uoluerunt. Nam illas omnium commutationes poteram coarguere pluribus & oſtendere, aut ſermonis ornandi augendæq; copiæ gratia, multa nomina hiſdem rebus impoſita, aut nihil certe non multum inter ſe illa diſtare, nam & cupiditas à uoluntate incipit, & cautio à metu oritur, & lætitia nihil aliud eſt, q̃ pfuſum gaudium. Sed putemus, ut ipſi uolunt, eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent perſeuerantem ac perpetuam uoluntatem, lætitiam uero, inſolenter ſe efferens gaudium, metum autem nimiam & excedentē modum cautionem. Ita fit, ut ea quæ tollenda eſſe cenſent, non tollant, ſed temperent, ſiquidem nomine tantūmodo immutant, res ipſæ manent, Eò igitur imprudentes reuoluuntur quo peripatetici ratione perueniunt, ut uitia; quoniā tolli non poſſunt, medio temperāda ſint. Errant ergo, quoniam non efficiunt, quod uolunt, & lōgo aſperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripatetici errauerunt, & ꝙ bonus uſus affectuum uirtus eſt, malus uitium. Et quòd uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt. Cap. XVI.

VT ego'ne peripateticos quidem acceſſiſſe ad ueritatem puto, quia uitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carēdum eſt enim uitiis etiam mediocribus, qn potius efficiendum

fuit primum, ne uitia eſſent, nec enim quicq̃ uitioſum naſci poteſt, ſed uitia fieri, ſi malis utamur affectibus, uirtutes, ſi bene. Deinde monſtrandũ, eſt non ipſos affectus ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Non eſt inquiunt nimia lætitia geſtiendum, ſed modice ac tẽperate. Hoc uero tale eſt, quale ſi dicerent, non eſſe currendũ concitate, ſed gradiendum moderate. At põt & qui graditur errare, & qui currit rectam uiam tenere. Quid ſi oſtendero eſſe aliquid, ubi non tantum modicum, ſed uel punctum gaudere uitioſum ſit, & aliud contra, in quo uel exultare lætitia minime criminoſum? Quid tãdem nobis iſta mediocritas proderit? Quæro utrũ ne ſapienti lætandum putent, ſi quid inimico ſuo mali uident accidere, aut utrum ne lætitiam refrœnare debeant, ſi uictis hoſtibus aut oppreſſo tyrãno libertas & ſalus ciuibus parta ſit? Nemo dubitat, q̃n & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari ſit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) non in his moderandis ſapiẽtiæ rõ uerſatur, ſed in cauſis eorum, quoniam extrinſecus cõmouẽtur, nec his potiſſimum frœna imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt eſſe in maximo crimine, & maximi poſſũt eſſe ſine crimine. Sed aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus & locis, ne uitia ſint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum eſt, errare autem malum, ſic moueri affectibus in rectum, bonum eſt, in prauum, malum. Nam libido ſi extra legitimum torum non euagetur, licet ſit uehemens, tamẽ culpa caret. Sin uero appetit alienum, licet ſit mediocris uitiũ tamen maximum eſt. Non eſt itaq; morbus iraſci, nec

cupere, nec libidine commoueri, ſed iracundū eſſe morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracūdus eſt, etiam cui non debet, aut cui non oportet iraſcitur. Qui cupidus, etiam quod non opus eſt concupiſcit. Qui libidinoſus, etiā quod legibus uetatur affectat. Omnis ergo ratio in eo uerſari debuit, ut quoniam earum rerū impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſario eſt inſitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam curſus offenſione ac periculo caret.

Quòd ea, quæ philoſophi uitia putant, uirtutes ſunt, ſi tamen referantur ad finem debitum, ideſt ad Deum. Et ꝙ inſani ſunt, qui humanam naturam, ingenitis affectibus ſpoliare nituntur. Cap. XVII.

SEd euectus ſum coarguendi ſtudio longius, cum ſit mihi propoſitum ea, quæ uitia philoſophi putauerunt oſtendere, nō tantum uitia non eſſe, uerum etiam magnas eſſe uirtutes. Ex illis docendi gratia ſumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum ſeu timorem in maximo uitio ponunt, ſummamq́; imbecillitatem eſſe animi putant, cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Credit ergo'ne aliquis fieri poſſe, ut idem metus ſumma ſit fortitudo? Minime. Neque enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua concluſione, ut apud Platonem Socrates, facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negauerāt, confiteri, ſed ſimpli-

citer oſtendam, ſummum metum ſummam eſſe uirtutē. Nemo dubitat, q̄n timidi & imbecalli ſit animi, aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem, quæ omnia quiſquis non exhorruerit fortiſſimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa uniuerſa non metuit. Ad quod probandum argumētis opus non eſt, ſpectatæ ſunt enim ſemper, ſpectāturq́; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis noua & inuſitata tormenta excogitata ſūt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium beſtiarum ultra ipſam mortem carnificina ſæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix atq; inuicta patientia ſine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis atq; prouinciis & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atqui hanc uirtutem nihil aliud, q̄ metus Dei fecit. Itaq; (ut dicebam) nō euellendus ut ſtoici, neq; temperādus timor, ut peripatetici uolunt, ſed in ueram uiam dirigendus eſt, auferendiq́; ſunt metus, ſed ita, ut his ſolus relinquatur, qui quoniam legitimus ac uerus eſt, ſolus efficit ut poſſint cætera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed ſi hæc, quæ terrena ſunt concupiſcit, uitium eſt, uirtus autem ſi cœleſtia. Qui enim iuſticiam, qui Deū, qui uitam perpetuam, qui lucem ſempiternā, ea omnia quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, & honores & potentatus & regna ipſa contemnet. Dicet fortaſſe ſtoicus. Voluntate opus eſt ad hæc conſequēda nō cupiditate, immo uero parum eſt uelle. Multi.n. uolunt, ſed cum dolor uiſceribus acceſſerit, uoluntas cedit,

cedit, cupiditas perſeuerat, quæ ſi efficiat, ut contemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma uirtus eſt, ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideoq́; potius illud efficere debemus, ut affectus quibus praue uti uitium eſt, dirigamus in rectū. Nam iſtæ cōcitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt, in quo recte moderādo ſummum rectoris officium eſt, ut uiam nouerit, quā ſi tenebit, licet q̃concitate ierit, nō offendit. Si aūt errauerit, licet placide ac leniter eat, aut per cōfragoſa uexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quo nō opus eſt, deferetur. Sic curſus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur, ſi rectam uiā teneat, fungetur officio. Metus igitur & cupiditas, ſi proiiciantur in terra, uitia fient, Virtutes aūt, ſi ad diuina referantur, parſimoniam cōtra uirtutis loco habēt, quæ ſi ſtudium eſt habendi, non pōt eſſe uirtus, quia in augendis uel tuendis terreſtribus bonis tota uerſatur. Nos aūt ſummum bonū nō referimus ad corpus, ſed omne officium ſolius animæ cōuerſatiōe metimur. Quod ſi (ut ſupra docui) patrimonio minime parcendum eſt, ut humanitatem iuſticiamq́; teneamus, non eſt uirtus frugi eē, qđ nomen uirtutis ſpecie fefellit ac decepit. Eſt.n. frugalitas abſtinentia quidem uoluptatum, ſed eo uitiū, quia ex habēdi amore deſcendit, cum ſit & uoluptatibus abſtinendum, & pecuniæ minime temperandum. Nā parce.i. mediocriter uti pecunia, quaſi quædam puſillitas eſt animi, aut pertimentis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare, aut cōtemptum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſus eū, qui rei familiari ſuæ non parcat prodigum uocant. Nā ita liberalem diſtin-

Frugalitas

guunt à ꝓdigo, ꝗ is liberalis ſit, qui abũ & benemeritis & cum oportet & quantũ ſatis eſt, largiatur, Prodigus uero qui & nõ meritis cum opus nõ eſt, & ſine reſpectu rei familiaris effundat. Quid ergo? Prodigum ne dicemus eum, qui miſericordiæ cã tribuit egentibus uictum? At qui multum refert, utrum'ne ſcortis ꝓpter libidinem largiare, an miſeris ꝓpter humãitatẽ. Vtrũ pecuniã tuã perductores, aleatores, lenonesq; diripiant, an illã pietati ac Deo præſtes. Vtrum'ne illã uentri ac gulæ ingeras, an ĩ theſauro iuſtitiæ reponas. Vt ergo uitiũ eſt effundere in malam ꝑtem, ſic in bonã uirtus. Si uirtus eſt nõ parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut bonis uitã ſuſtentes, quæ reparari non põt, uitiũ igitur parſimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, ꝗ̃ inſanos, qui hominem mite ac ſociale animal orbant ſuo nomine, qui euulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere uolunt, dum ſtudent animũ à perturbatiõibus liberare, & (ut ipſi dicunt) quietum tranquillumq; reddere. Quod fieri nõ tantũ nõ poteſt, quia uis et rõ eius in motu eſt, ſed ne oportet quidem, ꝗa ſicut aqua quidẽ ſemꝑ iacens & ꝗeta inſalubris & magis turbida eſt, ſic aĩus immotus ac torpẽs inutilis eſt etiã ſibi, nec uitã ipſam tueri poterit, quia nec faciet quicꝗ̃ nec cogitabit, cum cogitatio ipſa nihil aliud ſit, ꝗ̃ mentis agitatio. Denique ꝗ hanc immutabilitatem animi aſſerunt, priuare animũ uita uolunt, ꝗa uita actuoſa eſt mors ꝗeta. Quædã etiam recte pro uirtutibus habent, ſed earũ modũ non tenent. Virtus eſt conſtantia, non ut inferentibus iniuriam reſiſtamus, his.n. cædendũ eſt, quod cur fieri de-

beat, mox docebo, ſed ut iubentibus facere nos cõtra dei legẽ, cõtraq; iuſtiã, nullis minis aut ſuppliciis terreamur, quominus Dei iuſſionẽ hõis iuſſiõi præferamus. Itẽ uirtus eſt mortem cõtemnere, non ut appetamus, eãq; ultro nobis inferamus, ſicut philoſophorũ plurimi & maximi ſæpe fecerunt, quod eſt ſceleratũ ac nefariũ. ſed ut coacti Deum relinquere ac fidẽ prodere, mortẽ ſuſcipe malimus, libertatẽq; defendamus aduerſus ĩpotentiã ſtultam uecordemq; uiolentiã, ut oẽs ſæculi minas atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quæ alii timent, excelſa & inſuperabili mente dolorem mortemq;, calcamus. Hæc eſt uirtus, hæc uera eſt cõſtantia, in hoc tuenda & cõſeruanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla uis à Deo poſſit auertere. Vera igitur Ciceronis illa ſentẽtia eſt. Nemo inquit iuſtus põt eſſe, q mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet. Item Seneca in libris moralis philoſophiæ dicẽs, hic eſt ille homo honeſtus, non apice purpura'ue, non lictorũ inſignis miniſterio, ſed nulla re minor, qui cum mortem in uiciniã uidet, non ſic perturbatur, tanq̃ rem nouã uiderit, qui ſiue toto corpore tormẽta patienda ſunt, ſiue flãma ore recipiẽda eſt, ſiue extendendæ per patibulũ manus, nõ quærit q̃d patiatur, ſed quàm bene. Qui autem Deũ colit, nec patitur, nec timet. Ergo iuſtus! His rebus efficitur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutum exactiſſimos limites noſſe, aut tenere poſſit omnino qſquis eſt à religione Dei ſingularis alienus.

Quomodo præcepta Dei quibus inſiſtendũ eſt, à philoſophicis diſſideant inſtitutis, & quis ſit ſapientiæ titulus. Caput XVIII.

SEd omittamus philoſophos, qui aut omnino nihil ſciunt, idq́; ipſum pro ſumma ſcientia præſeferunt, aut qui non percipiũt ſummã eorum quæ ſciunt, aut qui quoniam ſe putant ſcire quæ neſciunt, inepte arroganterq́; deſipiunt. Nos ergo (ut ad propoſitum reuertamur) quibus ſolis à Deo *ueritas reuelata, & cœlitus miſſa ſapientia eſt, faciamus quæ iubet illuminator noſter* Deus, *ſuſtineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus.* Nec *tamen ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo,* Monet *enim* Deus, *operatorem iuſticiæ non oportere eſſe iactantem, ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe uideatur, habeatq́; iam precium gloriæ, quod captauit, nec premium cœleſtis illius ac diuinæ mercedis accipiat.* Cætera, *quæ obſeruare cultor* Dei *debet, facilia ſunt, illis uirtutibus cõprehenſis, non mentiatur unquam decipiendi aut nocendi cauſa.* Eſt *enim nefas eum, qui ueritati ſtudeat, in aliqua re eſſe fallacem, atq; ab ipſa, quam ſequitur, ueritate diſcedere.* In *hac iuſticiæ uirtutumq́; omnium uia, nullus mendacio locus eſt.* Itaq; *uiator ille uerus ac iuſtus non dicet illud* Lucillianum. Homini *amico ac familiari non eſt mentiri meum, ſed etiam inimico atq; ignoto exiſtimabit non eſſe mentiri ſuum.* Nec *aliquãdo committet, ut lingua interpres animi à ſenſu & cogitatione diſcordet.* Pecuniam *ſi quam crediderit, nõ accipiat uſuram, ut & beneficium incolume ſit, quod ſuccurrit neceſſitati, & abſtineat ſe prorſus alieno.* In *hoc enim genere officii debet ſuo eſſe contentus, quem*

oporteat alias, ne proprio quidem parcere, ut bonũ faciat, plus autem accipere q̃ dederit, iniuſtum ẽ. Quod qui facit inſidiatur quodammodo, ut ex alterius neceſſitate prædetur. At iuſtus nunquam prætermittet quominus aliquid miſericorditer faciat, nec inquinabit ſe huiuſmodi quæſtu, ſed efficiet, ut ſine ullo ſuo damno ipſum quod cõmodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiet à paupere, ut ſiquid ipſe præſtiterit, eo bonum ſit, quó fuerit gratuitum. Maledicenti benedicto reſpondeat, nunq̃ ipſe maledicat, nec uerbum malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbũ bonum. Quin etiam caueat diligenter, ne quando inimicũ ſua culpa faciat, & ſiquis extiterit tam proteruus, qui bono & iuſto faciat iniuriam, clementer ac moderate ferat, & ultionem ſuam ſibi non aſſumat, ſed Dei iudicio reſeruet, innocentiam ſemper & ubiq; cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum ualet, ut ipſe iniuriam non inferat, ſed ut illatam ſibi non uindicat. Sedet.n. maximus & æquiſſimus iudex ſpeculator ac teſtis omnium. Hunc homini præferat, hunc malit de ſua cã ꝓnunciare, cuius ſententiã nemo effugere põt, nec defenſione cuiuſquã nec gratia. Ita fit, ut homo iuſtus contẽptui ſit omnibus, & quia putabitur ſemetipſum defendere, non poſſe, habebitur pro ſegni & inerti. Qui aũt fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic ſtrennuus iudicatur, hũc colunt, hũc oẽs uerentur. Bonus uero ille tãetſi prodeſſe omnibus uel pluribus poſſit, illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, q̃ qui prodeſſe poſſit, ſed iuſtũ prauitas hominum deprauare nõ poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare, malitq; cõtemni, dũmodo ſemper

boni fungatur officio. mali nunq̄. Cicero in iiſdem illis officialibus. At uero ſiquis uoluerit, inquit, ſui animi complicatam notionem euoluere, iamſe ipſe doceat, eũ uirum bonũ eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. O q̄ ſimplicem ueramq́; ſententiam duorũ uerborũ adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere, niſi laceſſitus iniuria? ut uitiũ bono uiro quaſi cãm turpiſſimam apponeret, patientiæ, quæ omniũ uirtutum maxima eſt, facere expertem? Nociturum eſſe dixit bonum uirũ, ſi fuerit laceſſitus, iam ex hoc ipſo boni uiri nomen amittat neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minus.n. mali eſt referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ contẽtionesq́; naſcuntur, niſi ꝙ improbitati appoſita impatiẽtia, magnas ſæpe concitat tempeſtates? Quod ſi patientiam, qua uirtute nihil eſt uerius, nihil homine dignius inueniri põt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinus, tanq̄ ſi igni aquã ſuperfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatientiã ſibi cõparem nacta eſt, tanq̄ perfuſa oleo tantũ excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono uiro, ut enim nihil malorũ fiat, hæc ſola efficiet, quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro põt eſſe, tã calamitoſum, tãq́; cõtrarium, q̄ iræ frena pmittere, quæ illum non mõ boni, ſed ẽt hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipſe ait ueriſſime, nõ eſt ſecundũ hominis naturã. Nam & pecudes ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant. Et ſer

pentes ac feræ niſi perſequaris, ut occidas, negociū non exhibēt. Et (ut ad hominū exempla redeamus) imperiti quoq; & inſipientes ſi quãdo accipiunt iniurias, cæco & irrationabili furore ducūtur, & his qui ſibi nocent, uicē tribuere conantur. In quo igitur ſapiens ac bonus uir à malis & inſipientibus differt, niſi ꝙ habet inuictam patientiā, qua ſtulti carēt, niſi ꝙ regere ſe ac mitigare iram ſuā nouit, quā illi, quia uirtute indigent, frœnare nō poſſunt. Sed uidelicet hæc illū res fefellit, quia cū de uirtute quæritur, in quacūq; cōditione uincere putauit eſſe uirtutis. Nec uidere ullo mō potuit, hominem dolori & iræ ſuccūbentem, & his affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quãcunq; in partē prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriā nititur, eū ipſum à quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita q malū imitatur, bonus eſſe nullo pacto pōt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono & ſapiēti uiro, innocentiā patientiāq; detraxit. Sed qa ipſe caninā illā facūdiā (ſicut Salluſtius ab Appio dictū refert) exercuit, uoluit quoq; hominē canino mō uiuere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio cōtumeliæ q̄ pnicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, unde oportunius petretur exemplū, q̄ ex ipſius doctoris triſtiſſimo caſu, q cū his philoſophorū præceptis obtēperare geſtit ipſe ſe perdidit. Qui ſi laceſſitus iniuria patientiā tenuiſſet, ſi diſſimulare, ſi ferre cōtumeliā boni uiri eē didiciſſet, nec illas nobiles oratiōes alieno titulo inſcriptas, impatiētia & leuitate, & inſania profudiſſet, nunq̄ capite ſuo roſtra in quibus ante floruerat, cruētaſſet, nec rempublicā

fundit*us* proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo ac boni uiri non eſt uelle certare, ac ſe periculo committere, quoniã & uincere non eſt in noſtra ptãte, & eſt anceps oẽ certamen, ſed eſt ſapientis & optimi uiri, nõ aduerſariũ uelle tollere, qđ fieri ſine ſcelere ac piculo nõ põt, ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter iuſte põt. Sũma igitur uirtus habenda patientia eſt, quã, ut caperet hõ iuſtus, uoluit illũ Deus (ut ſupra dictũ eſt) ꝑ inertẽ contemni. Niſi.n. cõtumeliis fuerit affectus, quãtum habeat fortitudinis in ſeipſo cohibẽdo ignorabitur. Si aũt laceſſitus iniuria lædẽtẽ perſequi cœperit, uictus eſt. Si uero motũ illum rõne cõpreſſerit, hic planè imperat ſibi, & hic regere ſe põt. Quæ ſuſtentatio ſui recte patiẽtia nominatur, quæ una uirtus omnibus eſt oppoſita uitiis & affectibus. Hæc perturbatum ãnimũ ac fluctuantẽ ad tranquillitatẽ ſuam reuocat, hæc mitigat, hæc hominẽ ſibi reddit. Ergo quoniã naturæ repugnare ĩpoſſibile eſt & inutile, ut nõ cõmoueamur omnino, prius tamẽ q̃ cõmotio proſiliat ad nocendũ, quoad fieri põt maturius ſopiatur. Præcepit Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtrã, ne furoris noſtris teſtis abſcedat. Deniq; M. Tullius cõtra ſuũ præceptum, de quo pauloante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus poſuit. Spero inquit Cæſar, qui obliuiſci nihil ſoles, niſi iniurias. Q᷑ ſi hoc ille faciebat hõ, non à cœleſti tantum, ſed à publica quoq; ciuiliq; iuſticia remotiſſimus, quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati ſumus.

Quòd peripatetici ſtoicis obuiant in defenſione affe-

ctionum. Et quæ ſint tres furiæ, quas poetæ finxerũt, & quis earum uſus ſit & abuſus. Cap. XIX.

STOici cum affectus ex homine, tanquã morbos conantur euellere, peripateticis ſe opponunt, eosq; non modo retinent, ſed etiã defendunt, nihilq; in homine eſſe dicunt, quod nõ magna ratione ac prouidentia ſit innatum. Recte id quidem, ſi ſingularum rerum ueros terminos ſcirent. Itaq; hãc ipſam iram fomitem eſſe dicunt uirtutis, tanquã nemo poſſit aduerſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira concitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit uirtus ſcire ſe, nec cur homini attribuerit irã Deus. Quæ ſi nobis ideo data eſt, ut ea utamur ad occidẽdos homines, quid immanius homine, quid ſimilius feris bæluis extimandum eſt, q̃ id animal qđ ad cõmunionẽ, & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant, ira, cupiditas libido. Propterea poetæ tres furias eſſe dixerunt, quæ mẽtes hominũ exagitẽt, ira ultionẽ deſiderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his o.bus Deus certos, limites ſtatuit, quos ſi trãſcẽderint, maioresq; eſſe cœperint, neceſſe eſt naturam ſuã deprauẽt, & in morbos ac uitia uertantur. Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad uitam neceſſaria, libido ad ſobolem propagandam, iræ affectus ad coercenda peccata eorum, quæ ſunt in noſtra poteſtate, id eſt ut arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem iuſtitiamq; formetur, quæ niſi in metu cohibeatur, licentia

Quare deus tribuit nobis cupiditatem Libidinem Et Iram

tia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduerſum minores & iuſtum eſt & neceſſarium, ſic & aduerſum pares & pernicioſum eſt & impium. Impium, q̃ uiolatur humanitas, pernicioſum, q̃ illis repugnantibus aut pdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem, quam dixi eſſe ratio nẽ, cur homini ſit iræ affectus datus, ex ipſius Dei præ ceptis intelligi poteſt, qui iubet uti maledictis & læden tibus non iraſcamur. Manus autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus, hoc eſt ut peccantes eos aſſiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad uitia nu triantur. Sed rerum imperiti & rõnis ignari, eos affe ctus qui ſunt homini ad uſus bonos dati exterminaue runt, & latius q̃ ratio poſtulat, euagantur. Inde iniuſte atq; impie uiuitur, utuntur ira contra pares. Hinc diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra iuſticiã na ta ſunt. Vtũtur cupiditate ad congregãdas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerum genera orta ſunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uolu ptates. Hinc ſtupra, hinc adulteria. hinc corruptelæ om nes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit, quod ignorantes Deum facere nõ poſſunt, hic patiens, hic fortis, hic iuſtus eſt.

De quinq; ſenſuum uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datum ſit homini à natura, q̃ cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uiſus, & de ſpectaculis euitandis, & de ludorum & ſpectaculorũ authoribus.

Caput XX.

RESTAT ut contra quinq; ſenſuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipſius libri mēſura iam modum flagitat, quæ omnes, quoniā uitioſæ ac mortiferæ ſunt, uirtute ſuperari atq; opprimi debēt, uel (quod paulo ante dicebam) de affectibus ad rationem ſuam reuocari, Cæteræ animantes præter unam uoluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam ſentiunt, Vtuntur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus eſt ad uitam tuendam, audiunt inuicem ſeq; dignoſcunt, ut poſſint congregari. Quæ utilia ſunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex ſapore percipiunt, inutilia reſpuunt aut recuſant. Edēdi aut bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero ſolertiſſimi artificis prouidētia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadētem, quia propoſuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate ſemper, tāquam cum domeſtico hoſte pugnaret. Cicero in Catone maiore, Stupra uero, inquit, & adulteria, & omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, niſi uoluptatis. Cunq; homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mēte præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tā inimicum quā uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, neque in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere, ſed e contrario Deus idcirco uirtutem dedit, ut expugnaret & uinceret uoluptatem, eam'que egredientem fines ſibi datos, infra præſcriptum coerceret, ne hominem ſuauitatibus delinitum atq; captum, ditiōi ſuæ ſubiiceret, ac ſempiterna morte mulctaret. Voluptas oculorum uaria & multiplex eſt, quæ capitur

Cur deus uirtutem dedit

ex aſpectu rerum, quæ ſunt in uſu hominum, uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſime ſuſtulerunt. Aiunt.n. multo eſſe præclarius & homine dignius, cœlũ potius q̃ cælata intueri, Et hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorũ luminibus, tanq̃ floribus adornatum, q̃ picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cum diſerte ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitauerunt, tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt, quæ quoniam maxima ſunt irritamenta uitiorum, & ad corrũpendos animos potiſſime ualent, tollenda ſunt nobis, quia non modo ad beatam uitã nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo iugulari ꝑ uoluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam.ſ. q̃ ſi homicidii quod fit occulte, ſpectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus ſeceſſit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur, Innocentiores his omnibus, quorum ſanguinem uoluptati habent. Quæro nunc an poſſint pii & iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis miſericordiam deprecantes, non tantum patiũtur occidi, ſed efflagitant, feruntq́; ad mortem crudelia & inhumana ſuffragia, nec uulneribus ſatiati, nec cruore contenti, quinetiam percuſſos iacentesq́; repeti iubent, & cadauera ictibus diſſipari, neq; illos ſimulata morte deducat. Iraſcuntur etiã pugnantibus, niſi celeriter alter è duobus occiſus eſt, & tanq̃ humanum ſanguinẽ

ſitiant, oderũt moras, alios illis compares dari poſcũt recentiores, ut quãprimũ oculos ſuos ſatient. Hac con ſuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; nõ parcunt etiam innocentibus, ſed exercent in omnes, q̃d in malorum trucidationes didicerunt. Huius igitur publica homicidii ſocios & participes eſſe nõ cõuenit eos, qui iuſtitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, q̃d ne per leges quidem publicas licet, ſed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habẽtur. Ita neq; militare iuſto licebit, cuius militia eſt in ipſa iuſtitia, neq; uero accuſare quẽq̃ crimine capitali, quia nihil diſtat, utrum'ne ferro an uerbo potius occidas, quoniam occiſio ipſa prohibetur. Ita q; in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem ſit ſemper nefas, quem Deus ſanctũ animal eſſe uoluit. Ergo'ne illud quidem concedi aliquis exiſtimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ uel maxima eſt impietas. Ad uitam.n. Deus inſpirat animas nõ ad mortem. Verũ homines, ne quod ſit facinus, quo manus ſuas nõ polluãt, rudibus adhuc & ſimplicibus animis abnegant lucem nõ à ſe datam. Expectet uero aliquis, ut alieno ſanguini parcãt, qui nõ parcũt ſuo, ſed hi ſine ulla controuerſia ſcelerati & iniuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Nõ poſſunt innocentes exiſtimari, q uiſcera ſua in prædã canibus obiiciunt, & q̃tum in ipſis eſt, crudelius necãt, q̃ ſi ſtrãgulaſſent. Quis dubitet, q̃n impius ſit, qui alienæ miſericordiæ locum non tribuit? qui etiam ſi contingat ei, q̃d uoluit, ut alatur, addixit certe, ſanguinem ſuũ uel ad

ſeruitutem, uel ad lupanar. Quæ autē poſſunt, uel ſoleant accidere, in utroq; ſexu, uel per errorem quis non intelligit, quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici genere cōfuſum. Tam igitur nefarium eſt exponere, q̄ necare. At enim parricidæ facultatum anguſtias conqueruntur, nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætendunt, quaſi uero aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium, aut non cotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare ſi quis liberos ob paupertatem non poterit educare, ſatius eſt, ut ab uxoris cōgreſſione cōtineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homicidium facere nullo modo licet, nec intereſſe omnino conceditur, ne conſciētiam perfundat ullus cruor. Siquidē populo ſanguis ille præſtatur. In ſcænis quoq; neſcio an ſit corruptela uitioſior. Nam & comicæ fabulæ de ſtupris uirginum loquuntur, aut moribus meretricum, & quo magis ſunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt, eo magis ſententiarum elegantia perſuadent, & facilius inhærent audiētium memoriæ uerſus numeroſi & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubijciunt oculis parricidia & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant. Hiſtrionum quoq; impudicißimi motus, quid aliud niſi libidines docēt & inſtigant? quorum eneruata corpora, & in muliebrem inceſſum habitumq; mollita, impudicas fœminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docēt adulteria, dum fingunt, & ſimulatis erudiūt ad uerā? Quid iuuenes aut uirgines faciant, cum & fieri ſine pudore,

& ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utiq; qd facere poſſint, & inflammantur libidine, quæ aſpectu maxime concitatur, ac ſe quiſq; ꝓ ſexu in illis imaginibus præfigurat, ꝓbantq; illa dum ridēt, et adhærentibus uitiis corruptiores ad cubicula reuertūtur, nec pueri modo, quos præmaturis uitiis imbui nō oportet, ſed etiam ſenes, quos peccare nō decet, in talem uitiorum ſemitam dilabūtur. Circēſium quoq; ludorum rō qd aliud habet, niſi leuitatem, uanitatē, inſaniam? Tanto nāq; impetu cōcitantur animi in furorem, quāto illic impetu curritur, ut iā plus ſpectaculi exhibeāt, qui ſpectandi gratia ueniunt, cū exclamare & efferri, & exilire cœperint. Vitāda ergo ſpectacula omnia, non ſolum ne quid uitiorum pectoribus inſideat, quæ ſedata & pacifica eſſe debēt, ſed ne cuius nos uoluptatis conſuetudo deliniat, & à Deo atq; à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebratiōes Deorū feſta ſunt, ſiquidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocantur munera Saturno attributæ ſunt. Ludi autem ſcænici Libero, circenſes Neptunno. Paulatim uero & cæteris Diis idem honos tribui cœpit, ſinguliq; ludi nominibus eorum conſecrati ſunt, Sicut Siſinnius Capito in libris ſpectaculorum docet. Si quis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia conuenitur, diſceſſit à Dei cultu & ad Deos ſe contulit, quorū natales & feſta celebrauit.

De uoluptate auriū. Et qd ſibi uelit diuinorū eloquorū ſimplicitas, quæ oībus carminibus & floribus, ꝓ omniſq; uerborū præferēda eſt. Cap. XXI.

AVrium uoluptas ex uocum & cantuũ ſuaui tate percipitur, quæ ſalicet tam uitioſa eſt, q̃ oblectatio illa, de qua diximus oculorum. Quis enim non luxurioſum, ac nequã putet eũ, qui ſcæ nicas artes domi habeat? At qui nihil refert utrum'ne luxuriam ſolus domi, an cũ populo exerceas in theatro. Sed iam de ſpectaculis dictũ eſt, reſtat unum quod eſt nobis expugnãdũ, ne capiamur his quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nã illa omnia, quæ uerbis carent, id eſt aeris & neruorũ ſuaues ſoni, poſſunt facile contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen aũt compoſitum & oratio cum ſuauitate decipiẽs capit mentes, & quo uoluerit impellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Aſſueti.n. dulcibus & politis, ſiue orationibus, ſiue carminibus, diuinarum literarũ ſimplicem cõmunemq; ſermonem pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet aũt qcquid eſt ſuaue, & animo penitus, dum delectat, inſidit. Num igitur Deus & mẽtis, & uocis, & linguæ artifex diſerte loqui non poteſt? Immo uero ſumma prouidentia carere fuco uoluit ea, quæ diuina ſunt, ut omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati ſtudet, qui non uult ipſe ſe decipere, abiiciat inimicas & noxias uoluptates, quæ animam ſibi uinciant, ut corpus cibi dulces, præferãtur uera falſis æterna breuibus, utilia iucundis. Nihil aſpectu gratũ ſit, niſi quod pie, quod iuſte fieri uideas, nihil auditu ſuaue, niſi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic ſenſus non eſt ad uitiũ detorquendus,

quendus, qui nobis ideo datus eſt, ut doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaque ſi uoluptas eſt, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire iucũdum ſit. Hæc eſt uoluptas uera, quæ comes & ſocia uirtutis eſt. Hæc eſt non caduca & breuis, ut illæ quas appetunt, q corpori ut pecudes ſeruiunt, ſed perpetua & ſine ulla intermiſſione delectans. Cuius terminos ſi quis exceſſerit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, niſi ipſam uoluptatem, hic mortem meditatur, quia ſicut uita perpetua in uirtute eſt, ita mors in uoluptate. Qui enim tẽporalia maluerit, carebit æternis, qui terrena prætulerit, cœleſtia non habebit.

De uoluptate olfactus & guſtus, quam uir prudẽs euitare debet, ut laqueos & tendiculas mortis. Ca. XXII.

AD uoluptates autem ſaporis & odoris, & q duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent nihil ẽ aliud. quod à nobis diſputetur, niſi forte quis exigit, ut dicamus, turpe eſt ſapienti ac bono, ſi uentri & gulæ ſeruiat, ſi unguentis oblitus ac floribus coronatus incedat, quod qui facit, utiq; inſipiens, ineptus, & nihili ẽ, & quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit. Cur ergo illa facta ſunt, niſi ut illis fruamur? At enim iam ſæpe dictũ eſt, uirtutem fuiſſe futuram nullam, niſi haberet quæ opprimeret. Itaq; fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ uoluptatum arma ſunt illius, cuius opus unum eſt expugnare uirtutem, iuſticiamq; ab omnibus excludere. His blandi-

mentis titillat animas & ſuauitatibus. Scit enim quia mortis eſt fabricatrix uoluptas. Nam ſicut Deus hominem ad uitam non niſi per uirtutem ac laborem uocat ita ille ad mortem per delitias ac uoluptates, ſicut ad uerum bonum per fallacia mala, ſic ad uerum malum per bona fallacia peruenitur. Cauenda ſunt igitur oblectamenta iſta tanquam laquei & plagæ, ne ſuauitudinum mollicie capti ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus, & quare ſit in homine uehemẽtior q̃ in cæteris animalibus, & quantas per eum diabolus turpitudines ingerat, & ſpicula gehennæ. Et de licito coitu, & illicito. Et quare inter omnia animãtia ſola mulier poſt conceptum ſit patiens uiri. Et quis ſit cõtinentiæ uel incontinentiæ fructus. Cap. XXIII.

VEnio nunc ad eam quæ percipitur ex tactu uoluptatem, qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis aut ueſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto, quæ maxime coercenda eſt, quia maxime nocet. Cum excogitaſſet Deus duorum ſexuum ratiõem, attribuit ipſis, ut ſe inuicem appeterent, & coniunctione gauderent. Itaq; ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantium admiſcuit corporibus, ut in hos affectus auidiſſime ruerent, eáq; ratione ꝓpagari & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas & appetentia in homine uehemẽtior & acrior inuenitur, uel quia hominũ multitudinem uoluit eſſe maiorem, uel quoniã uirtutẽ ſoli

homini dedit, ut eſſet laus & gloria in cœrcendis uoluptatibus, & ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter, q̃ta ſit uis huius cupiditatis, quã quidã neceſſitatem dicere maluerunt, eãq; à recto & bono ad malum & prauũ trãſfert. Illiciata.n. deſideria immittit, ut aliena cõtaminent, quibus habere ꝓpria ſine delicto licet. Obiicit q̃ppe oculis irritabiles formas, ſuggeritq; fomenta, & uitiis pabulũ ſubminiſtrat, tũ intimis uiſceribus ſtimulos oẽs conturbat & cõmouet, & naturalẽ illũ incitat, atq; inflãmat ardorẽ, donec irretitũ hoĩem ĩplicatũq; decipiat. At ne q̃s eſſet, qui pœnarũ metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; conſtituit, & pudorẽ infeliciũ mulierũ publicauit, ut ludibrio haberet, tam eos qui faciũt, q̃ quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demerſit, pudorẽ extinxit, pudicitiam flagitauit. Idẽ ẽt mares admiſcuit maribus, & nefandos coitus contra naturã cõtraq; inſtitutũ Dei machinatus ẽ, ſic imbuit hoĩes, & armauit ad nefas oẽ. Quid.n. põt eẽ ſanctũ his, qui ætatẽ imbecillã & præſidio indigentẽ, libidini ſuæ depopulandã fœdandãq; ſubſtrauerint? Non põt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, q̃ impios & parricidas, q̃bus non ſufficiat ſexus à Deo datus, niſi & ſuũ ſexum ꝓfane ac petulanter illudãt. Hæc tamẽ apud illos leuia & quaſi honeſta ſunt. Quid dicã de his, q abhominandã nõ libidinẽ ſed inſaniã potius exercẽt? Piget dicere. Sed q̃d his fore credamus, quos nõ piget facere, & tamẽ dicẽdũ eſt, q̃ fit. De iſtis loquor, quorũ teterrima libido & execrabilis furor, nec capiti q̃dẽ par. Quibus

hoc uerbis aut qua indignatione tantum nefas proſequar? uicit officium linguæ, ſceleris magnitudo. Cũ igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eam uirtute maxima ſumus. Quiſqs affectus illos frœnare non poteſt, cohibeat eos intra pſcriptum legitimi tori, ut & illud quod auide expetit, aſſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam qd ſibi homines perditi uolunt? Nempe honeſta opera uoluptas ſequitur, ſi ipſam per ſe appetunt, iuſta & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas prohibet, tũ uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tãtũ alienis toris, quæ attingere non licet, uerũ ẽt publicis uulgatisq; corporibus abſtinẽdũ, Deus præcepit, docetq; nos, cũ duo inter ſe corpora fuerint copulata, unũ corpus efficere. Itaq; q ſe cœno imerſerit, cœno ſit oblitus neceſſe eſt, & corpus qdẽ cito ablui põt, mens autẽ contagione impudici corporis inquinata non poteſt, niſi ex longo tempore & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæſerit, colluuione purgari. Oportet ergo ſibi quẽq; præponere, duorũ ſexuũ coniunctionem generãdi cauſa datam eſſe uiuẽtibus. Eamq; legem his affectibus poſitam, ut ſucceſſionẽ parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut ſpectemus uoluptatemq; capiamus, ſed ut uideamus propter eos actus, qui pertinẽt ad uitæ neceſſitatem, ita genitalem corporis partem, quod nomen ipſum docet, nulla alia cauſa, niſi efficiẽdæ ſobolis accepimus. Huic diuinæ legi ſumma deuotione parendum eſt, ſint omnes qui Dei diſcipulos ſe profitebuntur ita morati & inſtituti, ut imperare ſibi poſſint. Nã qui uoluptatibus in-

dulgent, qui libidini obſequuntur hi animam ſui cor-pori mancipant, ad mortemq́; condemnant, quia ſe cor-pori addixerunt in quo habet mors poteſtatem. Vnuſ-quiſq; igitur, quantum poteſt, formet ſe ad uerecundiã, pudoremq́; colat, caſtitatem mente & conſcientia tuea-tur. Nec tantũm legibus publicis pareat, ſed ſit ſupra oẽs leges, q legẽ Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſue-uerit, iam pudebit eum in deteriora deſcendere. Mo-do placeant recta & honeſta, quæ melioribus iucun-diora ſunt, q̃ praua & inhoneſta peioribus. Nondum omnia caſtitatis officia executus ſum, quam non modo Deus intra priuatos parietes, ſed etiam præſcriptio le-ctuli terminat, ut cum quis habeat uxorem, neq; ſeruã neq; liberam habere inſuper uelit, ſed matrimonio fi-dem ſeruet. Non. n. ſicut iuris publici ratio eſt, ſola mu-lier adultera eſt, quæ habet alium, maritus autem etiã ſi plures habeat, à crimine adulterii ſolutus eſt. Sed di-uina lex ita duos in matrimonium, quod eſt in corpus unum pari iure coniungit, ut adulter habeatur quiſq́s compagem corporis in diuerſa diſtraxerit. Nec ob ali-am cauſam Deus, cum cæteras animantes ſuſcepto fœtu maribus repugnare uoluiſſet, ſolam omnium mulierẽ patientem uiri fecit. ſ. ne fœminis repugnantibus libi-do cogeret uiros aliud appetere, eoq́; facto caſtitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier uirtutem pudi-citiæ caperet, ſi peccare nõ poſſet. Nam quis mutũ ani-mal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mare re-pugnat? Quod ideo facit, quia neceſſe eſt in dolorẽ at-q; in periculum ueniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt non facere, quod non poſſis facere. Ideo autem pudi-

citia in homine laudatur, quia non naturalis eſt ſed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri eſt, immo exemplo cõtinentiæ docẽda uxor, ut ſe caſte gerat. Iniquũ eſt. n. ut id exigas, quod ipſe præſtare non poſſis. Quæ iniquitas id effecit profecto, ut eſſent adulteria, fœminis ægre ferentibus præſtare ſe fidem, nõ exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc cãm uitiis ſuis prætendat, iniuriã ſe peccando nõ facere ſed referre. Quod optime Quintil. expreſſit. Hõ inqt, neq; alieni matrimõii abſtinẽs, neq; ſui cuſtos, quæ inter ſe natura cõnexa ſunt. Nã neq; maritus circa corrũpendas aliorũ coniuges occupatus põt uacare domeſticæ ſanctitati, & uxor cũ in tale incidit matrimoniũ, exemplo incitata, aut imitari ſe putat, aut uindicari. Cauendũ eſt igitur ne excuſationẽ uitiis noſtra intemperãtia demus ſed aſſueſcant inuicẽ mores duorum, & iugũ paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nã ferè in hoc iuſticiæ ſumma cõſiſtit, ut non facias alteri, quicqd ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt quæ ad cõtinentiam præcipiũtur à Deo. Sed tamẽ ſi qs diuina præcepta circũſcribere ſe putet poſſe addantur illa, ut cis calumnia & occaſio fraudis remoueatur, adulterũ eſſe q̀ a marito dimiſſam duxerit, et eũ qui præter crimen adulterii uxorem dimiſerit, ut alterã ducat. Diſſociari. n. corpus & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantũ adulteriũ eſſe uitandum, ſed etiam cogitationem, nequis aſpiciat alienã & animo cõcupiſcat. Adulteram. n. fieri mentẽ, ſi uel imaginem uoluptatis ipſa ſibi depinxerit. Mens eſt. n. profecto quæ peccat, quæ immoderatæ libidinis

fructum cogitatione cõplectitur, in hac crimen ẽ, in hac omne delictum. Nã & ſi corpus nulla ſit labe maculatũ non cõſtat tamẽ pudicitiæ rõ, ſi animus inceſtus ẽ, nec illibata caſtitas uideri põt, ubi cõſcientiã cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis exiſtimet difficile eẽ imponere frænos uoluptati, eamq́; uagam & errantem caſtitatis pudicitiæq́; limitibus includere, cũ propoſitum ſit hominibus omnibus eã uincere, ac plurimi beatam atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt, multiq́; ſint, qui hoc cœleſti genere uitæ feliciſſime perfruantur. Quod quidẽ non ita Deus fieri præcepit tãq̃ aſtringat, quia generari homines oportet, ſed tanquã ſinat. Scit.n. quantã his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc inquit facere potuerit, habebit eximiam incõparabilemq́; mercedem. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt omniumq́; conſumatio uirtutum. Ad quam ſiq uis eniti atq; eluctari potuerit, hũc ſeruum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet. Hic terram triumphabit, hic erit conſimilis Deo, q uirtutem Dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur, ſed de eo loquimur cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia grauia ſunt, dum ignores, ubi cognoueris facilia, per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

De pœnitentia & fructu eius, & conſcientiæ ſtimulis, & diſtricto Dei iudicio, & quibus ſacrificiis, & in qua ara poſſit placari. Cap. XXIIII.

NEc tamen deficiat aliquis, aut de ſe deſpe-ret, ſi aut cupiditate uictus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniuſtitiæ uiam lapſus eſt. Pōt.n. reduci ac liberari, ſi eum pœniteat actorū, & ad meliora cōuerſus ſatis Deo faciat, quod fieri poſſe Cicero non putauit, cuius hæc in Academico tertio uerba ſunt. Quod ſi liceret his qui in itinere deerraſſent, ſic uitam deuiam ſecutos corrigere errorem pœnitendo, facilior eſſet emēdatio temeritatis. Licet planè. Nā ſi liberos noſtros cū delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correptos eſſe arbitramur, & abdicatos abiectosq́; rurſus, tamen ſuſcipimus, fouemus, amplectimur, cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergo idē dominus ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliturū oēs iniquitates noſtras, ſi iuſtitiā denuò cœperimus operari. Sicut.n. nihil prodeſt male uiuenti ante actæ uitæ probitas, quia ſuperueniens nequitia iuſtitiæ opera deleuit, ita nihil officiunt peccata uetera correcto, quia ſuperueniens iuſtitia labem uitæ prioris aboleuit. Quē enim facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit. Ideoq́; græci melius & ſignificantius μετάνοιαν dicunt, quam nos latine poſſumus dicere reſipiſcentiā. Reſipiſcit enim quaſi ſuam mentem ab inſania recæperit, quem errari piget, caſtigatq́; ſeipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad rectius uiuēdum, tum idipſum maxime cauet, ne rurſus in eoſdē laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; animalia cum fraude decipiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricauerint,

fiunt poſtmodum cautiora, uitantq́; ſemper ea omnia, in quibus dolos inſidiasq́; ſenſerunt. Sic hominē pœnitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit. Nemo enim pōt eſſe tam prudens, tam circumſpectus, ut non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem noſtram ſciēs pro ſua pietate aperuit nobis portum ſalutis, ut huic neceſſitati, cui fragilitas carnis ſubiecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubueniret. Ergo quicūq; aberrauerit referat pedem ſeq; q̄primum recipiat ac reformet.

Sed reuocare gradum ſuperasq́; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim male iucūdis uoluptatibus, uix diuelli ab his poſſunt, facilius recta ſequerentur, ſi earum ſuauitates non attigiſſent. Sic ſi eripiant ſe malæ ſeruituti, condonabitur his omnis error, ſi errorem ſuum uita meliore correxerint. Nec lucrari ſe quiſq̄ putet, ſi delicti conſcium nō habebit. Scit enim ille omnia, in cuius conſpectu uiuimus, nec ſi uniuerſos homines celare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditū, nihil poteſt eſſe ſecretum. Quod in exhortationibus ſuis Seneca mirabili ſententia terminauit. Magnum inquit neſcio quid maiusq́; q̄ cogitari poteſt, numē eſt, cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiā, patemus Deo. Quid uerius dici poteſt ab eo, qui Deū noſſet, q̄ dictū eſt ab homine ueræ religionis ignaro? nam & maieſtatem Dei expreſſit maiorem eſſe dicendo, q̄ ut eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet, & ipſum ueritatis attigit fontem, ſentiendo uitā hominum ſuperuacuam

non eſſe (ut Epicurei uolunt) ſed Deo ab his operam uiuendo dari, ſiquidē iuſte ac pie uixerint. Potuit eſſe uerus Dei cultor, ſiquis illi mōſtraſſet, & cōtempſiſſet profecto Zenonem & magiſtrum ſuum Socionem, ſi uere ſapientiæ ducem nactus eſſet. Huic nos inquit approbemus. Cœleſtis prorſus oratio niſi accederet ignorantiæ confeſſio, nihil prodeſt incluſam habere cōſcientiam, patemus Deo. Nullus ergo mendatio, nullus diſſimulationi locus eſt, quia parietibus oculi hominū ſubmouentur, Dei aūt diuinitas nec uiſceribus ſubmoueri pōt, quominus totum hominē perſpiciat & norit. Idē in eiuſdem operis primo. Quid agis inquit? qd machinaris? quid abſcondis? Cuſtos te tuus ſequitur. Alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium mors, alium ualitudo. Hære hic, quo cadere nunq̄ potes. Quid locum abditum legis, & arbitrum remoues? Putas tibi cōtigiſſe, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi ꝓdeſt non habere conſcium, habenti conſcientiam. Nō minus mirabiliter de conſcientia & Deo Tullius, Meminerit, inquit, Deū ſe habere teſtem. i. (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe diuinius. Item cum de bono & iuſto uiro loqueretur, Itaq; talis uir, inquit, nō modo facere, ſed ne cogitare quidē quicq̄ audebit, quod nō audeat prædicare. Purgemus igitur cōſcientiam, quæ oculis Dei eſt peruia, & (ut idē ait) ſemper ita uiuamus, ut rōnem nobis reddendam arbitremur, putemusq; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & iudex, & teſtis ipſe futurus eſt, cui ratiōem uitæ repoſcenti actus ſuos inficia-

ri non licebit. Ergo ſatius eſt aut effugere conſcientiā, aut nos ipſos ultro aperire animum & perniciem reſciſſis uulneribus effundere, quibus nemo aliud mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, uiſum cæcis reddidit, maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam diſtrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram & perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hæc omnibus medicina, quoniam maiori periculo uexatur anima q̃ corpus, & q̃primum latentibus morbis adhibenda eſt curatio. Neq; enim ſi utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, corporis totius fortiſſima ualitudine, tamen eum non dixerim ſanum ſi efferatur ira, ſuperbia tumidus infletur, libidini ſeruiat, cupiditatibus inardeſcat, ſed eum potius qui ad alienam fœlicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſancte uideat, nihil omnino appetat, non concupiſcat alienum, non inuideat ulli, non faſtidiat quenquam, ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uerſetur. Ille homo ſanus, ille iuſtus, ille perfectus eſt. Quiſqs igitur his oībus pceptis cœleſtibus obtēperauit, hic eſt ueri Dei cultor, cuius ſacrificia ſunt māſuetudo aī, & uitā innocens, & actus boni. Quæ oīa q exhibet, toties ſacrificat, quoties bonū aliqd ac piū fecerit. Deus.n.nō deſiderat uictimā, neq; muti aialis, neq; mortis ac ſanguinis, ſed hominis uitam. Ad qđ ſacrificiū neq; uerbenis opus eſt, neq; fibris, neq; ceſpitibus, quæ ſunt utiq; uaniſſima, ſed his quæ de intimo corde pferūtur. Itaq; in arā dei, quæ uere maxima eſt,

& quæ in corde hominis collocata, coinquinari non põt ſanguine, iuſticia imponitur, pacientia, fides, innocen-tia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt ueriſſimus ritus, hæc illa lex Dei (ut à Cicerone eſt dictum) præclara & di-uina, ſemperq́; recta & honeſta iubet, uetatq́; praua & turpia, cui parentem ſanctiſſimæ ac certiſſimæ legi iuſte ac legitime neceſſe eſt uiuere. Cuius legis pauca equidem capita poſui, ꝙ ſum pollicitus, ea me tantum-modo eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigium uirtuti et iuſticiæ imponerent. Siquis uolet cætera omnia cõpræ hendere ex fonte ipſo petat, unde ad nos riuus iſte ma-nauit.

De differentia doni & ſacrificii diuini, & forma lau dandi Deum, & orationis forma & fructu,

Caput XXV.

NVnc de ſacrificio ipſo dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non caſtum donum Deo. Quid ergo? Picta. ſ. & texta pretioſa? imo uero nõ caſtum donum Deo quicquid ſurripi, quicquid corrũ-pi poteſt. Sed ſicut hoc uidit, non oportere uiuenti offer re aliquid, quod ſit ex mortuo corpore, cur illud non ui dit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quanto melius & uerius Seneca? Vultis ne uos, inqt, Deum cogitare magnum & placidum, & maieſtate le-ui uerendum amicum, & ſemper in proximo, nõ immo lationibus & ſanguine multo colendum. Quæ enim ex trucidatione immerentiũ uoluptas eſt? Sed mente pu-ra, bono hõeſtoq́; ꝓpoſito, nõ tẽpla illi cõgeſtis in altitu dinem ſaxis ſtruenda ſunt, in ſuo cuiq; conſecrandus eſt pectore. Veſtes igitur, gemmas, & cætera, quæ habẽ

tur in pretio, ſi quis putet Deo chara, is planè quid ſit Deus neſciat, cui putat uoluptati eſſe eas res, quas etiã homo, ſi qs cõtempſerit, iure laudabitur. Quid ergo caſtum, qd Deo dignũ, niſi quod ipſe in illa diuina lege ſua popoſcit? Duo ſunt quæ offerri debeãt, donũ & ſacrificium, donum in perpetuũ, ſacrificiũ ad tp̃s. Verum apud iſtos, qui nullo mõ rõnem diuinitatis intelligunt, donum eſt q̃cqd auro argentoq; fabricatur. Item qcqd ſerico & purpura texitur, ſacrificium eſt & uictima, & quæcunq; in ara cremãtur. Sed utroq; non utitur Deus, quia & ipſe incorruptus eſt, & illud totũ corruptibile. Itaq; Deo utrũq; incorporale offerendũ eſt, quo utitur. Donũ eſt integritas animi, ſacrificiũ, laus, & hymnus. Si.n. Deus non uidetur, ergo his rebus coli debet, quæ nõ uidentur. Nulla igitur alia religio eſt uera, niſi quæ uirtute ac iuſticia cõſtat. Quõ autem Deus iuſticia hominis utatur, intellectu facile eſt. Si.n. iuſtus fuerit hõ, accepta immortalitate in æternũ Deo ſeruiet. Homines aũt nõ niſi ad iuſticiam naſci, tum philoſophi ueteres, tum ẽt Cic. ſuſpicatur, diſſerens.n. de legibus, ſed omniũ, inquit, quæ in hominũ doctorũ diſputatiõe uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, q̃ planè intelligi nos ad iuſticiam eſſe natos. Id ergo ſolũ Deo exhibere atq; offerre debemus, ad quod capiendũ nos ipſe generauit. Hoc aũt duplex ſacrificii genus q̃ ſit uerissimũ Trimegiſtus Hermes idoneus teſtis eſt. Qui nobiſcum.i. cũ ꝓphetis, quos ſequimur, tam uerbis q̃ re congruit, de iuſticia ſic locutus eſt. Hoc uerbũ õ fili adora & cole. Cultus aũt Dei unus eſt, malum nõ eſſe. Item in alio ſermone ꝑfecto cum exaudiſſet Aſclepiũ quæren-

tem à ſuo filio, utrum placeret patri eius offerri thus & alios odores ad ſacrificiũ Dei, exclamauit. Bene bene ò mi nate, ò Aſclepi. Eſt.n. maximum tale q̃d de illo uno ac ſingulari bono in animũ inducere. Hæc & his ſimilia huic non conueniunt. Omniũ.n. quæcunq; ſunt, plenus eſt, & omnium minime indigẽs. Nos uero gratias agentes, adoremus. Huius.n. ſacrificiũ ſola benedictio. Et recte. Verbo.n. ſacrificari oportet Deo, ſiq̃dẽ Deus uerbũ eſt, ut ipſe cõfeſſus eſt. Summus igitur colẽdi ritus eſt, ex ore iuſti hominis ad Deũ directa laudatio, quæ tamẽ ipſa, ut Deo ſit accepta, & humilitate, & timore, & deuotione maxima opus eſt, ne q̃s forte integritatis & innocẽtiæ fiduciã gerens, tumoris & arrogantiæ crimẽ incurrat, eo'q; facto gratiã uirtutis amittat. Sed ut ſit Deo charus omni'q; macula careat, miſericordiã Dei ſemp̃ imploret, nihil'q; aliud p̃cetur, niſi peccatis ſuis ueniã, licet nulla ſint. Si q̃d aliud deſiderauit, nõ eſt opus dicto ſcienti, q̃d uelimus, ſiq̃d ei boni euenerit, gratias agat, ſiq̃d mali, ſatiſfaciat, & illud ſibi ob peccata ſua fateatur eueniſſe, nihilominus in malis gratias agat, & in bonis ſatiſfaciat, ut idem ſit ſemper & ſtabilis, & imutabilis & incõcuſſus. Nec tantũ hoc in tẽplo putet ſibi eſſe faciẽdum, ſed & domi & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum deniq; habeat. Deũ ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum. Quod ſi Deo patri ac domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac deuotione ſeruierit, conſumata & perfecta iuſticia eſt, quam qui tenuerit, hic (ut ante teſtati ſumus) Deo paruit, hic religione atque ſuo officio ſatiſfecit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEPTIMVS ET VLTIMVS.

DE DIVINO PREMIO ID EST DE VITA BEATA ET VLTIMO FVTV RO IVDICIO.

Quid ſit dictum in præcedentibus Libris, q̃d reſtat di cendum in ultimo, qui ſint credituri ueritati, & qui non, & quare. Cap. I.

BEne habet, iacta ſunt fundamenta, ut ait eximius orator, Verum nos nõ tantũ fundamẽta iecimus, quæ firma & idonea eſſent operi perferẽdo, ſed magnis robuſtisq́ molibus, ædificaũ totũ pene uſq; ad ſummã ꝑduximus, Reſtat id q̃d eſt multo facilius, uel tegere uel ornare, ſine quo tamen priora opa inutilia ſunt & ingrata. Nã q̃d ꝓdeſt aut falſis religionibus liberari, aut intelligere uerã? Quid aut uanitatẽ falſæ ſapiẽtiæ peruidere, aut quæ ſit uera cognoſcere? quid inquam prodeſt cæleſtẽ illam

iuſtitiã defendere, qđ cũ magnis difficultatibus cultũ Dei tenere, quæ eſt ſumma uirtus? niſi eũ diuinũ premium beatitudinis perpetuæ ſubſequatur, de qua nobis eſt in hoc libro diſſerẽdum, ne priora omnia irrita & infructuoſa uideantur, ſi hoc, cuius cauſa illa ſuſcepta ſunt, in incertum relinquamus. ne quis forte arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi, dum eorum cœleſti mercede diffidit, quam Deus ſtatuit ei, qui hæc ſuauia terræ bona pro ſola nudaq; uirtute contempſerit. Satis & huic parti faciamus, tum teſtimoniis diuinarum literarum, tum etiam probabilibus argumẽtis, ut æque clarum ſit, & futura præſentibus, & diuina terrenis, & perpetua breuibus eſſe anteponenda, quoniã temporalia ſunt premia uitiorum, ſempiterna uirtutum. Exponam igitur rationem mundi, ut facile poſſit intelligi, quando & quare ſit effectus à Deo, quod Plato, qui de mundi fabricatione diſſeruit, nec ſcire potuit, nec explicare, quippe qui cœleſte myſterium, quod non niſi ꝓphetis ac Deo docente diſcitur, ignorabat. Ideoq; in ꝑpetuum dixit eſſe fabricatum, quod longe ſecus ẽ, quoniam quicquid eſt ſolido ac graui corpore, ut initium cœpit aliquando, ita finem capiat neceſſe eſt. Nã Ariſto. cum non uideret, quemadmodum poſſet tanta rerum magnitudo interire, & hanc præſcriptionem uellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundum, ac ſemper futurum. Prorſus nihil uidit, quia quicquid eſt, aliquando habuerit principium neceſſe eſt, nec omnino quicq̃ poteſt eſſe niſi cœperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, extinguiq; uideamus, quæ ſint utiq; mundi partes, intelligitur totum eſſe mortale,

cuius

cuius membra ſunt mortalia. Ita fit, ut natum ſit quicquid pōt interire, ſed & omne quod ſub uiſum oculorū uenit, & corporale (ut ait Plato) & ſolubile ſit neceſſe eſt. Vnus igitur Epicurus autore Democrito ueridicus in hac re fuit, qui ait, & ortū aliquando, & aliquādo eſſe periturum. Nec tamē rōnem ullam reddere potuit, ſcilicet aut quibus de cauſis hoc tantū opus, aut quo tēpore reſoluatur. Quod quoniā nobis Deus reuelauit, nec cōiecturis id aſſequimur, ſed traditiōe cœleſti, docebimus ſedulo, ut tādem ſtudioſis ueritas appareat, nec uidiſſe, nec cōprehendiſſe philoſophos ueritatem. ſed ita leuiter odoratos, ut tamē unde eos ille odor ſapientiæ tam ſuauis, tam iucundus afflaret, nullo modo ſenſerint. Interim neceſſariū puto admonere lecturos, ꝙ hæc noſtra quæ tradimus, prauæ uitioſæq; mentes, aut omnino nō intelligent, hebetatur enim acies eorū terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus oēs grauant, imbecillesq; reddunt, aut ēt ſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & eſſe hæc uera nolent, quia trahuntur à uitiis, & ſcientes malis ſuis fauent, quorū ſuauitate capiūtur, & uirtutis uiā deſerunt, cuius acerbitate offenduntur, nā q̄ auaritia & opū inexplebili quadā ſiti flagrant, q̄a nō poſſunt uenditis aut elargitis, quæ amant, tenui cultu uitā degere, ſine dubio malunt id eſſe fictū, quo deſideriis ſuis renūciare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati (ut ait poeta) in furias ignemq; ruunt, utiq; incredibilia nos afferre dicūt, quia uulnerant aures eorū præcepta cōtinentiæ, quæ illos uoluptatibus ſuis prohibent, q̄bus animā ſuam cū corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore

potentiæ inflāmati, oē ſtudiū ſuum ad honores acqren dos cōtulerunt, ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omni potentia & honore contempto humiles uiuere, atq; ita humiles, ut & accipere iniuriā poſſint, & referre nolint ſi acceperint. Hi ſunt homines, q contra ueritatem clauſis oculis quoquomodo latrant. Qui aūt ſani ſunt, uel erunt, ideſt non ita uitiis immerſi, ut ſanabiles non ſint, & credent his & libenter accedent, & quæcunq; dicimus aperta, & plana, & ſimplicia, & quod maxime opus eſt, uera & in expugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet, niſi qui ſequi poteſt, ſe qui aūt non facile eſt omnibus. Hi poſſunt, quos paupertas & rerū indigētia exercuit, & capaces uirtutis effecit. Nam ſi uirtus eſt tolerantia malorū, nō capiunt ergo uirtutem, ſequi ſemper in bonis fuerūt, quia mala neq; experti ſunt, neq; ferre poſſunt aſſuetudine ac deſiderio bonorū, quæ ſola nouerunt. Eo fit, ut paupes & humiles Deo credant facilius, qui ſunt expediti q̄ diuites, qui ſunt impedimentis plurimis implicati, immo catenati & cōpediti ſeruiunt ad nutum dominæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit; nec poſ ſunt in cœlum aſpicere, quoniā mens eorū in terrā ꝓna, humiq; de fixa eſt. Virtutis aūt uia nō capit magna onera portātes, anguſtus admodū trames eſt, per quem iuſticia hominē deducat in cœlum, hunc tenere nō pōt, niſi qui fuerit expeditus & nudus. Nam iſti locupletes multis & ingentibus ſarcinis onerati, per uiā mortis incedunt, quæ latiſſima eſt, quoniā late ꝑditio dominatur. His acerba ſunt, his uenena, quæ Deus ad iuſticiā

Virtus

præcepit, quæq; nos Dei magiſterio de uirtute ac ueritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebũt, neceſſe eſt, hoſtes ſe eſſe uirtutis iuſtitiæq; fateantur, aggrediar nũc quòd ſupereſt, ut finis operi poſſit imponi. Id aũt ſupereſt, ut de iudicio Dei diſſeramus, qđ tunc conſtituetur, cũ dominus noſter redierit in terram, ut unicuiq; pro merito, aut premiũ perſoluat aut pœnã. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, ſic in hoc ſecundũ referamus aduentum, quem iudæi quoq; confitentur & ſperant, ſed fruſtra, quoniam neceſſe eſt ad eos conſolandos reuertatur, ad quos conuocandos prius uenerat, nam qui uiolauerunt impie humilem ſentient in poteſtate uictorẽ. Eaq; omnia quæ legunt & nõ intelligunt, deo cõpenſante patientur, qppe qui peccatis omnibus inquinati, & inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati, ſed erit nobis contra iudæos ſeparata materia, in qua illos erroris & ſceleris conuincemus, nunc ignaros ueritatis inſtruamus.

Quòd aureum ſæculum .i. feliciſſimus ſtatus futurus eſt, poſt iudicium. Et quare ratio mundi non poteſt ab homine apprehendi, & ꝙ ueram ſapientiam non aſſequitur quis beneficio naturæ, ſed gratiæ. Cap. II.

DIſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatũ, ut iniuſtũ hoc ſæculũ decurſo tẽporũ ſpatio terminũ ſumat, extinctaq; ꝓtinus omni malitia, & piorum animis ad beatam uitam reuocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum deniq; (ut poetæ uocant) ſæculum, Deo ipſo regnante floreſcat. In primis

cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit ꝙ ratio-nem mundi, quæ totam ſapientiam continet, non com-prehenderunt. Ea uero ſenſu proprio & interna intel ligentia non poteſt comprehendi, quod illi ſine doctore per ſeipſos facere uoluerunt. Itaq; in uarias ſibi ſæpe contrarias ſententias inciderunt, ex quibus exitũ non haberent, & in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſita-uerunt. ſ. aſſumptionibus eorũ, non reſpondente rõne, cum aſſumpſiſſent, quidẽ uera, ſed quæ affirmari pro-bari'q; non poſſent ſine ſcientia ueritatis rerũq; cœle-ſtium, quæ (ut ſæpe iam dixi) nõ poteſt eſſe in homine, niſi Deo docente percepta. Nam ſi poteſt homo intellige-re diuina poteſt & facere. Nam intelligere eſt quaſi eue ſtigio ſubſequi. Non põt autem facere quæ Deus, q mor tali corpore indutus eſt. Ergo nec intelligere qdem põt, quæ fecit Deus. Quod aũt fieri non poſſit, ex immenſi tate rerũ atq; operum diuinorũ facile eſt unicuiq; me-tiri. Nã ſi mundũ cum omnibus quæ ſunt in eo, contem plari uelis, intelliges profecto, quantũ Dei opus huma nis opibus antestet. Ita q̃tum inter opera diuina & hu-mana intereſt, tantũ diſtare inter Dei hominis'q; ſapiẽ tiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus atq; ĩmor talis, & ideo perfectus, quia ſempiternus eſt, ſapientia quoq; eius perinde ut ipſa perfecta eſt. Nec obſtare illi quicq̃ poteſt, quia nulli rei Deus ipſe ſubiectus ẽ. Ho-mo aũt quia ſubiectus eſt paſſioni, ſubiecta eſt & ſapi entia eius errori, & ſicut hominis uitam multæ res im pediunt, quominus poſſit eſſe perpetua, ita ſapientiã quoq; eius multis rebus impediri neceſſe eſt, quomi-nus in perſpicienda penitus ueritate perfecta ſit. Ergo

nulla eſt humana ſapientia, ſi per ſe ad notionem ueri ſcientiamq; nitatur, quoniã mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa neq; liberius euagari, neq; clarius perſpicere ueritatẽ põt, cuius notio diuinæ conditionis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt, homo aũt non cogitando, aut diſputãdo aſſequi eam poteſt, ſed diſcendo & audiendo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt & docere. Ideo. M. Tullius ſententiam Socratis de Platone transferens dicentis, ueniſſe tempus ut ipſe migraret è uita. Illos autem, apud quos cauſam ſuam perorabat, agere uitam. Vtrum melius ſit inquit, Dii immortales ſciunt, hominem autẽ arbitror ſcire neminem. Quare neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas alienas eſſe à ueritate, quia homines erant, qui eas conſtituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

Quantum errauerint ſtoici de ratione mundi & authore omnium Deo, & homine, per quem factus eſt mũdus, & quàm manifeſte contra Epicurum rationibus docetur, mundum & omnia quæ in eo ſunt Dei prouidẽtia gubernari. Cap. III.

ET quoniam de philoſophorum erroribus loquimur, Stoici naturã in duas diuidũt partes, unam quæ efficiat, alteram quæ ſe ad efficiendum tractabilem præbeat. In illa prima eẽ uim ſentiẽdi, in hac materiam, nec alterum ſine altero eſſe poſſe. Quomodo idem eẽ poteſt quod tractat, & quod

tractatur? Si quis dicat idem eẽ figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe quod figulum, non'ne aperte inſanire uideatur? At iſti uno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas comprehenderunt, Deum & mundum, artificem & opus, dicuntq; alterum ſine altero nihil poſſe, tanquã natura ſit Deus mundo terminatus, nam interdum ſic confundunt, ut ſit Deus ipſe mens mũdi, & mundus ſit corpus Dei. Quaſi uero ſimul eſſe cœpint mundus, & Deus, ac non ipſe mũdum fecerit, quod & ipſi fatentur alias, cum hominum cauſa prædicant eſſe fabricatum, & eſſe ſine mundo, ſi uelit, poſſet. Si quidem Deus eſt diuina mens & æterna, à corpore ſoluta & libera, cuius uim maieſtatemq;, quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt eum mundo, ideſt operi ſuo. Vnde eſt illud Vergilianũ.

Totãq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod iidẽ ipſi aiunt & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si. n. fecit mundũ, fuit ergo ſine mũdo. Si regit, nõ utiq; ſicut mens corpus regit, ſed tanq̃ dominus domũ, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamẽ mixti ſunt his rebus, quas regunt. Nã ſi hæc omnia, quæ uidemus, dei mẽbra ſunt, iam inſenſibilis ab his cõſtituitur Deus, quoniã membra ſenſu carent, & mortalis eſt, quoniã uidemus mẽbra eẽ mortalia. Poſſum enumerare, quoties repẽtinis quaſſatæ motibus, uel hiauerint terræ, uel deſcẽderint in abruptũ, quoties demerſæ fluctibus & urbes & inſulæ abierunt in ꝓfundũ, frugiferos cãpos, paludes, inundauerint, flumina & ſtagna ſiccauerint, mõtes ẽt uel deciderint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regio-

nes & multorũ fundamenta montiũ latens & internus ignis abſumit. Et hoc parũ eſt, ſi mẽbris ſuis nõ parcit Deus, *niſi ẽt homini liceat aliqd in* Dei *corpus*, Maria *extruũtur, mõtes exciduntur, & ad eruẽdas opes interiora terræ uiſcera effodiuntur. Quid ꝙ ne arari qdẽ ſine laceratiõe diuini corporis põt, ut iã ſcelerati & impii ſimus, q̃* Dei *mẽbra uiolemus. Patitur'ne ergo uexari corpus ſuũ* Deus, *& debilẽ ſe uel ipſe facere, uel ab homine fieri ſinit? niſi forte diuinus ille ſenſus, q̃ mundo et oĩbus mundi partibus pmixtus eſt, primã terræ faciem reliqt, ac ſe in ima demerſit, neq̃ doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quod ſi hoc uanũ & abſurdũ eſt, tã igitur ipſi eguerunt, q̃ hac indigent ſenſu, q̃ nõ pſpexerunt, diuinũ qdem ſpũm eẽ ubiq; diffuſum, eoq́; oĩa cõtineri. Nec tamẽ ita ut* Deus *ipſe, q eſt incorruptus, grauibus corruptibilibus & elementis miſceatur. Illud ergo rectius, qđ à* Platone *ſumpſerunt, à* Deo *factũ eſſe mundũ, & eius pūidẽtia gubernari, Oportebat igitur &* Platonẽ, *& eos q idẽ ſenſerũt docere atq; explicare, quæ cã quæ rõ fuerit tanti opis fabricandi, quare hoc aut cuius gratia fecerit. At idẽ ſtoici hominũ inqunt cã mundus effectus eſt, audio.* Sed *epicurus ignorat, ipſos homines quare aut qs effecerit.* Nã Lu*cretius cũ diceret mundũ nõ eẽ à diis cõſtitutũ, ſic ait.*
Dicere *porro hominũ cã uoluiſſe parare* Præclarã mũ*di naturã.* Deinde *intulit,* Deſipe ẽ, *q̃d.n. imortalibus atq; beatis* Gratia *noſtra queat largirier emolumẽti?*
Vt *noſtra quicq̃ cauſa agere aggrediantur?*
Et *merito. illi.n. nullam rõnẽ afferebãt, cur humanum genus, uel creatum, uel inſtitutũ eſſet à* Deo. *Noſtrum*

hoc officiũ eſt, ſacramentũ mundi, & hominis expone re, cuius illi expertes ſacrarium ueritatis, nec attinge re, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo antè dicebã) cũ aſſumpſiſſent id quod erat uerũ .i. mundũ à Deo fa ctum, & hominũ cã eſſe factum, tamẽ quoniam eos in cõſequentibus ratio defecit, nõ potuerunt defendere, id qđ aſſumpſerant. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillũ & ruinoſum faceret, in æternũ dixit eſſe manſurũ. Si hominum cã factum eſt, & ita factum eſt, ut eſſet æter nus, cur ergo ipſi, quorũ cã factus eſt, non ſunt ſempi terni? Si mortales propter quos factus eſt, ergo & ipſe mortalis, atq; ſolubilis. Neque .n. pluris eſt ipſe q̃ hi, quorũ gratia factus eſt, ꝙ ſi ei rõ quadraret, intelligeret periturũ eſſe, q a factus eſt, nec poſſe in æternũ ma nere, niſi quod tangi nõ põt. Qui aũt negat hominum cã factũ, hic nullam rõnem tenet. Si .n. dicit ipſum fa bricatorem ſua cã tanta hæc opera eſſe molitũ, cur er go nos nati ſumus? Cur mũdo ipſo fruimur? Quid ſibi uult humani generis, cæterorumq; animantiũ fictio? Cur aliena commoda intercepimus? Cur deniq; auge mur? minuimur? interimus? Quid habet rõnis ipſa ge neratio, qd perpetua ſucceſſio? Nimirum uideri Deus uoluit, & ſuis uariis imaginibus tanq̃ ſigilla cõfinge re, qbus ſe oblectaret, & nihilominus tamẽ ſi ita eſſet curæ haberet animantes, præcipueq; hominẽ, cuius im perio cuncta ſubiecit. Qui aũt dicũt ſemp fuiſſe mun dum, omitto illud, qđ eſſe ipſum ſine aliquo principio nõ põt, unde extricare ſe nequeũt. Sed hoc dico, ſi ſem per mũdus fuit, nullã põt habere rõnem. Quo .n. potuit in eo ratio moliri, quod nunquam ſumpſit exordium?

Nam primus quàm fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt
conſilio, ut diſponi poſſit, quemadmodum fiat, nec in-
cipi quicq̃ põt, ſine ꝓuiſione rõnis. Itaq; omne opus rõ
præcedit, nõ habet ergo rõnem qđ factum nõ eſt. Atqui
mundus habet rõnem, qua & cõſtat & regitur, Ergo &
factus eſt, & ſi factus eſt, reſoluetur. Reddãt ergo iſti
rõnẽ, ſi poſſunt, cur aut factus in principio ſit, aut po-
ſtea reſoluatur. Quod q̃a docere nõ poterat Epicurus ſi-
ue Democritus, ſua ſpõte natũ eſſe dixit, ſeminibus in-
ter ſe paſſim coeuntibus, q̃bus iterũ reſolutis, diſſidiũ
atq; interitũ ſecuturũ. Corrupit ergo qđ recte uiderat,
& totam rõnem penitus ignorãtia rõnis euertit, redе-
gitq; mundũ, & omnia quæ in eo geruntur, ad ſimilitu-
nem cuiuſdã ſomni uaniſſimi, ſiquidem rebus humanis
nulla rõ ſubſiſtat. Cũ uero mundũ oẽsq; partes eius, ut
uidemus, mirabilis rõ gubernet, cum cœli temperantia
& æqualis in ipſa uarietate curſus aſtrorũ luminumq;
cœleſtiũ, tẽporum conſtãs ac mira deſcriptio, terrarum
uaria fœcunditas, plana camporũ, munimenta & age-
geres montiũ, uiriditas ubertasq; ſyluarũ, fontiũ ſa-
luberrima eruptio, fluminum oportuna inundatio, ma-
ris opulenta & copioſa interfuſio, uentorũ diuerſa &
utilis aſpiratio, cæteraq; omnia rõne ſumma cõſtent,
q̃s tam cæcus eſt, ut exiſtimet, ſine cã eſſe facta, in qui-
bus mira diſpoſitio ꝓuidentiſſimæ rõnis elucet? Si er-
go ſine cã nec eſt, nec fit quicq̃ omnino, ſi & ꝓuiden-
tia ſummi Dei ex diſpoſitione rerum, & uirtus ex ma-
gnitudine, & ptãs ex gubernatione manifeſta eſt, hebe-
tes ergo & inſani, qui prouidentiã non eſſe dixerunt.
Non improbarem, ſi Deos icirco non eſſe dicerent, ut

unum dicerent. Cum autem ideo, ut nullum, qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.

Quòd omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiam illa omnia, quæ uidentur eſſe mala, & quare homo creatus ſit corpore fragilis, & capax rônis. Cap. IIII.

SEd de prouidentia ſatis in primo libro diximus, quæ ſi eſt, ut apparet ex mirabilitate operum ſuorum, neceſſe eſt, etiã hominem cæteraſq; animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingẽdi generis humani, quoniã cõſtat id quod ſtoici dicunt, hominũ cã mundum eſſe fabricatũ, q̃q̃ in hoc ipſo nõ mediocriter peccent, qui nõ hominis cã dicunt, ſed hominum. Vnius.n. ſingularis appellatio totum cõpræhendit humanum genus. Sed hoc ideo, quoniã ignorant unũ hominem à Deo eſſe formatũ, putantq; homines in omnibus terris & agris, tanq̃ fungos eſſe generatos. At Hermes non ignorauit hominẽ, & à Deo, & ad Dei ſimilitudinẽ factum, ſed redeo ad ꝓpoſitum. Nihil eſt (ut opinor) qđ ſit ꝓpter ſeipſum factum, ſed quicquid omnino fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim uel tam ineptus, uel tam ocioſus, ut aggrediatur facere aliquid fruſtra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum ſperet? Qui domum ædificat, non icirco ædificat, ut tãtummõ domus ſit, ſed ut in ea poſſit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo aſſumit operã, ut tantum nauis appareat, ſed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod inſtruit aut format, non propterea id faciat, ut tantum

fecisse uideatur, ſed ut uas illud effectum capiat aliq̄d neceſſarium. Similiter cætera quæcunq; fiunt, non utiq; in ſuperuacuum, ſed ad uſus aliquos laborantur. Mundus igitur à Deo factus eſt, non utiq; ꝓpter ipſum mundū. Neq; enim aut calore ſolis, aut lunæ, aut aſpiratione uentorum, aut humore hymbrium, aut alimonia frugum, cum ſenſu careant, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quòd Deus propter ſeipſum fecerit mundum, quoniam poteſt eſſe ſine mundo, ſicut fuit antea, & his omnibus quæ in eo ſunt, quæq; generantur, Deus ipſe nō utitur. Apparet ergo animantiū cauſa mundum eſſe conſtructum, quoniam his rebus q̄bus conſtat animantes fruuntur, quæ ut uiuere, ut conſtare poſſint, omnia his neceſſaria temporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſus cæteras animantes hominis cā eſſe factas ex eo clarū eſt, ꝙ homini ſeruiūt, & tutelæ eius atq; uſibus data ſunt, quoniam ſiue terrenæ ſunt, ſiue aquatiles, non ſentiunt mundi rationem ſicut homo. Reſpondendum eſt hoc loco philoſophis, maximeq; Ciceroni, qui ait. Cur omnia noſtri cauſa cum faceret tantam uim natricum uiperarumq; fecerit? cur tam multa peſtifera terra mariq; diſperſerit? Ingens ad diſputādum locus eſt, ſed ut in tranſcurſu breuiter ſtringēdus eſt. Quoniam homo ex rebus diuerſis ac repugnantibus cōfiguratus eſt animo & corpore, id eſt cœlo atq; terra, tenui & comprehenſibili, æterno ac temporali, ſenſibili atque bruto, luce prædito atque tenebroſo, ipſa ratio ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi, & mala, bona quibus utatur, mala quæ uitet & caueat. Idcirco enim data eſt illi ſapientia, ut cognita

bonorum malorum'que natura, in appetendis bonis & malis declinandis uim ſuæ rationis exercat. Nam cæteris animalibus, quibus ſapiētia data non eſt, munita indumentis naturalibus & armata ſunt. Homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem dedit ſolā. Itaq; nudum formauit & inermem, ut eum ſapientia & muniret & regeret. Munimenta & ornamēta eius non foris ſed intus, nō in corpore ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caueret, quæ à bonis utilibus'q; diſtingueret, nō eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo homini datam eſſe rōnem, ut & piſces caperet uſus ſui gratia, & natrices, uiperas'q; uitaret ſalutis ſuæ cā, Aut icirco bona ei mala'q; propoſita, quia ſapientiā accepe rat, cuius uis omnis in diſcernendis bonis malis'q; uerſatur. Magna igitur & recta & admirabilis eſt uis, & ratio, & ptās hominis, propter quem mūdum ipſum & uniuerſa quæcunq; ſunt, Deus fecit, tantum'q; illi honoris habuit, ut eum præficeret uniuerſis, quoniā ſolus poterat Dei opa mirari. Optime igitur Aſclepiades noſter de prouidentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro quē ſcripſit ad me. Atq; ideo, inquit, merito quis arbitretur, ꝓximum ſibi locum diuinā ꝓuidentiā dediſſe ei, qui potuit intelligere ordinationē ſuā. Nam ſol iſte eſt, quis eum uidet ita ut intelligat, qa ſol eſt, & quantum gratiæ afferat cæteris inſtitutis? Hoc cœlum eſt, qs id ſuſpiat? terra hæc, quis eam colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic eſt ignis, qs eo utitur? Inſtituit ergo ſummus Deus nō ꝑpter ſe, quia nihilo indiget, ſed ꝓpter hominem, qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus ſit, & quare ex contrariis conſtet, & ꝙ ei domicilium conſtitutum ſit in medio, & uita duplex proponitur, quarum alteram miniſtrat natura, alteram largitur gratia. Et quid ſignificet, ꝙ homo primum quadrupedibus conformatur, & poſtea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis. Cap. V.

Reddamus nunc rationem, quare hominē ip̄m fecerit Deus. Quod ſi philoſophi feciſſent, aut defendiſſent illa quæ uera inuenerant, in ꝓximos errores non incidiſſent. Hæc eſt ſumma, hic cardo rerum eſt, quem qui non tenuerit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc eſt deniq; quod efficit illis non quadrare rationem, quæ illis ſi effulſiſſet, ſi ſacramentum hominis omne cognouiſſent, nunq̃ diſputationes eorum, & omnem philoſophiam de tranſuerſo academia iugulaſſet. Sicut ergo mundum non propter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget, ſed propter hominem, qui eo utitur, ita ipſum hominem propter ſe. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum propter ſe faceret? Scilicet ut eſſet qui opera eius intelligeret, qui prouidentiam diſponendi, rationem faciendi, uirtutem conſumandi, & ſenſu admirari, & uoce preloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat. Is enim colit qui hæc intelligit, is artificem rerum omnium, is uerum patrem ſuum debita ueneratione proſequitur, qui uirtutem maieſtatis eius de ſuorum operum inuentione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri poteſt, & mundum hominis, & hominem ſui cauſa Deū feciſſe, q̃q̃ ex omnibus

animantibus ſolus ita formatus eſt, ut oculi eius ad cœlum erecti, facies ad Deum ſpectās, uultus cum ſuo parente communis ſit, ut uideatur hominem Deus, quaſi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationē ſui excitaſſe? Quid ergo inquit Deo cultus hominis confert, bono & nulla re indigenti? uel ſi tantum honoris homini habuit, ut ipſius cā mundum fabricaret, ut inſtrueret eū ſapientia, ut dominū uiuentiū faceret, eūq; diligeret tanq̃ filiū, cur mortalem fragilemq; cōſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit, cum oporteret & beatum eſſe hominem, tanq̃ cōiunctum, & ꝓximum Deo, & perpetuū ſicut ipſe eſt, ad quem colēdum & contemplādum figuratus eſt? Quāq̃ hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus, tamen quoniā ꝓprie id materia nunc exigit, quia de uita beata diſſerere ꝓpoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius & plenius, ut diſpoſitio Dei, & opus uoluntasq; noſcatur. Cū poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorū periculo, aut metu cōſtat, excogitauit tamē inenarrabile opus quemadmodū infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo imbecillibus fragilibusq; corporibus illigatas, cōſtitueret inter bonum malumq; medias, ut conſtantibus ex utriſq; naturæ uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate aſſequerentur ac molliter, ſed ad illud æternæ uitæ ineloquibile premium ſumma cum difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus & uexabilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus & gra-

*uitate corporis deorſum premente, ſedem illis ac domi-
cilium primo condendum eſſe decreuit. Itaq; ineffabili
uirtute ac potentia præclara mundi opera molitus eſt,
ſuſpēſis in altitudine leuibus elemētis, & grauibus in
imis depreſſis, & cœleſtia firmauit, & terrena conſti-
tuit. Nō eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniā in ſecū
do libro uniuerſa executi ſumus. Lumina igitur poſuit
in cœlo, quorū moderatiōe, & claritas, & motus aptiſ-
ſimus ad utilitates uiuentiū tēperatus eſt. Terræ aūt,
quam ſedē uoluit eſſe, fœcunditatem uariā gignēdi ac
proferendi dedit, ut ubertas frugum, & herbarum, &
uirentium pro natura & uſu cuiuſq; generis alimoniā
miniſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditio-
nem mundi pertinebant, hominē finxit ex ipſa terra,
quā illi à principio in habitaculū præparauit. i. ſpūm
ſuū terreno corpore induit, & inuoluit, ut cōpactus ex
rebus diuerſis ac repugnātibus, bonū ac malū caperet,
& ſicut terra ipſa fœcūda eſt ad fruges pariendas, ita
corpus hominis, qđ aſſumptū eſt è terra, generādi co-
piā, facultatēq; ꝓcreādæ ſobolis accepit, ut quoniā fra
gili materia formatus in æternum manere non poterat,
peracto tp̄alis uitæ ſpatio cederet, & illud quod fragi-
le atq; imbecillū gerebat, perpetua ſucceſſione renoua
ret, Cur igitur eum mortalē finxit atq; fragilem, cū il-
lius cā mundum ædificaſſet? Primū ut infinita uis ani
marū gigneretur, ōēmq; terrā multitudine oppleret, de
inde ut ꝓponeret hoī uirtutē. i. tolerantiā malorum ac
bonorū, per quā poſſet premium immortalitatis adipi
ſci. Nam qa homo ex duabus rebus cōſtat, corpore atq;
anima, quorū alterū terrenū eſt, alterum cœleſte, duæ*

uitæ homini attributæ ſunt, una temporalis quæ corpo ri aſſignatur, altera ſempiterna, quæ animæ ſubiacet. Illam naſcendo accepimus, hanc aſſequimur laborãdo, ne immortalitas homini (ut ante diximus) ſine ulla dif ficultate cõſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, & ideo fi nitur. Hæc uero cœleſtis, ſicut anima, & iõ terminũ non habet. Illã primã neſcientes accepimus, hanc ſecũdam ſciẽtes. Virtuti.n. nõ naturæ datur, q̃a uoluit nos Deus uitã nobis inuictã cõparare. Idcirco hãc nobis præſen te[illegible]dit, ut illã ueram & perpetuã aut uitiis amitta mus, aut uirtute mereamur. In hac corporali nõ ẽ ſum mum bonum, quoniã ſicut neceſſitate diuina nobis da ta eſt, ita rurſus diuina neceſſitate ſoluetur. Ita quod finem habet, ſummũ bonum non habet. In illa uero ſpi rituali, quã per nos ipſi acq̃rimus, ſummum bonũ conti netur, quia nec malum põt habere, nec finem, cuius rei argumentũ natura & rõ corporis præbet. Cætera nanq; animalia in humũ uergunt, quia terrena ſunt, nec ca piunt immortalitatem, quæ de cœlo eſt. Homo autẽ re ctus in cœlum ſpectat, quia propoſita eſt illi immorta litas, nec tamẽ uenit, niſi tribuatur homini à Deo. Nã nihil intereſſet inter iuſtũ & iniuſtum, ſiquidẽ omnis homo natus immortalis foret, ergo immortalitas non ſe quela naturæ, ſed merces premiũq; uirtutis eſt. Deniq; homo nõ ſtatim quãdo natus eſt, rectus ingreditur, ſed quadrupes primo, quia rõ corporis & huius præſentis uitæ cõmunis eſt nobis, cũ mutis animalibus. Poſt de inde cõfirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in elo quium ſoluitur, & mutũ animal eẽ deſinit. Quæ ratio docet mortalẽ naſci hominẽ. Poſtea uero immortalem

fieri,

fieri, cum cœperit ex Deo uiuere. i. iuſtitiã ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cũ excitauerit hominem Deus ad aſpectum cœli ac ſui. Quod tunc fit, cũ homo cœleſti lauacro purificatus. exponit infantiã cum omni labe uitæ prioris, & incremento diuini uigoris accepto, fit homo perfectus & plenus. Ergo qa uirtutẽ propoſuit homini Deus, licet anima & corpus cõſociata ſint, tamen cõtraria ſunt, & impugnant inuicẽ, animi bona, mala ſunt corporis. i. opũ fuga, uoluptatũ interdictio, doloris mortisq; contemptus. Item corporis bona, mala ſunt animi, hoc eſt cupiditas & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuauitas uariarũ uoluptatũ, qbus ſener uatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt, iuſtũ & ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniã malorũ uictrix ẽ fortitudo. Iniuſtos aũt in diuitiis, in honore, in ptãte. Hæc. n. bona corporalia & terrena ſunt. Illi aũt qui terrenã uitã agunt, nec aſſequi immortalitatẽ queũt, qa ſe uoluptatibus dediderũt, quæ ſunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hæc tpalis illi æternæ debet eſſe ſubiecta, ſicut corpus animæ. Quiſqs ergo animæ uitã maluerit, uitã corporis contemnat neceſſe eſt, nec aliter eniti ad ſummũ poterit, niſi quæ ſunt ima deſpexerit. Qui autẽ corporis uitam fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terrã deiecerit, illã ſuperiorem uitam conſequi non põt. Sed qui mauult bene uiuere in æternũ, male uiuet ad tps & efficietur omnibus moleſtiis & laboribus, q̃diu fuerit in terra, ut habeat diuinũ ac cœleſte ſolatiũ. Et q maluerit beneuiuere ad tps, maleuiuet in æternũ, qa dãnabitur Dei ſentẽtia ad pœnã, q cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit,

} F Fortitudo

& honorari ab homine tanq̃ pater, ut uirtutem & ſapientiam teneat, quæ ſola immortalitatem parit. Nã qa nullus alius præter ipſum donare eã poteſt, quia ſolus poſſidet pietatem hominis. Qui Deum honorauerit, hoc afficietur premio, ut ſit in æternũ beatus, ſitq; apud Deum & cum Deo ſemper.

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, q̃ inanis ſit cultus Deorum. Cap. VI.

quare mundus factus ſit et quare nos naſcimur

Nunc totam rõnem breui circũſcriptiõe ſignemus, icirco mũdus factus eſt, ut naſcamur. Iõ naſcimur, ut agnoſcamus factorem mundi ac noſtri Deum. Iõ agnoſcimus, ut colamus. Iõ colimus, ut immortalitatem ꝑ mercede laborũ capiamus, quoniã maximis laboribus cultus Dei conſtat. Iõ p̃mio immortalitatis afficimur, ut ſimiles angelis affecti ſũmo patri ac Deo in ꝑpetuum ſeruiamus, & ſimus æternum Deo regnum. Hæc ſumma rerũ eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium Dei, hoc miniſterium mũdi, à quo ſunt alieni, qui ſequẽtes præſentem uoluptatẽ terreſtribus ac fragilibus bonis ſe addixerũt, & animas ad cœleſtia genitas, ſuauitatibus mortiferis, tanq̃ luto cœnõue demerſerunt. Quæramus nunc uiciſſim, an in cultu Deorũ rõ ulla ſubſiſtat, qui ſimulati ſunt, ideo tantum ab hominibus coluntur ut præſtent illis opes, honores, uictorias, & quæq; alia quæ nõ niſi ad p̃ſens ualent. Si ſine cã gignimur, ſi in hoĩbus ꝓcreãdis ꝓuidentia nulla uerſatur, ſi caſu nobiſmetipſis ac uoluptatis noſtræ gratia naſcimur, ſi nihil poſt mortẽ ſumus, qd põt eſſe tã ſupuacuum tam inane, tã uanũ, q̃ humana res, et q̃ mundus iſte, q cum ſit incredibili magnitudine, tã

mirabili rõne cõſtitutus, tã rebus ineptis uacet. Cur.n. uentorum ſpũs ciuent nubes? Cur emicent fulgura, toni-trua mugiant, hymbres cadant? ut fruges terra ꝑducat, ut varios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerũ laboret, ne q̃d deſit earum rerũ, q̃bus uita hominũ ſuſtinetur? ſi eſt inanis, ſi ad nihilũ interimus, ſi nihil ẽ in nobis maioris emolumẽti Deo? Quod eſt dictu nefas, nec putãdũ eſt fieri poſſe, ut nõ ob aliq̃ maximã rõnẽ fuerit cõſtitutum, quod uideamus maxima rõne conſtare, Quæ põt eſſe rõ in his erroribus prauarũ religionum, & in hac perſuaſione philoſophorum, qua putãt animas interire? Profecto nulla. Quid.n. habẽt diare, cur dii hominibus tã diligenter ſuis quæq; tp̄ibus exhibeant? An ut illis far & merũ demus, & odorẽ thuris, & ſanguinẽ pecudũ? quæ neq; immortalibus grata ẽẽ poſſunt, q̃a ſunt fragilia, neq; uſui ẽẽ exp̄tibus corporũ, q̃a hæc ad uſum corporalium data ſunt. Et tamẽ ſi ea deſiderarẽt, ſibiipſi poſſent exhibere, cũ uellẽt. Siue igitur intereunt aiæ, ſiue in æternũ manent, quã rõnẽ cõtinet cultus Deorũ, aut à quo mũdus factus ẽ? Cur aut quãdo, aut quo uſq;, quatenus hoĩes, aut quãcbrẽ ꝑcreati? Cur naſcuntur, intereũt, ſuccedũt, renouãtur? Quid'ue ex cultibus Deorũ aſſequũtur, q̃ poſt mortẽ nihil futuri ſunt? Quid p̄ſtant? Quid pollicẽtur? Quid minãtur aut hoĩbus aut diis dignũ? Vel ſi manẽt aiæ poſt obitũ, q̃d de his faciũt facturi'ue ſunt? Quid illis opus eſt theſauro animarũ? Ipſi illi ex quo fonte oriuntur? Quo aut quare, aut unde multi ſunt? Ita fit ut ſi ab illa rerũ ſumma, quã ſuperius cõprehẽdimus, aberraueris, omnis rõ intereat, & ad nihilũ oĩa reuoluantur.

Quare philoſophi nequiuerint comprehendere ueritatem integre, quã tamen ſicut exempla declarant, pticulatim cõprehẽderũt totã, ſe defendere nequerũt.

Caput VII.

QVam ſummã quia philoſophi nõ cõprehenderunt, nec ueritatem cõprehendere potuerunt, q̃uis ea ferè quibus ſumma ipſa conſtat, & uiderint & explicauerint, ſed diuerſi ac diuerſe omnia illa ptulerunt, non annectentes nec cãs rerũ, nec cõſequentias, nec rõnes, ut ſummã illã, quæ continet uniuerſa, & cõpingerent, & implerent. Facile eſt aũt docere, penè uniuerſam ueritatẽ per philoſophos & ſectas eſſe diuiſam. Nõ. n. ſic philoſophiã nos euertimus (ut academici ſolent) quibus ad omnia reſpõdere ꝓpoſitũ eſt, quod eſt potius calũniari & inuidere, ſed docemus. nullã ſectã fuiſſe tam deuiã, nec philoſophorũ quẽq̃ tam inanem, qui nõ uiderit aliq̃d ex uero. Sed dum cõtradicendi ſtudio inſaniunt, dum ſua etiã falſa defendunt, aliorũ ẽt uera ſubuertunt, non tantũ illis ueritas elapſa eſt, quã ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi ẽt potiſſimum ſuo uitio perdiderunt. Quod ſi extitiſſet aliquis qui ueritatem ſparſam per ſingulos, ꝑ ſectasq; diffuſam colligeret in unũ, ac redigeret in corpus, is profecto nõ diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi ueri peritus ac ſciens põt. Verum aũt ſcire nõ niſi eius eſt, qui ſit doctus à Deo. Nemo. n. põt aliter repudiare quæ falſa ſunt, eligere ac ꝓbare quæ uera, ſed ſi uel caſu id efficeret, certiſſime philoſopharetur. Et q̃uis non poſſet diuinis teſtimõiis illa defendere, tamẽ ſeipſam ueritas illuſtraret ſuo lumine. Quare in-

credibilis eſt error illorum, qui cum aliquã ſectã probauerint, eiq; ſe addixerint, cæteras dãnant tanq̃ falſas & inanes. Armantq; ſe ad prœliandum, nec q̃d defendere debeant ſcientes, nec q̃d refutare, incurſantq; paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt, quicunq; diſſentiunt. Ob has eorũ ꝑtinaciſſimas cõtentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad uerum propius accederet. Nã particulatim ueritas ab his tota cõprehenſa eſt. Factum eſſe mundũ à Deo dixit Plato. Idem ꝓphetæ loquuntur. Idemq; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errãt ergo qui omnia uel ſua ſpõte nata eſſe dixerũt, uel minutis ſeminibus cõglobatis, quoniã tanta res, tã ornata, tã magna, neq; fieri, neq; diſponi & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo authore potuit, & ea ipſa rõne, qua cõſtare ac regi omnia ſentiuntur, ſollertiſſimæ mẽtis artificem cõfitentur. Hominũ cã mundum & omnia quæ in eo ſunt eſſe facta ſtoici loquuntur, idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, q uermiculorum modo putauit effuſos eẽ de terra nullo authore nullaq; rõne. Cur. n. formatus ſit homo, diuini ſacramenti eſt, quod quia ille ſcire nõ poterat, humanam uitam deduxit ad nihilũ. Ad uirtutem capeſſendã naſci homines Ariſton diſſeruit. Idẽ nos monemur ac diſcimus à prophetis. Igitur falſus Ariſtippus, qui hominẽ uoluptati. i. malo, tanq̃ pecudem ſubiugauit. Immortales eſſe animas Pherecydes & Plato diſputauerunt. Hæc uero propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cũ corpore ac diſſolui argumẽtatus ẽ. Eſſe inferos Zenon ſtoicus docuit, & ſedes piorum ab impiis eẽ diſcretas,

& illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos uero luere pœnas ĩ tenebroſis locis, atq; in cœni uoraginibus horrendis. Idem nobis prophetæ palã faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poetarũ id eſſe figmentum putauit, & illas inferorum pœnas, quæ ferruntur, in hac eſſe uita interpretatus eſt. Totam igitur ueritatẽ & omne diuinæ religionis arcanum philoſophi attigerunt. Sed aliis refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt, quia ſingulis ratio nõ quadrauit, nec ea quæ uera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut ſuperius nos fecimus.

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII.

VNum eſt igitur ſummũ bonum immortalitas, ad quã capiẽdã & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus, hãc ſpectat humana natura, ad hanc nos ꝑuehit uirtus. Quod bonũ quia cõprehendimus, ſupeſt ẽt, ut de ipſa immortalitate dicamus. Platonis argumenta quis ad rẽ cõferãt multum, tamẽ parũ habẽt firmitatis ad ꝓbandã & implendã ueritatẽ, quoniã nec rõnẽ myſterii magni totius cõſummauerat, in unũq; collegerat, nec ſummũ bonũ comprehẽderat. Nã licet uerũ de immortalitate aĩæ ſentiret, tamẽ nõ ita de illã tãq̃ de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis eligere poſſumus ueritatẽ, q eã non ancipiti ſuſpitiõe collegimus, ſed diuina traditione cognouimus. Plato aũt ſic argumentatus eſt, immortale eẽ qcqd ꝑ ſeipſum & ſentit, & ſemꝑ mouetur. Quod. n. principiũ motus nõ habet, nec finẽ habiturũ,

quià deſeri à ſemetipſo non pōt, quod argumētū ēt multis animalibus æternitatē daret, niſi adiectiōe ſapientiæ diſcreuiſſet. Addidit igitur ut effugeret hāc cōitatē fieri nō poſſe, qn ſit immortalis animus humāus, cuius miranda ſolertia inueniendi, & celeritas cogitādi, & facilitas pcipiendi atq; diſcēdi, & memoria pteritorū, & pvidētia futurorū, & artium plarūq; innumerabilium ſciētia, qua cæteræ careāt animātes, diuina & cœleſtis apparet q & origo animi, qui tāta capiat, tāta cōtineat, nulla reperiatur in terra. Siquidē ex cōcretione terrena nihil hēat admixtū, ſed neceſſe eſt in terrā reſolui, quod eſt in hoie pōderoſum & diſſolubile. Quod aūt tenue ac ſubtile, id uero eſſe indiuiduū, ac domicilio corporis uelut carcere liberatū, ad cœlum & naturā ſuā peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipſum late copioſeq; explicantur. In eadē ſentētia fuit ēt pythagoras antea, eiuſdemq; præceptor pherecides, quē Cicero tradit primū de æternitate animarū diſputaſſe. Qui oēs licet eloquentia excellerent, tamē in hac dūtaxat cōtentione nō minus auctoritatis habuerunt, qui cōtra hāc ſententiā diſſerebāt. Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus, adeo ut res ipſa de qua inter ſe pugnabāt, in dubium uocaretur, deniq; & Tullius expoſitis horū omniū de immortalitate ac morte ſententiis, neſcire ſe qd ſit uerū pnunciauit. Harum inquit ſententiarū, quæ uera ſit, Deus aliquis uiderit. Et rurſus alibi. Quoniā utraq; inquit earū ſentētiarum doctiſſimos habuit authores, ne qd certi ſit diuinari pōt. Verum opus nobis diuinatione non eſt, qbus ueritatem diuinitas ipſa patefecit.

Quæ ſit de immortalitate animæ fidelis aſſertio. Et ꝙ laborum uirtutumq; finis beata æternitas eſt.

Caput IX.

His itaq; argumẽtis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animarũ æternitas ꝓbari ac perſpici põt, quæ nos breuiter collegimus, quoniã ꝓperat oratio ad narrãdum iudiciũ Dei maximũ, qđ in terra ꝓpinquãte ſæculorũ fine celebrabitur. Ante oĩa, quoniã Deus ab hoĩe uideri nõ põt, ne q̃s tamẽ ex eo ip̃o putaret Deũ nõ eſſe, q̃a mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera inſtitutorũ ſuorũ miracula, fecit ẽt multa, quorũ uis q̃dem apparet, ſubſtantia tamen non uideretur, ſicut eſt uox, odor, uentus, ut harũ rerũ argumento & exẽplo, ẽt Deum licet ſub oculis nõ uenit, de ſua tamẽ ui, & effectu, & operibus cernere mus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamẽ cũ per aerẽ feruntur, ad ſenſusq; noſtros ueniunt, & eos potentia ſua impellũt, non cernuntur acie luminũ, ſed aliis corporis partibus ſentiũtur. Similiter Deus nõ aſpectu nobis aliô ue fragili ſenſu cõprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuẽdus, cũ opera eius præclara & miranda uideamus. Nã illos, qui nullum omnino Deum eſſe dixerunt, non mõ philoſophos, ſed ne homines quidem eſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil omnino cernentes animo, & ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant, eſſe niſi quod oculis cõtuebantur. Et quia uidebant, aut bonis accidere aduerſa, aut malis ꝓſpera, fortuitu geri omnia crediderũt, & naturã mundũ nõ ꝓuidentia cõſtitutum. Hinc iam prolapſi

ſunt ad deliramēta, quæ talē ſententiā neceſſario ſequebātur. Quod ſi eſt Deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo nō icirco interire animā credibile eſt, q̄a nō uidetur, poſt q̄ receſſit à corpore, quoniā cōſtat eſſe aliq̄d ſentiēs ac uigens, q̄d non ueniat ſub aſpectū. At .n. difficile eſt ādo cōprehēdere, quēadmodū poſſit aīa retinere ſenſum ſine his ꝑtibus corporis, in q̄bus ineſt officiū ſentiēdi. Quid de Deo? Nū facile eſt cōprehendere quēadmodū uigeat ſine corpore? Q̄d ſi Deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, utiq; ſunt expertes corporū, neceſſe eſt humanas aīas eadem rōne ſubſiſtere, quoniā ex ipſa rōne ac ꝓuidētia intelligitur, eſſe quædā in homine ac Deo ſimilitudo. Deniq; illud argumentū, q̄d M. Tul. uidit, ſatis firmū eſt ex eo æternitatē animæ poſſe dignoſci, q̄a nullū ſit aliud animal, q̄d hēat noticiā Dei aliquā, religioq; ſit pene ſola, quæ hominem diſcernat à mutis, quæ cū in hominē ſolū cadat, ꝑfecto teſtatur id affectare nos, id deſiderare, id colere, q̄d nobis familiare, q̄d ꝓximū ſit futurū. An aliq̄s cum cæterarū animantiū naturā cōſiderauerit, quas ꝓnis corporibus abiectas in terrāq; ꝓſtratas, ſummi Dei ꝓuidentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rōnis habere cū cœlo, pōt nō intelligere ſolū ex omnibus cœleſte ac diuinū animal eſſe hominē, cuius corpus ab humo excitatū uultus ſublimis, ſtatus rectus, originē ſuā quærit, & quaſi cōtēpta humilitate terræ ad altum nititur, q̄a ſentit ſummū bonū in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq; conditionis ſuæ, qua Deus illū fecit eximiū, ad artificē ſuum ſpectat. Quā ſpectationem, Trimegiſtus θεώριαν rectiſſime nominauit, quæ in

ſapiētia

mutis animalibus nulla eſt. Cum autem ſapientia, quæ ſoli homini data ē nihil aliud ſit q̄ Dei notitia, appet animā nō interire, neq; diſſolui, ſed manere in ſempiternum, qa Deū, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipſa cogente natura, ſentiens uel unde orta ſit, uel quo reditura. Præterea nō exiguū immortalitatis argumentum eſt, q hō ſolū cœleſti elemēto utatur. Nā cū rerum natura his duobus elemētis, quæ repugnātia ſibi & inimica ſunt, conſtet igne & aqua, quorū alterū cœlo, alterum terræ aſcribitur, Cæteræ animātes, qa terrenæ mortalesq; ſunt, terreno grauiq; utūtur elemento, hō ſolus ignē in uſu habet, qđ eſt elementū leue, ſublime, cœleſte. Ea uero, quæ pōderoſa ſunt, ad mortē deprimunt, & quæ leuia ſunt, ad uitā ſubleuant, qa uita in ſummo eſt, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne non pōt, ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementū eſt lucis ac uitæ, unde appet hominē, qui eo utitur, immortalem ſortitū eſſe cōditionē, qa id illi familiare eſt, quod facit uitā. Virtus quoq; homini ſoli data magno argumento eſt, immortales eſſe aīas, quæ nō erat ſecūdum naturā, ſi anima extinguitur. Huic .n. p̄ſenti uitæ nocet. Nā uita iſta terrena, quam cōem cū mutis aīalibus ducimus, & uoluptatē expetit, cuius uariis fructibus ac ſuauitatibus delectatur, & dolorē fugit, cuius aſperitas naturā uiuētiū acerbis ſenſibus lædit & ad mortem pducere nititur, quæ diſſoluit aiantes. Si ergo uirtus, & phibet his bōis hominē, quæ naturaliter appetūtur, & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiūtur, ergo malū eſt uirtus, & inimica naturæ, ſtultūq; iudicari neceſſe eſt, qui eā ſeqtur, quoniā ſe ipſe lædit

& fugiẽdo bona pſentia, & appetendo æquæ mala ſine ſpe fructus amplioris. Nã cũ liceat nobis iucũdiſſimis frui uoluptatibus, nõne ſenſu carere uideamur ſi malimus in humilitate, in ægeſtate, in cõtẽptu, in ignominia uiuere, aut ne uiuere qdem, ſed dolere, cruciari, & mori? Ex qbus malis nihil amplius aſſeqmur, quo poſſit uoluptas omiſſa pẽſari. Si aũt uirtus malũ nõ ẽ facitq́; honeſte, ꝙ uoluptates uitioſas turpesq́; cõtẽnit, & fortiter, ꝙ nec dolorem nec mortẽ timet, ut officium ſeruet, Ergo maius aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, q̃ ſunt illa quæ ſpernit. At uero morte ſuſcepta, qđ ulterius bonum ſperari põt, niſi æternitas?

Item de immortalitate animæ, & ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, & amitti non poteſt. Et ꝙ uita duplex eſt, & item mortes duæ hoĩ præponuntur. Cap. X.

TRanſeamus nunc uiciſſim ad ea quæ uirtuti repugnãt, ut etiam his immortalitas animæ colligatur. Vitia oĩa tpalia ſunt, ad præſens.n.cõmouetur. iræ impetus, recepta ultiõe ſedatur, libidinis uoluptas corporis finis eſt. Cupiditatem autẽ ſatietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum cõmotiones interimũt. Ambitio poſtq̃ honores, quos uoluit adepta eſt cõſeneſcit. Itẽ cætera uitia cõſiſtere ac permanere nõ poſſunt, ſed ipſo fructu, quẽ expetunt finiũtur. Recedũt ergo & redeunt. Virtus autem ſine ulla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo põt, qui eã ſemel cepit. Nã ſi habeat interuallum, ſi aliquãdo ea carere poſſumus, redibũt ꝓtinus uitia, q̃

uirtutem ſemper impugnāt, Nō eſt igitur cōprahēſa, ſi deſerit, ſi aliquādo ſecedit. Cū uero ſibi domiciliū ſtabile collocauit, in omni actu uerſari eā neceſſe eſt. Nec pōt fideliter depellere uitia & fugare, niſi pectus, qđ inſedit ꝑpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo uirtutis perpetuitas indicat, humanū animū, ſi uirtutē ceperit, ꝑmanere, q̄a & uirtus perpetua eſt, & ſolus animus humanus uirtutē capit. Quoniā igitur cōtraria ſunt uitia uirtuti, omnis rō diuerſa & cōtraria ſit neceſſe eſt, q̄a uitia cōmotiones & perturbationes animi ſunt. Virtus ecōtrario lenitudo & trāq̄llitas animi eſt. Quia uitia tꝑalia & breuia ſunt, uirtus ꝑpetua & cōſtans & par ſibi ſemꝑ. Quia uitiorum fructus. i. uoluptates, æque ut ipſa, breues tꝑalesq́; ſunt. Virtutis ergo fructus ac premiū ſempiternū eſt, q̄a uitiorū cōmodū in præſenti eſt, uirtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac uita uirtutis premiū nullū ſit, q̄a uirtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut uitia cū in actu ſuo finiūtur uoluptas & premia eorū ſequūtur, ita uirtus cū finita eſt merces eius inſeq̄tur. Virtus aūt nunq̄ niſi morte finitur, quoniā & in morte ſuſcipienda ſummū eius officiū eſt. Ergo premiū uirtutis eſt poſt mortē. Deniq; Cicero in Tuſculanis, q̄uis dubitanter, tamē ſenſit, ſummū homini bonū nō niſi poſt mortem cōtingere. Fidendi animo, inquit, ſi ita res feret gradietur ad mortē, in qua aut ſummū bonū, aut nullum malum eſſe cognouimus. Mors igitur nō extinguit hominē, ſed ad premiū uirtutis admittit. Qui aūt ſe (ut ait idē) uitiis ac ſceleribus cōtaminauerit uoluptatiq; ſeruierit, is uero dānatus æternā luet pœnā, quā diuinæ literæ ſecundā mortem nominant, quæ eſt

perpetua & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicut duæ uitæ ꝓpoſitæ ſunt homini, quarũ altera eſt animæ, altera corporis, ita & mortes duæ propoſitæ ſunt, una ꝑtinens ad corpus, qua cunctos ſecundũ naturam fungi neceſſe eſt. Altera ꝑtinens ad animã quæ ſcelere acqritur, uirtute uitatur. Vt hæc uita tꝑalis eſt, certosqꝫ terminos habet, qꝛ corporis eſt, ſic & mors æque tꝑalis eſt, certũqꝫ habet finẽ, quia corpus attingit.

De reſurrectione corporum mortuorum, & morte, & animarum perpetuitate. Cap. XI.

IMpletis ergo tꝑibus, quæ Deus mortis ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia tꝑalem uitã tꝑalis mors ſeqtur, cõſequens eſt, ut reſurgant animæ ad uitã perennẽ, qꝛ finẽ mors tꝑalis accipit. Rurſus ſicut uita animi ſempiterna eſt, in qua diuinos & ineloqbiles immortalitatis ſuæ fructus capit, ita & mors eius ꝑpetua ſit neceſſe eſt, in qua perẽnes pœnas & infinita tormẽta ꝑ peccatis pendit. Ergo in ea conditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hac uita tꝑali atqꝫ terrena, ſemꝑ miſeri ſint futuri, qꝛ iam bonis, quæ maluerũt potiti ſunt, quod his euenit, qui Deos adorant, Deum negligunt. Deinde qui iuſticiam ſequentes in hac uita miſeri fuerint & contempti, & inopes, & ob ipſam iuſticiam contumeliis & iniuriis ſæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri poteſt, ſemꝑ beati ſunt futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruãtur. Qđ his utiqꝫ cõtingit, qui contemptis terreſtribus Diis, & fragilibus bonis, cœleſtẽ religionem

Dei ſequuntur, cuius bona, ſicut ipſe qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis atq; animi? Nonné indicāt eſſe animā mortis expertē? Nam corpus, qa ipſum fragile eſt, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, ea caduca ſunt. Nihil.n. Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratū, qđ non aliquādo ad interitū redigatur, uel iniuria hominū, uel ipſa cōfectrice omnium uetuſtate. At uero animi opera uidemus æterna. Nā quicūq; cōtemptui præſentiū ſtudentes, in memoriā monumenta ingeniorū factorumq; magnorū reliquerunt, hi planè mentis ſuæ ac uirtutis nomē in delebile quæſierunt. Ergo ſi opa corporis, iō mortalia ſunt, qa ipſum mortale ē, ſeqtur ex eo, ut anima in mortalis appareat, qa uidemus opera eius non eſſe mortalia. Eodem mō deſideria quoq; corporis animiq; declarāt, alterum eſſe mortale, alterū ſempiternum. Corpus.n.nihil niſi tpale deſiderat.i. cibum potum, indumentū, quietem, uoluptatem. Et tamē hæc ipſa ſine ui & adminiculo animi, nec cupere, nec aſſeq pōt. Animus aūt per ſe multa deſiderat, quæ ad officiū fructum'ue corporis redundent, eaq; non fragilia ſed æterna ſunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nā cultum Dei, qui conſtat abſtinentia cupiditatum, ac libidinum, paciētia doloris, ac contemptu mortis, etiā contra corpus anima cōcupiſcit. Vnde credibile eſt non interire animā, ſed diſſociari à corpore, quia corpus ſine anima nihil pōt, animus autem poteſt multa & magna ſine corpore. Quid φ ea quæ uiſibilia ſunt oculis, & tangibilia manu, qa æternam uim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt? Ea uero quæ neq; ſub tactū, neq; ſub uiſum ueniunt, ſed

tantummodo uis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam uim patiuntur extrinſecus. Corpus autem ſi ideo mortale eſt, quia uiſui pariter ac tactui ſubiacet, ergo & anima iccirco immortalis eſt, quia nec tangi poteſt nec uideri.

Corpus cur est mortale

Anima cur Immortalis est

Item de immortalitate animæ cōtra Lucretiū, & Epicurum. Et de differētia mentis & animæ, & corporum reſurrectione. Cap. XII.

Nunc argumenta eorum, qui contradixerūt refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus eſt, quoniā cum corpe, inquit, anima naſcitur, cum corpore intereat neceſſe ē. At nō eſt par utriuſq; ratio, Solidum.n. & comprehēſibile corpus eſt, & oculis & manu. Anima uero tenuis, & tactum uiſumq; fugiens. Corpus ex terra fictum, atq; conſolidatum eſt, anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato diſſerebat. Nec enim tantam poſſet habere ſollertiam, tantam uim, tantam celeritatem niſi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniā fictum ex ponderoſo & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & uiſibile, corrumpitur atq; occidit, nec uim repellere poteſt, quia ſub aſpectum, & ſub tactum uenit. Anima autem quia tenuitate ſua omnem tactum fugit, nullo ictu diſſolui poteſt. Ergo quanuis inter ſe coniuncta & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi uaſculum ſit alterius, quod eſt à cœleſti ſubtilitate deductum, cum uis aliqua utrunq; diſcreuerit, quæ diſcretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam ſuam recedit, qđ ex terra fuit, id

in terrã reſoluitur, quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat ac uiget ſemper, quoniã diuinus ſpũs ſempiternus eſt. Deinde idem Lucretius oblitus qd aſſereret, & quod dogma defenderet, hos uerſus poſuit.

Cedit idem retro de terra quod fuit ante
In terram, ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſus cœli fulgentia templa receptant.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat, ſed uictus eſt ueritate, & imprudẽti ratio uera ſurrepſit. Prætera idipſum quod colligit, diſſolui animã, hoc eſt ſimul cũ corpore interire, quoniã ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium cõuerti põt. Nõ.n. ſimul interit, ſed anima diſcedente integrum per multos dies manet, & plerũque medicatum diutiſſime durat. Nã ſi ut ſimul naſcũtur, ſimul interirent, nõ diſcederet repente anima, corpusq; deſereret, ſed uno tp̃is puncto utrũq; pariter diſſiparetur, & tã celeriter ẽt corpus, adhuc ſpiritu in eo manẽte, deliqueſceret ac periret, q̃ celeriter anima diſcedit. Immo uero diſſoluto corpore anima uaneſceret, uelut humor fracto uaſe diffuſus. Nã ſi terrenum & fragile corpus poſt ſeceſſum animæ nõ ſtatim defluit, in terramq; tabeſcat, ex qua illi origo eſt, ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternũ manet, quoniã origo eius æterna eſt. Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, & in iuuenibus uiget, & in ſenibus diminuitur, apparet eſſe mortalẽ. Primũ non eſt idẽ mens & anima. Aliud eſt.n. quo uiuimus, aliud quo cogitamus. Nã dormientium mens nõ anima ſopitur, & in furioſis mens extinguitur, anima manet, & ideo non exanimes, ſed dementes uocantur. Mẽs ergo ideſt

go ideſt intelligentia, uel augetur, uel minuitur ꝓ ætate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt, ex quo tp̄e ſpirãdi ac cœpit facultatem, eadem uſq; ad ultimum durat, donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam reuoluet. Deinde ꝙ anima q̃uis à Deo ſit inſpirata, tamen q̃a tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiã nõ habet, quæ eſt diuinitatis. Audit ergo ac diſcat omnia & ſapientiã diſcendo, & audiẽdo capit, & ſenectus nõ minuit ſapientiã, ſed auget. Si tamen iuuenilis ætas uirtute decurſa eſt, & ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ uitium, ſi uiſus euanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit, ſed corporis. At.n. memoria deficat, quid mirũ ſi labẽtis domicilii ruina præmitur mens, & præterita obliuiſcitur, non aliter futura diuina, q̃ ſi carcerem, quo cohibetur effugerit. Verum eadem, inquit, dolori ac luctui obnoxia eſt, & ebrietate demẽtit, unde fraglis & mortalis apparet. Iccirco igitur uirtus & ſapientia neceſſaria eſt, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac uidendo, fortitudine repellatur, & uoluptas non modo potandi, ſed etiã cæterarũ rerum abſtinentia ſuperetur. Nam ſi careat uirtute, ſi uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis eſt fabricatrix, & uoluptas mortis. Mors aũt ſicut oſtẽdi, nõ funditus perimit ac delet, ſed æternis affiat cruciatibus. Nam interire prorſus anima non poteſt, quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt originẽ cœpit. Anima ẽt, inquit, morbum corporis ſentit, & obliuionẽ ſui patitur. Et ſicut ægreſcit ſic, etiam ſæpe ſanatur. Hoc eſt ergo cur maxime uirtus adhibenda ſit, ne illo corporis

dolore frangatur, & obliuione ſui nõ anima, ſed mens patiatur. Quæ quoniã certa corporis regione conſiſtit, cũ eã partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, & quaſi cõquaſſata de ſede ſua migrat, reditura. ſ. cũ medela, & ſanitas domicilium ſuum reformauerit. Nam qͣ anima eſt iuncta cũ corpore, ſi uirtute careat, contagio eius ægreſcit, & imbecillitas de ſocietate fragilitatis redũdat ad mentẽ. Cum aũt diſſociata fuerit à corpore, uigebit ipſa per ſe, nec ulla iam fragilitatis cõditione temptabitur, quia indumentũ fragile proiecit. Sicut oculus, inqͭ, euulſus à corpore ac ſeparatus nihil põt uidere, ita & anima ſeparata nihil ſentire, qͣ & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt. Anima.n. nõ pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id quod uaſe continetur uaſis pars non eſt, nec ea quæ in domo ſunt partes domus eſſe dicuntur, ita nec aĩa pars eſt corporis, quia corpus uel uas animæ eſt, uel receptaculum. Iam illud argumentũ multo magis inane eſt, qđ quidem ait animã quia non citius emittatur è corpore mortalem uideri, ſed paulatim ſe ex omnibus mẽbris explicet à ſummis pedibus incipiens, quæ ſi eſſet æterna uno tꝑis momento erumperet, quod fit in his ꝗ ferro intereunt. Quos aũt morbus interimit, ſpũm diutius exhalant, ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur, quæ cum materia ſanguinis cõtineatur, ſicut lumen oleo, & materia febrium calore cõſumpta, neceſſe eſt membrorũ ſumma quæq; frigeſcere, quoniam uenæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi ac tenuiores riui deficiẽte uena fontis areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficit, animæ ſenſum extin

gui & occidere putandū eſt. Non. n. anima corpore defi
ciente, ſed corpus anima decedente putreſcit, ꝗa ſenſum
oēm trahit ſecum. Cum aūt præſens anima ſenſum tri
buat corpori, & uiuere id efficiat, fieri non pōt, ut nō
ipſa per ſe uiuat, & ſentiat, quoniā ipſa eſt, & ſenſus,
& uita. Nā ꝙ ait, qđ ſi imortalis noſtra foret mens, nō
tantū moriens ſe diſſolui quereretur, ſed magis ire fo-
ras, ueſtemq́; relinqueret ut anguis. Equidē nunq̃ uidi
q̃ quereretur, ſe morte diſſolui, ſed ille fortaſſe Epicure
um aliquē uiderat, ēt dū moritur philoſophantē, ac de
ſua diſſolutiōe in extremo ſpū diſſerentem. Q uō fieri
pōt, utrū diſſolui ſe ſentiat, an corpore liberari, cum in
exitu lingua muteſcat? Nā dum ſentit, & loqui pōt, non
dum diſſolutus eſt, ubi diſſolutus eſt, nec ſentire iam,
nec loqui pōt. Ita quæri de diſſolutiōe aut nondū pōt,
aut iam non pōt. At. n. priuſq̃ diſſoluatur, intelligit ſe
diſſolutum iri. Q uid ꝙ uidemus plæroſq́; morientium
nec diſſolui cōquerentes (ut ait) ſed exire ſe & ꝓficiſci
& ambulare teſtantes, idq́; aut geſtu ſignificant, aut ſi
adhuc poſſunt, & uoce pronunciant? Vnde apparet nō
diſſolutionem fieri, ſed ſeparationē, quæ declarat ani
mam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumen
ta Pythagoræ repugnant diſſerenti, migrare animas
de corporibus uetuſtate, ac morte cōfectis, & inſinua-
re ſe nouis, & recens natis. Et eaſdem ſemꝑ renaſci, mō
in homine, modo in pecude, modo in beſtia, mō in uolu
cre, & hac rōne immortales eſſe, ꝙ ſæpe uariorum, ac
diſſimilium corporū domicilia cōmutent. Q uæ ſentētia
deliri hominis quoniā ridicula eſt, & mimo dignior q̃
ſcholaſtico, ne refelli qdem ſerio debuit. Q uod q̃ facit,

uidetur uererine quis id credat. Prætereũda ſunt igi-
tur nobis ea, quæ pro falſo contra falſum diſſerebãtur,
ſatis eſt ea refutaſſe, quæ contra uerũ diſputata ſunt.

Quibus teſtimõiis immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei. Et quãtum Ariſtoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

DEclaraui (ut opinor) animam non eſſe ſolu-
bilem, ſupeſt citare teſtes quorũ auctoritate
argumenta firmentur. Neq; nunc ꝓphetas
in teſtimonium uocabo, quorũ rõ & diuinatio in hoc ſo-
lo poſita eſt, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem
ab eo accipiendam creari hominem doceant, ſed eos
potius quibus iſtos, qui reſpuunt ueritatem credere
ſit neceſſe. Hermes naturam hominis deſcribens, ut
doceret quemadmodum eſſet à Deo factus, hæc intulit
καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεον τῆς τε ἀθανά-
του καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου,
τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιή-
σας καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανά-
του φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς καὶ μεταβλητοῦ κα-
τέστησεν, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμά-
σῃ. Ideſt & idẽ ex utraq; natura mortali & immorta-
li unã faciebat naturã hominis, eundem in aliquo qdẽ
ĩmortalẽ, in aliquo aũt mortalẽ faciens, & hunc ferẽs
in medio diuinæ & immortalis naturæ & mortalis mu-
tabiliſq; cõſtituit, ut omnia uidens, omnia admiretur,
ſed hũc fortaſſe aliqs in numero philoſophorũ compu-
tet, q̃uis in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis
honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat, quàm Pla-

toni aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimoniũ reqramus Polytes qdã cõſuluit Apollinẽ mileſiũ, utrũ'ne manet aĩa poſt mortẽ, an reſoluatur, et reſpõdit his uerſibus.

ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται

φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει,

ἡνίκα δ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθέν

ὠκίστην εὕρηται ἐς αὐτέρα πᾶσα φορεῖται

αἰὲν ἀγήραος οὖσα. μένει δ᾽ εἰς πάμπαν ἀτειρής. πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ δὲ τοξεπρὶ νοια

Ideſt Anima qdem quoad uinculis cũ corpore tenetur, corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus. Cũ uero humanã ſolutionẽ uelociſſimã poſt corruptũ corpus inuenerit, omnis in æthera fertur, nunq̃ ſeneſcens, & manet in æternũ uexationẽ. Primogenita etenim hoc diuina diſpoſuit prouidentia. Quid carmina Sibyllina? Nõne ita eſſe declarant, cũ fore aliquando denũciant, ut à Deo de uiuis ac mortuis iudicetur, quorũ exẽpla poſt inferemus. Falſa eſt igitũ Democriti, & Epicuri ſentẽtia, & Dicearchi de animi diſſolutiõe, qui ꝑfecto nõ auderent de interitu animarũ mago aliquo p̃ſente diſſerere, q ſciret certis carminibus ciere ab inferis aĩas, & adeſſe, & p̃bere ſe humãis oculis uidendas, & loq, & futura prædicere. Et ſi auderent, re ipſa & documẽtis præſentibus uincerentur. Sed qa nõ uidebant animæ rõnem, quæ tã ſubtilis eſt, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negauit omnino, ullã eſſe animã, ẽt cum uiuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentiõe ner-

uorum eſſicacõcordem ſonum,atq; cantum,quem muſi ci harmoniã uocant,ita in corporibus ex cõpage uiſce rum ac uigore membrorum uim ſentiendi exiſtere,quo nihil dici delirius põt.Verũ ille oculos quidẽ habuit in columes cor tamẽ cæcũ,qa uiuere ſe & habere mẽtem, qua idipſum cogitauerat,nõ uidebat.Sed pleriſq; hoc philoſophis accidit,ut putarent omnino nõ eſſe, qcqd oculis nõ apparet,cum mentis acies multo clarior eſſe debeat,q̃ corporis,ad ea perſpicienda, quorum uis ac ratio ſentitur potius quàm uidetur.

De fine mundi & errore Chaldæorũ.De ætate mun- di,& ꝙ poſt ſex ætates.i.ſex mille annorũ ſtatus mũdi mutabitur & renouabitur, & ꝙ mille anni ſunt unus dies Dei,& ꝙ mille annos regnabunt electi Dei in ter ra poſt iudicium. Cap. XIIII.

QVoniã de immortalitate diximus animæ,ſe quitur ut doceamus quatenus homini & quã- do tribuatur,ut in hoc quoq; prauitatis & ſtultitiæ ſuæ pſpiciant errores, q mortales quoſdã de- cretis placitiſq; mortaliũ Deos eẽ factos opinãtur, uel ꝙ artes inuenerant,uel ꝙ uſum quarũdam frugũ do- cuerant,uel ꝙ utilia uitæ hominũ prouiderant, uel ꝙ immanes beſtias interemerant. Quæ merita q̃ lõge ab immortalitate ſemota ſint,& docuimus in prioribus li bris,& nunc docebimus,ut appareat ſolã eẽ iuſtitiã, quæ uitã homini pariat æternam,& ſolum Deum,qui æternæ uitæ premium largiatur.Nam illi,qui ſuis me- ritis immortales facti eſſe dicuntur,qa nec iuſticia nec ulla in his uera uirtus fuit,nõ immortalitatem ſibi,ſed

mortem peccatis ac libidinibus quæſierũt. Nec cœleſte premium, ſed inferna ſupplicia meruerũt, quæ pendũt ſimul cũ his omnibus, qui eos coluerunt. Cuius iudicii ꝓpinquare tempus oſtendã, ut & iuſtis merces digna ſoluatur, & pœna merita impiis irrogetur. Plato, & multi alii philoſophorũ, cũ ignorarent originem rerũ, ſupremumq́; illud tempus, quo mundus eſſet effectus, multa milia ſæculorũ fluxiſſe dixerũt, ex quo hic pulcherrimus mundi ornatus extiterit, ſicuti fortaſſe caldæi, q(ut Cic. tradidit in lib. de diuinatõe primo) quadringenta ſeptuaginta milia annorũ monumentis comprehenſa ſe habere delirãt, in quo ſe quia poſſe argui non putabãt, liberũ ſibi crediderunt eſſe mentiri. Nos aũt, quos diuinæ literæ ad ſcientiã ueritatis erudiũt, principiũ mundi finemq́; cognouimus, de quo nunc in fine operis diſſeremus, quoniã in principio libri explicauimus. Sciant igitur philoſophi, qui ãb exordio mũdi ſæculorũ milia enumerant, nondum ſextum milleſimum annũ eſſe concluſum, quo numero expleto, conſumationem fieri neceſſe eſt, & humanarũ rerũ ſtatũ in melius reformari, cuius rei argumẽtum prius eſt enarrandũ, ut rõ elucæſcat. Mundũ Deus, & hoc naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dierum ſpacio cõſumauit, diemq́; ſeptimũ quo ab operibus requieuit, ſanxit. Hic eſt aũt dies ſabbati, qui in lingua Hebræorum à numero nomen accepit, unde ſeptenarius numerus legitimus & plenus eſt. Nam & dies ſeptem ſunt, quibus per uicem reuolutis, orbes cõficiũtur annorũ, & ſeptẽ ſtellæ quæ nõ occidũt, & ſeptẽ ſidera, quæ uocãtur errãtia, quorũ diſpares curſus,

& inæquales motus rerum ac temporũ uarietates effi cere creditur. Ergo quoniã ſex diebus cũcta Dei opera pfecta ſunt, per ſæcula.i. ſex milia manere in hoc ſta, tu mundũ neceſſe eſt. Dies.n. magnus Dei mille anno, rum circulo terminatur, ſicut indicat ppheta dicẽs. An te oculos tuos domine mille annorũ tanq̃ Dies unus. Et ſicut Deus ſex illos dies in tãtis rebus faciendis labo, rauit, ita & religio eius, & ueritas in his ſex millibus annorũ laborare neceſſe eſt, malitia præualente ac do minante. Et rurſus quoniã perfectis opibus requieuit die ſeptimo, eũq; benedixit, neceſſe eſt, ut in fine ſex, ti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terra, & re gnet per annos mille iuſticia, ſitq; tranquillitas & re, quies à laboribus, quos mũdus iam diu perfert. Verũ quatenus id eueniat, explicabo ſuo ordine. Sæpe mi, nora, & exigua magnorũ figuras & præmoſtrationes eſſe, ut hũc diem noſtrũ, qui ortu ſolis, & occaſu fini, tur, diei magni ſpẽm gerere, quẽ circuitus annorũ mil le determinat. Eodẽ mõ etiam figuratio terreni hominis cœleſtis populi præferebat in poſterũ fictionẽ. Nã ſicut pfectis omnibus, quæ in uſum hominis molitus eſt De, us, ipſum hominẽ ſexto die ultimum fecit, eũq; induxit in hũc mundũ, tanq̃ in domũ iam diligẽter inſtructã. Ita nũc ſexto die magno uerus hõ uerbo Dei fingitur, ideſt ſanctus populus doctrina, et præceptis Dei ad iu ſticiã figuratur. Et ſicut tunc mortalis atq; impfectus è terra fictus eſt, ut mille annis in hoc mũdo uiueret, ita nunc ex hoc terreſtri ſæculo fingitur hõ perfectus, ut uiuificatus à Deo in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quõ aũt cõſumatio futura ſit, & qualis exi

tus humanis rebus impendat, ſi qs diuinas literas fue rit ſcrutatus inueniet. Sed & ſæcularium ꝓphetarum cõgruentes cũ cœleſtibus uoces, finem rerũ, & occaſum poſt breue tp̃s annuncians, deſcribentes quaſi fatigati & delabentis mundi ultimã ſenectutẽ. Quæ uero a ꝓ phetis & uatibus futura eſſe dicãtur, priusq̃ ſuperue niat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus & co-accruata ſubnectam.

Quòd ſubmerſio Pharaonis, & Aegyptiorum, & li beratio Hebræorum de ſeruitute Aegypti præfigura-uit liberationẽ electorũ, & reprobationẽ damnatorũ, quæ futura eſt in fine mũdi. Et ꝙ ſigna multa ſicut illã ita & hanc præcedẽt liberationẽ, & ꝙ Romanum impe rium ante delebitur. Et ꝙ in Aſiã ſumma ptãs omniũ reuertetur. Et qbus ætatũ gradibus Roma creuerit & deficiat. Cap. XV.

Est in arcanis ſanctarum literarũ, tranſcen diſſe in Aegyptũ cogente inopia rei frumẽ-tariæ principẽ Hebræorũ cũ omni domo & cognatione. Cuius & poſteri, cum diutius in Aegypto cõmorãtes, in magnã gentẽ creuiſſent, & graui atq; itolerabili ſeruitutis iugo premerẽtur, percuſſit Aegy-ptum Deus inſanabili plaga, & populũ ſuum libera-uit traductum medio mari diſciſſis fluctibus, & in utrãq; partẽ dimotis, ut per ſiccum populus gradere tur. Conatusq́; Rex Aegyptiorũ ꝓfugos inſequi, coeun te in ſtatũ ſuũ pelago, cũ omnibus copiis intercęptus eſt Quod facinus tam clarũ tamq́; mirabile, q̃uis ad præ-ſens uirtutẽ Dei hominibus oſtenderet, tamẽ præfigu-

ratio & figura maioris rei fuit, quã Deus idem in extrema tp̃is cõſumatiõe facturus eſt. Liberauit.n. plebem ſuam de graui ſeruitute mundi. Sed quoniã tũc una plebs Dei, & apud unã gentẽ fuit, Aegyptus tũc ſola percuſſa eſt. Nunc aũt quia Dei populus ex omnibus linguis cõgregatus, apud oẽs gentes cõmoratur, & ab his dominatur & premitur, neceſſe eſt uniuerſas nationes. i. orbem totum cœleſtibus plagis uerberari, ut iuſtus & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Aegypti oſtenderetur, ita in ultimo fiẽt prodigia mirabilia per omnia elementa mundi, q̃bus imminens exitus uniuerſis gẽtibus intelligatur. Propinquãte igitur huius ſæculi termino, humanarũ rerũ ſtatum cõmutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia inualeſcente prolabi, ut iam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia uſq; ad ſummum gradum creuit, in illius tamen inſanabilis mali cõparatione felicia & ꝓpe aurea poſſint iudicari. Ita etenim iuſtitia rareſcet, ita impietas, & auaritia, & cupiditas, & libido crebreſcet, ut ſi qui tum forte fuerint boni, prædæ ſint ſceleratis, ac diuexentur undiq; ab iniuſtis, ſoli aũt mali opulẽti ſint. Boni uero in omnibus cõtumeliis atq; in ægeſtate iactentur. Cõfundetur omne ius & leges peribunt. Nihil tunc quiſpiã habebit, niſi aut quæſitum, aut defenſum manu, audacia, & ui omnia poſſidebunt. Nõ fides in hominibus, nõ pax, nõ humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq; ita neq; ſecuritas, neq; regimen, neq; requies a malis ulla. Omnis.n. terra tumultuabitur, frement undiq; bella, omnes gentes in armis erunt, & ſe inuicem oppugnabũt. Ci-

*uitates finitimæ inter ſe prœliabūtur. Et prima omniū
Aegyptus ſtultarū ſuperſtitionū luet pœnas, & ſangui
ne uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius
orbē metēs omnia, & tanq̄ meſſem cūcta ꝓſternēs. Cu
ius uaſtitatis, & cōfuſionis hæc erit cā, ꝙ Romanū no
men, quo nūc regitur orbis (horret animus dicere, ſed
dicā qa futurū eſt) tolletur de terra, & imperiū in Aſiā
reuertetur, ac rurſus oriens dominabitur, atq; occidēs
ſeruiet. Nec mirum cuiq̄ debet uideri, ſi regnum tanta
mole fundatū, ac tam diu per tot, & tales uiros auctū,
tantis deniq; opibus cōfirmatum, aliquando tamē cor
ruet. Nihil eſt humanis uiribus laboratū, quod non ab
humanis æque uiribus deſtrui poſſit. Quoniā morta
lia ſunt oꝑa mortaliū. Sic & alia prius regna, cū diu
tius floruiſſent, nihilominus tamē occiderūt. Nā ægy
ptios, & Perſas, & Græcos, & Aſſyrios, ꝓditū eſt regi
mē habuiſſe terrarū, qbus oībus deſtructis ad Romāos
quoque rerū ſumma ꝑuenit. Qui q̄to cæteris oībus re
gnis anteſtant, tāto maiore decident lapſu, qa plus ha
bent pōderis ad ruinā, quæ ſunt cæteris altiora. Nō in
ſcite Seneca Romanæ urbis tꝑa diſtribuit ꝑ ætates. Prī
mā. n. dixit infantiā ſub rege Romulo fuiſſe, à quo &
genita & quaſi educata ſit Roma. Deīde pueritiā ſub
cæteris regibus, à qbus & aucta ſit, & diſciplinis plu
ribus inſtitutisq; formata. At uero, Tarqnio regnan
te, cū iam q̄ſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitiū nō tuliſſe, et
reiecto ſuꝑbæ dominationis iugo maluiſſe ſe legibus
obtēperare q̄ regibus. Cunq; eſſet adoleſcentia eius fi
ne punici belli terminata, tū deniq; cōfirmatis uiribus
cœpiſſe iuueneſcere. Sublata igitur Carthagne q̄ diu*

æmula imperio Romano fuit, manus ſuas in totũ orbẽ terra mariq; porrexit, donec regibus cunctis & natiõibus ſubiugatis, cũ iam bellorũ materia deficeret, uiribus ſuis male uteretur, qbus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima eius ſenectus, cũ bellis lacerata ciuilibus atq; inteſtino malo preſſa, rurſus ad regimẽ ſingularis ipſi redit, quaſi ad alterã infantiã reuoluta. Amiſſa.n. libertate, quã Bruto duce & authore defenderat, ita conſenuit, tanq̃ ſuſtentare ſe ipſa nõ ualeret, niſi amminiculo regentiũ niteretur. Quod ſi hæc ita ſunt, qd reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutẽ? Et id futurum breui conciones pphetarum denunciant ſub ambage aliorũ nominum, ne facile qs intelligat. Sibyllæ tamen aperte interiturã eſſe Romã loquũtur, & quidem iudicio Dei, ꝙ nomen eius habuerit inuiſum, & inimica iuſticiæ alumnũ ueritatis populum trucidarit. Hydaſpes quoq;, qui fuit Medorũ Rex antiqſſimus, à quo amnis quoq; nomen accepit, qui nũc Hydaſpes dicitur, admirabilis omnium, ſub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatũ iri ex orbe imperium nomenq; Romanũ, multo ante præfatus, q̃ illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperii uentura ſit deſtructio, & quæ illi ſigna præceſſura ſint ſecundum uaticinia prophetarũ & Sibyllæ. Cap. XVI.

Quomodo aũt id futurũ ſit, neq; incredibile arbitretur, oſtendã. In primis multiplicabitur regnum, & ſumma rerũ ptãs per pluri mos diſſipata & cõciſa minuetur. Tunc diſcordiæ ciui-

les in perpetuũ ſerẽtur, nec ulla requies bellis exitiali bus erit, donec & reges decẽ pariter exiſtant, qui orbem terræ, nõ ad regendũ, ſed & cõſumandũ partiantur. Hi exercitibus in immẽſum auctis & agrorũ cultibus deſtitutis, q̃d eſt principiũ euerſionis, & cladis, diſperdent omnia & cõminuent, & uorabũt. Tunc repente aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, q tribus ex eo numero deletis, q tunc Aſiã obtinebũt, aſſumetur in ſocietatem à cæteris, ac princeps omniũ cõſtituetur, Hic inſuſtentabili dominatione uexabit orbẽ, diuina & humana miſcebit, infanda dictu, et execrabilia molietur, noua cõſilia in pectore ſuo uolutabit, ut ꝓpriũ ſibi cõſtituat imperiũ, & leges cõmutabit, & ſuas ſanciet, cõtaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; ĩmutato nomine atq; ĩmperii ſede trãſlata, cõfuſio ac perturbatio humani generis cõſequetur. Tam uero deteſtabile atq; abominãdum tẽps exiſtet, ꝙ nulli hominũ ſit uita iucunda. Euertẽtur funditus ciuitates, atq; interibunt nõ mõ ferro atq; igni, uerũ ẽt terræmotibus aſſiduis, & eluuiæ aquarũ, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer. n. uitiabitur, & corruptus ac peſtilens fiet, & modo importunis hymbribus, mõ inutili ſiccitate, nũc frigoribus, nũc æſtibus nimiis, nec terra homini dabit fructum, nec ſeges qcq̃, non arbor, nõ uitis feret. Sed cum in flore ſpẽ maximã dederint, in fruge decipiẽt. Fontes quoq; cũ fluminibus areſcent, ut ne potus qdem ſuppetat, & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinem mutabuntur, Propter hæc deficient, & in terra quadrupedes, & in aere uolucres, & in mari piſces. Prodigia

quoq; in cœlo mirabilia mētes hominū maximo terrore cōfundent. Et crines cometarū, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadētiū ſiderū lapſus. Nec tamē hæc uſitato mō fient, ſed exiſtent ſubito & ignota & inuiſa oculis aſtra, ſol in ꝑpetuū fuſcabitur, ut uix inter noctem diēq; diſcernat. Luna iā nō tribus deficiet horis, ſed ꝑpetuo ſanguine obfuſa meatus extraordinarios peraget, ut nō ſit homini prōptū, aut ſiderū curſus, aut rōnem temporum agnoſcere. Fiet.n. uel æſtas in hyeme, uel hyems in æſtate. Tūc annus breuiabitur, & menſis minuetur, & dies in anguſtū coartabitur. Stellæ uero creberimæ cadēt, ut cœlū oē cæcū ſine ullis luminibus appareat. Mōtes quoq; altiſſimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile cōſtituetur. Ac ne qd malis hominū terræq; deſit, audietur de cœlo tuba, quod hoc mō Sibylla denūciat dicens, σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει. Ideſt tuba de cœlo uocē luctuoſam emittet. Itaq; trepidabūt oēs, & ad luctuoſum illū ſonitū cōtremiſcent. Tūc uero per irā Domini aduerſus homines, qui iuſtitiā Dei nō agnouerūt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus, Et ſuper omnia metus ſemper impendēs, tunc orabūt Deū, & nō exaudiet, optabitur mors, & nō ueniet, nec nox q̄dē requiē timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed aīas hominū ſolicitudo ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt, gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis atq; deſertus, qd̓ in carminibus Sibyllinis ita dicitur ἔσαι κοσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων. Ideſt, erit mundus

immundus pereuntibus hominibus. Ita. n. conficietur humanũ genus, ut uix decima pars hominũ relinquatur, & unde mille proceſſerant, uix prodient centũ. De cultoribus etiã Dei duæ partes interibũt, & tertia quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ qui Helias *dicitur, & quomodo interficietur ab* Antichriſto, *& reſurget die tertia & aſcendet in cœlum.* Et *de perſecutiõe eccleſiæ, quam infcret* Antichriſtus, *& de miraculis eius.* Caput XVII.

Sed planius quõ id eueniat, exponam. Imminente iam tẽporũ cõcluſione, propheta magnus mittetur à Deo, *qui cõuertat homines ad* Dei *agnitionẽ, & accipiat ptãtem mirabilia faciendi. Vbicunq; nõ audierint eum homines, claudet cœlũ, & abſtinebit hymbres, & aquã cõuertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti ac fame.* Et *quicũq; conabitur eũ lædere, procedet ignis de ore eius atq; comburet illũ.* His *prodigiis atq; uirtutibus conuertet multos ad* Dei *cultum, peractisq; opibus eius, alter* Rex *orietur ex* Syria *malo ſpiritu genitus, euerſor ac ꝓditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat,* Hic *pugnabit aduerſus prophetam* Dei, *& uincet, & interficiet eũ, & inſepultum iacere patietur.* Sed *poſt diem tertium reuiuiſcet, atq; inſpectantibus & mirantibus cunctis rapietur in cœlum.* Rex *uero ille deterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta & ſeipſum conſtituet ac uocabit* Deum, *& ſe coli iubebit ut* Dei *filium.* Et *dabitur ei ptãs, ut faciat ſigna &*

prodigia, quibus uiſis irretiat homines ut adorēt eū. Iubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, & imaginem loqui, & fient hæc ſub uerbo eius, quibus miraculis etiam ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere Dei templum conabitur, & iuſtum populum perſequetur, & erit preſſura & contritio, qualis nunquā fuit à principio mundi. Quicūq; crediderint atq; acceſſerint ei, ſignabuntur ab eo tāq̃ pecudes. Qui aūt recuſauerint notam eius, aut in montes fugient, aut comprehenſi exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet libris prophetarum, atq; ita cremabit, & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iuſticia proiicietur, & innocētia odio erit, quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur, non lex aūt ordo aut militiæ diſciplina ſeruabitur, non canos quiſq̃ reuerebitur, non officium pietatis agnoſcet, non ſexus aut infantiæ miſerebitur, Confundentur omnia, & miſcebuntur contra fas, contra iura naturæ. Ita quaſi uno cōmuni grauiq; latrocinio, terra uniuerſa uaſtabitur. Cum hæc ita erunt, tunc iuſti & ſectatores ueritatis ſegregabunt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito impius rex inflamatus ira, ueniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circūdabit montem, in quo iuſti morabuntur, ut eos cōprehendat. Illi uero ubi ſe clauſos undiq; atq; obſeſſos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleſte implorabunt. & exaudiet eos Deus, & emittet regem magnū de cœlo, qui eos eripiat & liberet, omneſq; impios ferro igniq; diſperdet.

Quomodo

Quomodo hæc pronunciata ſint & uaticiniis ꝓphetarũ, & oraculis gentiliũ uatũ, & uerſibus Sibyllinis.

Caput XVIII.

HAec ita futura eſſe, tum prophetæ omnes ex dei ſpiritu, tum etiã uates ex inſtiuctu Dæmonum cecinerunt. Hydaſpes.n. quẽ ſuperius nominaui, deſcripta iniquitate ſæculi huius extremi, pios ac fideles à nocẽtibus ſegregatos, ait, cũ fletu & gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis. Iouem reſpecturũ ad terrã, & auditurũ uoces hominũ, atq; impios extincturũ. Quæ oĩa uera ſunt, præter unũ, ꝙ Ioue dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud nõ ſine dæmonũ fraude ſubtractũ eſt, Miſſum iri tũc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet, quod Hermes tamẽ non diſſimulauit. In eo.n. libro qui, λόγος τέλειος inſcribitur, poſt enumerationem malorũ de ꝗbus diximus, ſubiecit hæc græco ſermõe ἐπ᾽ ἀνδὴ ταῦτα ὧδ᾽ ἐμένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Ideſt cum hæc ita facta fuerint, ò aſclepi, tunc dominus & pater & Deus, & primi, & unius Dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſuam uolũtatem in huiuſmodi

bonum, proponens temeritati, & errorē reuocans, malitiā purgabit. Partim q̄dē aqua nimia diſſoluēs, ꝑtim igne rapido cremans, interdū bellis, ac peſtilentiis percutiens ad ſtatū priſtinum ꝑduxit, ſuumq́; reſtituit ornatū. Sibyllæ quoq; non aliter fore oſtendunt, q̄ ut Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat, è quibus una ſic tradidit,

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλον πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἴδιον
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Ideſt ueniet & beatorū uolens urbem expugnare, & quidam à Deo miſſus rex ad ſuos omnes perdet reges magnos & uiros optimos ſic iudicabitur ab immortalibus hominibus. Item alia Sibylla,

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Ideſt. Tunc ex ſole Deus mittet regem, qui omnem terram placabit à bello malo. Et rurſus alia.

ἡμετέρας τε ζυγὸν δουλείας
δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἄρει
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους,

Ideſt, iugū noſtræ ſeruitutis intolerabile in collo poſitū tollet, & leges impias ſoluet, uinculáq; uiolenta.

Q uo Chriſtus, & quibus ſignis præcedētibus deſcendet de cœlo, ut interficiat Antichriſtū, & tyrannos, & impios deleat de terra, & ꝙ uigiliæ nocturnæ chriſtianorū iō inſtitutæ ſunt, ꝙ Chriſtus de nocte uenturus

eſt, & ꝙ Dii & cultores eorũ dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Cap. XIX.

OPpreſſo igitur orbe terræ cũ ad deſtruendã immenſarũ uirium tyrannidem humanæ opes deficerint, ſiquidem capto mundo cum magnis latronũ exercitibus incubabit, diuino auxilio tãta illa calamitas indigebit. Cõmotus igitur Deus, & ancipiti periculo, & miſerãda cõploratiõe iuſtorũ mittet ꝓtinus liberatorem. Tũc apietur cœlũ mediũ intẽpeſta nocte & tenebroſa, ut in orbe toto lumen deſcendentis Dei tanq̃ fulgor appareat, quod Sibylla his uerſibus locuta eſt. ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ πῦρ ἔσαι σκότος ἐν μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ. *Ideſt cũ uenerit ignis, erũt tenebræ in media nocte obſcura. Hæc ē nox, quæ à nobis ꝓpter aduentũ regis ac Dei noſtri peruigilio celebratur, cuius noctis duplex eſt rō. qđ in ea & uitã tũ recepit cũ paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnũ recepturus eſt. Hic eſt .n. liberator, & iudex, & ultor, & rex, & Deus, quẽ nos Chriſtũ uocamus, q priuſq̃ deſcẽdat, hoc ſignũ dabit. Cadet repente gladius è cœlo, ut ſciãt iuſti ducẽ ſanctæ militiæ deſcenſurũ, & deſcendet concomitantibus angelis in mediũ terræ, & præcedet eum flãma inextinguibilis, & uirtus angelorũ tradet in manus iuſtorũ multitudinem illã, qui mõtem circũſederit, & cõcidetur ab hora tertia uſq; ad ueſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletiſq; oĩbus copiis impius ſolus effugiet, & peribit ab eo uirtus ſua. Hic eſt aũt qui appellatur antichriſtus, ſed ſe ipſe Chriſtũ mentietur, & cõtra uerũ dimicabit, & uictus effugiet, & bellũ ſæpe renouabit, & ſæpe uincetur, donec quarto ꝓlio cõfe-*

ctis omnibus impiis debellatus & captus tandem ſcele rum ſuorũ luet pœnas. Sed & cæteri principes & tyrã ni qui contriuerunt orbem, ſimul cũ eo uincti adducen tur ad regem, & increpabit eos & coarguet. Et expro babit his facinora ipſorum, & dãnabit eos ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate compreſſa, requieſcet orbis qui per tot ſæcula ſubiectus errori ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non co lentur ulterius dii manu facti, ſed à templis & puluina ribus ſuis deturbata ſimulacra igni dabuntur. Et cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futurum eſſe prædixit τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα. *Ideſt conterent aũt ſimulacra homines & diuitias oẽs. Erythræa quoq; idem ſpopondit.* ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται. *Ideſt opera aũt deorũ hu manis manibus facta exurentur.*

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui nõ. Et quõ hæc Sibylla prædi xerit. Et qua rõne anima cum immortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecundum ſtoicos. Cap. XX.

Poſt hæc aperientur inferi, & reſurgent mor tui, de quibus iudicium magnũ ipſe idẽ rex ac Deus faciet, cui ſũmus pater iudicandi & regnãdi dabit maximã ptãtẽ, de quo iudicio ac regno apud erythræã Sibyllã ſic inueñitur in græco elogo.

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
ἀφίξηται δ' ἡ κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή

Ideſt, cũ autem dies iſte finem fatalem acceperit, & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet ſuper hoies magnũ iudiciũ & impiũ. Deinde apud aliã.

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσι δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Ideſt Tartareum autem chaos tunc oſtendet dehiſcens terra. Venient autem ad tribunal Dei regis omnes. Et alio loco penès eandem.

οὐρανὸν εἱλίξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Ideſt, Cœlum uoluens terræ latebras aperiã, & tũc excitabo mortuos, mortem ſoluens, & ſtimulũ mortis, poſteáq; in iudiciũ ducã iudicãs piorũ atq; impiorũ uitã uirorũ. Nec tamẽ uniuerſi tũc à Deo iudicabuntur, ſed hi tãtum q ſunt in Dei religione uerſati. Nã q Deũ nõ agnouerunt, quoniã ſententia de his in abſolutionem ferri non põt, iã iudicati dãnatiq; ſunt, ſanctis literis cõſtantibus, nõ reſurrecturos eſſe impios ad iudiciũ. Iudicabuntur ergo qui Deũ ſcierunt, & facinora eorũ in mala opera cũ bonis collata ponderabũtur, ut ſi plura & grauia fuerint bona iuſtáq;, dentur ad uitã beatã. Si aũt mala ſupauerint, condenẽtur. Hic fortaſſe dixerit quiſpiã. Si eſt immortalis anima quõ paſſibilis induatur ad pœnã ſentiens. Si.n. ob merita punitur, ſentiet utiq; dolorem, atq; ita etiã mortem. Si morti nõ eſt obnoxia, nec dolori quidem. Patibilis ergo non eſt. Huic quæſtioni ſiue argumento, ita à ſtoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu

mortis in nihilum reſolui, ſed eorum, qui iuſti fuerũt, puras & impatibiles. & beatas ad ſedem cœleſtẽ, unde illis origo eſt, remeare, uel in campos quoſdã fortunatos rapi, ubi fruãtur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniã ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediã quandã gerere inter immortalem, mortalemq; naturã, & habere aliquid imbecillitatis ex cõtagione carnis, cuius deſideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilẽ quendã fucum trahãt labemq; terrenã, quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas, ut ſi non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculã, quæ peccatis iniuſta ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poeta ſic explicauit,

Quin & ſupremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes penituſq; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc ꝓpemodum uera ſunt. Anima.n.cũ diuortiũ fecit à corpe, ẽ (ut idẽ ait poeta)

Par leuibus uentis, uolucriq; ſimillima ſomno.

Quia ſpiritus eſt, & ipſa tenuitate incõprehenſibilis, ſed nobis qui ſumus corporales, Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

De potẽtia Dei, quæ ꝑ merito cuiuſq; põt & hoĩes & angelos punire. De carnis immortalitate poſt reſurrectionem. De differentia ignis gehẽnalis, & ignis cõis. Et qd in electis, & qd in reprobis opetur. Cap. XXI.

P Rimum igitur dicimus, tantã eſſe Dei poteſtatem, ut ẽt incorporalia cõprehendat, & quẽadmodũ uoluerit, afficiat. Nã & angeli Deũ metuunt, q̃a caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodammodo. Et dæmones reformidant, q̃a torquentur ab eo & puniuntur. Quid ergo mirũ, ſi cum ſint immortales animæ, tamẽ patibiles ſint Deo? Nã cum in ſe nihil habeant ſolidum & tractabile, à ſolidis & corporalibus nullã uim pati poſſunt, ſed q̃a in ſolis ſpiritibus uiuunt, à ſolo Deo tractabiles ſunt, cui uirtus & ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ literæ, quemadmodum pœnas impii ſint laturi. Nam q̃a peccata in corporibus cõtraxerunt, rurſus carne induentur, ut in corporibus piaculum ſoluant, & tamẽ nõ erit caro illa, quã Deus homini ſuperiecerit, huic terrenæ ſimilis, ſed inſolubilis ac permanens in æternũ, ut ſufficere poſſit cruciatibus & igni ſempiterno, cuius natura diuerſa ẽ ab hoc noſtro, quo ad uitæ neceſſaria utimur, qui niſi alicuius materiæ fomite alatur extinguitur. At ille diuinus ꝑ ſeipſum ſemꝑ uiuit, ac uiget ſine ullis alimẽtis, nec admixtũ hẽt fumũ, ſed eſt purus ac liq̃dus, & in aquæ modũ fluidus. Non. n. ui aliq̃ ſurſum uerſus urgetur, ſicut noſter, quẽ labes terreni corꝑis, quo tenetur, & fumus intermixtus exilire cogit & ad cœleſtẽ naturã cũ trepidatiõe mobili ſubuolare. Idẽ igitur diuinus ignis una eadẽq; ui atq; potẽtia & cremabit ĩpios, & recreabit, et q̃tũ ẽ corꝑibus abſumet tãtũ reponet, ac ſibi ipſe æternũ pabulũ ſubminiſtrabit, q̃d poetæ in uulturẽ, & Tityũ trãſtulerũt, ita ſine ullo reuiuiſcẽtiũ corporũ detrimẽto aduret tãtũ, ac ſenſum dolo-

ris efficiet. Sed & iuſtos cū iudicauerit Deus, ēt igni eos examinabit. Tum quorum peccata uel pōdere uel numero præualuerint, perſtringētur igni atq; amburentur. Quos aūt plena iuſticia, & maturitas uirtutis incoxerit, ignē illum nō ſentient. Habent. n. aliqd in ſe Dei, qd uim flāmæ repellat ac reiiciat. Tāta uis eſt innocentiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accipit à Deo hanc ptātē, ut impios urat, iuſtis obtēperet. Nec tamē qſq̃ putet, aīas poſt mortem ꝓtinus iudicari. Nā oēs in una cōiq; cuſtodia detinētur, donec tp̄s adueniat, quo maximus iudex meritorū faciat examen. Tū quorum fuerit ꝓbata iuſticia, hi premiū immortalitatis accipient. Quorū aūt peccata & ſcelera detecta nō reſurgent, ſed cum impiis in eaſdem tenebras recōdentur ad certa ſupplicia deſtinati.

Quòd hæc à quibuſdā dicuntur eſſe poetica, & unde ad noticiā uenerint poetarū, & qbus de cauſis corruperint ueritatem, lethæum amnem, & alia phantaſtica induxerint. Cap. XXII.

Figmenta hæc poetarum quidā putāt, ignorātes, unde illa poetæ acceperint, ac negāt hæc fieri poſſe, nec mirū ita illis uideri. Aliter. n. q̃ res habet traditur à poetis, qui licet ſint multo antiqores q̃ hiſtorici & oratores, & cætera genera ſcriptorum, tamē qa myſterium diuini ſacramenti neſciebant, & ad eos mētio reſurrectiōis futuræ obſcuro ore peruenerat, eam uero temere ac leuiter auditā in modum cōmentitiæ fabulæ ꝓdiderūt. Et tamē iidē teſtati ſunt, nō autorē ſe certū, ſed opinionē ſeq, ut Maro, qui ait, Sit mihi fas audita loqui. Quāuis igitur ueritatis

arcana in pte corrupint, tamē ipſa res eo uerior inueni-
tur, ꝙ cū ꝓphetis in pte cōſentiunt, qđ nobis ad ꝓbatio-
nem rei ſatis eſt. Errori tamen eorū ſubeſt rō nōnulla.
Nā cū ꝓphetæ aſſiduis cōcionibus ꝑdicarent, iudicatu-
rum eſſe de mortuis filiū Dei, & hæc annūciatio nō la-
teret, quoniā rectorē cœli nō aliū putabāt ꝗ̄ Iouē, iudi-
care apud inferos Iouis filiū tradiderūt. Sed tamē nō
Apollinē, aut liberū, aut Mercuriū, q cœleſtes putātur,
ſed Deū, q & mortalis fuerit & iuſtus, uel Minoē, uel
Aeacū, uel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poeti-
ca licentia quod acceperāt, uel opinio ueritatē per di-
uerſa ora ſermonesq; uarios diſſipata mutauit. Nam
ꝙ peractis apud inferos mille annis, rurſus ad uitā re-
ſtitui cecinerunt, Marone, ita dicente,

Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera ut conuexa reuiſant.
Rurſus, & incipient in corpora uelle reuerti.

Hæc eos rō fefellit, ꝙ reſurgēt defuncti non poſt mille
annos mortis ſuæ, ſed ut reſtituti rurſus in uitā mille
annis cū Deo regnēt. Deus.n. ueniet in orbe hoc ab oī
labe purgato, ut rediuiuas iuſtorū aīas corꝑibus inno-
uatis ad ſempiternā beatitudinē ſuſcitet. Itaq; præter
aquā obliuiōis uera ſunt cætera, quā icirco finxerūt,
neqs illis opponeret. Cur ergo nō meminerūt ſe aliquā-
do uixiſſe, aut q fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihi-
lominus tamē ueriſimile nō putatur, & res tota uelut
licenter, & fabuloſe ficta reſpuitur. Nobis aūt de reſur-
rectione affirmātibus atq; docētibus, aīas ad alterā ui-
tam nō oblitas ſui, ſed in eodē ſenſu ac figura eſſe re-

dituras, illud opponitur. Tot iam ſæcula trāſierūt, q̄s unq̄ unus ab inferis reſurrexit, ut exemplo eius fieri poſſe credamus? At.n. reſurrectio fieri non pōt, domināte adhuc iniuſtitia. Hoc.n. in ſæculo necātur homines ui, ferro, inſidiis, uenenis, afficiūtur iniuriis, ægeſtate, carceribus, tormētis, proſcriptiōibus. Eo accidit q̄ iuſtitia inuiſa eſt, q̄ oēs qui Deū ſeq uolunt nō tantum odio habētur, ſed uexātur oībus cōtumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarū, & ad impios cultus manu factorū Deorū non rōne, aut ueritate, ſed nefanda corporū laceratione cogūtur. Nunc igitur oportet ad hæc eadē reſurgere ac reuerti hoies ad uitam, in qua tuti eſſe nō poſſint? Cū ergo iuſti tā uiles habeātur, tā facile tollātur, q̄d putemus futurū fuiſſe, ſi q̄s ab inferis rediēs uitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur ꝑfecto ab oculis hominū, ne uiſo eo uel audito Deos uniuerſi relinquerēt, & ad unius ſe Dei cultū religionē q; conuerterent. Ergo ſemel fieri reſurrectionē, neceſſe eſt, cū malū fuerit ablatum, quoniā eos q reſurrexerint, nec mori iā ulterius, nec uiolari ullo mō fas eſt, ut beatā poſſint agere uitā, quorū mors reſignata eſt. Poetæ uero cū ſcirēt, hoc ſæculū malis oībus redūdare, obliuiōis amnē induxerūt, ne laborū ac malorū memores aīæ reuerti ad ſupos recuſarēt. Vnde Vergilius.

O pater, an ne aliquas ad cœlū hinc ire putandū eſt
Sublimes animas, iterumq; ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabat.n. qūo, aut quando id fieri oporteret. Itaq; renaſci eas putauerūt, & denuo ad uterū reuolui, atq; ad infantiā regredi. Vnde & Plato de aīa diſſerēs,

ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales atq; diuinas, ꝙ in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiēdum facilia, ꝙ ea quæ diſcunt, ita celeriter capiāt, uti non tunc primum diſcere illa uideātur, ſed recognoſcere atq; reminiſci, in quo uir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

De reſurrectione. Et ꝙ Pythagoras & alii philoſophi inepte locuti ſunt, & de Anaſtaſi mentiētes aīas in uaria tranſire corpora. Cap. XXIII.

Non igitur renaſcētur, qđ fieri non pōt, ſed reſurgēt, & a Deo corporibus induētur, & ſprioris uitæ factorūq; omniū memores erūt, & in bonis cœleſtibus collocati, ac fruentes iucūditate innumerabilium copiarū præſenti Deo gratias agent, ꝙ malum omne deleuerit, ꝙ eos ad regnū uitāq; perpetuam ſuſcitarit. Qua de anaſtaſi philoſophi quoq; dicere aliquid conati ſunt tam corrupte, q̄ poetæ. Nā pythagoras trāſire animas in noua corpora diſputauit, ſed ineptæ, ꝙ ex hoībus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatū. Melius Chryſippus, quem Cicero ait, fulcire porticum ſtoicorum, qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cum de innouatione mūdi loqueretur, hæc intulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὅ νῦν ἐσμεν καταστήσεσθαι σχῆμα.

Ideſt. Quod cū ita ſit, apparet, nō eſſe impoſſibile, & nos poſt mortē noſtrā rurſus ſpatiis qbuſdam reuolutis tēporū, in hunc ſtatū reſtitui, in quo nūc eſſe uide-

mur. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit,

δύσπιστον παρ' ἅπασι μερόπων φῦλος ἀλλ' ὁπόταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Id eſt. Etenim difficile ad credẽdũ omne hominum genus, Sed cum iam mũdi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus ipſe faciet, iudicans pios ſimul & impios, tunc demum impios quidem in ignem, & tenebras mittet. Qui aũt pietatẽ tenent, iterum uiuent in terra, ſpiritu Dei dante honorẽ ſimul, & uitam ipſis. Quod ſi nonmodo ꝓphetæ, ſed etiã uates, & poetæ, & philoſophi anaſtaſim mortuorũ futurã eſſe cõſentiunt, nemo quærat à nobis quẽadmodum fieri poſſit. Nec.n. diuinorum operũ põt reddi rõ. Sed ſi à principio Deus hominem, neſcio quo immemorabili modo inſtituit, credamus ab eodem reſtitui uetere poſſe, qui nouũ fecit.

Quomodo ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quam conſtituet. Et ꝙ Diabolus uincetur mille annis, & omnis creatura manſueſcet, & ad iucunditatem ſeruiet homini. Et ꝙ Chriſtus ab omnibus coletur, ut Deus & dominus.

Caput XXIIII.

NVnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi & maximi Dei filius, ut uiuos ac mortuos iudicet, dicente Sibylla,

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσαι
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βηματικρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Ideſt. Totius.n. terræ mortaliũ cõfuſio tunc erit, & ipſe omnipotẽs cum uenerit in tribunali iudicare uiuorum mortuorũq; aĩas & mundũ oẽm. Verum ille cum deleuerit iniuſticiã iudiciũq; maximũ fecerit, ac iuſtos. qui à principio fuerunt, ad uitã reſtaurauerit, mille annis inter hoĩes uerſabitur, eosq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans furensq; proclamat,

κλῦτε δ' ἐμοῦ μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει

Ideſt. Audite me hoĩes, rex ſempiternus dominabitur. tũc q̃ erunt in corporibus uiui nõ morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitã multitudinem generabũt, & erit ſoboles eorũ ſancta & Deo chara. Qui aũt ab inferis ſuſcitabũtur, hi præerũt uiuẽtibus uelut iudices. Gentes uero nõ extinguẽtur oĩno, ſed quædã relinquentur in uictoriã Dei, ut triumphentur à iuſtis ac ſubiugentur perpetuæ ſeruituti. Sub id tp̃s ẽt princeps Dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, uincietur catenis, et erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperii, quo iuſticia in orbe regnabit, nequid malũ aduerſus populũ Dei moliatur. Poſt cuius aduentũ cõgregabuntur iuſti ex omni terra, peractoq; iudicio ciuitas ſancta cõſtituetur in medio terræ, in qua ipſe cõditor Deus cũ iuſtis dominãtibus cõmoretur, quã ciuitatẽ Sibylla

deſignat cū dicat,

καὶ πόλιν ἣν ἐποίησε θεὸς αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων καὶ ἡλίου ἠδὲ σελήνης,

Ideſt, urbē quā fecit Deus eā clariorē fecit aſtris, atq; ſole, lunaq;. Tūc auferētur à mundo tenebræ illæ, q̄bus offenditur atq; obcæcatur cœlū, & luna claritudinē ſolis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol aūt ſepties tanto q̄ nunc eſt, clarior fiet. Terra uero aperiet fœcunditatem ſuā, & uberrimas fruges ſua ſpōte generabit, rupes montiū melle ſudabunt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabūt. Mūdus deniq; ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur, erepta et liberato dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Nō beſtiæ per hoc tp̄s ſanguine alētur, non aues præda, ſed q̄eta & placida erunt omnia, leones & uituli ad præſepe ſimul ſtabunt, lupus ouem nō rapiet. Canis nō uenabitur, accipitres & aquilæ nō nocebunt, infans cum ſerpentibus ludet. Deniq; tūc fient illa, quæ poetæ aureis tp̄ibus facta eſſe iam Saturno regnante dixerūt. Quorū error hinc exortus eſt, ꝙ ꝓphetæ futurorum pleraq; ſic ꝓferunt, & enunciāt, quaſi iam peracta. Viſiones .n. diuino ſpū offerebātur oculis eorū, & uidebātur illa in cōſpectu ſuo quaſi fieri ac terminari. Quæ uaticinia eorū cū paulatim fama uulgaſſet, quoniā ꝓfani à ſacramēto ignorabāt quatenus dicerētur, cōpleta iam eſſe ueteribus ſæculis illa omnia putauerunt, quæ utiq; fieri cōplerìq; nō poterant homine regnante. Cum uero deletis religionibus impiis, & ſcelere cōpreſſo, ſubiecta erit Deo terra.

Cedet & ipſe mari uector, nec nautica pinus

Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non uinea falcem.
Robuſtus quoq; iam tauris iuga ſoluet arator.
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta,
Incultisq́; rubens pendebit ſentibus uua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella.
Nec uarios diſcet mentiri lana colores,
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Muricæ, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes ueſtiet agnos.
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poeta ſecundum Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus eſt. Erythræa uero ſic ait,

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ᾽ ἐν οὔρεσιν ἀμιλοῦνται.
χόρτον παρὰ λΰγκες τ᾽ ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φά-
τναις. σὺν βρέφεσί τε δράκοντες ἀματρίσι
κοιμήσονται. *i. nec lupi cũ agnis in mõtibus dimicabũt. Herbãq; lynces pariter cum hædis paſcentur. Vrſi cum uitulis ſimul oĩbusq; animalibus, carniuorãs leo comedet paleas ad præſepia, cũ infantibus dracones ſine matribus dormient. Et alio loco de libertate rerum.*

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώ-
σει καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμμα-
τα γαίης δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώ-
ποισι οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε
γάλακτος καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν κάλλιστον ἀ-
πάντων. *i. & tũc gaudiũ magnũ Deus dabit hoĩbus. Nã et terra, et arbores, et innũerabilia terræ pecora da*

bunt fructum uerũ hominibus uini & mellis dulciſſi-mi, & cãdidi lactis, atq; tritici, quod eſt hominibus optimum omnium. Et alia eodem modo.

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ᾽ οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ᾽ ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλατ᾽ ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Ideſt piorum aũt ſola ſancta terra omnia hæc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte, & lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis. Viuẽt itaq; homines tranquilliſſimã uitam & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentiũ uenient à finibus terræ cum donis ac muneribus ut adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum ac uenerabile uniuerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

Quòd non reſtant ex quarundam ſcripturarũ aſſertione niſi ducenti anni uſq; ad rerum innouatiõem, & ꝙ finis nõ aderit, niſi Roma deſtructa. Cap. XXV.

Hæc ſunt quæ à prophetis dicuntur, quorũ teſtimonia & uerba ponere opus non eẽ duxi, quoniã eſſet infinitum, nec tantam rerũ multitudinem menſura libri caperet, tam multis uno ſpiritu ſimilia dicentibus, ſimulq; ne faſtidiũ legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta & tranſlata congerem. Præterea ut ea ipſa, quæ dicerem nõ noſtris, ſed alienis literis potiſſimum cõfirmarem, docerémq; non modo apud nos, uerum etiam apud eos ipſos, qui nos inſectantur, ueritatem

ueritatem cõſignatam teneri, quã recuſant agnoſcere. Qui autẽ hæc diligentius uoluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat, & plura q̃ nos in his libris cõplexi ſumus admirabilia reperiet. Fortaſſe nũc quiſpiã reqrat, quãdo iſta quæ diximus ſint futura; iã ſuperius oſtendi. Completis ãnorũ ſex milibus mutationẽ iſtã fieri oportere, & iã ꝓpinquare illũ ſummũ cõcluſionis extremæ diem de ſignis, quæ dicta ſunt à ꝓphetis, licet noſcere. Prædixerunt.n. ſigna, quibus cõſumatio tẽporũ expectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timenda. Quando tamen cõpleatur hæc ſumma, docent hi, qui de tẽpibus ſcripſerunt, colligentes ea ex literis ſanctis, & ex uariis hiſtoriis, quãtus ſit numerus annorũ ab exordio mundi, qui licet uarient, & aliquantulum numeri eorũ ſumma diſſentiat, omnis tamẽ expectatio nõ amplius, q̃ ducentorũ uidetur annorũ. Etiã res ipſa declarat, lapſum ruinamq; rerũ breui fore, niſi quod incolumi urbe Roma nihil iſtius uidetur eſſe metuendũ. At uero cũ caput illud orbis ceciderit, et pyra eſſe cœperit quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet ueniſſe iam finẽ rebus humanis orbiq; terrarum. Illa eſt.n. ciuitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia, precandusq; nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamẽ ſtatuta eius, & placita diſferri poſſunt, ne citius q̃ putemus tyrannus ille abominãdus ueniat, q tantũ facinus moliatur, ac lumẽ illud effodiat, cuius interitu mũdus ipſe lapſurus eſt. Nũc ad cætera exequẽda redeamus quæ deinceps ſecutura ſũt.

Quòd elapſis mille annis aurei ſæculi poſt iudiciũ ſcluetur item diabolus, & cõcitabit gentes, ut ſanctã ex-

pugnent ciuitatem & obſidebũt eam, & quo eã omnino Deus deſtruet, et pœnis æternis tradet, electis hominibus tranſlatis ad gloriã angelorũ poſt reſurrectionem ſecundam. Cap. XXVI.

DIximus paulo ante in principio regni ſancti fore, ut à Deo princeps dæmoniorũ uinciatur. Sed idem cũ mille ãni regni, hoc eſt ſeptem milia cœperint determinari, ſoluetur denuo, & ex cuſtodia miſſus exibit. At oẽs gentes quæ tunc erũt ſub ditione iuſtorũ cõcitabit, ut inferant bellum ſanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit & circũdabit ciuitatem, tunc ueniet nouiſſima ira Dei ſup gentes, & debellabit eas uſq; ad imum. Ac primũ cõcutiet terram q̃ ualidiſſime, & à motu eius ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omniũ ciuitatum cõcident, & ſtatuet Deus ſolẽ triduo ne occidat, & inflamabit eũ, & deſcẽdet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles & impios populos, & hymbres ſulphuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis, & liqueſcent ſpũs eorum in calore, & corpora cõterentur in grãdine, & ipſi ſe inuicem gladio ferient, replebũtur mõtes cadaueribus, & campi operientur oſſibus. Populus aũt Dei tribus illis diebus ſub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduerſus gentes extremũ iudiciũ terminetur. Tunc exibunt iuſti de latebris ſuis, & inueniẽt omnia cadaueribus atq; oſſibus tecta. Sed & genus oẽ impiorũ radicitus interibit, nec erit in hoc mundo ulla natio amplius, præter ſolã gentem Dei, tũ ꝑ annos ſeptem perpetes intactæ erũt ſyluæ, nec exa-

detur de montibus lignum. Sed arma gentiũ cõburentur, & iã nõ erit bellum, ſed pax, & reqes ſempiterna. Cum uero cõpleti fuerint mille anni, renouabitur mundus à Deo, & cœlum cõplicabitur, & terra mutabitur, & trãſformabit Deus homines in ſimilitudinem angelorũ, & erunt cãdidi ſicut nix, & uerſabuntur ſemꝑ in cõſpectu omnipotẽtis, & domino ſuo ſacrificabunt & ſeruiẽt in æternũ. Eodẽ tꝑe fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio, ĩt in qua exterminabuntur impii ad cruciatus ſempiternos. Hi ſunt ꝗ manufacta coluerunt, ꝗ dominũ mundi ac parentẽ uel neſcierũt uel abnegauerũt. Sed & dominus illorũ cũ miniſtris ſuis cõprehendetur, ad pœnãq; dãnabitur, cũ quo pariter oĩs turba impiorum ꝓ ſuis facinoribus in cõſpectu angelorũ atq; iuſtorũ ꝑpetuo igni cremabitur in æternũ. Hæc eſt doctrina ſanctorũ ꝓphetarum, quẽ chriſtiani ſeqmur. Hæc ſapientia noſtra quã iſti, ꝗ fragilia colũt uel ĩnanem philoſophiã tuentur, tanꝗ̃ ſtultitiã uanitatemq; derident, ꝗa nos defendere hanc publice atq; aſſerere nõ ſolemus, Deo iubente, ut quieti ac ſilentes arcanũ eius in abſcõdito atq; intra noſtrã cõſciẽtiã teneamus, nec aduerſus iſtos uere profanos, qui non diſcendi ſed arguendi atq; illudendi gratia inclementer Deum ac religionem eius impugnant, pertinaci contentiõe certemus. Abſcondi enim tegiq; myſterium quàm fideliſſime oportet, maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verũ illi hanc taciturnitatem noſtrã ueluti conſcientiã malam criminãtur. Vnde etiam quaſdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt, & libenter his quæ finxerunt credunt.

Exhortatio ut omnes properent ad ſuſcipiendam cũ religione ſapientiam, per quas ad beatiſſimam perueniũtur æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

QVoniã decurſis ꝓpoſiti operis ſeptem ſpatiis ad metã ꝓuecti ſumus, ſupereſt ut exortemur oẽs ad ſuſcipiendã cũ uera religiõe ſapientiã, cuius uis & officium in eo uertitur, ut cõtemptis terreſtribus & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſeruientes & fragilia cõcupiſcentes, ad æterna cœleſtis theſauri p̃mia dirigamur, quæ ut capere poſſimus, q̃primũ omittendæ ſunt huius præſentis uitæ illicibiles uoluptates, quæ animas hominũ ꝑniciosiſſima ſuauitate deliniunt. Quanta felicitas exiſtimãda eſt ſubtractis his labibus terræ, ꝓficiſci ad illum æquiſſimũ iudicẽ, parentemq; indulgentiſſimũ, q pro laboribus requiẽ, pro tenebris claritatem, ꝓ terrenis ac breuibus bõis æterna & cœleſtia largiatur. Qua cum mercede acerbitates ac miſeriæ, quas ꝑpetimur in hoc mundo facientes opa iuſticiæ, conferri & coæquari nullo mõ poſſunt. Proinde ſi patientes, ſi beati eẽ uolumus, cogitãda ac ꝓponẽda nobis ſunt nõ tantũ Terẽtiana illa, molendum eſſe uſq; in piſtrinũ, uapulandũ, habendæ compedes, ſed his multo maiora. Carcer, catenæ, tormenta patienda, ſuſtinẽdi dolores, mors deniq; ipſa & ſuſcipienda eſt, & ferenda, cum liqueat conſcientiæ noſtræ nec fragilem iſtã uoluptatem ſine pœna, nec uirtutem ſine diuino p̃mio fore. Vniuerſis igitur oportet operam dare, ut ſe quamprimum ad rectam uiam dirigant, ut ſuſceptis operatiſq; uirtutibus huius ui-

tæ laboribus patienter exactis, cõſolatorem Deum ha-
bere mereantur. Pater.n.noſter ac dominus, qui condi
dit firmauitq; cœlum, q ſolem cum cæteris ſideribus il
luxit, qui librata magnitudine ſua terrã uallauit mõ
tibus, mare circũdedit, amnibusq; diſtinxit. & quicqd
eſt in hoc opere mundi conflauit, ac perfecit è nihilo,
perſpectis erroribus hominũ ducem miſit, q nobis iu-
ſticiæ uiam panderet. Hunc ſequamur omnes, hũc au-
diamus, huic deuotiſſime pareamus, quoniam ſolus
(ut ait Lucretius).

Veridicis hominum purgauit pectora dictis,
Et finem ſtatuit torpedinis atq; timoris,
Expoſuitq; bonũ ſummum, quo tendimus omnes.
Quid foret, atq; uiam monſtrauit limite prono,
Qua poſſemus ad id recto contendere curſu.

Nec monſtrauit tantũ, ſed ẽt præceſſit, ne quis difficul
tatis gratia iter uirtutis horreret. Deſeratur (ſi fieri
põt) uia pditiõis & fraudis, in quã mors uoluptatis il
lecebris adopta celatur. Et quãto quiſq; ab annis in ſe-
nectutẽ uergentibus appropinquare cernit illũ diem,
quo ſit ei ex hac uita migrandũ, cogitet q̃ purus abſce-
dat, q̃ innocens ad iudicium ueniat, nõ ut faciunt qdã
cæcis mentibus niſi, qui iã deficientibus corporis uiri-
bus in hoc admonẽtur inſtantis ultimæ neceſſitatis, ut
cupidius & ardentius hauriendis libidinibus inten-
dant. Qua ex uoragine liberet ſe quiſq; dũ licet, dum
facultas adeſt, ſeq; ad Deum tota mente cõuertat, ut il-
lum diem ſecurus expectet, quo præſes dominusq; mũ-
di Deus de ſingulorũ factis cogitationibusq; iudicabit.
Quæcunq; hic expetuntur nõ tãtum negligat, ſed effu-

gidat potioremq; animam ſuam iudicet, q̃ bona iſta fallacia, quorũ incerta & caduca poſſeſſio eſt. Migrãt.n. cotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerãt. Et tamen ſi nobis uſq; ad ultimũ liceat iſtis frui, aliis certe relinquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi uitam bene atq; innocenter actam. Ille ad Deũ copioſus, ille opulentus adueniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, charitas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquã põt, nec transferri ad alium. Et quis eſt q hæc bona parare ac adquirere ſibi uelit. Veniant q eſuriunt ut cœleſti cibo ſaturati ſempiternã famem ponant. Veniant qui ſitiunt, ut aquã ſalutarem de perenni cœleſtiq; fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu atq; potu Dei & cæci uidebunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & mortui reuiuiſcent, & ſtulti ſapient, & ægroti ualebunt. Quiſquis.n. corruptelas terræ uirtute calcauerit, hũc arbiter ille ſummus & uerax ad lucẽ uitãq; ppetuã ſuſcitabit, nemo diuitiis, nemo faſcibus, nemo ẽt regia ptãte cõfiſus ſit, immortalẽ iſta nõ faciunt. Nã q cũq; rõnẽ hominis abiecerit, ac præſentia ſecutus in humum ſe ipſe proſtrauerit, tanq̃ deſertor domini & imperatoris & patris ſui punietur. Intendamus igitur iuſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deũ ſola perducet, & dũ ſpũs hos regit artus, infatigabili militia Deo militemus, ſtationes uigiliasq; celebremus. Cõgrediamur cũ hoſte, quẽ nouimus, fortiter, ut uictores ac deuicto aduerſario triumphantes premiũ uirtutis, quod ipſe promiſit à Deo conſequamur. Finis.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI AD DONATVM, LIBER VNVS INCIPIT.

Caput primum.

ANimaduerti ſæpe, Donate, plurimos exiſtimare (quod ēt nonnulli philoſophorū putauerūt) nō iraſci Deum, quoniā uel benefica ſit tantūmodo natura diuina, nec cuiq̄ nocere ꝑſtantiſſimæ atq; optimæ cōgruat ꝑtāti, uel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficētia eius quicq̄ boni ꝑueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicq̄ mali. Quorū error, quia maximus eſt, & ad euertendū uitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguendus eſt à nobis, ne ipſe fallaris, impulſus auctoritate hominum, qui ſe putāt eſſe ſapientes. Nec tamen nos arrogātes ſumus, ut comprehēſam noſtro ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinam Dei ſequimur qui ſcire ſolus poteſt & reuelare ſecreta. Cuius doctrinæ philoſophi expertes exiſtimauerunt naturam rerum omnium, coniectura poſſe deprehendi. Quod nequaquam fieri poteſt quia mens hominis, tenebroſo corporis domicilio circūſepta, longe à Dei perfectione ſummota eſt. Et hoc differt ab humanitate diuinitas, ꝙ humanitatis eſt ignoratio, diuinitatis ſcietia. Vnde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellēdas tenebras, q̄bus offuſa eſt hoīs cogitatio, quoniā in carne mortali agentes noſtris ſenſibus diuina-

re non poſſumus. Lumen aũt mẽtis humanæ Deus eſt, quẽ qui cognouerit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſteriũ ueritatis agnoſcet. Remoto aũt Deo, cœleſtiq; doctrina, omnia erroribus plena ſunt. Recteq; Socrates, cũ eſſet omniũ philoſophorũ doctiſſimus, tamen ut cæterorũ argueret inſaniã, qui ſe aliqd tenere arbitrabãtur ait, ſe nihil ſcire niſi unũ, ꝙ nihil ſciret. Intellexit.n. doctrinã illã nihil habere in ſe certi, nihil ueri, nec, ut putabant quidã, diſſimulauit ipſam doctrinam, ut alios refelleret. Sed uidit ex parte aliqua ueritatem, teſtatus eſt etiã in iudicio (ſicut traditur a Platone) ꝙ nulla eſſet humana ſapiẽtia, adeo doctrinã, qua tum philoſophi gloriabãtur, cõtempſit, deriſit, abiecit, ut idipſum ꝓ ſumma doctrina ꝓfiteretur, ꝙ nihil ſcire didiciſſet. Si ergo nulla eſt ſapiẽtia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit, apparet eſſe diuinam, nec ulli alii q̃ Deo ueritatis notitiã ſubiacere. Deus igitur noſcendus eſt, in quo ſola ueritas eſt. Ille mũdi parens & cõditor rerũ, qui oculis non uidetur, mente uix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari ſolet ab his, qui neq; uerã ſapientiã tenere potuerunt, neq; magni & cœleſtis arcani cõprehendere rationem.

De gradibus per quos ad ueritatẽ aſcenditur, & qui de ipſis gradibus deiiciãtur. Cap. II.

Nam cũ ſint gradus multi, per quos ad domicilium ueritatis aſcẽditur, non eſt facile cuilibet euehi ad ſummũ. Caligãtibus.n. ueritatis fulgore luminibus, qui ſtabilẽ greſſum tenere non poſſunt, reuoluuntur in planũ. Primus aũt gradus eſt intelligere falſas religiões, & abiicere impios cultus hu

mana manu fabricatos. Secũdus uero, pſpicere animo, q unus ſit Deus ſummus, Cuius ptãs ac puidẽtia effecerit à principio mundũ, & gubernet in poſterũ. Tertius cognoſcere miniſtrũ eius ac nunciũ, quem legauit in terrã, quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultũ, iuſticiã diſceremus. E`qbus omnibus gradibus (ut dixi) pnus eſt lapſus, & facilis ad ruinam, niſi pedes incõcuſſa ſtabilitate figãtur. De primo gradu eos excuti uidemus, qui cũ falſa intelligant, tamẽ uerũ nõ inueniunt, cõtẽptisq; terrenis fraglibusq; ſimulacris, nõ ad colendum ſe Deũ cõferant, quẽ ignorãt, ſed mundi elementa mirãtes, cœlũ, terrã, mare, ſolẽ, lunam, cæteraq; aſtra uenerantur. Sed imperitiã horũ iam coarguimus in ſecũdo diuinarũ inſtitutionũ libro. De ſecũdo uero gradu dicimus cadere, qui cõſentiunt, unũ eſſe ſummũ Deũ, idẽ tamẽ à philoſophis irretiti, & falſis argumẽtatiõibus capti, aliter de unica illa maieſtate ſentiunt, q̃ ueritas habet, qui aut figurã negãt habere ullã Deũ, aut ullo affectu cõmoueri putãt, qa ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla eſt. De tertio uero hi præcipitantur, qui cũ ſciant legatũ Dei, eundẽq; diuini & immortalis tẽpli cõditorem, tamẽ aut nõ accipiunt eum, aut aliter accipiunt, q̃ fides poſcit, quos ex pte iam refutauimus, in quarto ſupradicti operis libro, & refutabimus poſtea diligentius, cũ reſpõdere, ad oẽs ſectas cœperimus, quæ ueritatẽ dum diſputãt perdiderunt. Nunc uero cõtra eos diſſeremus, qui de ſecũdo gradu lapſi praua de ſummo Deo ſentiunt. Aiunt.n. qdam, nec gratificari cũ quicq̃, nec iraſci, ſed ſecurũ & quie-

tum immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Illi uero irã tollunt, gratiam relinquunt Deo. Naturam enim ſumma uirtute præſtãtem, & nõ maleficam eſſe debere, ita oẽs philoſophi de ira conſentiũt, de gratia diſcrepãt. Sed ut ad propoſitam materiã per ordinem deſcendat oratio, hmõi facienda nobis & exequenda partitio eſt, cum diuerſa & repugnantia ſint, ira & gratia. Aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda, aut utrũq; pariter detrahendum. Aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda, aut neutrũ tribuendũ. Aliud amplius præter hæc nihil põt capere natura, ut neceſſe ſit, in uno iſtorum aliquo, uerum, quod quæritur, inueniri. Cõſideremus ſingula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio & ordo deducat.

Quòd nullus aſſeruit Deum iraſci, & gratia nõ moueri. Caput III.

ERrimum illud nemo de Deo dixit unq̃ iraſci eũ tãtummõ, & gratia nõ moueri. Eſt.n. diſcõueniens Deo, ut eiuſmodi ꝑtãte ſit praditus, qua noceat & obſit, ꝓdeſſe uero ac benefacere nequeat. Quæ igitur rõ, quæ ſpes ſalutis hominibus ꝓpõſita eſt, ſi malorũ tantummõ author eſt Deus? Quod ſi ſit, iam maieſtas illa uenerabilis, nõ ad iudicis poteſtatẽ, cui licet ſeruare ac liberare, ſed ad tortoris & carnificis officium deducitur. Cum aũt uideamus, nonmodo mala eſſe in rebus humanis, ſed etiã bona, utiq; ſi Deus non eſt, authorẽ eſſe alterũ neceſſe eſt, qui cõtraria Deo faciat, & det nobis bõa. Si eſt, quo nomine appellandus eſt? Cur nobis qui malefecit notior eſt, q̃ ille, qui bene? Si autem nihil poteſt eſſe præter Deum, abſurdũ

eſt, & uanum putare, diuinã poteſtatem, qua nihil eſt maius, nihil melius, nocere, ꝓdeſſe non poſſe, & ideo nemo extitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo poteſt credi. Quod, qa conuenit, tranſeamus, & ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurum diſputat, qui negabat Deũ iraſci, gratificari & omnia prouidere. Cap. IIII.

QVod ſeqtur de ſchola Epicuri eſt, ſicut iram in Deo nõ eſſe, ita nec gratiã qdem. Nã cũ putaret Epicurus, alienũ eſſe à Deo malum facere, qđ ex affectu iracundiæ plerũq; naſcitur, ademit ei etiã beneficentiã, quoniã uidebat conſequẽs eſſe, ut ſi habeat irã Deus, habeat & gratiã. Itaq; ne illi uitiũ cõcederet, ẽt uirtutis fecit expertẽ. Ex hoc, inqt beatus & incorruptus eſt, qa nihil curat, neq; habet ipſe negociũ, neq; alteri exhibet. Deus igitur nõ eſt, ſi nec mouetur, qđ eſt ꝓpriũ uiuẽtis, nec facit aliqd impoſſibile hoĩ qđ eſt ꝓpriũ Dei, ſi oĩno nullã hẽt uolũtatẽ, nullũ actũ nullã deniq; adminiſtrationem, q̃ Deo digna ſit. Et q̃ maior, & q̃ dignior adminiſtratio Deo aſſignari põt, q̃ mũdi gubernatio, q̃ cura uiuẽtiũ, maximeq; generis humani, cui oĩa terrena ſubiecta ſunt? Quæ igitur in Deo põt eſſe beatitudo, ſi ſemꝑ qetus et ĩmobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colẽtibus cæcus? Quid tam dignũ, tã ꝓpriũ Deo, q̃ ꝓuidentia? Sed ſi nihil ꝓuidet, amiſit oẽm diuinitatẽ. Qui ergo totã uim, totã deo ſubſtãtiã tollit, qd aliud dicit niſi deũ oĩo nõ eſſe? Deniq; M. T. à poſſidonio dictũ refert, id Epicurũ ſenſiſſe, nullos deos eẽ, ſed ea quæ de diis locutus ſit, depellẽdæ inu

diæ cã dixiſſe. Itaq; uerbis illum Deos relinquere, re aũt ipſa tollere, q̃bus nullũ motũ, nullũ tribuit officiũ. Quod ſi ita eſt, q̃d eo fallacius, q̃d à ſapiente & graui uiro debet eſſe alienũ. Hic uero ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt, q̃d aliud appellãdus eſt, q̃ deceptor, bilinguis, malus, & ꝓpterea ſtultus? Sed nõ erat tam uerſutus Epicurus, ut fallẽdi ſtudio ita loqueretur, cũ ẽt ſcriptis ad æternã memoriã cõſignaret, ſed ignorãtia ueritatis errauit. Indoctus.n. à prĩcipio uериſimilitudine unius ſentẽtiæ, neceſſario in ea, quæ ſequebantur, incurrit. Prima.n. ſnĩa fuit, ira Deo nõ conuenit. Q̃d cũ illi uerũ & inexpugnabile uideretur, nõ poterat cõſequẽtia recuſari, q̃a uno affectu amputato, ẽt cæteros affectus adimere Deo neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur, utiq; nec gratia mouetur, q̃d eſt iræ cõtrariũ iam ſi nõ ira in eo, nec gratia eſt, utiq;, nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Vna eſt.n. rõ cunctis affectibus, una cõmotio, quæ in Deum cadere non põt. Quod ſi nullus affectus in Deo eſt, q̃a q̃cq̃d afficitur imbecillũ eſt, ergo nec cura ullius rei, nec ꝓuidentia eſt in eo. Hucuſq; peruenit ſapientis hominis diſputatio, cætera quæ ſequũtur obticuit. ſ. quia nec cura ſit in eo, nec ꝓuidentia, ergo nec cogitationẽ aliquã, nec ſenſum in eo eſſe ullũ, quo efficitur, ut non ſit oĩno. Itaq; cũ gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu conſtitit, q̃a præcipitium uidebat. Sed q̃d ꝓdeſt reticuiſſe ac periculum diſſimulaſſe? Neceſſitas illũ uel inuitũ cadere coegit. Dixit.n. q̃d noluit, q̃a argumentũ ſic ordinauit, ut ad illud q̃d euitabat, neceſſario deueniret. Vides igitur quo ꝑueniatur ira ſublata, & Deo adẽpta. Deniq;

aut nullus id credit, aut admodũ pauci & q̃dẽ ſcelerati ac mali, q ſperãt ꝑ peccatis ſuis impunitatẽ. Quod ſi & hoc falſum inuenitur, nec irã in Deo eſſe, nec gratiam, Veniamus ad illud quod tertio loco poſitũ eſt.

Contra Stoicos dicentes in Deo eſſe gratiam, ſed non iram. Caput V.

Exiſtimãtur Stoici, & alii nõnulli, aliquãto melius de diuinitate ſenſiſſe, qui aiũt, grãtiam in Deo eſſe, irã non eſſe. Fauorabilis ac popularis oratio, nõ cadere in Deũ hãc animi puſillanimitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi nõ põt, ut quieta illa et ſancta maieſtas cõcitetur, perturbetur, inſaniat, qđ eſt terrenæ fragilitatis. Iram. n. cõmotionem mentis eſſe ac perturbationẽ, quæ ſit à Deo aliena. Quod ſi hominẽ quoq;, qui modo ſit ſapiẽs & grauis ira non deceat (ſiquidẽ, cũ in animum cuiuſq̃ incidit, uelut ſæua tẽpeſtas, tantos excitet fluctus, ut ſtatũ mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes cõcrepẽt, alterius uultũ maculet, nũc ſuffuſus rubor, nũc pallor albeſcẽs) q̃to magis Deũ nõ deceat tã fœda mutatio? Et ſi hõ, qui habet imperiũ ac poteſtatem, late noceat per iram, ſanguinẽ fundat, urbes ſubuertat, populos deleat, prouincias ad ſolitudinem redigat, quãto magis Deũ, qui habeat totius generis humani, & ipſius mundi poteſtatẽ, perditurũ fuiſſe uniuerſa credibile ſit, ſi iraſceretur? Abeſſe igitur ab eo tã magnum, tam pernitioſum malum oportere, & ſi abſit ab eo ira & cõcitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiq̃ male faciat, nihil aliud ſupereſt, niſi ut ſit le-

Ira ſec. Stoico

nis,trãquillus,propitius,beneficus; cõſeruator.Ita.n. demum & cõis omniũ pater, & optimus,& uere maximus dici poterit,qđ expetit diuina cœleſtisq; natura. Nam ſi inter homines laudabile uidetur ꝓdeſſe potius q̃ nocere,uiuificare q̃ occidere,ſaluare q̃ perdere,nec immerito innocẽtia inter uirtutes numeratur, & q hæc fecerit diligitur, præfertur, ornatur, benedictis oĩbus uotisq; celebratur, Deniq; ob merita & beneficia Deo ſimillimus iudicatur,quãto magis ipſum Deũ patrẽ diuinis perfectisq; uirtutibus præcellentem,atq; ab omni terrena labe ſummotũ,diuinis & cœleſtibus beneficiis oẽ genus hominũ ꝓmereri? Specioſe iſta populariterq; dicũtur, & multos illiciũt ad credendũ.Sed qui hæc cõſentiunt,ad ueritatem qdem ꝓpius accedunt,ſed in parte labuntur,naturã rei parũ conſiderantes.Nam ſi Deus nõ iraſcitur impiis & iniuſtis, nec pios utiq; iuſtosq; diligit,Ergo cõſtantior eſt error illorũ,qui & irã ſimul & gratiam tollunt.In rebus.n. diuerſis,aut in utrãq; partẽ moueri neceſſe eſt,aut in neutram.Itaq; qui bonos diligit,& malos non odit,nec bonos diligit, qa & diligere bonos ex odio malorum uenit,& malos odiſſe ex bonorũ charitate deſcendit.Nemo eſt,q amet uitam ſine odio mortis,qui appetat lucem,niſi qui tenebras fugit.Adeo natura iſta connexa ſunt,ut alterũ ſine altero fieri nequeat.Siquis dominus habẽs in familia ſeruos bonũ ac malũ,non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore proſequitur,quod ſi faciet,& iniquus & ſtultus eſt. Sed bonum & alloquitur amice? & ornat,& domui ac familiæ,ſuisq; oĩbus rebus præficit,Malum uero maledictis,uerberibus,nu-

ditate, fame, ſiti, compedibus punit, ut & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, & ille ad promerēdum, ut alios metus coerceat, alios honor prouocat. Qui ergo diligit & odit, et q odit & diligit, ſunt enim qui diligi debeāt, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is qui diligit cōfert bona in eos, quos diligit, ita qui odit, irrogat mala his quos odio habet. Quod argumētum, quia uerum eſt, diſſolui nullo pacto pōt. Vana ergo & falſa eſt ſententia eorū, qui alterum Deo tribuūt, alterū detrahūt, non minus q̄ illorum qui utrunq;. Sed illi (ut oſtendimus) ex parte nō errant, ſed id quod melius eſt ex duobus retinent. Hi uero quos ratio & ueritas argumenti huius induat falſa omnino ſententia ſuſcepta in maximum errorem cadunt. Nō enim ſic oportebat eos argumentari, quia Deus non iraſcitur, ergo nec gratia commouetur. Sed ita, qa Deus gratia mouetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum & indubitatum fuiſſet non iraſca Deum, tunc & ad illud alterum ueniri eſſet neceſſe. Cum autem magis ſit ambiguum de ira, penè manifeſtum de gratia, abſurdū eſt, ex incerto certū uelle ſubuertere, cum ſit promptius de certis incerta firmare.

Quod Deus iraſcitur. Cap. VI.

Hae ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ. Aliud præterea nihil quiſquā dixit. Quod ſi hæc quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus, unū illud extremū ſupereſt, in quo ſolo poſſit ueritas inueniri, quod à philoſophis nec ſuſceptū eſt unq̄, nec aliquādo defenſum, cōſequēs eē, ut

iraſcatur Deus, quoniã gratia cõmouetur. Hæc tuendã nobis, & aſſerenda ſentẽtia eſt. In eo.n. ſumma omnis, & cardo religionis pietatiſq; uerſatur, neq; honos ullus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti, nec ullus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

Quòd philoſophi errãt, & quòd homines ab aliis animantibus maxime differũt religione, quæ hominis eſt propria. Caput VII.

Vm ſæpe philoſophi per ignorantiã ueritatis à rõne deſciuerint, atq; in errores inciderint inextricabiles. Id.n. ſolet his euenire, qđ uiatori uiã neſcienti, & nõ fatenti ſe ignorare dũ uagatur, dum percontari obuios erubeſcit. Illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unq̃ non nihil inter hominem & pecudem intereſſe, nec omnino quiſq̃ mõ ſapiẽs qui uel leuiter rõnale animal cũ mutis & irrationabilibus coæquarit, quod faciunt quidã imperiti atq; ipſis pecudibus ſimiles, qui cum uẽtri ac uoluptati ſe uelint tradere, aiũt eadem rõne ſe natos, qua uniuerſa, quæ ſpirant, quod dici ab homine nefas eſt. Quis.n. tam indoctus ut neſciat, quis tam imprudens, ut nõ ſentiat, aliqd ineſſe in homine diuini? Nondum uenio ad uirtutes animi & ingenii, qbus hominis manifeſta cognitio eſt? Nõne ipſius corporis ſtatus & oris figura declarat nõ eſſe cum mutis pecudibus æquales? Illarũ natura in humum pabulumq; proſtrata eſt, nec habet qcq̃ cõe cũ cœlo, quod nõ intuetur. Homo aũt recto ſtatu, ore ſublimi, ad cõtemplationẽ mundi excitatus confert cum Deo uultum, & rõnem cognoſcit. Propterea nullum eſt

animal

animal (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim ſapiētia inſtructus eſt, & religionē ſolus intelligit, & hæc eſt hominis atq; mutorum, uel præcipua, uel ſola diſtantia. Nam cætera quæ uidentur hominis eſſe propria, & ſi nō ſint talia in mutis, tamē ſimilia uideri poſſunt. Proprius hominis ſermo eſt, tamē & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. Nā & dignoſcunt inuicem ſe uocibus, & quum iraſcuntur, edunt ſonū iurgio ſimilem, & cum ſe ex interuallo uident, gratulandi officiū uoce declarant. Nobis quidem uoces eorum uidentur incognitæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ, ſed ipſis, qui ſe intelligunt, uerba ſunt, deniq; in omni affectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant. Riſus quoq; eſt hominis proprius, & tamē uidemus in aliis animalibus quædā ſigna lætitiæ, cum ad luſum geſtiunt, aures ad mulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciuiam reſoluunt. Quid tam proprium homini, q̄ ratio & prouidentia futuri? At q ſunt animalia quæ latibulis ſuis diuerſos & plures exitus pandant, ut ſi quod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis, qđ non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia & cogitatio. Alia prouident in futurum, ut ingētem formicæ farris aceruum comportant, hyemis memores, tectoq; reponunt, ut apes, quæ natale ſolum & certos nouere penates. Vēturæq; hyemis memores, æſtate laborem, experiuntur, & in medium quæſita reponunt, longum eſt ſi exeq uelim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertiæ ſimillima. Quod ſi horum omnium, quæ aſcribi homini ſolent in multis quoq; deprehen-

ditur ſimilitudo, apparet ſolam eſſe religionem, cuius in mutis uel brutis, nec ueſtigium aliquod, nec ulla ſuſpitio inueniri poteſt. Religionis enim eſt propria iuſticia, quæ nullum aliud animal attingit. Hō.n. ſolus imperat, cætera ſibi cōciliata ſunt. Iuſticiæ autem Dei cultus aſcribitur, quem qui non ſuſcipit, hic à natura hominis alienus uitam pecudum ſub humana ſpē uiuit, cum uero à cæteris animalibus hoc penè ſolo differamus, ꝙ ſoli omnium diuinā uim poteſtatemq; ſentimus. In illis autem nullus ſit intellectus Dei, certe illud fieri non poteſt ut in hoc, uel muta plus ſapiant, uel humana natura deſipiat, cum homini ob ſapientiam, & cuncta quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio, ſi ius hominis hoc præcellit & ſuperat cæteras animantes, ꝙ ſolus noticiam Dei capit, apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & ꝙ religio ſit habenda. Cap. VIII.

Diſſoluitur autem religio ſi credamus Epicuro illa dicenti,

Omnis enim per ſe diuū natura neceſſe eſt,
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris oculis, ſeiunctaq; longe.
Iam priuata dolore omni priuata periclis
Ipſa ſuis pollens opibus nil indiga noſtri.
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ cum dicit utrum aliquem cultum Deo putat eē tribuendū? an euertit oēm religionem? Si.n. Deus nihil

unq̃ boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiam refert, quid tam uanum tam ſtultum, q̃ templa ædificare, ſacrificiã facere, dona cõferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? At.n. naturã excellentem honorari oportet. Quis honos deberi põt nihil curanti & ingrato? An aliqua rõne obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat cõmune nobiſcum? Deus (inquit Cicero) ſi talis eſt ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, ualeat. Quid.n. facere ꝓpitius homini põt? quid cõtemptius dici potuit in Deum? Valeat inquit.i. abeat & recedat, quãdo prodeſſe nulli põt. Quod ſi negocium Deus nec habet, nec exhibet, cur nõ ergo delinquamus, quotiens hominũ conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circũſcribere? Vbicunq; nobis latendi occaſio arriſerit, auferamus aliena, uel ſine cruore, uel etiam ſanguine, ſi præter leges nihil eſt amplius, quod colendum ſit. Hæc dum ſentit Lucretius, religionem funditus delet, qua ſublata, cõfuſio ac perturbatio uitæ ſequitur. Quod ſi religio tolli nõ poteſt, ut & ſapientiam retineamus, qua cõmunis uita ſit tutior, quõ religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt. Quod enim non metuitur, contemnitur, quod contemnitur utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maieſtas, & honor, metu conſtet. Metus aũt nõ eſt, ubi nullus iraſcitur, ſiue igitur gratiam Deo, ſiue, irã, ſiue utrũq; detraxeris religionẽ tolli neceſſe eſt, ſine qua uita hominũ ſtultitia, ſcelere, immanitate cõpletur. Multũ.n. refrænat homines cõſciẽtia, ſi credamus nos in cõſpectu Dei uiuere, ſi nõ tantũ quæ gerimus uideri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus aut loquimur audiri a Deo putemus. At enim

prodeſt id credere (ut quidã putant) nõ ueritatis gratia, ſed utilitate, quoniam leges conſciẽtiam punire nõ poſſunt, niſi aliquis deſuper error impediat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & diuinitas nulla eſt. Sed à uiris prudentibus uniuerſa conficta ſunt, quo rectius innocentiusq; uiuatur. Magna hæc & à materia quam ꝓpoſuimus aliena quæſtio eſt. Sed qa neceſſario incidit debet q̃uis breuiter atting.

Varias opiniones de mundi opificio & gubernatiõe enumerat. Caput IX.

Vm ſententiæ philoſophorum prioris tempo c ris de prouidẽtia conſenſiſſent, nec ulla eſſet dubitatio, quin mundus à Deo & rõne eſſet inſtructus & ratione regeretur, primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret nõ liquere, utrum eſſet aliqua diuinitas nec'ne. Quæ diſputatio eius adeo impia & contra ueritatem, & religionem iudicata eſt, ut & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros eius, quibus hæc continebãtur in concione exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronũciauit. Poſt hæc Socrates & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanq̃ riuuli diuerſas in partes profluxerunt, ſtoici & peripatetici in eadem fuere ſentẽtia, qua priores. Poſtea uero Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundum præſtans, & eximiũ, & beatum, prouidentiã tamen nullam. Itaq; mundum ipſum nec rõne ulla, nec arte, nec fabrica inſtructũ, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus & inſe

cabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici poſſit non uideo. Et.n. ſi eſt Deus, utiq; prouidens eſt, ut Deus, nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi, & præterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cum igitur prouidentiam ſuſtulit, etiam Deum negauit eſſe. Cum aūt Deum eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe cōceſſit. Alterum.n. ſine altero, nec eſſe proſus, nec intelligi poteſt. Verum his poſtea temporibus, quibus iā philoſophia defloruerat, extitit athenis quidam Diagoras, qui nullum eſſe omnino Deum diceret, ob eamq; ſententiam nominatus eſt atheos. Itē Cyranæus Theodorus ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis & inuentis maluerūt cōtra ueritatem id negare, in quo priores uniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Hi ſunt, qui tot ſæculis & ingeniis aſſertam, atq; defenſam prouidentiam calūniati ſunt. Quid ergo? utrum'ne iſtos minutos & inermes philoſophos ratione, an uero ueritate præſtantium uirorum refellemus, an potius utroq;? Sed properādum eſt, ne longius à materia deuagetur oratio.

Quòd mundus Dei prouidentia factus ſit, & gubernetur. Caput X.

QVi nolunt diuina ꝓuidentia factum eē mūdum, aut principiis inter ſe temere coeuntibus dicunt eſſe cōcretum, aut repente naturā extitiſſe, Naturā uero (ut ait Straten) habere in ſe uim gignendi & uiuēdi, ſed eā nec ſenſum habere ullum nec figurā, ut intelligamus, omnia quaſi ſua ſponte eē generata, nullo artifice nec authore. Vtrūq; ua-

num & impoſſibile. Sed hoc euenit ignorãtibus ueri-
tatẽ, ut quiduis potius excogitent, q̃ id ſentire, q̃d ratio
depoſcat. Primũ minuta illa ſemina, quorũ cõcurſu totũ
eſſe mundũ loquuntur, ubi aut unde ſint quæro? qs illa
uidit unq̃? qs ſenſit? quis audiuit? An ſolus Leucippus
oculos habuit? ſolus mentẽ? qui pfecto ſolus omniũ cæ
cus, & excors, fuit, q ea loqueretur, quæ nec æger quiſq̃
delirare, nec dormiens poſſet ſomniare? Quatuor ele
mentis cõſtare omnia philoſophi ueteres diſſerebant.
Ille noluit, ne alienis ueſtigiis uideretur inſiſtere. Sed
ipſorũ elementorum alia uoluit eſſe primordia, quæ
nec uideri poſſint, nec tangi, nec ulla corporis parte
ſentiri. Tam minuta ſunt inquit, ut nulla ſit acies fer-
ri tam ſubtilis, qua ſecari ac diuidi poſſint. Vnde illis
nomẽ impoſuit atomorum. Sed occurrebat ei, ꝙ ſi una
eſſet omnibus eademq; natura, non poſſent res efficere
diuerſas, tanta uarietate, quantã uidemus ineſſe mũ-
do. Dixit ergo læuia eſſe, & aſpera, & rotunda, & an-
gulata, & hamata. Quanto melius fuerat tacere, q̃ in
uſus, tam miſerabiles, tam inanes, habere linguam,
& q̃dẽ uereor, ne nõ minus delirare uideatur, qui hæc
putet refellenda. Reſpõdeamus tamẽ uelut aliqua dicẽ
ti. Si læuia ſunt, & rotũda, utiq; non poſſunt inuicẽ ſe
apprehendere, ut aliqđ corpus efficiãt, ut ſi qs milium
uelit in unã coagmentationẽ cõſtringere, læuitudo ip
ſa granorũ in maſſam coire nõ ſinat. Aſpera inquit, &
angulata ſũt & hamata, ut poſſint cohærere. Diuidua
ergo & ſecabilia ſunt. Hamis.n. neceſſe eſt, & angulos
eminere, ut poſſint amputari, ita, q̃d amputari ac di-
uelli põt, & uideri poterit & teneri. Hæc inq̃t p inane

irrequietis motibus uolitant, & huc atq; illuc ferũtur, ſicut pulueris minutias uidemus in ſole, cũ ꝑ feneſtrã radios ac lumen immiſerit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges oẽs oriũtur, ex his animalia & aq̃ & ignis, & uniuerſa gignũtur, & rurſus in eadẽ reſoluuntur. Ferri hoc põt q̃diu de rebus paruis agitatur, ex his ẽt mũdus cõpletus eſt. Impleuit numerũ ꝑfectæ inſaniæ, ut nihil ulterius adiici poſſet, ſed inuenit tamẽ ille q̃d adderet. Quoniã eſt oẽ inq̃t infinitũ, nec põt quicq̃ uacare, neceſſe eſt ergo innumerabiles eẽ mundos. Quæ tãta uis fuerat atomorũ, ut moles tã inextimabiles ex tã minutis cõglobarẽtur? Ac primũ requiro, quæ ſit iſtorũ ſeminũ, uel rõ uel origo. ſi.n. ex illis ſunt oĩa, ipſa igitur unde eẽ dicemus, quæ natura tantã copiã ad efficiẽdos innumerabiles mũdos ſubminiſtrauit. Sed cõcedamus, ut impune de mũdis delirauerit, de hoc loq̃mur in quo ſumus, & quẽ uidemus. Ait, oĩa indiuiduis corpuſculis fieri, ſi hoc ita eſſet, nulla res unq̃ ſui generis ſemine indigeret, ſine ouis alites naſcerẽtur, ac oua ſine partu. Itẽ cætera uiuẽtia ſine coitu. Arbores, & quæ gignũtur è terra ꝓpria ſemina nõ haberent, quæ nos cotidie tractamus & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcatur, & rurſus ex ſegete frumẽtũ? Deniq; atomorũ coitio & cõglobatio efficeret omnia, & in aere uniuerſa cõcreſcerent, ſiquidem ꝑ inane atomi uolitãt, cur ſine terra, ſine radiabus, ſine humore, ſine ſemine, nõ herbæ, nõ arbor, non fruges oriri aut generari poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quãdoquidẽ unaquæq; res habet ꝓpriã certãq; naturã, ſuũ ſemen, ſuã legem ab exordio datã. Deniq; Lucretius quaſi obli-

tus atomorum, quos aſſerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia his argumentis uſus eſt, quæ contra ipſum ualerent, ſic enim dixit,

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet, nil ſemine egeret.

Item poſtea

Nil igitur fieri de nilo poſſe putandum eſt.
Semine, quando opus eſt rebus, quo quæq; creatæ
Aeris in teneras poſſint perferier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret ſibi eſſe contraria? Nihil.n. per atomos fieri exinde apparet, ꝙ ſemen cuiuſq; rei certum eſt, niſi forte, & ignis, & aquæ naturam ex atomis eſſe credemus. Quid, ꝙ duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu uehementiore collidatur ignis excutitur? Nũ in ferro aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? Aut cur ſua ſponte non emicant? aut quõ ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerũt? Omitto ſilicẽ ac ferrũ. Orbem uitreum plenũ aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, ẽt in duriſſimo frigore. Nũ etiã in aquã ignẽ eſſe credendũ eſt? atqui de ſole ignis, ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhalaueris, uel ſi uapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminã, paulatim per minutiſſimos rores aqua cõcreſcit. Item de halitu terræ, aut maris nebula exiſtit, quæ aut diſperſa humefacit quicquid texerit, aut collecta in arduos mõtes in ſublime uẽto rapta, ſtipatur in nubem, atq; hymbres maximos deicit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? Nũ in uapore, nũ in halitu, num in uento? Atqui nihil poteſt cõſiſtere in

eo, quod nec tãgitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine rõne, ſine ordine, ſine utilitate, ſine ſpecie figuratum uidemus? Adeo ut ſolertiſſima & diligẽſſima omniũ partiũ mẽbrorumq; deſcriptio caſum ac fortunã depellat. Sed putemus, artus, & oſſa, & neruos, & ſanguinẽ, de atomis poſſe cõcreſcere. Quid ſenſus, cogitatio, memoria, ingenium, q̃bus ſeminibus coagmentari poſſunt? minutiſſimis inquit. Sũt ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? Deniq; ſi ex inuiſibilibus ſunt, quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed ſiue inuiſibilia quæ ſũt in homine cõſideret, ſiue tractabilia, quæ ueniunt ſub aſpectũ, rõne utraq; cõſtare qs nõ uidet? Q̃uo ergo ſine rõne coeuntia poſſunt aliquid efficere rõnale? Videmus.n. nihil eſſe in omni mundo, quod nõ habeat in ſe maximã mirabilemq; rõnem. Quæ q̃a ſupra hominis ſenſum & ingeniũ eſt, cui rectius, q̃ diuinæ ꝓuidẽtiæ tribuenda eſt? an ſi ſimulacrũ hominis & ſtatuã ratio, & ars fingit, ipſum hominẽ de fruſtis temere cõcurrentibus fieri putabimus? Et q̃d ſimile ueritatis in ficto, cũ ſumũ & excellens artificiũ nihil aliud, niſi umbrã & extrema corporis lineamẽta poſſit imitari, nõ potuit humana ſolertia dare operi ſuo, aut motũ aliquẽ, aut ſenſum? Omitto ſenſum uidendi, audiẽdi, odorãdi, cæterorũq; mẽbrorũ, uel apparentiũ, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hoĩs, aut uocẽ, aut ipſam fabricare ſapientiã? Quiſq̃ne igitur ſanus exiſtimat, q̃d hõ rõne & cõſilio facere nõ poſſit, id cõcurſu atomorũ paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides, in quæ deliramenta inciderũt, dũ nolunt

effectionem curamq́; rerum Deo dare? Cõcedamus tamen his, ut ex atomis fiant quæ terrena ſunt, num etiã cœleſtia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos eſſe, ſolisq́; dant immunitatem, ne cõcurſu atomorũ concreti eſſe uideãtur. Si.n. Deos quoq; ex illis conſtituiſſent, diſſipabiles fierẽt, ſeminibus aliquãdo reſolutis, atq; in naturã ſuam reuertẽtibus. Ergo ſi eſt aliqd, qđ atomi nõ effecerint, cur non cætera eodẽ mõ intelligamus? Sed quæro anteq̃ mundũ primordia iſta generarent, cur ſibi Dii habitaculũ nõ ædificauerunt? Videlicet, niſi atomi coiſſent, cœlumq́; feciſſent, adhuc Dii per mediũ in aere penderent. Quo igitur cõſilio, qua rõne de confuſo aceruo ſe atomi congregauerunt, ut ex aliis inferius terræ cõglobarentur, cœlũ deſuper tenderetur, tanta ſiderum uarietate diſtinctũ, ut nihil unq̃ excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui uideat & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe cõſilio, nulla prouidẽtia, nulla rõne diuina, ſed ex atomis ſubtilibus, exiguis, cõcreta eſſe, tanta miracula? Non'ne pdigio ſimile eſt, aut natum eſſe hominẽ, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederent? ut Democritum, qui auditor eius fuit, uel Epicurũ, in quem uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At.n. (ſicut alii dicunt) natura mundus effectus eſt, quæ ſenſu & figura caret. Hoc uero multo eſt abſurdius. Si natura mundũ fecit, conſilio, & rõne fecerit neceſſe eſt. Is.n. facit aliqd, qui aut uoluntatẽ faciendi habet, ut ſcientiã. Si caret ſenſu ac figura, quõ põt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat & figurã? Niſi forte quis arbitretur, animaliũ fabricam, tam ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animariq́; potuiſſe, aut

iſtā cœli ſpēm tam prouidenter ad utilitates uiuētium temperatā, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice, ſubito extitiſſe. Si quid, inquit, eſt, Chryſippus, qđ efficiat ea, quæ homo licet rōne ſit præditus, facere nō poſſit, id pfecto eſt maius, & fortius, & ſapientius homine. Homo aūt non pōt facere cœleſtia, ergo illud, qđ hæc efficiet uel effecerit, ſuperat hominē, arte, conſilio, prudētia, ptāte. Quis igitur pōt eſſe niſi Deus? Natura uero, quā ueluti matrem eſſe rerū putant, ſi mentem non habet, nihil efficiet unq̄, nihil molietur. Vbi enim non eſt cogitatio, nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem cōſilio utitur ad incipiendū aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, uirtute ad cōſumādum, poteſtate ad regendum & continendum, cur natura potius, q̄ Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorū, uel carens mēte, natura, ea quæ uidemus effecit, quæro cur facere cœlum potuerit, & urbē, aut domū nō potuerit? cur mōtes marmoris fecerit, colūnas & ſimulacra nō fecerit? Atqui potuerant atomi etiam ad hæc efficiēda cōcurrere, ſiquidem nullam poſitiōem relinquunt, quam non experiantur. Nam de natura, quæ mentem non habeat, non eſt mirādum, q hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtiq; Deus cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe, nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe, in quibus etiam hominem ipſum, cui particulam de ſua ſapientia dedit, & inſtruxit eum ratione, q̄tum fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ in uſus ſuos eſſent neceſſaria. Si uero in huius

mundi (ut ita dixerim) republica nulla ꝓuidentia eſt, quæ regat, nullus Deus q̃ adminiſtret, nec oĩno ſenſus ullus in hac rerũ natura pollet, Vnde igitur mẽs huma na tam ſolers, tam intelligẽs orta eſſe credetur? Si.n. corpus hois ex humo factũ eſt, unde nomẽ accepit. Animus ergo qui ſapit, rector eſt corporis, cui mẽbra obſequuntur tanq̃ regi & imperatori, qui nec aſpici, nec cõprehendi põt, non potuit ad hominẽ niſi à ſapiente natura peruenire. Sed ſicut omne corpus mẽs & animus gubernat, ita & mundũ Deus. Nec.n. ueriſimile eſt, ut minora & humilia regimẽ habeant, maiora & ſumma nõ habeãt. Deniq; M. Cicero in Tuſculanis, & in cõſolatione, animorũ, inquit, nulla in terris origo inueniri põt. Nihil eſt, inquit, in animis mixtũ atq; cõcretũ, aut q̃d ex terra natũ atq; factũ eſſe uideatur, nihilq́; humidũ, aut flabile, aut ignẽũ. His.n. naturis nihil in eſt, q̃d uim memoriæ mẽtis cogitationis habeat, quo & præterita teneat, & futura ꝓuideat, & cõplecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt. Nec ẽt inueniuntur unq̃, unde ad hominẽ uenire poſſint, niſi à Deo. Exceptis igitur duobus tribus'ue calũniatoribus uanis, cum cõſtet diuina ꝓuidentia mundũ regi, ſicut & factus eſt, nec ſit q̃ſq̃, qui Diagoræ Theodoriq; ſnĩam, uel Leucippi inane cõmentum, uel Democriti Epicuriq́; leuitatem præferre audeat auctoritati, uel illorũ ſeptẽ priorũ, qui ſunt appellati ſapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis, uel Platonis, cæterorũq; philoſophorũ, qui eſſe prouidentiã iudicauerunt. Falſa igitur eſt illa ſentẽtia, q̃ putant terroris ac metus gratia religionẽ à ſapiẽtibus inſtitutã, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtine-

rent, quod ſi uerũ ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus, quod ſi fallendi noſtri, atq; adeo totius generis humani cã cõmenti ſunt religionẽ, ſapientes igitur nõ fuerunt, qã in ſapiente nõ cadit mendaciũ. Sed ut fuerint ſapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantũmodo indoctos, ſed Platonẽ quoq; ac Socratem fallerent, & Pythagorã, Zenonẽ, Ariſtotelem maximarum ſectarum principes tam facile deluderent? Eſt igitur diuina ꝓuidentia, ut ſenſerũt hi homines, quos nominaui, cuius ui ac ptãte omnia, quæ uidemus, & facta ſunt, & reguntur. Nec.n. tãta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruãdis ordinibus tꝑibusq; cõſtantia, aut olim potuit ſine ꝓuido artifice oriri, aut cõſtare tot ſæculis ſine incola potenti, aut in perpetuũ gubernari ſine perito rectore, quod rõ ipſa declarat. Quicqd eſt.n. quod habet rõnem, rõne ſit ortum neceſſe eſt. Ratio autem ſentientis ſapientisq; naturæ, nihil aliud põt eſſe, q̃ Deus. Mundus aũt, quoniã rationem habet, qua & regitur & conſtat, ergo a Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor rectorq; mundi Deus, recte igitur ac uere religio conſtituta eſt. Auctori enim rerum parẽtiq; cõi honos ueneratioq; debetur.

Vtrũ unius Dei, an pluriũ Deorũ prouidẽtia mũdus regatur & cõſtet. Cap. XI.

QVoniã cõſtituit de prouidentia, ſequitur ut doceamus, utrum ne multorũ eſſe credẽda ſit, an potius unius. Satis (ut opinor) docuimus, uel oſtẽdimus in noſtris inſtitutiõibus, Deos multos eſſe non poſſe, ꝙ diuina uis ac ptãs ſi diſtribuatur in plures, diminuitur utiq; & mortalis ẽ. Si uero mor-

talis non eſt, nec minui nec diuidi poteſt. Deus igitur unus eſt, in quo uis & poteſtas cõſumata eſt, nec minui poteſt nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habẽt ſinguli poteſtatis aliquid ac numinis, ſumma ipſa decreſcat, nec poterũt ſinguli habere totum, quod eſt cõe cum pluribus, unicuiq; tantũ deerit, quãtum cæteri poſſidebunt. Nõ poſſunt igitur in hoc mundo multi eſſe rectores, nec in una domo multi domini, nec ĩ naui una multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges. Sed nec in cælo quidem multi ſoles eſſe poterunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore, adeo in unitate natura uniuerſa cõſentit. Quod ſi mundum

Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet,

apparet teſtimonio Poetæ, unum eſſe mundi habitatorem Deũ. Siquidẽ corpus omne niſi ab una mente incoli, regiq; non põt. Omnem igitur diuinã poteſtatẽ neceſſe eſt in uno eſſe, cuius nutu & imperio regatur oĩa, & ideo tantus eſt, ut ab homine nõ poſſit aut uerbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Vnde igitur ad hoĩes opinio multorum Deorũ perſuaſione peruenit? Nimirum hi oẽs, qui colũtur ut Dii, homines fuerũt, & iidem primi ac maximi reges, ſed eos aut ob uirtutẽ, q̃ ꝓfuerãt hominum generi, diuinis honoribus affectos eſſe poſt mortem, aut ob beneficia & inuenta, quibus humanã uitam excoluerant, immortalẽ memoriam conſecutos quis ignorat? Nec tantum mares, ſed & fœminas. Quod cum uetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi theologos nuncupant, tum etiam Romani græcos ſecuti, & imi-

tati docent,quorum præcipue Euhemerus ac noſter Ennius,qui eorum omniũ natales,coniugia,progenies, imperia,res geſtas,obitus,ſimulacra demonſtrant.Et ſecutus eos Tullius tertio de natura Deorũ libro diſſoluit publicas religiones,ſed tamen ueram,quam ignorabat, nec ipſe nec alius quiſq̃ potuit inducere.Adeo & ipſe teſtatus eſt falſum quidem apparere,ueritatem tamen latere.Vtinam,inquit,tam facile uera inuenire poſſem,q̃ falſa cõuincere.Quod quidem non diſſimulanter,ut Academicus,ſed uere atq; ex animi ſentẽtia proclamauit,quia ueritas humanis ſenſibus erui non poteſt,quod aſſequi ualuit humana ꝓuidentia,id aſſecutus eſt,ut falſã detegeret .Quicquid.n.fictum & commentitium,quia nulla rõne ſubnixũ eſt,facile diſſoluitur.Vnus eſt igitur princ̃ps & origo rerum Deus,ſicut Plato in Timæo,& ſenſit,& docuit, cuius maieſtatem tantã eſſe declarat,ut nec mente cõprehendi,nec lingua exprimi poſſit.Idem teſtatur Hermes, quem Ci.ait in numero Deorũ apud Aegyptios haberi,eum.ſ. qui ob uirtutẽ multarumq; artium ſcientiã Trimegiſtus nominatus,& erat non mõ Platone,uerũ Pythagora ſeptemq; illis ſapientibus longe antiquior.Apud Xenophontem Socrates diſputans ait,formam Dei nõ oportere conquiri.Et Pla.in legum libris. Quid omnino ſit Deus non eſſe quærendum, quia nec inueniri poſſit, nec enarrari.Pythagoras quoq; unum Deum confitetur,dicens incorporalem eſſe mentẽ, quæ per omnẽ rerum naturã diffuſa & intenta, uitalẽ ſenſum cunctis animantibus tribuat. Deus quid sec. Pythagoram Antiſthenes autem in phyſico unum eſſe naturalẽ Deũ dixit,q̃uis gẽtes & urbes ſuos habe

ant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cũ ſuis peripateticis, & Zenon cum ſuis ſtoicis. Longum eſt.n. ſingulorum ſententias exequi, licet diuerſis nominibus ſint abuſi, ad unam tamen ptãtem quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum cum & philoſophi, & poetæ, & ipſi deniq;, qui Deos colunt, ſæpe fatentur, de cultu tamen & honoribus eius nemo unq̃ requiſiuit, nemo diſſeruit, ea. ſ. perſuaſione, qua ſemper beneficum incorruptum'q; credentes, nec iraſci eũ cuiq̃, nec ullo cultu indigere arbitrantur, adeo religio eẽ nõ poteſt, ubi metus nullus eſt.

Quòd religio ſit, & hominis ſit. Capuт XII.

NVnc quoniam reſpondimus impiæ quorundam deteſtabili'q; prudẽtiæ, uel potius amẽtiæ, redeamus ad propoſitum. Diximus religione ſublata, nec ſapientiã teneri poſſe, nec iuſticiã, cum diuinitatis intellectus, quo differimus à beluis, in homine ſolo repiatur, qua niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non põt, coercuerit, ſcelerate impie'q; uiueremus. Spectari ergo actus noſtros adeo, nonmõ quo ad utilitatem cõmunis uitæ attinet, ſed etiam ad ueritatem, quia religione iuſticia'q; detracta, uel ad ſtultitiam pecudum amiſſa ratione deuoluimur, uel ad beſtiarum imanitatem, immo uero amplius, ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit in homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, uim legum, aut fallere potuerit aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem,

ſe ſocietatem, per quem uita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auffertur, ſi fuerit homini ꝑſuaſum, ꝙ iræ ſit expers Deus, quem moueri & indignari non mō cum iniuſta fuerit hominis utilitas, ſed etiam ratio ipſa et ueritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt, ut quia docuimus à Deo factum eſſe mundum, doceamus quare ſit effectus.

Quòd omnia tam bona q̃ mala hominis gratia facta ſunt. Caput XIII.

SI conſideret aliquis uniuerſam mundi adminiſtrationem, intelliget profecto, q̃ uera ſit ſententia ſtoicorum, qui aiunt, noſtra cauſa mundum eſſe conſtructum. Omnia enim quibus cōſtat, quæq; generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominis accommodata ſunt. Homo utitur igni ad uſum calefaciendi & luminis, & coquendorum ciborum, ferriq; fabricādi. Vtitur fontibus ad potum, & ad lauacra, fluminibus ad agros irrigandos terminandasq; regiões. Vtitur terra ad percipiendam frugum ubertatem, collibus ad conſerenda uineta, montibus ad uſum arborum atq; lignorum. Vtitur mari non ſolum ad comertia & copias ex longinquis regionibus ferendas, uerum etiam ad ubertatem omnis generis piſcium. Quod ſi his elementis utitur, quibus eſt proximus, non eſt dubiū, qn & cœlo, quoniam & cœleſtium rerū officia ad fertilitatem terræ, ex qua uiuimus, tēperata ſunt, Sol irrequetis curſibus & ſpatiis inæqualibus orbes annuos conficiat, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducat ad requiem, & tum abſceſſu

longus ad meridiem, tum acceſſu propius ad ſeptentrioẽm. hyemis & æſtatis uiciſſitudines facit, ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pingueſcat, & æſtiuis caloribus, ut uel herbidæ fruges maturitate durentur, uel quæ ſunt in humidis, incocta & feruefacta miteſcant. Luna quoq; nocturni tẽporis gubernatrix, et amiſſi ac recepti luminis uicibus mẽſtrua ſpacia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat, ut æſtiua itinera, & expeditiones, & opera ſine labore ac moleſtia confici poſſint. Siquidem.

Nocte leues melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam ſeros hiberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inſpicat acuto.

Aſtra etiam cætera uel ortu, uel occaſu ſuo certis ſtationibus opportunitates temporum planè ſubminiſtrant. Sed & nauigiis, quo minus errabundo curſu per immenſum uagentur regimen præbent, cum ea rite gubernator obſeruans, ad portum, deſtinati litoris prouehātur, Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, ut ſata hymbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem uicibus exhibentur, ne deſit aliquando, quo uita hominum ſuſtineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & eiuſdem fœtu ēt muta paſcuntur. Num etiam mutorum cauſa Deus laborauit? Minime, quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipſa eodem modo ad uſum hominis à Deo facta, partim ad ueſtium, partim ad operis auxilia, ut clarum ſit, diuinam prouidentiam rerum & copiarū

abundantia hominum uitā inſtruere atq; ornare uo-
luiſſe, ob eam'q; cām & aerem uolucribus, & mare pi
ſcibus, & terrā quadrupedibus impleuit. Sed academi
ci cōtra ſtoicos diſſerentes ſolent quærere, cur ſi Deus
omnia hominum cā fecerit, ēt multa contraria & ini-
mica & peſtifera nobis reperiantur tam in mari q̄ in
terra. Quod ſtoici ueritatem nō reſpicientes ineptiſſi-
me reppulerunt. Aiunt.n. multa eſſe in gignentibus,
& in numero animaliū, quorū lateat utilitas, ſed eā ꝑ
ceſſu temporū inueniri, ſicut iā plura prioribus ſæculis
incognita neceſſitas & uſus inuenerit. Quæ tandē uti
litas pōt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperi-
ri, quæ homini moleſta & pnitioſa ſunt? An medicina
in his aliqua latet? Quæ ſi eſt, inuenietur aliquando
nempe aduerſus mala, cū id illi querātur eſſe omnino
malū. Viperā ferūt exuſtā in cineremq; dilapſam, me-
deri eiuſdē beſtiæ morſui. Quāto melius fuerat eam
prorſus nō eſſe, q̄ remediū cōtra ſe ab ipſa deſiderari?
Breuius igitur ac uerius reſpondere potuerunt in hūc
modū. Deus cum formaſſet hominem ueluti ſimulacrū
ſuum, quod erat opificii ſummū, inſpirauit ei ſapien-
tiam ſoli, ut omnia imperio ac ditioni ſuæ ſubiugaret,
omnibusq; mūdi cōmodis uteretur. Propoſuit tamen ei
& bona & mala, q̄a ſapientiā dedit, cuius omnis rō in
diſcernendis malis ac bonis poſita eſt. Non pōt.n. q̄ſq̄
eligere meliora, & ſcire, quid bonū ſit, niſi ſciat, ſimul
reiicere ac uitare, quæ mala ſunt. Inuicē.n. ſibi alteru
trū cōnexa ſunt, ut ſublato alterutro, utrūq; tolli ſit ne
ceſſe. Propoſitis igitur bonis malisq;, tum demum opus
ſuū peragit ſapiētia, & q̄dem bonū appetit ad utilita-

tem, malum reiiciat ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, quibus frui poſſet, ſic et mala, quæ caueret. Nam ſi malũ nullũ ſit periculumq́;, nihil deniq; quod lædere hominem poſſit, tollitur omnis materia ſapientiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantũmodo in conſpectu bonis, quid opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum & cõmodum ſit, ut ſiquis uelit apparatiſſimam cœnam infantibus, qui nondum ſapiãt apponere, utiq; id appetent ſinguli, quo unumquẽq;, aut impetus, aut fames, aut etiam caſus attraxerit, & qcquid ſumpſerint, id illis erit utile ac ſalubre. Quid igitur nocebit eos ſicuti ſunt permanere, & ſemp infantes ac neſcios eſſe rerum? Si autem admiſceas uel amara, uel inutilia, uel etiam uenenata, decipiuntur utiq; per ignorantiam boni ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quam habeant malorum reiectionem bonorumq́; delectum. Vides ergo magis ꝓpter mala opus bonis eſſe ſapiẽtia, quæ niſi fuiſſet ꝓpoſita, rationale aĩal nõ eſſemus. Quod ſi hæc ratio uera eſt, quã ſtoici poſuerunt, diſſoluitur etiam argumentũ illud Epicuri, Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non põt, aut põt & non uult, aut neq; uult neq; põt, aut & uult & põt. Si uult & nõ põt imbecillis eſt, quod in Deum nõ cadit. Si põt & nõ uult, inuidus, qđ æque alienũ à Deo. Si neq; uult neq; põt, & inuidus & imbecillis eſt, ideoq; neq; Deus. Si uult & poteſt, quod ſolum Deo conuenit, unde ergo ſunt mala? Aut cur illa nõ tollit? Scio pleroſq; philoſophorum, qui prouidentiam defendunt, hoc argumento perturbari ſolere, & inuitos penè adigi, ut

Deũ nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epi-
curus. Sed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc ar
gumentum facile diſſoluimus. Deus enim poteſt quicq̃d
uelit, & imbecillitas uel inuidia in Deo nulla eſt; põt
igitur mala tollere, ſed non uult, nec ideo tamen inui-
dus. Idcirco enim non tollit, quia & ſapiẽtiam (ſicut do
cui) ſimul tribuit, & plus boni ac iucunditatis in ſapi-
entia, q̃ in malis moleſtiæ, ſapientia etiam facit, ut etiã
Deum cognoſcamus, & per eam cognitionem immorta
litatem aſſequamur, quod eſt ſummũ bonum. Itaq; ni-
ſi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus
agnoſcere. Sed hoc non uidit Epicurus, nec alius quiſ-
quam, ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ul
la in homine uirtutis remanere ueſtigia, cuius rõ ſuſti
nẽda & ſuperanda malorũ acerbitate conſiſtit. Itaq; pp
exiguum compendiũ ſublatorũ malorũ maximo, & ue-
ro, & ꝓprio nobis bono careamus. Cõſtat igitur omnia
propter hominem propoſita, tam mala, q̃ etiam bona.

Sapientia quid faciat

Cur Deus fecerit hominem. Cap. XIIII.

SEquitur, ut oſtendam, cur fecerit hominẽ ip-
ſum Deus, ſicut mundum propter hominem
machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanq̃
diuini templi antiſtitem, ſpectatorem operũ rerũq; cœ
leſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens capaxq; rõnis in-
telligere poſſit Deum, qui opera eius admirari, uirtu
tem poteſtatemq; perſpicere. Idcirco enim cõſilio, mente,
prudẽtia, inſtructus eſt. Ideo ſolus præter cæteras ani
mantes rectus corpore ac ſtatu factus eſt, ut ad contem

plationem parentis ſui excitatus eſſe uideatur. Ideo ſermonē ſolus accepit, ac linguā cogitatiōis interpretem, ut enarrare maieſtatē domini ſui poſſit. Poſtremo icirco ei cūcta ſubiecta ſunt, ut factori atq; artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo Deus hominē ſuum uoluit eſſe cultorē, ideoq; illi tantū honoris attribuit, ut rerū omniū dominaretur, utiq; iuſtiſſimū eē Deū colere, uidelicet eū, qui tanta præſtiterit, amare hominē, qui ſit nobiſcū diuini iuris ſocietate cōiūctus. Nec.n. fas eſt, cultorem Dei à Dei cultore uiolari. Vnde intelligitur, religionis ac iuſtitiæ cā eſſe hominē figuratum, cuius rei teſtis eſt M. Tullius in libris de legibus ita dicens, ſed omniū, quæ in doctorū hominū diſputatiōe uerſantur, nihil eſt ꝑfecto præſtabilius q̄ plane intelligi, nos ad iuſtitiam eſſe natos. Quod ſi eſt ueriſſimum, Deus ergo uult oēs homines eſſe iuſtos.i. Deum & hominem charos habere, Deum ſalicet honorare tanquam patrem, hominem diligere uelut fratrem. In his.n. duobus tota iuſtitia conſiſtit. Qui ergo aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet, iniuſte & cōtra naturā ſuam uiuit, & hoc modo rumpit inſtitutum legemq; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV.

HIc fortaſſe quærat aliquis, unde ad hominē peccata peruenerunt, aut quæ prauitas diuini inſtituti regulā ad peiora detorſerit, ut cū ſit ad iuſtitiā genitus, opa tamē efficiat iniuſta. Iam ſuperius explanaui, ſimul Deū propoſuiſſe bonū ac malū, & bonum quidem diligere, ac malum quod

*huic repugnat odiſſe. Sed ideo malum permiſiſſe, ut
& bonũ emicaret, quod alterũ ſine altero (ſicut ſæpe do
cui) intelligimus cõſtare nõ poſſe. Deniq; ipſum mundũ
ex duobus elementis repugnantibus & inuicem copu-
latis eſſe concretũ, igneo & humido, nec potuiſſe lucẽ
fieri, niſi & tenebræ fuiſſent, quia nec ſuperũ põt eſſe
ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine
frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æquè
repugnantibus cõpacti ſumus, anima & corpore, quo
rũ alterũ cœlo aſcribitur, q̃a tenue eſt & intractabile,
alterũ terræ, q̃a cõprehenſibile eſt. Alterum ſolidum &
æternũ eſt, alterũ fragile atq; mortale. Ergo alteri bonũ
adhæret, alteri malũ. Alteri lux, uita, iuſticia. Alteri te
nebræ, mors, iniuſticia. Hinc extitit in hominibus natu
ræ ſuæ deprauatio, ut eſſet neceſſe cõſtitui legem, qua
poſſent & uitia ꝓhiberi & uirtutis officia imperari. Cũ
igitur ſint in rebus humanis bona & mala, quorũ rõnẽ
declaraui, neceſſe eſt ad utrãq; partẽ moueri Deũ, &
ad gratiã cũ iuſta fieri uidet, & ad irã cũ cernit iniu-
ſta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit. Si eſt in Deo
lætitiæ affectus ad gratiã, & odii ad irã, neceſſe eſt ha
beat & timorẽ, & libidinẽ, & cupiditatẽ cæteroſq; affe
ctus, q̃ ſunt imbecillitatis humanæ. Nõ eſt neceſſe ut ti-
meat, qui iraſcitur, aut mœreat, q̃ gaudet, deniq; ira-
cundi minus timidi ſunt, & natura læti minus mœrẽt.
Quid opus eſt de humanis affectibus dicere, q̃bus fra
gilitas noſtra ſuccũbit, cõſideremus diuinã neceſſita-
tẽ. Nolo.n. naturã dicere, q̃a Deus noſter nũq̃ creditur
natus. Timoris effectus hẽt in hoĩe materiã, in Deo nõ
hẽt. Homo q̃a multis caſibus periculiſq; ſubiectus eſt,*

metuit,nequa uis maior exiſtat,quæ illũ uerberet,ſpo liet,laceret,affligat,interimat.Deus aũt,in quem nec ægeſtas,nec iniuria,nec dolor,nec mors cadit, timere nullo pacto põt,quia nihil eſt,quod ei uim poſſit infer re,item libidinis rõ in homine manifeſta eſt. Nam qui fragilis & mortalis eſt effectus,neceſſe fuit alterum ſe xum diuerſumq; cõſtitui,cuius permixtione ſoboles ef fici poſſet,ad cõtinendam generis perpetuitatem. Hæc aũt libido in Deo locũ non habet,quia & fragilitas,& interitus ab eo alienus eſt,nec ulla eſt apud eum fœmi na,cuius poſſit copulatione gaudere,nec ſucceſſiõe in diget,qui ſemper futurus eſt.Eadẽ de inuidia & cupi ditate dici poſſunt,quæ certis manifeſtisq; de cauſis in hoiem cadũt,in Deum nullo mõ.At uero & gratia,& ira,& miſeratio habẽt in Deo materiã,recteq; illis uti tur ſũma illa & ſingularis ptãs ad rerũ cõſeruationẽ,

Quæ materia ſit in Deo miſerationis gratiæ uel iræ. Caput XVI.

Quærit quiſpiã,quæ ſit iſta materia,primum accidentibus malis afflicti homines ad Deũ plerunq; confugiunt,mitigant, obſecrant. credẽtes eũ poſſe ab his iniuriis propulſare.Habet igi tur cãm miſerãdi,nec.n. tam immitis eſt hominũ cõtẽ ptor,ut auxilium laborãtibus deneget. Item plurimi, quibus perſuaſum eſt Deo placere iuſticiam,cunq;,qui ſit dominus ac parens omniũ uenerãtur cum precibus aſſiduis ac frequentibus uotis, dona & ſacrificia offe runt,nomẽ eius laudibus proſequũtur, iuſtis ac bonis operibus demereri eum laborãtes.Ergo eſt,ꝓpter quod

*Deus & poſſit & debeat gratificari. Nam ſi nihil eſt
tam conueniens Deo, q̃ beneficentia, nihil autem tam
alienũ, q̃ ut ſit ingratus, neceſſe eſt, ut officiis optimo-
rum ſancteq; uiuentiũ præſtet aliquid ac uicem red-
dat, ne ſubeat ingrati culpã, quæ eſt etiam homini cri
minoſa. Cõtra aũt ſunt alii facinoroſi & nefarii, qui li
bidinibus omnia polluãt, cædibus uexent, fraudẽt, ra
piant, peierent, nec cõſanguineis, nec parentibus par
cant, leges & ipſum etiam Deũ negligãt. Habet igitur
ira in Deo materiã, non eſt.n. fas eum, cum talia fieri
uideat, non moueri & inſurgere ad ultionẽ ſcelerato-
rum, & peſtiferos nocentesq; delere, ut bonis omnibus
conſulat. Adeo & in ipſo ira eſt & gratificatio. Inania
ergo & falſa reperiuntur argumenta, uel eorũ qui cum
iraſci Deũ nolunt, gratificari uolunt, q̃a ne hoc quidẽ
fieri ſine ira põt, uel eorum, qui nullum animi motum
eſſe in Deo putãt. Et quia ſunt aliqui affectus, qui nõ
cadunt in Deum, ut libido, timor, auaritia, mœror, in-
uidia, omni ꝓrſus affectu eum uacare dixerũt. His.n.
uacat, q̃a uitiorum affectus ſunt, eos aũt qui ſunt uir
tutis.i. ira in malos, charitas in bonos, miſeratio in af-
flictos, quoniã diuina ptãte ſunt digna, ꝓprios & iu
ſtos & ueros habet. Quæ profecto niſi habeat, humana
uita turbabitur, atq; ad tantã confuſionẽ deueniet ſta-
tus rerum, ut cõtẽptis ſuperatisq; legibus ſola regnet
audacia, ut nemo deniq; tutus eſſe poſſit, niſi qui uiri-
bus præualeat, itaq; quaſi cõi latrocinio terra omnis
depopulabitur. Nũc uero quoniã & mali pœnã, & bo-
ni gratiã, & afflicti opem ſperãt, & uirtutibus locus,
& ſcelera rariora ſunt. At.n. plerũq; & ſcelerati fe-*

liciores ſunt, & boni miſeriores, & iuſti ab iniuſtis im pune uexantur. Conſiderabimus poſtea, cur iſta fiant. Interim de ira explicemus, an ſit aliqua in deo, utrum nihil curet omnino, nec moueatur ad ea, quæ impie ge runtur.

Quòd Deus adminiſtrat mundum, & regit hominũ actus. Et per cõſequens iraſcitur. Cap. XVII.

Deus inquit Epicurus nihil curat, nullam igi tur habet ptãtem. Curare.n. neceſſe eſt eũ, qui habet ptãtem, uel ſi habet, & nõ utitur, quæ tanta eſt negligendi cã, ut ei non dicã noſtrũ ge nus, ſed etiam mundus ipſe ſit uilis? Ideo inquit incor ruptus eſt ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergo mi niſtratio tantarum rerum ceſſit, ſi hæc à Deo negligã tur, quæ uidemus rõne ſumma gubernari? Aut quietus eſſe quomodo poteſt qui uiuit & ſentit? Nã quies, aut ſomni res eſt, aut mortis, ſed nec ſomnus habet quie tem. Nã cum ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus autẽ irrequietus agitatur, imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuũ motum exerceat ua rietate uiſorum, auocatq; ſe à falſis, dum membra ſa turentur ac uigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autem mors Deum non attingit, Deus igitur nunq̃ quietus eſt. Dei uero actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si uero mun di curam gerit, curat igitur hominum uitam Deus, ſac ſingulorum actus animaduertit, eoſq; ſapientes ac bo nos eſſe deſiderat. Hæc eſt uoluntas Dei, hæc diuina

lex, quã qui ſequitur, qui obſeruat, Deo charus eſt. Neceſſe eſt igitur, ut ira moueatur aduerſus eum, qui hanc æternam diuinamq́; legem, aut uiolauerit, aut ſpreuerit. Si nocet alicui Deus, iam bonus non eſt. Nõ exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſiue humanam, ſiue diuinam acerbitatis nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt, nocentes iudices, qui ſcelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex iuſta eſt, quæ & nocenti tribuit, quod meretur, & iudex integer ac bonus dicitur, cum malefacta uindicat. (Bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obeſt, nocens non eſt, ipſe eſt autem nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab his, qui Deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem, domum, familiam, ſeruiq́; eius contemnentes patiẽtiam domini omnia eius inuaſerint, ipſi bonis eius fruantur, ipſos familia eius honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur, utrum'ne ſapiens eſſe poſſit, qui cõtumelias nõ uindicet, ſuisq́; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoq̃ poteſt patientia reperiri, ſi tamẽ patientia nominãda eſt, & nõ ſtupor quidẽ inſenſibilis? Sed facile eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa quæ à Cicerone dicuntur? Etenim quæro, ſi qs paterfamilias liberis ſuis à ſeruo interfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſuppliciũ de ſeruo unq̃ acerrimum ſumpſerit, utrum is clemens ac miſericors, an inhũanus & crudeliſſimus eſſe uideatur?

Quod ſi eiuſmodi facinoribus ignoſcere crudelitatis ē potius q̄ pietatis,nō eſt ergo uirtutis in deo,ad ea, quæ iniuſte fiūt,nō cōmoueri, Nā mūdus tanq̄ Dei domus eſt,& homines tanq̄ ſerui,qbus ſi ludibrio ſit nomen eius,qualis aut q̄ta patientia eſt,ut honoribus ſuis cedat,praua & iniqua fieri uideat & nō indignetur,qđ ꝓprium & naturale eſt ei,cui peccata nō placeāt. Iraſa ergo rōnis eſt,auferūtur.n.delicta,& refrenatur licentia,qđ utiq; iuſte ſapienterq́; fit.Sed ſtoici nō uiderunt eſſe diſcrimen recti & praui,eſſe irā iuſtā & iniuſtam,& qa medelam rei nō inueniebant,uoluerunt eā penitus excidere.Peripatetici uero, nō excidendam ſed temperandā eſſe dixerūt,qbus in ſexto libro inſtitutionum ſatis reſpōdimus. Neſciſſe aūt philoſophos, quæ rō eſſet iræ,apparet ex diffinitiōibus eorū, quas Seneca enumerauit in libris,quos de ira cōpoſuit.Ira eſt inquit cupiditas ulciſcendæ iniuriæ,alii(ut ait Poſſidonius)cupiditas puniendi eius,à quo te inique putes læſum.Quidā ita diffinierunt. Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei,qui aut nocuit,aut nocere uoluit. Ariſtotelis definitio nō multū à noſtra abeſt.Ait.n.irā eſſe cupiditatē doloris reprimēdi.Hæc eſt ira, de qua ſuperius diximus,quæ ēt mutis ineſt. In homine uero cohibenda eſt,ne in aliqd maximū ꝓſiliat per furorē. Hæc in Deo eſſe non poteſt,qa illæſibilis eſt,in homine aūt,qa fragilis eſt,inuenitur.Inurit.n.læſio dolorē,& dolor facit ultiōis cupiditatem. Vbi eſt ergo illa ira aduerſus delinquētes,quæ utiq; nō eſt cupiditas ultiōis, qa nō præcedit iniuria,nō dico de his,qui aduerſus leges peccāt,qbus &,iudex ſine crimine iraſci pōt.F in

Ira

gamus tamē, cū ſedato animo eſſe debere. cū ſubiicit pœnæ nocentē, q̄a legū ſit miniſter, nō animi aut poteſtatis ſuæ, ſic.n.uolūt, qui irā conātur euellere, ſed de his potiſſimū dico, qui ſunt noſtræ p̄tātis, ut ſerui, liberi, cōiuges, & diſcipuli, quos cum delinquere uidemus incitamur ad coercendū, Neceſſe eſt.n. bono ac iuſto diſplicere, quæ praua ſunt, & cui malū diſplicet, mouetur, cū id fieri uideat. Ergo ſurgimus ad uindictam, non q̄a læſi ſumus, ſed ut diſciplina ſeruetur, mores corrigantur, licentia cōprimatur. Hæc eſt ira iuſta, quæ ſicut in hoīe neceſſaria eſt ad prauitatis correctionē, ſic utiq; in Deo. à quo ad hominē p̱uenit exemplū. Nā ſicuti nos p̄tāti noſtræ ſubiectos coercere debemus, ita etiā peccata uniuerſorum Deus coercere debet, q̄d ut faciat, iraſcitur, neceſſe eſt, quia naturale eſt bono, ad alterius peccatum moueri & incitari, ergo definire debuerunt. Ira eſt motus animi ad coercenda peccata inſurgentis, nā diffinitio Cice. Ira eſt libido ulciſcēdi, nō multū à ſuperioribus diſtat. Iram aūt, quā poſſumus, uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc non in homine quidem debet eſſe, quæ tota uitioſa eſt. Ira uero, quæ ad correctionem uitiorū pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt, quia & utilis eſt rebus humanis, & neceſſaria.

Ira

Quòd ſine ira peccata nō corrigūtur. Cap. XVIII.

Quid opus eſt inquiunt ira, cū ſine hoc affectu peccata corrigi poſſint? Atqui nullus eſt qui peccatorē poſſit uidere tranquille. Poſſit fortaſſe, qui legibus præſidet, quia facinus nō ſub

oculis eius admittitur, moueri aduerſus eum, qui pōt innocens inueniri. Cūq; detectum facinus in lucem uenerit, iam non ſua, ſed legum ſententia utitur, pōt occidi, ut ſine ira faciat, habet.n. quod ſequatur. Nos certe, cū domi peccatur à noſtris, ſiue id cernimus, ſiue ſentimus, indignari neceſſe eſt. Ipſe.n. peccati aſpectus indignus eſt. Nā q non mouetur oīno, aut ꝓbat delicta, quod eſt turpius, & iniuſtius, aut moleſtiā caſtigandi fugit, quā ſedatus animus & quieta mens aſpernatur ac renuit, niſi ira ſtimulauerit. Qui autem commouetur, tamē intēpeſtiua leuitate, uel ſæpius q̄ neceſſe eſt, uel etiā ſemper ignoſcit, is planè & illorum uitā perdit, quorū audaciā nutrit ad facinora maiora, & ſibi ipſi æternā moleſtiarum materiā ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, qui cū in agro corrupta eſſe omnia cōperiſſet, uillici ſui culpam redarguēs, Miſerū te, inquit, quē iam uerberibus neceſſem, niſi iratus eſſem. Vnicū hoc exemplū tēperantiæ putant, ſed auctoritate ducti non uident, q̄ inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (ſicut ait Plato) nemo prudens punit, qa peccatum eſt, ſed ne peccetur, apparet, q̄ malū uir ſapiens ꝓpoſuerit exēplū. Si.n. ſenſerint ſerui, dominū ſæuire cū nō iraſcitur, tum parcere, cū iraſcitur, nō peccabūt utiq; leuiter, ne uerberentur, ſed quantū poterūt grauiſſime, ut ſtomachum eius incitent, atq; impune diſcedant. Ego uero laudarem, ſi cum fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium, ut reſidente per interuallū temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donāda erat pœna, ſed diſ

ferenda, ne aut peccanti maiorem iuſto dolorem inure
ret, aut caſtiganti furorem, nunc uero quæ tandē æqui
tas, aut ſapientia eſt, ut aliquis ob exiguum dolorem
puniatur? aut ob maximum non puniatur? Quod ſi na
turam rerum cauſasq; didiciſſet, nunquā tam importu
nam cōtinentiam profiteretur, ut nunq̄ ſeruus iratum
ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus hu
manum Deus multis & uariis ſenſibus ad uſum uitæ
neceſſariis inſtruxit, ſic & animo uarios attribuit af-
fectus, quibus uitæ ratio conſtaret, ut libidinem produ
cendæ gratia ſobolis dedit, ſic iram cohibendorū cau-
ſa delictorum. Verum hi, qui neſciunt fines bonorum,
ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas, &
ad uoluptates, ſic iram & affectum ad nocendum, dū
his, quos odio habēt, iraſcuntur, aut paribus, aut etiā
ſuperioribus. Hinc cottidie ad maxima facinora proſi-
litur, hinc tragœdiæ ſæpe naſcūtur. Eſſet igitur laudā
dus Archytas, ſi cū alicui ciui & pari facienti ſibi iniu
riam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamē, & patiētia fu-
roris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa
eſt, qua cōpeſcitur aliquod imminens magnū malum.
Seruorū aūt filiorūq; peccata non coercere peccatum
eſt. Euadent.n. ad maius malum per impunitatem, hic
non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitāda eſt. Q d̄
aūt de homine dicimus, id etiā de Deo, qui hominem ſi
milem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia ſtoici
negant habere ullam formam Deum, & ingens alia
materia naſcitur, ſi eos coarguere uelimus, de animo
tantum loquor. Si Deo ſubiacet cogitare, ſapere, intel
ligere, prouidere, præſtare, ex omnibus aūt animali-

bus homo ſolus hoc habet. Ergo ad Dei ſimilitudinē factus eſt. Sed idō procedit in uitium, quia de terrena fragilitate ꝑmixtus, non poteſt id quod à Deo ſumpſit, incorruptum purumq; ſeruare, niſi ab eodem Deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

Quòd homo ex corpore uitia, & ex anima uirtutes habeat. Et ꝙ cum uelit Deus homines bonos, eorum uitiis iraſcitur. Caput XIX.

SEd quoniam compactus eſt (ut diximus) è duobus, animo & corpore, in altero uirtutis in altero uitia continentur, & impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, cōtraria ſunt corpori, & corporis bona, quæ ſunt in omni genere uoluptatum, inimica ſunt animo. Sed ſi uirtus animi repugnauerit uoluptatibus, easq; compreſſerit, erit uere Deo ſimilis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non eē mortalem. Sed diſcrimen illud eſt, quod cum uirtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra uoluptatis, uincuntur plurimi & abſtrahuntur ad ſuauitatem. Hi uero, quia ſe corpori rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec aſſequi poſſunt diuini numinis gratiam, quia ſe uitiorum labibus inquinauerūt. Qui autem Deum ſecuti, eiq; parentes corporis deſideria cōtempſerint, & uirtutem præferētes uoluptatibus innocentiam iuſtitiāq; ſeruauerint, hos Deus ut ſui ſimiles recognoſcit. Cum igitur ſanctiſſimam legē poſuerit, uelitq; uniuerſos innocētes ac beneficos eſſe, poteſt'ne nō iraſci,

iraſci, cum uidet cõtemni legem ſuam, abiici uirtutem, appeti uoluptatem? Quod ſi eſt mundi adminiſtrator, ſicut eſſe debet, non utiq; cõtemnit id, quod eſt in omni mundo uel maximum. Si eſt prouidus (ut oportet Deum) cõſulit utiq; generi humano, quo ſit uita noſtra, & copioſior, & melior, & tutior. Si eſt pater ac Deus uniuerſorũ, certe & uirtutibus hominũ delectatur, & uitiis cõmouetur, ergo & impios odit. Odio inqt opus nõ eſt, ſemel.n.ſtatuit bonis premium, & malis pœnã. Quod ſi aliqs iuſte innocẽterq; uiuat & Deũ nec colat nec curet omnino, ut Ariſtoteles cæteriq; philoſophorũ cedet'ne huic impune? Quod cũ legi Dei obtemperauerit, ipſum tamẽ ſpreuerit, eſt igitur aliquid, propter qđ Deus poſſit iraſci, tanq̃ fiducia integritatis aduerſus eum rebellandi. Si huic põt iraſci ꝓpter ſuperbiã, cur non magis peccatori, qui legem cum ipſo pariter latere contempſerit? Iudex peccatis ueniam dare non poteſt, qa uolũtati ſeruit alienæ, Deus aũt põt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator & iudex, quã cũ põeret, nõ ademit ſibi omnẽ ptãtem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

Quòd malorum fęlicitas iræ Dei nõ contradicat. Et ꝙ ſit Deus patientiſſimus. Cap. XX.

SI põt igitur iraſci, cur ergo inqt aliquis, & qui peccãt ſæpe fœlices ſunt, et qui pie uiuũt ſæpe miſeri? Quia fugitiui & abdicati libere uiuunt, & q ſub diſciplina patris aut domini ſunt, ſtrictius & frugalius. Virtus.n.per mala & ꝓbatur & cõſtat, uitia per uoluptatẽ, nec tamen ille, qui peccat,

ſperare debet perpetuam impunitatem quia nulla eſt ꝑpetua fœlicitas. Sed ſcilicet ultima ſemper.
Expectanda dies homini eſt, dicíq; beatus,
Ante obitum nemo, ſupremáq; funera debet.
Vt ait poeta non inſuauis. exitus eſt qui arguit fœlicitatem, & nemo iudicium Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet. n. poteſtatem, & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis efficere cruciatibus. Immo, inquit, ſi iraſcitur Deus ſtatim debuit uindicare & pro merito quẽq; punire. At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt. n. qui nihil peccet, et multa ſunt, quæ ad peccandum irritent, ætas, uiolentia, egeſtas, occaſio, premium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci uiuerent, propter hãc cãm patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nã q̃a perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patiẽtiã quoq; eius eſſe perfectam, quæ & ipſa uirtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis cõtinentes. Quã multi in prima ætate turpes & omniũ iudicio damnati, poſtmodum tamẽ laudabiles extiterunt, quod utiq; non fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant, ſed plurimi ſunt, quorũ peccata occultantur, plurimi, qui delatorem cõprimunt, aut precibus, aut premio, plurimi, q iudicia eludunt per gratiã uel potentiã. Quod ſi eos oẽs, qui humanã pœnã effugiũt, cenſura diuina damnaret, eſſet homo, aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cã delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet, ꝙ homines cõtempto Deo

uiuo terrenis fragilibusq; figmentis honorem diuinũ
tanq̃ cœleſtibus deferunt, adorantes opa humanis digi
tis laborata. Cũq; illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu
recto figuratos, ad cõtemplationem cœli & notitiã dei
excitauerit, curuare ſe ad terrã maluerunt pecudum
modo. Humilis.n. & curuus, & pronus eſt, qui ab aſpe
ctu cœli deiq; patris aduerſus terram, quã calcare de
buerat. i. de terra ficta & formata ueneratur. In tanta
igitur impietate hominum tantiſq; peccatis id aſſequtur
patientia Dei, ut ſe ipſi homines damnatis uitæ prio-
ris erroribus corrigãt. Deniq; & boni ſunt iuſtiq; mul
ti, & abiectis terrenis cultibus, maieſtatem Dei ſingula
ris cognoſcunt. Sed cũ maxima & utiliſſima ſit Dei pa
tientia, tamen q̃uis ſero noxios punit, nec patitur lõgi-
us procedere, cũ eos inemendabiles eſſe peruiderit.

Si Deus iraſcitur, cur hominem iraſci prohibuit.
Caput XXI.

SVpereſt una & extrema quæſtio. Nã dixe-
rit fortaſſe quiſpiam, adeo nõ iraſci Deum,
ut & in præceptis hominem iraſci uetet. Poſ
ſem dicere, ꝙ ira hominis refrenãda fuerit, q̃a iniuſte
ſæpe iraſcitur, & præſentẽ hẽt motũ, q̃a temporalis eſt.
Itaq; ne fierent ea, quæ faciũt ꝑ irã, & humiles, & me
diocres, & magni reges tẽperari debuerit furor eius.
& cõprimi, ne mẽtis impos aliqd̃ inexpiabile facinus
admitteret. Deus aũt & nõ ad p̃ſens iraſcitur, & quia
æternus eſt ꝑfectæq; uirtutis, nũq̃ niſi merito iraſcitur.
Sed tamẽ non ita res ſe hẽt. Nam ſi omnino prohiberet
iraſci, ipſe quodammodo reprehenſor opificii ſui fuiſ-

ſet, quia in principio iram iecori hominis indidiſſet, ſiquidem creditur, cām huius cōmotionis in humore fellis contineri. Non igitur in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſario datus eſt. Sed prohibet in ira ꝑmanere. Ira.n. mortalium debet eſſe mortalis, nā ſi maneat, cōfirmantur inimicitiæ ad perniciē ſempiternā. Deniq; rurſus eū iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit, non utiq; euellit irā radicitus, ſed temperauit, ut in omni caſtigatiōe modū ac iuſticiā teneremus, Qui ergo iraſci nos iubet, ipſe utiq; iraſcitur, q placari celerius præcepit, eſt utiq; ipſe placabilis. Siquidē præcepit, quæ ſunt iuſta, & rebus utilia cōmunibus, ſed quia dixeram non eſſe iram Dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentanea cōmotione ferueſcat, nec facile regere ſe pōt ꝓpter fragilitatem, intelligere debemus, qa ſit æternus Deus, iramq; eius in æternum manere, ſed rurſum quia uirtute ſit maxima præditus, in ptāte habere irā ſuam, nec ab ea regi, ſed ipſum illā, quēadmodū uelit, moderari, qđ utiq; nō repugnat ſupiori. Nā ſi prorſus immortalis fuiſſet, ira eius nō eſſet ſatiſfactioni aut gratiæ poſt delictū locus, cū ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternū manet aduerſus eos, qui peccant in æternū. Itaq; Deus nō thure, nō hoſtia, non precioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur, & qui peccare deſinit, iram Dei mortalem facit. Icirco enim nō ad præſens noxiū quēq; punit, ut habeat homo reſipiſcendi ſui facultatem.

Epilogus & inductio autoritatum ſibyllæ Erythreæ ad iram Dei probandam. Cap. XXII.

Aec habui quæ de ira Dei dicerem Donate
h chariſſime, ut ſcires quemadmodũ refelleres
eos, qui Deum faciunt immobilem. Reſtat mo
re Ciceronis utamur epilogo ad perorandũ, ſicut ille in
tuſculanis de morte diſſerens fecit. Ita nos in hoc opere
teſtimonia diuina, quibus credi poſſit adhibere debe-
mus, ut illorũ pſuaſionem reuincamus, q̃ ſine ira Deũ
eſſe credentes, diſſoluũt oẽm religionem, ſine qua (ut
oſtendimus) aut immanitate beluis, aut ſtultitia pecu-
dibus adæquamur. In ſola .n. religione .i. in Dei ſummi
notione ſapientia eſt. Prophetæ uniuerſi diuino ſpiri-
tu repleti, nihil aliud, q̃ de gratia Dei erga iuſtos, &
de ira eius aduerſus impios loquuntur, quorũ teſtimo
nia nobis qdẽ ſatis ſunt. Verũ his quoniã non credunt
iſti, q ſapientiam capillis & habitu iactant, rõne quoq;
& argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic .n. præpo
ſtere agitur, ut humanã diuinis tribuant auctoritatẽ,
cum potius humanis diuinã debuerint. Quæ nũc ſanè
omittamus, ne nihil apud iſtos agamus, & in infinitũ
materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, qui-
bus illi poſſint aut credere, aut certe nõ repugnare. Si
byllas plurimi & maximi autores tradiderunt græco-
rũ, Ariſtarchus & Apollodorus, Erythræus, noſtrorũ
Varro & Feneſtella. Hi omnes præcipuam & nobilem
præter cæteras Erythræam fuiſſe cõmemorant. Apollo-
dorus quidem, ut de ciui ac populari ſua gloriatur. Fe
neſtella uero etiam legatos Erythras à ſenatu eſſe miſ-
ſos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportar-
rentur, & ea conſules Curio & Octauius in capitolio,
quod tunc erat curante Q. Catulo reſtitutum, ponẽda

curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo huiuſmodi uerſus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίσης αἰώνιος τ' αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χολὴν καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Ideſt, incorruptibilis & conditor æternus, etherem habitãs, bonis bonum porrigens, iuſtis multo maiorem mercedem, cõtra iniuſtos autem & malos iram & furorem excitans. Rurſus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc retulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀθόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε,
καὶ γὰρ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Ideſt, fuge ſceleratas religiones, & uiuo Deo ſerui, ab adulterio te abſtine, & maſculi permixtione praua, proprìam generationem crea, & ne occidas. Et enim Deus immortalis iraſcitur, his qui hæc agunt, indignatur ergo aduerſus peccatores.

Autoritatibus aliarum Sibyllarum iram Dei probat. Caput XXIII.

Verum quia plures (ut oſtendi) Sibyllæ à doctiſſimis autoribus fuiſſe traduntur, unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omnium libelli, quominus in uſu ſint omnibus non uetantur. Ex quibus alia

denuncians uniuerſis gentibus iram Dei *ob impietatem hominum, hoc mõ exorſa eſt.* ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω· πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι. *Ideſt, uenientis iræ magnæ ſuper mundum* Dei *pronunciationes enarro, omnibus hominibus in urbibus prophetans.* Alia *quoq; per indignationem* Dei *aduerſus iniuſtos cataclyſmũ priore ſæculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extigueretur* ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο αὐταῖσι πολίεσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν. γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος. *Ideſt.* Ex *quo iraſcente cœleſti* Deo *ipſas ciuitates cum hominibus cunctis & terram mare cooperit diluuio rupto, ſimili modo deflagrationem poſtea futuram uaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur* καὶ ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα, ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντα τε γένναν ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde *apud naſonem de* Ioue *ita dicitur.*

E*ſſe quoq; in fatis reminiſcitur, affore tempus*
Q*uo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli,* Ouidius
A*rdeat, & mundi moles operoſa laboret.*

Q*uod tunc fiat neceſſe eſt, cum honor & cultus* Dei *ſummi apud homines interierit.* Eadem *tamen placari eũ pœnitentia factorum & ſui emendatione conteſtãs hæc addidit.* ἀλλ᾽ ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μηδὲ πρὸς ὀργὴν παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. Omnes *ergo homines transferte uos, neq; ad iram ducite* Deum *magnum.* Item, *paulopoſt*

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον ἐπ᾽ἄγ ρα
πάντες
εὐσέβειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.
Neq; perdet, iræ autem parcet, cum omnes pietatem ex mente perceperitis. Deinde alia Sibylla cœleſtium terrenorumq; genitorē diligi oportere denunciat, ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.
μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξ ἀπολέσῃ.
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.
Ne forte iratus incorruptibilis Deus omne genus hominum perdat, uitam & ſæculum imprudens. Oportet.n. genitorem Deum amari, qui plenus eſt & ſapiens. Ex his apparet uanas eſſe rationes omniū philoſophorum, qui Deum putāt ſine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod eſt contra ipſam maieſtatem. Regnum hoc imperiumq; terrenum niſi metus cuſtodiat, ſoluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur, immo uero cuilibet humili eripe hunc effectum, Quis eum non ſpoliabit, quis nō deridebit? quis nō afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec uictum poterit habere, aliis quicquid habuerit diripientibus, nedum putemus cœleſtis imperii maieſtatem ſine ira & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius de iudæorū religione conſultus, reſponſo hoc indidit,
ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννήτηρα πρὸ πάντων.
ὃν τρέμεται γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
ταρτάρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.
Ideſt. Regem autem et genitorem omnium ante omnia.

quem terra contremiſcit, cœlumq́;, & mare, & latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt. Si tam lenis eſt, q̄ philoſophi uolunt, quomodo ad nutum eius nonmodo dæmones & miniſtri tandem poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis contremiſcat? Si enim nullus alteri ſeruit niſi coactus, omne igitur imperium metu conſtat. Metus autem per iram. Nam ſi nō moueatur quis aduerſus parēre nolentem, nec cogi poterit ad obſequium. Cōſulat unuſquisq; affectus ſuos, iam intelliget, neminē poſſe ſine ira & caſtigatiōe imperio ſubiugari. Vbi ergo ira nō fuerit, imperiū quoq; non erit. Deus autem habet imperium, ergo & irā qua conſtat imperium, habeat neceſſe eſt.

Concludit Deum amandum, uerendum, honorificandum, & metuendum. Cap. XXIIII.

QVapropter nemo uaniloquentia philoſophorum inductus, ad contemptum ſe Dei erudiat, quod eſt maximū nefas. Debemus hūc oēs & amare, q̄ pater eſt, & uereri, q̄ dominus, & honorificare, q̄ beneficus, & metuere, q̄ ſeuerus, utraq; pſona in eo uenerabilis. Quis ſalua pietate nō diligat aīæ ſuæ parentem? Aut quis impune contemnat eū, qui rerum dominator habeat in omnes ueram & æternam poteſtatem? Si patrem cōſideres, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, ſubminiſtrat, per illum uiuimus, per illum in hoſpitium huius mundi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille ſuſtentat, in huius domo habitamus, huius familia ſumus,

& ſi minus obſequẽs, q̃ decebat, minuſq́;, q̃ officioſa domini & parentis immortalia merita poſcebant, tamen plurimum proficit ad ueniam conſequendam, ſi cultũ eius notionemq́; teneamus, ſi abiectis humilibus terreniſq́; tam rebus q̃ bonis, cœleſtia & diuina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorãdus, quoniã in eo eſt materia rerum, & ratio uirtutem, & fons bonorũ. Quid.n. Deo aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapiẽtiam genuit, ad iuſticiam procreauit, non eſt fas hominem relicto Deo ſenſus ac uitæ datore, terrenis fragilibuſq́; famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia & pietate diſcedere. Non faciunt beatum uitioſæ ac mortiferæ uoluptates, non opulẽtia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, nõ caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus & corpori mancipatus, æterna morte damnatur, ſed innocẽtia ſola, ſola iuſticia, cuius legitima & digna merces eſt immortalitas, quã ſtatuit à principio Deus ſanctis & incorruptis mentibus, quæ ſe à uitiis & ab omni labe terrena integras inuiolataſq́; conſeruant. Huius premii cœleſtis ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circũſcriptionibus, conſcientiã ſuã polluerunt, quiq́; iniuriis hominum, nefariis cõmiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerũt. Proinde uniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia cõtemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum Deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas, diſcordiæ, diſſenſioneſq́; turbulen

tæ ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates & publici fœderis diuina coniũctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur. Quãtum poſſumus boni ac benefici eſſe mereamur. Siquid nobis opum, ſiquid ſuppetit copiarũ, nõ uoluptati unius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt q̃ corpus, cui exhibet miniſterium. Iuſticia uero & beneficentia tam immortales, q̃ mens & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt, mundemus hoc templum, quod nõ fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur, quod non cæreis ardentibus, ſed claritate ac duce ſapientia illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, eius diuinitatis potentia ita uiuemus, ut & propitium ſemper habeamus, & nunquam uereamur iratum.

L. Cœlii Lactantii Firmiani de ira Dei Liber finit.

.L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE OPIFICIO DEI VEL FORMATIONE HOMINIS LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Prohemium, in quo narrat cur hoc opus aſſumpſerit. Caput Primum.

QVam minime ſim q̃etus, & in ſũmis neceſſitatibus, ex hoc libello poteris exiſtimare, quem ad te rudibus pene uerbis, ꝓut ingenii mediocritas tulit, Demetriane, ꝑſcripſi, ut & cottidianũ ſtudium meum noſſes, & nõ deeſſem tibi præceptor etiã nunc, ſed honeſtioris rei melioriſq; doctrinæ. Nã ſi te in litteris nihil aliud q̃ linguã inſtruentibus auditorem ſatis ſtrenuũ præbuiſti, quãto magis in his ueris & ad uitam pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quem nunc profiteor nulla me neceſſitate, uel rei, uel tp̃is impediri, quominus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quã tenemur, inſtructiores doctioreſq; in poſterũ fiant, quãuis nunc male audiant, caſtigenturq; uulgo, ꝙ aliter q̃ ſapientibus conuenit, uiuant, & uitia ſub obtentu nominis celent, quibus aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, ut beatum atq; incorruptum ſapientiæ nomen uita ipſa cũ

præceptis cõgruente, præſtarent. Ego tamen, ut nos ipſos ſimul & cæteros inſtruã, nullum laborẽ recuſo. Neq;.n. poſſum obliuiſci mei, tum præſertim, cũ maxime opus ſit meminiſſe, ſic ne tu quidem tui ut ſpero, & opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas à ueris & iuſtis operibus auertat, tamẽ fieri non poteſt, q̄n ſubinde in cœlum aſpiciat mens ſibi conſcia recti. Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſpere fluere, ſed ita, ſi nihil de ſtatu mẽtis immutẽt. Vereor enim ne paulatim cõſuetudo uel iucunditas earũ rerũ (ſicut fieri ſolet) in animũ tuũ repat. Ideoq; te moneo, repetens iterũq; monebo, Ne oblectamenta iſta terræ ꝓ magnis aut ueris bonis habere te credas, quæ ſunt nõ tãtum fallacia, quia dubia, uerum ẽt inſidioſa q̄a dulcia, Nam & ille colluctator & aduerſarius noſter ſcis q̄ ſit aſtutus & idẽ ipſe uiolentus, ſicuti nũc uidemus. Is hæc omnia quæ illicere poſſunt, ꝓ laqueis habet, & quidẽ tam ſubtilibus, ut oculos mẽtis effugiãt, ne poſſint hominis ꝓuiſione uitari. Sũma ergo prudentia eſt pedetentim incedere, quoniã utrobiq; ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in q̄bus nũc agis, ſuadeo, ut pro tua uirtute, aut contemnas ſi potes, aut nõ magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui, & in qua ciuitate nomen dederis, & cuius ordinis fueris, intelligis ꝑfecto q̄d loquar. Nec.n. te ſuperbiæ arguo, cuius in te ne ſuſpicio quidẽ ulla eſt. ſed ea, quæ dico, ad mentem referẽda ſunt, non ad corpus, cuius omnis rõ ideo cõparata eſt, ut animo tanq̄ domino ſeruiat & regatur nutu eius. Vas eſt.n. quodãmodo fictile, quo animus. i. hõ ipſe uerus conti-

netur, & quidem non à Prometheo fictũ (ut poetæ lo-
quuntur) ſed à ſummo illo rerum conditore ac artifice
Deo, cuius diuinã ꝓuidentiã perfectiſſimãq; uirtutẽ,
nec ſenſu cõprehendere, nec uerbo enarrare poſſibile
eſt. Tentabo tamẽ, quoniã corporis & animi facta mẽ-
tio eſt, utriuſq; rõnem, q̃tum puſillitas intelligẽtiæ meæ
peruidet, explicare. Quod officium hac de cã maxime
ſuſcipiendũ puto, ꝙ M. Tullius uir ingenii ſingularis
in quarto de republica libro, cũ id facere tentaſſet, ni-
hil prorſus fecit, materiã late patentẽ anguſtis finibus
terminauit, leuiter ſumma quæq; decerpens. Ac ne ul-
la eſſet excuſatio, cur eum locum non fuerit executus, ip
ſe teſtatus eſt, nec uoluntatem ſibi defuiſſe, nec curam.
In libro enim de legibus primo, cum hoc idem ſumma-
tim ſtringeret ſic ait. Hũc locũ ſatis (ut mihi uidetur)
in his libris quos legiſtis, expreſſit Scipio. Poſtea ta-
men in libro de natura Deorũ ſecundo, hoc idẽ latius
exequi conatus. Sed quoniam nec ibi quidem ſatis ex
preſſit, aggrediar hoc munus, & ſummã mihi auda-
cter explicandum, quod homo diſſertiſſimus pene omi
ſit intactum. Forſitan reprehendas, ꝙ in rebus obſcu-
ris coner aliquid diſputare, cum uideas tanta temeri-
tate homines extitiſſe, qui uulgo philoſophi nominan-
tur, ut ea quæ abſtruſa prorſus atq; abdita Deus eſſe
uoluit, ſcrutarentur, ac naturam rerũ cœleſtium terre
narumq; conquirerent, quæ à nobis lõge remotæ, neq;
oculis contrectari, neq; tangi manu, neq; percipi ſenſi-
bus poſſunt. Et tamen de illarum omnium ratione ſic
diſputant, ut ea quæ aſſerunt, probata, & cognita ui-
deri uelint. Quid eſt tandẽ cur nobis inuidioſum q̃ſ q̃

putet, ſi rationem corporis noſtri inſpicere & contemplari uelimus? Quæ planè obſcura non eſt, q̃a ex ipſis membrorum officiis & uſibus partium ſingularũ quãta ui prouidẽtiæ q̃ſq; factus ſit, intelligere nobis licet.

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animalibus dedit. Caput II.

Dedit.n.homini artifex ille noſter ac parens Deus ſenſum atq; rõnem, ut ex eo appareret nos ab eo eſſe generatos, quia ipſe intelligẽtia, ipſe ſenſus ac rõ eſt. Cæteris animãtibus, quoniam rationalem iſtã uitã nõ attribuit, quemadmodũ tamẽ uita eorum tutior eſſet ante præuidit. Omnes.n. ſuis ex ſe pellibus texit, quo facilius poſſent uim pruinarũ ac frigora ſuſtinere. Singulis autem generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit, ut aut naturalibus telis repugnẽt fortioribus, aut quæ ſunt imbecilliora ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul & uiribus, & celeritati indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſæpiant. Itaq; alia eorũ uel plumis leuibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, uel ſuffulta ungulis, uel inſtructa cornibus, quibuſdã in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunci ungues, nulliq; munimentũ ad tutelã ſui deeſt. Siqua uero in prædã maioribus cedũt, ne tamẽ ſtirps eorũ funditus interiret, aut in ea ſunt relegata regione, ubi maiora eſſe nõ poſſunt, aut acceperũt uberem generãdi fœcunditatẽ, ut et beſtiis, quæ ſanguine alũtur, uictus ſuppeteret ex illis, & illatã tamẽ cladẽ ad cõſeruationem generis multitudo ipſa ſuperaret.

Hominem aut,rõne conceſſa & uirtute ſentiendi atque eloquendi data,eorũ,quæ cæteris animalibus attributa ſunt,fecit expertem,quia ſapiẽtia reddere poterat, quæ illi naturæ cõditio denegaſſet,ſtatuit nudum & inermẽ,quia & ingenio poterat armari, & rõne ueſtiri. Ea uero ipſa,quæ mutis data,& homini denegata ſũt, q̃ mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant,exprimi nõ poteſt.Nam ſi homini ferinos dentes,aut cornua, aut ungues,aut ungulas,aut caudam, aut uarij coloris pilos addidiſſet,quis nõ ſentit, q̃ turpe animal eẽt futurũ,ſicut muta,ſi nuda & inermia fingerẽtur?Quibus ſi detrahas uel naturalem ſui corporis ueſtem,uel ea,quibus ex ſe armantur,nec ſpecioſa poterunt eẽ nec tuta,ut mirabiliter,ſi utilitatẽ cogites,inſtructa,ſi ſpeciem,ornata uideantur.Adeo miro modo cõſentit utilitas cum decore.Hominem uero,quem æternum animal atq; immortale fingebat,non forinſecus,ut cætera,ſed interius armauit,nec munimẽtum eius in corpore,ſed in animo poſuit,quoniã ſuperuacuum fuit,cum illi q̃d erat maximum tribuiſſet,corporalibus eum tegere munimentis,cum præſertim pulchritudinem humani corporis impedirent.

Contra Epicureos diſputat,qui opera naturæ damnabant,& præcipue,q̃ homo cæteris animantibus imbecillior oriatur. Cap. III.

Vnde ego philoſophorũ,qui Epicurũ ſequuntur,amentiam ſoleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt,ut oſtẽdant,nulla ꝓuidẽtia inſtructũ eſſe ac regi mundũ,ſed originem rerũ inſecabilibus ac ſolidis corporibus aſſignant, quorũ for

tuitis

tuitis cõcurſionibus uniuerſa naſcuntur & nata ſunt. Præterea, quæ ad ipſum mundum uitio dant, in quo ridicule inſaniunt, id ſumo, quod ad rem de qua nunc agimus pertinet. Queruntur, hominem nimis imbecillũ & fragilem naſci, q̃ cætera animalia naſcuntur, quæ ut ſunt edita ex utero, ꝓtinus in pedes ſuos erigi, & geſtire diſcurſibus ſtatimq; aeri tolerando idonea eẽ, ꝙ in lucem naturalibus indumẽtis munita proceſſerint. hominem cõtra, nudum & inermem, tanq̃ ex naufragio in huius uitæ miſerias proiici & expelli, qui neq; mouere ſe loco, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriã tp̃is ferre. Itaq; naturã non matrem eſſe humani generis, ſed nouercam, quæ cum mutis tã liberaliter ſe geſſerit, hominem uero ſic effuderit, ut inops & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſſit, q̃ fragilitatis ſuæ cõditionem ploratu ac fletibus ominari, ſcilicet, cui tantum in uita reſtet tranſire malorũ. Quæ cũ dicunt, uehementer ſæpe creduntur, ꝓpterea ꝙ unuſquiſq; incõſiderate ſuæ conditioni ingratus eſt. Ego uero illos nunq̃ magis deſipere cõtendo, q̃ cũ hoc loquuntur. Cõſiderans .n. cõditiõem rerũ intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, ut nõ dicã potuiſſe, q̃a Deus põt omnia, ſed neceſſe eſt, ꝙ illa prouidẽtiſſima maieſtas id effecerit, quod erat melius & rectius. Libet igitur interrogare iſtos diuinorũ operum reprehenſores, q̃d in homine deeſſe, q̃a imbecillior naſcatur, credãt. Nũ idcirco minus educentur homines? nũ minus ad ſummũ robur ætatis prouehãtur? nũ imbecillitas aut incremẽtũ impediat aut ſalutẽ? quoniã quæ deſunt rõ deprahendit. At hominis, inquiunt, educa-

tio maximis laboribus cōſtat, pecudum.ſ. cōditio meli- or, ꝙ hæ oēs, cū fœtum ediderint, non niſi paſtus ſui cu ram gerunt, ex quo efficitur, ut uberibus ſua ſponte di ſtentis, alimentū lactis fœtibus miniſtretur, & id cogen te natura ſine ſolicitudine appetāt. Quid aues? quarū nō diuerſa eſt. Nō'ne maximos ſuſcipiunt in educando labores, ut interdum aliqd humanæ intelligentiæ habe re uideantur? Nidos.n. aut luto ædificant, aut uirgul- tis & frondibus conſtruunt, & aborū expers incubant ouis, & quoniā fœtus de ſuis corporibus alere datū nō eſt, cibos conuehunt, & totos dies in huiuſmodi diſcur- ſione cōſumunt. Noctibus uero defendunt, fouent, pro tegunt. Quid amplius facere homines poſſunt, niſi hoc ſolum fortaſſe, ꝙ nō expellunt adultos, ꝑpetua neceſſi- tudine ac uinculo charitatis adiunctos habent. Quid, ꝙ auium fœtus multo fragilior q̃ hominis? Quia nō ma terno corpore ipſum animal edunt, ſed quod materni corporis fœtu & calore tepe factum animal efficiat, qđ tamen cum ſpiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum non mō uolandi, ſed ambulandi quoq; uſu caret. Num ergo ineptiſſimus ſit, ſiquis putet male cum uolucribus egiſſe naturā? primū ꝙ bis naſcuntur, de- inde, ꝙ tā infirmæ, ut ſint quæſitis ꝑ laborē cibis à pa- rentibus nutriēdæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecillio- ra prætereunt. Quæro igitur ab his, qui cōditionē pecu dū ſuæ præferunt, qd eligant ſi Deus his deferat optio nem, utrū malint humanā ſapientiā cum imbecillitate, an pecudum firmitatē cū illarū natura? Scilicet nō tam pecudes ſunt, ut non malint, uel fragiliorem multo, q̃ nunc eſt, dūmodo humanam, q̃ illā irrationabilem fir-

mitatem. Sed uidelicet prudentes uiri neq; hominis rationem uolũt cũ fragilitate, neq; mutorũ firmitatem ſine rõne. Quod nihil eſt tã repugnans tãq; contrariũ. quod unũquodq; animal, aut rõ inſtruat neceſſe eſt, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimẽtis inſtruatur, ſuperuacua rõ ẽ. Quid.n. excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenii oſtẽdet, cum ea quæ poſſunt eſſe rõnis, ultro natura concedat? Si aũt rõne ſit præditum, quid opus erit ſepimentis corporis? cum ſemel cõceſſa rõ naturæ munus poſſit implere? Quæ q̃dem tantũ ualet ad ornandũ tuendũq; hominẽ, ut nihil potuerit maius ac melius à Deo dari. Deniq; cũ & corporis nõ magni homo, & exiguarũ uirium, & ualitudinis ſit infirmæ, tamẽ quoniã id qđ eſt maius accepit, & inſtructior eſt cæteris animalibus & ornatior. Nã cum fragilis imbecillisq; naſcatur, tamen & à mutis omnibus tutus eſt, & ea omnia, quæ firmiora naſcũtur, ẽt ſi uim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamẽ tuta eſſe nõ poſſunt. Ita fit, ut plus homini cõferat ratio, q̃ natura mutis, quoniã in illis nec magnitudo uirium, neq; firmitas corporis efficere põt, quomĩnus aut opprimantur à nobis, aut noſtræ ſubiecta ſint p̃tãti. Poteſt'ne igitur aliquis, cũ uideat ẽt boues, uaccas aut equos cũ immaniſſimis corporibus ſeruire homini, queri de opifice rerũ deo, ꝙ modicas uires, ꝙ paruũ corpus acceperit, nec beneficia in ſe diuina ꝓ merito æſtimat, qđ eſt ingrati, aut (ut uerius loquamur) inſani. Melius igitur Plato ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, ꝙ hõ natus eẽt, qđ & ipm̃, q̃le ſit, nõ eſt huius materiæ põderare. Quãto melius & ſa

nius, q̄ ſentit cõditionem hominis eſſe meliorē, q̄ iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerunt? Quos ſi Deus in ea forte cõuerterit animalia, quorũ ſortē præferũt ſuæ, iã profecto cupiant remigrare, magniſq; clamoribus cõditionem priſtinã flagitent, q̃a non eſt tãti robur ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut auium ꝑ aerē libera diſcurſatio, ut manibus indigeas. Plus enim manus præſtant, q̄ leuitas uſuſq; pennarũ, plus lingua q̄ totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt ea præferre, quæ ſi data ſint, acapere detrectes.

Contra Epicureos conquerentes homines morbis & immaturæ morti ſubiectos. Cap. IIII.

Idem querũtur, hominem morbis & immaturæ morti eſſe ſubiectũ. Indignantur uidelicet, nõ Deos ſe eſſe natos. Minime inqunt, ſed ex hoc oſtẽdimus, hominem nulla prouidentia eſſe factum, q̃d aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, idipſum magna rõne ꝓuiſum eſſe, ut morbis uexari poſſet, & uita ſua in medio curſus ſui ſpatio rũperetur? Cum.n. Deus animal, quod fecerat, ſua ſponte ad mortẽ trãſire cognouiſſet, ut mortē ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ capere poſſit, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditũ ad diſſoluendum animal inueniret. Nam ſi eius roboris fieret, ut ad eũ morbus & ægritudo adire non poſſet, ne mors q̃dem poſſet, quoniã mors ſequela morborum eſt. Immatura uero mors q̃uo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta natura? Nempe nullũ hominem mori uolunt, niſi cũ centeſimum ætatis cõpleuerit annum? Quomodo illis in tanta repugnantia rerũ rõ poterit conſtare? Vt

enim ante annos certũ mori quiſq; nõ poſſit, aliqđ illi roboris, quod ſit immortale tribuendũ eſt. Quo cõceſſo, neceſſe eſt cõditionẽ mortis excludi. Id autem ipſum cuiuſmodi põt eſſe, quod hominẽ cõtra morbos & ictus extraneos, ſolidum atq; expugnabilem faciat? Cũ.n. cõſtet ex oſſibus & neruis & uiſceribus & ſanguine, qđ horũ põt eſſe tam firmũ, ut fragilitatem repellat ac mortem? Vt igitur homo indiſſolubilis ſit ante illud tempus, quod illi putant oportuiſſe cõſtitui, ex qua ei materia corpus attribuẽt? Fragilia ſunt omnia, quæ uideri ac tangi poſſunt. Supereſt, ut aliquid ex cœlo petant, quoniã in terra nihil eſt, quod nõ ſit infirmum. Cũ ergo ſic homo formandus eſſet à Deo, ut mortalis eẽt aliquãdo, & per ſeipſum mobilis ſemp, res ipſa exigebat ut terreno & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt igitur, ut mortem recipiat quãdolibet, quoniã corporalis eſt. Corpus.n. quodlibet ſolubile atq; mortale ẽ. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura querũtur, quoniam naturæ cõditio locum illi facit. Ita cõſequens erit, ut morbis quoq; ſubiectus ſit. Neq; enim patitur natura, ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, qđ icirco nõ ſolidum, firmumq; natũ eſt, ut aliquãdo ſoluendum ſit. Sed putemus fieri poſſe quemẽdmodũ uolunt, ut homo nõ ea conditione naſcatur, qua morbo mortiue ſubiectus ſit, niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad ultimã pceſſerit ſenectutem. Nõ igitur uident, ſi ita ſit conſtitutum, quid ſequatur. Hominem utiq; niſi certo tempore mori nullo mõ poſſe, ſed ſi phiberi ab altero uictu poteſt, mori poterit. Res igitur exigit, ut homini, qui ante certum diem mori nõ põt, ciborũ alimentis, qa ſubtrahi

poſſunt, opus non ſit. Si opus cibo nõ erit, iam non homo ille, ſed Deus fiet. Ergo (ut ſuperius dixi) q de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimũ querũtur, qđ nõ immortales & ſempiterni ſint nati. Nemo.n. niſi ſenex mori debet. Nempe iõ mori debet, qa Deus nõ eſt. Atqui mortalitas non põt cũ immortalitate coniungi, ſi.n. mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentia non põt. Nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandoq; moriturus eſt, nec ulla immortalitas eſt, cui ſit terminus conſtitutus. Ita fit, ut & immortalitas excluſa in ꝑpetuũ, & ad tẽpus recepta mortalitas, hominem cõſtituat in ea conditione, ut ſit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur neceſſitas undiq;, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rõnem ſequentium nõ uident, qa ſemel errauerunt in ipſa ſumma. Excluſa.n. de rebus humanis diuina ꝓuidentia, neceſſario ſequebatur, ut omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc inuenerunt illas minutorũ ſeminum plagas, & cõcurſiones fortuitas, qa rerũ origĩnẽ non uidebant. In quas ſe anguſtias cũ cõieciſſent, iã cogebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cũ corporibus naſci, & itẽ cũ corporibus extingui. Aſſumpſerãt.n. nihil fieri mente diuina, qđ ipſum nõ aliter ꝓbare poterant, q̃ ſi oſtẽderent eſſe aliqua, in qbus uideretur ꝓuidentiæ rõ claudicare. Reprehẽderunt igitur ea, in qbus uel maxime diuinitatẽ ſuã ꝓuidẽtia mirabiliter exꝓſſit, ut illa quæ retuli, de morbis & immatura morte, cũ debuerint cogitare his aſſumptis, quæ neceſſario ſequẽtur. Sequẽtur aũt illa, quæ dixi, ſi morbũ nõ reciperent, neq; tectis, neq; ueſtibus indigerẽt. Quid.n. uẽtos, aut hymbres, aut fri-

gora metuerēt, quorũ uis in eo eſt, ut morbos afferãt? Icc irco.n. accepit ſapientiã, ut aduerſus nocentia fragilitatem ſuã muniat, ſequitur neceſſario, ut quoniã retinendæ rõnis cã morbos capit, ēt mortem ſemꝑ accipiat, q̄a is ad quē mors non uenit, firmus ſit neceſſe eſt. Infirmitas aũt habet in ſe mortis conditionē. Firmitas uero ubi fuerit, nec ſenectus locũ põt habere, nec mors quæ ſequitur ſenectutem. Præterea ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate oĩ careret. Nã ferè iura oĩa humanitatis, q̄bus inter nos cohæremus, ex metu & conſciētia fragilitatis oriuntur. Deniq; imbecilliora & timidiora quæq; animalia congregãtur, ut quoniã uiribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur. Fortiora uero ſolitudines appetunt, quoniã robore uiribusq; confidunt. Homo quoq; ſi eodem modo haberet, ad propulſanda pericula ſuppetēs robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ notitia inter ſe? q̄s ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid eſſet deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis ē, nec per ſe poteſt ſine homine uiuere, ſocietatem appetit, ut uita communis & ornatior fiat & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maxime ſtare, ꝙ nudus fragilisq; naſcitur, ꝙ morbis afficiatur, ꝙ immatura morte mulctatur? Quæ ſi homini detrahãtur, rationem quoq; ac ſapiētiam detrahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo, cum ſit liquidum, nihil ſine prouidentia, nec factum eſſe unquam, nec fieri potuiſſe. De cuius operibus uniuerſis (ſi nũc libeat) diſputare per ordinē infinita materia eſt. Sed ego

de uno corpore hominis tantũ inſtitui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ poteſtatem quanta fuerit, oſtendam, his dũtaxat in rebus, quæ ſunt cõprehẽſibiles & apertæ. Nam illa quæ ſunt animæ, nec ſubiici oculis, nec cõprehendi queunt. Nunc de ipſo uaſe hominis loquimur, quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorũ & hominis ſecundum corpus. Cap. V.

IN principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundã formæ ſpẽm cõglobare atq; colligere, ut & moueri ad ambulandum, & flectere ſe in quãlibet partem facile poſſent, ſed ex ipſa corporis ſumma ꝓduxit caput. Item ꝓduxit mẽbra quædã lõgius, quæ uocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa perducerẽt animal, quo mens tulisſet, aut quo petendi cibi neceſſitas ꝓuocaſſet. Ex ipſo aũt uaſculo corporis quatuor fecit extantia, bina poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes. Itẽ bina capiti & collo ꝓxima, quæ uarios animãtibus uſus præbẽt. In pecudibus. n. ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles. In homine aũt manus, quæ non ad ambulandũ, ſed ad faciendũ operandumq; ſunt natæ. Eſt & tertiũ genus, in quo priora illa neq; pedes neq; manus ſunt, ſed alæ, in qbus pennæ per ordinẽ fixæ uolandi exhibẽt uſum. Ita una fictio diuerſas ſpẽs & uſus habet. Atq; ut ipſam corporis craſſitudinẽ firmiter cõprehenderẽt, maioribus & breuibus oſſibus inuicẽ colligatis, quaſi catinam cõpegit, quam nos dicimus ſpinã. Eamq; noluit

*ex uno perpetuóq; oſſe formare, ne gradiendi flecten-
diq; ſe facultatem animal non haberet. Ex eius parte
quaſi media coſtas, ideſt tranſuerſa & plana oſſa por
rexit in diuerſum, quibus clementer curuatis, & in ſe
uelut in circulũ penè conductis, interna uiſcera conte-
gantur, ut ea, quæ mollia & minus ualida fieri opus
erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe muni-
ta. In ſumma uero conſtructionis eius, quam ſimilẽ na
uis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regi-
men totius animantis. Datumq; illi hoc nomen eſt, ut q̃
dem Varro ad Ciceronem ſcribit, ꝙ hinc capiãt initiũ
ſenſus ac nerui. Ea uero quæ diximus de corpore, uel
ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cauſa eſſe ꝓdu-
cta, neq; nimium longis, ꝓpter celerem mobilitatẽ, ne-
q; nimium breuibus, ꝓpter firmitatem, ſed & paucis,
& magnis oſſibus cõſtare uoluit. Aut. n. bina ſunt, ut
in homine, aut quaterna, ut in quadrupede, quæ tamẽ
non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia & grauitas
retardaret, ſed cauata & ad uigorem corporis cõſeruã
dum medullis intrinſecus plena, eáq; rurſus nõ æqua-
liter porrecta finiuit, ſed ſummas eorũ partes craſſio
ribus nodis conglobauit, ut & ſubſtringi neruis faci-
lius, & uerti tutius poſſent. Vnde ſunt uertibula nomi
nata. Eos nodos firmiter ſolidatos leui quodã opercu-
lo texit, quod dicitur chartilago, ſcilicet ut ſine attritu,
& ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur, eoſdẽ tamen
non in unũ modum formauit. Alios. n. fecit ſimplices &
in orbem rotundos, in his dũtaxat articulis, in quibus
moueri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapu
lis, quoniam manus utrumlibet agitari, & contorqueri*

neceſſariũ eſt. Alios autem latos & æquales, & in unã partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantummodo curuari membra in omnes partes oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nã ſicut manus ex loco unde oriuntur à corpore, ubiq; uerſus moueri ſpecioſum ſimul & utile fuit, ſic profecto, ſi hoc idẽ etiã cubitis accideret, & ſuperuacuus eſſet hmõi motus & turpis. Iam.n. manus amiſſa dignitate, quã nũc habet mobilitate nimia proboſcidi ſimilis uideretur, eſſetq; homo planè anguimanus. Qđ genus in illa inmaniſſima bellua mirabiliter effectũ eſt. Deus.n. qui ꝓuidentiam & ꝓtãtem ſuã multarum rerum mirabili uarietate uoluit oſtendere, quoniã caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terrã poſſet ore contingere, quod erat futurũ horribile atq; tetrũ, Et quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat, ut etiã ſi cõtingeret, paſcendi tamen facultatem dentes adimerent, ꝓduxit inter eos à ſumma fronte molle ac flexibile membrum. quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet, ut ratiõem uictus capiendi, uel dentium prominens magnitudo, uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrẽtibus compactum fabricatumq; hominem diſputauit. Caput VI.

Non poſſum hoc loco teneri, quominus Epicuri ſtultitiã rurſum coarguam. Illius.n. ſunt omnia quæ delirat Lucretius. Qui, ut oſtẽderet animalia nõ artificio aliquo diuinæ mẽtis, ſed ut ſolet fortuito, eſſe nata, dixit in principio mundi alias

quaſdā innumerabiles animātes mirāda ſpecie & magnitudine fuiſſe natas, ſed eas permanere non potuiſſe, ꝗ illas aut ſumendi cibi facultas, aut coeundi generandiq; rō defeciſſet. Videlicet ut & atomis ſuis locum faceret per infinitū & inane uolitātibus diuinā prouidentiam uoluit excludere. Sed cū uideret in omnibus quæ ſpirāt, mirabilē ꝓuidentiæ ineſſe rōnem, qđ inanum uanitatis erat dicere fuiſſe animalia ꝓdigioſa, in ꝗbus rō ceſſaſſet? Quoniā igitur oīa, quæ uidemus, cū rōne nata ſunt, id.n. ipm naſci efficere, niſi rō nō pōt, manifeſtū eſt, nihil oīno rōnis expers potuiſſe generari. At.n. ꝓuiſum eſt in ſingulis ꝗbusq; fingēdis, quatenus & miniſterio mēbrorū ad neceſſaria uitæ uteretur & quatenus adiugatis corporibus elata ſoboles, uniuerſas generatim cōſeruaret animātes. Nā ſi peritus architectus, cū magnū aliqđ ædificium facere cōſtituit, primo omniū cogitat, quæ ſūma perfecti ædificii futura ſit, & ante emetitur, quē locū leue pōdus expectet, ubi magni opis ſtatura ſit moles, quæ colūnarū interualla, qui aut ubi aquarū cadentiū decurſus & exitus, & receptacula, hæc inꝗ prius præuidet, ut quæcūq; ſunt perfecto operi iam neceſſaria, cū ipſis fundamētis pariter ordiatur, cur Deū qſꝗ putet machinādis aīalibus non ante ꝓuidiſſe, quæ ad uiuēdum neceſſaria eſſent, ꝗ ipſam uitā daret? Quæ utiq; cōſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent ꝗbus conſtat. Videbat igitur Epicurus in corꝑibus aīaliū diuinæ rōnis ſolertiam, ſed ut efficeret, qđ ante imprudēter aſſumpſerat, adiecit aliud deliramentum ſuꝑiori cōgruēs. Dixit.n. neq; oculos ad uidēdum eſſe natos, neq; aures ad audiēdū, neq; pedes

ad ambulandum, quoniã mẽbra hæc prius nata ſunt, q̃ eſſet uſus uidendi & audiendi & ambulãdi, ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor, ne hmõi portenta & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe uideatur. Sed libet ineptire, quoniã cũ inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Non ſunt ad uidendum oculi nati. Cur igitur uident? Poſtea inquit uſus eorũ apparuit. Videndi ergo cã nati ſunt. ſiquidem nihil poſſunt aliud q̃ uidere. Item mẽbra cætera cuius rei cauſa nata ſunt, ipſe uſus oſtendit. Qui utiq; nullo modo poſſet exiſtere, niſi eſſent mẽbra omnia tam ordinate tam ꝓuidenter effecta ut uſum poſſent habere. Quid.n. ſi dicas aues nõ ad uolandũ eſſe natas, neq; feras ad ſæuiendum, neq; piſces ad natandum, neq; homines ad ſapiendũ, cũ appareat ei naturæ officioq; ſeruire animantes, ad quod eſt quæq; generata? Sed uidelicet qui ſummam ueritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si.n. non prouidentia, ſed fortuitis atomorum cõcurſionibus naſcũtur omnia, cur nũq̃ fortuito accidit ſic coire illa principia, ut efficerẽt animal eiuſmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si.n. primordia nullũ genus poſitionis inexpertum relinquunt, oportuit eiuſmodi cottidie monſtra generari, in quibus membrorum ordo præpoſterus, & uſus longe diuerſus exiſteret. Cũ uero uniuerſa genera & uniuerſa quoq; membra leges ſuas, & ordines, & uſus ſibi attributos teneãtur, manifeſtũ eſt nihil fortuito eſſe factũ, quoniam diuinæ rõnis diſpoſitio ꝑpetua ſeruatur. Verũ alias refellemus Epicurũ, nunc de prouidentia (ut cœpimus) diſſeramus.

De Dei prouidētia circa uniuerſalē hominis fabricā. Caput VII.

DEus igitur ſolidamēta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit atq; conſtrinxit, quibus mēs ſi excurrere aut reſiſtere uelit, tanq̄ retinaculis uteretur, & quidē nullo labore nulloq; conatu, ſed minimo nutu totius corporis molem tēperaret ac flecteret. Hæc autē uiſceribus operuit, ut quemcunq; locū decebat, utq; ſolida oſſa cōcluſa tegerētur. Item uiſceribus ipſis uenas admiſcuit quaſi riuos per corpus omne diuiſos, ꝑ quos diſcurrens humor & ſanguis uniuerſa membra ſuccis uitalibus irrigaret, & ea uiſcera formata in eum modum, qui unicuiq; generi ac loco aptus fuit, ſuperiecta pelle cōtexit. Quam uel ſola pulchritudine decorauit, uel ſetis adoperuit, uel ſquāmis muniuit, uel plumis inſignibus adornauit. Illud uero cōmentum Dei mirabile, ꝙ una diſpoſitio & unus habitus innumerabiles animantiū perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ ſpirant, eadē ſeries & ordo membrorū eſt. Primū .n. caput & huic annexa ceruix. Item collo pectus adiūctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori uēter. Item uentri ſubnexa genitalia. Vltimo loco femora pedesq;. Nec ſolum mēbra ſuū tenorem ac ſitum in omnibus ſeruant, ſed etiā partes membrorum. Nā in uno capite ipſo certam ſedem poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoq;, & in ore dētes & lingua. Quæ omnia cum ſint eadem in omnibus animantibus, tamē infinita & multiplex diuerſitas figurarum eſt, ꝙ ea quæ dixi, aut productiora, aut cōtractiora liniamētis

uarie differentibus cõprehenſa ſunt. Quid illud? Nõ ne diuinum, quod in tanta uiuentium multitudine unũquodq; animal in ſuo genere & ſpecie pulcherrimum eſt? Vt ſiquid uiciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum uideri neceſſe ſit. Vt ſi elephãto ceruicem ꝓlixã tribuas, aut camelo breuem, uel ſi ſerpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi ut maculis terga diſtincti & ſquamarum leuitate ſuſſulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus aũt idem artifex contextum ſpinæ à ſummo capite deductũ, longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam, ut obſcœnæ corporis partes, uel ꝓpter fœditatem tegerentur, uel ꝓpter teneritudinẽ munirẽtur, ut animalia quædã minuta & nocentia motu eius arcerẽtur à corpore. Quod membrũ ſi detrahes imperfectũ fit animal ac debile. Vbi aũt rõ & manus eſt, nõ eſt id tam neceſſarium, q̃ imdumentũ pilorũ. Adeo in ſuo quoq; genere aptiſſime cõgruunt, ut neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari qcq̃ turpius poſſit. Cũ tamen ipſa nuditas hominũ mire ad pulchritudinem ualeat, nõ tamen ẽt capiti cõgruebat. Texit ergo illud pilo. Et qa in ſummo futurum erat, quaſi ſummũ ædificii culmen ornauit, qui ornatus nõ eſt in orbẽ coactus, aut in figurã pilei teres factus, ne qbuſdam partibus nudis eſſet informis, ſed alibi infuſus alibi retractus pro cuiuſlibet loci decentia. Frons ergo uallata per circuitum, & temporibus effuſi ante aures capilli, & earũ ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium

omne contectum, ſpeciē miri decoris oſtentant. Iam barbæ ratio incredibile eſt quantum conferat ad dignoſcēdam corporum maturitatem, uel ad differentiā ſexus, uel ad decorem uirilitatis ac roboris, ut uideatur omnino non conſtatura fuiſſe totius corporis ratio, ſi quicq̃ aliter eſſet effectum.

De forma hominis & omnium membrorū habitudine, ſed ſpecialiter de auribus & oculis. Cap. VIII.

NVnc rationem totius hominis oſtēdam, ſingulorumq; membrorū, quæ in corpore aperta, aut operta ſunt, utilitates & habitus explicabo. Cum igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolū hominē facere cœleſtem, cætera uniuerſa terrena, hunc ad cœli cōtemplationem rigidū erexit, bipedemq; conſtituit, ſcilicet, ut eadē ſpectaret, unde illi origo eſt. Illa uero depreſſit ad terrā, ut quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humū proiecta, uentri pabuloq; ſeruirēt. Hominis itaq; ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & uultus Deo patri cōis ac ꝓximus, originē ſuā fictorēq; teſtatur. Eius ꝓpe diuina mens, q̄ non tantū animantū quæ ſunt in terra, ſed ēt ſui corporis eſt ſortita dominatū, in ſummo capite collocata, tanq̃ in arce ſublimis ſpeculatur oīa & contuetur. Hāc eius aulā Deus nō obductā porrectāq; formauit, ut in mutis animalibus, ſed orbi & globo ſimilem, ꝙ orbis rotūditas perfectæ rōnis eſt ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille diuinus tanq̃ cœlo tegitur. Cuius cū ſummum faſtigiū naturali ueſte texiſſet, priorē

partem, quæ dicitur facies, neceſſariis membrorũ miniſteriis, & inſtruxit pariter, & ornauit. Ac primum oculorũ orbes cõcauis foraminibus conclusit, à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimauit, & eos neq; minus neq; amplius, q̃ duos eſſe uoluit ꝙ ad ſpẽm nullus eſt perfectior numerus q̃ duorũ, ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt, quantã pulchritudinem præſeferat, ꝙ tum pars utraq; ſimilitudine ornata eſt, tum ut uenientes altrinſecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipſa mirandum in modũ ficta, quod earũ foramina uoluit eẽ nuda & inobſepta, q̃ & minus decorum, & minus utile fuiſſet, quoniã ſimplicium cauernarũ anguſtias prætervolare uox poſſet, & ſpargi, niſi perceptam p cauos ſinus, & repercuſſu retenta foramina ipſa cõueherent, illis ſimilia uaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſtiora uaſa compleri. Eas igitur aures, quibus eſt inditum nomen à uocibus hauriẽdis (unde Vergilius, uocẽq; his auribus hauſi, quia uocem ipſam græci ἀκοὴν uocant ab auditu p immutatiõem litteræ, aures uelut audes ſunt nominatæ) noluit deus artifex mollibus pelliculis informare, quæ pulchritudinem demerent, pendulas atq; flectentes, neq; duris ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent. immobiles, ac rigẽtes, ſed qđ eſſet horũ mediũ excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & haberẽt aptã ſimul & flexibilem firmitatẽ. In his audiẽdi tantũ officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis uidendi. Quorũ præcipue inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, quia eorũ orbes gemmarũ ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua uidẽdum fuit, membranis plucẽtibus

texit,

texit,ut imagines rerum contra poſitarum,tanquã in ſpeculo refulgentes ad ſenſum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas,ſenſus ille q̃ dicitur mens, ea,quæ ſunt foris tranſpiciat,ne forte exiſtimes, aut imaginum incurſione nos cernere(ut philoſophi dixerunt) quoniam uidendi officium in eo debet eſſe,quod uidet, non in eo quod uidetur, aut intentione aeris, cum acie aut effuſione radiorum;quoniam ſi ita eſſet, radium quem oculis aduertimus uideremus, donec intentus aer cum acie,aut effuſi radii ad id,quod uidendum eſſet,peruenirent.Cum autem uideamus eodem momento temporis,plerũq; uero aliud agentes, nihilominus tamẽ uniuerſa,quæ contra ſunt poſita,intueamur,uerius & manifeſtius eſt mentem eſſe, quæ p̃ oculos ea,quæ ſunt oppoſita,tranſpiciat quaſi p̃ feneſtras lucente uitro,aut ſpeculari lapide obductas. Et icircõ mens & uoluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod q̃dem ut refelleret Lucretius ineptiſſimo uſus eſt argumento. Si.n.mens inquit per oculos uidet,erutis & effoſſis oculis magis uideret,quoniam euulſæ cum poſtibus fores,plus inferunt luminis,q̃ ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi uel potius Epicuro,qui eum docuit,effoſſi oculi erant,ne uiderent effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras,& fluentem per uenas ſanguinem,& creſcentes ex uulneribus carnes,& obductas ad ultimum cicatrices,nihil poſſe lucis admittere,niſi forte auribus oculos ſimiles naſci uolebant,ut nõ tã oculis, q̃ foraminibus cerneremus,quo nihil ad ſpẽm fœdius,ad uiſum inutilius fieri põt. Quantulum.n.uidere poſſemus,ſi mens ab intimis penetralibus capitis p̃ exiguas cauer-

narum rimulas attenderet, ut ſi quis uellet tranſpicere per cicutã, non plus profecto cernat q̃ cicutæ ipſius capacitas cõprehendat. Itaq; ad uidendũ membris potius in orbem conglobatis opus fuit, ut uiſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere poſſint omnia cõtueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ uirtus fecit duos ſimillimos orbes, eosq; ita deuinxit, ut nõ in totũ cõuerti, ſed moueri tamẽ ac flecti cũ mõ poſſent. Orbes aũt ipſos humoris puri ac liqdi plenos eſſe uoluit, in quorũ media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac ſubtilibus cernendi ſenſus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, ut uideat, miraq; ratione in unum miſcetur & coniungitur amborum luminum uiſus.

Contra eos qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Caput IX.

Libet hoc loco illorum reprehendere uanitatem, qui dum uolunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt in quibus oculi fallãtur, inter quæ illud etiã, quod furioſis & ebriis omnia duplicia uideãtur, quaſi uero eius erroris obſcura ſit cã. Ideo. n. fit, quia duo ſunt oculi. Sed q̃uo id fiat accipe. Viſus oculorum intentione animi conſtat. Itaq; quoniã mens (ut ſupra dictum eſt) oculis tanquã feneſtris utitur, non tantũ hoc ebriis, aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis ac ſobriis. Nam ſi aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebitur. Certum eſt enim interuallum ac ſpacium quo acies oculorum coit. Item ſi retrorſum quo-

ces animum, quaſi ad cogitandum & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriuſque diducatur, tunc ſinguli uidere incipiunt ſeparatim. Si autem rurſus intendens aciemq; direxeris, coit in unum quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, ſi mens ueneno ac potentia uini diſſoluta dirigere ſe non poteſt ad uidendum ſicut, ne pedes quidem ad ambulandum, neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi uis furoris in cerebrũ ſæuiens, concordiam diſiungit oculorũ? Quod adeo uerum eſt, ut luſcis hominibus ſi aut inſani aut ebrii fiant, nullo pacto poſſit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare ſi ratio apparet, cur illi falluntur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus, qui aut non falluntur, ſi ſint puri & integri, aut ſi falluntur, mens tamen nõ fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit & omnium membrorum habitudinem, ſed ſpecialiter quæ uſq; ad uentrem per cutem apparent. Cap. X.

SEd nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria aliorum tegminibus occuluit, unde oculos dictos eẽ Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, palpitatio uocabulum tribuit, pilis in ordine ſtantibus uallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum pbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate cõcurrens, & uidendi tenorẽ non impedit, et reficit obtutum. Acies. n. id eſt membrana illa perlucens, quã ſiccari & obceſcere nõ oportet, niſi humore aſſiduo terſa

pure niteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorũ faſtigia pilis breuibus adornata? Non'ne quaſi aggeribus & munimentum oculis, nequid ſuperne incidat, & ſpẽm ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utrãq; aciem ſimul et diſcernit, & munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores, prouiſumq; eſt ab artifice ſummo, ut ſi quis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi uero pars ſuperior uſq; ad medium ſolida formata eſt. Inferior autẽ chartilagine adhæret molli, ita ut ad uſum digitorũ poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quamuis ſimplici, membro, tria ſunt officia conſtituta. Vnum ducendi ſpiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipſe Deus q̃ mirabili, q̃ diuina rõne molitus eſt, ut tamẽ hiatus ipſe naſi, oris ſpẽm nõ deformaret. Quod erat planè futurum, ſi ſimplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto interſepſit atq; diuiſit, fecitq; ipſa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur quantũ dualis numerus una & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum ſit corpus unũ, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi ut eſſent partes uel dextræ uel ſiniſtræ. Itaq; ut pedes duo & item manus, non tantum ad utilitatem aliq̃ uſumq; uel gradiendi uel faciendi ualent, ſed & habitum decoremq; admirabilem contulerũt. Sic & in capite, quod totius diuini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures, & uiſus in duas acies, & odoratio

in duas nares à ſummo artifice diuiſa eſt, q̃a cerebrũ, in quo ſentiendi rõ eſt, quãuis ſit unum, tamen in duas partes membrana interueniẽte diſcretum eſt, ſed & cor, quod ſapientiæ domicilium uidetur, licet ſit unum duos tamen intrinſecus ſinus habet, quibus fontes uiui ſanguinis continentur, ſepto intercedente diuiſi, ut ſicut in ipſo mundo ſumma rerum uel de ſimplici duplex, uel de duplici ſimplex & gubernat & continet totum, ita in corpore de duobus uniuerſa compacta indiſſociabilẽ prætenderent unitatẽ. Oris quoq; ſpẽs & rictus ex trãſuerſo patefactus, q̃ utilis, q̃ decẽs ſit, enarrari nõ põt, cuius uſus ĩ duobus cõſtat officiis ſumẽdi uictus et eloquẽdi. Lingua intus incluſa, quæ uocẽ motibus ſuis in uerbis diſtedit, & eſt interpres animi. Nec tamen ſola poteſt per ſe eloquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illiſerit, niſi adiuta uel offenſiõe dentium, uel compreſſione labiorum, dentes tamẽ plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari, q̃ dentes habuerint, & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantia reuoluti denuo eẽ uideantur. Sed hæc ad hominem ſolum pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cãtuum flexiones, & ſonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis utitur, ꝙ contritos & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos ui ſua deprimit, & tranſmittit ad uentrẽ. Itaq; Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adiuuat. Protenta enim cauatáq; hauriunt aquã, eamq́; cõprehenſam linguæ ſinu,

ne tarditate ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanquam teſtudine tegitur, eamq́; dentium ordine ſepiens Deus quaſi muro circũuallauit. Dẽtes aũt ipſos ne nudi ac reſtricti magis horrori q̃ ornamento eſſent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorũ tegminibus honeſtauit. Quorũ durities ſicut in molari lapide maior eſt & aſperior, q̃ in cæteris oſſibus, aut ad cõtinendos cibos pabulumq́; ſufficerẽt. Labra ipſa quæ quaſi ante cohærebãt q̃ decenter intercidit, quorũ ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam leui, quaſi ualle ſignauit, inferius honeſtatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad ſaporem capiendum, fallitur quiſquis hũc ſenſum palato ineſſe arbitratur. Lingua eſt enim qua ſapores ſentiuntur, nec tamẽ tota. Nã partes eius quæ ſunt ab utroq; latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahũt. Et cum neq; ex cibo quicq̃, neq; ex potione minuatur, tamen inenarrabili mõ penetrat ad ſenſum ſapor eadem rõne, qua nihil de quacunq; materia odoris decerpit. Cætera q̃ decora ſint, uix exprimi põt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius concluſum, ut acumen eius extremum ſignare uideatur leuiter impreſſa diuiſio. Rigidum ac teres collũ, ſcapulæ uelut mollibus iugis à ceruice dimiſſæ, ualida & ſubſtricta neruis ad fortitudinem brachia, inſignibus toris extentum lacertorum ingens robur, utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus rationis ac ſapientiæ miniſtris? Quas ſolertiſſimus artifex plano ac modice concauo ſinu fictas, ut ſi quid tenendũ

ſit apte poſſit inſidere, in digitos terminauit, in quibus difficile eſt expedire, utrum'ne ſpeties an utilitas maior ſit. Nam & numerus perfectus ac plenus, & ordo ac gradus decentiſſimus, & articulorum parium curuatura flexibilis, & forma unguium rotunda concauis tegminibus digitorum, faſtigia comprehendens atq; firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnũ præbet ornatum. Illud uero ad uſum miris modis habile, ꝙ unus à cæteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diuerſum maturius finditur. Qui ſe obuium cæteris præbens omnem tenendi faciendiq; rationem uel ſolus, uel præcipue poſſidet, tanquam rector omnium atq; moderator. Vnde etiam pollicis nomen accepit, ꝙ ui & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet, nõ ut alii trinos, ſed unns ad manus carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si.n. fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus, fœda & indecora ſpẽs ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis & expoſita oculis, mirabilem præſefert habitus ſui dignitatem. Cuius hæc cauſa eſt, ꝙ uidetur hominẽ ſolum Deus ueluti ſupinũ formaſſe. Nam ferè nullũ animal iacere in tergum põt, mutas aũt animãtes quaſi altero latere iacẽtes finxiſſe, atq; ad terrã cõpreſſiſſe. Icirco illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotũ, & ad terrã uerſus ſubiectũ. Hominis aũt patens & rectum, quia plenũ rõnis à cœlo datum humile aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoq; leuiter eminẽtes & fuſcioribus ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addũt uenuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolũ decus, ne informe pectus, & quaſi muti-

lum uideretur. Huic ſubdita eſt planicies uētris, quā mediā fere umbilicus nō indecenti nota ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus dum eſt in utero, nutriatur.

De uiſceribus & inteſtinis uſq; ad membra genitalia. Caput XI.

SEquitur neceſſario, ut de internis quoq; uiſceribus dicere incipiam, quibus nō pulchritudo, qa ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniam opus fuerat, ut terrenū hoc corpus ſucco aliquo, de cibis ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa hymbribus ac pruinis. Prouidētiſſimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & liquefactis, uitales ſuccos mēbris omnibus diſpartiret. Sed cū hō conſtet ex corpore atq; anima, illud quod ſupra dixi receptaculum ſoli corpori præſtat alimentum, animæ uero aliā ſedem dedit. Fecit.n. genus quoddā uiſcerum molle atq; rarum, quod pulmonē uocamus, in quod ſpūs reciproca uiciſſitudine commearet, eūq; nō in uteri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpūs aut inflaret inſimul. Ideoq; ne plenum quidem uiſcus effecit, ſed inefflabile atq; aeris capax, ut paulatim ſpūm reciperet, dum uitalis uentus per illā ſpargitur raritatem, & eundem rurſus paulatim redderet, dum ſe ex illo explicat. Ipſa.n. uiciſſitudo flādi & ſpirandi reſpirandiq; tractus uitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in hōie receptacula, unū aeris, quod alit animā, alterum ciborum quod alit corpus, ut flecti ceruix ac moueri facile poſſit, duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem ac ſpiritalē, qua

rum ſuperior ab ore ad uentrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum rõ & natura diuerſa eſt. Ille.n.qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum, quoniam potus & cibus dimota & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatiũ ſibi tranſmeandi faciunt. Spiritus contra qui eſt incorporalis ac tenuis, quia ſpatiũ ſibi facere non poterat, accepit uiã patentem, quæ uocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum inuicem cõpactis & cohærentibus, patetq; ſemper hic tranſitus. Nullã.n.requiẽ meãdi habere ſpũs põt, quia is qui ſemper cõmeat, demiſſa utiliter de cerebro mẽbri portione, cui uua nomẽ eſt, uelut occurſu quodã refrenatur, ne aut teneritudinem domicilii cũ impetu ueniens attracta peſtilẽti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiã, internis receptaculis perferat. Ideoq; etiã nares breuiter ſunt aptæ, quæ icirco ſic nominãtur, qa per eas uel odor, uel ſpiritus nare non deſinit. Tamẽ hæc fiſtula ſpiritalis non tantũ ad nares, uerum quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus, ubi ſe folles faucium ſpectãtes uuã tollere incipiũt in tumorem. Cuius rei cã & rõ non obſcura eſt. Loquendi.n.facultatẽ nõ haberemus, ſi ſicut gulæ iter ad os tantũ, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiã uoci diuina ſolertia ex illa fiſtula ſpiritali, ut poſſet lingua miniſterio ſuo fungi, & uocis ipſius inoffenſum tenorem, pulſibus ſuis in uerba cõcidere. Qui meatus ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum faciat neceſſe ẽ. Errat enim profecto quiſqs aliam cauſam putat cur homines muti ſint. Non enim

(ut uulgo creditur) uinctam gerũt linguam, ſed hi uocalem illum ſpũm per nares quaſi mugientes ꝓfundũt, ꝗ uoci tranſitus ad os, aut nullus omnino eſt, aut non ſic patens, ut plenam uocem poſſit emittere. Quod plærunq; natura fit, aliquãdo etiã caſu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obſeptus uocem nõ tranſmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoq; obſtrui neceſſe eſt, ut quia uocem emittere non põt, ne admittere ꝗdem poſſit. Loquendi ergo cã patẽ factus eſt hic meatus. Illud quoq; ꝑſtat, ut in lauacris celebrãdis, q̃ nares calorem ferre non poſſunt, aer feruens ore ducatur. Item ſi forte ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os aurã trahere poſſumus, ne obſtructa meãdi facultate ſpiritus ſtranguletur. Cibi uero in aluum recepti, & cum potus humore permixti, cũ iam calore percocti fuerint, eorũ ſuccus inenarrabili modo per mẽbra diffuſus, irrigat uniuerſum corpus & uegetat. Inteſtinorũ quoq; multiplices ſpiræ ac longitudo in ſe conuoluta, & uno tamen ſubſtricta uinculo q̃ mirificũ Dei opus eſt? Nã ubi maceratos ex ſe cibos aluus emiſerit, paulatim per illos internorum anfractus extrudũtur, ut qcquid ipſis ineſt ſucci, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant ac reſiſtant, quod fieri poterat ꝓpter ipſorum uoluminum flexiones in ſe ſæpe redeuntes, & fieri ſine pernicie non poterat, oppleuit ea intrinſecus craſſiore ſucco, ut purgamenta illa uentris ad exitus ſuos facilius per lubricũ niterentur. Illa quoq; rõ ſubtiliſſima eſt, ꝗ ueſica, cuius uſum uolucres non habent, cũ ſit ab inteſtinis ſeparata, nec

ullam habeat fiſtulam, qua ex illis urinam trahat, cō-
pletur tamen & humore diſtenditur. Id quomō fiat nō
eſt difficile peruidere. Inteſtinorū enim partes, quæ ab
aluo cibum potumq́; ſuſcipiunt, patentiores ſunt q̃ cæ-
teræ ſpiræ, & multo tenuiores. Hæ ueſicam circumple-
ctuntur & continent, ad quas partes cum potus & cibus
mixta peruenerint, fimum quidem craſſius fit & trāſ-
meat. Humor autem omnis per illam teneritudinē per-
colatur, eumq́; ueſica, cuius æque tenuis ſubtilisq́; mem
brana eſt, abſorbet & colligit, ut foras, qua natura exi
tum patefecit, emittat.

De mēbris cōceptionis, et ipſius cōceptus phyſica rōne. Caput XII.

d Eutero quoq; & conceptione, quoniā de inter-
nis loqmur, dici neceſſe eſt, neq̄d prætériſſe
uideamur. Quæ q̃q̃ in operto latent, ſenſus
tamē atq; intelligentiā latere nō poſſunt. Vena in ma-
ribus, quæ ſemen continet duplex eſt, paulo interior,
q̃ illud humoris obſcœni receptaculū. Sicut enim renes
duo ſunt, itemq́; teſtes, ita & uenæ ſeminales duæ, in
una tantum cōpage cohærentes, quod uidemus in corpo-
ribus animaliū, cū interfecta patefiunt. Sed ille dexte-
rior maſculinū cōtinet ſemen, ſiniſterior fœmininum,
& iō in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra
uero fœminina. Ipſum ſemen q̄dem aiunt ex omni cor-
pore ad uenā genitalē confluere, ibiq́; cōcreſcere. Sed
hoc humana mens quomodo fiat, non poteſt comprehen
dere. Itē in fœminis uterus in duas ſe diuidit partes,
quæ in diuerſum diffuſæ ac reflexæ circūplicātur, ſicut

arietis cornua. Quæ pars in dextrā retorquetur, maſculina eſt, quæ in ſiniſtram fœminina. Conceptum igitur Varro & Ariſt. ſic fieri arbitrantur. Aiunt non tantum maribus ineſſe ſemen, uerū etiā fœminis, & inde plærunq; matribus ſimiles procreari, ſed earū ſemen ſanguinem eſſe purgatum. Qui ſi recte cū uirili mixtum ſit, utraq; concreta, & ſimul coagulata informari. Et primū quidem cor hominis cōfingi, ꝙ in eo ſit & uita hominis, & ſapiētia. Deniq; totum opus quadrageſimo die conſumari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auiū tamen fœtibus primum oculos fingi dubium non eſt, qđ in ouis ſæpe deprehendimus. Vnde fieri non poſſe arbitror, quin fictio à capite ſumat exordium. Similitudines aūt in corporibus filiorū ſic fieri putant. Cū ſemina inter ſe permixta coaleſcāt, ſi uirile ſuperauerit, patri ſimilē prouehi, ſiue marem ſeu fœminā. Si muliebre præualuerit, progeniem cuiuſq; ſexus ad imagnem reſpōdere maternā. Id autē præualet è duobus, qđ fuerit uberius. Alterum.n. quodammodo amplectitur ac includit. Hinc plerūq; fieri ſolet, ut unius tantū liniamenta prætendāt. Si uero æqua fuerit ex pari ſemente permixtio, figuras quoq; miſceri, ut ſoboles illa cōis, aut neutrū referre uideatur, quia totum ex altero non habet, aut utrūq;, ꝗa partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium uidemus aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium ſimile, aut utriuſq; ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per omne corpus cōcors mixtura varietur. Diſpares quoq; naturæ hoc modo fieri patantur, cum forte in leuam uteri partem maſculinæ

ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt. Sed quia ſit in fœminina parte cõceptus, aliqd in ſe habere fœmineũ, ſupra q̃ decus uirile patiatur, uel formam inſignem, uel nimiũ candorẽ, uel corporis leuitatem, uel artus delicatos, uel ſtaturã breuem, uel uocẽ gracilem, uel animũ imbecillum, uel ex his plura. Item ſi partem in dextrã ſemẽ fœminini ſexus influxerit, fœminã quidem ꝓcreari, ſed quoniã in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliqd uirilitatis, ultra q̃ ſexus rõ permittat, aut ualida mẽbra, aut immoderatã longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidã faciem, aut uultũ indecorum, aut uocem robuſtã, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero maſculinũ in dexteram, fœmininũ in ſiniſtrã peruenerit, utroſq; fœtus recte ꝓuenire, ut & fœminis per omnia naturæ ſuæ decus cõſtet & maribus tam mente q̃ corpore robur uirile ſeruetur. Illud uero ipſum q̃ mirabile conſtitutum à Deo eſt, qđ ad cõſeruationem generũ ſingulorũ, duos ſexus maris ac fœminæ machinatus eſt, qbus inter ſe per uoluptatis illecebras copulatis ſucceſſiua ſoboles pareretur, ne omne genus uiuentiũ conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiã iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaq; nominatus eſt, ꝙ maior in eo uis eſt q̃ in fœmina, & hinc uirtus nomen accepit. Itẽ mulier (ut Varro interpratatur) à mollicie eſt dicta, immutata & detracta litera, uelut mollier. Cui ſuſcepto fœtu cũ partus appropinquare iam cœpit, turgeſcentes iam mãmæ dulcibus ſuccis diſtendũtur, & ad nutrimenta naſcẽtis fontibus lactis fœcundũ pectus exuberat. Nec

Vir[tus] unde
Mulier unde

enim decebat aliud, q̃ ut ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Idq́; ipſum ſolertiſſime comparatum eſt, ut candens ac pinguis humor teneritudinē noui corporis irrigaret, donec ad capiēdos fortiores cibos, & dentibus inſtruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, ut cætera quæ ſuperſunt, breuiter explicemus.

Contra illos qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & ſubditorum membrorum forma.
Caput XIII.

POteram nunc ego ipſorū quoq; genitalium membrorū mirificā rōnem tibi exponere, niſi me pudor ab hmōi ſermone reuocaret. Itaq; à nobis indumento uerecūdiæ, quæ ſunt pudēda uelentur. Quod ad hāc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios ac prophanos ſumū nefas admittere, qui diuinū & admirabile Dei opus ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili rōne prouiſum, & effectum, uel ad turpiſſimos quæſtus, uel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera cōuertūt, ut iam nihil aliud ex re ſanctiſſima petant, q̃ inanem & ſterilem uoluptatē. Quæ reliqui corporis partes non carent rōne ac pulchritudine. Cōglobata in nates charo, q̃ ſedendi officio apta & eadem firmior q̃ in cæteris membris, ne premente corporis mole oſſibus cederet. Item fœminum deducta, & latioribus toris ualida longitudo, quo facilius onus corporis ſuſtineret, q̃ paulatim deficientem in anguſtum genua determinant, quorum decentes nodi flexurā pedibus ad gradiendum, ſedendumq́; aptiſſimam præ-

bent. Item crura nõ æquali modo ducta, ne indecẽs habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris clementer extantibus ſenſimq́; tenuatis, & firma ſunt & ornata. In plantis uero eadem quidem, ſed tamen lõge diſpar, q̃ in manibus ratio eſt. Quæ quoniã totius operis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas artifex non rotunda ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut aliis ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes, ſed porrectiores longioresq́; formauit, ut ſtabile corpus efficerẽt planicie ſua. Vnde illis inditum nomen eſt, digiti æque totidem quot in manibus ſpeciem magis q̃ uſum præferentes. Ideoq́; & iuncti & breues, & gradatim compoſiti. Quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus eſt, ut tamẽ ab aliis magnitudine ac modico interuallo diſtare uideatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas, non leui adiumento niſum pedũ firmat. Cõcitari.n. ad curſum nõ poſſumus, niſi digitis in humũ preſſis, ſoloq́; nitentibus, impetum ſaltumq́; capiamus. Explicaſſe uideor omnia, quorum ratio intelligi põt. Nunc ad ea uenio, quæ uel dubia uel obſcura ſunt.

Quòd de multis, quæ ſunt in corpore ratio ſciri neq̃t. Caput XIIII.

Multa eſſe cõſtat in corpore, quorũ uim rõnẽq́; perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliq̃s enarrare ſe putat poſſe, quid utilitatis, q̃d effectus habeat tenuis mẽbrana illa perlucens, qua circũnectitur aluus ac tegitur? Qui id renũ gemina ſimilitudo? Quos ait Varro ita dictos, quaſi riui ab

his obſcœni humoris oriantur, quod eſt longe ſecus, q̃ a ſapientiæ altrinſecus ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid iecur? qd uiſcera quaſi ex conturbato ſanguine uidentur eſſe concreta? quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis, q unus ſanguinis fons eſt? Niſi forte illis credendũ putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pauoris in corde, letitiæ in ſplene. Ipſius autem iecoris officium uolunt eſſe, ut cibos in aluo concoquat amplexu & calefactu ſuo, quidam libidines rerum uenerearũ in iecore contineri arbitrantur. Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demõſtrãt. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæq; animalia, uel nihil fellis omnino, uel minus haberent q̃ feræ, timidiora plus cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus audire auribus, oculis cernere, naribus odorare, ita profecto ſentiremus, nos felle iraſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cum aũt unde affectus iſti ueniant, minime ſentiamus, fieri põt, ut aliunde ueniãt, & aliud uiſcera illa q̃ ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen conuincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed oĩa, quæ ad motus animi animæq; pertineãt, tam obſcuræ altæq; rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit ea liquido peruidere. Id tamen certum & indubitatum eſſe debet, res tot, tanta uiſcerum genera, unum & idem habere officium, ut animam contineãt in corpore. Sed qd proprie ſingulis neruis ſit iniũctum, quis ſcire niſi artifex poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt.

De obſcura

De obſcura uocis ratione. Cap. XV.

DE uoce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem ac philoſophi uocem eſſe definiunt, aerem ſpiritu uerberatum. Vnde uerba ſunt nuncupata, quod perſpicue falſum eſt. Non enim uox extra os gignitur, ſed intra. Et ideo ueriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritũ cum obſtantia faucium fuerit illiſum, ſonum uocis exprimere, ueluti cum in patentem cicutam labroq; ſubiectam dimittimus ſpiritum, & is cicutæ concauo repercuſſus ac reuolutus à fundo dum deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitum nitens ſonum gignit, & in uocalẽ ſpiritũ reſiliens per ſe uentus animatur. Quod quidem an uerum ſit, Deus artifex uiderit. Videtur enim nõ ab ore, ſed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauſo, & naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo ſpiritu, quo anhelamus, uox nõ efficitur, & leui, & non coartato ſpiritu quoties uolumus efficitur. Non eſt igitur comprehenſum quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec me nunc in academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehẽſibilia. Vt enim fatendum eſt multa neſciri, quæ uoluit Deus intelligẽtiam hominis excedere, ſic tamen multa eſſe quæ poſſint, & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpacium quo nunc decurrimus.

Vox quid

Vbi ſit mentis ſedes, & qua rõne corpori coniungatur. Caput XVI.

MEntis quoq; rationem incomprehenſibilem eſſe quis neſciat, niſi qui omnino illam non habet, cum ipſa mens, quo loco ſit aut cuiuſmõi neſciatur? Varia ergo à philoſophis de natura eius ac loco diſputata ſunt. Ac ego non diſſimulabo, q̃d ipſe ſentiam, non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed ut expoſita rei difficultate intelligas, quanta ſit diuinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe uoluerunt, quod ſi ita eſt, quanto tandem miraculo dignum eſt, rē in obſcuro ac tenebroſo habitaculo ſitam, ui tanta rationis atq; intelligentiæ luce uerſari, tum ꝙ eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorum præſens eſſe uideatur. Alii ſedem eius in cerebro eſſe dixerunt. Et ſane argumentis probabilibus uſi ſunt, oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimen haberet, potius in ſummo, tanquam in arce habitare, nec quicquã eſſe ſublimius, q̃ id quod uniuerſum rõne moderetur, ſicut ipſe mũdi dominus & rector in ſummo eſt. Deinde ꝙ ſenſus omnis. i. audiendi, & uidendi & odorãdi miniſtra membra in capite ſunt locata, quorũ omnium uiæ non ad pectus ſed ad cerebrum ferant. Alioqui neceſſe nos eſſe tardius ſentire, donec ſentiendi facultas longo itinere per collũ ad pectus uſq; deſcenderet. Hi uero aut non multũ, aut fortaſſe nõ errant. Videtur enim mens quæ dominatũ corporis tenet in ſummo capite cõſtituta, tanq̃ in cœlo Deus. Sed quãdo in aliqua ſit cogitatione, cõmeare ad pectus, & quaſi ad ſecretũ aliquod penetrale ſecedere, ut cõſilium, tanq̃ ex theſauro recõdito, eliciat ac ꝓfe-

rat. Ideoq; cũ intenti ad cogitandum ſumus, et cũ mens occupata in altũ ſe abdiderit, neq; audire quæ circũſonant, neq; uidere, quæ obſtẽt ſolemus. Id uero ſiue ita eſt, admirandũ ꝑfecto eſt quõo id fiat, cum ad pectus ex cerebro iter pateat, ſiue aũt nõ, hoc tamen nihilominus admirãdũ eſt, ꝙ diuina neſcio qua rõne fiat, ut ita eẽ uideatur. An põt aliquis nõ admirari, ꝙ ſenſus ille uiuus atq; cœleſtis, q̃ mens uel animus nũcupatur, tãtæ mobilitatis eſt, ut ne tum q̃dem cum ſopitus eſt conquieſcat, tantæ celeritatis, ut uno tp̃is puncto cœlum omne colluſtret, ſi uelit, maria peruolet, terras & urbes peragret. Omnia deniq;, quæ libuerit quãuis lõge lateq; ſummota ſint, in cõſpectu ſibi ipſe cõſtituat. Et miratur aliquis, ſi diuina mens Dei per uniuerſas mundi partes intẽta diſcurrit, & omniã regit, omnia moderatur, ubiq; præſens ubiq; diffuſa? cum tanta ſit uis ac ptãs mẽtis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem grauis huius ac pigri corporis cui illigata eſt, coerceri ullo pacto poſſit, quominus ſibi liberã uagandi facultatẽ q̃etis impatiens largiatur? Siue igitur in capite mens habitat, ſiue in pectore, põt'ne aliq̃s cõprehẽdere, quæ uis rõnis efficiat, ut ſenſus ille incõprehẽſibilis, aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, q̃ eſt incluſus in corde, ac nõ ex eo ipſo colligat, quanta ſit Dei ptãs, ꝙ animus ſeipſum nõ uidet, aut qualis, aut ubi ſit, nec ſi uideat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta ſit, ſiue ẽt mentis locus nullus eſt, ſed per totũ corpus ſparſa diſcurrit, & quod ẽt fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt. Siqdem

ſenſus in qualibet parte corporis præſto eſt, nec quid ſit mens, nec qualis intelligi poteſt, cum ſit natura tam ſubtilis ac tenuis, ut ſolidis uiſceribus infuſa uiuo & quaſi ardenti ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem caue, ne unquã ſimile ueri putaueris quod Ariſtoxenus dixit, mentem oĩno nullã eſſe, ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis & compagibus uiſcerum uim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intẽtionem concentumq́; neruorum in integros modos ſine ulla offenſione conſonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, qua concors modulatio conſtat in fidibus, ſalicet ut ſingularum corporis partium firma coniunctio membrorumq́; omnium conſentiens in unum uigor motum illũ ſenſibilem faciat, animumq́; cõcinnet, ſic ut ſunt nerui bene intenti ad conſpirantem ſonum. Et ſicuti in fidibus cum aliquid, aut interceptum, aut relaxatum eſt, omnis canẽdi ratio turbatur & ſoluitur, ita in corpore cũ pars aliqua membrorum duxerit uitium, deſtrui uniuerſa, corruptisq́; omnibus atq; turbatis, occidere ſenſum, eãq; mortem uocari. Verum ille, ſi quicquã mentis habuiſſet, non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Non enim canere ſua ſponte fides poſſunt, ut ſit ulla in his comparatio ac ſimilitudo uiuẽtis. Animus autem ſua ſponte & cogitat & mouetur. Quod ſi quid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moueretur externo, ſicut nerui manibus, qui ſine tactu artificis pulſuq́; digitorum muti atq; inertes iacent. Sed nimirum pulſandus ille manu fuit, ut aliquando ſentiret, q̃a mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quòd anima ſit æterna, & quid ſit ſecundum philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

SVpereſt de anima dicere, q̃q̃ percipi rō eius & natura non poſſit. Nec ideo tamē immortalem eſſe animam nō intelligimus, quoniā quicquid uiget, mouetur'q; per ſe ſemper, nec uideri, aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima nondum inter philoſophos conuenit, nec unquā fortaſſe conueniet. Etenim alii ſanguinem eē dixerūt, alii ignem, alii uentum, unde aīa uel animus nomē accepit, quod græce uentus ἄνεμος dicitur, nec illorū tamen quiſquā dixiſſe aliquid uidetur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per uulnus effuſo, aut febrium calore conſumpto, uidetur extingui, continuo in materia ſanguinis animæ rō ponenda eſt, ueluti ſi ueniat in quæſtionem, lumen quo utimur quid ſit, & reſpondeatur oleum eſſe, quo conſumpto illo lumen extinguitur, cum ſint utiq; diuerſa, ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed humore ſanguinis alitur, ut lumē oleo. Qui autem ignem putauerunt, hoc uſi ſunt argumento, quòd præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & uidetur, & tactu cōburit. Anima uero & ſenſu aucta eſt, & uideri nō poteſt, & non adurit. Vnde apparet animam neſcio quid eſſe Deo ſimilem. At illi qui uentum putant, hoc falluntur, ꝙ ex aere ſpiritum ducentes, uiuere uideantur. Varro itaq; definit. Anima eſt aer conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in cor-

pus. Hæc apertiſſime falſa ſunt. Neq; enim tam obſcu/ram nobis huiuſmodi dico eſſe rationem, ut ne hoc qui dem intelligamus, quid uerum eſſe nõ poſſit. An ſi mi/hi quis dixerit æneum eſſe cœlum, aut uitreũ (ut Em/pedocles ait) aerem glaciatum ſtatim'ne aſſentiar? q̃a cœlum ex qua materia ſit ignorem? Sicut enim, hoc ne ſcio, ita illud ſcio. Anima ergo nõ eſt aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quàm cõcipi aer ore poſſit. Non enim poſt partum, inſinuatur in corpus (ut quibuſdam philoſophis uidetur) ſed poſt conceptum ꝓ tinus, cum fœtum in utero neceſſitas diuina formauit, quia adeo uiuit intra uiſcera genitricis, ut & in cre/mento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Denique abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal in/tus extinctum. Cæteræ definitionis partes eò ſpectant, ut illis nouem menſibus quibus in utero fuimus, mor/tui eſſe uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera ſentẽ tia eſt. Nec tamen in tantum falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſerunt, ut omnino nihil dixerint. Nã & ſan guine ſimul, & calore, & ſpiritu uiuimus. Sed cum con ſtet anima in corpore omnibus adunatis, non expreſ/ſerunt proprie, quid eſſet, quia tam non poteſt expri/mi q̃ uideri.

Vtrum animus & anima ſint idem. Cap. XVIII.

SEquitur alia & ipſa inextricabilis quæſtio. Idem'ne ſit anima & animus, an uero ali/ud ſit illud quo uiuimus, aliud autem quo ſentimus & ſapimus. Non deſunt argumenta in utrãq;

partem. Qui enim unum eſſe dicunt, hanc rationem ſequuntur, quod neq; uiui ſine ſenſu poſſit, nec ſentiri ſine uita, ideoq; eſſe non poſſe diuerſum id, quod nō poteſt ſeparari, ſed quicquid eſt illud, & uiuendi officium, & ſentiendi habere rationem. Idcirco animum & animā indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autē dicunt eſſe diuerſa, ſic argumentantur, ex eo poſſe intelligi aliud eſſe mentem, aliud eſſe animam, quia incolumi anima mens poſſit extingui, quod accidere ſoleat inſanis. Item quod anima morte ſopiatur, animus ſomno. Et quidem ſic, ut non tantum quid fiat, aut ubi ſit ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipſum fiat, non poteſt prouideri, cur fiat, poteſt. Nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens uiſionū imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanq̄ ignis obductio cinere ſopitus, quem ſi paululum cōmoueris rurſus ardeſcit & quaſi euigilat. Auocatur ergo ſimulacris, donec membra ſopore irrigata uegetentur, corpus enim uigilante ſenſu, licet iaceat immobile, tamen nō eſt quietum, quia flagrat in eo ſenſus, & uibrat ut flamma, & artus oēs ad ſe aſtrictos tenet. Sed poſtq̄ mens ad contemplandas imagines ab intentiōe traducta eſt, tūc demū corpus omne reſoluitur in quietem. Traducitur aūt mens cogitatione cæca, cū cogentibus tenebris ſecū tantūmodo eſſe cœperit, dum intenta eſt in ea, de qbus cogitat, repente ſomnus obrepit, & in ſpecies ꝓximas ſenſum ipſa cogitatio declinat. Sic ea quæ ſibi ante oculos poſuerat, uidere quoq; incipit. Deinde ꝓcedit ulterius & ſibi auocamēta inuenit, ne ſaluberrimam quietem

corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris ui
ſiōibus auocatur, ne obdormiat, ita falſis, ne excitetur.
Nam ſi nullas imagines cernat, aut uigilare illam neceſ
ſe eſt, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cau-
ſa tributa eſt à Deo ratio ſomniandi, & quidem in com
mune uniuerſis animantibus. Sed illud homini præci-
pue, ꝙ cum eam rationem Deus quietis cauſa daret, fa
cultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſom
nium. Nam & hiſtoriæ ſæpe teſtātur, extitiſſe ſomnia,
quorum præſens & admirabilis fuerit euentus, & re-
ſponſa uatum noſtrorum ex parte ſomnii conſtiterunt.
Quare neq; ſemper uera ſunt, neq; ſemper falſa Ver-
gilio teſte, qui dūas portas uoluit eſſe ſomniorum. Sed
quæ falſa ſunt dormiēdi cauſa uidentur, quæ uera im
mittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac
reuelatione diſcamus.

De origine animæ an ſit. Cap. XIX.

Illud quoq; in quæſtionem uenire pōt. Vtrū
ne anima, ex patre, an potius ex matre, an
uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iu
re ab ancipiti uēdico. Nihil. n. ex his tribus uerū eſt, q̄a
neq; ex utroq;, neque ex alterutroq; ſeruntur animæ.
Corpus. n. ex corporibus naſci poteſt, quoniam cōfertur
aliquid ex utroq;. De animis anima nō poteſt, quia ex
re tenui & incomprehēſibili nihil poteſt decadere. Itaq;
ſerēdarum animarum ratio uni ac ſoli Deo ſubiacet.
Deniq; cœleſti ſumus omnes ſemine oriūdi. Omnibus
idem ille pater eſt, ut ait Lucretius. Nā de mortalibus

non poteſt quicq̃ niſi mortale generari. Nec putari pater debet, qui tranſfudiſſe aut inſpiraſſe animam de ſua nullo modo ſentit, nec ſi ſentiat, quando tamẽ, aut quomodo id fiat, habeat animo comprehenſum. Ex quo *apparet non à parentibus dari animas, ſed ab uno eodem'q; omnium* Deo *patre, qui legẽ rationem'q; naſcendi tenet ſolus, ſiquidem ſolus efficit, nam terreni parẽtis nihil eſt, niſi ut humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi cũ ſenſu uoluptatis emittat uel recipiat, & citra hoc etiã opus humoris iſtius homo reſiſtit, nec amplius quicq̃ poteſt, ideo naſci ſibi filios optát, quia non ipſi faciunt.* Cætera *iam* Dei *ſunt opera, ſalicet cõceptus ipſe, & corporis informatio, & inſpiratio aïæ, & partus incolumis, & quæcunq; déinceps ad hominẽ conſeruandum ualent, illius munus eſt, ꝙ ſpiramus, ꝙ uiuimus ꝙ uigemus.* Nam *præter q̃ ꝙ ipſius beneficio incolumi ſumus corpore, & ꝙ uictum nobis ex uariis rebus ſubminiſtrat, ſapientiã quoq; homini tribuit, quã terrenus pater nullo modo dare poteſt.* Ideo'q; *& de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcũtur, quod quidam fato ac ſideribus aſſignant.* Sed *non eſt nunc locus de fato diſſerendi.* Hoc *dicere ſatis eſt, ꝙ et ſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilominus omnia à* Deo *fieri, qui aſtra ipſa & fecit, & ordinauit.* In*epti ergo, qui hanc poteſtatem* Deo *detrahunt, & operi eius attribuunt.* Hoc *igitur* Dei *munere cœleſti atque præclaro cum utamur in noſtra uoluit eſſe ꝑtãte.* Hoc *enim conceſſo ipſum hominem uirtutis ſacramentis religauit, quo uitam poſſet adipiſci.* Dedit *ei & cõſtituit aduerſarium nequiſſimum & fallaciſſimum ſpiritum,*

cum quo in hac terreſtri uita ſine ulla ſecuritatis reqe
dimicaret. Cur autem Deus hũc uexatorem generi ho-
minum conſtituit breuiter exponam.

Cur Deus dedit ſpiritum temptatorẽ. Cap. XX.

ANte omnia diuerſitatẽ uoluit eſſe, iõq; uul-
go non aperuit ueritatẽ, ſed eã pauciſſimis
reuelauit, quæ diuerſitas omne arcanũ mũ
di continet. Hæc eſt.n. quæ faciat uirtutem, quæ.ſ. nõmo
do non eſſet, ſed ne appareret qdem, qa uirtus eſſe nõ
poterit, niſi fuerit cõpar aliqs, In quo ſuperando uim
ſuam uel exerceat, uel oſtendat. Nã ut uictoria conſta
re ſine certamine nõ põt, ſic nec uirtus qdem ipſa ſine
hoſte. Ita quoniã uirtutẽ dedit homini, ſtatuit ei ecõtra
rio inimicum, ne uirtus ocio torpens naturã ſuã perde
ret. Cuius omnis rõ in eo eſt, ut cõcuſſa & labe facta fir
metur, nec aliter ad ſummũ faſtigium poſſit uenire, ni
ſi trudenti manu ſemper agitata, ſe ad ſalutem ſuam
dimicandi tenore fundauerit. Noluit.n. Deus hominẽ
ad immortalem illam beatitudinẽ delicato itinere per-
uenire. Daturus ergo uirtutẽ, dedit hoſtem prius, qui
animis hominũ cupiditates, & uitia immitaret, q eſſet
author errorum, malorũq; omniũ machinator, ut quo
niam Deus hominẽ ad uitam uocat, ille contra, ut ra-
piat & traducat ad mortẽ. Hic eſt, qui aut inducit, aut
decipit eos, qui ueritati ſtudent, aut ſi dolo & ſtudiis
non quiuerit, uirilem gerit animam, qua ſublimium
uigorem labefactare conetur, infanda dictu & execra-
bili moliens, uexat, interficit, & tamẽ ut pſternit mul

tes, ſic à multis uictus proſtratusq; diſcedit. Magna eſt enim uis hominis, magna rõ, magnum ſacramentum. A quo ſiquis non defecerit, nec fidem ſuã deuotionẽq; prodiderit, hic beatus, hic deniq; (ut breuiter finiã) ſimilis Deo ſit neceſſe eſt. Errat. n. quiſqs hominẽ carne metitur. Nã corpuſculũ, quo induti ſumus, hominis receptaculum eſt. Nam ipſe homo neq; tangi, neq; aſpici, neq; cõprehẽdi poteſt, quia latet intra hoc, quod uidetur. Qui ſi delicatus ac tener in hac uita aliter fuerit, q̃ ratio eius expoſcat, ſi uirtute cõtẽpta deſideriis ſe carnis addixerit, cadet & premetur in terrã. Si autẽ (ut debet) ſtatum ſuum, quem rectum recte ſortitus eſt, & prompte conſtãterq; defenderit, ſi terræ, quã calcare ac uincere debet, nõ ſeruierit, uitã merebitur ſempiternã.

Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Caput XXI.

HAec ad te Demetriane interim paucis & obſcurius fortaſſe q̃ decuit, pro rerũ ac tẽpis neceſſitate peroraui, quibus contentus eſſe debeas. Plura & meliora laturus, ſi nobis indulgẽtia cœlitus uenerit, tunc & ego te ad ueræ philoſophiæ doctrĩnam & planius & uerius cohortabor. Statui. n. quam multa potero, literis tradere, quæ ad uitã beatæ ſtatũ ſpectẽt. Et qdem cõtra philoſophos, quoniã ſunt ad ꝑturbandã ueritatẽ ꝑnicioſi & graues. Incredibilis eſt . n. uis eloquentiæ, & argumẽtandi diſſerẽdiq; ſubtilitas, quẽuis facile decepit, quos ꝑtim noſtris armis, ꝑtim uero ex ipſorũ inter ſe concertatione ſumptis reuincemus, ut aꝑeat eos induxiſſe potius errorẽ, q̃ ſuſtuliſ-

ſe. Fortaſſe mireris, ꝙ tantum facinus audeam. Patie-
mur'ne igitur extingui, aut opprimi ueritatem? Ego ue
ro libentius uel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M.
Tullius eloquentiæ ipſius unicum exemplar ab indo-
ctis & ineloquentibus, quia tamen pro uero nitebantur,
ſæpe ſuperatus eſt, cur deſperemus ueritatem ip-
ſam contra fallacem captioſamq; facundiam, ſua ꝓpria
ui & claritate ualiturã? Illi quidem ſeſe patronos ue-
ritatis profiteri ſolent. Sed quis poteſt eam rem defen
dere, quam non didicit? aut illuſtrare apud alios, quã
ipſe non nouit? Magnum uideor polliceri, ſed cœleſti
opus eſt munere, ut nobis facultas ac tempus ad ꝓpoſi
ta perſequenda tribuatur. Quod ſi uita eſt optãda ſa-
pienti, profecto nullam aliam ob cauſam uiuere optaꝫ
uerim, q̃ ut aliquid efficiam, quod uita dignum ſit, &
quod utilitatem legentibus, & ſi non ad eloquentiam,
quia tenuis in nobis facundiæ riuus eſt, ad uiuendũ ta
men afferat, quod eſt maxime neceſſarium. Quo per-
fecto, ſatis me uixiſſe arbitrabor, & officium hominis
impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus
liberatos, ad iter cœleſte direxerit.

L. Cœlii Lactantii Firmiani Liber
de opificio Dei Finit.

.L.COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM EPITOME ACEPHALOS AETATE ETIAM HIERONYMI.

NAm ſi iuſticia eſt ueri Dei cultus, qd.n.tā iuſtum ad æquitatem, tā pium ad honorem, tam neceſſariū ad ſalutem, q̄ Deum cognoſcere ut parentem, uenerari ut dominum eiuſq; legi aut præceptis obtēperare? Neſcierunt ergo iuſticiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnouerūt, & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hæc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale. Itaq; omnes animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendere, & ideo iuſticiam, ſi alienis utilitatibus conſulet, ſuas negliget, ſtultitiam eſſe dicendam. Quod ſi omnes populi penès quos ſit imperium, ipſiq; Romani, qui orbem totum poſſederent, iuſticiam ſequi uelint, ac ſuum cuiq; reſtituere, quod ui & armis occupauerunt ad caſas & egeſtatem reuertentur. Quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidem, ſed tamen ſtultos iudicare neceſſe eſt, qui ut aliis proſint, ſibi nocere contendant. Deinde ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo uendat per errorem, atq; id emere neceſſitas cogat, utrū diſſimulabit, & emet paruo,

an potius indicabit? iuſtus utiq; dicetur, quia non fefellit, ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum, ſed facile de damno eſt. Quid ſi uita eius in periculum ueniet, ut eum aliquando neceſſe ſit aut occupare, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc euenire, ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut uicto exercitu fugiẽs, reperiat aliquem uulneratum equo inſidẽtem, utrum'ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit euadere? Si uolet iuſtus eſſe, non faciet, ſed idem ſtultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, ſuam perdet. Si faciet qdem ſapiens uidebitur, quia ſibi conſulet, ſed & idẽ malus, quia nocebit. Acuta iſta ſanè, ſed reſpondere ad ea facile poſſumus. Imitatio.n. nominum facit ut ſic eſſe uideatur. Nam & iuſticia imaginem habet ſtultitiæ, nõ tamen eſt ſtultitia. Et malitia imaginem ſapientiæ, nõ tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſeruandis utilitatibus ſuis intelligẽs redargui uidetur, quia non ſapientia, ſed calliditas & aſtutia eſt, ita & iuſticia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari, qa neceſſe eſt, iuſtum eſſe ſapientem, & eum qui ſit ſtultus, iniuſtum. Nã neq; ratio, neq; natura ipſa permittit, ut is qui iuſtus eſt, ſapiẽs non ſit, quoniã iuſtus nihil utiq; facit, niſi quod rectum & bonum eſt, prauum & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonũ & malum, prauum & rectũ poterit, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem malefacit, quia bonũ & malum quid ſit ignorat, ideo peccat, quia non poteſt praua & recta diſcernere. Igitur neq; ſtulto iuſticiam, neq; iniuſto ſapiẽtiam conuenire. Ergo ſtultus nõ eſt, qui nec tabula nau

fragum,nec equo ſaucium deiecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo,quod eſt peccatum,peccatum autem uitare ſapientis eſt.Sed ut ſtultus prima facie uideatur, illa res efficit,ꝙ extingui animam cum corpore exiſtimant,icirco omne commodum ad hanc uitam referũt. Si enim poſt mortem nihil eſt,utiq; ſtulte facit,qui alterius animæ parcit cum diſpẽdio ſuæ,aut qui alterius lucro magis,q̄ ſuo conſulet,ſi mors animã delet,danda eſt opera,quo iuſtius commodiusq́; uiuamus.Si aũt uita poſt mortem ſupereſt æterna & beata,hanc utiq; corporalẽ cum omnibus terræ bonis iuſtus ac ſapiens cõtemnet, quia ſciet,quale à Deo ſit premiũ recepturus.Teneamus igitur innocentiam,teneamus iuſticiam,ſubeamus imaginẽ ſtultitiæ,ut ueram ſapientiã tenere poſſimus. Et ſi hominibus uidetur ineptum ac ſtultum torqueri, & mori uelle,quum libere liceat abire ſine noxa.Nos tamen omni uirtute omniq́; patientia fidem Deo exhibere nitamur.Non mors terreat,nec dolor frangat, quo minus uigor animi & conſtantia inconcuſſa ſeruetur.Stultos notent,dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint,& cæci,& hebetes,& pecudibus æquales,qui non intelligunt eſſe mortiferum relicto Deo uiuo proſternere ſe atq; adorare terrena,qui neſciunt ex illis æternam pœnam manere,qui figmenta inſenſibilia fuerint uenerati,& eos qui nec tormenta,nec mortem ꝓ cultu & honore ueri Dei recuſauerint,uitã perpetuã cõſecuturos.Hæc eſt fideliſſima,hæc eſt uera ſapientia,hæc ꝑfecta iuſticia. Nihil ad nos attinet,qđ iudicent ſtulti, quid homũculi ſentiant.Nos iudiciũ Dei expectare debemus,ut poſtmodum qui de nobis iudicauerint,iudicemus.Dixi de

iuſtiia quid eſſet, ſequitur ut oſtēdam quid ſit uerum ſacrificiū Dei, qs iuſtiſſimus ritus colendi, ne quis arbitretur, aut uictimas, aut odores, aut dona præſentia deſiderari à Deo, à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi omnium rerū terrenarū cupiditas abeſt, nō ergo utitur his omnibus, quæ templis aliisq; fictilibus inferuntur, ſed ſicut corporalibus corporale, ſic, utiq; incorporalibus incorporale ſacrificiū neceſſariū eſt. Illis quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe nō indiget. Eſt omnis terra ſub ptāte ipſius, nō indiget templo, cuius domicilium mundus eſt, nō indiget ſimulacro, qui eſt & oculis, & mente incomprehēſibilis, nō indiget terrenis luminibus qui ſolem cū cæteris aſtris in uſum hominibus potuit accēdere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus & ſanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, hoc ſacrificium uerū nō eſt, nec quod ex arca, ſed quod ex corde profertur, nō quod manu, ſed qđ mente libatur. Hæc acceptabilis uictima eſt, quā de ſeipſo animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid ueſtes? qd aurum? quid argentum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens nō eſt? Sola ergo iuſtitia eſt, quā Deus expetit. In hac ſacrificium, in hac Dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumq; in quibus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

d *Vas eſſe humanæ uitæ uias, nec philoſophis ignotū fuit, nec poetis, ſed eas utiq; diuerſo mō induxerūt philoſophi. Alterā induſtriæ, alterā inertiæ eē uoluere, ſed hoc minus recte, cū eas*

ad ſolius uitæ cōmoda retulerunt, melius poetæ, q̄ alteram iuſtorū, alterā impiorū eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, ꝙ eas non in hac uita, ſed apud inferos eē aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ, alterā mortis, & hic tamen has uias eſſe dicimus. Sed illa dexterior, qua iuſti ſunt gradientes nō in elyſium ferre, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum. Aeternis enim cruciatibus abdicuntur iniuſti. Veneranda eſt à nobis iuſticiæ uia, quæ ducat ad uitā. Primum autem iuſticiæ officium eſt Deum cognoſcere ut parentem, eumq; metuere ut dominum, diligere ut patrem. Is eſt. n. qui nos genuit, qui uitali ſpiritu animauit, qui alit, qui ſaluos facit. Habet in nos nō modo ut pater, uerū etiam ut dominus licentiā uerberandi, & uitæ ac necis ptātem, unde illi ab homine duplex honos, ideſt amor cum timore debetur. Secundum iuſticiæ officium eſt, hominem agnoſcere uelut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & uniuerſos ad iuſticiam, & ad uitam æternā pari conditiōe generauit, fraterna utiq; neceſſitudine cohæremus, quam qui non agnoſcit, iniuſtus eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis uinculū diſſoluitur, ab ignorantia ueri Dei naſcitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt quod ex eo tempore, quo multi Dii conſecrari ab hominibus coliq; cœperunt, fugata eſt (ſicut poetæ aiunt) iuſticia, ſic direptum eſt omne fœdus, direpta ſocietas iuris humani, cum ſibi quiſq; conſulere, ius in uiribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circūſcribere, commoda aliorum incommodis adauge-

re, non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum fer ro uias, mari infeſtare, libidini autem, quo furor duxe rit, fræna laxare, nihil deniq; ſancti habere, quod cu piditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent, tum le ges ſibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut ſe interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legũ non ſcelera comprimebat, ſed licẽtiam ſubmouebat. Po terant enim leges delicta punire, conſcientiam punire non poterant. Itaq; quæ ante palàm fiebant, clam fieri cœperunt. Circũſcribi etiam iura, ſiquidem ipſi præſi des legum premiis muneribusq; corrupti, uel in remu nerationem malorum, uel perniciem iuſtorum ſenten tias uenditabant. His accedebant diſſenſiones, & bel la, & mutuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæui endi poteſtas licenter aſſumpta. In hoc ſtatu cum eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus. Reuelauit ſe nobis, & oſtendit, ut in ipſo religionem, fidem, caſtita tem, miſericordiam diſceremus, legemq; diuinam, quæ humana cum cœleſtibus copulat tradente ipſo domino ſumeremus, qua lege uniuerſi quibus irretiti ſumus, errores cum uanis, & impiis ſuperſtitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus, eadem illa lex præ ſcribit, quæ docet, qcquid homini præſtiteris, Deo præ ſtare. Sed radix iuſticiæ, & omne fundamentum æqui tatis eſt illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, ſed alterius animum de tuo metieris, ſi acerbum eſt iniu riam ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniuſtus, tranſ fer in alterius perſonam quod in te ſentis, & in tuã qđ de altero iudicas, & intelliges tam te iniuſte facere, ſi al

teri noceas, q̃ alterum, ſi tibi. Hæc ſi mẽte uoluemus, innocentiã tenebimus, in qua iuſtitia uelut in primo gradu conſiſtit. Primus eſt enim non nocere proximo, ſed officioſe prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris prius quã ſerere incipias, euulſis ſentibus & omnium ſtirpium radicibus amputatis, arua purgãda, ſic de noſtris animis prius uitia detrahenda, & tunc demum uirtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per uerbũ Dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectu, tuta habere permittant, ira quæ uindictam cupit, auaritia quæ deſiderat opes, libido quæ appetit uoluptates. His uitiis reſiſtendum eſt, hæ ſtirpes eruendæ, ut uirtutes ſeri poſſint. Hos affectus ſtoici amputandos, peripatetici tempe randos putant. Neutri eorum recte, quia neq; detrahi poſſunt, ſiquidem natura inſiti habent certam magnãq; rationem, neq; minui, quoniam ſi mala ſunt, carẽdum eſt, eſtq; temperandum mediocribus, ſi bona integris adutendum eſt. Nos uero neq; detrahendos, neq; minuendos eſſe dicimus. Non. n. per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſeruit, ſed cum ſint utiq; natura bona, quoniã ad tuendam uitam ſunt attributa, male utendo fiant mala, ſicut ſi fortiſſime pro patria dimices, bonũ eſt, ſi contra patriam malũ. Sic & affectus ſi ad uſus bonos habeas, uirtutes erunt, ſi ad malos uitia dicẽtur. Ira igitur ad coertionem peccatorũ. i. ad regendam ſubiectorũ diſciplinam data eſt à Deo, ut metus licentiã comprimat & cõpeſcat audaciam. Et qui termi-

nos eius ignorat, iraſcitur paribus aut fortioribus. Inde ad immania facinora proſilitur, inde ad cædes, inde ad bella cõſurgitur. Cupiditas ad deſideranda & cõquirenda uitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines eius, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena hinc circũſcriptiões, hinc falſa teſtimonia, hinc omnium fraudum genera erumpent. Libidinis autem affectus ad ꝓcreandos filios inſitus & innatus eſt, ſed qui limites eius animo non tenent utuntur eo ad ſolam uoluptatem. Inde illicitæ nuptiæ, inde adulteria & ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo ſunt iſti affectus intra fines ſuos, & in uiam rectã redigendi, in qua & ſi ſunt uehementes, culpam tamen habere non poſſunt.

POhibenda eſt ira cum patimur iniuriam, & ut malum comprimatur quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocentiam, & patientiam teneamus. A natura frangitur, cũ habemus, quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut furore, aut proſcriptione, aut morte ad alios facile ſit perueni re? Libido extra legitimum torũ non euagetur, ſed creandis liberis ſeruiat. Appetentia.n. nimia uoluptatis, & periculum parit, & inſaniam generat. Et (quod eſt maxime cauendum) mortem incurrit æternam. Nihil eſt.n. ta inuiſum Deo, ꝗ̃ mens inceſta & animus impurus. Nec hac ſola uoluptate abſtinẽdum ſibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, ſed & cæteris uoluptatibus ſenſuũ reliquorũ, ꝗa & ipſæ ſunt uitioſæ, & eiuſdem uirtutis eſt, eas contemnere. Oculorũ uo

luptas percipitur ex rerũ pulchritudine. Auriũ de uocibus canoris & ſuaſionibus. Nariũ de odore iocundo, ſaporis de cibis dulcioribus, q̃bus his cibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus aius, à cœleſtibus ad terrena, ab æternis ad tpalia, à uita immortali ad perpetuã pœnam deprimatur. In ſaporis & odoris uoluptate hoc periculũ eſt, ꝙ trahere ad luxuriam poterit. Qui.n. fuerit his deditus, aut nõ habebit ullã rem familiarem, aut ſi habuerit, aſſumet & aget poſtmodũ uitam deteſtabilem. Qui aũt rapitur auditu (ut taceã de cãtibus, qui ſenſus ita ſæpe deliniunt, ut ẽt ſtatus mentis furore perturbentur cõpoſitis certis cantionibus, numeroſiſq́; carminibus, aut argutis diſputationibus) ad impios cultus facile traducatur. Inde eſt, ꝙ ſcriptis cœleſtibus quia uidentur incõpta, nõ facile creditur, quia aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere uolunt, nõ quærunt uera, ſed dubia. immo illis hæc uidẽtur uerisſima eſſe, quæ auribus blandiũtur, ita reſpuunt ueritatẽ, dum ſermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero, quæ ſpectat ad uiſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerũ precioſarũ pulchritudine, auaritiã concitat, quæ aliena eſſe debet à ſapiente atq; iuſto. Quæ aũt capitur de ſpẽ mulierum, in alterã rapit uoluptatem, de qua iam ſuperius locuti ſumus.

SVpereſt de ſpectaculis dicere, quæ quoniam potentia ſunt ad corrumpendos animos, uitanda ſapientibus & cauenda ſunt aliter, ꝙ ad celebrandos Deorũ honores inuenta memorãtur. Nã munerum editiones Saturno factæ ſunt. Scena liberi patris eſt. Ludi uero circenſes Neptũno dicati pu

tantur, ut iã quiſpectat uel intereſt, relicto Dei cultu, ad profanos ritus tranſiſſe uideatur. Sed ego de re ma lo dicere, q̃ de origne. Quid tam horribile, tam tetrum q̃ hominis trucidatio? Iõ ſeueriſſimis legibus uita noſtra mulctatur. Ideo bella execrabilia ſunt, inuenta ta men conſuetudo quatenus homicidium ſine bello ac ſine legibus faciant, & hoc ut ſcælus uindicent. Quod ſi intereſſe homicidio ſceleris conſcientia eſt, & eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor, ergo & his gladiatorum ſceleribus non minus cruore pfunditur q ſpectat, q̃ ille q facit, nec põt eẽ immunis à ſanguine, q uoluit effundi, aut uideri nõ interfeciſſe, q interfectori & fauet, & premiũ poſtulauit. Quid ſcæna? Nũ ſanctior? in q̃ comœdia de ſtupris et amoribus? Tragœdia de inceſtis & parricidiis fabulatur. Iſtrionicã etiam impudici geſtus, quibus infames fœminas imitãtur, libidines, quas ſaltando exprimunt docent, an non mimus corruptela diſciplinarũ eſt? in quo fiunt p imagnẽ, quæ nõ ſunt, ut fiant ſine pudore quæ uera ſunt. Spectant hæc adoleſcentes, quorum lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad uitia & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior æſtimatur, ſed maior hic furor eſt, ſiquidem mentes ſpectantium tãta feruntur inſania, ut nõ modo in conuicia, ſed etiam in rixas, nec non & in prœlia & contentiones ſæpe conſurgant. Fugenda igitur omnia ſpectacula, ut tranquillum mentis ſtatum tenere poſſimus. Renunciandũ noxiis uoluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtifera, in mortis laqueos incidamus. Placet ſola uirtus, cuius merces immortalis eſt, cum uicerit uoluptatem. Suppoſitis

autem affectibus, & perdomitis uoluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei ueritatiſq; ſectator, non malediat unquam, qui expectabit à Deo benedictionem. Hic iurabit, ne Deum ludibrio habeat, ſed ne iurabit quidem, nequando uel neceſſitate uel conſuetudine in periurium cadat. Nihil ſubdole, nihil diſſimulanter loquetur, neq; abnegabit quod ſpoponderat, neq; promittet quod facere non poſſit, nō inuidebit cuiquam qui de ſuo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forſitā beneficia Dei ꝓniora ſunt. Non furabitur, nec omnino quicquā concupiſcet alienum, non dabit in uſura pecuniam. Hoc eſt enim de alienis malis lucra captare, nec tamen negabit, ſiquidem neceſſitas cogit mutuari. Non erit aſper in filium, nec in ſeruum, meminerit, ꝙ ipſe patrē habeat ac dominum. Ita cum his aget, quemadmodum ſecum agi uellet. Munera ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus, nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupleum per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt non occidere, quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis iubetur, manus abſtinere, nec iuſſione interpoſita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum uoluntaria morte damnare. Idem nō adulterare, ſed hoc præcepto non ſolum corrūpere alienum matrimonium prohibet, quod etiam cōmuni gentium iure damnatur, uerū ēt ꝓſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges lex.n. Dei eſt, ea quoq; quæ ꝓ licitis habētur uetat, ut iuſticiā cōſumet. Eiuſdem legis eſt falſum teſtimonium non dicere, quod

& ipſum latius patet, ſi mendacium nocet ei, cōtra quē dicitur, & fallit eum apud quem dicitur. Nunq̄ igitur mentiendum eſt, quia mēdacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt uir iuſtus, qui non ſine noxa uitioſo ſermone mentitur. Huic uero nec adulari licet, pernitioſa eſt enim ac deceptrix adulatio, ſed ubique cuſtodiat ueritatem, quæ licet ad præſens ſit inſuauis, tamē cum fructus eius atq; utilitas apparuerit, non odiū pariet (ut ait poeta) ſed gratiam.

DIxi de his quæ uetantur, dicam nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ ꝓxima eſt miſericordia. Illa.n. malum nō facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iuſticiam, hæc cōplet. Nam cum imbecillior ſit hominum natura q̄ cæterarū animātium, quas Deus, & inſtructas ad inferendā, & munitas ad uim repellendā figurauit, affectū nobis miſericordiæ dedit, ut omne præſidiū uitæ noſtræ in mutuis auxiliis poneremus. Si.n. facti ab uno Deo, & orti ab uno homine conſanguinitatis iure ſociamur, oēm igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidē uindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Iō iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal cōe atq; conſors eſſe debemus, ut nos inuicem præſtandis recipiēdisq; auxiliis muniamus. In multis.n. caſibus & incommodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere, ꝙ alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem tantum in malis conſtitutus implorat. Siquis

uictu indiget, impertiamur. Siquis à potentiori iniuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum, uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, uiduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte captiuos magnanimi opus eſt. Aegros pauperes uiſitare, atq; fouere, inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera hæc officia miſericordiæ, quæ ſiquis perfecerit, uerum & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc lætabilior uictima eſt apud Deum, qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur, quem Deus (quia Deus eſt) ſua & ipſum lege ſua & conditiōe perſequitur, miſeretur ei, quem uiderit miſericordem, inexorabilis eſt ei, quē precātibus cernit immitē. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnēda eſt pecunia, & ad cœleſtes transferenda theſauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo conſumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternam opulentiam Deo cuſtode ſeruatur.

Fides quoq; magna iuſtitiæ pars eſt, quæ maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus, conſeruanda eſt, præcipue in religiōe, qa Deus prior eſt & potentior q̄ homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, ideſt pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriā laudemq; conſequitur, quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam uitam pro temporali morte præſtare? Itaq; cum inciderit huiuſmodi neceſſitas, ut diſcedere à Deo, atq; ad ritus gentium tranſire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quominus traditam

nobis fidē cuſtodiamus, Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor uiſcerū, & adhibita corpori tormenta ſuperētur. Nihil tunc aliquid q̄ uitæ immortalis premia cogitemus. Ita facile et ſi diſſipādi aut urendi artus fuerint tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amētia molietur. Poſtremo ipſam mortem non inuiti aut timidi, ſed libenter & interriti ſubire nitamur, ut qui ſcimus, quali apud Deū gloria ſumus functuri triumphato ſæculo ad promiſſa uenientes. Quibus bonis quāta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna penſemus. Quod ſi facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus uitæ officiis, teneatur in matrimonio. Nō enim ſatis, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet cōiugem, nihil quærat extrinſecus, ſed antentus ea ſola caſtiget, Inuiolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt ꝑ inceſto, qui abiecto iugo uel in liberam uel in ſeruā peregrina uoluptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis uinculis obligata eſt, & ne aliud concupiſcat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus ex uiro uxorem unius corporis compage ſolidauit. Ideo præcepit non dimitti uxorem, niſi crimine adulterii deuictam, & nunquam coniugalis fœderis uinculum, ut ſi ruperit reſoluatur. Illud quoq; ad conſumādam pudiciciam iungitur, ut nō modo peccatum abſit, uerum etiam cogitatio. Pollui.n. mētem q̄uis inani cupiditate, manifeſtū eſt. Itaq; iuſtū hominē, qui ſcit ſe, nec facere oportere, nec uelle. Purganda eſt igitur conſcientia, quam Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacuetur omni labe pectus, ut templū

Dei eſſe poſſit, q̄ꝺ non auri nec eboris nitor, ſed fidei & caſtitatis fulgor illuſtrat. Sed enim hæc omnia diffi-cilia ſunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ eſſe, quenquam ſine macula. Vltimum ergo remediũ illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter uirtutem habet, quia ſui correctio eſt, ut cum forte aut re, aut uerbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, ac nos deliquiſſe fateamur, oremusq́; à Deo ueniam, quam pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt uulnerũ peccatorumq́; ſanatio, illa ſpes, illa portus ſalutis, quam qui tollit, uiam uitæ ſibi amputat, quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, ut nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos uero, & ſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus, & pro debitis noſtris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequiũ domino deferamus.

h Vmilitas enim tam chara & amabilis Deo eſt, ut cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ ſunt uictimæ, hoc ſacrificiũ placabile. Hic uerus eſt cultus, cum homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert, ſumma illa maieſtas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium ſuſcipit ſibi, quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi differẽdum eſt, & arguenda eſt perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt, qui quia nec Deũ ſciebant,

nec arcanum mũdi perſpicere poterant, ne hominis qui dem animæq; rõnem cõprehenderunt. Quõ.n. poſſent ſapientia prouidere, qui ſciẽtiã nullo modo habebãt? Negantes ergo prouidentiam utiq; Deum, qui fons & caput eius eſt, negauerũt, ſequebatur ut ea quæ ſunt aut ſemper fuiſſe dicerent, aut ſpõte eſſe nata, aut mi nutorum ſeminum cõglobatione concreta, ſemꝑ fuiſſe dici non poteſt, quia quicquid eſt, eſſe ſine aliquo initio non põt, ſua ſponte aũt nihil naſci põt, quia nulla eſt ſi ne ratione natura. Semina.n. principalia quõ eſſe po tuerunt, cum & ſemina exordiis oriantur, & uiciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt quod origi nem non habeat. Sic factum eſt, ut cum putarent, mun dum nulla prouidentia factum, ne hominem quidẽ pu tarunt aliqua ratiõe generari. Quod ſi nulla eſſet in fingẽdo homine ratio uerſata, mortalem igitur animã eſſe poſſe. Alii uero ex aduerſo & Deum eſſe unũ, & ab eo mũdum, & hominem eſſe factum, & animas im mortales exiſtimauere. Sed cum ea ſenſerunt, ii tamẽ diuini operis atq; conſilii, nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne ueritatis arcanum con ſumarent, atq; ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo nõ tene bant, nobis faciendum eſt, qui eã cognouimus, Deo an nunciante. Cõſideremus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti tamq; immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mũ dum, ſicut Plato exiſtimauit, ſed cur fecit non oſtendit, q̃a bonus inq̃t, & inuidẽs nulli fecit, quæ bona ſunt. Atqui uidemus in rerum natura & bona eſſe & mala. Põt ergo exiſtere ꝑuerſus aliq̃s, qualis fuerit Atheos

ille Theodorus & Platoni reſpondere, immo q̃a malus
eſt fecit, quæ mala ſunt. Quomodo illum redarguet? ſi
quæ bona ſunt Deus fecit, unde igitur mala eruperũt?
quæ plærunq; etiam præualent, in materia inquit con
tinebantur. Bona igitur & mala, aut nihil fecit Deus,
ſi bona tãtum fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta nõ
ſunt q̃ bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur
habebunt, quæ aliquando cœperũt, & permanebunt,
quæ ſemper fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. Si aũt
potiora eſſe non poſſunt, ne æterniora q̃dem poſſunt.
Ergo aut utraq; ſemper fuerunt, & Deus ocioſus, aut
utraq; ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim conueniens ut
Deus omnia fecerit potius, qui nihil ergo ſecundũ ſen-
tentiam Platonis. Ideo Deus & bonus eſt quia bona fa
cit, & malus quia mala. Quod ſi fieri non poteſt, appa
ret non ideo factum eſſe mundum, quia mũdus bonus
eſt, quoniã .n. complexus & bona & mala, nec fecit ꝓ-
pter ſe quicq̃ ſed propter aliud. Domus enim ædifica-
tur non ad hoc ſolum ut ſit domus, ſed ut ſuſcipiat &
tueatur habitantẽ. Itẽ nauis fabricatur nõ ad hoc, ut na
uis uideatur, ſed ut in ea poſſint hoĩes nauigare. Va-
ſa aũt fiunt non ut uaſa ſint ſolum, ſed ut capiãt quæ
ſunt uſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum
aliquem fecerit neceſſe eſt. Stoici aiũt cauſa hominum
factum eſſe, & recte. Homines enim fruuntur his omnĩ
bus bonis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homi-
nes cur facti ſint, aut q̃d in illis habeat illa fabricatrix
prouidentia non explicant. Immortales eſſe animas
idem Plato affirmat, ſed cur aut quãdo, aut quomodo,
aut per quem immortalitatem aſſequantur, aut tãtum

illud myſterium,cur hi qui ſunt immortales futuri,prius mortales naſcantur,deinde decurſo tẽporis uitæ ſpatio atq; abiectis fragilium corporum exuuiis,ad æternam illam beatitudinem tranſferantur, non cõprehendit,deniq; nec iudicium Dei,nec diſcrimen iuſti & iniuſti explicauit,ſed animas,quæ ſe ſceleribus immiſerint,hactenus condemnari putauit,ut in pecudibus renaſcantur,& ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertantur.Et hoc fieri ſemper nec circa finem,tranſmeandi ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſimilem,cui nec ratio ulla,nec Dei gubernatio nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

Iam nunc quæ ſit illa ſententia, quã nec hi quidem,qui uera dixerũt,collatis in unum cauſis atq; fictiõibus connectere potuerũt. Factus à Deo mundus,ut homines naſcerentur.Naſcũtur autem homines,ut Deum patrem agnoſcant,ut colant in quo iuſtitia eſt.Colunt,ut mercedem immortalitatis accipiant. Accipiũt immortalitatem, ut in æternum Deo ſeruiant.Vides'ne quemadmodum ſibi connexa ſint,& prima cum mediis,et media cũ extremis? Inſpiciantur ſingula & uideamus,utrum'ne illis ratio quoq; ſubſiſtat.Fecit ergo Deus mundum propter hominem.Hoc qui non uidet,non multum diſtat à pecude?Quis cælum ſuſcipit niſi homo?Quis ſolem?Quis aſtra?Quis opera Dei miratur,niſi homo? Quis colit terram?Quis ex ea fructum capit?Quis nauigat mare? Quis piſces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in poteſtate,niſi homo?Cuncta igitur propter ho-

minem Deus fecit, quia uſui hominum cuncta eſſere. Recte ergo uiderunt philoſophi, ſed illud, quod ſequitur, non uiderunt, ꝙ ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequēs & neceſſarium, & pium, ut cum hominis cauſa tantam operam molitus ſit, cum tantum illi honoris, tātum illi poteſtatis tribuerit, ut dominetur mundo, homo agnoſceret, dominum tātorum beneficiorum, authorem qui fecit mundū propter ipſum, & ei cultum & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat ueritatem, cum de cultu eius Dei quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo poteſtatis uinculis eſſe religatum, unde ipſa religio nominatur. Et hoc eſt ſolum, propter quid immortales animæ fiant. Senſit tamen æternas eſſe, ſed nō per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis. n. mediis, incidit in totius ueritatem, quaſi per abruptū aliquod præcipitium, nec ulterius progreſſus eſt, quoniā caſu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iuſticia eſt, accipiat homo à deo immortalitatem, nec eſt ullum aliud premium piæ mentis. quæ ſi eſt inuiſibilis non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas. Plato ait. Quod per ſeipſum mouetur, neq; principium motus, neq; finem poſſe habere. Animum autem hominis per ſe ſemper moueri, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcēdū capax, ut qui præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarūq;

rerũ & artium ſcientiam complectatur, immortalẽ eẽ, ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis cõis animalibus, uirtus ſolius eſt hominis. Illa uitioſa eſt, hæc honeſta. Illa ſecundum naturã, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt, uirtus. n. pro fide, pro iuſticia, nec egeſtatem timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat, quæ quia natura cõtraria ſunt, aut ſtultitia eſt uirtus, ſi & cõmoda impedit, & uitæ nocet. Aut ſi ſtultitia non eſt ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem ſui corporis aſſequatur. Illud aũt maximum argumentum immortalitatis, quo Deum ſolus homo agnoſcat. In mutis nulla ſuſpitio religionis, quia terrena ꝓſpiciũt. Homo iõ rectus cœlum aſpiciat, ut Deũ quærat. An põt ergo eſſe mortalis, qui immortalem deſiderat? Non põt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & uultu, & mente cõis eſt. Deniq; cœleſti elemẽto, quod eſt ignis homo ſolus utitur. Si. n. lux per ignem, uita per lucem, apparet eum qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem, quoniam id illi ꝓximum, id familiare eſt, ſine quo non põt nec lux nec uita cõſtare. Sed quid argumentis colligimus æternas eſſe animas, cũ habeamus teſtimõia diuina? Id. n. ſacræ literæ ac uoces ꝓphetarum docent. Quod ſi cui parum uideatur, legat carmina Sibyllarum. Apollinis quoq; Mileſii reſponſa cõſideret, ut intelligat deliraſſe Democritum, & Epicurum & Dicarchũ, q ſoli omniũ mortalium, quod eſt euidens negauerunt. Cõfirmata

immortalitate,

immortalitate, ſupereſt dicere à quo ei tribuatur, cum certa & conſtituta diuinitus tempora compleri cœpint, & interitum & conſumationem rerum fieri neceſſe eſt, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tempore in proximo eſt, quantum de numero annorum, deq́; ſignis, quæ prædicta ſunt à philoſophis colligi poteſt. Sed cum ſint innumerabilia, quæ de fine ſæculi & conſumatiõe temporum dicta ſunt, ea ipſa quæ dicuntur nuda ponenda ſunt, quoniam (ut teſtimoniis utamur) immenſum eſt, ſi quis illa deſiderat, aut nobis minus credit, adeat ad ſacrarium cœleſtium literarum, quarum fide inſtructior erraſſe philoſophos ſentiat, qui aut æternum eſſe hunc mundum, aut infinita eẽ annorum milia putauerunt, ex quo fuerit inſtructus. Nondum enim ſex milia completa ſunt, quo numero conſumato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet ſola iuſtitia, quod quatenus euenturum ſit, paucis explicabo.

HAec à prophetis & à uatibus futura dicuntur, cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualeſcet, omnia uitiorũ & fraudum genera crebreſcent. Iuſtitia interibit, fides, pax, miſericordia, pudor, ueritas non erit. Vis & audacia præualebit. Nemo quicq̃ habebit, niſi male partum, manuq́; defenſum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit. Nemo infantis aut ſenis miſerebitur. Auaritia, libido, uniuerſa corrumpet. Erunt cædes & ſanguinis effuſiones. Erunt bella non modo externa & finitima, uerum etiam inteſtina. Ciuitates inter ſe belligerabunt. Omnis ſexus & omnis ætas arma tractabunt. Non im-

perii dignitas conſeruabitur. Non militiæ diſciplina, ſed more latrocinii deprædatio & uaſtatio fiet. Regnum multiplicabitur, & decem uiri occupabunt orbẽ, & partientur, & uorabunt, & exiſtet longe potentior ac nequior, qui tribus deletis Aſiã poſſidebit, cæteris in poteſtate ſua redactis & abſciſſis, uorabit omnẽ terrã, leges nouas ſtatuet, ueteres abrogabit. Rempub. ſuam faciet, nomen imperii ſedemq́; mutabit. Tunc erit tempus infandum & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq; in eum ſtatum res cadet, ut omnes uiuos lamentatio, mortuos gratulatio ſequatur. Ciuitates & oppida interibunt, modo ferro & igni, modo terræmotibus crebris, modo aquarum inundatione, modo peſtilentia & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimiis, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis ptim mutabitur in cruorem, partim in amaritudine uitiabitur, ut nihil ſit nec ad cibos utile, nec ad potum ſalubre. His malis accidẽt prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo ſqualore fuſcabitur. Lunam color ſanguinis obumbrabit, nec amiſſæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme ac æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis & dies breuiabitur, & hanc eſſe mundi ſenectutem & defectionẽ Trimegiſtus elocutus eſt, quæ cũ uenerit, adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſæculum reuertatur. Inter autem hæc mala ſurget rex impius nõ modo generi hominum, ſed etiã Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, uexabit, interimet. Tunc etiam lacrimæ, luctus, & gemitus præpotẽs, & ad eum ceſſæ pces,

nulla requies ad formidinem, & ſomnus ad quietē. Dies cladem, nox metus augebit ſemper. Sic orbis terrarum penè ad ſolitudinem hominum redigetur. Tūc impius iuſtos homines ac deditos Deo duobus & quadraginta menſibus perſequetur, & ſe coli iubebit ut Deū. Se.n.dicet eſſe Deum, cum ſit antichriſtus, qui ut aduerſari ei poſſit, accipiet poteſtatē mirabilia faciendi, ut ignis deſcendat de cœlo, ut ſol deſiſtat à curſu, ut imago, quam poſuerit, loquatur. Quibus prodigiis aliciet multos ut adorent eū, ſignumq́; eius in manu aut fronte ſuſcipiant. Et qui nō adorauerit, ſignumq́; ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit, tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitū, & obſidebit montem, quo iuſti confugerint. Qui cum ſe uiderint circūſeſſos, implorabunt auxilium Dei uoce magna, & audiet eos Deus, & immittet eis liberatorē. Tūc cœlū intempeſta nocte patefiet, & deſcendet Chriſtus in uirtute magna, & antecedet eū claritas ignea, & uirtus inæſtimabilis angelorū, & extinguetur oīs illa multitudo impiorū, & torrentes ſanguinis currēt, & ipſe ductor effugiet, atq; exercitu ſæpe reparato, quartum prœliū faciet, quo captus cū cæteris tyrannis tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonū princeps auctor & machinator malorū, catenis igneis alligatus cuſtodiæ dabitur, ut pacē mūdus accipiat, ut uexata ſæculis terra requieſcat. Pace igitur parta, cōpreſſoq́; omni malo, rex ille iuſtus & uictor, iudicium magnū de uiuis & mortuis faciet ſuper terram, & uiuentibus quidē iuſtis tradet in ſeruitutem gentes uniuerſas. Mortuos aūt ad

æternã uitã ſuſcitabit, & in terra cũ his ipſe regnabit, & condet ſanctam ciuitatem. Et erit regnum iuſtorum mille annis. Per idem tempus ſtellæ candidiores erunt, & claritas ſolis augebitur, & luna non patietur dimi nutionem. Tunc deſcendet à Deo pluuia benedictiõis matutina & ueſpertina, & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupi bus, lactis & uini fontes exuberabunt. Beſtiæ depoſita feritate manſueſcent. Lupus inter pecudes errabit inno xius. Vitulus cum Leone paſcetur. Columba cum accipi tre congregabitur. Serpens uirus nõ habebit. Nullum animal uiuet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copio- ſum atq; innocentem uictum dabit. Peractis uero mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gẽ tes aduerſus iuſtos, & ueniet innumerabilis multitudo ad expugnandam delendamq; ſanctorum gentẽ. Con cutiet enim à fundamentis ſuis terram, & corruent ci- uitates & pluet ſup impios ignem cum ſulfure & gran dine, & ardebunt, & ſe inuicem trucidabunt. Iuſti ue- ro pauliſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gen tium, & exibunt poſt diem tertium, & uidebunt cãpos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus, & ſcin- dent ſe montes & ſubſident in latitudine uallis profun dæ, & congentur in ea corpora mortuorum, & uocabi- tur nomen eius Poliandrium. Poſt hæc renouabit mun dum, & transformabit iuſtos in figuram angelorũ, ut immortalitatis ueſte donati, ſeruiant Deo in ſempiter num. Tunc enim impii reſurgent nõ ad uitam, ſed ad pœnam, eisq; ſecunda reſurrectio facta Deum excita- bit, ut ad perpetua tormenta damnet, æternis ignibus

traditi merita pro ſceleribus ſuis ſoluant. Hæc omnia uera, omnium conſona adminiſtratione prædicta, cum eadem Trimegiſtus, eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ cõcinerint, dubitari non poteſt, Curæ, ſpes omnes uitæ ac ſalutis in ſola religione Dei ſint poſita. Itaq; niſi homo ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit, qui miſſus eſt, niſi ſummum Deum per eũ cognouerit, mãdata eius legesq; ſeruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contẽnẽda ſunt, ut ſolida conſequamur. Spernenda terrena, ut cœleſtibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat ſe quiſq; ad iuſticiam, firmet ad continentiam, præparet ad agonem, inſtruat ad uirtutem, ut ſi forte aduerſarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto & bono diuellatur. Non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis, ſed uerum & ſolum Deum rectus cognoſcat. Abiiciat uoluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram. Teneat innocentiam, proſit q̃ plurimis. Incorruptibiles ſibi Theſauros bonis operibus acquirat, ut poſſit Deo iudice pro uirtutis ſuæ meritis uel coronam fidei, uel premium immortalitatis adipiſci.

L. Cœlii Lactantii Firmiani diuin. inſt. Epitome finit.

ſſ 3

L. Cœlii Lactantii Firmiani de Phœnice carmen.

E St locus in primo fœlix oriente remotus,
Qua patet æterni maxima porta poli
Nec tamen æſtiuos hyemiſq; ꝓpinquus ad ortus
In quo ſol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos,
Nec tumulus creſcit, nec caua uallis hiat.
Sed noſtros montes, quorũ iuga celſa putantur,
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt, & conſitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cum phaethonteis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas,
Non hunc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit.
Nec ſcelus infandum, nec opum ueſana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec uis furit horrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua uellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem uiuum nomine dicunt,
Perſpicuus, lucens, dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens

Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos, auis incolit unica phœnix.
Vnica, ſed uiuit morte refecta ſua.
Paret & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum ſurgens aurora rubeſcit,
Cum primum roſea ſidera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum deſpicit una nemus.
Et conuerſa nouos Phœbi naſcentis ad ortus
Exſpectat radios, & iubar exoriens.
Aſt ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primum emicuit luminis aura leuis,
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulææ uoces, nec tibia poſſit
Muſica cyrrhæis aſſimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtq̄ Phœbus equos in aperta refudit olympi,
Atq; orbem totum protulit uſq; means,
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit,
Non errabilibus nocte dieq; ſonis.
Atq; eadem celeres etiam deſcriminat horas,
Igniferumq; caput ter uenerata, ſilet.
Antiſtes nemorum luci ueneranda ſacerdos
Et ſola arcanis conſcia phœbe tuis,
Quæ poſtq̄ uitæ iam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa grauem,

Vt reparet laſſum ſpatiis urgentibus æuum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit,
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipſa uetus.
Secretusq; petit deſerta per auia lucos.
Hic ubi per ſaltus ſylua remota latet.
Tum legit aerio ſublimem uertice palmam,
Quæ gratum phœnix ex aue nomen habet,
Quam nec dente nocens animal perrumpere poſſit,
Lubricus aut ſerpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus æolus antris,
Ne uiolent flabris aera purpureum.
Neu concreta noto nubes per inania cœli.
Summoueat radios ſolis, & obſit aui.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſiue ſepulchrum,
Nam perit, ut uiuat, ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores diuite ſylua,
Quos legit aſſyrius, quos opulentus arabs.
Quos aut Pygmææ gentes, aut india carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinamma dehinc, auramq; procul ſpirantis amomi
Congerit, & mixto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis uimen achanti,
Nec thuris lacrymæ guttaq; pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circunq; ſupraq;

Iniicit, exequiis immoritura ſuis.
Tunc inter uarios animam commendat odores,
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat, & flammas parturit ipſe calor.
Aeriq́; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat, & ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos uelut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat, & effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri,
Sed fertur uermis lacteus eſſe color.
Creuit in immenſum ſubito cum tempore certo,
Seq́; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura,
Et phœnix ruptis pullulat exuuiis.
Ac uelut agreſtes, cum filo ad ſaxa tenentur,
Mutari pennæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe,
Nec cuiq̃ implumen paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his mediis alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamen, proprio quicquid de corpore reſtat,
Oſſaq́;, uel cineres, exuuiasq́; ſuas,
Vnguine balſameo, myrrhaq́; & thure ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
Inq́; ara reſidens ponit in æde ſacra.

Mirandam ſeſe præſtat, præbetq; uehenti,
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub ſidere cœli
Mitia, quem croceo punicea grana legunt.
Qualis ineſt foliis, quæ fert agreſte papauer,
Cum pendens ueſtit ſole rubente polus.
Hoc humeri pectusq; decens uelamine fulgent,
Hoc caput, hoc ceruix, ſummaq; terga nitent.
Caudaq; porrigitur fuluo diſtincta metallo,
In cuius maculis purpura mixta rubet?
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis mixto uiridante ſmaragdo,
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas, geminosq; hiacynthos
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt ſquammæ flauo diſtincta metallo,
Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter pauonis mixta figuram,
Cernitur, & mixtam phaſidis inter auem.
Magniciem, terris arabum qua gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit auis.
Non tamen eſt tarda ut uolucres, quæ corpore magno
Inceſſus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis & uelox regali plena decore,
Talis in aſpectu ſe exhibet uſq; hominum.
Conuenit Aegyptus tanti ad miracula uiſus,
Et raram uolucrem turba ſalutat ouans.
Protinus inſculpunt ſacrato in marmore formam,

Et ſignant titulo remq́;, diemq́; nouo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne uolantum.
Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metus.
Alitum ſtipata choro uolat illa per altum,
Turbaq́; proſequitur munere læta pio.
Sed poſtq̃ puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit iſta, ſuis conditur ille locis.
Hæc fortunatæ ſortis fatiq́; uolucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe deus.
Fœmina ſit, uel maſculus hæc ſeu fortéq; neutrum
Felix, q̃ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt, ſola eſt in morte uoluptas,
Vt poſſit naſci, hæc appetit ante mori.
Ipſa ſibi proles, ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem ſed non eadem, quia & ipſa, nec ipſa eſt,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

Ouidius Methamor. xv. de Phœnice.

NEc tamen ex aliis generis primordia ducit
Vna eſt, quæ reget, ſeq́; ipſa reſeminet ales
Aſſyrii ph. uocant non fruge nec herbis
Sed thuris lacrimis, & ſucco uiuit amomi
Hæc ubi quinq; ſuæ compleuit ſæcula uitæ
Ilicis in ramis, tremulæq́; cacumine palmæ
Vnguibus, ac puro nidum ſibi conſtruit ore.
Quo ſimul ac caſias, & nardi lenis ariſtas
Quaſſaq́; cum fulua ſubſtrauit cinnama myrrha
Se ſuper imponit, finitq́; in odoribus æuum.
Inde ferunt totidem quæ uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrem phœnica renaſci.

Coſſi per li gran ſaui ſe conſeſſa
Che la phœnice more e poi renaſce
Quando al cinquecento anno ſe appreſſa
Herba ne biada in ſua uita non paſce,
Ma ſol de incenſo lachryme & amomo
Et nardo, e myrrha ſon le ultime faſce.

.L. Cœlii Lactantii Firmiani de reſurrectionis Dominicæ die.

Salue feſta dies toto uenerabilis æuo
Qua deus infernum uicit, & aſtra tenet.
Tēpora florigero rutilāt diſtincta ſereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum ſolem cœli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radiis elementa liquentia luſtrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida ſincero producunt æthera uultu,
Lætitiamq; ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuſcula cultu,
Cum bene uernarit reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum,
Prata uirent herbis, & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito late ſeges exilit aruis
Spondens agricolæ uincere poſſe famem.
Caudice deſerto lacrimat ſua gaudia palmes,
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens

Præparat ad partum turgida gemma ſinum
Sub'q; hyemis tempus foliorum crine refuſo,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus
Mixta ſalix, abies, corylus, ſiler, ulmus, acer, nux,
Plaudit quæq; ſuis arbor amœna communis.
Conſtructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauſo
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc philomela ſuis attemperat organa cannis,
Fit'q; repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi.
Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.
Nanq; triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum,
Qui crucifixus erat deus ecce per omnia regnat,
Dant'q; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum
Horarum ſplendor ſtridula, cuncta fauent.
Hinc tibi ſylua comis, plaudit quoq; campus ariſtis
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium reſonant uirgulta ſuſurro,
Has inter nimio paſſer amore canit.
Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atq; redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum ſubſiſtens, & patris ore potens.
Aequalis conſors, ſocius, cum patre coæuus,
Quo ſumpſit mundus principe principium.

Aethera ſuſpendis, ſola congeris æquora fundis,
Quæq; locas habitant, quæ moderata uigent.
Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo,
Vt hominem eriperes, es quoq; factus homo.
Nec noſtro tantum uoluiſti è corpore naſci,
Sed caro, quæ naſci pertulit, atq; mori.
Funeris exequias patris nouus author, & orbis,
Intra mortis iter dando ſalutis opem.
Triſtia ceſſarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ,
Aeternæ noctis pallia craſſa cadunt.
Solicitam ſed redde fidem precor, alma poteſtas,
Tertia lux rediit, ſurge ſepulte meus.
Non decet ut uili tumulo tua membra tegantur,
Non precium mundi uilia ſaxa premant.
Indignum eſt cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat incluſum rupe uetante lapis.
Lintea tolle precor ſudaria linque ſepulchro,
Tu ſatis es nobis, & ſine te nihil eſt.
Solue catenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca ſurſum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, uideant ut ſæcula lumen,
Redde diem, qui nos, te moriente fugit.
Sed planè impleſti remeans pie uictor olympum,
Tartara preſſa iacent, nec ſua iura tenent.
Inferus inſaturabiliter caua guttura pandens,
Qui raperet ſemper fit tua præda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis,
Et ſequitur liber, quo ſuus author abis.
Euomit abſortam pauide fera bælua plebem,